ARHEOVEST

INTERDISCIPLINARITATE ÎN ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE

X$_2$

In Memoriam
Felix Milleker (1858-1942)

2022

ASOCIAŢIA ARHEOVEST
TIMIŞOARA

ARHEOVEST

X_2

IN MEMORIAM FELIX MILLEKER (1858-1942)

Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie

Timişoara, noiembrie 2022

Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”
Brăila - Timișoara
2022

Editor: Sorin FORȚIU
Coordonator: Dorel MICLE
DVD-ROM: Sorin FORȚIU și Adrian CÎNTAR
WEB: Sorin FORȚIU și Claudiu TOMA
Coperta & Portretul: Aurelian SCOROBETE
Foto Artefact: Milan ȘEPEȚAN, Muzeul Național al Banatului, Timișoara
Tiparul a fost executat la Tipografia Universității de Vest din Timișoara

Această lucrarea a apărut sub egida:

Asociația ArheoVest Timișoara

© **ArheoVest, Timișoara, 2022**
Președinte Lorena SMADU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
In memoriam Felix Milleker : (1858-1942) : interdisciplinaritate în arheologie și istorie. - Brăila : Editura Istros a Muzeului Brăilei "Carol I", 2022
2 vol.
ISBN 978-606-654-489-4
Vol. 2. - 2022. - Conține bibliografie. - ISBN 978-606-654-491-7

902
94

Referință bibliografică:

Responsabilitatea pentru conținutul materialelor revine în totalitate autorilor.
DVD-ROMul conține contribuțiile în varianta color precum și imaginile la rezoluția maximă trimisă de autor.

CUPRINS

SUMMARY * SOMMAIRE * INHALT

PARTEA ÎNTÂI

~ ARHEOLOGIE ~

Dragoș Nicolae Neagu

Câteva considerații privind fondul mezolitic din Dobrogea

Some considerations regarding the mesolithic background in Dobrudja **13**

Cornelia-Magda Lazarovici

Influențe central-europene la finele Epocii Cuprului în Transilvania

Central-European influences at the end of the Copper Age in Transylvania **33**

Gheorghe Lazarovici

Studiu analitic privind influențe central-europene la finele Epocii Cuprului în Transilvania

Analytical study of Central European influences at the end of the Copper Age in Transylvania **61**

Sergiu-Constantin Enea, Dumitru Boghian, Felix-Adrian Tencariu, Sergiu Popovici, Andrei Asăndulesei, Casandra Brașoveanu, Radu-Alexandru Brunchi, Ion Ciobanu, Serghei Agulnikov, Angela Simalcsik, Serina Daniela Bobe

Considerații preliminare privitoare la rezultatele cercetărilor arheologice din tumulul nr. 1 de la Lungani-*După Vie* (com. Lungani, jud. Iași)

Preliminary considerations regarding the results of the archaeological research in the barrow no. 1 from Lungani-*După Vie* (Lungani Commune, Iași County, Romania) **103**

Bogdan Alin Craiovan, Alexandru Ciurea, Alexandru Munteanu, Darius Nica, Ioan Sârbu-Spaia, Dragoș Bustan

Preliminary data regarding the excavations conducted in 2021 within Dumbrăvița's administrative border (Timiș County, Romania)

Date preliminare privind săpăturile efectuate în anul 2021 în hotarul administrativ al comunei Dumbrăvița (jud. Timiș) **131**

Constantin Adrian Boia
Descoperiri arheologice din hotarul cadastral al comunelor Grădinari și Ciuchici (jud. Caraș-Severin)
Archaeological discoveries from the cadastral field of the Grădinari and Ciuchici villages (Caraș-Severin County, Romania) **149**

Mihai-Marius Dunca
Timișoara, Bulevardul Cetății. Raport preliminar de cercetare arheologică
Timișoara, Cetății Boulevard. Preliminary report of archaeological research..... **169**

Radu Ota, Cătălin Borangic
O descoperire arheologică în premieră legată de vama și colonia portuară de la Alba Iulia din timpul stăpânirii habsburgice
A first-of-its-kind archaeological find related to the customs and port colony of Alba Iulia during the Habsburg rule..... **183**

~ METODE INTERDISCIPLINARE ~

Iharka Szücs-Csillik, Zoia Maxim
Connection between agriculture and astronomy in Neolithic
Legătura dintre agricultură și astronomie în neolitic..... **221**

Corneliu Beldiman, Silviu Gridan, Diana-Maria Beldiman
Un obiect de podoabă preistoric de os descoperit în sud-estul Transilvaniei (com. Homorod, jud. Brașov)
A Prehistoric adornment bone object discovered in South-Eastern Transylvania (Homorod Commune, Brașov County, Romania)..... **243**

Leonard Dorogostaisky
An archaeoastronomical perspective on LBA tumulus necropolis Lăpuș-*Podanc* from Romania
O perspectivă arheoastronomică asupra necropolei tumulare de sfârșit al epocii bronzului de la Lăpuș-*Podanc*, România..... **275**

Cristian Floca, Sipos György
O nouă abordare pentru reconstituirea habitatul antic al Banatului de câmpie. A Doua Epocă a Fierului pe Timișul Inferior
A new approach of reconstruction for the Ancient Landscape of the Banat Plain. Second Iron Age on the Lower Timiș River..... **289**

Daria Dobrochna Dabal, Marius Ardeleanu
A story of cooking in Dacian pots from Bozânta Mică-*Grind*. Use of experimental and experiential archaeology as research methods
Povestea gătitului într-un vas descoperit la Bozânta Mică-*Grind*. Folosirea arheologiei experimentale și experiențiale ca și metode de cercetare **341**

Georgeta El Susi, Andre Gonciar
Exploatarea animalelor în *villa rustica* de la Rapoltu Mare-*La Vie* (jud. Hunedoara)
Animal management in *villa rustica* from Rapoltu Mare-*La vie* (Hunedoara County, Romania) **357**

Iusztin Zoltan
Observații toponimice privind localitățile Giroc și Ghiroda (jud. Timiș)
Toponymic observations regarding Giroc and Ghiroda settlements (Timis County, Romania) **387**

Hedy M-Kiss
Steag istoric salvat printr-un proiect educațional
Historical flag saved through an educational project **397**

PARTEA A DOUA

~ ISTORIE ~

Karl Strobel
Naționalismul etnic și pseudo fapte istorice, precum "regele dac Burebista", "statul" său, "expansiunea dacică": O contribuție la deconstrucția imaginilor istorice şi ale construcțiilor axiomatice în numismatică și arheologie
Ethnic nationalism and pseudo-historical facts, such as the "Dacian king Burebista", his "state", the "Dacian expansion": A contribution to the deconstruction of historical images and axiomatic constructions in numismatics and archeology **423**

Radmila Zotović
From the cultural-ethnic group "Krajčinovići-*Slana Voda*" to the roman period: cultural and trade routes and impacts
De la grupul cultural-etnic "Krajčinovići-*Slana Voda*" la perioada romană: rute și impacturi culturale și comerciale..... **475**

Nicolae Hurduzeu
The land of Orcus, a recurring theme in time
Tărâmul lui Orcus, o teamă perpetuată de-a lungul timpului **485**

Sorin Forțiu

Gyletus, comes Temesiensis? • despre un inexistent comite de Timiș (1233)
Gyletus, comes Temesiensis? • about a non-existent comes (ispán; "count") of Temes / Timiș (1233) **493**

Ioan Bejinariu

Cazul László MAUTHNER. Între arheologie și impostură
The László MAUTHNER case. Between archaeology and imposture..... **525**

Marian Cosac

De la cercetarea arheologică la interpretare istorică – biserica medievală din Caransebeş şi respectarea "adevărului istoric" în documentele fostei securităţi
From archaeological research to historical interpretation – the medieval church of Caransebeş and respecting the "historical truth" in former Securitate documents **537**

~ DOSAR ARHEOVEST ~

Sorin Forțiu

1020: *Dibisiskos* (*Bisiskos* -sic!; *Dibiskos* -sic! / *Ti*(*m*)*bisko* -sic!)
● sau cum a ajuns un sat (prăpădit) de la sud de Dunăre episcopie românească a Banatului la anul 1020.
1020: *Dibisiskos* (*Bisiskos* -sic!; *Dibiskos* -sic! / *Ti*(*m*)*bisko* -sic!)
● or how a (wretched) village from the south of the Danube became the Romanian bishopric of Banat in 1020 ..... **565**

~ ISTORIE ~

NAȚIONALISMUL ETNIC ȘI PSEUDO FAPTE ISTORICE, PRECUM "REGELE DAC BUREBISTA", "STATUL" SĂU, "EXPANSIUNEA DACICĂ": O CONTRIBUȚIE LA DECONSTRUCȚIA IMAGINILOR ISTORICE ŞI ALE CONSTRUCȚIILOR AXIOMATICE ÎN NUMISMATICĂ ȘI ARHEOLOGIE

*Karl Strobel**

* Universität Klagenfurt, Österreich; strobel.karl@mein.gmx

Abstract. The misconception of the creation of a Dacian state or even empire by the so called "*Dacian king Burebista*" having its centre in "*Sarmizegetusa*" became pseudo-historical but is a popular part of the Romanian national history in as much as the idea of a "*Dacian*" or "*Geto-Dacian*" people as a homogeneous ethnic unit being a basic notion of the axiomatic conception of autochthony and continuity of the Romanian people within the territories of modern Romania. However, there is no scientific basis for these conceptions. Instead, science is replaced by the dogmata of Romanian ethno-nationalism. In archaeology, the all over dominant ethnic labelling "*Dacian*" of material cultures of even of single objects or relicts leads to disastrous misunderstandings. The same is true for the for the dogmatic historical fiction that "*Burebista*" (i. e. *Byrebistas*!) should be the founder of a Pan-Dacian centre in Sarmizegetusa and that the core of his realm should be in South-Western Transylvania. His rule should have changed the material culture in Transylvania and beyond creating the so called "*classical Dacian culture*", and even the currecies used in the whole region. Thus his reign, which should have started 80 BC, became a fixed point in the chronology of Romanian archaeology and numismatics with disastrous consequences. All these pseudohistorical but popular dogmatic speculations and scientific misinterpreations in ethnic and historical labelling are not only to find in modern Dacism, but also in scientific historiography and Romanian national history, and in archaeological and numismatic practice, even in latest literature.

At the beginning, the name "*Dacians*" was a socionym, the self-denomination of the warrior-elite in the South-Western part of Romania and in Oltenia, being part of the Padea-Panagjuriski Kolonii social and cultural group south of the Danube. Later, the name "*Dacians*" developed into a summarizing exonym, a pseudo-ethnicity, used by the Romans for all population groups north of the Lower Danube who were neither Germans nor Sarmatians. In the Greek traition, all the people north of the Thracians and the Haemus mountains in the wider hinterland of the Black Sea coast up to the Scythians and later to the Sarmatians were Getae, also a summarizing exonym. The numerous real ethnic names ware hidden behind these exonyms. The Getic king

Byrebistas had built a short-living rule in the West-Pontic area, based on an overlordship over different Getic groups and tribes in the fifties of the 1st c. BC. In the west, the Triballi and Scordisci were his allies. His domination never expanded over Transylvania or the Carpathian Basin or into Slovakia. His power centre was in the eastern part of Moesia in the hinterland of Dionysopolis. During the Roman Civil war 48–45 BC he expanded his power into northern Thrace and over the Greek coastal cities which had been already under Roman domination. When Byrebistas died, in an internal revolt in 44 BC, his personal regime and its regional dominance collapsed. There was never a succession to his kingship nor a continuity of his realm, core-theories of the continuity-dogma, but only based on a false interpretation of Jordanes and fictious historical constructs.

The topics of the last section of the paper are the development of pre-Roman coinage and currency and the question of the gold and silver Kosōn-coinage.

Keywords: "*Dacians*" as a pseudo-ethnos, denomination "*Dacians*" and "*Getae*" in Antiquity, modern Dacism, Byregistas, Dekaineos, Akornion, Cotiso, Strabo, Jordanes, pre-Roman coinage and currency of the Middle and Lower Danube area, Kosōn-coinage, construction of axiomatic chronologies in archaeology and historiography, ethno-nationalism in Romanian national history.

1. Introducere

Problema cronologiei emisiei monedei preromane în spațiul dunărean este un exemplu clasic cu privire la rolul catastrofal al dogmelor istoriografice, susținute de scrierea istorică etno-națională din secolele XIX și XX, de doctrina istorică naționalistă sau de "papii" științei, ale căror concepte axiomatice nu s-a permis să fie contrazise sau care au fost recunoscute într-un anumit mod ca ultimul adevăr. Pentru cazul din urmă, tezele lui Robert GÖBL și Gerhard DOBESCH despre începutul și sfârșitul emisiunii monedei preromane în spațiul dunărean și sud-est alpin sunt chiar un exemplu clasic[1]. O teză centrală "sprijinindu-se" reciproc a ambilor autori susține că boii, după ce au atacat fără succes "*Noreia*" pe la 60 îHr, s-ar fi stabilit în Slovacia vestică și ar fi fondat regatul "*boilor mari*", ca și *oppidum*-ul Bratislava[2], care ar fi fost distrus prin campania "regelui dac Burebista" de pe la 40 îHr, fapt care ar fi însemnat sfârșitul emisiunii monetare a boilor. La fel de problematic este vechiul clișeu al "*antropologiei barbare*", cu consecințe îndepărtate și orientată în sensul morfologic cultural, răspân-

Traducător: dr. Emilian TELEAGA, Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan", Bucureşti. Minore modificări au fost aduse în cursul pregătirii pentru publicare de către editor.
Studiul a fost publicat în limba germană în *Arheologia Moldovei* (ISSN 0066-7358, 2501-5893), XLII (2019), pp. 21–66.

[1] Göbl, 1994; Dobesch, 2001, p. 781-811, 813-822. În legătură cu aceasta deja în detaliu Strobel, 2014; Strobel, 2015a.
[2] Göbl, 1994; Dobesch, 2001, p. 775-780.

dit de G. Dobesch într-o serie de lucrări[3], care este influențată puternic de antropologia culturală susținută de profesorul său Fritz SCHACHERMEYR după 1945, în continuarea lui Oswald SPENGLER. Pentru Schachermeyr aceasta era calea "filosofic istorică" de a menține mai departe reprezentările susținute de el înainte de 1945, marcate de concepția sa național-socialistă și rasial-biologică, în principal în forma unui rasism al culturii în sensul unei concepții istorice cultural-morfologică și biologic-rasiale[4]. În ciuda respingerii începutului baterii monedelor pe la 60 îHr, acum unanim acceptate, care a fost afirmată de către R. Göbl, Eva KOLNIKOVÁ susține, sprijinindu-se pe reconstrucția istorică a lui G. Dobesch, că un "*conflict între boii și daci*" s-ar data la sfârșitul anilor '40 ai secolului întâi îHr, care însă nu a atins Bratislava; ea crede că se poate sprijini pe tezaurul de la Gerlitzen în Carinthia[5], pentru că acesta conținea un quinar din anii 43/42 îHr (normal doar un *terminus post quem*!)[6]. Războiul dintre boii și daci ar fi însemnat o cotitură economică importantă și ar fi dus la sfârșitul baterii tetradrahmelor boilor (numite în literatura mai veche hexadrachme). Atunci când dacii, a căror prezență ar fi dovedită de un denar republican imitat dintr-un tezaur de la Devin[7], s-ar fi retras după moartea lui "*Burebista*" de pe la 40 îHr din zona Dunării mijlocii, noricii ar fi preluat supremația în locul lor, ceea ce ar rezulta din prezența sporită a monedelor norice[8]. Prin aceasta Kolniková urmează, pe de o parte, o datare timpurie axiomatică a numismatici române, aceea a copiilor denarilor romani republicani în spațiul României (printre alții Constantin PREDA), care este legată de afirmația unei monetarizări intenționate ca urmare a introducerii noii monede principale denarul în "*statul lui Burebista*". Pe de altă parte, aceasta se bazează pe imaginea pseudoistorică, difuzată de G. Dobesch, a unui regat noric în Carinthia, care deja a fost deconstruită în altă parte[9]. Pe această bază îndoielnică și pe punerea sub semnul parității a regatu-

[3] mai ales în Dobesch, 1995, parțial susținut polemic în Dobesch, 2004.
[4] Vezi Pesditschek, 2009, mai ales p. 641-652, 735.
[5] Kolniková, 2015, mai ales 264 și urm. Așa numitul tezaur Gerlitzen a fost găsit în 1903 și 1904 ca descoperire monetară împrăștiată de 38 de monede de argint, împreună cu două brățări La Tène târzii din argint într-o depunere de pietriș alunecat lângă Niederdorf; 20 tetradrachme ADNAMATI, NEMET, ATTA, SUICCA (toate în Muzeul orășenesc Villach) și 8 NONNOS (3 ebd.), 8 BIATEC (3 ebd.), 1 DEVIL (ebd.), 1 Quinar RRC 498/3 (ebd.). Determinant Luschin von Ebengreuth, 1904, p. 73-102; necesită corectură *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Österreich* II/3, 6/14 (3), monedele nr. 1 (Phlius) și 3 (Vârteju-Bucureşti) nu aparțin descoperirii, nr. 2 (Kugelreiter) nu există.
[6] Quinarul deja uzat reprezintă un *terminus post quem*; depunerea tezaurului pe axa de comunicație tradițională șaua Neumarkt – St. Veit – Feldkirchen – bazinul Villach, la vărsarea pârâului Afritz în fostul capăt de vest al lacului Ossiach, a putut să se petreacă în contextul războiului noric la ocuparea regatului noric, vasal până atunci, cu nucleul în Slovenia de nord (centrul Celeia/Celje) în anul 16 îHr sau e vorba de o depunere votivă din 30/20 îHr. Faptul că în zona Dunării mijlocii, cu prilejul unui război daco-boic, s-a ajuns la ascunderea unui tezaur la marginea bazinului Villach, depășește orice credibilitate. DEVIL-varianta 2 este datat acum în perioada augusteică timpurie.
[7] Kolniková, 2005, conține de asemenea monede eravisce.
[8] Kolniková, 1996.
[9] Strobel, 2015a.

lui noric (care cu zona sa principală din Slovenia nordică și centrală nu a depășit niciodată culmea principală Tauern) cu provincia romană mai târzie este legat și materialul din această zonă, până în zilele noastre, de către arheologia cehă și slovacă cu o presupusă expansiune a puterii politice și teritoriale a regatului noric în zona de vest a Dunării mijlocii[10]. Chiar și în 2015 Jiří MILITKÝ datează încă începutul emiterii hexadrahmelor după Göbl și Dobesch "*probabil în anii 60 ai secolului 1. îHr*", "*sfârșitul monetăriei de la Bratislava*" la sfârșitul anilor 40 îHr, "*atunci când boii și tauriscii au fost decimați de către regele dac Burebista*". Militký a repetat ultima dată această interpretare a sfârșitului monetăriei "*boilor*" la cea de-a opta Conferință a numismaților austrieci din 2018 de la Klagenfurt.

La aceasta se adaugă orientarea naționalist - ideologică a arheologiei române, care chiar și în zilele noastre abia începe să fie pusă sub semnul întrebării[11]. Astfel, Ion Horațiu CRIȘAN[12] a inventat, în anul 1955, așa-numita ceașcă "dacică", un tip funcțional lucrat cu mâna, răspândit încă din secolul VI îHr (opaiț), ca fiind trăsătura etnică definitorie pentru daci și ca urmare arheologia română declară toată ceramica preromană de la nord de Dunăre până în Carpații de nord, începând cu sfârșitul primei epoci a fierului în secolele VI respectiv V îHr, ca fiind dacică sau geto-dacică. Este clar că aceasta este o continuare directă și clară a axiomei greșite a lui Gustaf KOSSINNA, a susținătorilor și epigonilor săi[13]. Această *ethnic labelling* pentru creațiile culturii materiale și alegerea selectivă a tipurilor ceramice ca semne etnice a fost preluată fără critică în arheologiile statelor blocului estic și este până astăzi redată nu doar în lucrările colegelor și colegilor mai bătrâni. Tocmai în cercetarea slovacă și poloneză sunt folosite până astăzi axiomele etnice dacice în interpretarea culturii materiale și duc în Slovacia la construcții nefondate ale expansiunii sau migrației dacice. Referitor la aceasta, metoda unei interpretări entice a grupelor culturale materiale, definite arheologic, sau doar a unor elemente selectate, valorificate greșit ca semne etnice ale materialului arheologic, mai ales atunci când este vorba de tipuri funcționale de lungă durată, trebuie să aparțină definitiv trecutului, după lucrările fundamentale ale lui Sebastian BRATHER[14]. Respingerea unei întoarceri de la interpretările etnice, observată deseori în Europa de sud-est, este legată constant cu istoriile naționale corespunzătoare[15]. Un ethnos dacic nu a existat, așa cum nu a existat unul getic sau tracic. Toate aceste ethne sunt doar tradiții nominative sumare și exonime din partea observatorilor antici și a etnografiei antice, însăși denumirea exonimă "*daci*" se dovedește a fi o construcție a

[10] Astfel Čambal, 2004, p. 77; Čambal *et alii*, 2016 (tipuri de vase din sud-vestul Slovaciei, Austria inferioară și Stiria ca "*marfă norică*"; monede de tip Karlstein și importuri sudice declarate "*norice*").

[11] Vezi Strobel, 1998; Strobel, 2005-2007; Strobel, 2019b, p. 111-112, 142-143; Niculescu, 2004-2005; Henţ, 2018. Naţionalismul etnic în lingvistică românească vezi Kramer, 1999-2000.

[12] Crişan, 1955; Crişan, 1968; Crişan, 1969a; Crişan, 1969b; Crişan, 1970; etno-naționalist și relevant ideologic același Crişan, 1986.

[13] Vezi Grünert, 2002; contra etnomaniei lui Kossinna deja Wahle, 1941 era critic.

[14] Brather, 2000; Brather, 2002; Brather, 2004; Brather, 2007; Brather, 2009a; Brather, 2009b; Brather, 2011. Numeroase contribuții publicate din nou în: Spinei, Rubel, 2008.

[15] Vezi chiar Boia, 2017.

tradiției romane[16]. În acest context este de amintit doar problematica conceptului de celți[17]. Deoarece, fie vorbim despre cultură arheologică și specificitățile ei referitoare la purtătorii unei forme a orizontului cultural La Tène, fie însă urmăm o definiție lingvistică în sensul vorbitorilor unei limbi sau unui dialect din interiorul familiei de limbi și dialecte definite lingvistic ca celtice, însă e de ținut seama de faptul că limbile vorbite deseori nu pot fi percepute, iar valorificarea onomasticii pentru determinarea spațiului originar lingvistic-cultural sau chiar etnic al persoanelor este permisă doar după o critică corespunzătoare[18]. Referitor la aceasta, este de mult cunoscut faptul că cultura La Tène și spațiul lingvistic celtic nu se suprapun în nici un fel. Varianta a treia explică aceasta prin faptul că geografia și etnografia antică a împărțit mai întâi zona de nord a oicumenei în *keltiké* în vest și *skythiké* în est, iar din a doua jumătate a secolului I îHr în zona celților și galilor în vest și a germanilor și sarmaților în est[19]. Însă în mod normal celții și germanii au fost ancorați în memoria culturală a Europei din secolul XIX ca prezențe pseudoetnice. Referitor la aceasta trebuie mereu subliniat că germanic, celtic și roman sunt de folosit și de considerat astăzi dincolo de construcțiile istorice naționale, ca simple convenții nominale ale tradiției științifice moderne[20]. Aceasta este valabil desigur și pentru conceptul sumar al monetăriei est-celtice.

Noua ediție a *Istoriei Românilor* (ed. A. Vulpe/M. Petrescu-Dîmboviţa, București, 2001, vol. I; a doua ediție revăzută în 2010) este în continuare marcată de numeroase postulate și construcții, dar și parțial de prescripții ideologice. Reprezentarea despre "*Burebista*", perioada post 44 îHr și "*Civilizația geto-dacă*" de Ioan GLODARIU și Constantin C. PETOLESCU sunt foarte problematice (mai ales p. 667–843; în mare parte încărcată de postulate și construcții cunoscute). Dacismul răspândit în spațiul public românesc, dar și în părți largi ale științei dominante de acolo, stăpânește nu doar discursul public și mediatic, așa cum este cultura politică, ci găsește de asemenea adepți convinși din generația tânără de arheologi și istorici. Şi oameni de știință, care se exprimau anterior critic și diferențiat, se întorc tot mai mult la vechile dogme ale dacilor. Exemplară pentru imaginea istorică română a "epocii lui Burebista", stabilită între 80 și 40 îHr și devenită dogmă prin exagerare (întemeierea primului stat unitar, independent și centralizat pe teritoriul românesc etc.), este reprezentarea influentă, concepută de I. H. Crișan[21]. I. Glodariu vorbește în introducerea sa, concepută pentru învățămân-

[16] Vezi Pliniu, *Naturalis historia* 4, 80. În curând pe larg Strobel, 2019a; Strobel, 2019b, p. 131-143, 171-207; Strobel, 2019c, p. 498-524.
[17] Strobel, 2017.
[18] De amintit este aici preluarea numelor celtice cu rezonanță ca *Boiorix* de către neamul conducător al cimbrilor în cursul migrației lor sau de faptul că medicii și poate și arhitecții din lumea romană alegeau un nume grec, care practic era un atribut calificativ. În Egiptul roman egiptenii autohtoni primeau la intrarea în legiunile de garnizoană de la ofițerii care-i recrutau nume romane după plac, astfel că numele gentilic *Iulius* nu trebuie să indice acordarea cetățeniei în epoca iulio-claudică. Materialul onomastic din cariere de piatră imperiale din Egipt arată "romani", care foloseau doar limba greacă, şi "greci", care comunicau doar în latină.
[19] Strobel, 2015b.
[20] Vezi contribuțiile corespunzătoare din Burmeister, Müller-Scheeßel, 2011.
[21] Crişan, 1975; Crişan, 1978; caracteristic Crişan, 1979 "*Statul dac centralizat şi independent*

tul academic, mereu despre stat dac organizat cu instituții și ierarhii clare; cetatea de la Costești ar fi fost reședința lui Burebista din toată perioada stăpânirii sale, Grădiștea Muncelului sfântul munte Kogaionon al dacilor și reședința lui Decaeneus (Dekaineos) și așa mai departe[22]. Statalitatea dacă, creată de Burebista, a fost continuată fără întrerupere până la Decebalus și de-a dreptul până la cucerirea romană din 106 dHr. Mai mult, Burebista și ajutorul său Decaeneus trebuie să fi conceput o nouă ordine socială și religioasă și să fi introdus o viață economică monetară, în care acum denarul roman ar fi fost preluat ca monedă[23]. Încărcate cu ideologii etno-naționale și pseudoistorice, așa cum sunt dogmele autohtoniei și continuității, sunt ultimele lucrări ale lui C. C. Petolescu, foarte influent în mediul academic, despre Dacia milenară, despre o "*sinteză arheologică şi istorică*" a genezei poporului român și despre Decebalus[24]. Pentru deconstrucția acestor imagini istorice și a schemelor cronologice izvorâte din acestea trebuie acum urmate două direcții: pe de o parte, în primul rând, o analiză a afirmațiilor izvoarelor despre perioada regelui get Byrebistas și a presupușilor săi urmași de pe "*tronul regal dacic*", iar pe de altă parte printr-o schiță a dezvoltării emisiunii monetare și a curentelor monetare la Dunărea de Jos.

2. Apariția numelui dacilor[25]

În numirea oficială a dușmanilor Romei, dacii apar mereu ca o populație de la nord de Dunăre, așa cum formulează Augustus însuși în a sa *Res Gestae* (RGDA 30,2): "*Citra quod Dacorum transgressus exercitus meis auspiciis victus profligatusque est, et postea trans Danuvium ductus exercitus meus Dacorum gentes imperia populi Romani perferre coegit*". Horațiu urmează acest mod de exprimare oficial din partea romană încă din vremea războiului iliric al fiului lui Cezar (în *Carmina*1,35,9; scrisă la 33/31 îHr; în orice caz înainte de Actium) și-i face să apară deja pe la 30 îHr în cea de-a doua carte satirică (*Satire* 2,6,53) ca dușmani importanți ai Romei[26], anume că ei ar fi provocat aproape căderea Romei în vremea războiului civil (*Carmina* 3,6,14 scrisă la 28 îHr), acum însă s-ar teme de cohortele Romei, ceea ce înseamnă după înfrângerea bandelor dacice și distrugerea lui Cotiso din 29/28 îHr (*Carmina* 3,8,18; scriesă 1.3.25, compară rândul 23 *Cantaber sera domitus catena*)[27]. Prima mențiune a numelui de "*daci*" se găsește în descrierea munților pădurilor hercinice la Caesar (*De bello*

---

condus de Burebista".

[22] Glodariu, 2001.

[23] Încă, de exemplu, Şerbănescu, 2017. Complet exagerat din punct de vedere al dezvoltării comerțului și economiei autohtone ca presupusa monetarizare a vieții Glodariu, 1971; Glodariu, 1974; Glodariu, 1976.

[24] Petolescu, 2010; Petolescu, 2016; Petolescu, 2017. Tot aşa problematic şi speculativ Petolescu, 2018 ("*Le substrat méso-géto-Dace*", "*La romanité daco-mésienne*").

[25] Strobel, 2016b; despre dezvoltările istorice și cultural-istorice vezi în curând Strobel, 2019a; Strobel, 2019b, p. 188-202.

[26] Vezi Vergiliu, *Georgica*, 2, 497 (30/29 v. Chr.): "*coniurato descendens Dacus ab Histro*".

[27] Vezi Günther, 2013, mai ales p. 212 și urm., 402. Deja în anul 29 îHr daci luați prizonieri au fost arătați la jocurile de gladiatori din Roma cu ocazia consacrării templului lui Divus Iulius (18.08.29 îHr). Crassus a înfrânt, la începutul anului 28 îHr, noua pătrundere a dacilor aliați cu bastarnii peste Dunărea înghețată în iarna 29/28 îHr, care a ajuns până în zona Strumei superioare.

Gallico 6,25,2 și urm.) – aceștia încep la helveti, nemeti și rauraci – evident este valabil aici începutul Pădurii Negre – și se întinde în direcție dreaptă paralel cu Dunărea până în zonele dacilor și anarților, însă Caesar vede cursul fluviului urmând imaginea geografică de atunci (vezi Strabon 7,1,1), ca linie dreaptă orientată de la vest spre est până la Marea Neagră. De acolo, adică din zona dacilor și anarților, se separă spre stânga, adică spre nord, în diferite direcții îndepărtându-se de Dunăre, și atinge, datorită întinderii sale mari, ținuturile numeroaselor popoare. Stadiul cunoștințelor lui Caesar pornește de la un curs în linie dreaptă vest–est a direcției munților până în Carpații vestici din Transilvania, unde informațiile sale numesc o parte din populația zonelor marginale estice ale bazinului carpatic ca anarți, altă parte ca daci, așa cum face pentru cei din urmă și Pliniu cel Bătrân (*Naturalis Historia* 4,80). Puternica grupă tribală a anarților la rândul ei este de localizat în nord-vestul României[28]. De aceea nu trebuie considerate contemporane dovezile mai vechi ale numelor de daci, mai ales Frontinus (*Stratagema* 2, 4, 3), referitor la luptele lui M. Minucius Rufus, consul în 110 și guvernator al Macedoniei în 109–107/106 îHr, contra scordiscilor și "*dacilor*". Denumirea exactă a triumfului sărbătorit de Minucius Rufus în anul 106 îHr s-a pierdut în fastele triumfale, însă nicăieri în celelalte surse dacii nu apar ca adversarii săi[29]. Inscripțiile onorifice de la Delphi și Europos, care reprezintă dovada decisivă, numesc victoria în războiul contra scordiscilor galateni, bessilor și celorlalți traci[30]. Frontinus nu folosește de loc numele de geți și urmează în mod evident uzanța lingvistică din epoca flaviană[31].

Pentru lumea greacă, numele de geți era, din vremea colonizării spațiului Mării Negre, un termen stabil și de încredere, care denumea, din punctul de vedere grecesc, uniunile tribale de pe ambele maluri ale Dunării inferioare, dintre Carpații sudici și Munții Balcani (Haemus) ca și *hinterland*-ul orașelor de coastă grecești până la Olbia și le separa de "*zona scitică*" (Strabon 7,3,2; 7,3,10). Dion Cocceianus Chrysostomos din Prusa, care a călătorit el însuși în anii 90 ai secolului I dHr în părțile Daciei și în regiunile nord-vest pontice, vorbește bineînțeles doar de geți și țara getică (*Orationes* 12,16–20; or. 36,1), așa cum își intitulează și opera sa istorică pierdută *Getiká* (FrGrHist 707). La fel, Arrian numește în înșiruirea sa actuală a Dunării de nord pe marcomani, pe quazi, pe iazigii sarmați, pe geți, "*care se consideră nemuritori*", și la sfârșit masa principală a sarmaților (*Anabasis* 1,3,1-2). Numele de daci este legat doar de modul de privire vestic și era legat la origine de o grupă de populație din vestul României. Doar partea romană l-a folosit și retrospectiv de la mijlocul anilor 30 ai secolului I îHr pentru denumirea sumară pseudo-etnică a tuturor grupelor de la nord de Dunăre și de la est de Tisa. Complet corespunzător spune Plinius (*Naturalis historia* 4,80): *Getae*

[28] Pentru aceasta Strobel, 2016a; Strobel, 2018.
[29] InscrIt XIII 1, ad a. 106; Velleius Paterculus 2,83 numește pe scordiscii gali, pe bessi și pe ceilalți traci, Titus Liviusperiochae 65 numește pe traci, Florus 1,39,5 pe scordiscii numiți traci, Eutropiu 4,27,5 pe scordisci și pe tribali.
[30] Două inscripții onorifice de la Delfi: Syll.[3] 710 A-C = ILS 8887 = CIL I², 2, 692 = HD 065139 și 022784; inscripția onorifică de la Europos (Macedonia): SEG 41, 570 = HD 053853.
[31] Vezi Frontinius, *Stratagema*, 1,10,4.

Daci Romanis dicti ("*geții, care sunt numiți daci de către romani*"). Analog cu aceasta este notița pe care Appian o dă la definirea întinderii stăpânirii romane (Appian *prooem.* 4,15): "*geții, care sunt dincolo de Dunăre, care se numesc daci*". Şi termenul geografic de Dacia a fost creat evident abia în perioada de după Augustus de către partea romană, abia o dată cu cucerirea țării; harta oicumenei a lui Agrippa nu-l cunoștea nici ea[32].

Grupele de populații din Oltenia (mai ales Oltenia de vest), sudvestul și vestul Transilvaniei, ca și pe cursul mijlociu a Mureșului până în Banat erau marcate prin apariția elitei războinicilor și nobililor grupei Padea-Panagjurski Kolonii[33]; cu uniunile lor de războinici era legat inițial numele de daci (lupi) ca socionim și de aceea a marcat perspectiva vestică. Orizontul de înmormântări al grupei Padea-Panagjurski Kolonii este un orizont de diferite formațiuni etnic-politice al unei aristocrații războinice a unei elite militare cu forme comune de reprezentare și de armament, care se orienta foarte mult spre elitele contemporane La Tène și avea locul de pornire și zona cea mai densă de răspândire în Bugaria vestică[34]. Ultimii reprezentanți ai acestei tradiții provin din Transilvania, recognoscibili inițial după dotarea cu pumnal curb, dintr-un mic cimitir elitar de la Piatra Craivii de la sfârșitul secolului I îHr[35]. Din această elită militară și socială nou stabilită s-a dezvoltat în Transilvania vestică un șir de centre conducătoare dinastice regionale (Cozia, Hunedoara, Costeşti, Cucuiş, Cugir, Miercurea Sibiului, dar și Pecica, Vărădia de Mureş) și centrul politic și economic dominant de la Piatra Craivii, anticul *Apulon*, așezarea puternicei uniuni tribale a apulilor cu controlul drumului Mureșului și a comerțului cu sare și cu accesul spre zonele aurifere, a căror putere a fost distrusă prin înfrângerea decisivă de către M. Vinicius din 10 îHr[36].

3. "*Regele dac Burebista*", omul, care așa n-a trăit vreodată

Contrar modului de scriere folosit în general "*Burebista*", forma numelui este clară *Byrebistas*, cu formele epigrafice *Byrebista*(*s*)[37]; cu aceasta cad și toate interpre-

[32] Strobel, 2016a. C. Scribonius Curio, consul în 76 și proconsulul Macedoniei în 75–73 îHr, a fost primul roman care a ajuns la Dunăre în cursul operațiilor sale contra dardanilor și moesilor (Festus 7,5; Eutropius 6,2; Iordanes, *Romana* 216); după Florus (1, 39, 6) el ar fi ajuns până la granițele Daciei însă a fost înfricoșat de munții împăduriți întunecați să treacă în Dacia. Denumirea geografică Dacia este aici pentru autor cea luată din uzul lingvistic contemporan roman pentru zona de dincolo de Dunărea inferioară.

[33] Łuczkiewicz, Schönfelder, 2008; Torbov, Anastassov, 2008; Rustoiu, 2005a; Rustoiu, 2012a; Rustoiu, 2015a; Teleaga, 2016. Această pătură superioară aristocratic-militară întreținea în secolul I îHr legături cu elitele din zona Tisei superioare, așa cum arată morminte izolate sau cel puțin ofrande funerare de la Zemplín (tumulul 3) și Mala Kopanja. Ar fi greșit ca acestea să fie legate cu presupusa "*expansiune dacică*" până în Slovacia de sub "*Burebista*".

[34] În ținutul tribalilor dintre Timok și Osam/Iantra cu o concentrare sudică în spațiul de la Sofia la Panagiurište și pe cursul superior al Strumei; la aceasta se adaugă o răspândire pe Tundža superioară și în marginea de nord a Balcanilor.

[35] Rustoiu, Gheorghiu, 2010; Plantos, Ciută, 2015. Popești, tumulul 2 conține un tip de fibulă din a doua jumătate a secolului I îHr.

[36] Strobel, 2018.

[37] Forma corectă *Byrebistas* la Strabon 7, 3 9 C 298 și 16, 2, 39 C 762 în codice; vezi detaliat

tările etimologice cu silaba de început lungă *būr-*. Despre Byrebistas suntem informați doar prin informațiile și excerptele din excursul despre geți din opera istorică a lui Timagenes, preluate de Strabon, și prin inscripția pentru Akornion de la Dionysopolis, ca și prin dedicațiile strategilor de la Mesambria. El apare mereu ca get în atestarea lui Strabon, bazată pe excursul corespunzător din Timagenes (Strabon, 7, 3, 5; 7, 3, 11) și trebuie văzut cu argumente suficiente la început ca fiind conducător al unei uniuni a geților din hinterlandul întins al Dionysopolisului (Balcic) din Bulgaria de Nord. În preluarea prescurtată a excursului lui Timaios despre istoria mai recentă a geților, Strabon (7,3,11; istoria mai veche a geților voia să o redea Strabon însuși) relatează că Byrebistas, un bărbat get, a obținut conducerea neamului său, care era greu lovit de numeroase războaie, despre care fără îndoială este de gândit la campaniile lui C. Scribonius Curio (proconsulul Macedoniei în 75–73 îHr) și M. Terentius Varro Lucullus (proconsul în 73/72–71 îHr) ca și la C. Antonius Hybrida (proconsul în 62–60 îHr). Byrebistas i-a readus pe oamenii săi, prin exerciții, disciplină, ascultarea poruncilor sale și abținerea de la vin, la vechea putere și a realizat în puțini ani un mare regat, astfel încât el a adus majoritatea populațiilor vecine sub dominația geților. Pentru a face poporul ascultător s-a folosit de un șarlatan, anume de Dekaineos, care a învățat în Egipt anumite prevestiri și care curând ar fi fost proclamat zeu. Cazul din urmă este o polemică tipică pentru Timagenes. Acest Dekaineos ar fi obținut ca geții să distrugă vița de vie și ar fi continuat să trăiască fără vin (un topos, contrazis de evidența arheologică a unei pronunțate culturi a băuturii). Byrebistas ar fi devenit o amenințare pentru romani, pentru că el trecea Istrosul nepedepsit[38] și ar fi jefuit Tracia până la granițele Macedoniei și ținuturile ilire (adică zonele de la sud de Dunăre!), unde i-ar fi distrus complet pe boi și pe taurisci. Istrosul este aici la Strabon retroproiectat ca graniță a sferei de putere și interese romane. El ar fi fost însă, înainte ca romanii să pornească campania contra lui, alungat de la putere și regatul său împărțit între ur-

---

Radt, *Strabons Geographiká*, vol. 6, p. 262. Mărturiile epigrafice contemporane arată Βυρεβιστα (IGBulg² 1, 13, 22; 1, 323, 5) și evident scris greșit Βυραβε[ι]/[σ]τα (IGBulg² 1, 13, 33); Brodersen, 2013 greșește atunci când vrea să considere forma de nume corectă *Boirebista*(*s*), care apare evident prin citirea pentru scrib cu greșeala târzie de sunet și de scriere *ü/oi* din paragrafele alăturate 7, 3, 11.12 din atestarea Codices. În Iordanes, *Getica* 11,67 (ed. Th. Mommsen, MGHAA V1; ed. F. Giunta/A. Grillone 1991), scris greșit *buruista*, *burusista*, *borusista*, *boroista* și ca *byrruisia* în *Codex Ambrosianus*, care stă cel mai aproape de archetip. **Forma numelui Burebista nu este atestată nicăieri în surse**. Numele populare dacice Dekinais/Dekaineus, Decebalus/Dekibalos, Diurpanais, Scorilo și variantele lor sunt între timp epigrafic bine atestate, nu în ultimul rând la dacii recrutați în armata romană începând cu epoca lui Nero (Dana, 2003; Dana, 2007; Dana, Matei-Popescu, 2009; *Année Épigraphique*, 2006, 1833). Numele *Byrebistas* (cu prima silabă scurtă!) nu se potrivește în schema așa-numitelor nume obișnuite moesic-dacice (vezi materialul la Georgiev, 1983) și e de considerat în totalitate și în sens restrâns ca tracic; la fel D. Dana, *Onomasticon Thracicum*, p. 74.

[38] Clar este aici experiența contemporană și modul de a privi din epoca augusteică, în care năvălirile în Tracia puteau să vină doar de dincolo de Dunăre și fiecare trecere a Dunării primea răspuns militar nemijlocit din partea Romei. Pasajul nu arată nimic despre punctul de plecare a expansiunii puterii lui Byrebistas.

mașii săi în mai multe părți. Această relatare este completată de nota lui Strabon (7,3,5), că funcția de prevestitor și sfătuitor al regelui este îndeplinită de Dekaineos, într-o tradiție care coboară în timp până la Zalmoxis, atunci când Byrebistas domnea asupra geților și Divus Iulius (Caesar) pregătea o campanie contra lui.

Teza că în inscripția pusă de poporul și de sfatul din Dionysopolis, nemijlocit înainte de lupta de la Pharsalos (9.08.48 îHr), în onoarea lui Akornion, care în repetate rânduri a slujit orașul (Syll³ 762 = IGBulg² I 13 cu fig. 13/1-3 = Sherk 84), ar apărea localitatea *Argedava*, ca reședință a tatălui lui Byreistas, nu este corectă, ca și presupunerea, că aceasta ar fi de identificat cu vicusul *Argidava*[39], atestat într-o inscripție latină din vremea lui Marcus Aurelius, și Byrebistas ar fi fost un conducător al unei uniuni getice din hinterlandul coloniei Istros/Histria[40]. În rândul 6 al decretului în onoarea lui Akornion este o primă misiune diplomatică mai timpurie, încununată cu succes, din însărcinarea Dionysopolisului, la tatăl unei personalități numite în textul al cărui început s-a pierdut, care l-a dus la ARGEDA[.]ON, adică *Argedaion*[41]. *Argedaion* este de interpretat ca unul dintre centrele dinastice getice regionale de la sud de Dunăre. Deoarece însă Byrebistas este introdus abia în rândul 22 și următorul, cu sublinierea înălțării sale ca primul și cel mai mare dintre regii din Tracia, este de exclus o legătură dintre localitatea *Argedaion* și el, ca și presupunerea numirii tatălui său în rândul 6.

4. Ridicarea la putere a regelui geților Byrebistas

Hotărârea poporului și sfatului orașului Dionysopolis pentru onorurile câștigate de cetățeanul Akornion în mai multe funcții s-a luat după misiunea, încununată de succes și pentru orașul său natal, pe lângă Pompeius în 48 îHr, în orice caz înainte de victoria lui Caesar din bătălia de la Pharsalos. Afirmația este clară în decret (rândurile 22–25). Apoi, Byrebistas a devenit recent primul și cel mai mare dintre regii domnind în Tracia (rândul 22 și următorul)[42] și el a pus stăpânire pe tot ținutul de pe ambele maluri ale Dunării. La aceasta se adaugă inscripția strategilor din Mesambria (IGBulg²,

[39] IScM, I, 358 cu Lupa 21231. În ultimul rând, distrus la marginea de jos, se recunoaște clar începutul lui *G* și nu al lui *C*.

[40] Suceveanu, 1975; Suceveanu, 1983, Suceveanu, 1998, în legătură cu "*Argedava*"; nici apropierea de mormântul princiar de la Agighiol nu conduce la ceva.

[41] În locul distrus nu putea să fi fost *Y* și nici *P* (așa cum presupune Kalinka, 1906, p. 95). Așa cum corect s-a observat de către V. Latyšev în prima publicație, par să se vadă capetele inferioare ale două bare verticale. Însă ordonarea literelor în rânduri nu este regulată, iar distanța dintre *A* foarte larg și *O* permite doar o literă. La aceasta se adaugă faptul că tocmai aici este o distrugere a pietrei, care evident este răspunzătoare pentru a doua bară presupusă. La două bare paralele ar fi de gândit doar la *Π*, însă această literă este în inscripție în rest mai lată și ar trebui să se recunoască la capete bara transversală. Și doi *iota* nu sunt probabili. Rămâne doar un *iota*, a cărui poziționare corespunde și începutului literei din alte rânduri. De aceea numele locului nu e de citit ca ΑΡΓΕΔΑΥΟΝ (astfel Syll.³ 762), ci ca ΑΡΓΕΔΑΙΟΝ. Completarea incorectă *-davon* provine din strădania de a interpreta înăuntru un loc găsit la Ptolemaios sau în Tabula Peutingeriana.

[42] S-a speculat mult cu privire la această formulare, ca de exemplu o modificare a titlului regal al regilor etc. Mai degrabă se exprimă faptul că el s-a ridicat deasupra celorlalți regi și dinești din Tracia.

I, 323), care amintește un război contra lui Byrebistas; prin păstrarea sa fragmentară nu este clar dacă el este denumit rege al geților sau rege al tracilor. Deja prin formularea din decretul pentru Akornion devine clar că el n-a împins din cale sau înlăturat în nici un fel un alt conducător, ci în trecutul recent a fost ridicat ca stăpânitor asupra diferitelor uniuni tribale și unități politice și că pretindea întâietatea în Tracia. Pentru cetățenii din Dionysopolis, Byrebistas era un conducător trac, ceea ce permite localizarea sa inițială în zona nord-estică a Haemusului. Extinderea puterii sale asupra ambelor maluri ale Dunării apare aici abia ca rezultat al politicii sale de putere. Nici Akornion nu poate fi privit ca un om de încredere pe durată îndelungată a domniei regelui geților, așa cum s-a presupus pe baza falsei interpretări a primei sale misiuni amintite; însă el a câștigat, după informațiile inscripției, în acești ultimi ani încrederea sa și prin aceasta a dobândit mult pentru orașul său. Este probabil prin aceasta faptul că o serie de orașe pontice aveau contacte diplomatice cu Byrebistas deja mai devreme. Deoarece însă Cicero, în invectivele sale contra lui Calpurnius Piso din anul 55 îHr, nu amintește nici pe Byrebistas, nici pierderea supremației romane, respectiv a controlului asupra orașelor de pe țărmul pontic, care i se imputau guvernării consulului Macedoniei, această dată este cu siguranță un *terminus post quem* pentru expansiunea regelui geților spre orașele grecești de pe coastă.

Akornion s-a întâlnit pentru negocieri cu Pompeius, ca trimis al lui Byrebistas, în Herakleia Lynkestis și a putut transmite regelui întărirea bunăvoinței potentatului roman; nici în această vreme Byrebistas încă nu atacase protectoratul roman asupra țărmului[43] și nici nu trecuse de Haemus în sfera nemijlocită a intereselor romane. Aceasta ar fi făcut imposibilă o cooperare a lui Pompeius cu Byrebistas. Data întâlnirii se poate situa doar la începutul anului 48 îHr, atunci când Pompeius, după debarcarea lui Caesar, a plecat din cartierul său general de la Beroia (Verria), la 60 km spre vest de Thessalonic, unde se adunase contra-senatul, pe Via Egnatia spre Dyrrhachium. Probabil că Akornion trebuia inițial să-l caute pe Pompeius în cartierul său general. Referitor la aceasta este de conceput că Pompeius i-a făcut lui Byrebistas concesii referitoare la o influență politică și economică asupra zonei de coastă, atunci când el, deja după debarcarea sa în Grecia în 49 îHr, a luat legătura cu geții, respectiv cu Byrebistas (Cicero, *Epistulae ad Atticum* 9,11(10),3 din 18.03.49 îHr) și i-a acordat acestuia statutul de *amicus populi Romani*[44]. Se înțelege că aceasta este de văzut în contextul războiului civil cu Caesar, pentru care Pompeius avea nevoie de sprijin și mai ales de asigurarea flancurilor și spatelui. Cicero explică, în scrisorile sale către Atticus referitoare la despărțirea sa de Pompeius, că el nu voia să conducă hoardele de geți, armeni și kolchi contra Romei și el critică puternic legătura strânsă dintre Pompeius și partidul său cu popoarele străine (*tanta cum barbaris gentibus coniunctio*), referindu-se, desigur nu în ultimul rând, la legătura făcută între Pompeius și Byrebistas (*Epistulae ad Atticum* 9,10(11), 3; 11,7(6), 2).

[43] Callatis aparținea deja din ultimul deceniu al secolului II îHr. Ca *civitas foederata* printre *socii* Romei (CIL I² 2676; ISM III 1 (A. Avram); Ferrary, 2017, p. 136-137).

[44] Toate discuțiile ipotetice ("*contractul regelui*" etc.) la Lica, 2000, p. 73 și urm. sunt prea puțin de folos și fără nici o bază în izvoare.

Cucerirea orașului Olbia, însoțită de distrugeri grele, supunerea orașelor de coastă până la Apollonia (Dion Chrysostomus, *Orationes*, 36, 4-6) și extinderea puterii sale asupra regiunii Pontului și Traciei (Suetoniu, *Gaius Iulius Cesar* 44,3), fără reacția romană, sunt posibile abia în anii războiului civil de după Pharsalos, 48–45 îHr. Supunerea orașelor de coastă sub stăpânirea lui Byrebistas a fost, cel puțin în cazul Mesambriei, legată de confruntări de mai mulți ani, așa cum arată ofrandele strategilor și taxiarhilor, închinate lui Dionysos Eleutheros, Athena Sotereia și Aphrodita (Pontia?) (IGBulg, I², 324-326). Extinderea de scurtă durată a puterii lui Byrebistas asupra orașelor grecești din Marea Neagră este de datat în anii 48/47–44 îHr. Caesar era ocupat din punct de vedere militar cu continuarea războiului civil, mai întâi în Egipt, apoi în Africa și în final în Spania până în 45 îHr; Roma era paralizată în politica ei externă. Expansiunea rapidă anterioară a stăpânirii lui Byrebistas pe ambele maluri ale Dunării inferioare poate fi privită doar în condițiile unui vacuum de putere, creat de prăbușirea regatului lui Mithridates VI Eupator din Pontos în cel de-al treilea război mithridatic și de retragerea lui Pompeius din est în anul 62 îHr, ca și consecință a înfrângerii lui Antonius Hybrida în 62/61 îHr în Dobrogea. Campania acestuia ar fi putut desigur constitui un prilej ca dinaștii geți și uniunile tribale s-au unit sub o conducere unitară, după ce mai înainte bastarnii au trebuit să fie aduși în ajutor. Acestei uniunii i s-au adăugat alte grupe din zona dintre Carpați și Prut, ca tyrageții din așa-numitul pustiu getic până în zona Tyras (Nistru) și până la Olbia – fie prin mijloace diplomatice și cu aur, fie prin constrângere militară. În nici un loc din izvoare Byrebistas nu este menționat ca rege al dacilor sau pus în legătură doar cu numele de daci – acest fapt trebuie subliniat clar. **"Regele dac Burebista" n-a trăit vreodată**.

5. Sfârșitul stăpânirii lui Byrebistas

Campania planificată de Caesar pentru anul 44 îHr contra lui Byrebistas apare doar la Suetonius ca fiind orientată contra dacilor, care ar fi inundat Pontus și Tracia[45]. Dimpotrivă, Appian (*Bellum civile* 2, 459) vorbește, spre deosebire de Suetoniu, doar de geți: planul unei mari campanii mai întâi contra geților, apoi contra parților; trupe aduse în Macedonia pentru campania planificată de Caesar contra geților (*Bellum civile* 3,93); zvonul că geții ar fi năvălit ca urmare a veștii morții lui Caesar în provincia Macedonia (*Bellum civile* 3,93), ceea ce o comisie romană de cercetare stabilește ca nefiind corect, dar confirmă un pericol pornind din partea geților (*Bellum civile* 3, 96). Deoarece Appian s-a bazat aici ca sursă pe lucrarea contemporană a istoriilor lui Gaius Asinius Pollio (coleg de partid al lui Caesar, general al triumvirului, triumf contra Parthini în 39 ca proconsul al Macedoniei, mecena și literat), această mențiune e cu atât mai valoroasă. Evident că acolo Byrebistas era doar rege al geților și aceștia erau denumiți agresori amenințători. Bazându-se pe aceeași tradiție a surselor latine, Velleius Paterculus îi numește pe geți ca fiind ținta campaniei balcanice, planificate de Caesar (2, 59, 4). La fel Strabon (7, 3, 5) menționează în cadrul tratării geților că Caesar, zeul, a pregătit o campanie contra lui Byrebistas, în vremea în care acesta domnea asupra

[45] Suetoniu, Iul., 44,3: "*Dacos, qui se in Pontum et Thraciam effuderant, coercere; mox Parthis inferre bellum*"; Suetoniu, Aug. 8,2: "*Caesare … expeditionem in Dacos et deinde in Parthos destinante*".

geților. La rândul său Suetoniu pornește de la expresia sa contemporană a războaielor dacice ale lui Domițian și Traian, referitoare la dușmanii Romei de la Dunărea de jos, pe care o găsim și la Frontinus și Tacitus. Hotărâtor pentru planul lui Caesar (la fel Strabon 7, 3, 5.11) de a purta o campanie contra construcției de putere a lui Byrebistas în anul 44 îHr este, fără îndoială, pe de o parte amestecul său în războiul civil de partea lui Pompeius, pe de altă parte expansiunea regelui dincolo de munții Haemus spre sud în Tracia, în zona pretinsă de Roma de siguranța a provinciei Macedonia, și pe coasta Mării Negre (Suetoniu, *Caius Iulius Caesar* 44,3), ale cărei orașe, de la cucerirea de către M. Terentius Lucullus în anul 72 îHr, aparțineau zonei de putere romane (62/61 îHr atestați ca *socii romani*; Cassius Dio, 38,10,3). Prin aceasta apăruse, cu formarea regatului de scurtă durată a lui Burebista, o amenințare de luat în serios în spatele războiului planificat contra parților. Campania nu a mai fost realizată din pricina uciderii dictatorului, totuși în primăvara anului 44 îHr erau deja mutate șase legiuni și un mare număr de unități auxiliare în provincia Macedonia (Appian, *Bellum civile* 3, 92), deci o armată de circa 45000 de oameni.

Stăpânirea lui Byrebistas și-a găsit la rândul ei sfârșitul printr-o revoltă internă (Strabon, 7, 3, 11), provocată probabil de rezistența nobilimii diferitelor uniuni tribale la întărirea conducerii regale, după modelul elenistic, fără îndoială prin uciderea regelui. Toate încercările de a data acest eveniment după 44 îHr au eșuat[46]. Căci după Timagenes-Strabon (7,3,11, 304 C, rândul 12 și urm.), sursa principală referitoare la aceasta, căderea regelui s-a petrecut înainte ca romanii să fi pregătit armata pentru luptă, ceea ce indică primele luni ale anului 44 îHr, atunci când adunarea armatei abia începuse. Prăbușirea puterii sale încă nu era cunoscută la Roma în vara anului 44 îHr, atunci când se răspândi zvonul că geții ar fi năvălit, ca urmare a veștii morții lui Caesar, jefuind în provincia Macedonia (Appian, *Bellum civile* 3, 93.96). Comisia de cercetare trimisă de la Roma în Macedonia nu a confirmat acest zvon, și-a exprimat însă teama că o astfel de năvălire ar fi posibilă în cazul unei retrageri a trupelor romane. În octombrie 44 îHr armata provinciei era redusă la o legiune, un pericol al geților nu a mai fost adus în discuție în această lună; sfârșitul construcției de putere, care s-a format în vremea lui Byrebistas, era acum evident cunoscut. Ea s-a spart în mai multe părți (Strabon, 7, 3, 11): poporul, ridicat de Byrebistas la asemenea înălțime, și-a pierdut complet puterea prin conflicte interne și atacul romanilor (se referă foarte probabil la campaniile lui M. Licinius Crassus din 30–28 îHr), totuși putea încă să pregătească de luptă o armată de 40000 de oameni (Strabon, 7, 3, 12), fapt care se referă cu siguranță la luptele din anul 10 îHr. Strabon actualizează istoria sa getică recentă cu mențiunea că în vremea contemporană, atunci când Augustus trimitea o armată contra acestor regate succesoare – fapt care se referă cu anumită siguranță la trimiterea lui Cn. Cornelius Lentulus Augur în 10 îHr, existau cinci formații politice la nord de Dunăre; înainte erau doar patru.

[46] Astfel mai ales Dobesch, 2001, sprijinit pe propunerile de datare dovedite greșite ale lui R. Göbls pentru emisiunile monetare ale boilor și teza depășită a unei distrugeri a *oppidum*ului de la Bratislava de către dacii lui Burebista.

6. Ficțiunea statului lui Burebista și a continuității regatului dac până la cucerirea romană

Uniunea de scurtă durată a formațiunilor politice ale geților de pe ambele maluri ale Dunării inferioare, inclusiv din Moesia-vest, până pe coasta vest-pontică sub regele geților Byrebistas (grecesc: *archē* personal) a permis acesteia o extindere de scurtă durată, în vremea războaielor civile romane, asupra orașelor de pe coasta pontică, de la Apollonia până la Olbia, dar și dincolo de Haemus în Thracia, până la granița stăpânirii romane[47]. Nu poate fi vorba nici de un stat, nici de o construcție regală organizată; este vorba doar de o construcție de conducere, care avea la bază inițiativa și puterea militară a acestui conducător al geților și a clicii sale. Cu atât mai puțin era vorba de un stat centralizat și modelat administrativ în sensul statelor elenistice, cu care apoi ar începe și o statalitate dacică cu centru de conducere la Sarmizegetusa în Munții Orăștiei din Transilvania sud-vestică și s-ar continua de la Burebista până în 106 dHr[48]. Toate acestea sunt ficțiune, ca și toate problemele cronologice ale arheologiei, care afirmă nefondat construirea unui sistem de fortificații în Dacia, la mijlocul secolului I îHr. Pentru aceasta se folosește în istoriografia română presupusa listă a regilor daci a lui Iordanes, cu multe interpolări arbitrare și conjecturi, pentru postularea unei continuități a unui regat dacic și a unei regalități dacice centrale în Sarmizegetusa de la Burebista până la Decebalus[49]. Byrebistas nu avea nimic de-a face cu complexul de la Sarmizegetusa, care începe nu înainte de sfârșitul secolului I îHr și cunoaște construcția sa completă abia în a doua jumătate a secolului I dHr; cele două case-turn cu două nivele, fără nici un fel de confort, de la Costești nu era desigur reședința sa. Concentrarea dintr-o dată a populației *în* și *în jurul* Munților Orăștie, care ofereau protecție, din sud-vestul Transilvaniei, a fost fără îndoială o urmare a mișcărilor de fugă din câmpia Munteniei[50] și din Banat, ca și din părți din Crișana, înaintea campaniilor romane și operațiilor de curățare din epoca augusteică mijlocie. În afară de asta, înfrângerea catastrofală a apulilor de către M. Vinicius a mutat decisiv relațiile de putere din Transilvania vestică. Complexele de terase din Culmea Grădiștei, identificate axiomatic cu Sarmizegetusa Regia, încep nu înainte de sfârșitul secolului I îHr, iar construcția fortificației moderne de la Blidaru, orientată după modele elenistice, se datează de ase-

[47] Lica, 2000, p. 62-92, 230-250, oferă o poveste fictivă despre Burebista, căreia îi lipsește orice bază, ca și biografiei lui Dekaineus construită de el; incorectă deja interpretarea frazei introductive la Strabon 7, 3,11; același lucru este valabil pentru istoria sa inventată despre Oroles cu afirmația că Oroles și Burebista ar fi fost contemporani, că Pompeius ar fi făcut pe Oroles *amicus et socius*, și că aceasta ar fi fondat astfel relațiile internaționale dintre daci și Roma. Oroles ar fi fost pe atunci unul dintre dinaștii importanți din zona și ar fi fost inclus de Pompeius în "*sistemul său de siguranța de la Marea Neagră*". După Lica și profesorul său N. Gostar, Oroles ar fi fost acel rege de localizat în sudul Moldovei, la care ar fi dus prima misiune a lui Akornion din Dionysopolis.

[48] Vezi mai sus; Strobel, 2019a; Strobel, 2019b.

[49] Petolescu, 2010; Petolescu, 2017, caracterizat prin ideologii etno-naționale până la falsificarea situațiilor și izvoarelor citate.

[50] Vezi Bărbulescu, 2014.

menea abia în secolul I dHr[51].

Iordanes construia, în scrierea sa din 551/552 dHr, *De origine et actibus Getarum* (Iordanes, *Getica* 1-3), prin identificarea geților cu goții, o istorie geto-gotă transcriind în mod evident notițe fragmentare din istoria goților a lui Cassiodor în mod greșit și adesea inventând povești[52]. Dacii nu apar în această scriere, spre deosebire de Iordanes *Romana*. 217 și 267. Iordanes oferă aici un alt mănunchi de mărturii falsificate cronologic și istoric despre Byrebistas[53] și presupușii lui urmași (*Getica* 67-78)[54].

Această istorie geto-gotică, care fragmentează puternic cursul istoric, oferă, după o invenție istorică a unei preistorii geto-gotice (*Getica* 10, 61-66), informația (*Getica* 11,67 și urm.), că "*Dicineus*" (identic cu Dekaineos) ar fi sosit în vremea domniei lui Byrebistas în "*Gothia*", iar acesta i-ar fi dat puteri aproape regale[55], în vremea în care era la putere Sulla, dar Iordanes enumeră aici doar trei conducători romani, anume Sulla, Caesar și explicit pe cel de-al treilea Gaius (sic!) Tiberius, realizând astfel o succesiune continuă neistorică a conducătorilor romani; totuși el oferă în istoria romană pe scurt, scrisă de el în aceeași vreme, *De summa temporum vel origine actibusque gentis Romanorum*, un rezumat corect în liniile sale principale ale istoriei romane începând cu Sulla. *Getica* era evident concepută pentru un alt public, cu un alt nivel de cunoștințe. De aceea este și presupusa datare-Sulla pentru începuturile lui Byrebista fără valoare. La sfatul lui Dicineus "*goții*" ar fi pustiit teritoriile Germaniei, ocupate acum de franci. Caesar, care a pus stăpânire aproape pe întreaga lume și a supus toate regatele, care a cucerit chiar și insulele îndepărtate din Ocean și i-a făcut să plătească tribut pe cei care nu cunoșteau numele romane, acest Caesar nu ar fi putut să-i supună doar pe "*goți*" în ciuda încercărilor repetate (sic!). "*Goții*" ar fi rezistat cu bine și sub conducerea lui "*Gaius Tiberius*", cel de-al treilea conducător roman, deoarece ar fi respectat toate poruncile lui Dicineus. Acesta i-a învățat pe "*goți*" filosofie, etică, teologie, fizică, logică și astronomie și prin aceasta i-a ridicat din cercul barbarilor (*Getica* 10, 69-72). Cu Tiberius se termină aici intervalul de timp dat de Iordanes (*Getica* 11,

---

[51] Vezi Strobel, 2019c.

[52] Iordanes, *Getica*, 58; pentru egalitatea răspândită pe la 400 dHr dintre goți și geți vezi Claudian, 28,123.179 și altele; *HA* Maximini Duo 4,4; Orosius 1,16,2. Despre *Istoria goților* de Cassiodorus, pierdută, în 12 volume, și legătura cu Iordanes vezi Christensen, 2002, mai ales p. 62 și urm., 84-123; despre Iordanes însuși Christensen, 2002, p. 101-103. Iordanes a putut să vadă scurt în Constantinopol *Istoria goților* de Cassiodor, a cărei construcție se bazează pe reprezentarea, răspândită, că sciții, goții și geții ar fi același popor, el însuși folosește însă mereu numele de goți; el a lucrat pentru *Getica* sa evident cu notițe mai mult sau mai puțin detaliate și cu pasaje copiate, pe care le-a găsit de interes, însă a prelucrat și alt material din alte surse. Ediția lui F. Giunta și A. Grillione (1991) oferă o serie problematică de conjuncturi, astfel falsificând Coryllus > Scorylus în § 12, 73. Vezi Strobel, 2019b, p. 104-109.

[53] Despre scrierea greșită a numelui în mărturia codicelui vezi mai sus nota 37.

[54] Despre aceasta și analiza critică a lui Broderson, 2013, care argumentează parțial asemănător, dar a cărui realizare însă parțial nu convinge.

[55] Ca figură carismatică de preot cu cinstire aproape zeiască și prim sfătuitor al lui Byrebistas, ca stăpân al geților la Strabon, 7, 3, 5, rând 9-11; 16, 239 ("*la geți*").

67-12, 73) pentru activitatea lui Dekaineos, în date reale 81/79 îHr până la 14/37 dHr, cu adevărat un "get nemuritor"! Iordanes oferă imaginea fictivă, preluată evident de la Cassiodor, a lui Dekaineos ca "Aristotel gotic", care i-a învățat pe goți teologie, filosofie, etică, știință, modul de viață corect etc. Normal că și împărțirea socială în elita aristocratică a *pileati*, recognoscibili prin purtarea *pileus* și însărcinați cu funcții preoțești, și a războinicilor liberi *capillati*, respectiv *comati* este o inovație introdusă de Dicineus/Dekaineos. Dicineus ar fi fost recunoscut de către "*goți*" ca autoritatea cea mai înaltă, care ar fi putut să poruncească chiar și regilor (*Getica* 11, 71): *immo et regibus imperaret*; despre o demnitate regală a lui Dekaineus/Dicineus însuși nu e vorba nici aici și nici în tradiția izvoarelor lui Strabon! La Strabon el este prezicătorul foarte respectat al lui Byrebistas (16, 2, 39), sfătuitorul regelui, care anunță voința zeilor (7, 3, 5). Iordanes (*Getica* 12, 73) oferă următorul raport despre perioada de după moartea lui Dicineus/Dekaineos: mai întâi îi urmează un Comosicus (Comosacus), care, datorită capacităților sale deloc diferite, ar fi avut aproape aceeași cinstire și care datorită *peritia* sale ar fi avut pentru geți-goți valoare de *rex et pontifex*, iar pentru popoare ar fi fost cea mai înaltă instanță de judecată. Succesorul său este numit un *rex Gothorum* Coryllus (Corill(i)us, Chorillus în cod. A), care a stăpânit 40 de ani asupra *gentes* sale, și anume *in Dacia*. În mențiunea celor 40 de ani de domnie se recunoaște clar un *topos* vechi și sinonim pentru o stăpânire îndelungată. Abia cu Coryllus este vorba de un teritoriu stăpânit în Dacia, deci la nord de Dunăre, însă Iordanes înțelege prin aceasta provincia romană mai timpurie *Dacia antiqua*, pe care o stăpânesc acum gepizii (*Getica* 74). Însă, *rex Gothorum* numai însemnă *rex/regulus Geticus*. Apoi Iordanes întrerupe acest curs narativ și trece la teme geografice (*Getica* 74-75), începând cu descrierea Daciei (*in conspectu Moesiae sita trans Danubium corona montium cingitur*, adică mărginindu-se la vechea Dacie din Transilvania).

Apoi Iordanes (*Getica* 13, 76) reia istoria evenimentelor cu Dorpaneus, adică Diurpaneus, dușman al romanilor din perioada lui Domitian, îl separă însă printr-o ruptură clar marcată de perioada celor doi urmași ai lui Dekaineos (*longum namque post intervallum*), caracterizați în mod total diferit, deși el cu cel de-al 40-lea an de domnie al lui Coryllus ar fi ajuns în epoca lui Domitian. Contradicțiile sunt evidente. Relatarea lui Iordanes apoi se mărginește doar la înfrângerile lui Oppius Sabinus și Cornelius Fuscus (85 și 86 dHr); nici Decebalus nici predecesorul său și nici cucerirea romană nu sunt amintite (spre deosebire de *Romana* 217). O linie conducătoare continuă, care să-i urmeze lui Byrebistas chiar în sensul unui regat dacic central, mai mult, cu reședința în Sarmizegetusa Regia, nu poate fi obținută din Iordanes, în contra dogmei tradiționale a istoriografiei române. Complet dimpotrivă Dicineus/Dekaineos nu apare deloc ca conducător și abia stăpânirea lui Coryllus este localizată *in Dacia antiqua*. Alți conducători contemporani ai spațiului nu apar la Iordanes, nici Coso și nici Dikomes; primul este denumit ca *rex Getarum* în legătură cu participarea la partida fiului lui Cesar în războiul civil (Suetoniu, *Aug*. 63, 2 după Codd. M G V X) și numele său dinastic este de legat, în mod evident, de neamul Kosoi (vezi mai jos); al doilea este adversarul său de partea lui Antonius, care apare la Plutarch și el ca rege al geților (Plutarh, *Ant.* 63,4). Lipsesc de asemenea regii geți din anii 30–28 îhr, Roles, Dapyx și Zyraxes

(Cassius Dio, 51, 24-26). Regele Cotiso[56], care și-a găsit sfârșitul în cursul unui atac peste Dunăre, foarte probabil în 28 îHr, datorită lui M. Licinius Crassus, ca unul din cei trei *duces dacorum* (Suetoniu, *Augustus* 21,1), distruși în vremea lui Augustus împreună cu armatele lor, este de considerat rege al unei uniuni conducătoare nord-dunărene. Al doilea *dux dacorum*, rămas anonim, era cu siguranță conducătorul invaziei din iarna începutului anului 10 îHr, pe care l-a înfrânt Lentulus; cel de-al treilea era conducătorul acelei armate de daci apuli și bastarni, care a fost complet nimicită de M. Vinicius în anul 10 îHr în Subcarpații din vestul României[57]. Denumirea de *dux* este de considerat în sensul conducerii unei armate; nu este atestat nimic referitor la poziția ei politică și socială. Scorylo, dimpotrivă, nu este de localizat mai precis; el apare la Frontinus (*Stratagema* 1,10,4) ca *dacorum dux* și a putut să oprească oamenii săi, care voiau să folosească starea de război civil din Imperiu, de la un atac. Episodul aparține perioadei unui război civil, deci fie 31/30 îHr, fie mai degrabă 69 dHr, atunci când alte uniuni ale dacilor, *gens numquam fida*, așa cum formulează Tacitus (*Historiae* 3, 46, 2-3), au rupt păcile și au năvălit peste Dunăre, la început cu unele succese; acolo i-a întâmpinat, în noiembrie 69 dHr, Mucianus cu corpul său expediționar, care a oprit invazia (Tacitus, *Historiae* 3, 46). Scorylo, purtătorul unui nume de persoană bine atestat, nu poate fi pus în nici un fel în legătură cu tatăl lui Decebal sau chiar să fie identificat cu Coryllus, așa cum se presupune mereu. La fel de greșită este și afirmația fără bază că deja Scorylo ar fi unit din nou pe daci sub conducerea sa[58].

7. Războiul contra boilor și tauriscilor și teză extinderii puterii lui Byrebistas spre vest[59]

În excursul lui Timagenes, folosit de Strabon ca sursă pentru istoria geților, așa cum s-a menționat mai sus, este amintit războiul dintre Byrebistas și popoarele învecinate ale boilor, conduși de Kritasiros/Ekretosiros, și ale tauriscilor, ambele din Ilyria, adică locuind la sud de Dunăre, pe care el le-a nimicit complet (7, 3, 11). A doua versiune a acestui război a preluat-o Strabon desigur din excursul detaliat despre Ilyria din opera lui Timagenes, completat cu excursul mare despre gali al lui Timagenes, în care erau tratate triburile celtice din Galia cisalpină[60]. Aici Byrebistas nu mai apare ca dușman al boilor și tauriscilor, el nu mai este menționat în aceste pasaje ale lui Strabon, mai mult este prezentat un conflict dintre popoare învecinate: boii, înfrânți de romani (193 îHr), ar fi migrat din Italia în zona Istrosului, unde ei locuiau împreună cu tauriscii și se luptau cu dacii, până când tot poporul lor ar fi dispărut, iar pământul lor,

[56] Horațiu, *Carmina*, 3, 8, 18: *occidit Daci Cotisonis agmen*; Florus, 2, 28, 18: *Daci montibus inhaerend. Inde Cotisonis regis imperio*.
[57] Despre aceasta Strobel, 2018; Strobel, 2019b, p. 245-247, 254-258. Înşelător Rustoiu, 2021, Fig. 8: "*Dacian kingdom from Burebista to Decebalus*".
[58] Astfel pentru identificarea *Coryllus-Scorylo* Gostar, 1984; Lica, 2000, mai ales p. 163, 165 (Scorylo ca "*one Dacorum rex*") și construcția unei dinastii Cotiso, Comosicus, Scorylo (presupus 29–69 dHr!), Duras, Diurpaneus-Decebalus, la fel și cu identificarea de mult învechită a lui Diurpaneus cu Decebalus.
[59] Despre aceasta Strobel, 2015c; Strobel, 2019b, p. 231-232; de asemenea Trebsche, 2015.
[60] Vezi nota 15, 9, 2; Sordi, 1982.

aparținând Iliriei, ar fi rămas vecinilor ca pășune de oi (Strabon, 5, 1, 6). Aceeași formulare exagerată o folosește Strabon (7, 5, 5) referitoare la nucleul pământului dalmaților, care ar fi fost transformat de Scipio Nasica în pășune de oi; fără îndoială acestea trebuie considerate caracteristice pentru stilul dramatizant și exagerările retorice ale lui Timagenes. Se înțelege că formularea nu trebuie luată ca atare sau să fie considerată bază pentru construcția teoriei istorice respectiv arheologice[61]. În cel de-al doilea pasaj, Strabon spune referitor la Iliria, menționată aici, că dacii ar fi pustiit o parte din această țară, atunci când au înfrânt pe boi și pe taurisci, popoare conduse de Ekretosiros (7, 5, 2). Prilejul războiului era după Timagenes-Strabon pretenția dacilor asupra ținutului de dincolo de râul Marisos (Mureș cu cursul inferior al Tisei), care curge din munți și se varsă în Istros, de cealaltă parte a galatienilor numiți scordisci și care ar forma granița lor; scordiscii la rândul lor ar fi fost adesea aliații dacilor (7, 5, 2). Strabon folosește etnonimul de daci, urmând uzanța limbii actuale romane, apoi, încă de două ori, în legătură cu orașul Segestiké (romanul Siscia), pe care-l descrie ca bază importantă (logistică) pentru războiul contra dacilor (4, 6, 10; 7, 5, 2) și în înșiruirea ținuturilor deja menționate Italia, Alpi, germani, daci și geți (7, 5, 1). Excursul lui Timagenes despre Iliria, care conținea foarte probabil migrația boilor italici în Iliria, dedusă din identitatea numelor, și istoria scordiscilor a fost o sursă importantă pentru *in excessu dictae res Illyricae* din cartea 32 a lucrării istorice a lui Pompeius Trogus (Pompeius Trogus, *Prolegomena* 32; Pompeius Trogus-Iustin 32, 3, 8) și de asemenea aici pentru Strabon. Este foarte probabil că Timagenes, spre deosebire de contraistoria scrisă de el mai devreme, a introdus aici, urmând modul de folosire a limbii actuale din Roma, pedacii urmașii (*apogonoi*) geților[62], numiți astfel de romani, și i-a reprezentat ca dușmani ai celților boi și taurisci trăind în Iliria.

La sfârșitul istoriei recente a geților din vremea lui Byrebistas, Strabon (7, 3, 11) a introdus, actualizând, într-un pasaj pus nepotrivit, denumirea de daci în uz la Roma ca o împărțire alternativă a țării geților (7, 3, 1: cuprinsă de la germani până la Marea Neagră; 7, 3, 2: geții locuiau pe ambele maluri ale Istrosului) și a dat și o explicație proprie pentru numele de daci (7, 3, 12, 304C, rândurile 16-27): locuitorii țării sunt denumiți unii ca geți, alții ca daci; geți se numesc cei dinspre est spre Marea Neagră[63], daci cei din cealaltă direcție spre Germania și spre izvoarele Istrosului; mai demult s-ar fi numit dai. Ultimul paragraf din 7, 3, 12 urma la origine fără îndoială direct după 7, 3, 11. De asemeni, foarte neorganizat și în contradicție fața de ce era înainte (dacii se întind spre izvoarele Istrosului) și ce urmează (7, 5, 2: Marisos se varsă în Istros), este introdus în 7, 3, 13, 304C, rânduri 30–305C, rând 2 actualizând numele fluviului Danuvius

[61] La fel de exagerat 7, 5, 6, boii, scordiscii, autariați, ardieii, dardanii și tribalii ar fi complet decăzuți și dispăruți.

[62] Definiție preluată de Pompeius Trogus; Pompeius Trogus-Iustin 32, 3, 16 *Daci quoque suboles Getarum sunt*; următoarea propoziție relativă *qui cum rege Orole*... se referă, între altele, cu siguranță la geți și nu la daci.

[63] În mod corespunzător Aelius Catus, după Strabon 7,3,10, deportează în perioada augusteică mijlocie 50000 de geți din partea sudică a Câmpiei Române în Moesia, bineînțeles pentru a realiza o egalizare de populație.

și silit cu denumirea Marisos atârnată de ceea ce era înainte: Marisos (Mureș și cursul inferior al Tisei) curge prin țara lor și se varsă în Dunăre, acesta a fost folosit de romani ca o cale de transport a logisticii armatei în războiul contra dacilor (7, 3, 13, 304C 30 urm.; ultimul referindu-se fără îndoială la cel din 10/9 îHr). Partea superioară a fluviului, care curge mai ales prin țara dacilor (aici devine clar imaginea geografică insuficientă a lui Strabon[64]), este numită Danuvius până la cataracte (Porțile de Fier), partea inferioară, care trece de-a lungul geților, Istros. În 7,3,13 devine deosebit de clară lipsa redacției finală a lucrării și introducerea repetată a notițelor. Astfel, urmează introducerii numelui Danuvius, informația fără legătură, că dacii și geții au aceeași limbă. Iar în contradicție clară cu descrierile anterioare privind țara geților se afirmă acum, dintr-o dată, că geții și-ar schimba locuințele de pe un mal al Istrosului pe celălalt și de aceea ar fi mai bine cunoscuți de către greci, urmat de un pasaj despre tribali, cu care se petrec lucruri asemănătoare – și această notiță în contradicție cu alte pasaje despre tribali. La sfârșitul cap. 7, 3, 13 Strabon dă un dublet a sfârșitului cap. 7, 3, 12, doar că el, după introducerea dacilor și ca urmare a rolului lor de dușmani ai romanilor, vorbește de faptul că geții și dacii pe vremuri ar fi fost așa de puternici încât ar fi putut echipa o armată de 200000 de oameni, însă acum doar 40000, și că se apropie de statutul de supuși ai romanilor, dar că n-ar fi încă complet supuși, deoarece și-ar pune speranța în dușmănia germanilor față de Roma – o concluzie care face impresie la Strabon.

Vecinii care apar aici ca aliați, boii și tauriscii, sunt de localizat în zona Savei mijlocii și a Dravei, ca și pe Murul inferior[65]. Granița dintre sferele de putere a tauriscilor și scordiscilor, care se luptau pentru supremație, se afla în secolele II–I îHr în Syrmia și Slavonia estică la Mons Claudius (Pliniu, *Naturalis historia* 3, 148), care este de identificat cu dealurile Pozega-Papuk-Psunj dintre Drava și Sava. Pe speculație nefondată se bazează ficțiunea, răspândită până astăzi, cu consecințe dezastruoase pentru înțelegerea și datarea descoperirilor arheologice și numismatice, a unei campanii a lui Byrebistas până în Slovacia de sud, în care ar fi fost distrus marele *oppidum* de la Bratislava[66], care, după stadiul cercetărilor actuale, există încă în epoca augusteică. Aceleași speculații sunt valabile pentru un presupus val de așezări dacice din vremea stăpânirii lui Byrebistas în partea de nord și de nord-vest a bazinului carpatic, fapt pen-

[64]Vezi Strobel, 2015c, p. 47-49.

[65] Strobel, 2015a, p. 30-35; Strobel, 2015c.

[66] Vrtel, 2015 poate reconstrui clar două orizonturi de distrugere. Primul orizont a atins construcțiile La Tène târzii și pe cele romane de pe acropolă cu paralele în orizontul mai vechi de la Magdalensberg cu importuri și material din orizonturile 60/50–40 respectiv 40–20/10 îHr (paralele acum în așezarea La Tène târzie de la Vindobona, Adler-Wölfl, Mosser, 2018), ca și fortificațiile orașului de sus. Fortificația este ulterior suprapusă de o clădire romană, noi construcții, parțial cu mai multe faze în tradiție constructivă romano-italică sunt înălțate și în orașul de jos și la mal. Apoi urmează o distrugere finală, care este legată de un orizont de masacru (dealul fortificat, orașul de pe mal și orașul de jos), conține material augusteic și este contemporan cu orizontul de distrugere și de masacru de la Bratislava-Devin. Despre *oppidum*-ul de la Bratislava Strobel, 2015c, p. 55 și urm.; Vrtel, 2016; Musilová *et alii*, 2014; Musilová, Resutík, 2022.

tru care în cercetare s-au preluat fără critică semne etnice îndoielnice pentru prezența dacilor în repertoriul ceramic[67].

Motivul conflictului, care se datează foarte probabil în anii 55–50 îHr, se află, pe de o parte, în confruntarea dintre scordisci și uniunile celtice din spațiul de mijloc al Dravei-Sava, pe de altă parte într-un conflict pentru zona Marisos, importantă pentru comerțul supraregional, ceea ce înseamnă aici nu doar cursul inferior al Mureșului, cu poarta Mureșului, importantă economic și strategic, ci și cursul inferior al Tisei, după vărsarea Mureșului; căci Strabon nu cunoștea râul Tisa. Zonele de locuire ale tauriscilor și boilor din regiunea Sava–Drava–Mur nu au fost atinse de conflict, așa cum arată descoperirile arheologice. Cum este deci de înțeles informația din excursul getic al lui Timagenes despre un război dintre Byrebistas și boi și taurisci? Regele get a inclus în stăpânirea sa cu siguranță și pe tribali și a încheiat o alianță cu scordiscii învecinați. De asemenea, este de presupus că el, după ce a adus sub supremația sa uniunile tribale până pe Nistru, a inclus în sistemul său de alianțe și pe dinaștii locali sau regionali și formațiunile politice ale dacilor din Oltenia, Banat și Transilvania de sud-vest. Ei se aflau, ca și aliatul scordiscii, în conflict cu grupele de celți din sudul Pannoniei, lupta purtându-se fără îndoială pentru controlul drumurilor comerciale importante din Transilvania la Dunăre și din spațiul Dunăre–Drava–Sava, dar și pentru supremația politică și militară.

8. Problematica tezaurelor cu emisiuni de tip Kosōn și Pseudo-Lysimachoi

Așa-numiții stateri de aur de tip Kosōn reprezintă o problemă numismatică și istorică deosebită; ei au fost găsiți singuri, niciodată împreună cu stateri de aur Pseudo-Lysimachoi, în tezaurele din spațiul Munților Orăștie, evident în zona Grădiștea Muncelului[68]. Carmen Maria PETOLESCU rezumă teza curentă a cercetării românești:

[67] "*Componente dacice în populație ... evenimente catastrofale, care au fost legate de prezența dacilor*" (Čambal *et alii*, 2009). Deoarece în zona Nitra aceste tipuri lucrate cu mâna apar deja în La Tène D_1, chiar la trecerea de la C_2 la D_1, este nevoie de a postula prima fază a expansiunii dacilor înainte de și pe la 100 îHr. (așa și Čambal *et alii*, 2006, p. 156 și urm.). "*Valul recent*" este legat de "*campania militară*" a dacilor conduși de "*Burebista*". La aceasta s-a dovedit că tipul castronului conic lucrat cu mâna, care era considerat o formă de bază dacică, apare în așezări La Tène mijlocii (Čambal, 2011, p. 114); și aici este de presupus continuarea populației mai vechi, latènizate, în nordul bazinului carpatic.

[68] Vezi Mitthof, 2017; Mitthof, 2022. Toate celelalte monede Kosōn provin din contexte secundare contemporane; la fel și Ardevan, 2014, care preia însă o datare în sec. I îHr; este de respins informația propusă a fi luată în seamă de el despre tezaurul nedescris mai precis din 1491 din castelul regal de la Mühlbach (Sebeș). Tezaurul Kosōn 1803 din zona Dealul Grădiștei; tot de acolo un tezaur de circa 1000 stateri Kosōn la începutul anului 1804; 12 stateri Kosōn în cursul săpăturilor fiscale din 1804 din context secundar; tezaur de circa 3000 de stateri salvat ilegal în 1996 presupus de la Luncani-Târsa, în realitate din apropiere de Fețele Albe; din zona Dealul Muncelului – Culmea Muncelului au fost salvate ilegal după 1989 trei tezaure cu stateri Kosōn, ultimul din 2007 cu circa 1200 monede (1024 confiscate, clar toate din grupa C); din săpături ilegale din 1993/1999–2003 până la 3000 stateri ca și 24 spirale de aur ajunse în comerț (vezi Moisil, 2012, p. 309).

monedele Kosōn ar fi fost bătute în 43/42 îHr din însărcinarea lui Brutus pentru plata mercenarilor și a trupelor auxiliare pe care Koson vroia să le trimită lui Brutus, ceea ce nu s-a mai întâmplat, de aceea monedele ar fi rămas în tezaurul regal de la Sarmizegetusa[69]. O altă teză răspândită, însă complet nefondată, pornește de la identificarea legendei ΚΟΣΩΝ cu regele dac Cotiso, ucis de Crassus în anul 29 îHr și datează monedele în perioada 44–29 îHr. De curând, un colectiv de autori, care a efectuat analiza metalului monedelor[70], propune o interpretare care pornește doar de la teza că monedele de argint și de aur de tip Kosōn și staterii Pseudo-Lysimachos ar fi fost produși în aceeași monetărie de la sud de Dunăre, desigur în Macedonia, în vremea lui Brutus (presupusă monogramă BRV), care ar fi folosit pentru aceasta aurul și argintul predat lui de către un dinast trac (Appian, *Bellum civile* 4,10,75). Toate monedele Pseudo-Lysimachoi și Kosoni ar fi fost emise într-o perioadă foarte scurtă de timp de Brutus pentru ca să-și plătească aliații traci și balcanici, mai întâi pentru Droueis și Koson (drahme Kosōn-Droueis, vezi mai jos) ca destinatari, ulterior doar pentru Koson. După înfrângerea asasinului lui Caesar, "*king Coson*" ar fi pus să fie bătuți kosoni din aur nepurificat transilvănean fără monogramă într-un atelier de la Sarmizegetusa, anume ca ofrande votive. Referitor la aceasta sunt de pus sub semnul întrebării două axiome de mult susținute: pe de o parte că în cazul legendei ΚΟΣΩΝ ar fi vorba de numele unui rege, pe de altă parte că toate emisiunile ar aparține unui context temporar scurt. Kosōn trebuie interpretat foarte probabil ca genitivul plural al numelui unui clan sau trib (vezi mai jos). De asemenea, nu e convingător de valorificat doar descoperirile din Munții Orăștiei ca "*votive deposits*", deoarece ascunderea unor mari tezaure din metal prețios este clar atestată pentru Decebalus în anul 106 dHr. Aurel VÎLCU presupune că aurul purificat cu care s-au bătut inițial kosonii ar fi fost obținut din plățile orașelor pontice în 55/48 îHr către Burebista (adică Byrebistas) pentru batere monedelor, ceea ce ar explica metrologia inexactă, iconografia neobișnuită și necircularea lor; toate ar fi fost probabil bătute atunci în Sarmizegetusa[71].

Staterii Kosōn, care sunt mereu dovediți ca proaspăt emiși și niciodată nu au fost în circulație, sunt atestați în literatură din 1519/1520 (schimb de scrisori între Erasmus von Rotterdam și episcopul Turzo von Breslau) și în catalogul colecției Alfonsos I, herțog de Este (1518/1524). Imaginea monetară este formată după modelul a doi denari situați la distanță temporară mare unul de altul, nu reprezintă însă o copie. Avers: consul între doi lictori mergând spre stânga, dedesubt legenda greacă ΚΟΣΩΝ – model: denarul lui M. Iunius Brutus RRC 433, 54 îHr (avers: capul zeiței Libertas, LIBERTAS; revers: L. Iunius Brutus, cos. 509, între doi lictori mergând spre stânga, în față un *accensus*, dedesubt BRVTVS). Revers: vultur ținând o coroană stând pe un sceptru – model: reversul denarului Q. Pomponius Rufus RRC 398, 73 îHr. Ștanțele modifică puternic

[69] Petolescu, 2011. Și interpretările istorice de la Winkler, 1972; Iliescu, 1990 sunt depășite. Vezi ulterior Munteanu, 2002; Munteanu, 2003; Munteanu, 2011; Dima, Ilie, 2007; Părpăuță, 2006, p. 132-137; Vîlcu, 2010, care respinge atât teza Brutus cât și cea Cotiso. Cavagna, 2015 merge puțin mai departe.
[70] Constantinescu *et alii*, 2015; Constantinescu *et alii*, 2017.
[71] Vîlcu, 2010.

modelele: diferența stilistică mare este izbitoare la ochi, calitatea de denumit parțial barbarizantă a tăieturilor matrițelor se diferențiază clar de emisiunile monetare de aur ale orașelor vest-pontice. Teza că vulturul cu coroana biruinței ar trimite la faptul că monedele ar fi fost destinate pentru plata celor care trebuiau să lupte de partea ucigașului lui Caesar este greșită, la fel ca și faptul că imaginea de pe revers ar reprezenta o legătură cu Brutus în 43/42 îHr. Emisiunile din aur și argint pentru Brutus au cu totul alte motive, mai ales capul zeiței Libertas de pe avers, și sunt bătute după standardul roman pentru aur și argint (aurei lui Sulla, 1/30, 10,7–10,9 g; Pompeius, 71 îHr, 1/36, 9,1 g; Caesar,1/40, 8,19 g; Brutus, 1/42, 8,1 g[72]). Monograma din câmpul stâng al aversului nu poate fi descifrată nici în varianta scurtă ca *BR* sau chiar *BRV* pentru *Brutus* și nici ca *BA* pentru *basileus* (dacă e ligatură, atunci *AB*!). Ea se află în tradiția semnăturilor monetare de pe staterii de aur Pseudo-Lysimachos a orașelor pontice. Pentru nici un contemporan nu ar fi fost clară una din cele două propuneri de descifrare menționate. La aceasta nu este de conceput ca emitentul s-ar fi lăsat reprezentat doar cu o astfel de monogramă; presupunerea că un emitent ar fi bătut numele destinatarului în locul numelui propriu nu este credibilă. Monograma este în forma sa inițială (grupa A) comparabilă cu monogramele meșterilor monetari cunoscuți din Byzantion, Callatis și îndeosebi Istros/Histria, dar și vulturul de pe revers găsește paralele în emisiunile de la Istros[73].

Analiza lui Jean HOURMOUZIADIS arată că s-au combinat doar trei ștanțe de avers cu 10 (11?, autor) de revers (A/a.b, B/c-f, C/g-k)[74] și că nu apar combinații între averse. Grupa C fără monogramă este fără îndoială cea mai târzie fază a emisiunilor; ca prototip se folosește o pereche de ștanțe din grupa B, dar monograma de pe avers a fost omisă. Grupa B însăși este tăiată după prototipul perechii de ștanțe A/a cu simplificarea monogramei. Ştanța aversului C a fost reprelucrată de mai multe ori, dar refolosită și necurățată și puternic corodată și în final copiată barbarizant. Grupa A1 corespunde aurului monetar curat al staterilor din orașele grecești de coastă din secolul II îHr (97–98,8%) și elementele rare aproape că corespund celor din stateri de la Tomis[75]. Grupa A2 are un conținut pur de ca. 96%. Grupa B este cu conținutul ei fin a aliajului de aur comparabilă cu emisiunile lui Mithridate (variind pe la 96%); ea se împarte însă în două grupe, una cu un conținut pur de ca. 96% și alta cu unul de 92–95%. Grupele A și B sunt clar separate una de cealaltă după ștanțe, flanuri și conținut fin; sunt de presupus diferențe considerabile de timp ca și locuri de emisiune diferite, însă grupele A și B se subîmpart în câte două faze de dezvoltare a aliajului (A 2 și B 1 cu 96%, B 2 cu 92–95%). Aurul curat pentru monede a fost obținut evident prin topirea monedelor de aur elenistice (A 1) ca și cele din epoca lui Mithridates (A 2, B 1) și din aurul

[72] Vezi despre asta și Hollstein, 2016. Aureii lui Longus au o greutate medie de 7,98 g.
[73] Vezi Munteanu, 2003; Munteanu, 2011.
[74] Hourmouziadis, 2010. Aversul A cu monogramă complexă, B cu monogramă simplificată și C fără monogramă și desen de persoană puternic abstractizat respectiv barbarizat. Combinația A/b se întâlnește între piesele analizate doar o dată, A/a dimpotrivă de 255 ori.
[75] Despre analize de metal vezi Vîlcu, 2010; Vîlcu *et alii*, 2011; Vasilescu *et alii*, 2011; Constantinescu *et alii*, 2012.

podoabelor, respectiv din întinderea materialului topit (B 2). Faptul că emisiunile grupelor A și B nu s-au făcut evident în monetării orășenești regulate arată atât variațiile mari ale greutății flanurilor ca și stilul ștanțelor monetare. Stateri grupei C fără monogramă sunt emiși însă din aur impur, care a fost obținut în Transilvania din nisipul aurifer al râurilor; conținutul pur variază între 80 și 90% și corespunde analizelor brățărilor spiralice de aur de la Sarmizegetusa, ca și altor obiecte din aur impur aluvionar din Transilvania. Emisiunile sunt ca urmare realizate în diferite faze temporare și în diferite monetării sau ateliere. Emiterea grupei C cu o fază de ștanțe târzii, puternic barbarizate, trebuie să se fi petrecut cu o anumită siguranță abia în vremea lui Decebalus (89–101/105 dHr; sau abia în pregătirea celui de-al doilea război dacic din 104/105 dHr?); acesta caută să se lege prin preluarea legendei Kosōn de o tradiție de descendență corespunzătoare, legitimându-i domnia. Singurul element de legătură al tuturor emisiunilor Kosōn este evident legitimarea printr-o tradiție de descendență comună, respectiv o (pseudo-)identitate etnică a "*kosonilor*", a "*oamenilor lui Koso*", o tradiție care legitimează prestigiul și stăpânirea, care coboară evident dintr-un strămoș dinastic.

Emisiunile târzii (125/110–72 îHr) ale staterilor postumi Lysimachos și Alexandru ai orașelor grecești de pe coastă au fost bătute sub stăpânirea supremă a lui Mithradates VI Eupator din Pontos, cu o greutate ușor redusă (8,24–8,15 g), mai ales în Istros/Histria, Tomis, Callatis și Bizanț și erau destinate plății tovarășilor săi de alianța din spațiul vest- și nord-vest-pontic[76]. Mai mult, orașele grecești de pe coastă au angajat mercenari cu monedele bătute de ele până în anii 60 dHr și au plătit dinești traci și geți pentru sprijinul lor. O ultimă fază a emisiunilor de stateri Pseudo-Lysimachos, cu o evidentă scădere a calității ștanței monetare, unele evident tăiate superficial, altele cu tendințe de barbarizare sau de modificare evoluată a imaginii monetare, poate fi legată de formarea regatului de scurtă durată a lui Byrebistas. În mod corespunzător astfel de monede se găsesc în tezaurele cu stateri ai lui Pharnakes al doilea din Pontos și ai lui Asandros (ca archon an 1–4 și ca rege an 4)[77], care oferă un *terminus post quem* 44/43 îHr pentru tezaurizări. Monede de aur "Lysimachos" se găseau, conform rapoartelor contemporane de pe la 1800, peste tot în Transilvania, ceea ce corespunde prezenței lor dovedite până în nord-vestul României. Stateri Pseudo-Lysimachos analizați până acum, cu legenda Kallatis, au un conținut pur de 96%[78], tipul de ștanță corespunde emisiunilor din Callatis de sub controlul lui Mithradates VI (conținutul pur variind pe la 96–97%). Gradul de uzură al ștanțelor și stilul lor mai rău sunt izbitoare, stil care este tipic în general pentru emisiunile de stateri vest-pontici târzii. Doi stateri din Tomis sunt bătuți cu ștanțe copiate, iar ștanța reversului dovedește urme clare de barbariza-

[76] Callataÿ, 1997, mai ales p. 139-150 despre stateri târzii Pseudo-Lysimachos de la Istros/Histria, Tomis, Kallatis și Byzanion; Callataÿ, 2012. Despre emisiunile de monedă Pseudo-Lysimachos ale orașelor vest-pontice începând cu mijlocul sec. III îHr până la războaiele mithradatice vezi Petac, Vîlcu, 2012; Petac, Vîlcu, 2013; Vîlcu *et alii*, 2011.

[77] Vezi Frolova, Ireland, 2002; MacDonald, 2005; Nawotka, 1992; Mitthof, 2022.

[78] Despre analize Vîlcu *et alii*, 2011; Constantinescu *et alii*, 2012.

re[79]. La fel și conținutul lor redus de aur izolează aceste emisiuni foarte târzii din Tomis ca o grupă aparte (91,9–92,9%). O astfel de grupă aparte apare și printre staterii analizați de la Kallatis (91,9–93,1%), care sunt de interpretat ca copii târzii. Astăzi este de presupus o continuare a emisiunii staterilor din aur Pseudo-Lysimachos până la mijlocul secolului I îHr și anume foarte probabil în cantitate foarte mare tocmai în vremea supremației lui Byrebistas din 48–44 îHr[80]. Calitatea redusă a ștanțelor, flanurile neregulate și urmele unui proces de emisiune pripit a atelierelor monetare din afara orașelor de pe coastă indică aceasta.

Tezaurele din Munții Orăștie cu stateri Pseudo-Lysimachos, dar și cele ale lui Pharnakes al doilea și Asandros, încep cu marea comoară din 1543 (peste 40000 de stateri), sunt urmate de depunerile din 1802/1803 din zona Valea Mică și din 1998; ele nu sunt niciodată amestecate cu monede Kosōn[81]. Descoperiri monetare izolate de pseudo-Lysimachoi au fost făcute în 1802/1803. Tezaurul Ceata din 1802/1803 indica mai ales Tomis și Callatis ca monetării, apoi Histria și Byzantion. În 1998 a fost recuperat ilegal pe terasa Şesu Căprăreţei, în estul complexului Grădiștea Muncelului, un tezaur cu 3600 pseudo-Lysimachoi, stateri cu semnele monetăriilor Histria, Callatis, Tomis și Bizanț; la aceștia se adaugă circa 10 stateri ai lui Pharnakes al doilea din Pontos și 12 stateri ai lui Asandros, atât ca archon în anul 1–4, cât și ca rege în anul 4, toate în stare proaspăt emise. Emisiunile Pharnakes și Asandros dau un *terminus post quem* la 44/43 îHr pentru formarea tezaurelor, nu însă pentru ascunderea lor în zona Orăștie.

Monedele Kosōn emise în argint sunt cunoscute încă din secolul XVIII, au fost însă considerate falsuri; din 2003/2004 ele apar în număr relativ mare în comerț și aparțin unui tezaur recuperat ilegal în 2003 de la Dealul Bodii (Dealul Muncelului – Fețele Albe), scos din țară, presupus a conține 2300 de piese[82]. Exemplarele cunoscute arată o greutate medie de 4,4–4,5 grame, care însă variază puternic[83]. Conținutul mediu de argint de 95–98%, ca și compoziția metalului monetar, indică topirea monedelor mai vechi. Monedele sunt bătute cu perechea de ștanțe A/b, care a fost folosită în combi-

[79] Ștanțele staterului gol Gerhard Hirsch, 12.2.2015, lot 1601, bătute pe un flan cu placă de argint sunt o imitație clară barbarizantă, însă cu un nucleu din material organic.

[80] La fel și F. de Callataÿ, comunicare personală. Stateri cu mențiunea Byzantion sunt fie din vremea lui Mithradates VI sau mai vechi, sau copieri.

[81] Vezi Mitthof, 2022. În 2004 circa 4000 stateri salvați ilegal de la Vârful Muncelului - Dealul Muncelului, în 2013 de acolo 30–40 stateri, confiscate emisiuni de Tomis și Callatis; vezi Moisil, 2012, p. 313.

[82] Grupați după cataloagele de vânzare Fischer-Bossert, 2016, p. 88; despre asta *La Galerie Numismatique Bogdan Stambului*, 4, 28.11.2004, p. 87); Meister și Sonntag, 2004; Rauch, 2013; Stracks, 2013; Goldberg, 20124; Lanz, 2014; Jaquier, 2014; *Agora Auctions*, 2014; *Bertolami Fine Arts*, 44, 2018. Până în 2015 au fost confiscate 213 drachme de argint Kosōn. În același loc de descoperire s-a descoperit ilegal un tezaur de 5000–6000 denari romani (cu copii?) în 2001/2004.

[83] Exemplarele UBS 77, 9.9.2008, lot 640 și New York Sale 9, 13.1.2005, lot 65 cu 3,04 g; flanurile de greutate redusă arată o puternică coroziune și sunt evident dintr-un aliaj prost; o copiere antică este probabilă, aparținența la descoperirea din 2003 mai degrabă improbabilă.

nația aceasta și pe stateri de aur Kosōn din grupa A, dar care este până acum atestată doar la un exemplar[84]. Ștanța de avers A a fost folosită împreună cu ștanța de revers nou tăiată a pentru prima fază a emisiunilor de aur. Mărimea imaginilor monetare și a flanurilor primei emisiuni din aur (A/b și A/a) rămâne aceeași. Pe drept este de presupus din aceasta că emisiunea din argint a precedat-o pe cea din aur și că perechea de ștanțe A/b a fost făcută inițial pentru baterea monedelor din argint. Apariția denarilor anului 54 îHr în spațiul balcanic, bătuți inițial doar pentru Roma și Italia și puși în circulație, reprezintă un *terminus post quem* pentru acestea; acest fapt poate fi pus în legătură doar cu trupele trimise de Pompeius și de Caesar din Italia peste Marea Adriatică și cu casele de război provenind din Italia ale celor două partide din anul 49 îHr. Rămâne deschisă problema când au început de fapt emisiunile Kosōn din argint și când este de datat grupa A a staterilor din aur cu ștanța de avers A și o scurtă refolosire a ștanței de revers b. Căci și între folosirea perechii A/b pentru baterea în argint și folosirea pentru baterea în aur, ca și funcția de model a ștanței b pentru alte ștanțe de revers poate desigur să existe un interval de timp. Se poate accepta argumentat că baterea drahmelor de argint Kosōn în regiunea corespunzătoare a precedat copierea denarilor introduși și a rămas un episod de scurtă durată. Totuși este sigur că baterea drachmelor Kosōn/Droueis (vezi mai jos) și a drahmelor Kosōni s-au făcut la diferențe temporale și în monetării diferite.

Emisiunile de aur Kosōn au început fără îndoială abia la momente necunoscute după sfârșitul emisiunilor pseudo-Lysimachoi, care erau la dispoziție în cantități mari până după sfârșitul lui Byrebistas. Deja în secolele III–II îHr s-au scurs stateri de aur ai orașelor de coastă pontice în mari cantități spre conducătorii geți și traci din hinterland, dar și spre bastarni și sciți, respectiv sarmați. Acest fapt trebuie să se fi amplificat în vremea supremației lui Mithradates VI Eupator, între 100 și 72 îHr, care a recrutat masiv mercenari și contingente auxiliare din acest spațiu. Rămâne neclar când după 43 îHr au fost aduși pseudo-Lysimachoi concentrați ca tezaure în spațiul Munților Orăștie; același lucru este valabil și pentru depunerea tezaurelor Kosōn. Este totuși posibil ca abia Decebal să fi adunat aici resursele de metal prețios după începutul domniei sale în 89 dHr ca rege al dacilor, confirmată de Roma. Posibil ca ei să fi ajuns aici parțial deja în 86–88 dHr, la preluarea de către Decebal a conducerii luptei contra Romei cu prilejul ofensivei romane.

9. Problema drachmelor Kosōn-Droueis

Începând din anul 2006 apar în foruri monetare și în comerț prin canale ilegale drahme de argint necunoscute până acum cu legenda Kosōn/Droueis pe revers (163 piese confiscate până în 2015), iar condițiile de descoperire sunt necunoscute[85]. Ca greutate sunt două grupe de drahme Kosōn/Droueis, una de 4,92–4,34 g cu flanuri de greutate mică până la 4,24 g, și flanuri clar mai subțiri de 4,20–4,03 g, apoi exemplare

[84] Hourmouziadis, 2010, p. 293-295.

[85] Gruparea după cataloage de vânzare pentru drachmele Kosōn/Droueis la Fischer-Bossert, 2016, p. 87 și urm.; despre asta Gorny & Mosch, 229, 10.3.2015, los 1129, 4,2 g. O confuzie de bază face S. Fischer-Bossert atunci când grupează aceste monede de tip A cu drachme de argint Kosōn de tip B într-un context de emisiune comun.

ușoare de 3,37–3,31 g cu imprimarea nereușită a ștanței (Lanz 135, 21.5.2007, 146; New York 9, 13.1. Sale 2005, lot 66), evident copieri ale drachmelor de Apollonia sau Dyrrhachium. Monedele confiscate sau circulând în comerț și la colecționari au mai multe ștanțe de avers și un număr mai mare de ștanțe de revers cu o calitate complet diferită a ștanțelor, fapt care arată o lungă activitate de emitere. Izbitoare este neregularitatea flanurilor în privința variațiilor de mărime, grosime și de greutate. Cu greutățile lor medii ele sunt situate peste greutatea standardului attic contemporan de 4,15 g, parțial și peste cel mai vechi de 4,3 g. În locul legendei ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΠΡΩΤΗΣ poartă pe revers legenda ΚΟΣΩΝ / ΔΡΟΥΕΙΣ pe două rânduri, deasupra și dedesubtul măciucii lui Herakles. Emiterea lor într-o monetărie regulată este exclusă. Compoziția argintului monedelor se aseamănă mult cu cea a tetradrachmelor de Thasos sau de tip Thasos; astfel se poate presupune topirea acestor monede pentru producerea flanurilor[86]. Imitațiile Macedonia Prima au o fază mai veche, cu o medie de argint de 98% ca și tetradrahmele elenistice, și o a doua fază cu un adaos unitar de cupru la topire și o valoare medie de argint de 95%, ca și emisiunile de tetradrachme târzii ale orașelor pontice de coastă. Exemplarele disponibile nu arată urme de circulație și provin dintr-un tezaur descoperit ilegal.

Tetradrachmele ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΠΡΩΤΗΣ (Macedonia Prima) după standard attic erau emisiuni prilejuite de autoritatea romană, însă nu erau în nici un caz continue; ele formează trei grupe: circa 158/150–149/8 îHr, 148–ca. 120? îHr și 120–90/80 îHr[87]. Răspândirea lor se concentrează în tezaurele din Tracia vestică, din Moesia până la est de Iantra (centrul de greutate între Augusta/Ogosta și Iatrus/Iantra și în valea Margus/Morava) și grupat în Muntenia mijlocie; import secundar în combinație cu tetradrahme de Thasos / tip Thasos în Transilvania estică și sud-vestică. Emiterea drachmelor de argint Kosōn-Droueis este de datat într-o perioadă în care, prin pătrunderea denarilor și a drachmelor Apollonia/Dyrrhachium, adăugându-se tetradrachmelor Macedonia Prima și Thasos/tip Thasos aflate în circulație, apărea necesitatea de a avea la dispoziție monede cu un sfert de valoare, o necesitate care s-a terminat rapid prin disponibilitatea generală a drachmelor de Apollonia/Dyrrhachium. O datare în anii 80 îHr, în orice caz înainte de prezența masivă a celor din urmă numite începând cu anii 70/60 îHr, este potrivită.

Legenda revers ΚΟΣΩΝ/ΔΡΟΥΕΙΣ este de descifrat ca genitiv plural sau nominativ singular sau plural. Privind legendele monetare ale emisiunilor elenistice, interpretarea genitivului Kosōn este de văzut ca o autodenumire și un semn de recunoaștere al grupei sau dinastiei emitente, ca "*oamenii/poporul/neamul lui Koso*" (Kosoi), după descendența dintr-un strămoș (mitic?), evident un nume dinastic legitimator al conducerii[88], care și este atestat pentru un rege get contemporan în legătură cu apartenența sa la partida fiului lui Caesar în războiul civil în 32/31 îHr (Suetoniu, *Augustus*, 63,2 după Codd. M G V X). Ca loc al emiterii este de presupus, după prezența domi-

[86] Despre analize Constantinescu *et alii*, 2017; Constantinescu *et alii*, 2015, însă cu schimbarea fazelor de emisie a imitațiilor Macedonia Prima și comparația greșită cu denarii romani.
[87] Prokopov, 2012.
[88] O interpretare corespunzătoare la Mitthof, 2017.

nantă a tetradrachmelor Macedonia Prima, Bulgaria nord-vestică sau Muntenia centrală. În Droueis poate fi văzut cu argumente un dinast regional, care a prilejuit emisiunea. Nu există indicii că monedele de argint Kosōn/Droueis s-ar fi găsit împreună cu monedele de argint Kosōn în tezaure. Pretenția că aceste monede trebuie să provină din Munții Orăştiei /Sarmizegetusa Regia, provine doar din denumirea de Kosōn. Există mai degrabă indicii, care rămân anonime, că monedele provin din Bulgaria de nord.

10. Monede ca semne etnice?

O problemă de principiu este denumirea complexelor emisiunilor preromane din Europa centrală și sud-estică cu ethnika, ca emisiuni ale boilor sau noricilor respectiv vest- sau est-norice. Ele sunt folosite convențional în numismatică, conduc însă mereu la interpretări istorice greșite. Așezarea numismatică informează despre concentrările în răspândirea anumitor tipuri monetare ca și privind migrația lor de-a lungul drumurilor importante de circulație și de comerț, așa cum este așa-numitul drum al chihlimbarului sau drumul Savei. Emisiunile pot fi puse uneori în legătură cu locurile de emisie, însă tipurile și grupele de tipuri pot fi emise în mai multe locuri, ca de exemplu în orizontul de emisiuni Roseldorf-Němčice sau în orizontul supraregional de monedă măruntă de argint, apărut pe la 130 îHr Stradonice-Staré Hradisko-Karlstein cu subgrupele sale (tip Karlstein, în felul Karlstein)[89]. Pentru zona de la nord de Dunărea inferioară se vorbește astăzi mai degrabă neutral despre o zonă de emisiune nord-dunăreană cu o primă fază "est-celtică". Ea se întinde din zona Tisei superioare până la Nistru, însă în cercetarea românească se vorbește de obicei de emisiuni monetare "geto-dacice"[90]. De remarcat este faptul că în nord-vestul și vestul României ca și în Transilvania, în afară de ținuturile din Transilvania sud-estică și Sălaj, Maramureș și la est de Satu Mare, din La Tène B1 sau La Tène B2a până în a doua jumătate a secolului II îHr, în multe locuri se surprind grupe de purtători veniți ai culturii La Tène și cu siguranță autohtoni latènizați în așezări și necropole și în morminte de războinici ca elită conducătoare, militară, socială și culturală. Noii veniți implantează forme noi de cultură materială și reprezentări rituale; din combinația ambelor tradiții se formează într-un "*process of hybridization*" (Aurel RUSTOIU) o lume socială și culturală nouă[91].

11. Despre aspecte cronologice şi istorice ale emisiunilor monetare preromane nord-dunărene

În prima fază (a doua jumătate a secolului III – mijlocul secolului II îHr) emisiunea se concentrează și monedele apar în Banat, Oltenia de nord, podișul central mol-

[89] Vezi Strobel, 2014.

[90] Preda, 1973; Preda, 1998; Preda, 2007; Părpăuţă, 2006, p. 59-112; Constantinescu *et alii*, 2009. Caracteristic pentru disponibilitatea diferitelor tipuri de tetradrachme din secolele III – prima jumătate a secolului II îHr în tezaurizare este tezaurul de la Șilindia (Crișana sudvestică) cu peste 800 emisiuni celtice și locale; au putut fi salvate 727 monede, care sunt atribuite unor 64 grupe de tipuri și subgrupelor lor (Părpăuţă, 2006, p. 293, nr. 324; Săşianu, 1980, p. 162-165).

[91] Vezi Rustoiu, 2005b; Rustoiu, 2006; Rustoiu, 2008a; Rustoiu, 2008b; Rustoiu, 2012b; Rustoiu, 2015b; Rustoiu, 2016; Rustoiu, Berecki, 2014; Rustoiu, Berecki, 2016; Almássy, 2009; Almássy, 2016; Ferencz, 2007; Rustoiu, Ursuţiu, 2013; Pop, Pupeză, 2006.

dovenesc și Transilvania nord-vestică (tipul Crișeni-Berchieș)[92]. Emisiunile nord-dunărene mai vechi au un procent de argint de peste 90% până la 98% și se orientează și în greutate după modelele lor. Celui mai vechi orizont de emisiuni din a doua jumătate a secolului III îHr îi aparțin tetradrahmele de tip Hușі-Vovrieşti[93], a căror zonă centrală de răspândire se află între Carpații estici și Nistru, cu concentrarea tezaurelor între văile Carpaților estici, Siret și Prut, ca și în Moldova nordică. Caracteristic pentru tezaure (peste 90% din toate monedele provin din tezaure), ca cel de la Epureni, este distrugerea intenționată a monedelor prin tăieturi și găuri adânci; aceasta este de înțeles ca dovadă a unei închinări sfinte. Prezența tetradrachmelor de tip Hușі-Vovrieşti, ale căror ștanțe târzii dovedește o puternică barbarizare a imaginii monetare, se termină pe la mijlocul secolului II îHr. Tipul este adesea denumit celto-bastarn, însă trebuie atribuit grupelor getice din zonă de dinaintea prăbușirii rețelei lor de așezări sub presiunea skirilor și bastarnilor de la sfârșitul secolului III / începutul secolului II îHr[94]. Monedele se găsesc și în Transilvania și în Crișana până în Slovacia și zona Savei inferioare. Concluzii istorice nu pot fi trase din răspândirea acestora ca și a emisiunilor mai noi în afară de stabilirea unei anume zone de concentrație. Faza de emisiune mai recentă, în care modelelor se adaugă și monede de Macedonia Prima[95] și de Thasos sau de tip Thasos[96], se datează pe la mijlocul secolului II îHr, cu reducerea accentuată de după 120 îHr a greutății monetare și a procentului de argint ca și cu o abstractizare accentuată a imaginilor monetare. Aceste monede apar în orizonturi de locuire și în tezaure împreună cu tetradrachmele de tip Thasos și imitațiile lor, iar mai târziu cu drachmele Apollonia/Dyrrhachium și apoi cu denari republicani. Regiunile centrale ale ființei monetare sunt acum Muntenia, Oltenia centrală și vestică, regiunea de sud a Moldovei cu Muntenia nord-estică (tipurile Dumbrăveni, Inoteşti-Răcoasa) și spațiul central al Mureșului cu Transilvania sud-vestică (mai ales tipurile Aiud-Cugir, Răduleşti-Hunedoara). În România nord-vestică domină tipurile Medieşu Aurit. Ca stil și tip de fabricare acest orizont rămâne parte a așa-numitei ființe monetare est-celtice. Emisiunile târzii, de la cumpăna secolelor II–I îHr până în perioada augusteică timpurie, se deosebesc prin completa abstractizare a imaginii monetare, greu-

[92] Părpăuță, 2006, p. 62-71; tipuri și variante ale tipurilor Sighet, Jiblea, Rasa, Banat, Criciova, Ramna, Agriș-Șilinda, Tulghieș-Mireșu Mare și Crișeni-Berchieș (faza mai veche, secolul III îHr, tăieturi foarte bune ale ștanței, 14–14,5 g, mai târziu ștanțe folosite, respectiv retăiate și ștanțe imitate; aproape toate piesele fără urme de circulație. Despre tezaure și descoperiri monetare Pop, 2008.

[93] Munteanu, Chiriac, 2016; 128 monede, 23 păstrate, dintre care un original postum Philipp II – emisie Amphipolis, în rest imitații, parțial ștanțe bune pe lângă barbarizări masive, însă încă cu resturi de legendă. Părpăuță, 2006, p. 72-77 cu harta 9. Datarea se bazează pe descoperirea de la Miercurea Sibiului, unde o așezare din secolul III îHr cu o populație de purtători ai culturii La Tène și populație autohtonă din epoca târzie a fierului este înlocuită la începutul secolului II îHr de o așezare cu zonă de cult, însă fără material La Tène.

[94] Niculiță, Teodor, Zanoci, 2002; Niculiță, Zanoci, Băț, 2013; Niculiță, Zanoci, Băț, 2014; Niculiță, Zanoci, Băț, 2015; Niculiță, Zanoci, Băț, 2016; Niculiță, 2004; Mândescu, 2010.

[95] Prokopov, 2012.

[96] Prokopov, 2006; Callataÿ, 2008.

tate și mai redusă și o reducere a procentului de argint, care în emisiunile de după mijlocul secolului I îHr, ca tipul Inotești-Răcoasa, poate să scadă până la 30%; ultimul provine din tipul Vârteju-București și se bazează pe tipul mai vechi Dumbrăveni; ambele au fost bătute în Poiana (Piroboridava)[97]. Emisiunea de tip Vârteju-Bucureşti[98] este de interes deosebit, ea fiind răspândită în Muntenia centrală, cu un centru de greutate în zona Argeșului, se întinde însă până în Oltenia estică și în regiunea Buzău și spre sud dincolo de Dunăre. Emisiunile se separă într-o fază mai veche (7–8 g, circa 80% argint), prima jumătate a secolului I îHr, și una mai recentă (4–6 g, 50–60% argint), care a fost emisă și după mijlocul secolului I îHr, dar se restrânge strict la regiunea subcarpatică. Emisiunile de tip Vârteju-Bucureşti, cu procent redus de argint (55–62%), sunt reprezentate și la sud de Dunăre în tezaure din Moesia centrală (regiunea Ruse, zona Iantra), unde ele de asemeni au fost bătute, așa cum arată o patriță de bronz pentru producerea stampilei de avers din muzeul din Ruse[99]. Aceasta documentează legătura strânsă dintre regiunile Munteniei centrale și nordul Bulgariei învecinate. Datarea propusă de Emil PAUNOV a monedelor găsite la sud de Dunăre înainte de 90/70 îHr și prin aceasta înainte de apariția drachmelor Apollonia/Dyrrhachium în regiune (acestea ar fi alungat moneda autohtonă "rea"; monedele de valoare mică nu sunt tezaurizate) nu este convingătoare; deoarece acesta nu ar fi un motiv de a nu aduna 12 tezaure în regiunea Ruse cu peste 1300 de monede. Mai evidentă este legătura acestor monede cu campania bastarnă din 31/30 îHr și cu operațiunile lui Licinius Crassus[100]. La nord de Dunăre sunt de presupus două monetării diferite, Popeşti și Cârlomăneşti; monedele de tip Cârlomăneşti-Vârteju-Bucureşti formează și din punct de vedere a aliajului o grupă proprie.

Pe când începuturile monetarizării în Tracia de sud și centrală s-au stabilit deja în secolele IV și III îHr, iar în hinterlandul orașelor de coastă au atins deja în secolele II–I îHr un anume nivel, banii monedelor nu jucau nici un rol important în viața economică cotidiană în celelalte părți ale Balcanilor, în zona Dunării și în zona dintre Tisa și Prut sau Nistru până în secolul I dHr. După imaginea tezaurelor cu monede de argint și de aur, care adesea nu arată urme de circulație, banii foloseau elitelor din zonă evident acumulării de bogăție și de prestigiu și plății de symmachoi. De remarcat lipsa nominalelor mici. Fluxul monedelor importate, provenind din zonele stăpânirii romane, se explică prin pradă, soldă dată conducătorilor nobili pentru trupe auxiliare și oameni, subsidii, plăți în cadrul înțelegerilor și sprijinului tovarășilor aliați – așa cum au fost dentheleții rămași loiali în vremea primului război mithridatic. La aceasta se adăugau banii plătiți mercenarilor angajați și soldaților trupelor auxiliare romane, care, după repatrierea lor, în lipsa unei fenomen de piață monetară, îi tezaurizau[101], și în sfârșit

[97] Despre Poiana, unde la sfârșit denari romani au fost copiați (cu descoperirea de ștanță corespunzătoare), Mitrea, 2011; Vulpe, Teodor, 2003.
[98] Isvoranu *et alii*, 2010; Isvoranu, Cojocaru, 2011; Petac, Georgescu, 2015.
[99] Paunov, 2013, p. 186–190 cu fig. 5.41.
[100] Numeroase tezaure din Moesia și Tracia de nord se încheie cu denari din anii 32/31–29 îHr, fără îndoială un rezultat al operațiunilor lui Crassus.
[101] Callataÿ, 2008; Callataÿ, 2009; Callataÿ, 2016; Pârpăuță, 2006; Pop, 2008. Plecând doar de

banii soldaților romani. Normal că și câștigurile din comerțul cu sare, lemn, metale și metale prețioase, fier, sclavi etc. reveneau elitelor aristocratice[102].

12. Pătrunderea emisiunilor romane

În perioada 166/158–90/80 îHr în Tracia și în spațiu de la nord de Balcani, în spectrul monetar, domină emisiunile de tetradrachme, care au fost produse discontinuu, regional sub autoritatea romană, după nevoia respectivă a caselor militare romane; în această situație ștanțe folosite din fazele emitente mai vechi sunt combinate adesea cu cele noi tăiate: emisiunile tetradrachmelor din regiunile Macedonia Prima și Secunda, primele dominante datorită minelor de argint de acolo, ca și emisiunile de tetradrachme de Thasos, respectiv cele de așa-numitul tip Thasos, care sunt de separate de emisiunile de Thasos[103]. După 148 îHr emisiunile tetradrachmelor de Macedonia Priama, de Thasos și de tip Thasos erau dominante, cele din urmă fiind monedele de argint mai ales în Tracia și în Moesia superioară și inferioară: prima fază circa 150–140? îHr, faza a doua circa 120/115–100/90 îHr, grupa a treia circa 100/90–80 îHr. La sfârșitul secolului II și la începutul secolului I îHr veneau în spațiul de la nord de Dunăre până în nord-vestul României tetradrachmele de tip Thasos, însoțite de tetradrachme de Macedonia Prima[104]. Copii, evident cu copierea mecanică a ștanțelor, și imitații barbarizante se găsesc până în România nord-vestică. Monedele de tip Thasos copiate dovedesc la analiză argint din Transilvania; conținutul de argint al copiilor tetradrachmelor de tip Thasos și a drahmelor de Apollonia/Dyrrhachium este de 95–97%[105]. Tezaurele cu tetradrachme de tip Thasos se concentrează în vestul Moesiei inferioare până la Iantra, apoi în Muntenia centrală și de vest, pe Mureșul mijlociu, în Transilvania sudestică până în nord-vestul României, însă monedele de la nord de Dunăre adesea ajung să fie puternic folosite la tezaurizare. În anii 80 și 70 ai secolului I îHr pătrund masiv denarii în grupe de monede, care conțin mulți denari cu o durată lungă de circulație, în spațiul balcanic de la sud de Dunăre[106]; în același timp vin "drahmele" bătute în Apollonia și Dyrrhachium sub control roman, de 3,4 g, în realitate nu drachme, ci piese de argint cu standardul de 3 *scrupula*, ca și *victoriati*, mai vechi rămași populari în

---

la monedele finale ale tezaurelor pentru datarea importului conduce la o imagine falsă (vezi tezaurul de la Cuceu/Togul Mic: 488 denari 209/208–54 îHr, 215 denari emiși după 100 îHr, parțial puternic uzați, parțial aproape proaspăt bătuți). De mult depășit Crawford, 1977.

[102] Stan, 2014 vrea, urmând teza greșită a unui fenomen comercial supraregional important în Dacia preromană, să vadă apariția denarilor romani la nord de Dunăre în contextul comerțului, prin care denarul ar fi devenit "moneda principală" a spațiului. La fel de greșită este preluarea tezei: cu "Burebista" ar fi apărut o nouă structură socială a societății în Dacia, ceea ce ar fi de pus în legătură cu aceasta; și în literatura mai nouă este doar parțial tratată. Tezaurele monetare în zonele de dinaintea pasurilor montane nu arată comerț, ci centre de greutate ale elitelor politice.

[103] Prokopov, 2006; Prokopov, 2009; Prokopov, 2012; Paunov, 2013; Callataÿ, 2008; Callataÿ, 2009; Callataÿ, 2016; Paunov, Prokopov, 2002; Picard, 2008.

[104] Callataÿ, 2017.

[105] Constantinescu *et alii*, 2003, p. 759-765.

[106] Denarii apar mai întâi la sfârșitul anilor 90 în Tracia sudvestică și în Moesia superioară sudică, mai ales împreună cu tetradrachmele Macedonia Prima.

spațiul est-adriatic[107]. Producția lor masivă începe în anii 80; producția atinge punctul culminant între 60 și 49/48 îHr, însă conținutul de argint s-a redus simțitor, fiind bătute și cu greutate mai mică[108]. Pătrunderea denarilor romani la nord de Dunăre, a căror tezaurizare arată concentrații în Transilvania sud-vestică, centrală și estică ca și în zona Șimleu Silvaniei, apoi în Oltenia și Muntenia ca și în zona Siretului, se produce abia după o vreme, în legătură cu emisiunile târzii Apollonia-Dyrrhachium; tezaurul de la Miercurea Sibiului IV, inițial adăpostit în mai multe pungi din clădirea centrală reprezentativă a acropolei de la Miercurea Sibiului IV și ascuns sub dărâmături la distrugerea violentă a așezării de la sfârșitul secolului I îHr este characteristic: el conține 282 monede, dintre care 146 drachme de Dyrrhachium din ultima fază de emisiune V și doar 4 din faza precedentă, ca și 131 denari începând la 179/170 și sfârșind cu un *serrat*us al lui L. Roscius Fabatus, 64 îHr ca *terminus post quem*, și o imitație de denar hibridă. 63 de denari sunt bătuți în anii 90–79 îHr, însă pe lângă cei cu urme clare de circulație apar și exemplare aproape proaspăt bătute[109]. Problematica datării tezaurelor de denari românești după moneda finală rezultă din faptul că sunt de luat în seamă compoziția afluxului de denari, volumele emisiuni respective de denari romani ca și răspândirea lor și data apariției ansamblurilor monetare mari închise în spațiul balcanic, tocmai în legătură cu prezența și operațiunile armatelor romane. Intervalul dintre tezaurizare și depunere rămâne însă deschis. Nu este de mirare că pare să rezulte o culme a tezaurelor după monedele finale pentru intervalul 49–44 până la 32/31 îHr.

Din 49/48 și după 44/42 îHr vin denari în cantitate mare în Tracia și la Dunărea de Jos, ca și în Transilvania, deși denarii legiunilor lui Antonius[110], datorită conținutului lor redus de argint, au rămas vreme îndelungată în circulație și nu au fost tezaurizați, ci au fost copiați local, astfel chiar în Dacia în secolul I dHr. După 30 îHr, tetradrachmele au fost retrase din circulație de către stat, de aceea au fost produse local în schimb imitații grosiere, mult barbarizate ale tetradrahmelor de tip Thasos[111]. Ele se găsesc la nord de Dunăre până în România nord-vestică. 20/10 îHr monedele romane au înlocuit tetradrahmele elenistice în circulația și prezența monetară în întreg spațiul. Imitații locale au fost produse pentru acoperirea nevoilor[112]. Referitor la concentrația descoperirilor de tezaure de denari republicani, România (concentrate în Oltenia de est,

[107] Paunov, Prokopov, 2002 (IRRCHBulg); Părpăuță, 2006, anexele V–VII; Grigorova, Prokopov, 2002; Meta, 2015.

[108] În emisiunile de masă procentul de cupru crește la 4–20%, la sfârșit a fost bătut în aliaj cupru-zinc (bronz alb) ca înlocuitor de argint respectiv argintat, probabil atunci când Pompeius avea nevoie de argint pentru producția sa de denari în 49/48 îHr (Constantinescu *et alii*, 2003).

[109] Purece *et alii*, 2014. Prezența emisiunilor 90–79 îHr cu volum mare de batere în Italia în vremea războiului aliaților și a războiului civil reprezintă 40% în tezaurele din Transilvania. Cel mai târziu tezaur cu drachme Apollonia/Dyrrhachium și imitații Dyrrhachium se încheie cu un denar legionar a lui Antonius; Părpăuță, 2006, p. 343, Deva.

[110] Producția de masă 32/31 îHr cu 87,5–92% argint. Paunov/Prokopov, 2013. Despre dezvoltarea baterii denarilor vezi Hollstein, 2000.

[111] Prokopov, 2011.

[112] Paunov, 2014; Davis, Paunov, 2012. Categorizarea imitațiilor de către Davis ca "*dacice*" (*ethnic labelling*!) conduce la neînțelegeri.

Muntenia centrală și vestică, Transilvania de sud-est, România de sud-vest și nord-vest, spațiul Siretului mijlociu și inferior)[113] și Bulgaria (Bulgaria nord-vestică, Struma superioară, la est de bazinul Moravei superioare) apar, pe lângă Italia și Spania, ca regiuni de greutate.

13. Dominația denarului roman la nord de Dunăre și problema copierii lui

Pătrunderea denarilor romani în regiunile de la nord de Dunăre este diferită regional, cel mai devreme din anii 50, cu oarecare probabilitate de datat abia după 50 îHr[114]. Apariția contemporană a denarilor uzați și a celor aproape proaspăt bătuți în tezaure este specifică mereu; astfel apare o serie de monede de denari republicani începând cu 189/180 îHr într-un tezaur, care se încheie cu o monedă uzată Tiberius și astfel a fost depus abia după mijlocul secolului I dHr. Pătrunderea a atins punctul ei culminant în a doua jumătate a anilor 30 ai secolului I îHr. Abia în intervalul 30/10 îHr și nu sub Byrebistas, cum presupunea mai ales Ctin Preda, datorită legăturii directe de la granița Imperiului roman și a impunerii denarului în viața cotidiană la sud de Dunăre și în comerțul intens de la nord de fluviu[115], se renunță la baterea proprie a monedelor diferitelor formațiuni politice din Transilvania, câmpia Română și sudului câmpiei Moldovei și astfel se înlocuiește cu copierea sporadică a denarilor romani republicani până la cei imperiali timpurii[116]. Aceasta corespunde cu înlocuirea definitivă a monedelor de standard elenistic prin denari romani la sud de Dunăre începând cu 20/10 îHr.

Datarea copierii denarilor constituie o problemă[117]. La nordul Dunării apare copierea sporadică a denarilor romani-republicani până la cei imperiali timpurii, însă imitarea hibridizantă a primilor domină de departe, în locul emisiunilor preromane. Copierile, între ele și *serrati*, sunt uneori foarte exacte, permițând să se dovedească atât copierea mecanică a ștanțelor cât și prelucrarea ștanțelor monetare cu modificări ușoare, însă cu greutatea de 3,01–4,26 g, cu media variind la sau puțin sub 3,5 g; imitațiile turnate sunt adesea vizibil mai mici și mai ușoare decât originalele[118]. Conținutul de

[113] Părpăuţă, 2006, p. 137-146, 319-430 cu tabelele III-VIII și hărțile 23-25.

[114] Începutul primului aflux masiv la Lockyear, 2004 este prea timpuriu; Lockyear, 2008 în 75/65 îHr. Tocmai comparația sa cu tezaurele din Italia și din Peninsula Iberică, după grupările compoziției corespunzătoare, arată diferența temporală minimă: grupa H: data medie finală 74 îHr Italia, 74 îHr Spania, 49 îHr România (47 tezaure); grupa A 42 – 45 – 15 îHr; grupa Γ 28 – 22 – 15 îHr. Tezaurele introduse de Mihăilescu-Bîrliba, 2013 în completarea criticii sale contra lui Lockyear întăresc tendința de bază a imaginii arătate.

[115] Vezi apariția ceramicii romane în centrele getice de pe Siret, Poiana, Răcătău și Brad, respectiv în Muntenia; Popescu, 2013; Popescu, 2014.

[116] Chiţescu, 1980; Chiţescu, 1981; Davis, 2006; Davis, 2010; general Davis, 2009; Woytek *et alii*, 2012.

[117] Davis, Paunov, 2012 (parțial cu referire greșită după Preda *et alii* la "*Burebista*" și la "*Dacian monetary*"); Paunov, 2014; despre material Davis, 2009; Callataÿ, 2017. Copieri de denari la Părpăuţă, 2006, p. 146-148.

[118] Tezaurul de la Breaza, care se închide la 12 îHr, conține 11 copii de turnare de la 5 emisiuni de denari (85, 76, 54, 48/47, 41 îHr).

argint este de peste 92% până în jur de sau peste 95%[119]. Alte imitații ale denarilor romani sunt în mod tradițional puternic stilizate, respectiv barbarizate, astfel încât originalul este adesea greu de recunoscut; conținutul de cupru al acestor monede poate să crească până peste 10%. Totuși combinațiile de copii de ștanțe barbarizante și bune sunt posibile pe aceeași monedă. Tezaurul de păstrare de 14 ștanțe monetare de imitații de denari de la Tilișca dovedește un stadiu avansat al tehnicii de batere[120]. În atelierele de metal de la Șimleu Silvaniei-*Cetate*[121] s-a găsit un depozit de denari romani de până la Tiberius, care evident au fost folosiți la mijlocul secolului I dHr ca metal monetar pentru copierea denarilor, așa cum arată imitația de turnare, care, fiind greșită, a fost separată, a unui denar legionar al lui Antonius. Combinațiile aversurilor din vremea Principatului cu reversurile republicane dovedesc continuarea copierilor și imitațiile în secolul I dHr[122], însă acestea au putut continua probabil până la războaiele dacice ale lui Traian, așa cum pare să arate ștanța din atelierul monetar distrus în 106 dHr de pe terasa V preromană de la Grădiștea Muncelului[123]. Cantitatea de emisiuni ale unor astfel de monede a fost puternic exagerată în cercetare, însă în spatele ei se afla ficțiunea unei monetarizări centralizate în viața economică a unui "*stat dac*" al lui "*Burebista*" (normal a regelui get Byrebistas). Este de plecat de la volume mici de emisiuni, căci doar tezaurele monetare izolate ale imitațiilor de 85–90% conțin ștanțe monetare și numeroase perechi de ștanțe, astfel încât sunt de presupus bateri sporadice și o circulație redusă[124]. Presupunerea lui Kris LOCKYEAR că copierile trebuiau

[119] Analize la Lockyear, 2008; Woytek *et alii*, 2012.

[120] 6 ștanțe de avers și 4 de revers (AV+RV 148 și 79 îHr, doar AV sau RV 134, 130, 101, 86, 79, 74 îHr), alte ștanțe complet uzate, respectiv goale; Lupu, 1989 pornește de la modul tradițional de a considera istoria "dacică", că inventarul atelierului monetar a fost îngropat atunci când centrul de conducere și-a pierdut independența sa sub "Burebista" și ar fi fost integrat în regatul acestuia cu centrul în sud-vestul Transilvaniei. Nu există indicii arheologice pentru îngroparea înainte de secolul I dHr, perioada de înflorire a fortificației de înălțime. Alte ștanțe sunt cunoscute de la Poiana pe Siret, Ocnița, Brașov și Ludești (prototip C. Marius Capito). Vezi Glodariu, Iaroslavschi, Rusu, 1992.

[121] Pop, Găzdac, 1999 (51 denari republicani, 3 denari imperiali; după 189 îHr, dominante emisiunile 90–74 și 49–42 îHr; monedele mai vechi au fost mult timp în circulație). La fel este de interpretat și tezaurul de la Stăncuța (34 denari, 53 tetradrahme tip Thasos, dintre care numeroase copieri, dar argintul trănsilvănean se identifică prin procentul ridicat de aur; două bare de argint); elementele urmă ale unei bare corespund legendei monedelor, cea de-a doua bară are argint cu altă legendă; vezi analizele lui Lockyear, 2008, p. 170-174; copieri parțial cu procent ridicat de cupru.

[122] Woytek *et alii*, 2012, p. 137 cu nota 30. Moneda analizată la pagina 144 cu 57 % argint trebuie să fi fost bătută din monede preromane târzii retopite.

[123] Glodariu, Iaroslavschi, Rusu, 1992; 4 ștanțe de avers, una parțial păstrată. Prototipuri: C. Cassius, 126 îHr, copie bună; C. Hosidius Geta 68 îHr; denarul lui Tiberius, Lugdunum 14–37 dHr, copie bună. Tehnica ștanțelor găsește paralele la cele de la sfârșitul Republicii și la începutul epocii imperiale (informație Bernward Ziegaus). Atelierului de metal prețios aparține și o matrice de înaltă calitate artistică *intaglio* din bronz de origine romană (Florea *et alii*, 2015).

[124] În tezaurul de la Poroschia se găsesc 24 denari L. Procilius (80 îHr), dintre care 3 emisiuni regulate și 21 copieri cu aceeși pereche de ștanțe și o greutate de 3,04–4,26 g, în medie 3,51 g;

să determine crearea impresiei păstrării plăților romane ca parte a propriului prestigiu de putere în lupta concurențială a diferitelor unități politice, atunci când acestea încetau, este probabilă, însă el vrea să o pună în legătură încă de după 65 îHr[125]. Mai degrabă se petrece o ruptură după intervenția corespunzătoare a lui Pompeius, a ucigașilor lui Caesar ca și a lui Octavian și Antonius în noua situație de după 30 îHr și după uciderea lui Cotiso, ca urmare a cărora mai degrabă este de presupus începerea copierilor în locuri diferite, probabil chiar și ateliere monetare itinerante.

Pentru secolul I îHr și I dHr sunt caracteristice tezaure mari cu denari oficiali și imitații locale[126], ca tezaurul de la Poroschia / Teleorman cu 552 de monede, dintre care 494 emisiuni oficiale până la M. Antonius în 39 îHr, 9 imitații barbarizante și 49 (sau 55) copieri foarte exacte (prototipuri originale 104–41 îHr), însă denarii oficiali erau în circulație înainte de pătrunderea lor în Muntenia, pe când copiile sunt tezaurizate fără urme de circulație[127]. Tezaurul din Transilvania vestică cu peste 6000 de denari până la Octavian în 37 îHr conține 20 cu 2,54–4,62 g și combinații hibride de prototipuri (85/119 îHr, 137/74 îHr etc.), însă mai multe monede au urme specifice barbarizării. Şi aici este valabil același lucru. Analizele de metal ale copiilor sau imitațiilor nu duc mai departe, deoarece metalul monedelor putea fi obținut din monede topite, în primul rând desigur din tetradrachme elenistice, fapt care era rentabil, sau să fie amestecat cu alte resurse metalice. Marile tezaure de denari erau evident rezultatul unei tezaurizări după venirea lor în contextul acumulării prestigiului și puterii[128]. Nici copierile nu erau rezultatul unor motive economice sau urmăreau circulația monetară. Ele devin imediat obiectul tezaurizării și în final al depunerii în tezaure, acestea par să fi avut parțial caracter cultic, parțial se datorează cu siguranță conflictelor interne, dar și influenței masive a campaniilor romane din vremea augusteică mijlocie sau a lui Nero. O monetarizare a vieții economice cotidiene în spațiu de la nord de Dunărea inferioară și mai ales în Transilvania a fost rezultatul abia al cuceririi romane.

---

12 imitații C. Piso Frugi arată toate combinații de ștanțe sau aceleași perechi de ștanțe; vezi Lockyear, 2008, p. 152-176; Davis, 2010. Estimările procentului copierilor la Lockyear, 2004, p. 66 sunt prea mari.

[125] Lockyear, 2004, p. 66, 70.

[126] Davis, 2006; Davis, 2009; Lockyear, 2008. Alte tezaure noi sunt: tezaurul Balcani 2003/2004, peste 1000 denari, 60 imitații; România 2001, peste 5000 denari, circa 100 imitații. În tezaure mici proporția imitațiilor poate urca la 15–30%.

[127] Vezi Davis, 2010.

[128] La fel Lockyear, 2004, p. 70.

BIBLIOGRAFIE

Adler-Wölfl, Mosser, 2018 — Kristina ADLER-WÖLFL, Martin MOSSER, *Neues von der spätlatènezeitlichen Siedlung Rochusmarkt – Die Grabungen in Wien 3, Kundmann-gasse 21-27*, În: *Fundort Wien*: *Berichte zur Archäologie*, 21, 2018, pp. 148–165.

Almássy, 2009 — Katalin ALMÁSSY, *Celts or Dacians (?) in the Great Hungarian Plain: 1st c. BC-1st c. AD*., În: Vladimir SALAČ, Jan BEMMANN (eds), ***Mitteleuropa zur Zeit Marbods***, Archeologický ústav Akademie věd České republiky, Praha, Vor- und Frühgeschichtliche Archäologie der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, Praha-Bonn, 2009, 360 pg., ISBN 978-3-936490-30-9; pp. 251–268.

Almássy, 2016 — Katalin ALMÁSSY, *Typology and Chronology: The First La Tène Horizon in the Upper Tisza Region*, În: Sándor BERECKI (ed), ***Iron Age Chronology in the Carpathian Basin: Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş: 8–10 October 2015***, Bibliotheca Mvsei Marisiensis, Series Archaeologica, XII, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2016, 410 pg., ISBN 978-606-543-784-5; pp. 203–218.

Ardevan, 2014 — Radiu ARDEVAN, *Die erste Entdeckung von Koson-Münzen in Siebenbürgen*, În: Sorin COCIŞ (ed), ***Archäologische Beiträge. Gedenkschrift Kurt Horedt***, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2014, 340 pg., ISBN 978-606-543-456-1; pp. 43–47.

Bărbulescu, 2011 — Constantin Augustus BĂRBULESCU, ***Relaţii daco-romane la Dunărea de Jos în lumina cercetărilor arheologice (sec. I a. Chr.- I p. Chr.)***, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2014, 266 pg., ISBN 978-606-543-531-5.

Berecki, 2008a — Sándor BERECKI, *The Chronology of the Celtic Discoveries from Transylvania*, În: Valeriu SÎRBU, Dan Lucian VAIDA (eds), ***Funerary Practices of the Bronze and Iron Ages in Central and South-Eastern Europe***, Proceedings of *The 9th International Colloquium of Funerary Archaeology*, Bistriţa (Romania-Transylvania), May 9–11, 2008, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2008, 248 pg., ISBN 978-973-1868-74-5; pp. 47–65.

Berecki, 2008b — Sándor BERECKI, ***The La Tène Settlement from Moreşti***, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2008, 146 pg., ISBN 978-973-1868-42-4.

Berecki, 2015 — Sándor BERECKI, ***Iron Age Settlement Patterns and Funerary Landscapes in Transylvania (4th-2nd Centuries BC)***, Ed. Mega, Târgu Mureş, 2015, 164 pg., ISBN 978-606-543-594-0.

Berecki, 2016 — Sándor BERECKI (ed), ***Iron Age Chronology in the Carpathian Basin: Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş: 8–10 October 2015***, Bibliotheca Mvsei Marisiensis, Series Archaeologica, XII, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2016, 410 pg., ISBN 978-606-543-784-5.

Boia, 2017 — Lucian BOIA, ***Geschichte und Mythos. Über die Gegenwart des Vergangenen in der rumänischen Gesellschaft***, Schiller Verlag, Bonn/Sibiu, 2017, 292 pg., ISBN 978-3946954064.

Brather, 2000 — Sebastian BRATHER, *Ethnische Identitäten als Konstrukte der frühgeschichtlichen Archäologie*, În: *Germania*, 78, 2000, p. 139-177.

Brather, 2002 — Sebastian BRATHER, *„Ethnische Gruppen“ und „archäologische Kulturen“. Identität und Sachkultur in der archäologischen Forschung*, În:

Das Altertum, 47, 2002, pp. 111–126.

Brather, 2004 — Sebastian BRATHER, ***Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie: Geschichte, Grundlagen und Alternativen***, Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, 42, Verlag Walther de Gruyter, Berlin/New York, 2004, 808 pg., ISBN 31 10180405.

Brather, 2007 — Sebastian BRATHER, *Ethnische Identitäten und frühgeschichtliche Archäologie. Das Beispiel der Franken*, În: Sabin RIECKHOFF, Ulrike SOMMER (eds), ***Auf der Suche nach Identitäten. Volk, Stamm, Kultur, Ethnos***, BAR International Series 1705, Oxford, 2007, 254 pg., ISBN 9781407301495; pp. 120–135.

Brather, 2009a — Sebastian BRATHER, *Ethnische Interpretationen in der europäischen Archäologie. Wissenschaftliche und politische Relevanz*, În: Judith SCHACHTMANN, Michael STROBEL, Thomas WIDERA (eds), ***Politik und Wissenschaft in der prähistorischen Archäologie***, V&R Unipress, Göttingen, 2009, 344 pg., ISBN 978-3-89971-741-9; p. 31–51.

Brather, 2009b — Sebastian BRATHER, *Ethnische Identitäten aus archäologischer Perspektive*, În: Stefan ZIMMER (ed), ***Kelten am Rhein. Akten des dreizehnten Internationalen Keltologiekongresses 1. Archäologie. Ethnizität und Romanisierung***, Bonner Jahrbücher, Beiheft 58/1, Mainz, 2009, 296 pg., 142il., 17 tab., ISBN 9781805341028; pp. 1–12.

Brather, 2011 — Sebastian BRATHER, *Archäologische Kulturen und historische Interpretation(en)*, În: Stefan BURMEISTER, Nils MÜLLER-SCHEEßEL (eds), ***Fluchtpunkt Geschichte. Archäologie und Geschichtswissenschaft im Dialog***, Waxmann, Münster u. a., 2011, 310 pg., ISBN 978-3830924371; pp. 207–226.

Brodersen, 2013 — Kai BRODERSEN, *Könige im Karpatenbogen: Zur historischen Bedeutung von Jordanes' Herrscherliste*, În: *Zeitschrift für Siebenbürger Landeskunde*, 36, 2013, pp. 129–146.

Callataÿ, 1997 — François de CALLATAŸ, ***L'histoire des guerres mithridatiques vues par les monnaies***, Publications d'histoire de l'art et d'archéologie, 98, Numismatica Lovaniensia, 18, Université catholique de Louvain, Département d'archéologie et d'histoire de l'art, séminaire de numismatique Marcel Hoc, Louvain-la-Neuve, 1997, XX + 480 + LIV pg.

Callataÿ, 2008 — François de CALLATAŸ, *Les tétradrachmes hellénistiques au nom des Thasiens et la circulation monétaire en Thrace aux IIe et Ier s. av. J.-C.*, În: *Revue belge de numismatique et de sigillographie*, 154, 2008, pp. 31–54.

Callataÿ, 2009 — François de CALLATAŸ, *Armies Poorly Paid in Coins (The Anabasis of the Ten-Thousands) and Coins for Soldiers Poorly Transformed by the Markets (The Hellenistic Thasian-TypeTetradrachms) in Ancient Greece*, În: *Revue belge de numismatique et de sigillographie*, 155, 2009, pp. 51–70.

Callataÿ, 2012 — François de CALLATAŸ, *Royal Hellenistic Coinages: From Alexander to Mithradates*, În: William E. METCALF (ed), ***The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage***, Oxford University Press, Oxford, 2012, 720 pg., ISBN 9780195305746; pp. 171–190.

Callataÿ, 2016 — François de CALLATAŸ, *The Coinage Struck for the Romans in Hellenistic Greece: a quantified overview (mid 2nd – mid 1st c. BCE)*, În: Florian HAYMANN, Wilhelm HOLLSTEIN, Martin JEHNE (eds), ***Neue Forschungen zur Münzprägung der römischen Republik***, Nomismata, 8, Halbel Verlag, Bonn, 2016, 440 pg., ISBN 978-3-7749-4 048-2; pp. 314–338.

Callataÿ, 2017 — François de CALLATAŸ, *Putting the late Hellenistic Balkan silver coin hoards in broad geographical and historical perspective (c. 130-30 BC)*, La: *Ancient Trace: Myth and Reality*, 13th International Congress of Tracology, Kazanlak, September 3-7, 2017, Sept. 4 – Session 3 – ISKRA Historical Museum - moderator Dilyna Boteva, Prezentare PowerPoint, 32 Slides (*on-line*).

Cavagna, 2015 — Alessandro DAVAGNA, *Gli alleati di Bruto in Dacia e i 'Koson' d'oro*, În: Tomaso Maria LUCCHELLI, Francesca ROHR VIO (eds), ***Viri militares. Rappresentazione e propaganda tra Reppublica e Principato***, EUT Edizioni Universita di Trieste, Triest, 2015, 230 pg., ISBN 978-88-8303-624-8; pp. 91–113.

Čambal, 2004 — Radoslav ČAMBAL, ***Bratislavský hradný vrch – akropola neskorolaténskeho oppida. Der Bratislavaer Burghügel – Die Akropolis von spätlatènezeitlichem Oppidum***, Zbor. SNM, Arch. Supplementum 1, Slovenské Národné Múzeum-Archeologické Múzeum, Bratislava, 2004, 204 pg., ISBN 80-8060-141-0.

Čambal, 2011 — Radoslav ČAMBAL, *Mittel- und spätlatènezeitliche Siedlungsobjekte in Slovenský Grob,* În: *Zbor. SNM CV, 2009/Archeológia*, 21, 2011, p. 83-114.

Čambal *et alii*, 2006 — Radoslav ČAMBAL, Miloš GREGOR, Tomáš KRAMPL, Peter NAGY, *Neskorolaténske objekty v Bratislave na Čajkovského ulici č. 9 / Spätlatènezeitliche Objekte in Bratislava, Čajkovského-Straße Nr. 9*, În: *Zborník Slovenského Národného Múzea / Annales Musei Nationalis Slovaci*, Archeológia, 16, Ročník, C- 2006, pp. 123–160.

Čambal *et alii*, 2009 — Radoslav ČAMBAL, Miloš GREGOR, Katarína HARMADYOVÁ, Eva HALÁSOVÁ, Natália HLAVATÁ-HUDÁČKOVÁ, *Dácka Keramika z Bratislavského Oppida a Devíná*, În: Maciej KARWOWSKI, Eduard DROBERJAR (eds), ***Archeologia Barbarzyńców 2008. Archaeology of the Barbarians 2008***, WYDAWCA, Rzeszów, 2009, 636 pg., ISBN 978-83-7667-026-3; pp. 77–99.

Čambal *et alii*, 2016 — Radoslav ČAMBAL, Miloš GREGOR, Igor BAZOVSKY, Gertuda BREZINOVA, Branislav KOVAR, Maciej KARWOWSKI, *The Pottery with Thickened Club Rim at the End of Late La Tène Period in the Middle Danube Region*, În: Maciej KARWOWSKI, Peter Christopf RAMSL (eds), ***Boii – Taurisci***, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenchaften, Viena, 2016, 272 pg., ISBN 978-3-7001-7740-1; pp. 147–169.

Chiţescu, 1980 — Maria CHIŢESCU, *Les monnaies géto-daces de type romain républicain et impérial*, În: *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 6, 1980, pp. 123–138.

Chiţescu, 1981 — Maria CHIŢESCU, ***Numismatic Aspects of the Dacian State: The Roman Republican Coinage in Dacia and Geto-Dacian Coins of Roman***

Type, B.A.R. International, 112, Oxford, 1981, 368 pg., ISBN 086054 1339.

Constantinescu *et alii*, 2003 — Bogdan CONSTANTINESCU, Alexandru SASIANU, Roxana BUGOI, *Adulterations in First Century B.C.: The Case of Greek Silver Drachmae Analysed by X-Ray Methods*, În: *Spectrochimica Acta B*, 58(4), 2003, pp. 759–765.

Constantinescu *et alii*, 2009 — Bogdan CONSTANTINESCU, Viorel COJOCARU, Roxana BUGOI, Alexandru SĂȘIANU, *Some Metallurgical Aspects of Ancient Silver Coins discovered in Romania – Originals and Imitations*, În: ***Archaeometallurgy in Europe 2007: 2nd International conference, Aquileia, Italy · 17-21 June 2007***: selected papers, Associazione italiana di metallurgia, Milano, 2009, X + 540 pg., ISBN 8885298710; pp. 455–463.

Constantinescu *et alii*, 2012 — Bogdan CONSTANTINESCU, Daniela CRISTEA-STAN, Angela VASILESCU, Rolf SIMON, Daniele CECCATO, *Archaeometallurgical Characterization of Ancient Gold Artefacts from Romanian Museums Using XRF, Micro-Pixe and Micro-SR-XRF Methods*, În: *Proceedings of the Romanian Academy - Series A: Mathematics, Physics, Technical Sciences, Information Science*, 13, 1, 2012, pp. 19–26.

Constantinescu *et alii*, 2015 — Bogdan CONSTANTINESCU, Daniela CRISTEA-STAN, Cătălina CHIOJDEANU, Ernest OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, Tudor MARTIN, *Cronologia monedelor dacice de argint şi aur de tip Koson pe baza informaţiilor despre compoziţia lor elementală*, În: ***ArheoVest***, Nr. III: [Simpozion ArheoVest, Ediția a III-a:] *In Memoriam Florin Medeleț, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, Timișoara, 28 noiembrie 2015*, Vol. 1: *Arheologie*, Vol. 2: *Metode Interdisciplinare și Istorie*, Asociația "ArheoVest" Timișoara, JATEPress Kiadó, Szeged, 2015, 576 + 490 pg, + DVD, ISBN 978-963-315-264-5; Vol. 2, pp. 709–721.

Constantinescu *et alii*, 2017 — Bogdan CONSTANTINECU, Ernest OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, Daniela CRISTEA-STAN*, Informations on Silver and Gold Dacian Koson Type Coins Based on Alloy Composition Analyzed by X-Ray Fluorescence, and on their Possible Emission Chronology*, În: Maria CACCAMO CELTABINO [*et alii*] (ed), ***XV International Numismatic Congress: Taormina 2015: Proceedings***, Vol. I + II, Arbor Sapientiae Editore S.R.L.,Roma-Messina, 2017, 636 + 686 pg., ISBN 978-88-94 820-31-7; pp. 481–485.

Crawford, 1977 — Michael H. CRAWFORD, *Republican Denarii in Romania: The Suppression of Piracy and the Slave-Trade*, În: *The Journal of Roman Studies*, 67, 1977, pp. 117–124.

Crişan, 1955 — Ion Horaţiu CRIŞAN, *Ceaşca dacică. Contribuţii la cunoaşterea culturii materiale şi a istoriei dacilor*, În: *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Cluj, VI, 3–4, 1955, pp. 127–157.

Crişan, 1968 — Ion Horaţiu CRIŞAN, *Contribuţii la problema unitaţii culturii materiale daco-getice*, În: *Acta Mvsei Napocensis*, 5, 1968, pp. 21–32.

Crişan, 1969a — Ion Horaţiu CRIŞAN, ***Ceramică geto-dacică***, Ed. Meridiane, București, 1969, 366 pg.

Crişan, 1969b — Ion Horaţiu CRIŞAN, *Probleme locuirii daco-geţilor pe territoriul Slovaciei în lumina recentelor descoperiri arheologice (sec. V-IV î.e.n. –*

sec. IV e.n.), În: *Arheologia Moldovei*, 6, 1969, pp. 91–109.

Crişan, 1970 — Ion Horaţiu CRIŞAN, *Zur Frage der dako-getischen Besiedlung auf dem Gebiet der Slowakei*, În: *Študijné Zvesti: Archeologického ústavu Slovenskej Akadémie vied*, 18, 1970, pp. 83–106.

Crişan, 1975 — Ion Horaţiu CRIŞAN, ***Burebista şi epoca sa***, Ed. Enciclopedica Română, Bucureşti, 1975, 478 pg.

Crişan, 1978 — Ion Horaţiu CRIŞAN, ***Burebista and his Time***, Bibliotheca historica Romaniae. Monographies, 20, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1978, 254 pg.

Crişan, 1979 — Ion Horaţiu CRIŞAN, *Statul dac centralizat şi independent condus de Burebista*, În: *Acta Mvsei Porolissensis*, III: *2050 Bvrebista*, 1979, pp. 103–109.

Crişan, 1986 — Ion Horaţiu CRIŞAN, ***Spiritualitatea geto-dacilor: Repere istorice***, Sinteze Lyceum, Ed. Albatros, Bucureşti, 1986, 450 + [28] pg.

Christensen, 2002 — Arne Søby CHRISTENSEN, ***Cassiodorus, Jordanes and the History of the Goths: Studies in a Migration Myth***, Museum Tusculanum Press, Copenhaga, 2002, 392 pg., ISBN 8772897104.

Dana, 2003 — Dan DANA, *Les Daces dans les ostraca du désert oriental de l'Égypte: Morphologie des noms daces*, În: *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 143, 2003, pp. 166–186.

Dana, 2007 — Dan DANA, *Le nom du roi Decebale: aperçu historique et nouvelles données*, În: Sorin NEMETI, Florin FODOREAN, Eduard NEMETH (eds), ***Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu oblata***, Ed. Tribuna, Cluj-Napoca, 2007, 664 pg., ISBN 978-973-87264-8-2; pp. 42–47.

Dana, Matei, Popescu 2009 — Dan DANA, Florian MATEI-POPESCU, *Soldats d'origine dace dans les diplômes militaires*, În: *Chiron*, 39, 2009, pp. 209–256.

Davies, 2006 — Phillip DAVIS, *Dacian Imitations of Roman Republican Denarii*, În: *Apulum*, 43, 2006, pp. 321–356.

Davies, 2009 — Phillip DAVIS, *Imitations of Roman Republican Denarii*², 2009, *online* http://rrimitations.ancients.info (31.10.2022).

Davies, 2010 — Phillip DAVIS, *A New Look on the Poroschia Hoard*, În: *Apulum*, 47, 2010, pp. 249–253.

Davis, Paunov, 2012 — Phillip DAVIS, Evgeni PAUNOV, *Imitations of Republican Denarii from Moesia and Thrace*, În: Evgeni PAUNOV, Svetoslava FILIPOVA (eds), ***ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΘΑΣΙΩΝ. Studia in honorem Iliae Prokopov***, Faber, Veliko Tarnovo, 2012, 922 pg., ISBN 978-954-400-717-1; pp. 389–413.

Dima, Ilie, 2007 — Mihai DIMA, Dan ILIE, *Tezaurul de monede de tip Koson descoperit la Târsa, com. Boşorod, jud. Hunedoara*, În: Eugen NICOLAE (ed), ***Simpozion de numismatică: organizat cu ocazia comemorării Sfântului Ştefan cel Mare, domn al Moldovei (1504-2004), Chişinău, 29 septembrie – 2 octombrie 2004: Comunicări: Studii şi Note***, Fundaţia Culturală „Onisifor şi Octavian Ghibu", Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" din Bucureşti, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei din Chişinău, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 2007, 276 pg.; pp. 35–65.

Dobesch, 1995 — Gerhard DOBESCH, ***Das europäische 'Barbaricum' und die Zone der Mediterrankultur: Ihre historische Wechselwirkung und das Geschichtsbild des Poseidonios***, Tyche Suppl., 2, Holzhausen, Wien,

1995, 188 pg., ISBN 3-900518-03.

Dobesch, 2001 — Gerhard DOBESCH, *Zur Chronologie des Dakerkönigs Burebista*, *Die Boier und Burebista*, În: Gerhard DOBESCH, ***Ausgewählte Schriften***, Band 2: *Kelten und Germanen*, Herbert HEFTNER, Kurt TOMASCHITZ (eds), Böhlau, Wien, 2001, VI + pp. (577)–1082, ISBN 3412 128996; pp. 781–811, 813–822.

Dobesch, 2004 — Gerhard DOBESCH, *Zentrum, Peripherie und Barbaren in der Urgeschichte und der Alten Geschichte*, În: Herwig FREISINGEN, Alois STUPPNER (eds), ***Zentrum und Peripherie. Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte: Materialien des 13. Internationalen Symposiums "Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum"***, Mitteilungen der Prähistorischen Kommission, 57, Wien, 2004, 436 pg., ISBN 978-3-7001-3317-9; pp. 11–93.

Ferencz, 2007 — Iosif Vasile FERENCZ, ***Celții pe Mureşul mijlociu: La Tène-ul timpuriu și mijlociu în bazinul mijlociu al Mureșului II î. Chr.)***, Bibliotheca Brukenthal, XVI, Ed. Altip, Sibiu, 2007, 340 pg., ISBN 978-97 3-117-098-5.

Ferrary, 2017 — Jean-Louis FERRARY, ***Rome et le monde grec***, Les Belles Lettres, Paris, 2017, 592 pg., ISBN 9782251446349.

Fischer-Bossert, 2016 — Wolfgang FISCHER-BOSSERT, *Koson Droueis*, În: Holger SCHWARZER, Helge-H. NIESWANDT, Katharina MARTIN, Michael BLOMER (eds), ***»Man kann es sich nicht prächtig genug vorstellen!«: Festschrift für Dieter Salzmann zum 65. Geburtstag***, Band I, Scriptorium, Marsberg, 2016, XXVIIII + 952 pg., ISBN 978-3-932610-57-8; pp. 87–102.

Florea *et alii*, 2015 — Gelu FLOREA, Silvia MUSTAȚĂ, Răzvan MATEESCU, Cătălin CRISTESCU, Cristina BODÓ, Liliana MATEESCU-SUCIU, Eugen IAROSLAVSCHI, Gabriela GHEORGHIU, Paul PUPEZĂ, Dan CIOATĂ, ***Matrița de bronz de la Sarmizegetusa Regia***, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2015, 168 pg., ISBN 978-606-543-604-6.

Frolova, Ireland, 2002 — Nina A. FROLOVA, Stanley IRELAND, ***The Coinage of the Bosporan Kingdom from the First Century BC to the First Century AD***, BAR International Series, 11002, British Archaeological Reports, Oxford, 2002, 94 pg., ISBN 978-1841713229.

Georgiev, 1983 — Vladimir I. GEORGIEV, *Thrakisch und Dakisch. Thrakische und dakische Namenskunde*, În: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II, 29, 2, 1983, pp. 1148–1194, 1195–1213.

Glodariu, 1971 — Ioan GLODARIU, *Considerații asupra circulației monedei străine în Dacia sec. II î.e.n.- I e.n.*, În: *Acta Mvsei Napocensis*, 8, 1971, pp. 71–90.

Glodariu, 1974 — Ioan GLODARIU, ***Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană***, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1974, 388 pg.

Glodariu, 1976 — Ioan GLODARIU, ***Dacian Trade with the Hellenistic and Roman World***, BAR Supplementary Series, 8, Oxford, 1976, 276 pg., ISBN 09 04531406.

Glodariu, 2001 — Ioan GLODARIU, ***Introducere în Istoria antică a României***, Sylabus historia, Ed. Accent, Cluj-Napoca, 2001, 132 pg., ISBN 973-99821-4-X.

Glodariu, Iaroslavschi, Rusu, 1992 — Ioan GLODARIU, Eugen IAROSLAVSCHI, Adriana RUSU, *Die Münzstätte von Sarmizegetusa Regia*, În: *Ephemeris Napocensis*, 2, 1992, pp. 57–68.

Göbl, 1994 — Robert GÖBL, ***Die Hexadrachmenprägung der Gross-Boier: Ablauf, Chronologie und historische Relevanz für Noricum und die Nachbargebiete***, Fassbaender, Wien, 1994, 110 pg., ISBN 3-900538-44-1.

Gostar, 1984 — Nicolae GOSTAR, *Dinaştii daci de la Burebista la Decebal*, În: *Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie*, 35, 1984, pp. 45–53.

Grigorova, Prokopov, 2002 — Valentina GRIGOROVA, Ilya PROKOPOV, *Les drachmes d'Apollonia et Dyrrachion en Illyrie dans la circulation monétaire en Thrace (IIe-Ier s. av. J.-C.): Trésors et fonds de musées bulgares contenant des monnaies d'Apollonia et Dyrrachion*, În: ***Thrace and the Aegean: Proceedings of the Eighth International Congress of Thracology, Sofia - Yambol, 25-29 September, 2000***, Volume 1, Sofia, 2002, 968 pg., ISBN 9549071456; pp. 651–679.

Grünert, 2002 — Heinz GRÜNERT, *Gustaf Kossinna, Ein Wegbereiter der nationalsozialistischen Ideologie*, În: Achim LEUBE (ed), ***Prähistorie und Nationalsozialismus: Die mittel- und osteuropäische Frühgeschichtsforschung in den Jahren 1933-1945***, Studien zur Wissenschafts- und Universitätsgeschichte, 2, Synchron, Heidelberg, 2002, 674 pg., ISBN 39 35025084; pp. 307–320.

Günther, 2013 — Hans-Christian GÜNTHER, *The First Collection of Odes: Carmina I-III*, În: Hans-Christian GÜNTHER (ed)., ***Brill's Companion to Horace***, Brill, Leiden, Boston, 2013, 630 pg., 978-90-04-24196-1, 978-90-04-22362-2; pp. 211–406.

Henţ, 2018 — Alin HENȚ, *Arheologie în naţional-comunism. Dacii şi "istoria de parastas"*, În: *Sargetia*, 9, SN, 2018, pp. 87–105.

Hollstein, 2000 — Wilhelm HOLLSTEIN (ed), ***Metallanalytische Untersuchungen an Münzen der Römischen Republik***, Berliner numismatische Forschungen, Neue Folge - Band 6, Mann Gebr, Berlin, 2000, 192 pg., ISBN 37 86122490.

Hollstein, 2016 — Wilhelm HOLLSTEIN, *The Aureus of Casca Longus (RRC 507/1)*, În: *Numismatic Chronicle*, 176, 2016, pp. 155–170.

Hourmouziadis, 2010 — Jean HOURMOUZIADIS, *ΚΟΣΩΝ Gold Staters and Silver Drachmae – a Die Study*, În: *Revue Numismatique*, 166, 2010, pp. 287–296.

Iliescu, 1990 — Octavian ILIESCU, *Sur les monnaies d'or à la Légende ΚΟΣΩΝ*, În: *Numismatica e Antichità Classiche – Quaderni Ticinesi*, 19, 1990, pp. 185–214.

Isvoranu *et alii*, 2010 — Theodor ISVORANU, Mircea BABEȘ, Eugen-Marius CONSTANTINESCU, *Tezaurul monetar geto-dacic din aşezarea de la Cârlomăneşti*, În: *Studii şi Cercetări de Numismatică*, 1, SN, 2010, pp. 7–34.

Isvoranu, 2011 — Theodor ISVORANU, Victor COJOCARU, *A Geto-Dacian Coin Hoard from the 1st Century BC in the Light of X-ray Fluorescence Analysis*, În: Ewdoksia PAPUCI-WŁADYKA, Michael VICKERS, Jaroslaw BODZEK, David BRAUND (eds), ***Pontika 2008: Recent Research on the Northern and Eastern Black Sea in Ancient Times: Proceedings of the International Conference, 21st-26th April 2008, Krakow***, BAR Internationa Series 2240, Oxford, 2011, 382 pg., ISBN 140730660X,

978-1407306605; pp. 159–162.

Kalinka, 1906 — Ernst KALINKA, ***Antike Denkmäler in Bulgarien***, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Wien, 1906, 440 pg.

Kolniková, 1996 — Eva KOLNIKOVÁ, *Norische Münzen im Oppidum von Bratislava und in seinem Hinterland*, În: *Slovenská Numizmatika*, 14, 1996, pp. 9–57.

Kolniková, 2005 — Eva KOLNIKOVÁ, *Münzen der Eravisker, Azaler und andere Nachahmungen republikanischer Denare im nordkarpathischen Raum*, În: Katalin Biró SEY, Lajos HUSZAR (eds), ***In memoriam Ludovici Huszár***, Argumentum Kiado es Nyomda KFT, Budapesta, 2005, 380 pg., ISBN 963-446-358-4; pp. 72–89.

Kolniková, 2015 — Eva KOLNIKOVÁ, *Münzprägung und Geldwirtschaft an der Ostgrenze der boischen Besiedlung – Forschungsergebnisse und Fragestellungen*, În: Maciej KARWOWSKI, Vladimir SALAČ, Susanne SIEVERS (eds), ***Boier zwischen Realität und Fiktion***, Akten des internationalen Kolloquiums in Český Krumlovvom 14.–16.11.2013, Römisch-Germanische Kommission Des Deutschen Archäologischen Instituts, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2015, VII + 435, ISBN 978-3-7749-4001-7; pp. 253–271.

Kramer, 1999-2000 — Johannes KRAMER, *Sprachwissenschaft und Politik. Die Theorie der Kontinuität des Rumänischen und der balkanische Ethno-Nationalismus im 20. Jahrhundert*, În: *Balkan-Archiv*, 24-25, 1999-2000, pp. 103–163.

Lica, 2000 — Vasile LICA, ***The Coming of Rome in the Dacian World***, Xenia: Konstanzer althistorische Vorträge und Forschungen, 44, Universitatsverlag, Konstanz, 2000, 300 pg., ISBN 387940707X.

Lockyear, 2004 — Kris LOCKYEAR, *The Late Iron Age Background to Roman Dacia*, În: William S. HANSON, Ian P. HAYNES (eds), ***Roman Dacia. The Making of a Provincial Society***, Journal of Roman Archaeology, Supplementary Series, 56, Portsmouth/RI, 2004, 190 pg., ISBN 978-1887829 564; pp. 33–74.

Lockyear, 2008 — Kris LOCKYEAR, *Aspects of Roman Republican Coins found in Late Iron Age Dacia*, În: Victor SPINEI, Lucian MUNTEANU (eds), ***Miscellanea numismatica antiquitatis in honorem septagenarii magistri Virgilii Mihăilescu-Bîrliba***, Ed. Academiei Române, București, 2008, 250 pg., ISBN 9789732716373; pp. 147–176.

Lupu, 1989 — Nicolae LUPU, ***Tilişca. Asezările arheologice de pe Căţănaş***, Ed. Științifică și Eciclopedică, București, 1989, 160 pg.

Luschin von Ebengreuth, 1904 — Andreas LUSCHIN VON EBENGREUTH, *Keltenmünzen von der Gerlitzenalpe und aus Moggio*, În: *Jahrbuch der K.K. Zentral-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmäler*, 2, 1904, pp. 73–102.

MacDonald, 2005 — David MACDONALD, ***An Introduction to the History and Coinage of the Kings of the Bosporus: Including the Coinage of Panticapaeum (with Apollonia and Myrmecium), Phanagoria, Gorgippia, Sindicus Limen Or the Sindoi, Nymphaeum, Theodosia and the Kings of the Cimmerian Bosporus***, Classical numismatic studies, 5, Classical Numismatics Group INC, Lancaster, 2005, 152 pg., ISBN 0970926820.

Mihailescu-Bîrliba, 2013 — Virgil MIHAILESCU-BÎRLIBA, *Noi analize şi interpretări privind moneda romană republicană*, În: *Arheologia Moldovei*, 36, 2013, pp. 153–157.

Łuczkiewicz, Schönfelder, 2008 — Piotr ŁUCZKIEWICZ, Martin SCHÖNFELDER, *Untersuchungen zur Ausstattung eines späteisenzeitlichen Reiterkriegers aus dem südlichen Karpaten- oder Balkanraum*, În: *Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz*, Bd. 55, Nr. 1 (2008), pp. 159–210.

Măndescu, 2010 — Dragoş MĂNDESCU, ***Cronologia perioadei timpurii a celei de-a doua epoci a fierul (sec. V-III a. Chr.) între Carpaţi, Nistru şi Balcani***, Muzeul Brăilei, Ed. Istros, Brăila, 2010, 510 pg., ISBN 9789731871653.

Meta, 2015 — Albana META, ***Le monnayage en argent de Dyrrhachion 375-60/55 av. J.-C.***, Ecole Francaise d'Athenes, 1st edition, Atena, 2015, 408 pg., ISBN 978-2869582729.

Militký, 2015 — Jiri MILITKÝ, *Die Boier und die Numismatik – Gegenwärtiger Stand der Forschung und die Möglichkeiten der Interpretation des Fundbestandes*, În: Maciej KARWOWSKI, Vladimir SALAČ, Susanne SIEVERS (eds), ***Boier zwischen Realität und Fiktion***, Akten des internationalen Kolloquiums in Český Krumlovvom 14.–16.11.2013, Römisch-Germanische Kommission Des Deutschen Archäologischen Instituts, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2015, VII + 435, ISBN 978-3-7749-4001-7; pp. 69–101.

Mitrea, 2011 — Bucur MITREA, *Monedele descoperite în cetăţuia geto-dacă de la Poiana*, În: *Arheologia Moldovei*, 24, 2011, pp. 187–219.

Mitthof, 2017 — Fritz MITTHOF, *Vexatissimi nummi*, În: *Acta Musei Napocensis*, 54/1, 2017, pp. 105–167.

Mitthof, 2022 — Fritz MITTHOF, *Goldstatere der bosporanischen Herrscher Pharnakes II. und Asandros vom Lysimachos-Typ. Die Analyse eines Siebenbürger Schatzfundes durch Abbé Eder aus dem Jahr 1803*, În: Bernhard WYTEK, Daniela WILLIAMS (eds), ***Ars Critica Nummaria. Joseph Eckhel (1737-1798) and the Transformation of Ancient Numismatics***, Austrian Academy of Sciences Press, Wien, 2022, 684 pg., ISBN 978-3 700187745; pp. 211–246.

Moisil, 2012 — Delia MOISIL, *Descoperiri monetare antice şi byzantine din Romania IV*, În: *Cercetări numismatice*, 18, 2012, pp. 293–322.

Munteanu, 2002 — Lucian MUNTEANU, *Despre descoperirile monetare de tip Koson*, În: *Arheologia Moldovei*, 25, 2002, p. 253-270.

Munteanu, 2003 — Lucian MUNTEANU, *Despre emiterea monedelor de tip Koson*, În: *Arheologia Moldovei*, 26, 2003, pp. 241–264.

Munteanu, 2011 — Lucian MUNTEANU, *Some Remarks Concerning the Gold Coins with the Legend 'ΚΟΣΩΝ'*, În: Nicholas HOLMES (ed), ***Proceedings of the XIVth International Numismatic Congress: Glasgow 2009***, Volume I, International Numismatic Council, British Aca-demy, University of Glasgow, The Hunterian, Glasgow, 2011, 1126 pg., ISBN 978-1-90742 7-17-6; pp. 304–309.

Munteanu, Chiriac, 2016 — Lucian MUNTEANU, Costel CHIRIAC, *The Hoard with Coins of „Huşi-Vovrieşti" Type Discovered in Huşi*, În: Victor COJOCARU, Alexander RUBEL (eds), ***Mobility in Research on the Black Sea Region***, Pontica et Mediterranea, VI, Mega Publishing House, Cluj-Napo-

ca, 2016, 580 pg., ISBN 978-606-543-722-7; pp. 541–580.

Musilová *et alii*, 2014 — Margaréta MUSILOVÁ, Peter BARTA, Angelika HERUCOVÁ (eds), ***Bratislavský hrad: dejiny, výskum a obnova:*** [*kolektívna monografia prednášok z konferencie konanej v dňoch 22.-23. 9. 2014 na Bratislavskom hrade v rámci projektu Európskej únie Danube Limes Brand*], Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave, Bratislava, 2014, 340 pg., ISBN 8097192373, 9788097192372.

Musilová, Resutík, 2022 — Margaréta MUSILOVÁ, Branislav RESUTÍK, *Bratislava Castle, Excavation and Presentation of the Celto-Roman Acropolis*, În: Szilvia BIRÓ (ed), ***Pannonia Underground: Proceedings of the conference held in Szombathely in November 2021***, National Cultural Fund of Hungary, Savaria Museum, Szombathely, Palatia Press, Szombathely, 2022, ISBN 978 963 9827 42 4; pp. 53–75.

Nawotka, 1992 — Krzysztof NAWOTKA, *Asander of Bosporus. His Coinage and Chronology*, În: *American Journal of Numismatics*, 3-4, 1992, pp. 21–48.

Niculescu, 2004-2005 — Gheorghe Alexandru NICULESCU, *Archaeology, Nationalism and the „History of the Romanians"*, În: *Dacia*, NS, 48/49, 2004-2005, pp. 99–124.

Niculiță, 2004 — Ion NICULIȚĂ, ***Thraco-Getica: Studii şi materiale***, Ed. Cartididact, Chişinău, 2004, 386 pg., ISBN 9975940722.

Niculiță, Teodor, Zanoci, 2002 — Ion NICULIȚĂ, Silvia TEODOR, Aurel ZANOCI, ***Butuceni: Monografie arheologică***, Bibliotheca Thracologica, XXXVI, Ministerul Educației și Cercetării, Universitatea de Stat din Moldova, Institutul Român de Tracologie, Vavila Edinf SRL, București, 2002, 246 pg., ISBN 97 3-8155-13-4.

Niculiță, Zanoci, Băţ, 2013 — Ion NICULIȚĂ, Aurel ZANOCI, Mihail BĂŢ, *Fortified settlements of the 6th-3rd centuries BC in the Southern part of the Middle Dniester*, În: Bogdan Petru NICULICĂ, Dumitru BOGHIAN (eds), ***Semper fidelis: In honorem magistri Mircea Ignat***, Bibliotheca *Societas Pro Patrimonium*, I, Ed. Istros a Muzeului Brăilei, Suceava, 2013, 408 pg., ISBN 978-606-654-070-4; pp. 299–323.

Niculiță, Zanoci, Băţ, 2014 — Ion NICULIȚĂ, Aurel ZANOCI, Mihail BĂŢ, *Administrative, Religious and Cult Centers in the East-Carpathian Area during the 2nd Half of the 1st Millennium BC*, În: *Mousaios*, 19, 2014, pp. 259–276.

Niculiță, Zanoci, Băţ, 2015 — Ion NICULIȚĂ, Aurel ZANOCI, Mihail BĂŢ, *Newly Discovered Iron Age Sites near the Village of Stohnaia, Rezina District, Republic of Moldova*, În: *Istros*, 21, 2015, pp. 153–176.

Niculiță, Zanoci, Băţ, 2016 — Ion NICULIȚĂ, Aurel ZANOCI, Mihail BĂŢ, ***Evoluția habitatului din microzona Saharna în epoca fierului***, Biblioteca „Tyragetia", XXVII, LCȘ „Tracologie", Universitateade Stat din Moldova, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău, 2016, 464 pg., ISBN 978-9975-8 0-903-0, 978-9975-87-160-0.

Părpăuță, 2006 — Tiberius D. PĂRPĂUȚĂ, ***Moneda în Dacia preromană: secolele IV a Chr. - I p. Chr.)***, Bibliotheca Archaeologica Moldaviae, II, Academia Română – Filiala Iași, Institutul de Arheologie Iași, Ed. Trinitas, Iași, 2006, 476 + [58] pg., ISSN 973-7834-71-2, 97-973-7834-71-3.

Paunov, 2013 — Eugeni I. PAUNOV, *From Koine to Romanitas: The Numismatic Evidence for Roman Expansion and Settlement in Bulgaria in Antiquity*

(Moesia and Thrace, ca. 146 BC – AD 98/117), Ph.D. Thesis, Cardiff, 2013, xiii + 910 + 5 plates (*ms*, *on-line*).

Paunov, 2014 — Eugeni I. PAUNOV, *Dies for Striking Republican and Early Imperial Coins from Moesia and Thrace: Ancient Forgeries or Something Else?*, În: *Journal of Ancient History and Archaeology*, 1, 2014, pp. 29–35.

Paunov, Prokopov, 2002 — Eugeni I. PAUNOV, Ilya S. PROKOPOV, ***An Inventory of Roman Republican Coin Hoards and Coins in Bulgaria (IRRCHBulg)***, Glaux: collana di Studi e Ricerche di Numismatica, 15, Ennerre, Milano, 2002, 184 pg., ISBN 8887235260.

Paunov, Prokopov, 2013 — Eugeni I. PAUNOV, Ilya S. PROKOPOV, *Actium and the "Legionary" Coinage of Mark Antony. Historical, Economic and Monetary Consequences in Thrace (the Coin Evidence)*, În: Katerini LIAMPI, Cleopatra PAPAEVANGELOU-GENAKOS, Konstantinos ZACHOS, Angelika DOUSOUGLI, Athena IAKOVIDOU (eds), ***Numismatic History and Economy in Epirus during Antiquity: Proceedings of the 1st International Conference Numismatic History and Economy in Epirus during Antiquity (University of Ioannina, October 3rd – 7th 2007)***, KERMA, III, Atena, 2013, 663 + plates; pp. 107–128.

Pesditschek, 2009 — Martina PESDITSCHEK, ***Barbar, Kreter, Arier: Leben und Werk des Althistorikers Fritz Schachermeyr***, Band 2, Saarbrücken, 2009, 524 pg., ISBN 3838106415, 978-3838106410.

Petac, Georgescu, 2015 — Emanuel PETAC, M. Georgescu, *O monedă rară de tip Vârteju-Bucureşti descoperită în Bucureşti (Dămăroaia)*, În: *Revista de Cercetări Arheologice şi Numismatice*, 1, 2015, pp. 148–151.

Petac, Vîlcu, 2012 — Emanuel PETAC, Aurel VÎLCU, *Syrian wars and the beginning of Lysimachus-type staters at Tomis*, În: *Istros*, 18, 2012, pp. 51–63.

Petac, Vîlcu, 2013 — Emanuel PETAC, Aurel VÎLCU, *The Lysimachus type Gold mintage from Odessos*, În: *Istros*, 19, 2013, pp. 297–326.

Petolescu, 2010 — Constantin C. PETOLESCU, ***Dacia: un mileniu de istorie***, Academia Română. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", Ed. Academiei Române, București, 2010, 384 pg. + o hartă, ISBN 978-973-27-1999-2.

Petolescu, 2016 — Constantin C. PETOLESCU, ***Decebal regele dacilor***, Ed. Enciclopedică, București, 2016, 256 pg., ISBN 978-973-45-0725-2.

Petolescu, 2017 — Constantin C. PETOLESCU, ***Geneza poporului român. O sinteză arheologică şi istorică***, Ed. Enciclopedică, București, 2017, 268 pg., ISBN 978-973-45-0732-0.

Petolescu, 2018 — Constantin C. PETOLESCU, ***La romanité daco-mésienne et l'ethnogenèse des Roumains***, Ed. Academiei Române, Bucureşti, 2018, 228 pg., ISBN 9789732729243.

Petolescu, 2011 — Carmen Maria PETOLESCU, ***Monedele regelui Coson***, Muzeul Național de Istorie a României, Ed. Academiei Române, București, 2011, 128 pg. + planșe, ISBN 978-973-27-2141-4.

Picard, 2008 — Olivier PICARD, *Thasische Tetradrachmen und die Balkankriegeim ersten Jahrhundert v. Chr.*, În: Friedrich BURRER, Holger MÜLLER (eds), ***Kriegskosten und Kriegsfinanzierung in der Antike***, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2008, 336 pg., ISBN 978-3-534-20920-0;, pp. 175–192.

Plantos, Ciută, 2015 — Cristi PLANTOS, Marius-Mihai CIUTĂ, *New Discovered Archaeological Artifacts from Craiva "Piatra Craivii" Dacian Fortress (Cricău Commune, Alba County) I*, În: *Acta Terrae Septemcastrensis*, 14, 2015, pp. 251–263.

Pop, 2008 — Horea POP, ***Argintul dacic sălăjean*** [album], Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2008, 110 pg., ISBN 978-973-1868-38-7.

Pop, Găzdac,1999 — Horea POP, Cristian GĂZDAC, *The Roman Hoard from Şimleul Silvaniei*, În: *Acta Musei Napocensis*, 36, 1999, pp. 169–187.

Pop, Pupeză, 2006 — Horea POP, Paul PUPEZĂ, *Dacians and Celts in the North-Western Romania*, În: Valeriu SÎRBU, Dan Lucian VAIDA (eds), ***Thracians and Celts***, Proceedings of the Inter-national Colloquium from Bistriţa, 18–20 of May, 2006, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2006, 324 pg., ISBN 97 3-7867-78-5; pp. 183–212.

Popescu, 2013 — Mariana-Cristina POPESCU, ***Hellenistic and Roman Pottery in Pre-Roman Dacia (2nd century B.C. - 1st century A.D.)***, The Ministry of Culture, National History Museum of Transylvania, Biblioteca Mvsei Napocensis, XL, Ed. A.R.A, București, 2013, 280 pg., ISBN 978-973-88465-7-9.

Popescu, 2014 — Mariana-Cristina POPESCU, *Roman Pottery discovered on the Dacian Site of Răcătău (Bacău County, Romania): The case of Pontic Sigillata*, În: *Rei Cretariæ Romanæ Favtorvm Acta*, 43, Congressvs Vicesimvs Octavvs Rei Cretariæ Romanæ Favtorvm Catinae Habitvs MMXII, Bonn, 2014, ISSN 0484-3401, ISBN 978-3-7749-3906-6; pp. 151–158.

Preda, 1973 — Constantin PREDA, ***Monedele geto-dacilor***, București, 1973.

Preda, 1998 — Constantin PREDA, ***Istoria monedei în Dacia preromană***, Colecţia „Biblioteca Băncii Naţionale", Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1998, 376 pg., ISBN 973-45-0229-8.

Preda, 2007 — Constantin PREDA, *Some Thoughts on the Coinages of the Eastern Celts and the Geto-Dacians*, În: *Slovenská Numizmatika*, XVIII, 2007, pp. 115–126.

Prokopov, 2006 — Ilya PROKOPOV, ***Die Silberprägung der Insel Thasos und die Tetradrachmen des „thasischen Typs" vom 2.–1. Jahrhundert v.Chr.***, Griechisches Münzwerk, Akademie Verlag, Berlin, 2006, 342 pg. + 118 Taf., ISBN 3050040408.

Prokopov, 2009 — Ilya PROKOPOV, *Basic Coin Types in Thrace: Recorded Quantities and their Participation in the Coin Circulation during the 2nd-1st Centuries BC*, În: ΚΕΡΜΑΤΙΑ ΦΙΛΙΑΣ, Atena, 2009, ISBN 978-960-9845 1-4-4, 978-960-98451-2-0, 978-960-98451-3-7, 978-960-89506-6-5, 9 78-960-89506-7-2, 978-960-89506-8-9; pp. 247–253.

Prokopov, 2011 — Ilya S. PROKOPOV, *The Imitations of Late Thasian Tetradrachms: Chronology, Classification and Dating*, În: Nicholas HOLMES (ed), ***Proceedings of the XIVth International Numismatic Congress: Glasgow 2009***, Volume I, International Numismatic Council, British Academy, University of Glasgow, The Hunterian, Glasgow, 2011, 1126 pg., ISBN 978-1-907427-17-6; pp. 337–344.

Prokopov, 2012 — Ilya S. PROKOPOV, ***The Silver Coinage of the Macedonian Regions 2nd – 1st Century BC***, Collection Moneta – 131, Moneta, Wetteren, 2012, 248 pg., ISBN 9789491384004.

Purece *et alii*, 2014 — Silviu I. PURECE, Gheorghe NATEA, Vasile PALAGHIE, Sabin Adrian LUCA, *The Hoard with Roman Republican and Dyrrhachian Coins from Miercurea Sibiului IV - Highway*, În: *Coinage and commerce in Southeast Europe*, VI, 2014, pp. 7–47.

Rustoiu, 2005a — Aurel RUSTOIU, *The Padea-Panagjurski Kolonii Group in South-Western Transylvania*, În: Halina DOBRZAŃSKA, Vincent MEGAW, Paulina POLESKA (eds), ***Celts on the Margin: Studies in European Culture Interaction, 7th century BC – 1st century AD, dedicated to Zenon Woźniak***, Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences, Kraków, 2005, 212 pg., ISBN 8390882388; pp. 109–119.

Rustoiu, 2005b — Aurel RUSTOIU, *Archäologische und historische Hinweise betreffend den Anfang der keltischen Kolonisation des innerkarpatischen Raumes*, În: *Apulum*, 42, 2005, pp. 57–76.

Rustoiu, 2006 — Aurel RUSTOIU, *The Celts between Tisa and the Carpathians before and after the Great Invasion in the Balkans*, În: Valeriu SÎRBU, Dan Lucian VAIDA (eds), ***Thracians and Celts***, Proceedings of the International Colloquium from Bistriţa, 18–20 of May, 2006, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2006, 324 pg., ISBN 973-7867-78-5; pp. 213–228.

Rustoiu, 2008a — Aurel RUSTOIU, *The Beginning of the Celtic Colonization inside the Carpathians. Archaeological and Historical Reference Points*, În: Horia POP (ed), ***Dacian Studies. Contributions for La Tène Period Researches: In Memoriam dr. Mircea RUSU***, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2008, 192 pg., ISBN 9731868569, 9789731868561; pp. 33–52.

Rustoiu, 2008b — Aurel RUSTOIU, *The Celts from Transylvania and the Indigenous Communities from Northern Balkans. Cultural Exchanges and Individual Mobility*, În: *Ephemeris Napocensis*, 18, 2008, pp. 25–44.

Rustoiu, 2012a — Aurel RUSTOIU, *Commentaria archaeologica et historica (I)*, În: *Ephemeris Napocensis*, 22, 2012, pp. 159–183.

Rustoiu, 2012b — Aurel RUSTOIU, *The Celts and Indigenous Populations from the Southern Carpathian Basin. Intercommunity Communication Strategies*, În: Sándor BERECKI (ed), ***Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin***: ***Proceedings of the International Colloquiumfrom Târgu Mureş: 7–9 October 2011***, Bibliotheca Mvsei Marisiensis, Seria Archaeologica, V, Târgu Mureş, Ed. Mega, 2012, 534 pg., ISBN 978-606-54 3-275-8; pp. 357–390.

Rustoiu, 2015a — Aurel RUSTOIU, *Weapons as Symbols and the Multiple Identities of the Warriors. Some Examples from Transylvania*, În: Stefanie WEFERS, Maciej KARWOWSKI, Janine FRIES-KNOBLACH, Peter TREBSCH, Peter C. RAMSL (eds), ***Waffen – Gewalt – Krieg: Beiträge zur Internationalen Tagung der AG Eisenzeit und des Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego - Rzeszów 19.-22. September 2012***, Beiträge zur Ur- und Frühge-schichte Mitteleuropas, 79, Beier & Beran, Archäologische Fachliteratur, Langenweissbach, 2015, 346 pg., ISBN 978-3-95741-042-9; pp. 127–148.

Rustoiu, 2015b — Aurel RUSTOIU, *The Celtic Horizon in Transylvania. Archaeological and Historical Evidence*, În: Sándor BERECKI, ***Iron Age Settlement Patterns and Funerary Landscapes in Transylvania (4th-2nd Centuries***

BC): with a contribution by Aurel Rustoiu, Catalogi Mvsei Marisiensis, seria archaeologica, II, Mega, Târgu Mureş, 2015, 162 pg., ISBN 978-606-543-594-0; pp. 9–29.

Rustoiu, 2016 — Aurel RUSTOIU, *Some Questions Regarding the Chronology of La Tène Cemeteries from Transylvania. Social and Demographic Dynamics in Rural Communities*, În: Sándor BERECKI (ed), ***Iron Age Chronology in the Carpathian Basin: Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş: 8–10 October 2015***, Bibliotheca Mvsei Marisiensis, Series Archaeologica, XII, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2016, 410 pg., ISBN 978-606-543-784-5; pp. 235–264.

Rustoiu, 2021 — Aurel RUSTOIU, *Human Mobility and Identity Constructs in the Eastern Carpathian Basin during Late Iron Age. Some Prelininary Observations*, În: Aurel RUSTOIU, Mariana EGRI (eds), ***Community Dynamics and Identity Constructs in the Eastern Capathian Basin during the Late Iron Age: The Impact of Human Mobility***, Academia Română, Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca, Interferenţe Etnice și Culturale în Mileniile I a. Chr. – I p. Chr., XXVII, Mega Publishing House, Cluj-Napoca, 2021, 222 pg., ISBN 9786060201748; pp. 13–29.

Rustoiu, Berecki, 2016 — Aurel RUSTOIU, Sándor BERECKI, *Cultural Encounters and Fluid Identities in the Easter Carpathian Basin in the 4th-3rd Centuries BC*, În: Ian ARMIT, Hrvoje POTREBICA, Matija ČREŠNAR, Philip MASON, Lindsey BÜSTER (eds), ***Cultural Encounters in Iron Age Europe***, Series Minor, 39, Archaeolingua, Budapesta, 2016, ISBN 978-963-9911-83-3; pp. 285–304.

Rustoiu, Gheorghiu, 2010 — Aurel RUSTOIU, Gabriela GHEORGHIU, *"General" and "Particular" in the Dressing Fashion and Metalwork (An iron variant of the Jezerine type brooches from Piatra Craivii – Alba County)*, În: Ionel CÂNDEA, ***Tracii şi vecinii lor în antichitate***: ***The Thracians and Their Neighbours in Antiquity: Studia in Honorem Valerii Sîrbu***, Ed. Istros a Muzeului Brăilei „Carol I", Brăila, 2010, 662 pg., ISBN 9731871586, 9789731871585; pp. 447–457.

Rustoiu, Ursuţiu, 2013 — Aurel RUSTOIU, Adrian URSUŢIU, *Celtic Colonization in Banat. Comments regarding the Funerary Discoveries*, În: Valeriu SÎRBU, Radu ȘTEFĂNESCU (eds), ***"Necropolises, Cult places, Religion, Mythology" - The Thracians and their Neighbors in the Bronze and Iron Ages***, Vol. II: ***Necropolises, Cult places, Religion, Mythology***, Proceedings of The 12th International Congress of Thracology, Târgoviște, 10th–14th September 2013, Ed. Istros a Muzeului Brăilei „Carol I", Brăila, 2013, 466 pg., ISBN 978-606-65 4-077-3; pp. 323–345.

Săşianu, 1980 — Alexandru SĂȘIANU, ***Moneda antică in vestul şi nord vestul României***, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1980, 198 + XXXI pg.

Şerbănescu, 2017 — Done ȘERBĂNESCU, ***Tezaure monetare din epoca geto-dacică descoperite în Judetul Călăraşi***, Ed. Istros a Muzeului Brăilei „Carol I", Brăila, 2017, 176 pg., ISBN 9786066542388.

Stan, 2014 — Marius Grigore STAN, *The Phenomenon of Roman Republican Coinage in Pre-Roman Dacia. A Reexamination of the Evidence*, În: *Journal of Ancient History and Archaeology*, No. 1.4/2014, pp. 44–67.

Sordi, 1982 — Marta SORDI, *Timagene di Alessandria: uno storico ellenocentrico e filobarbaro*, În: Hildegard TEMPORINI, Wolfgang HAASE (eds), ***Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt***, Part II: *Principat*, 30.1: *Sprache und Literatur*, Walter de Gruyter & Co., Berlin & New York, 1982, XII + 896 pg.; pp. 775–797.

Spinei, Rubel, 2008 — Victor SPINEI, Alexander RUBEL (eds), Sebastian BRATHER, ***Archaeology and Identity. Central and East Central Europe in the Earlier Middle Ages***, Florilegium magistrorum historiae archaeologiaeque Antiquitatis et Medii Aevi, 2, Ed. Academiei Române, 2008, 490 pg., ISBN 9732716983, 9789732716984.

Strobel, 1998 — Karl STROBEL, *Dacii. Despre complexitatea mărimilor etnice, politice şi culturale ale istoriei spaţiului Dunării de Jos*, În: *Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie*, 49, 1998, pp. 61–95, 207–227.

Strobel, 2005-2007 — Karl STROBEL, *Die Frage der rumänischen Ethnogenese. Kontinuität – Diskontinuität im unteren Donauraum in Antike und Frühmittelalter*, În: *Balkan-Archiv*, N.F., 30–32, 2005–2007, pp. 59–166.

Strobel, 2014 — Karl STROBEL, *Vorrömischer und frührömischer Geldverkehr in Noricum: Fragen und Tendenzen*, În: Michael ALRAM, Hubert EMMERIG, Reinhardt HARREITHER (eds), ***Akten des 5. Österreichischen Numismatikertages: Enns, 21.-22. Juni 2012***, Forschungen in Lauriacum, 15, Gesellschaft für Landeskunde und Denkmalpflege Oberösterreich, Enns-Linz, 2014, X + 248 pg., ISBN 9783902299093; pp. 67–99.

Strobel, 2015a — Karl STROBEL, *Das frühe Stammesreich der keltischen Noriker in Kärnten – Ein Konstrukt der Wissenschaftsgeschichte. Zur Geschichte der Träger der latènezeitlichen Mokronog-Kultur beiderseits der Karawanken*, În: Renate LAFER, Karl STROBEL (eds), ***Antike Lebenswelten: Althistorische und papyrologische Studien***, De Gruyter, Berlin/Boston, 2015, 412 pg., ISBN 978-3-11-035941-1; pp. 28–152.

Strobel, 2015b — Karl STROBEL, *Antike Geographie und Ethnographie: Quellensteinbrüche für die Eisenzeitarchäologie?*, În: Raimund KARL, Jutta LESKOVAR (eds), ***Interpretierte Eisenzeiten: Fallstudien, Methoden, Theorie: Tagungsbeiträge der 1. Linzer Gesprächezur interpretativen Eisenzeitarchäologie***, Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich, Folge 18, Linz, 2015, 258 pg., ISBN 3-85474-137-5; pp. 191–220.

Strobel, 2015c — Karl STROBEL, *Die Boii – ein Volk oder nur rein Name? Zur Problematik von antiker Geographie und Ethnographie*, În: Maciej KARWOWSKI, Vladimír SALAČ, Susanne SIEVERS (eds), ***Boier zwischen Realität und Fiktion***, Akten des internationalen Kolloquiums in Český Krumlovvom 14.–16.11.2013, Römisch-Germanische Kommission Des Deutschen Archäologischen Instituts, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2015, VII + 435, ISBN 978-3-7749-4001-7; pp. 35–67.

Strobel, 2016a — Karl STROBEL, *Der untere Donauraum in der Kartographie des Ptolemaios zwischen Aktualität und Antiquiertheit. Das Bild Dakiens in der antiken Geographie*, În: *Orbis Terrarum*, 14, 2016 [2017], pp. 194–228.

Strobel, 2016b — Karl STROBEL, *Die Daker und Dakien. Ein Pseudo-Ethnos im Spiegel der sich wandelnden Ethnonymik und Toponymik*, În: Monika FRASS Herbert GRAßL, Georg NIGHTINGALE (eds), ***Akten des 15. Öster-***

reichischen Althistorikertages: Salzburg, 20.-22. November 2014, DIOMEDES, Sonderband, Salzburg, 2016, 254 pg., ISBN 978-3902776167; pp. 149–193.

Strobel, 2017 — Karl STROBEL, *Rez. zu Bernhard Maier, Geschichte und Kultur der Kelten, München (C.H. Beck) 2012*, În: *Klio*, Band 99, Heft 2, 2017, pp. 705–713.

Strobel, 2018 — Karl STROBEL, *Zur vermeintlichen Statthalterschaft des Domitius Ahenobarbus in Illyricum und zu den Kommanden des M. Vinucius im Donauraum*, În: Raimund KASTLER, Felix LANG, Holger WENDLING (eds), ***Faber Salisburgi: Festschrift für Wilfried Kovacsovics zum 65. Geburtstag***, Salzburg Studien. Forschung zu Geschichte, Kunst und Kultur, 18, Schriften zur Archäologie und Archäometrieder der Paris Lodron-Universität Salzburg, 10, Eigenverlag: c/o Universität Salzburg, Fachbereich Altertumswissenschaften, Salzburg, 2018, 390 pg., ISBN 978-3-9504667-0-6; pp. 305–316.

Strobel, 2019a — Karl STROBEL, *Pseudofakten und Ethnonationalismus am Beispiel der „Geschichte der Daker": Ein Beitrag zur Dekonstruktion axiomatischer Geschichtsbilder und ihrer Folgen in der Archäologie und Numismatik des Donau- und Balkanraumes*, În: *Arheologia Moldoviei*, 42, 2019, pp. 21–66.

Strobel, 2019b — Karl STROBEL, *Südosteuropa in der Zeit von Republik und Principat: Vorgeschichte, Etablierung und Konsolidierung römischer Herrschaft (4. Jh. v. Chr.- 249 n. Chr.*, În: Fritz MITTHOF, Peter SCHREINER, Oliver Jens SCHMITT (eds), ***Handbuch zur Geschichte Südosteuropas***, Band I: ***Herrschaft und Politik in Südosteuropa von der römischen Antike bis 1300***, Teilband 1, De Gruyter Oldenbourg, Berlin, Boston, 2019, XLIV + 1122 pg., ISBN 9783110639667, 9783110643428; pp. 104-109 (Jordanes), 110-121, 131-322.

Strobel, 2019c — Karl STROBEL, ***Kaiser Traian. Eine Epoche der Weltgeschichte***, F. Pustet, Regensburg, 2019, 576 pg., ISBN 978-3791721729.

Suceveanu, 1975 — Alexandru SUCEVEANU, *À propos d'Argedava à la lumière d'une inscription inédite*, În: *Revue Roumaine d'Histoire*, 14, 1975, pp. 111–118.

Suceveanu, 1983 — Alexandru SUCEVEANU, *Burebista et la Dobroudja*, În: *Thraco-Dacica*, 4, 1983, pp. 45–58.

Suceveanu, 1998 — Alexandru SUCEVEANU, Πρώος καί μέγιστος (βασιλεύς) τών έπί θράκης βασιλέων: IGB I^2, 13, Z. 22–23, În: *Tyche*, 13, 1998, pp. 229–247.

Teleaga, 2016 — Emilian TELEAGA, *Schwerter aus der Region des Eisernen Tores. Ein chronologischer Beitrag der Mittel- und Spät-La-Téne-Waffengräbe*r, În: Sándor BERECKI (ed), ***Iron Age Chronology in the Carpathian Basin: Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş: 8–10 October 2015***, Bibliotheca Mvsei Marisiensis, Series Archaeologica, XII, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2016, 410 pg., ISBN 978-606-543-784-5; pp. 293–324.

Torbov, Anastassov, 2008 — Nartsis TORBOV, Jordan ANASTASSOV, *Le groupe „Padea-Panagjurski Kolonii": réexamen des ensembles funéraires des IIe et Ier s. av. J.-C. du nord-ouest de la Bulgarie*, În: Valeriu SÎRBU, Ion STÎNGĂ

(eds), ***The Iron Gates Region during the Second Iron Age: Settlements, Necropolises and Treasures***, Proceedings of the International Colloquium Drobeta-Turnu Severin, June 12–15th 2008, Ed. Universitaria, Craiova, 2008, 150 pg., ISBN 978-606-510-478-5; pp. 95–107.

Trebsche, 2015 — Peter TREBSCHE, *Das Wandern ist der Boier Lust? Quellenkritische Überlegungen zur Ethnizität latènezeitlicher Gruppen im mittleren Donauraum*, În: Maciej KARWOWSKI, Vladimír SALAČ, Susanne SIEVERS (eds), ***Boier zwischen Realität und Fiktion***, Akten des internationalen Kolloquiums in Český Krumlovvom 14.–16.11.2013, Römisch-Germanische Kommission Des Deutschen Archäologischen Instituts, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2015, VII + 435, ISBN 978-3-7 749-4001-7; pp. 183–210.

Vasilescu *et alii*, 2011 — Angela VASILESCU, B[ogdan]. CONSTANTINESCU, Roxana BUGOI, *Micro-SR-XRF Studies of Gold Provenance in Archaeology*, În: *Romanian Journal of Physics*, Vol. 56, Nos. 3–4, 2011, pp. 366–372.

Vîlcu, 2010 — Aurel VÎLCU, *Sur les statères en or de type Koson*, În: *Transylvanian Review*, 19, Suppl. 5, 2010, 1, pp. 199–212.

Vîlcu *et alii*, 2011 — Aurel VÎLCU, Emanuel PETAC, Bogdan CONSTANTINESCU, Cătălina CHIOJDEANU, Daniela STAN, Gheorghe NICULESCU, *Considerations Regarding the Greek Gold Coins Struck during the 4th to the 1st Centuries BC in the Light of XRF Analysis*, În: *Peuce*, SN, IX, 2011, pp. 501–512.

Vrtel, 2015 — Andrej VRTEL, *Bemerkungen zum Katastrophenhorizont des Bratislavaer Oppidums*, În: Stefanie WEFERS, Maciej KARWOWSKI, Janine FRIES-KNOBLACH, Peter TREBSCH, Peter C. RAMSL (eds), ***Waffen – Gewalt – Krieg: Beiträge zur Internationalen Tagung der AG Eisenzeit und des Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego - Rzeszów 19.-22. September 2012***, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas, 79, Beier & Beran, Archäologische Fachliteratur, Langenweissbach, 2015, 346 pg., ISBN 978-3-95741-042-9; pp. 53–69.

Vrtel, 2016 — Andrej VRTEL, *The Internal Structure of Late Latène Settlement of Bratislava*, În: *Revue Archéologique de Picardie*, N° Spécial 30: Geertrui BLANCQUAERT, François MALRAIN (eds), *Évolution des sociétés gauloises du Second âge du Fer, entre mutations internes et influences externes: Actes du 38e colloque international de l'AFEAF – Amiens: du 29 mai au 1er juin 2014*, 2016, ISSN 1272-6117; pp. 333–342.

Vulpe, Teodor, 2003 — Radu VULPE, Silvia TEODOR (Au mai colaborat Mircea NICU și Stela ȚAU), ***Piroboridava: Aşezarea geto-dacică de la Poiana***, Ministerul Educației Naționale, Institutul Român de Tracologie, Bibliotheca Thracologica, XXXIX, Bucureşti, 2003, 736 pg., ISBN 973-8155-18-5.

Wahle, 1941 — Ernest WAHLE, ***Zur ethnischen Deutung frühgeschichtlicher Kulturprovinzen. Grenzen der frühgeschichtlichen Erkenntnis***, Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philologisch-Historische Klasse, Jahrgang 1940/41, 2. Abhandlung, Heidelberg, 1941, 148 pg.

Winkler, 1972 — Iudita WINKLER, *Consideraţii despre moneda „Koson”*, În: *Studii şi cercetări de istorie veche*, Tomul 23, 2, 1972, pp. 173–199.

Woytek *et alii*, 2012 — B. E. WOYTEK, M. RODRIGUES, F. CAPPA, M. SCHREINER, M. RADTKE, U. REINHOLZ, *Imitations of Roman Republican Denarii: New Metallurgical Data*, În: *American Journal of Numismatics*, 24, 2012, pp. 133–162.

FROM THE CULTURAL-ETHNIC GROUP "KRAJČINOVIĆI-*SLANA VODA*" TO THE ROMAN PERIOD: CULTURAL AND TRADE ROUTES AND IMPACTS

*Radmila Zotović**

* Institute of Archaeology, Belgrade, Serbia; zotovicradmila7@gmail.com

Rezumat. Situl Krajčinovići-*Slana voda* este situat în vecinătatea orașului Priboj din vestul Serbiei, iar noutatea indicatorilor săi culturali poate fi clasificată într-un grup cultural și etnic complet nou. O astfel de noutate se reflectă atât în moda funerară, cât și în cultura materială imanentă acestui sit. Ceremonia de înmormântare s-a desfășurat într-o necropolă inelară; bărbații și femeile decedate au fost distribuiți radial în jurul perimetrului necropolei. Prezența grecească și celtică este evidentă în cultura materială. Prezența entității grecești avea să fie, din nou, evidentă, mult mai târziu, în perioada romană, împreună cu importurile din provinciile vestice. În plus, repertoriul onomastic celtic este evident în materialul onomastic, în timp ce cultul subiect conține elementele cultului grecesc și prezența imigranților greci. Examinarea pietrelor funerare indică folosirea inscripțiilor grecești și omiterea ultimului cuvânt de rămas bun (*haire*) pentru a afirma prezența grecilor, care nu fuseseră complet romanizați până la acel moment. De asemenea, grupul lingvistico-cultural – constituit de R. Katičić și referitor la zonele de sud și sud-est ale provinciei romane Dalmația – indică prezența materialului onomastic celtic. În același timp, acest grup lingvistic-cultural poate reprezenta legătura dintre perioada locației Krajčinovići-*Slana vodă* – datată în intervalul de timp de la mijlocul până la sfârșitul secolului al II-lea – și perioada romană. După cum se arată în studiile pietrelor funerare romane, rutele culturale și comerciale mergeau în două direcții: una din Macedonia, râul Neretva și râurile Drina și Uvac, iar cealaltă din provinciile vestice Aquileia și Salona.

Cuvinte cheie: La Tène, elenism, perioada romană, greci, celți, populație indigenă, partea de sud-est a provinciei romane Dalmația.

In 1971, the intervening excavation method was used to reveal a prehistoric tumulus in the *Krajčinovići* village near the town of Priboj, on the *Slana voda* location. The tumulus was uncovered; unfortunatelly, the peripheral part of the tumulus calotte was damaged during the electrical network installation works conducted along the route connecting the villages of Zabrnjica and Krajčinovići.[1] These excavations showed that the tumulus accommodated twenty-five persons, both men, and women. These individuals were not buried in the burial pits but circularly laid on the ground, with their legs turned to the center, and their heads turned to the periphery of the tumulus. The

[1] Zotović, 1985, p. 100; Зотовић, 1989-1990, p. 77.

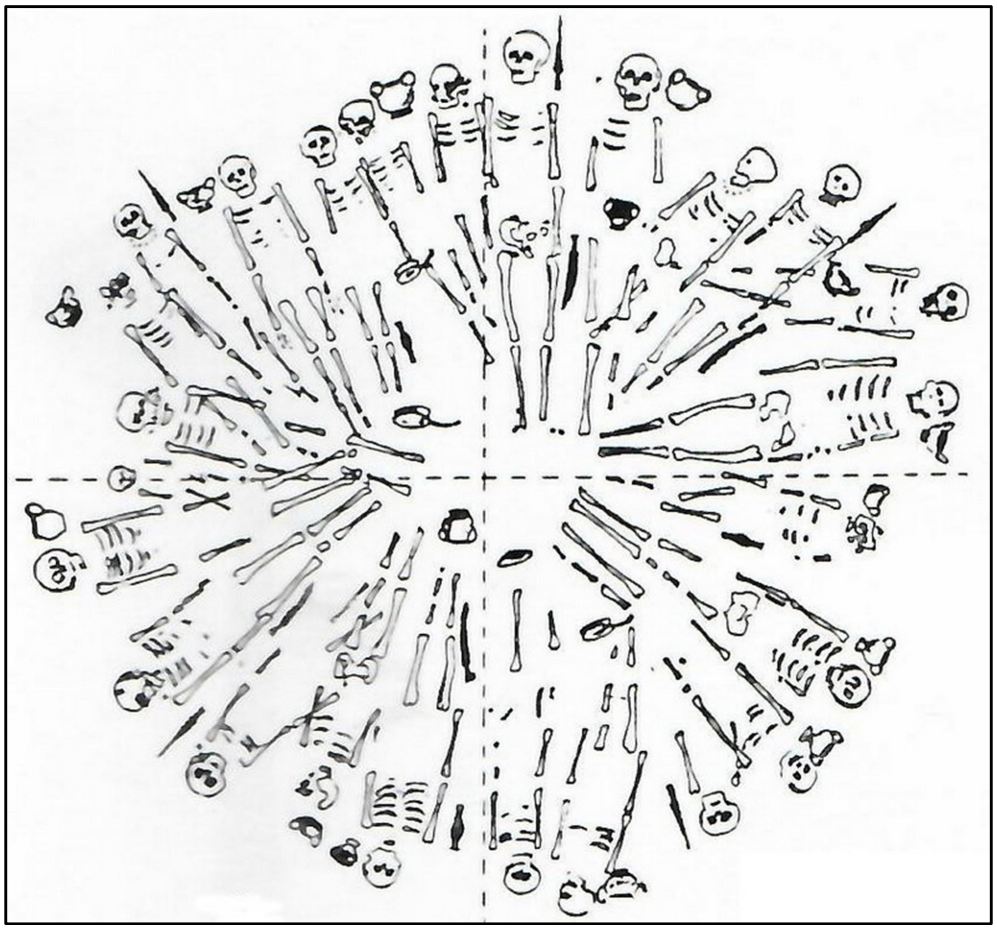

Fig. 1. Necropolis Krajčinovići-*Slana voda*.

deceased ones were partially burnt, and the burial contributions were orderly laid by their side (**Fig.1**). A layer of ground was spread over the deceased, and a total of sixty spears were laid on this ground. Studies showed that a simultaneous burial is concerned, most likely due to the warfare circumstances. They also noted that the archaeological material displayed the impact of the early Iron Age[2] and contained the Hellenistic and Celtic materials. The impact of the early iron age is particularly noted in the ceramic objects (**Fig. 2**). The ceramic and jewelry reflect the Hellenistic impact (**Fig. 3**, **4**), particularly apparent in the findings of lacrimarium (**Fig. 5**). Celtic material is noticed in the ceramic objects (**Fig. 6**), metallic utensils (**Fig. 7**, **8**), and weapons. Due to the presence of Hellenistic materials, especially *lacrimarium*, this material evokes Greek presence in this cultural-ethnic community. Apart from the Greeks, it is certain that the Celts were the members of this entity, as well as the earlier native population that preserved the earlier tradition of hand-made pottery (**Fig. 2**). Both Hellenistic and Celtic ceramic

[2] Zotović, 1998, p. 36-37.

Fig. 2. Ceramic, the influence of older prehistoric period, handmade.

Fig. 3. Ceramic, Hellenism.

Fig. 4. Jewelry, Hellenism.

Fig. 5. *Lacrimarium*.

Fig. 6. Celtic ceramic.

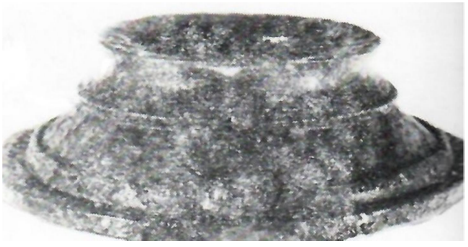

Fig. 7. Celtic metal dish.

were manufactured using the winch as the driving element. At the same time, this is the first record of winch-driven ceramic production in these areas.

Fig. 8. Celtic metal dish.

Fig. 9. Stela, Brodarevo.

The burial method is particularly interesting. There was not enough time to burn down the deceased completely therefore they were only partially burnt. There was not enough time to dig the graves either, therefore the deceased were radially laid. However, the presence of the neatly laid burial contributions testifies that there was enough time for the burial ritual. Even in warfare circumstances, it was not necessary to instantly leave the resident location. Therefore the residences were being left slowly and in stages. In this reference, we note that all the funerals

Fig. 10. Stela Brodarevo.

were simultaneously carried out to unambiguously indicate the war circumstances pending these funerals.

The closest analogies to this burial fashion and materials are found in the *Mahrevići* location near the town of Čajniče,[3] and the *Vir* location near Posušje[4]. By accident, both of these findings are partially damaged also. The Mahrevići findings almost matches the burial method and the archaeological material of the Krajčinovići-*Slana voda* location. Taking into account the psychological factor, it is apparent that the use of almost the same burial method in different areas is a consequence of the warfare demanding the local population to dislocate, albeit not urgently. Besides, the Krajčinovići-*Slana voda* location is the farthest south point the Celts reached in western and southwestern Serbia. Based on the *lacrimarium*s, one can assume that women were included in the Greek entity. For this reason, one can also assume that the connection among Celts, Greeks, and the native population most likely arose out of the

[3] Truhelka, 1909, p. 425-442.
[4] Marić, 1962, p. 63-72.

combination of marital communities. The cultural-ethnic group Krajčinovići-*Slana voda* can be dated to the period around the middle of the second century BC or the earlier half of the 2nd century BC.

From that time until the Roman period there are no archaeological findings in western and southwestern Serbia. When the Roman province of Dalmatia was founded in the year 9 AD, one of the first activities was road construction activity. Some of these roads must have been constructed in these areas also. But for the time being, there are no archaeological records thereof[5]. The first traces of the Roman dominion are dated to the 2nd century AD. The traces of the Greek populations are recorded in Srebrenica. It was there that during the 1st and the 2nd centuries epigraphic monuments with inscriptions in Greek occurred. These inscriptions omitted the typical Greek greeting *haire.* Some think that there was a group of "mixed" population to be defined as Greeks or Orientals. Some consider that these groups moved to the Komina areas from northern Italy and the Dalmatian coast, where they had previously mixed with the local population[6]. Over time, some families might be recognized as the ones having had an important role in urban and administrative development. For the areas around Pljevlja, such families were the Paconii and the Cipii families who had most probably moved in from *Risan*, or *Agruvium*[7]. The town of Rogatica refers to the Clemens family who might have moved from *Aseria*, as there had been earlier records of them there[8]. The links with *Salona* were confirmed as early as in the 2nd century, i.e., from the second quarter until the end of the second century. We consider that the first craftsmen to arrive in Pljevlja were stone masons and that the manufacturing process of the first series of tombstones exclusively followed the Roman role model[9]. Hastily-trained local craftsmen took over further workshop processes, and their works reflected the immense beauty of folk art and the autochthonous expression. This practice was particularly distinctive in the areas around Prijepolje and Pljevlja, as well as in eastern Bosnia. Such an autochthonous expression was featured by linearity and breakdown of human and decorative elements to figural form. It was expressed as *horror vacui* to denote the loss of perspective and proportion (**Fig. 9**, **10**). Autochthonous expression is reflected in the jewelry and ceramic of the time, as early as the fourth century, and confirmed by the grave finding in Rogatica and the *Munjsko brdo* necropolis finding in the Prilipac village near the town of Požega. Both of these findings have similar ceramic features evoking the early pre-historic tradition (**Fig. 11**, **12**). The jewelry finding from the grave in Rogatica (**Fig. 13**) also evokes the early pre-historic tradition as it contains gloves with folded ends and the fishbone ornament. The ceramic point to the conclusion that these artifacts represented the so-called "production industrialization". This assumption is particularly relevant for the ceramic manufactured at local workshops

[5] Zotović, 2002, p. 1.
[6] Cermanović-Kuzmanović, 1970, p. 80.
[7] Цермановић-Кузмановић, 1980, p. 49.
[8] Medini, 1973-1974, p. 41.
[9] Зотовић, 1995, p. 99.

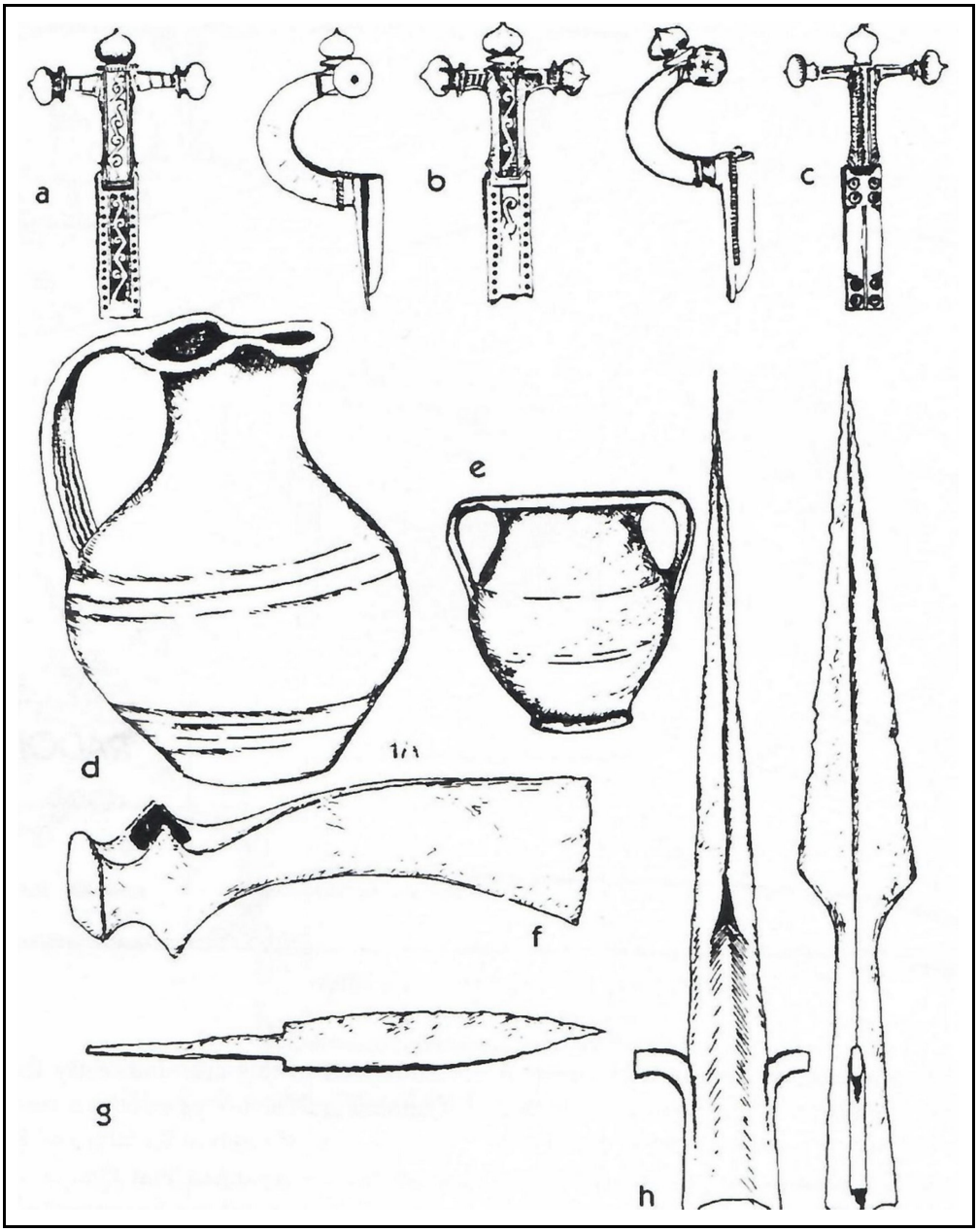

Fig. 11. a–h finds from Prilipac-*Munjsko brdo*.

without any imports from other areas[10]. In the late classical period, ceramic was mostly distributed together with agricultural products to close destinations, such as *villa rustica* or local markets. For this reason – although these areas accommodated Greeks,

[10] Zotović, 2002, p. 62.

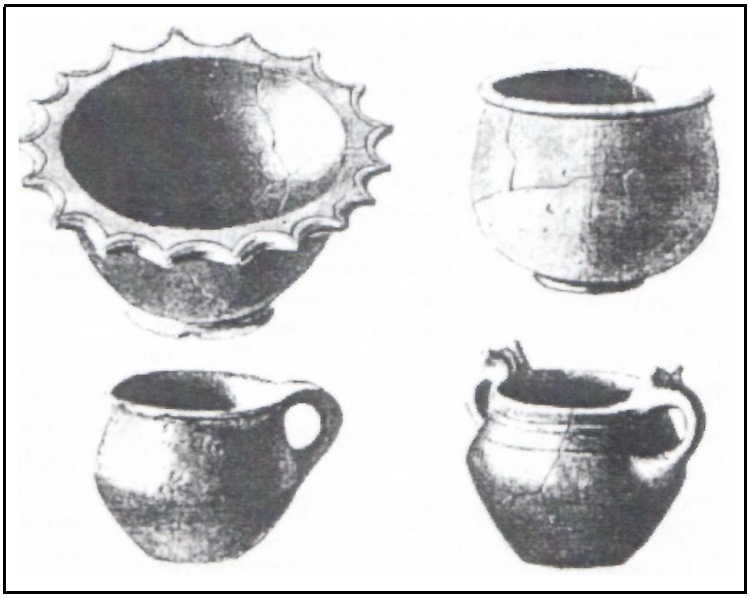

Fig. 12. Rogatica, ceramic.

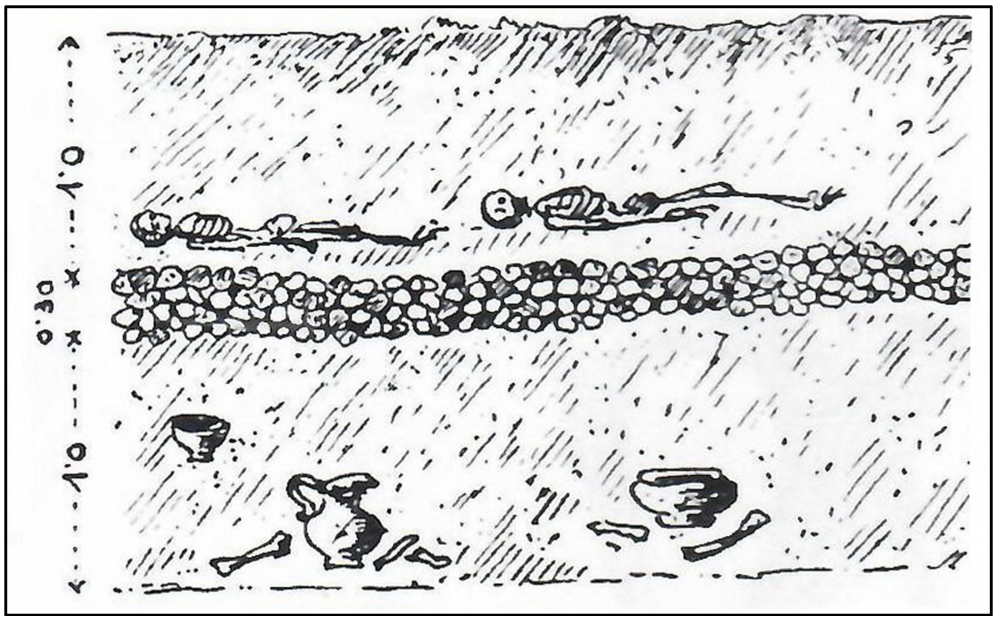

Fig. 13. Rogatica, tomb – profile.

Orientals, and the population moving in from Dalmatia and *Salona* – the native population had a dominant role here.

No Celtic material is noted in these areas for the Roman period, except for epigraphics. Radoslav KATIČIĆ argues that the names *Cato*, *Iaca*, and *Totio* are surely Celtic ones; on the other hand, the names *Matisa*, *Aioa*, *Bidna*, *Sarus*, and *Seius* might

be Celtic, but this is not known for sure[11]. The proven Celtic names are found here on the territories of the city of Užice and the town of Skelane while the non-proven Celtic names are more frequently used and found in the vicinity of Užice, Požega, Skelane, and Osatica[12]. Therefore the onomastic material confirms the presence of the Celts in both the northern parts of this region of the Dalmatia province and in the vicinity of the province of Pannonia. Other names belong to either the Illyrian or Latin linguistic scope. They are almost identical to those occurring in the middle-Dalmatian nomenclature[13], such as the names *Aplini*, *Andetia*, *Bazo*, *Besus*, *Carvus*, *Calvus*, *Dasius Dussona*, *Germano*, *Lautus*, *Lavius*, *Panto*, *Vendo*, *Pinentia*, *Plator*, *Plares*, *Stataria*, *Statius*, *Scaevianus*, *Tata*, *Turo, Turus*, *Tresto Tritano ...*[14]. The Latin linguistic repertoire across the territory often includes names originating from the children's order of birth (such as *Quintus*, *Quintina*, *Secundus* – or, corrupted: *Sicundo*). In any case, the repertoire of names occurring in the southeastern territory of the province of Dalmatia is similar and related to the middle-Dalmatian region[15]. Taking into account the gentilicium *Aurelius* mostly occurring with Illyrian names like *Turo*, *Tatta*, *Trito*, *Plares*, *Panto*, *Vendo*, *Dussona*, *Dasius*, *Dasianus*, *Pinentia*, *Aioia*, *Baeta*, and the Celtic name *Iaca* (*Zaca* – corrupted), year 212 may be considered *terminus post quem* for the occurrence of these names. As this region is name-bound to the middle-Dalmatian one, these two regions constitute a unique southeastern group of the substantival range.

Taking into account that the residents of the Krajčinovići-*Slana voda* location could dislocate towards Priboj or southwestward from this town, we can argue that they later "merged" with the prevailing native population. Further archaeological studies might focus on the Pannonian impact on the northern part of the southeastern area of the province of Dalmatia. Further studies might indicate whether such an impact was decisive as far as the occurrence of Celtic names was concerned. Or, studies might access whether the dislocation of the burial ceremony carriers from the Krajčinovići-*Slana voda* site northward from Priboj had a decisive impact on such occurrence.

The Krajčinovići-*Slana voda* location represents a novel cultural-ethnic group for a new burial method occurs here. Such a method occurs under identical circumstances as the analogic locations Vir, near the town of Posušje, and Mahrevići, in the vicinity of Čajniče. Such identical circumstances refer to warfare and the necessity to flee the territory. Further, this new cultural-ethnic group indicates the generation of the ethnic mix between the natives and the Greek and Celtic population, most probably through marital relationships. This group also indicates the "mixture" of the archaeological material of the earlier prehistoric tradition with the Hellenistic and Celtic archaeological material.

As for the routes and transfer of the ethnic group and material, the Neretva river was the hub for both the La Tène and Roman periods. Mihailo ZOTOVIĆ indicates

[11] Katičić, 1965, p. 53.
[12] Zotović, 2002, p. 6.
[13] Katičić, 1962, p. 95-120.
[14] Katičić, 1962, p. 98.
[15] Katičić, 1963, p. 255-259.

that the Hellenistic impacts spread along the watercourse of the Neretva river. This river had been an important route for considerable trade communication since the beginning of the 4th century BC[16]. In the Roman period, Neretva was a significant crossroads. The analysis of the Roman tombstones has established two directions of transferring the impact and materials as follows: Macedonia – Kosovo – Kolovrat and Komini – Foča – the Neretva riverside, and Salona – a wider area between Krka and Cetina – the Neretva riverside – Foča – Komini, and Kolovrat[17]. These findings require a more accurate determination of the cultural pulses and impacts between prehistoric and antique periods, i.e., in the proto-antique period.

Further work and publication of the material originating from the Krajčinovići-*Slana voda* location will undoubtedly be the starting point in such a sense.

[16] Zotović, 1985, p. 107-108.
[17] Зотовић, 1995, p. 100.

BIBLIOGRAPHY

Cermanović-Kuzmanović, 1970	Aleksandrina CERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ, *Nekoliko neobjavljenih natpisa iz Komina*, In: *Zbornik Filozofskog fakulteta*, XI-1, 1970, pp. 75–81.
Цермановић-Кузмановић, 1980	Александрина ЦЕРМАНОВИЋ-КУЗМАНОВИЋ, *Археолошка истраживања античких некропола у селу Комини код Пљеваља*, In: *Старинар*, Н.С., XXXI, 1980, pp. 43–50.
Katičić, 1962	Radosav KATIČIĆ, *Die Illirischen Personennamen in ihrem sudöstlichen Verbreitungsgebiet*, In: *Živa antika*, XII, 1, 1962, pp. 95–120.
Katičić, 1963	Radosav KATIČIĆ, *Das mitteldalmatische Namengebiet*, In: *Živa antika*, XII, 1, 1963, pp. 155–292.
Katičić, 1965	Radosav KATIČIĆ, *Zur Frage der Keltischen und Pannonischen Namengebiete im Römischen Dalmatien*, In: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, III/1, 1965, pp. 53–77.
Marić, 1963	Rastislav MARIĆ, *Vir kod Posušja*, In: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, N.S., XVII, 1963, pp. 63–72.
Medini, 1973-1974	Julijan MEDINI, *Ordines decurionum Liburniae*, In: *Radovi*, 5, 1973-1974, pp. 27–56.
Truhelka, 1909	Ćiro TRUHELKA, *Gromila latenske dobi u Mahrevićima kod Čajniča*, In: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XXI, 1909, pp. 425–442.
Zotović, 1985	Mihailo ZOTOVIĆ, ***Arheološki i etnički problemi bronzanog i gvozdenog doba zapadne Srbije***, Disertationes et monographiae, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Zavičajni muzej Titovo Užice, Titovo Užice, Beograd, 1985, 152 pg.
Zotović, 1987	Mihailo ZOTOVIĆ, *Problemi mladjeg gvozdenog doba u zapadnoj Srbiji u svetlu otkrića u Krajčinovićima kod Priboja*, In: *Godišnjak*, XXV, knj. 23, 1987, pp. 51–62.
Зотовић, 1989-1990	Михаило ЗОТОВИЋ, *Истраживања праисторијских хумки у долини Поблаћнице и генеза раног бронзаног доба у западној Србији*, In: *Старинар*, XL–XLI, 1989–1990, pp. 77–81.
Зотовић, 1995	Радмила ЗОТОВИЋ, ***Римски надгробни споменици источног дела провинције Далмације***, Ed. Кадињача. Ужице, 1995, 152 pg., ISBN 86-7320-001-6.
Zotović, 1998	Radmila ZOTOVIĆ, *Rückblick auf die Probleme verschiedener kultureller Elemente südwest-serbiens vor und während der römischen Vorherrschaft*, In: *Balcanica*, XXIX, 1998, pp. 35–46.
Zotović, 2002	Radmila ZOTOVIĆ, ***Population and Economy of the Eastern Part of the Roman Province of Dalmatia***, British Archaeology Reports, International Series, 1060, Oxford, 2002, 116 pg., ISBN 1 84171 440 2.

THE LAND OF ORCUS, A RECURRING THEME IN TIME

*Nicolae Hurduzeu**

* West University of Timișoara; nicolae.hurduzeu@e-uvt.ro

Rezumat. Lumea de apoi a romanilor era un tărâm în care aveau acces doar sufletele defuncților, care mergeau la judecata de apoi, tărâm în care uneori pătrundeau și unii eroi în urma unor ritualuri de inițiere. Acest drum al sufletului trecea prin tărâmul lui Orcus, apoi prin Câmpiile Acherusiene pentru ca apoi sufletele să fie triate și îndreptate fie în Tartarul pedepselor fie în Câmpiile Elizee. Acest drum este unul presărat cu obstacole, brăzdat de râurile infernale, este condiționat de săvârșirea ritualurilor de înmormântare de către cei rămași în viață, speranța finală a călătoriei fiind sălășluirea sufletelor în Câmpiile Elizee. Scopul studiului nostru este acela de a prezenta prima parte a călătoriei sufletului defuncților prin tărâmul lui Orcus, identificând diferitele căi de acces, așa cum reies ele din literatura latină și perpetuarea acestei călătorii prin creștinare în credințele actuale legate de călătoria sufletului creștin prin lumea de apoi.

Cuvinte cheie: Orcus, lumea de apoi, infern, suflet, literatura latină.

1. Entries to Inferno

The Roman afterworld was a realm that was only accessible to the souls of the departed on their way to the Last Judgement. There were some heroes who entered the afterworld but only after strict initiation rituals. In Greek and Latin mythology, the realm of Hades was only accessible through dark underground passages or by sailing far towards the west over the boundaries of Okeanos (the Western Sea) which surrounded the world.

The Romans believed that the entries to the Inferno were situated in accessible, but remote and hidden places. The entries are described as large cave entries, often identified as the open jaws of Orcus. The location of the entries to the afterworld is described with geographical details: in remote mountain peaks or on top of high cliffs, places which often have deep caves, hidden by dense forests, or sometimes protected by the raging waters of the sea. Virgil places one of the gateways to Inferno in the swamp of Acheron, near Cumae, in the Campania Region in Italy, today Lake Fusaro. The swamp was considered one of the points through which Acheron, the infernal river passed[1]. There was another gateway besides this in the same region, in the vicinity of the modern village Ariano Irpino[2], near a volcanic river[3]. Others entries were in a cave in Thessaly; in Scythia on the northern shore of the Black Sea; in Attica at Eleusis; on

[1] Minois, 1998, p. 42.
[2] Casagrande-Kim, 2012, p. 95.
[3] Pfanz *et alii*, 2014, p. 96.

Boeotian Mount Laphystius[4]; others were in Peloponnese on Cape Tainaron[5] or Matapan, in Lerna, Troezen or in Corinth[6].

The entry in the Inferno of Hades is a cave surrounded by black waters with a pestilential smell. Aeneas enters the Inferno of Hades, followed by the Sibyl who lived in the caves of Cumae, after sacrificing "*four black heifers, ... a black-fleeced lamb, ... and a barren heifer*" and he begins his descent in complete darkness: "*On they went, hidden in solitary night, through gloom, / through Dis's empty halls, and insubstantial kingdom, / like a path through a wood, in the faint light / under a wavering moon, when Jupiter has buried the sky / in shadow, and black night has stolen the color from things*"[7].

As we mentioned before, the Inferno can only be visited by initiated people[8]. Aeneas must seek the help of Sibyl in order to visit Anchises in the Inferno. Sibyl asks Aeneas to bring her a golden bow which she offers as a "*rightful tribute*"[9] to Persephone. The Sibyl acts as a mystagogue for Aeneas[10]. In the 2nd century AD, Lucian of Samosata also imagines the descent into the Inferno undertaken by Menippus with the help of a wizard. He must also perform a specific ritual in order to trick the guardians and masters of the underworld. In his quest for the gold branch, Aeneas is helped by doves, the birds of the goddess Aphrodite. The motif of the birds which lead the way derives from the legends of colonization and the fact that he is helped by two birds may very well be an influence of the legend of the two founders of Rome. The doves may be a parallel with the dove who led the Argonauts through the clashing rocks. The gold branch is taken from an oak tree, just like the Golden Fleece, both situated in a dark forest and both glowing in the dark[11].

The rituals of Persephone involve a very important branch, without which people could not participate in the initiation ritual. It is well known that young apprentices of Persephone in Eleusis had a pilgrim stick made from a single branch from a myrtle tree or from several sticks brought together by rings. Consequently, by bringing a branch and offering it to Persephone, the queen of the Afterworld, Aeneas behaves as an Eleusian apprentice who, obviously, had to take a bath before the initiation ritual[12].

Aeneas is also warned that it is easier to descend into the inferno, than to exit it: "*the path to hell is easy: / black Dis's door is open night and day: / but to retrace your steps, and go out to the air above, / that is work, that is the task*"[13].

The land of Orcus, the hallway to the afterworld, is the first region accessed by any living or dead soul on their way to the afterworld. This region is governed by

[4] Casagrande-Kim, 2012, p. 98-100.
[5] Pfanz *et alii*, 2014, p. 110.
[6] Casagrande-Kim, 2012, p. 96.
[7] Virgil, *Aeneid*, Book VI, verse 268-272.
[8] Pfanz *et alii*, 2014, p. 92
[9] Chevalier, Gheerbrant, 1994, *creanga*.
[10] Bremmer, 2009, p. 183-208.
[11] Bremmer, 2009, p. 183-208.
[12] Bremmer, 2009, p. 183-208.
[13] Virgil, *Aeneid*, Book Vi, verses 126-129.

Orcus[14], who is represented in a quasi-human form, with an enormous open mouth that swallows the souls of humans[15]. The land of Orcus stretches from one of the entries situated on the surface of the earth to the shores of the river Styx or the other infernal rivers, Acheron and its affluent Cocytus before it flows into the river Styx, the border between Orcus and the Acherusian Fields.

The land of Orcus is an independent territory, with well-defined limits and represents a bridge between the land of the living and the land of the dead, a place of transcendence by nature. The rivers of the land – Cocytus, Acheron, and Styx are slow due to the mud and mire which prevail in the landscape. All the heroes must pass the land of Orcus on their way to the souls they seek to meet, while the souls of the recently departed hurry to cross it on their way to their final destination, either Tartarus or the Elysian Fields. The Romans considered it more appropriate and acceptable that the sinners should receive their eternal doom in Tartarus than to linger eternally in the land of Orcus, in a state of *larvae*[16], i.e. not belonging to any category or class of souls. Mortals are not allowed entry, neither during their first voyage, to their final resting place, nor during the annual festivities of the dead *Parentalia – Feralia*[17] (February 13–21), *Lemuria*[18] (May 9, 11, 13), which were described by Ovid. During these festivities, the gates between the two realms open. On the three days of *Lemuria*, the dead returned to visit the houses of their descendants. The spirits appeared through these gates only when they were deliberately summoned through necromantic rituals or in the case of recent deaths, as the souls had not reached their final destinations and were still awaiting their judgment in the land of Orcus[19].

The fear of Orcus is revealed by the gold leaves placed on the bodies of the dead and which were found in tombs in Greece. They were often placed in the mouth of the deceased and carried clear instructions for the guidance of the departed souls through the land of Orcus through their final destination in the afterworld[20]. The gold leaves give clear instructions to "*turn right*"[21] at the crossroads.

The souls of the deceased descend on their journey on a path that becomes a larger "*sacred way*" across the gates. At this stage of their journey, the deceased travel by themselves, the souls are left to find their way alone. It is possible that souls received all the required information to reach Minos during the days of their wake, and were given gold sheets to ease the judgment and shorten the passage to the final destination.

On their journey through the land of Orcus, the souls must reach the lake of Mnemosyne[22], with guarded shores, and must drink from its waters in order to proceed

[14] Panayotakis, p. 237.
[15] Casagrande-Kim, 2012, p. 93.
[16] Marinescu, 2005, p. 85.
[17] Ferrari, 2003, p. 355, 492, 634, 725.
[18] Fredouille, 1974, p. 169.
[19] Casagrande-Kim, 2012, p. 93.
[20] Casagrande-Kim, 2012, p. 88.
[21] Bremmer, 2009, p. 183-208.
[22] In Greek mythology, she was the goddess of memory, she was also a titaness, one of the daughter of Uranus and Gaya.

in their journey. Upon reaching the lake, the souls must say the following incantation: "*I am the son of Earth and starry Heaven, but my race is heavenly: know this you too. I am dry with thirst and dying. Give me quickly water, from that which flows fresh from the lake of Mnemosyne*"[23].

The journey is made in complete darkness, the souls go by empty houses, rivers, and a tree and guardians, which are the main features of the Roman Orcus. Horace and Apuleius represent this as an easy path, but inevitable and unidirectional, the road to Death. Seneca describes the road through Orcus as a landscape with large, open fields, which are little visible in the eternal night[24].

The land of Orcus is a barrier which divides the passage into two distinct segments. The first half of the road goes straight, mainly in the dark, whereas the second marks a clear change in landscape, is more intricate, and proceeds through forests and rivers.

Aeneas and the Sibyl encounter even from entry four major categories of grim characters who wait for every passer.

–Grief and vengeful care,

–Pallid sickness, sad Old age, Fear and persuasive Hunger, vile Need and Poverty;

–Ruin and Misfortune;

–On the right sit Sleep and Evil pleasures of the mind, and, on the left, death-dealing War and the steel chambers of Fury and mad Discord.

Other "*haunting characters*"[25] also live here, such as War, Disease, and the vengeful Eumenides. An enormous dark elm tree where empty dreams are taking shelter is situated in the middle of the realm. The two visitors find themselves suddenly surrounded by winged monsters and the most horrific creatures of Greek mythology: centaurs and Scylla, Briareus with one hundred arms, and the Lernaean Hydra, the fire-breathing Chimera, Gorgons, and Harpies. They are only frightening shadows that protect the road from the gates to the most distant corners of the land of Orcus[26].

2. The road towards the passage

After the land of Orcus, Aeneas and Sibyl continue their journey on the path which leads them to the shores of the river Styx where Charon awaits the souls of the departed. Virgil describes the river Styx as a marshy land that separates the souls of the unburied from those from the other side who are led towards their final destination[27]. The landscape of this region is dense forests that partially darken the path and rivers, marshes, and muddy pools with reed on the river Styx.

Plutarch clearly states that the rivers have different colors which illustrate their nature and route. As he goes through the gate of Orcus, Aeneas encounters for the first time the running sands of Cocytus which surround a forest that extends to the shores of the river Styx.

[23] Casagrande-Kim, 2012, p. 90.
[24] Casagrande-Kim, 2012, p. 103.
[25] Bremmer, 2009, p. 183-208.
[26] Casagrande-Kim, 2012, p. 104.
[27] Casagrande-Kim, 2012, p. 118.

The souls of the dead are crowding to get in the boat, but Charon only accepts those who have been buried according to the tradition. The others, especially those who died in drowning or who were left unburied must linger on the shores of the Styx for one hundred years before being allowed to cross the river. Aeneas encounters some old acquaintances here and talks to them.

The mythical scheme of the visit to the afterworld, in the antique Inferno, is partially preserved in the morning song[28] in which the crossroads symbolizes the distinction between the good, situated on the right, rewarding an ideal existence in life, and the evil, on the left, with the torments of the eternal suffering. In Virgil's Inferno, Aeneas and Sibyl also reach a crossroads: on one side, the road leads to the Elysian fields, the place for the most blessed souls, and, on the other side, the road leads to Tartar: "*This is the place where the path splits itself in two / there on the right is our road to Elysium, that runs beneath / the walls of mighty Dis: but the left works punishment / on the wicked, and sends them on to godless Tartarus*"[29]. In the morning song, by always following the path on the right, to avoid misfortunes and bad judges, souls reach the gates of heaven where, upon entering, they encounter the departed sitting in the shadow of the tree of life[30].

It is obvious that the rural imaginary today recognizes an afterworld in which the souls continue their existence and, in order to ensure their peace, souls must be guided during the days of wake and all the proper burial rituals must be performed, all these being very well established in the cult of the dead.

The mythical Orcos is reimagined in popular beliefs as a long journey in which souls have human needs: water, rest, and a rod – a symbol of the traveler. Souls encounter many obstacles on their path and they must overcome them either by paying to cross the gateways or by always choosing the path on the right at the crossroads in order to reach heaven, the geographical guidance of the soul present a better paradigm for understanding afterlife space[31], a new life after death[32].

We conclude that the morning song is an ancestral song that had the role of both preventing souls from becoming ghosts, and guiding the on the proper road to the afterworld, death being only a passage into a new stage.

[28] Hurduzeu, 2017, p. 1248.
[29] Virgil, *Aeneid*, Book VI, verses 540-543.
[30] Hurduzeu, 2017, p. 1249.
[31] Gee, 2017, p. 243.
[32] Eliade, 2007, p. 27-28.

BIBLIOGRAPHY

Bremmer, 2009 — Jan BREMMER, *The Golden Bough: Orphic, Eleusinian and Hellenistic- Jewish Sources of Vergil's Underworld in Aeneid VI*, In: *Kernos*, 22, 2009, pp. 183–208.

Casagrande-Kim, 2012 — Roberta CASAGRANDE-KIM, *The Journey to the Underworld: Topography, Landscape, and Divine Inhabitants of the Roman Hades*, Doctor of Philosophy in the Graduate School of Arts and Sciences Columbia University, 2012, 368 pg. (*ms*).

Chevalier, Gheerbrant, 1994 — Jean CHEVALIER, Alain GHEERBRANT, ***Dicţionar de simboluri***, Volumul 1: *A-D*, Ed. Artemis, Bucureşti, 1994, 504 pg., ISBN 973-566-02 7-X.

Eliade, 2007 — Mircea ELIADE, ***Arta de a muri***, Ed. Moldova, Iași, 1993, 270 pg., ISBN 973-9146-06-6.

Ferrari, 2003 — Anna FERRARI, ***Dicţionar de mitologie greacă şi romană***, Ed. Polirom, Iaşi, 2003, 1000 pg., ISBN 973-681-148-4.

Fredouille, 1974 — Jean-Claude FREDOUILLE, ***Enciclopedia civilizaţiei şi artei romane***, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1974, 296 pg.

Gee, 2017 — Emma GEE, *'The Self and the Underworld'*, In: Richard SEAFORD, John WILKINS, Matthew WRIGHT (eds), ***Selfhood and the Soul: Essays on Ancient Thought and Literature in Honour of Christopher Gill***, Oxford University Press, Oxford, 2017, ISBN 9780191823015, *on-line* https://academic.oup.com/book/9826 (1.10.2022).

Hurduzeu, 2017 — Nicolae HURDUZEU, *Drumul sufletului în cântecul de zori*, In: ***Arheo-Vest***, Nr. V: *In Honorem Doina BENEA, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie*, Timișoara, 25 noiembrie 2017, Vol. 1: Arheologie, Vol. 2: Metode Interdisciplinare și Istorie, Editor: Sorin FORȚIU (cu mulțumiri pentru ajutorul punctual acordat lui Andrei STAVILĂ, Cristian OPREAN, Adrian CÎNTAR și Simona REGEP); Coordonator: Dorel MICLE; DVD-ROM: Adrian CÎNTAR; WEB: Sorin FORȚIU și Claudiu TOMA, Asociația "ArheoVest" Timișoara, JATEPress Kiadó, Szeged, 2017, Vol. 1: pp. 1–580 + DVD-ROM, Vol. 2: pp. 581–1282, ISBN 978-963-315-358-1 (Összes/General), 978-963-315-359-8 (I. kötet/volumul 1), 978-963-315-360-4 (II. kötet/volumul 2); Vol. 2, pp. 1245-1252.

Marinescu, 2005 — Anastasia Marian MARINESCU**, *Cultul păgân şi creştin. Sărbătorile şi datinile romane vechi*,** Ed. Saeculum I.O., Bucureşti, 2005, 416 pg., ISBN 973-642-083-3.

Minois, 1998 — Georges MINOIS, ***Istoria infernurilor***, Ed. Humanitas, 1998, 408 pg., ISBN 973-28-0842-X.

Panayotakis, 2017 — Stelios PANAYOTAKIS, *Underworld Journeys in Apuleius' Metamorphoses*, In: Ilinca TANASEANU-DÖBLER, Anna LEFTERATOU, Gabriela RYSER, Konstantinos STAMATOPOULOS (eds), ***Reading the Way to the Netherworld: Education and the Representations of the Beyond in Later Antiquity***, Beiträge zur europäischen Religionsgeschichte, Vol. 4, VBR Academic, Verlagsgruppe Vandenhoeck & Ruprecht | VBR unipress,_2017, 456 pg., ISBN 978-3-525-54030-5; pp. 234–253.

Pfanz *et alii*, 2014 — Hardy PFANZ, Galip YÜCE, Francesco D'ANDRIA, Walter D'ALESSANDRO, Benny PFANZ, Yiannis MANETAS, George PAPATHEODOROU, *The Ancient Gates to Hell and Their Relevance to Geogenic CO_2*, In: Philip WEXLER (ed), ***History of Toxicology and Environmental Health***, ***Toxicology in Antiquity***, Volume I, Academic Press, 2014, 154 pg., ISBN 978-0-12-800045-8; pp. 92–117.

Virgil — Virgil, ***Aeneid***, Book VI, *on-line* https://www.poetryintranslation.com/PITBR/Latin/VirgilAeneidVI.php (1.10.2022).

GYLETUS, COMES TEMESIENSIS?
• DESPRE UN INEXISTENT COMITE DE TIMIȘ (1233)

*Sorin Forțiu**

* Universitatea de Vest din Timișoara; sorinfortiu@gmail.com

Abstract. In the archondology of the Hungarian kingdom (1000–1301), published in 2011, ZSOLDOS Attila states that *Kaloján* was *comes Temesiensis* (temesi ispán) and *dux Sirmii* (szerémi herceg) in 1233. In the following I will show that it's about *Gyletus*, the brother of *Kaloján*, but the *series dignitatum* where he was mentioned as *C*[*omes*] *Temes*[*iensis*] is just a modern forgery done in the milieu of Paul I, Prince Esterházy of Galántha / Galántai herceg Eszterházy Pál (1635–1713) and published uncritically in 1783 by KATONA István.

Keywords: *Gyletus*/Gulielmus/Gulliaume, Kaloján/Kaloiohannes/Kalojan, comes, Temes/Timiș, Keve, Sirmium/Szerémség, Margareta/Margit, Andrei al II-lea, Bela al IV-lea.

Pentru întreaga perioadă arpadiană (1000–1301), istoriografia consemnează numele doar a 9 nobili care au ocupat demnitatea de *comitatus Temesiensis*[1]. În cele ce urmează voi arăta că unul dintre aceștia nu a fost comite de Timiș (1233) pentru că unica listă a demnităților care-l indică în această calitate a fost falsificată în secolul al XVII-lea.

1. Istoriografie

În arhondologia epocii arpadiene, ZSOLDOS Attila indică drept comite de Timiș în anul 1233 pe *Kaloján*, care ar fi fost și duce de Sirmiu în același timp[2]. Drept reper bibliografic el indică lucrarea lui SZENTPÉTERY Imre din anul 1923 (*RA 510*). Dar aici găsim altceva în eschatocolul parțial al unui document necunoscut, din care a supraviețuit doar lista demnităților ecleziastice și laice (*series dignitatum*), iar ultima este ocupată de către *Dionisie palatin, Dimitrie comite al curții, comite de Bács, Gyletus duce de Sirmiu, comite de Timiș (?) fiul lui Nicolae palatinul, Nicolae magistru vistier și comite de Pozsony, Bagyin magistru paharnic, Ștefan comite de Bihor, Nicolae fiul lui Bors comite de Sopron, Mihail magistru comis, Petru (fratele lui Marcel) comite de Nitra*[3]. Szentpétery menționează că informația a fost publicată de către

Notă: Toate **citările** sunt menționate prin folosirea scrisului ***italic***. Dacă în acest citat exista deja ceva subliniat cu scris *italic* am recurs la folosirea scrisului normal pentru a indica acest lucru.

[1] Zsoldos, 2011, pp. 211–212.

[2] *szeremi herceg* (Zsoldos, 2011, p. 212).

[3] *Dénes nádor, Demeter udvarispán, bácsi ispán, Gyletus szerémi herceg, temesi ispán (?) Miklós nádor fia, Miklós tárnokmester pozsonyi ispán, Bagyin főpahárnokmester, István bihari ispán,*

KATONA István[4] în anul 1783[5], fiind preluată de către FEJÉR György în 1829[6]. Îmi pare că prin "***(?)***" el se întreabă dacă într-adevăr ar fi vorba de un comite de Timiș (sau *de Keve* pe urmele lui WERTNER Mór[7]), ori cine este acesta, sau[8] ...

KATONA István precizează că informația provine dintr-o diplomă regală din anul 1233, a cărei încheiere i-a fost comunicată de către *Cl. Wagner*[9]. Pentru că sursa de informație apare de mai multe ori în lucrarea lui[10], am putut să-l identific pe originator drept *C*[*ar*]*l. Wagner*[11], autor a lucrării în trei părți *Analecta Scepusii sacri et profani* ... (1773–'78), în care se publică documente medievale, iar autorul arată a fi familiar cu acestea. Nu știm *când*/*cum*/*de unde* a intrat acesta în posesia listei demnitarilor din anul 1233.

Forma sub care publică KATONA István informația este defectuoasă și îmbie la posibile lecturi (**Fig. 1**):

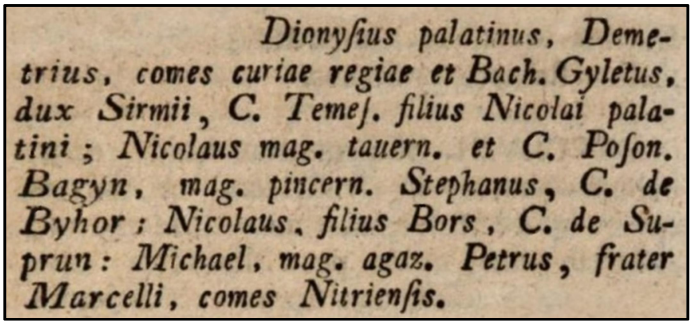

Dionyſius palatinus, Demetrius, comes curiae regiae et Bach. Gyletus, dux Sirmii, C. Temeſ. filius Nicolai palatini; Nicolaus mag. tauern. et C. Poſon. Bagyn, mag. pincern. Stephanus, C. de Byhor; Nicolaus, filius Bors, C. de Suprun: Michael, mag. agaz. Petrus, frater Marcelli, comes Nitrienſis.

Fig. 1. Demnitățile laice (1233 -Katona, 1783).

...; Dionysius palatinus, Demetrius, comes curiae regiae et Bachiensis Comes Gyletus, dux Sirmii, Comes Temesiensis filius Nicolai palatini; (**!**) *Nicolaus magister tauernicorum et Comes Posoniensis Bagyn, magister pincernarum Stephanus, Comes de Byhor; Nicolaus, filius Bors, Comes de Supruniensis: Michaelis magister agazonum Petrus, frater Marcelli, comes Nitriensis*[12].

Bors fia Miklós soproni ispán, Mihály főlovászmester, Péter (Marcell testvére) nyitrai ispán (Szentpétery, 1923, p. 163, (*RA*) 510).

[4] KATONA István [* 13.12.1732, Boľkovce; † 17.08.1811, Kalocsa]; iezuit, preot, doctor în filozofie, stareț, istoric, principala sa operă a fost *Historia critica regum Hungariae* (24 vol.).

[5] Katona, 1783, pp. 684–685.

[6] *CD*, III/2, p. 366.

[7] *... hogy Temes helyett valószinüleg Keueiensi olvasandó ...* (Wertner, 1903, p. 597).

[8] aceeași dilemă persistă și în indexul de nume al volumului I (*Gyletus, szerémi h*[*erce*]*g. temesi (?) isp*[*án*]. (*RA*) *510* -Szentpétery, 1930, p. 538).

[9] *... Andreae diplomate, cuius clausulam Cl. Wagner mecum communicuit ...* (Katona, 1783, p. 684).

[10] *Ap. Wagner. Anal. Scep. P. I. p. 104*. (Katona, 1783, p. 91, nota *(b)*).

[11] Carolus/Karl/Károly WAGNER [* 11.04.1732, *Zworow* în comitatul Sáros; † 7.01.1790, Cluj-Napoca]; iezuit, profesor de istorie ecleziastică la Universitatea din Trnava, istoric.

[12] ***Dionysius palatinus, Demetrius, comes curiae regiae et Bach***[*iensis Comes*]***. Gyletus, dux Sirmii, C***[*omes*]***. Temes***[[a]*iensis*]***. filius Nicolai palatini;*** (**!**) ***Nicolaus mag***[*ister*]. ***tauern***[*i-*

Cu mici excepții[13], aceasta este forma oferită a acestei liste a demnităților și de către FEJÉR György în anul 1829[14].

Cele **trei posibile lecturi** sunt:

1. Gyletus, dux Sirmii, Comes Temesiensis, filius Nicolai palatini[15]
Nicolaus magister tauernicorum et Comes Posoniensis
(cu un Gyletus, fiu al palatinului Nicolae);

2. Gyletus, dux Sirmii, Comes Temesiensis
filius Nicolai palatini, Nicolaus magister tauernicorum et Comes Posoniensis
(ultima propoziție are topica specifică limbii maghiare – *Miklós nádor fia, Miklós tárnokmester és pozsonyi ispán*[16] –, lucru nespecific în diplomele regale din anul 1233);

3. Gyletus, dux Sirmii
Comes Temesiensis filius Nicolai palatini
Nicolaus magister tauernicorum et Comes Posoniensis.

Prima variantă de lectură o găsim chiar anterior publicării de către KATONA István a listei demnitarilor în anul 1783. Deranjat de un articol al lui Alexius HORÁNYI[17] apărut în publicația *Ungrisches Magazin*[18] din Bratislava în anul 1782, istoricul Georg PRAY[19] scrie[20], din Arad, la data de 7.10.1782, editorului Karl Gottlieb von Windisch, care publică conținutul științific al epistolei anul următor fără a mai indica și autorul[21]. G. Pray indică drept *Temescher Grafen (Comites Temesienses)*:

---

corum]**.** ***et C***[*omes*]**.** ***Poson***[*iensis*]**.** ***Bagyn, mag***[*ister*]**.** ***pincern***[*arum*]**.** ***Stephanus, C***[*omes*]**.** ***de Byhor; Nicolaus, filius Bors, C***[*omes*]**.** ***de Suprun***[*iensis*?]***: Michael***[*is*]**.** ***mag***[*ister*]**.** ***agaz***[*onum*]**.** ***Petrus, frater Marcelli, comes Nitriensis.*** (Katona, 1783, p. 685; *vide* **Fig. 1**).

[a] pe analogia cu *Poson*, suntem siguri că este vorba de *Temes*.

[13] în acest context, cea mai importantă este *C. Temes, filius Nicolai Palatini*, unde s-a transformat *punctul* de după *Temes*, care implică o abreviere a terminației, într-o *virgulă*.

[14] *Dionysius Palatinus; Demetrius Comes Curiae regiae, et Bachiensis, Gyletus dux Sirmii, C. Temes, filius Nicolai Palatini; Nicolaus magister Tavernicorum et Comes Posoniensis, Bagyin, magister Pincernarum, Stephanus Comes de Byhor; Nicolaus, filius Bors, Comes de Suprun, Michael Magister Agazonum, Petrus, frater Marcelli, Comes Nitriensis.* (*CD*, III/2, p. 366).

[15] Cu referire la această variantă, WERTNER Mór spunea că *există o anumită lacună* [*în text*], *presupunând că a existat într-adevăr vreo legătură genealogică între Ioan* (i.e. Kalojan) *și palatin* (*Itt tehát valami hézag van, feltéve, hogy János és a nádor között tényleg valami genealógiai kapocs létezett* -Wertner, 1903, p. 597).

[16] *fiul lui Nicolae palatinul, Nicolae magistru vistier și comite de Pozsony* (tr.m.). În mod normal ar fi trebuit să găsim *Nicolaus, filius Nicolai palatini, magister tauernicorum et Comes Posoniensis*.

[17] Horányi, 1782; HORÁNYI Elek Nepomuk János Ferenc József [* 15.02.1736, Buda; † 11.09.1809, Pest]; preot, profesor, istoric literar și al științei.

[18] 4 volume, care au apărut în anii 1781–'83 și 1787.

[19] PRAY György/Georgius/Georg [* 11.09.1723, Érsekújvár; † 23.09.1801, Pest]; iezuit, profesor, preot, istoriograf imperial, conducător al bibliotecii Universității din Buda/Pest, om politic, editor și istoric important al epocii.

[20] Scrisoarea a fost editată și publicată *on-line* de către Andrea SEIDLER în anul 2011 (https://digihung.univie.ac.at/foswiki/bin/view.cgi/DigiHung/WindischPrayBrief02 -7.08.2021).

[21] Pray, 1783.

1223. (sic! *1233*) Gyletus*, filius Nicolai Palatini, zugleich*[22] *dux Syrmii*[23],
iar drept *Preßburger Grafen* [*Comites Posonienses*] apar:

1223. Buzad

1228. Nicolaus *, zugleich obersten Stallmeister, (Agazonum Magister)*

1233. Eben derselbe, zugleich Königlicher Schaßmeisfter (Tavernicorum Magister.)[24].

Din coroborarea celor trei informații reiese că:

–există o greșeală de editare/publicare la anul *1223*, care trebuie să fie *1233*,

–G. Pray crede că Nicolae *comis* (1228) și *tezaurar* (1233) sunt una și aceeași persoană (probabil nu sunt![25]), dar cel mai importat este că

–G. Pray a avut acces la același izvod precum Carolus WAGNER. Acest lucru confirmă că în epocă circula printre istorici această listă a demnitarilor din anul 1233, care ajunge să fie publicată de către KATONA István în anul 1783.

La sfârșitul sec. XVIII, juristul LEHOTZKY András îl indică și el pe *Giletus*, fiul lui Nicolae palatinul, duce în Sirmiu, drept *suprem comite* al comitatului Timiș în anul 1233, dar completează cu faptul că ar fi ocupat aceeași demnitate și în anul 1231 în Sirmiu[26]. Prostiile pe care le scrie peste doi ani despre acesta[27] vor fi amendate prea elegant de către PESTY Frigyes în anul 1862[31].

Prima variantă de lectură este cea oferită și de către FEJÉR György în arhondologia publicată în anul 1833[28] ori în *Index*ul acesteia (*Tomi III. Voluminis I*, 1830[29]).

În lista a comiților de Timiș compilată de către PESTY Frigyes în anul 1862, istoricul timișorean îl acceptă pe *Gilet*, herțeg de Sirmiu, a fi feciorul lui Nicolae palatinul[30] și oferă o lungă istoriografie a problemei[31]. El menționează și o însemnare de pe frontispiciul capelei din cetatea Fraknó[32] publicată în revista *Religio*, nr. 44/1858:

---

[22] i.e. *simultan*.

[23] Pray, 1783, p. 49.

[24] Pray, 1783, pp. 55–56.

[25] Nicolae, fiul lui Nicolae este tezaurar între 1231–'35 și Nicole este comis între 1228–'30[a]. Nu există vreo dovadă că cei doi ar fi una și aceeași persoană.

[a] Zsoldos, 2011, p. 56, 62.

[26] [*Supremi Comites Comitatuum* (sic!)] *Sirmienses ... Anno 1231. Dux Giletus. 1242 Joan*[*nes*]. *Angelo, Com*[*ite*]. *de Bay.* (sic! Bács); [*Supremi Comites Comitatuum* (sic!)] *Temessienses* (sic!) *Anno ... 1233. Giletus, filius Nicolai Palat*[*ini*]. *Dux Sirmii* (Lehotzky, 1796, p. 143, 152).

[27] ***Giletus****, a germanico Gelait, id est Comitiva, aliis a nomine bapt. Cletus, Nicolaus Palatinus Dux Syrmii, Banus Temes, cum fratre Joanne comitantur Regem Neapolim 1350. Filii ejus Joannes Comes in Nograd, de Baimótz, & Privigye. Dominicus Comes in Honth. Thurotz C. 227.* Keled *Familiam e Marchionibus Misniæ, Bavarie, & Norici Præfectus, Lazius p. 8 deducit. Conf. Kelad* (Lehotzky, 1798, pp. 155–156).

[28] în anul 1233 îl indică pe *Giletus, filius Nicolai Pal*[*atini*]. *vna Dux Sirmii* drept comite de *Temes alias Tumus* (*CD*, VII/2, p. 312).

[29] *Temes* [*Comites Prouinciales*]*: Gyletus, Dux Sirmii 1255. filius Nicolai Palatini* (*CD*, III/1, p. 139).

[30] *Gilet, szerémi herczeg, Miklós nádor fia* (Pesty, 1862, p. 166).

[31] Pesty, 1862, pp. 166–167.

[32] Burg Forchtenstein (l.g.), Fraknó vára (l.m.); azi, lângă Forchtenau/Forchtenstein, AT.

Hanc capellam Dux Gyletus in honorem Beatissimae Dei Matris renovavit venerationis ergo, anno 1233. Aceeași inscripție este menționată și de către părintele Odoricus BALÁZSOVITS, vicar provincial al Ordinului Franciscan în Ungaria, într-o scurtă istorie a conventului *Ordinis Sancti Francisci Seraphici* din reformata provincie *S*[*ancte*]. *Mariae* din Ungaria, care a fost publicată la Bratislava în anul 1869[33]. Ambele surse indică că este vorba de Nicolae I. Gyletus, duce de Sirmiu, comite de Sopron și palatin sub regele Andrei al II-lea în anul 1219 și apoi în anul 1240[34]. Numele, persoanele și demnitățile sunt amestecate până la nerecunoaștere, lucru observat și de către Pesty Fr., care indică faptul că inscripția este consemnată diferit de către HEVENESI Gábor[35]: *Giletus Dux, Princeps de Frakno, et Dominus Peiso lacus* (i.e. lacul Fertő/Neusiedl -n.m.)*, hanc Ecclesiam B*[*eatæ*]*. M*[*ariæ*]*. V*[*irginis*]*. submisse restaurauit. A*[*nno*]*. M.CC.XXXIII*[36]. Clarificarea vine dintr-o însemnare a lui KÖNYÖKI József din luna decembrie a anului 1883: *Pe coridorul care duce la capela cetății Fraknó, pe o placă de marmură roșie, găsim următoarea inscripție*: *Hanc Ecclesiam / Beatae Mariae Virginis /* ***Giletus dux / Princeps de Fraknó et Dominus lacus Peiso / hummillimae abligationis erga restauravit / anno domini MCCXXXIII*** (i.e. 1233 -n.m.) */ quam postmodum / totaliter ruinatam ex fundamento extruxit / in ejusdem divae Virginis honorem / Comes Nikolaus Eszterházy de Galantha / Perpetuus Comes in Fraknó regni hungariae / Palatinus / Anno domini MDCXXV* (i.e. 1625 -n.m.) */ ac denum sic omavit candem / Paulus S. R. I. Princeps Esterházy de Galantha / Perpetuus Comes in Fraknó Regni hungariae / Palatinus / anno domini MDCLXXXVII*[37] (i.e. 1687 -n.m.). Deci, Paul Esterházy doar a inscripționat în marmură textul pe care l-a dorit în anul 1687. Valoarea sa istorică, după cum se va vedea, este nulă!

Cu ocazia publicării[38] unei conscripții chipurile din **14.04.1360**[39], efectuată după stingerea prin *defectum seminis* a lui *Leonardi Gileti* și preluarea proprietăților sale în

---

[33] Balázsovits, 1869, p. 109.

[34] *Ezem Gylet vala Miklós, elsö a családban e névem, Szörémi vezér, sopronyi föispán és nádor II, András idejében 1219* (*apud* Pesty, 1862, pp. 166–167).

Fuit hic Nicolaus I. Gyletus Dux Sirmii et Comes Soproniensis, sub Andreae II. an. 1219. Palatinus regni renunciatus. – Ipsa statua incisum habet an. 1240 (Balázsovits, 1869, p. 109).

În anul 1240, palatin este Dionisie, fiul lui Dionisie, *de genere* Tomaj.

[35] Kishevesi HEVENESI Gábor [* 24.03.1656, Vásárosmiske; † 11.03.1715, Wien]; iezuit, preot, doctor în filozofie și teologie, profesor, 1711–'14: șef provincial al ordinului iezuit în Austria și Ungaria, istoric. În anul 1686, din însărcinarea arhiepiscopului de Esztergom, Leopold Karl von Kollonitsch, în vederea susținerii revendicărilor asupra fostelor proprietăți ale Ordinului Iezuit, a început colectarea surselor pertinente istoriei regatului ungar și a adunat 94 de volume manuscris de copii ale documentelor, diplomelor, donațiilor etc. din diferite arhive familiale și de altă natură, prea multe dintre acestea pierite de atunci. Colecția este cunoscută azi drept *Collectio Hevenesiana* / *Hevenesi gyűjtemény* și este disponibilă și *on-line* (nu este indexată).

[36] *CD*, IX/3, pp. 216–218, doc CII.

[37] *A* [*Fraknó vár*] *kápolnához vezető folyosón egy vörös márványlapon következő felirást találunk: ...* (Pogány, 2000, p. 111, cu bibliografia).

[38] *CD*, IX/3, pp. 216–218, doc CII (publicat cu greșeli); pentru original, *vide* Hevenesi gyűjtemény, 70. kötet, pp. 256–258.

folosul coroanei, act comunicat de către *Cels*[*issimus*]. *Princeps Palatinus Paulus Eszterházy* din arhiva familiei sale lui HEVENESI Gábor la 1.08.1701, acesta face și o istorie "romanțată" a fortificației Fraknó într-un act datat 29.01.1688. Aici se fac anumite afirmații neadevărate, care provin doar din imaginația prea vie a autorului, ori dintr-un interes material direct[40]; vom ignora construcția fortificației cu 300 de ani înainte de Hristos, pe vremea goților (sic!), din limba cărora își și trage numele[41], și ne vom concentra pe fraza:

> *Unde Nicolaus, quondam Giletus Dux Syrmiæ, ac Regni Hungariæ Palatinus, in Anno D*[*omi*]*ni 1222 Arcem Frakno plurimum restaurauit.*
> *Cujus Filius Giletus, Dux Syrmiæ alias Banus* (fals!) *Temesiensis, se Principem de Frakno, et Dominum Lacus Peiso nominauit, qui itidem Arcem Frakno, magis instaurauit, uti etiam capellam B*[*eatæ Mariaæ*]*: Virginis iam antecedenter ædificatam renouauit* (*roborauit* la FEJÉR György)*, cui etiam hanc Inscriptionem addidit.*
> *Giletus Dux, Princeps de Frakno, et Dominus Peiso Lacus, hanc Ecclesiam B*[*eatæ*]*. M*[*ariæ*]*: V*[*irginis*]*: submissè restaurauit. Anno 1233.*
> *Cuius Posteritas quoque gloriosa realem et legitimam habuit eiusdem Arcis, ac uniuersorum Bonorum Possessionem, usque ad Dominum Leonardum Giletum, qui nuperrimè, id est Anno. 1360. mortuus, in sexu Masculino ultimus defecit*[42].

Nicicare dintre cei 2 (3?) palatini existenți în perioada 1185–1233 nu este fiul unui *Giletus* și nu a fost atestat documentar independent drept *Dux Syrmiæ*. Cum **nu** a existat vreodată vreun *ban de Timiș* de-a lungul istoriei, trebuie să citim *Giletus, Dux Syrmiæ alias Comes Temesiensis*. **Nu** a existat[43] un personaj istoric numit Leonardus Giletus, proprietar al *Arx Frakno cum Castello Kismartonÿ* și a pertinențelor acestora

---

[39] documentul este datat *feria tertia post Dominicam in Albis* (i.e. *Quasi modo geniti*), care este prima duminică după Paști, care a fost sărbătorit la data de 5 aprilie în anul 1360, iar prima zi de marți, *post* prima duminică de după Paști (i.e. 12.04.), a fost 14 aprilie.

[40] Cetatea Fraknó cu domeniul ei a fost achiziționată de familia Esterházy doar la începutul sec. XVII, dar Paul Esterházy a dorit să inducă ideea unei legături mai vechi din motive politice (Esterházy au fost credincioși fideli Casei de Habsburg, dar Paul a dorit să se "asigure" dacă situația politică s-ar fi schimbat, iar Ungaria ar fi redevenit "independentă").

Felix TOBLER avansa posibilitatea ca această conscripție să fi legitimat revendicările istorice ale familiei Esterházy față de zona pe care o deținea în anul 1687 și poate chiar au stat la baza dreptului lor istoric la titlul de prinț imperial (*Reichsfürst*) primit în același an (Tobler, 1996, p. 56).

Nu se poate exclude nici posibilitatea ca Paul Esterházy să fi fost doar un biet mitoman.

[41] *Arx Frakno a Gothis supra rupem marmoream aedificata ante Christum natum annis trecentis, Frakno Gothice appellata est* (*CD*, IX/3, p. 217).

[42] Am reeeditat textul lui FEJÉR György[a] folosind originalul documentului[b].

[a] *CD*, IX/3, pp. 217–218.

[b] Hevenesi gyűjtemény, 70. kötet, p. 259.

[43] nici titlurile de *Princeps de Frakno*, *Dominum Lacus Peiso* nu există în perioada medievală.

ante 14.04.1360 și pe cale de consecință actul conscripției este un **fals**[44]. Cetatea este atestată documentar[45] la mijlocul sec. XIV (8.07.1346: *castrum Faruhno*[46]), fiind construită *post* 1317 de către nobilii de Nagymarton-Fraknó/Mattersdorf-Forchtenstein,

---

[44] sunt și alte elemente care indică clar falsitatea actului; de exemplu, toate toponimele menționate în conscripției au o formă modernă și sunt scrise cu diacritice, Ludovic I de Anjou devine rege al Poloniei la 17.11.1370, astfel încât nu are cum să poarte titlul de *Serenissimi Domini Ludouici, Dei gratia, Hungariae, et Poloniae regis* în anul 1360, proprietățile sunt cele deținute de către familia Esterházy în sec. XVII etc.

[45] Circulă opinia că ar fi existat la Forchtenstein, în zona Hausberg a localității[a], o fortificație încă din sec. XIII, iar urmele ei sunt încă vizibile și azi: *A templom mögötti hegyen a Hausbergen nagy méretű 13. századi vár nyomai látszanak, melyet a hainburgi béke értelmében rombolhattak le a 13. század végén. Ez a vár lehetett az aragóniai eredetű Nagymartoni grófok első vára. ... A vár központi része egy sáncokkal és árkokkal megerősített lakótorony lehetett. Albert osztrák herceg 1289-ben elfoglalta és bár öt évvel később III. András visszaszerezte, a hainburgi béke értelmében le kellett rombolni*[b]. / *Pe muntele din spatele bisericii* [*romano-catolice din Forchenstein*], *la Hausberg, sunt urmele marii cetăți din secolul al XIII-lea, care a fost demolată la sfârșitul secolului al XIII-lea în urma păcii de la Hainburg. Este posibil ca această cetate să fi fost prima cetate a herțegilor de Nagymarton de origine aragoneză. ... Partea centrală a cetății ar fi putut fi un donjon fortificat cu șanțuri și valuri. Herțogul Albert de Austria a ocupat-o în 1289 și, deși cinci ani mai târziu, Andrei al III-lea a recuperat-o, a trebuit să fie distrusă conform Păcii de la Hainburg* [*26–28.08.1291*[c]]. Referința bibliografică invocată[d] nu menționează cetățile Nagymarton și Fraknó în acest context. Chiar dacă PAULER Gyula susținea că prin prevederile Păcii de la Hainburg cetățile (!) lui Simion și Mihail de Nagymarton ar fi fost demantelate[e], doar fortificația de la Nagymarton/Mattersburg știm că exista deja *ante* 1289[f], deoarece *castrum Mortun* (i.e. Nagymarton) a fost asediat vreme de 12 zile, între 4.05.–15.05.1289, înainte de-a fi predat de către proprietarii-apărători Simion și Mihail de Nagymarton ducelui Albert I de Austria și Stiria[h]. Regele Andrei al III-lea îi va răsplăti (20.07.1294) pe cei doi[i] pentru fidelitate și lăudabil serviciu merituos în expediția militară din anul 1291 contra lui Albert I de Austria și pentru că au fost de acord cu demantelarea cetății lor *Mortun* în vederea încheierii păcii de la Hainburg[k]. Dacă ar fi fost distruse și alte fortificații ale celor doi acestea ar fi fost negreșit menționate cu această ocazie. Cu toate acestea, la Hausberg chiar există un mare sistem de fortificații cu valuri și șanț, printre cele mai mari din Austria, dar fără descoperiri arheologice databile, interpretările variază.

[a] zona între Hauptstraße–Schloßergstraße–Hausberggasse este numită și azi Hausberg.

[b] cel puțin https://hu.wikipedia.org/wiki/Fraknó (8.08.2021), dar și Eckkrammer-Horvath, Fiebig, 2012, p. 1.

[c] despre evenimentele din anii 1289 și 1291, care au condus la semnarea acestei păci, *vide* Wertner, 1916.

[d] Kristó, 1986, pp. 152–153.

[e] *... a haimburgi béke és nem nyugodtak meg benne, mint a nagymartoni Simon és Mihály, hogy váraikat* (!) *lerombolták* (Pauler, II, 1899, p. 435).

[f] Fügedi, 1977, p. 133 (*Fraknó*/*Forch*[*t*]*enstein*[g]), 169 (*Nagymarton*/*Mattersburg*).

[g] Forchtenstein, AT (i.e. Forchtenau *ante* 1973).

[h] Belitzky, 1938, pp. 528–529.

[i] *Simonis et Michaëlis, Comitum filiorum Comitis Simonis Gallici*[i] / comiții Simion și Mihail, feciorii comitelui Simion "Galul" (l.r.). Ultimul a fost comite de Bars (1221) și Győr (1232–'34), iar fiul său Simion comite de Bars (1277–'78)[j].

care o dețin, nu fără probleme, până la mijlocul sec. XV, când familia se stinge pe linie masculină (*defectum seminis*) și fortificația ajunge în proprietatea Casei de Habsburg prin cumpărare. În anul 1622, Nicolae Esterházy de Galantha [† 1645] zălogește cetatea, iar peste patru ani o stăpânește deja[47] și începe să o reconstruiască din temelii, iar fiul său Paul continuă să o extindă, fortifice și înfrumusețeze. Arborele genealogic al clanului nobiliar de Nagymarton-Fraknó este destul de bine cunoscut pentru sec. XIII–XV[48] și nu conține vreun membru numit *Giletus* (variante). Titlul ducal era un apanaj al membrilor casei regale arpadiene. Este imposibil ca un nobil să fi purtat un asemenea titlu *ante* 1241[49].

Matthias BEL oferă mai multe "amănunte" în manuscrisul său *Comitatus Semproniensis Descriptio* (*post* 1738–'41); este inventat un Giletus venit în Ungaria din Galia pe vremea regelui Ștefan I, care îl și recompensează cu danii, *printre care se numără și cetatea Frakno împreună cu domeniul aferent, după cum arată clar documentele din arhiva familiei Esterházy*[50]. Pentru că nu găsește vreun palatin cu numele de Giletus, M. Bel avansează certitudinea că Nicolae, palatin și comite de Sopron în anul 1220, ar fi purtat numele de familie Giletus și ar fi fost fiul lui Giletus: *Nicolai Gileti, Regni Hungariae Palatini Filius Giletus*, și completează informația cu demni-

---

[j] Zsoldos, 2011, p. 134, 135, 157, 352.

[k] *CD*, VI/1, p. 293–295.

[46] **8.07.1346:** în fața capitlului bisericii din Esztergom, *comite Paulo filio comitis Simonis de Nogmortun, iudice curie regie, et Nicolao filio magistri Laurencii fratris sui uterini*, pe de-o parte și *Nicolao filio Nyklini filii comitis Michaelis fratris sui patruelis*, pe de altă parte, ies din indiviziune, iar *castrum Faruhno* ajunge în posesia primilor[a]. Palatinul Laurențiu de Hedervar (Hédervári Lörincz -l.m.) adnotează acest act în anul 1437[b], specificând că cetatea Frakno a fost ridicat *cum propria pecunia ipsius comitis Pauli et magistri Laurencii et Nicolai filii eiusdem magistri Laurencii sine subsidio ipsius Nicolai filii Nyklini constructo*[c].

Toponimul apare ca nume de persoană și drept denominație nobiliară în anul 1234, când *Fraknói Bertold fia Fraknó* (l.m.) / Frakno, fiul lui Bertold de Frakno, primește un pământ scos de sub atârnarea cetății Sopron, iar satul omonim este documentat în 1289[d] ori 1343[e] (*Ferchiton*).

[a] Nagy I., 1889, pp. 186–189, doc 149.

[b] pentru decizia din **25.06.1437** *vide* Nagy I., 1891, pp. 263–271, doc 154.

[c] Nagy I., 1889, p. 187 nota *.

[d] Bél, Kincses, 2006, p. 204, nota 13, cu bibliografia *Mollay, 1956,* [*p.*] *45, 107* (*non vide*).

[e] Prickler, Tobler, 1993, p. 14.

[47] pentru o istorie mai detaliată și exactă, care nu interesează în acest context, *vide* măcar Stessel, 1899; Prickler, Tobler, 1993; Bariska, 2007, pp. 40–41; Peres, 2009, pp. 59–63.

[48] *vide* Engel, 2003b, *sub voce* Fraknói (nagymartoni, Grófi).

[49] Dionisie, fiul lui Dionisie, *de genere* Turje este primul care apare cu titlul *dei gracia dux et banus tocius Sclavonie*, atestat documentar astfel între 10.05.1241–12.11.1244 (*DZ*, IV, p. 152, 170, 178, 185, 186, 192, 202, 230(!)–231, 235, 241, 242, 247, 250, 255, 256, 258 și 265).

[50] *In his arcem* Frakno *fuisse, cum adscripta ei ditione, veteres, domestici* Eszterháziorum *tabularii, schedae, diserte loquuntur.*

Ezek között volt Fraknó *a hozzácsatolt uradalommal együtt, amint azt az* Esterházyak *házi levéltárának iratai világosan tanúsítják* (Bél, Kincses, 2006, p. 66/67).

tățile *duce de Sirmiu, comite de Sopron și Baranya, sfetnic și înlocuitor* (!?) *regal*[51]. Doar că palatin între 1219–'22 a fost Nicolae, fiul lui Barc, *de genere* Szak[52], care a îndeplinit și demnitatea de *comitatus* în Sopron în perioda 1219–'24, iar comite de Baranya nu știm cine a fost în perioada 1193–1231. El mai publică, cu mici diferențe, și conscripția falsă din anul 1360, pe care o primește de la un prieten, și susține că ea reflectă realitatea anului 1192, fiind vorba de cele 100 de proprietăți ale lui *Nicolavs Giletvs*[53]. Interesante sunt comentariile stânjenite ale editorilor contemporani: cetatea Fraknó nu a fost în proprietatea neamului Giletus[54], Nicolaus Giletus nu a fost palatin[55], iar un document din 1192 cu asemenea informații nu este cunoscut[56]. În fapt, editorii sunt tare îngăduitori cu avalanșa de prostii debitate de Matthias BEL, pentru că mai nimic din ce spune acesta nu este adevărat!

În 1740, Nikolaus MUSZKA[57] publică la Košice o listă a palatinilor regatului medieval ungar, iar al 23-lea ocupant al demnității este nominalizat *Nicolaus: Comes Soproniensis: Palatinus Regni Hungariæ sub Andrea II. Annô 1220*[58]. Apoi, în anul 1752, lucrarea este republicată la Trnava, iar aici este indicat *Nicolaus I. Giletus* drept al 25-lea ocupant al demnității, între 1219–'21 și se menționează că acesta ar fi administrat provincia Sirmiu drept duce, iar cetatea sa Fraknó ar fi fortificat-o[59]. Anul următor, BARINYAY István doar copiază întreaga pagină[60] (carte?). Aceleași informații sunt oferite identic și în ediția a treia a lucrării, apărută în anul 1760 tot la Trnava[61].

În anul 1817, Franz BURGERTH, funcționar-contabil al familiei Esterházy, publică în revista *Hesperus: ein Nationalblatt für gebildete Leser* un articol despre castelul din Forchtenstein, în care sunt reluate toate informațiile mitice referitoare la conscripția din 1360, cetatea construită de goți, familia Giletus și Nicolaus Giletus din 1192, biserica Sf. Maria reconstruită în anul 1233 de către *Giletus Dux* etc.[62].

---

[51] *GILETUS MIKLÓS, a Szerémség hercege, a Magyar Királyság nádora, ő szent királyi felsége tanácsosa és helytartója, Sopron és Baranya vármegyék főispánja* (Bél, Kincses, 2006, p. 67).

[52] Zsoldos, 2011, p. 333: *Miklós [Szák n*[*em*]*b*[*eli*]*. Barc fia]*.

[53] Bél, Kincses, 2006, pp. 68–70/69–71.

[54] în fapt, un asemenea neam nu este recunoscut de către cercetătorii epocii.

[55] Bél, Kincses, 2006, p. 204, nota 113.
În fapt, *Nicolaus de Sambuk*[a], fiul lui Gilet, a fost palatin între 1342–'56.
[a] Zsámboki Miklós (l.m.), Nicolae de Zsambok (l.r.).

[56] Bél, Kincses, 2006, p. 204, nota 114.

[57] MUSZKA Miklós [* 6.12.1713, Szőllős, Bars vármegye; † 11.09.1783, Banská Bystrica]; iezuit, preot, doctor în filozofie și teologie, istoric.

[58] Muszka, 1740, pp. 64–65.

[59] *Nicolaus I. Giletus: dux Sirmii, et comes Soproniensis: Palatinus Regni Hungariæ XXV: Sub Andrea II. Anno 1219*[*–1221*] *...,* Nicolaum *provinciam Sirmiensem nomine Ducis administrasse, ac arcem suam* Frakno *novis, iisque prævalidis munitionibus auxisse* (Muszka, Schmitth, 1752, p. 31).

[60] Barinyay, 1753, p. 31.

[61] Muszka, Schmitth, 1760, p. 31. În nici care dintre cele trei ediții nu apare numele autorului.

[62] Burgherth, 1817; Tobler, 1996, pp. 56–57.

În anul 1821, Johann von Csaplovics reproduce nu doar aceleași povești, dar și inscripția în marmură din capela castelului din Forchtenstein[63]:

Hanc Ecclesiam
Beatae Mariae Virginis
Giletus Dux
Princeps et Dominus Lacus Peiso
humillimae obligationis ergo restauravit
Anno Domini MCCXXXIII
quam postmodum
totaliter ruinatam ex fundamento exstruxit
in ejusdem Divae Virginis honorem
Comes Nicolaus Eszterházy de Galantha
Perpetuus Comes in Frakno Regni Hungariae
Palatinus.
Anno Domini MDCXXV.
ac demum sic ornavit eandem
Paulus S. R. I. Princeps Eszterházy de Galantha
Perpetuus Comes in Frakno Regni Hungariae
Palatinus.
Anno Domini MDCLXXXVII.

Franz Xaver SCHWEICKHARDT îl urmează în 1840[64], iar Franz RAFFELSPERGER în anul 1846[65].

În 1847, în lunea de după Paști (i.e. 5.04.), istoricul TORMA József (1801-1864), tatăl mult mai cunoscutului TORMA Károly (1829-1897), face o excursie la cetatea Fraknó împreună cu niște prieteni mai tineri și o descrie într-un scurt articolaș. Despre originea ei indică nesigur una romană ori gotică, dar afirmă că este cert (*bizonyos*) faptul că regele Ștefan I a făcut-o cadou lui *Gilet Miklós* venit din Franța[66]. Minciunile lui Paul Esterházy intraseră deja în legendă[67] ...

În concluzie, toate informațiile privitoare la epoca medievală provenite pe filiera Esterházy trebuie tratate cu cea mai mare atenție pentru că sunt mult probabil false.

Azi, nimeni nu mai ia în serios această posibilă primă variantă de lectură.

Pare că SZENTPÉTERY Imre, și pe urmele sale cu siguranță ZSOLDOS Attila, acceptă **a doua variantă de lectură**, care a devenit "norma" în întrega istoriografie contemporană. Nu interesează în acest context *cine* a folosit-o primul[68]. Dar

[63] Csaplovics, 1821, pp. 452–457.
[64] Schweickhardt, 1840, pp. [38]–42.
[65] Raffelsperger, 1846, pp. 493–494.
[66] Torma, 1847, p. 750; Kelenyi, 1960, pp. 369–370.
[67] Nu este de mirarea că ele apar sub titlul de *Forchtenstein – legendär* într-un catalog al unei expoziții naționale din anul 1993 (Perschy, 1993).
[68] WERTNER Mór îl indică pe *Nicolae, fiul lui Nicolae* drept ultim tezaurar al regelui Andrei al II-lea[a]. PAULER Gyula susținea că acesta era un *homo novus* (*új ember*) și îl identifică sim-

semnul de punctuație "**;**" la care recurge KATONA István îmi pare că exclude vreo legătură între *fiul lui Nicolae palatinul* și *Nicolae, vistiernic și comite de Pozsony*, iar atunci primul Nicolae este "legat" de *Comes Temesiensis*, care "migrează" de la *Gyletus*, și lectura corectă devine **a treia versiune**. De asemenea, nu îmi aduc aminte de vreun eschatocol din sec. XIII în care să se prezerve topica din limba maghiară în cadrul eschatocolului/înșiruirea demnităților, iar în mod normal ar fi trebuit să citim *Nicolaus, filius Nicolai palatini, magister tauernicorum et Comes Posoniensis*. Pe de altă parte, este neobișnuit ca numele complet al titularului unei demnități să nu fie menționat în eschatocol, iar oficiul să fie trecut înaintea titularului[69] (dar acestea pot fi doar greșeli apărute în momentul editării/publicării, ori poate provin chiar de la Carolus WAGNER, dar poate fi și o formă de-a masca necunoașterea numelui celui care ocupa demnitatea). De asemenea, se poate obiecta că semnele de punctuație folosite în lista demnităților nu au vreo valoare, fiind puse anapoda, ori lipsind[70], iar argumentul adus prin intermediul semnului de punctuație este invalid, dar se poate replica că acestea au fost folosite doar atunci când a fost imperios necesar (*vide* și lista demnităților ecleziastice -**Fig. 2**).

Chiar dacă există atestat independent un *Nicolao filio Nicolai magistro tavarnicorum* (*magistrul vistier Nicolae, fiul lui Nicolae* într-o tălmăcire mai laxă):
12.04.1246: în fața regelui Bela al IV-lea se prezintă *Endre*, fiul lui *Barlabe* și declară că fostul său pământ (*quandam terram suam*) din comitatul Zala, numit în limba obișnuită (*vulgo*) *Barla(bashy)da*, cu două mori și pod peste râul (*fluvio*) Zala, împreună cu toate utilitățile și pertinențele sale, stăpânit de strămoșii săi prin drept de moștenire, a fost vândut pentru 40 de mărci de argint lui Dionisie [fiul lui Dionisie, *de genere* Turje] palatinul, comite de Somogy, iar banii integral primiți[71]. Regele restituie lui Endre și toată partea aceea de pământ pe care acesta a fost forțat să-l vândă lui Nicolae, fiul lui Nicolae, magistrul vistier al părintelui său [regele Andrei al II-lea] de bună memorie și care a ajuns în mâinile sale datorită *offensam* față de *nostre maiestati* a acestuia[72];
nicăieri nu se mai spune despre *Nicolae, magistrul vistier* că ar fi fost *fiul lui Nicolae palatinul*. Cu excepția notabilă a șirului demnităților din anul 1233, unde îl găsim și pe

---

plu drept *Miklós*[b], ori *Miklósfia Miklós*[c]. HÓMAN Bálint vorbește și el despre *Nicolae, fiul lui Nicolae*[d].

[a] *Miklós fia Miklós tárnokmester* (Wertner, 1893, p. 32).

[b] Pauler, II, 1899, p. 114, 115, 117, 121.

[c] Pauler, II, 1899, p. 129.

[d] *Magyar Történet*, 1928 (*on-line* https://mek.oszk.hu/00900/00940/html/ -12.08.2021).

[69] *Comes Temesiensis filius Nicolai palatini* / *comite de Timiș fiul lui Nicolae palatinul* ori *comite de Timiș fiul palatinului Nicolae*.

[70] în două cazuri există "**,**" în loc de "**;**" pentru a despărți două persoane, apoi în patru cazuri lipsește orice semn de punctuație pentru a le individualiza, iar într-un caz apar "**:**" în loc de "**;**".

[71] Nagy, Véghely, Nagy, 1886, pp. 17–18, doc 14.

[72] Forțiu, 2020, p. 855 (unde explic despre ce *offensam* este vorba și accept, pe urme istoriografice, existența magistrului Nicolae, fiul palatinului Nicolae, vistier și comite de Pozsony în 1235. Voi corecta la o viitoare republicare prin eliminarea mențiunii palatinale).

Gyletus, iar o posibilă lectură (din cele trei!) ar indica acest lucru ...

Nici măcar o scrisoare papală nu aruncă destulă lumină pentru a clarifica definitiv lucrurile:

12.08.1236: papa Gregorius Nonus îi scrie arhiepiscopului de Kalocsa despre o petiție a regelui Bela al IV-lea în care sunt menționați fugarii *Mica Barbatus*[73]*, Nicolaus filius Borch*[74]*, ac Nicolaus Magister, proditores, de laesae maiestatis crimine condemnati, fraudulenter multa de bonis coronae regiae auferentes, apud quaedam loca religiosa ea deposuisse noscuntur, quae locorum ipsorum rectores in suum praeiudicium detinent, et sibi restituere contradicunt*[75].

Îi putem identifica pe trădători: Mika "bărbosul", fostul palatin Nicolae, fiul lui Barc, *de genere Szak* și magistrul Nicolae, fiul lui Nicolae[76], vistier și comite de Pozsony (1232–'35). Primii doi nu dețineau vreo demnitate publică în vara–toamna anului 1235. Dar Nicolae, fiul lui Nicolae, fiind vistiernic, avea astfel acces la tezaurul regal. Cei trei au fugit din Ungaria nu înainte de-a depozita fraudulos multe din bunurile coroanei regale în locuri ecleziastice cunoscute, a căror conducători le dețineau în prejudiciul regelui. De aici reiese că Nicolae, fiul lui Nicolae, tezaurar în perioada 1232–'35, **nu** este[77] fiul fostului palatin Nicolae, fiul lui Barc, *de genere Szak*, dar mai există varianta ca el să fi fost fiul lui Nicolae, palatin în anul 1205, ori a tizului său, dacă nu cumva sunt una și aceeași persoană[78], palatin în 1213–'14. Acest fapt este un subțire argument în favoarea celei de-a doua variante de lectură.

2. Quis est *Gyletus*?

În anul 1903[79], WERTNER Mór afirma că *Gyletus este doar un schimonosit Angelos*[80] *János*, cu referire la feciorul împăratului Isaac II Angelos, care a ajuns să fie cunoscut mai degrabă drept *Kaloján*[81]. Și în arhondologia epocii arpadiene, ZSOLDOS

---

[73] *Mica Barbatus* / "*bărbosul*" pare a fi[a] Mika, comitele de Bihor (1212–'16, 1219–'21, '26) și Nitra (1223) (Zsoldos, 2011, p. 332).

[a] nu cunoaștem un alt purtător al acestui nume în această perioadă.

[74] Nicolae, fiul lui Barc, *de genere* Szak, l-a însoțit pe Andrei al II-lea în cruciadă (1217–'18), a fost palatin (1219–'22, '26), comite al curții reginei (1213, 1222–'25, †1232), comite de Győr (1213), Sopron (1219–'24, '26, '33) și Pozsony (1224) (Zsoldos, 2011, p. 333).

[75] *CD*, IV/1, pp. 41–42; Theiner, 1859, pp. 147–148, doc CCLXII.

[76] *Nicolaus Magister de laesae maiestatis crimine condemnati* (1236) este Nicolae, fiul lui Nicolae, magistrul vistier al regelui Andrei al II-lea, acuzat de *offensam* față de maiestatea regală în urma căreia și-a pierdut moșiile (1246). Singurul Nicolae vistier al regelui Andrei al II-lea a ocupat demnitatea în perioada 1232–'35.

[77] altfel faptul ar fi fost menționat de către rege/papă, precum în cazul lui *Nicolaus filius Borch*.

[78] ZSOLDOS Attila așa indică; în opinia sa, Nicolae a fost palatin în anul 1205, comite de Nitra (1205–'07), Újvár (1205), Sopron (1207), comite al curții (1208–'10), comite de Pozsony (1208), Keve (1208–'09, 1209–'10), Pozsony (1211–'12), palatin (1213–'14), comite de Cenad (1213) și Bodrog (1214–'15). Fiul său Nicolae este vistier și comite de Pozsony (1232–'35) (Zsoldos, 2011, p. 333 cu un comentariu).

[79] Pentru bibliografia mai veche *vide* Pesty, 1863, pp. 166–167.

[80] *hogy Gyletus csak az Angelos ferdítése* (Wertner, 1903, p. 597).

Attila îl acceptă pe acesta drept comite de Timiș. Într-un studiu cu circulație mai restrânsă, RÓKAY Péter[82] îl indică pe *Gyletus* a fi fratele vitreg al lui *Kaloján*, Gulielmus[83] /Gulliaume de Saint Omer, feciorul din al treilea mariaj al Margaretei, copila regelui Bela al III-lea, o femeie foarte frumoasă[84], care a fost căsătorită cu împăratul Isaac II Angelos [† 27.01.1204], apoi cu cârmuitorul[85] Tesalonicului, Boniface I, marchiz de Monferrat [† 4.09.1207[86]], și cu Nicholas I de Saint Omer [† ~1222]. Dacă primele două căsătorii sunt relativ bine datate (1185–'86[87], 1204), ultima este încă într-o nebuloasă[88]. Pe urmele lui WERTNER Mór, Rókay P. afirmă că în loc de *Temesiensi* ar trebui să citim *Keueiensi*[89] (Keve), știind că regele Andrei al II-lea a făcut aici o donație consistentă surorii sale Margareta la întoarcerea acesteia în regat (~1222):
30.03.1223: papa Honorius al III-lea scrie *Dilecte in Christo filie nostre M*[*argareta*]. *quondam Imperatrici Constantinopolitanae illustri* și o ia sub ocrotirea Sfântului Petru și a sa, împreună cu proprietățile pe care fratele ei, regele Andrei, i le-a dăruit: *specialiter autem Castrum Kewe cum toto Comitatu, redditibus, dignitatibus et proventibus suis; Varod* (i.e. Petrovaradin, RS) *quoque, Perben, Camac* (i.e. Sremska Kamenica, RS) *et Zilzend* (i.e. Susek, RS; toate din regiunea Sirmiu[90])[91] *cum villis, silvis, vineis, piscariis, servis et ancillis, et ceteris pertinentiis sui; Regale insuper predium, quod*

---

[81] Kalojan (i.e. Angelos János (l.m.), Ioan Angelos -l.r.), fiul împăratului bizantin Isaac al II-lea Angelos și Margareta (Maria după botezul ortodox), copila cea mare a regelui Bela al III-lea, era refugiat la curtea arpadiană din anul 1222.

Kaloiohannes nu ocupă vreo demnitate la curtea arpadiană în anul 1233, după cum ne arată jurământul său din 22.09.1233 (Theiner, 1859, p. 119, doc CXCIX [b]).

[82] Петар Рокаи/Petar Rokai; Rókay, 1983 (*non vide*), *apud* Font, 2016, p. 75; Font, 2017, p. 498.

[83] Existent în catedrala din Split, epitaful său îl indică drept *Nobilis Gulielmus* (Csocsán, 1987, p. 43).

Vilmos (l.m.), Wilhelm (l.g.), William (l.e.), Guglielmo (l.it.), Vilhelm (l.r.).

[84] Csocsán, 1987, p. 11, nota 48 (cu bibliografia).

[85] Acesta nu a fost rege! Doar feciorul său și al Margaretei, Demetrios de Montferrat a fost uns rege (6.01.1209), iar mama lui, devenită regentă, a fost indicată drept *domina Thessalonicensis* de către papa Innocentivs Tertius (4.10.1208, 30.03.1210 -Tautu, 1956, pp. 57–58).

[86] aflându-se în campanie militară împotriva lui Ioniță Caloian, în timpul unei cavalcade în zona muntoasă a Mosynopolis (azi, lângă Komotini, GR), a căzut într-o ambuscadă fiind rănit grav cu o săgeată, iar companionii lui au fost împrăștiați, el fiind capturat și decapitat, iar capul său trimis lui Ioniță Caloian la Veliko Tărnovo, care văzându-l a avut una din cele mai mari bucurii ale vieții sale (Tautu, 1956, p. 55).

[87] Makk, 1985, p. 26.

[88] Aloisie TĂUTU îl găsește pe Nicholas I de Saint Omer la Salonic drept soț al regentei Margareta deja în 1210[a]; cu siguranță *post* 1213 și poate chiar *post* 1217 susține Filip Van Tricht[b]. O schiță biografică a împărătesei a fost publicată în limba română deja în anul 1980, în care ultimul mariaj este datat *1209* fără vreo argumentație (Iambor, 1980, pp. 170–172).

[a] Tautu, 1956, p. 60.

[b] Van Tricht, 2011, pp. 381–382, nota 112.

[89] Wertner, 1903, p. 597; Rókay, 1983, p. 123.

[90] Sirmium, *Sirmia*/*Syrmia* (l.l.); Szerém (comitatul), Szerémség (regiunea (l.m.); Srem (l.s.); Srijem (l.cr.); Sirmiu (l.r.).

Elyad (i.e. Ilidia[92], din comitatul Caraș) *vulgaliter appellatur, cum redditibus et proventibus suis, nec non et alia tria* [*predia*] *in Bachaciensi provincia* (i.e. comitatul Bács) *constituta, videlicet Soya, Curth et Mirislou cum pertinentiis suis*[93]. *Castrum Kewe cum toto Comitatu, redditibus, dignitatibus et proventibus suis* / *castrul Keve cu tot comitatul, beneficiile, demnitățile și veniturile sale* înseamnă castrul Keve împreună cu tot domeniul său (*comitatul de castru*) și demnitățile și veniturile acestuia și nu întregul comitat regal Keve[94], precum se crede în întreaga istoriografie[95]. Acest lucru pare că rezultă și din modalitatea în care este identificat comitatul regal Bács drept

---

Regiunea Sirmiu se afla între Dunăre (la N și E) și râul Sava (la S), iar la V nu depășea aliniamentul Banoștor–Grabovo–Manđelos–Sremska Mitrovica. Nici vorbă să ajungă până la râul Drava[a], după cum susține Viorel ACHIM[b]. Cu cei ~2980 km^2 câți măsura, regiunea era chiar mai mică decât comitatul Keve, ori comitatul Bács.

[a] gura de vărsare a râului Drava în Dunăre se află, în linie dreaptă, la ~65 km NV de Banoștor.

[b] Achim, 2008, p. 34.

[91] *Várad, Perben, Kamancz és Zilzeug, melyek – legalább Kamanczról (Kamenicza) ezt mondhatjuk – Szerem megyében feküdtek* (Wertner, 1903, p. 594).

[92] Wertner, 1903, p. 594.

[93] Theiner, 1859, p. 39, doc LXXX. Tălmăcirea în limba română a actului papal ne relevă un traducător nefamiliarizat cu termenii și geografia, altfel cum să explici că *Bachaciensi provincia* se metamorfozează în *ținutul Bachac* (aici *provincia* înseamnă *comitat*, iar *Bachaciensis* (l.l.) este *Bács* (l.m.) ori *Bač* (l.s.)!), ori *Castrurn Kewe cum toto Comitatu* devine *cetatea Kewe cu întreg ținutul*, sau *dignitatibus* este echivalat cu *drepturile* (*DIR*, C. Tr, I, p. 143, doc 142).

În istoriografie se crede că regele Andrei al II-lea ar fi donat surorii sale nu mai puțin de trei comitate întregi (Keve, Bács și Sirmiu), iar fiului ei Kalojan *Sirmia ulterior* (la S de râul Sava), cu Beograd, Baranch (Barancs) și zona din jurul râului Kolubara[a]. Acest lucru este o exagerare crasă. De asemenea, nu există vreo dovadă documentară că aceste donații ar fi fost, în fapt, dota ei primită în momentul căsătoriei cu Isaac Angelos; singurul amănunt referitor la dota Margaretei apare într-o scrisoare a papei Innocentivs Tertius adresată regelui Emeric în anul 1204: *Quod autem scripsisti, quoniam praefatus Ioannitius* [*Dominus Bulgarorum*] *terram, quam pater tuus* [*Bela Rex*] *sorori tuae* [*Margareta*]*, Imperatrici Graecorum, dedit in dotem, detinet occupatam, et terram Seruiae, tuae coronae subiectam, adiuncta sibi paganorum multitudine copiosa, crudeliter deuastauit, ...*[b]. În toamna anului 1182, regele Bela al III-lea a ocupat regiunea Beograd, Braničevo, iar anul următor Niš și Sofia[c]. Pare că acestea au constituit dota.

Ea a primit în stăpânire provincia Sirmium (fals! doar 4 moșii din regiunea Sirmiu) *și câteva ținuturi învecinate* (i.e. 3 moșii locuite în comitatul Bács, cetatea Keve cu întreg domeniul ei și moșia regală locuită numită obișnuit Ilidia din comitatul Caraș)*. Un document din 1229 menționează prima dată* (fals! în *1223* sunt menționate aceste donații pentru prima și ultima oară) *această situație* (Achim, 2008, p. 34).

[a] de exemplu, Iambor, 2003, pp. 12–13 ("reluat" *ad litteram* în Iambor, 2002, p. 120; dar mult mai exact în Iambor, 1980, p. 171 chiar dacă reia necritic traducerea din *DIR*, C. Tr, I, p. 143, doc 142[93]); Font, 2017, p. 498.

[b] *CD*, II, p. 437.

[c] Makk, 1985, p. 21.

[94] Din cel puțin două motive trebuie amintită aici prevederea din Bula de Aur (1222), conform căreia era interzisă dăruirea pe veci a comitate întregi de parcă ar fi fost moșii locuite și dania perpetuă a demnităților (art. 16)[a]. În primul rând, până acum nu se știa de nici un exemplu care

provincia, un sinonim pentru *comitatus*/comitat regal, spre deosebire de Keve *Comitatu*[96].

În anul 1880, PESTY Frigyes susținea că acest *Castrum Kewe cum toto Comitatu, redditibus, dignitatibus et proventibus suis* nu ar fi Kevevár (azi, Kovin, RS) ci Bánmonostor (azi, Banostor, HU)[97]. Editorul Augustin THEINER folosește "**;**" pentru a despărți *cum toto Comitatu, redditibus, dignitatibus et proventibus* de *Varod quoque, Perben, Camanc et Zilzeg cum villis, silvins* ... (toate din regiunea Sirmiu), dar semnul de punctuație este unul modern, nefolosit în 1232. Dar cum nu cunoaștem un comitat Kő (atestat drept *Keu* în 1198), nu putem accepta opinia lui Pesty Fr.

3.03.1229: papa Gregorius IX scrie capelanului său, subdiaconul Egidius, aflat în regatul ungar, că arhiepiscopul de Kalocsa l-a informat personal despre faptul că, din vrerea și dispoziția surorii regelui [Andrei al II-lea], fiica iubită în Hristos, nobila femeie [Margareta], pe pământul/regiunea/ținutul (*terra*) numit *ulterior Sirmia*[98], pe care ea l-a dobândit[99] (când/cum/cât[100]? nu știm!), numită așa din cauza unei părți a Ungariei numită *Citerior Sirmia*[101], biserica principală (*maiori ecclesia*), numită episcopală de

---

să justifice apariția acestui articol[b]. În al doilea rând, mult probabil că acesta a apărut ca urmare a daniei regale în favoarea surorii regelui Andrei al II-lea și al feciorilor ei, iar donația este anterioară apariției Bulei de Aur. Pe de altă parte, trebuie să subliniem că prevederea nu se poate referi decât la comitatele de castru și nu la comitatele regale[95].

[a] Articulus 16: *Integros comitatus vel dignitates quascunque, in prædia seu possessiones, non conferemus perpetuo.* / *Egész megyét vagy akárminemű méltóságot örök jószágul vagy birtokul nem adunk.* / *Nu vom dărui pe veci ca predii sau moșii comitate întregi sau orice alte dregătorii* (*DIR*, C. Tr, I, doc 137, pp. 189–193; p. 191).

[b] Zsoldos, 2011, p. 28.

[95] Comitatul regal conține domeniul castrului (comitatul de castru) și alte moșii (regale, nobiliare/ private, ecleziastice). Regele putea dona doar ce îi aparținea și nu ce era deja în proprietate "privată", iar în cazul comitatului Keve există documentate *ante* 1222 proprietăți ecleziastice (*vide* Györffy, 1987, p. 315 (*Begej*), 316 (*Halász*, *Ittebe*), 319 (*Kölpény*), 320 (*Papi*)). Chiar moșia *Vojla* poate a fost în acest moment deja în proprietatea lui Nicolae, *de genere* Chak, fratele arhiepiscopului de Esztergom Ugrinus, care este "om al regelui" (1212), comite de Komarom (1214), Cenad (1222–'24), Bihor (1228) și Pozsony (<1231) (Györffy, 1987, p. 321 -cu greșeala de-al indica pe Nicolae drept *fiul* lui Ugrin).

[96] cum altfel să explicăm inconsecvența *Castrum Kewe cum toto Comitatu* / *Bachaciensi provincia*? Dacă această interpretare este corectă, se ridică alte întrebări fără răspuns: cine a ocupat – *dacă* a ocupat! – demnitatea *comitatus* de Keve și unde a rezidat?

[97] Pesty, 1880, I, p. 373.

[98] Sirmia Ulterior (l.l.) / Túlsó-Szerémség (l.m.), Onostrani Srem (l.s.), Further/Upper Syrmia (l.e.), Sirmiu de dincolo/de cea parte [a râului Sava], aflat la S de râul Sava. Varianta *„celălalt Sirmium"*[a] îmi pare neadecvată.

[a] Achim, 2008, p. 142.

[99] *aquisivit* se poate traduce și prin *a cumpărat* ...

[100] ~40–50 km la S de râul Sava dacă ar fi să ne luăm după arhidiaconatul de Obona, aparținător episcopiei Sirmiu, o structură ecleziastică existentă în sec. XIV (Ternovácz, 2017, p. 10, 14).

[101] Sirmia Citerior (l.l.) / Innenső-Szerémség (l.l.), Onostrani Srem (l.s.), Hither/Lower Syrmia (l.e.), Sirmiu de dincoace [de râul Sava], regiunea între râul Sava și Dunăre.

către oamenii de acolo, ține de ritul ortodox (*Grecorum ritum tenet*). De aceea, la rugămintea arhiepiscopului, trebuie creat un nou episcopat în *Citeriori Sirmia*, pentru ca *Sclavi et Greci* trăitori acolo (i.e. în *ulterior Sirmia*!) să fie convertiți la ritul latin și aduși sub ascultarea bisericii romano-catolice (*obedientiam Romane ecclesie*)[102]. La data de **20.03.1232** este consemnat *Innocentius Syrmiensis ... episcopus*[103], iar sediul episcopiei era mănăstirea din Kő de pe malul drept al Dunării (azi, Banoštor, RS).

Margareta este menționată încă în viață în ianuarie 1229 și moare probabil în perioada 1232–'33[104], ori poate chiar mai târziu[105]. Proprietățile sale sunt moștenite[106] de către cei doi feciori[107], care au acompaniat-o în Ungaria, vlăstarul imperial **Kalojan**[108] și Gulielmus[109] [† 20.04.1242], provenit din a treia ei căsătorie.

În dania regelui Bela al IV-lea din anul **1235**[110], *post* 25 septembrie, *Dilecto cognato nostro Calo Iohanne Domino Sirmy et Comite de Kewe* deschide șirul demnităților laice, fiind nominalizat chiar înainte de palatinul Dionisie, comite de Szolnok, fiul lui Dionisie, *de genere* Tomaj (*Dionysio filio Dionysii Palatino et Comite de Zonuk*[111]). Tot el apare drept comite de Bács între 1238–'42[112]. Poate a fost și comite de Zala[113]

---

[102] *... dilecta in Christo filia nobilis mulier ...* [*Margareta*] *Soror illustris Regis Ungarie aquisivit quamdam terram, quae appellator ulterior Sirmia ratione cuiusdam partis Hungariae, quae Citerior Sirmia nuncupatur; ...* (*CD*, III/2, pp. 157–158; Theiner, 1859, pp. 88–89, doc CLIX).

[103] Ternovácz, 2011, pp. 35–36.

[104] Kádár, 2012, p. 92.

[105] după cum pare că indică faptul că la data de 22.09.1233 Kalojan încă nu poartă vreun titlu.

[106] Conform cutumei medievale ungurești, proprietățile se împărteau în mod egal între feciorii moștenitori, ori rămâneau în posesiunea lor comună, dar fiul cel mai mic moștenea casa părintească. Testamentul comitelui Nicolae, *de genere* Chak, fratele arhiepiscopului Ugrinus de Esztergom, confirmat regal în anul 1231[a], indică clar acest ultim lucru, care este apoi codificat în *Tripartitum*-ul lui WERBŐCZY István (1514; Pars I, Titulus 40).

[a] *CD*, III/2, pp. 227–230.

[107] alți trei nu au acompaniat-o (Font, 2017, p. 498).

[108] Kaloján, Angelos János (l.m.), Kaloiohannes, Joannes Angelos (l.l.).

[109] (l.l.), Gulliaume (l.fr.), Wiliam (l.e.), Vilmos (l.m.).

[110] actul este datat greșit *Regni autem nostri anno secundo* dar acest lucru a fost clarificat îndestulător de către SENTPÉTERY Imre[111].

[111] *CD*, IV/1, pp. 21–28; Szentpétery, 1927, p. 187, (*RA*) 608 (cu bibliografia).

[112] **29.01.1238:** *Ioanne Angelo, domino Simone* (sic! *Syrmiae* -n.m.) *comite Wachiensi*[a] (sic! *Bachiensi* -n.m.; *CD*, IV/1, pp. 104–111), care pentru editorii români devine *Ioan Angelus domn <de Sirmiu>, Simion comite de Vaț* (*DIR*, C. Tr, I, p. 309).

21.03.1240: *Ioanne Domino Syrmiae et Comite Bachiensi* (*CD*, IV/3, pp. 550–552).

23.09.1241: *dilecto cognato nostro Johanne domino Syrmie et comite Bachiensi* (*DZ*, IV, pp. 135–136, doc 124 este un fals!).

14.08.1242: *dilecto cognato nostro Johanne domino Syrmie comite Baciensi* (*DZ*, IV, pp. 157–158, doc 142).

16.11.1242: *Dilecto cognato nostro Ioanne Angelo, Domino Syrmiae, et Comite Bachiensi* (*CD*, IV/1, pp. 258–264; *DZ*, IV, pp. 172–176, doc 155).

[113] la o dată neprecizată, *vide* Wertner, 1890, pp. 225(nota 3)–226.

înainte de-a muri la o dată necunoscută a intervalului noiembrie 1242–5.07.1250[114]. A fost căsătorit cu Matildis, copila lui Henri, conte de Vianden și Margaret de Namur și a avut probabil două copile: Maria, căsătorită cu Anselm de *Keu*/*Chau* și Jelena, căsătorită cu regele sârb Uroš I[115]. După moartea soțului ei, Matildis apare drept *comitissa* de Pozsega/Požega în perioada 1250–'59[116].

Ce trebuie să înțelegem din sintagma *Domino Syrmiae* și care este întinderea regiunii Sirmiu în perioada 1235–'42 sunt lucruri controversate. Este vorba doar de un titlu[117] – *Szerémség hercege/ura*[118] ("domn"[119] de Sirmiu) – pe care Kalojan l-a purtat și care i-a oferit oportunitatea să conducă regiunea (comitatul?[120]/ducatul?) în numele regelui Bela al IV-lea. Imediat după moartea sa,

3.10.1253: regele Bela al IV-lea menționează că Laurențiu, *villicus de Bessenev* (azi, Бешеново/Bešenovo, RS), care aparținea de biserica Sf. Gregorius[121] din același sat *Bessenev*, împreună cu fiul său numit Dimitrie și Ioan, ginerele lui Grigore, au fost surprinși de către Leopold și tovarășii săi, cămărași regali din Sirmiu[122], în timp ce fabricau monedă calpă și au fost condamnați de către venerabilul părinte Benedict, arhiepiscop de Kalocsa și cancelar regal, care *pe cuprinsul <u>întregului Sirmiu</u>*[123]*, el se folo-*

---

[114] Kádár, 2012, p. 97.

[115] Reconstituirea genealogică a lui Gordon L. McDaniel este solidă și viabilă (McDaniel, 1983).

[116] atestată documentar **5.07.1250:** *litteras nobilis domine relicte domini Johannis, comitisse de Posoga* (Weiss, 2009, p. 34, nota 6 cu bibliografia; *vide* și Zsoldos, 2005, p. 158).

[117] Viorel ACHIM menționează că *stăpânirea lor în Sirmium a îmbrăcat o formă specială ... dominus al Sirmiului (*dominus Syrmie*), titlu care nu existase înainte în nomenclatorul regatului. Nu a fost vorba de un ducat*[a]. Dar în Mačva, unde Rotislav Mihailović apare drept *Domino de Machou*, ar fi fost un ducat, conform aceluiași istoric ...[b].

[a] Achim, 2008, p. 34.

[b] Achim, 2008, p. 35, 141.

[118] înainte de năvălirea mongolă, comitatul Szerém a fost condus, între 1235–'42, de către *Kaloján herceg*, cu titlul de *a Szerémség hercege/ura (*dux/dominus Sirmii*)* (Zsoldos, 2011, p. 207).

[119] herceg (l.m.) = duce, principe, prinț (l.r.); úr (l.m.) = domn, stăpân, stăpânitor, domnitor (l.r.).

[120] *comitatum de Cerem* (i.e. Szerém/Sirmiu) este atestat documentar la data de 7.07.1222[a], dar "dispare" apoi pentru 30 de ani, exact perioada în care aici au stăpânit Margareta și feciorii ei. Există și opinia nefondată că membrii casei regale nu ar fi ocupat vreodată demnitățile de *banatus*, *comitatus* și *vaivodatus*[b]. Depinde de ce înțelegem noi prin sintagma *membrii casei regale*; erau Margareta și feciorii ei, ori Rotislav Mihailović, ginerele lui Bela al IV-lea, considerați membrii ai casei arpadiene? Deoarece Kalojan apare drept comite de Keve și Bács, iar Rotislav a ocupat demnitatea de *banatus* a *întregii* Slavonii (1247) ...

[a] Theiner, 1859, p. 35, doc LXXI; *DZ*, III, p. 214, doc 189; *vide* și Kristó, 1988, pp. 456–458.

[b] *The titles banus, comes and vajda were never held by members of the royal family* (Font, 2017, p. 492).

[121] i.e. mănăstirea benedictină din preajma Гргуревци/Grgurevci, RS (Hardi, 2016, p. 96).

[122] *camerarios nostros Sirmienses* (*DZ*, IV, pp. 539–540).

[123] *per <u>totam Sirmiam</u> non solum honore Comitatus, sed etiam vice et auctoritate nostra ex delegatione nostra fungebatur* (*DZ*, IV, pp. 539–540, doc 469).

Ce ar trebui să înțelegem prin *totam*/*întregul* Sirmiu este discutabil: *Citerior* și *ulterior Sirmia*, ori doar *Citerior Sirmia*? Dacă luăm în considerare posibilitatea ca Rotislav Mihailović să fi

sea nu doar de honorul de Comitatus[124]*, ci chiar acționa în locul nostru, cu autoritatea noastră* [*regală*]*, prin împuternicirea noastră* [*regală*] ceea ce ne oferă o idee și despre puterea deținută de către Kalojan[125].

Am văzut că regele Andrei al II-lea i-a donat surorii sale comitatul de castru Keve (~1222). Între 1221–'35 nu mai apare vreun comite de Keve în documente, chiar dacă în perioada 1219–'21 și 1236–'38, în 3 cazuri, demnitatea a acompaniat întotdeauna demnități baroniale (comite al curții, paharnic, jude regal) și astfel a fost favorizată apariția titlului în documentele regale solemne. Acest lucru poate însemna că nu a existat vreun comite al comitatului regal Keve (și nici al *comitatului de castru*) în această perioadă. În 22.09.1233, probabil când mama sa nu este încă decedată, Kalojan sigur nu poartă vreun titlu în momentul jurământului său în fața legatului papal Jacobus de Pecoraria, alături de judele regal Dimitrie, fiul lui Luca, *de genere* Chak, și comitele *Symo*[*n*][126]. Documentul îl consemnează doar drept *fiul fostului împărat al Constantinopolului*[127]. Prezent la încoronarea regelui Bela al IV-lea (25.09.1235), acesta i-a cerut lui Kalojan să renunțe la proprietatea asupra castrului Keve și a domeniului aferent, ori regele de-a dreptul a revocat donația tatălui său în cadrul politicii sale de anulare a daniilor veșnice inutile și nefolositoare, politică reluată imediat după moartea lui Andrei al II-lea, iar în contra-partidă i-a oferit demnitatea de *comitatus* a comitatului regal Keve[128], pe care o îndeplinește până anul următor. Din păcate, avem dificultăți în a oferi o cronologie certă a desfășurării evenimentelor pentru că puținele diplome care interesează sunt datate doar prin milesim. În perioada 1236–'38 îl găsim pe judele regal, Gyula, fiul lui Leustachie, *de genere* Ratot, purtând și titlul de comite de Keve. Din 1236, Kalojan ar fi putut deveni comite de Bács (*Comite Bachiensi*), demnitate în care-l găsim atestat documentar în perioada 1238–'42. Poate că a ocupat demnitatea chiar până în momentul morții sale (~1242–'50) pentru că un alt comite de Bács apare doar în anul 1256.

3. Gulielmus

Frate vitreg al lui Kalojan, **Gulielmus** nu pare a fi deținut vreo demnitate publică în regat și pare că moare fără descendenți[129], cel puțin pe linie masculină. Istoricul WERTNER Mór a observat[130] că printre martorii, care au depus jurământ în fața lega-

---

devenit *Domino de Machou* încă din 1247–'48, este vorba de *Citerior Sirmia* dintre râul Sava și Dunăre. Dacă credem că el a început să poarte acest titlu doar cu puțină vreme înainte de atestarea documentară a choronimului (28.06.1254, dar *post* 3.10.1253), atunci putem interpreta că este vorba de ambele regiuni.

[124] în anul 1246, Benedict încă nu era comite de Sirmiu (*ÁÚO*, VII, p. 209).

[125] ignorând existența comitatului Sirmiu (7.07.1222), WEISZ Boglárka crede că dacă nu Margareta atunci sigur Kalojan a înființat aici trezoreria/cămara, care a rămas funcțională și după moartea sa, iar Leopold era comitele acestei cămări la data de 3.10.1253 (Weisz, 2009, p. 34).

[126] Theiner, 1859, p. 119, doc CXCIX [b]; Forțiu, 2020, p. 801.

[127] *Kaloiohannes filius quondam Iursar* (sic!) *Imperatoris Constantinop*[*olis*].

[128] atestat printr-o danie a regelui Bela al IV-lea din 1235 (Szentpétery, 1927, p. 186, (RA) 608).

[129] Epitaful său amintește de *Sponsa Margarita* (i.e. Margareta de Wavrin?).

[130] Wertner, 1903, pp. 607–608.

ților papali[131] trimiși de către Innocentivs Quintus pentru verificarea[132] miracolelor, care aveau legătură cu Margareta[133], copila regelui Bela al IV-lea, ori mormântul ei[134], se numără și *Domina Margaretha quondam filia domini Gulielmi ducis de Maconia, soror et monialis dicti monasterii virginis gloriose de insula Danubii*, care a depus mărturie luni, 27.07.1276[135]. Conform propriei declarații, Margareta avea 36 de ani în acest moment (deci, născută ~1240) și a intrat în mănăstire la vârsta de 9 ani[136]. În fața aceleași comisii, *Frater Marcellus*, confesorul Margaretei, copila regelui Bela al IV-lea, și fost prior provincial al Ordinului Dominican în Ungaria (1258–'69), declară, la data de 28.08.1276, într-o zi de vineri, că *sororem Margaretham, filiam domini Gulielmi, qui fuit cognatus*[137] *regis Bele*[138], iar *Domina Margaretha*, copila doamnei Ana, sora soției regelui Ștefan al V-lea[139] (i.e. Elisabeta Cumana), la data de 25 iulie, într-o sâmbătă, o amintea pe *sorori Margarethe, filie quondam domini Gulielmi, ducis de Macotisa*[140]. Wertner M. afirma că *Maconia/Macotisa* nu este nimic altceva decât *Machovia* sau *Macsó*, iar Gulielmus a fost duce de Mačva[141]. Opinia lui a fost acceptată și lingvistic încă din anul 1916. Într-un alt context decât cel istoric, lingvistul MELEGDI János o spune răspicat: *Că această* Maconia *în fapt* Macoŭia *și asta e* Macsó*:* Macsovia

---

[131] magiștrii *Umberto Blanco* (Bianchi), capelan papal și canonic al bisericii din Piacenza și *De la Corre*, doctor în teologie și canonic al bisericii Sfinților Apostoli din Verona (Fraknói, 1896, p. 160, 163, 384).

[132] a doua verificare; prima fusese realizată de către o comisie locală[a] în cadrul sanctificării cerute de către regele Ștefan al V-lea papei Grigore al X-lea. Comisia și-a început lucrările în luna iulie a anului 1271 și nu și le terminase încă la începutul lui 1273. Rezultatele acestei prime cercetări încă nu ajunseseră la Roma în ianuarie 1276, când noul papă Innocentivs Quintus solicită o nouă verificare (Fraknói, 1896, pp. CIX–CXI).

[a] formată din arhiepiscopul Filip de Esztergom, care, după moartea sa [† .12.1272], este înlocuit de episcopul Lodomer de Oradea, episcopii Paul de Veszprém și Filip de Vacz și abatele mănăstirii cisterciene din Zirc (Fraknói, 1896, pp. CIX–CXI).

[133] Margit / Margareta [* 27.01.1242, Klis, HR; † 18.01.1270, Margit-sziget, Budapest, HU], copila regelui Bela al IV-lea, 1254: se călugărește și intră în mănăstirea dominicană din Insula Iepurilor[a] ridicată de tatăl ei, 28.07.1789: beatificată, 19.11.1943: canonizată, comemorată la 18 ianuarie.

[a] insula este cunoscut sub mai multe nume; din sec. XVII, Margit-sziget (Budapest, HU).

[134] *vide* și Forțiu, 2021, pp. 10–13 (de unde provin și notele 131–133 de aici).

[135] Fraknói, 1896, p. 189.

[136] *Interrogata, quot annos haberet ipsa testis* [*Domina Margaretha*]*, respondit: «Triginta sex annos, et intravi monasterium quando habui novem annos»* (Fraknói, 1896, p. 192).

[137] *cognati* (l.l.)[a] indică o relație de rudenie pe linie maternă; mama lui Gulielmus, Margareta, copila regelui Bela al III-lea, fusese sora bună a regelui Andrei al II-lea și mătușa lui Bela al IV-lea.

[a] Bartal, 1901, pp. 137–138.

[138] Fraknói, 1896, p. 278.

[139] *filia domine Anne, sororis coniugis regis Stephani*

[140] Fraknói, 1896, p. 183.

[141] *... Maconia tehát nem más mint Machovia vagyis Macsó, Vilmos pedig Macsó herczege* (Wertner, 1903, p. 608).

nu e vreo îndoială. ... Maconia *(recte* Machoŭia = Macsó*)* ...[142]. A respinge cele trei mărturii din anul 1276, invocând puerile motive, ori a le trece pur și simplu sub tăcere, este inacceptabil.

A fost ridicată, nefondat, obiecția că choronimul Mačva nu este atestat documentar înainte de anul 1254[143]; Gulielmus apare drept duce de Mačva în anul 1276, într-un moment în care choronimul deja intrase în uz comun[144]. Apoi, Rotislav Mihailović, ginerele lui Bela al IV-lea, poate că a devenit *Domino de Machou* chiar din 1247[145], ori de la începul anului 1248, după ce a predat demnitatea de *banatus totius Sclavonie* lui Ștefan, fiul lui Dragun, *de genere* Gutkeled[146]. Ori între 1242, când moare Gulielmus, și 1247 sunt doar 5 ani, despre care nu știm mai nimic, cum nu cunoaștem nici extinderea regiunii Mačva în acest moment. Sigur este doar că în nord acoperea zona aflată doar la S de râul Sava[147], care se numise *ulterior Sirmia* în anul 1229. S-ar putea ca *Maconia* / *Macotisa* (Mačva) din 1276 să se refere la Sirmiu, iar menționarea a apărut sub această formă doar pentru că ultimul choronim reprezenta deja "altceva" (i.e. comitatul Szerém/Sirmiu din 1242/'53) în 1276. Aceasta este o interpretare posibilă a puținelor informații certe pe care le avem. Pe de altă parte, Mačva (1247–'48?/1254) poate că era mult mai mică decât a devenit de-a lungul vremii cât a fost *dominus* aici Rotislav Mihailović și inițial nu cuprindea și zona Beograd–Braničevo[148].

---

[142] *Hogy ez a* Maconia *tulajdonkép* Macoŭia *s ez* Macsó*:* Macsovia*, semmi kétség benne. ...* Maconia *(recte* Machoŭia = Macsó*)* ... (Melegdi, 1916, p. 398).

[143] **28.06.1254:** în lista demnităților a unui eschatocol regal apare și *Ratislao Duce Gallicie, et Domino de Machou, genero nostro carissimo*[a]; este vorba de Rotislav Mihailović / Mikhailovich [† 1262], *dux Galicie* (1245), ban al *întregii* Slavonii (1247), *dominus* de Mačva (1254–'62), care se autonumește *Imperator Bulgarorum*, căsătorit din anul 1243 cu Ana [* ~1226 –'27; † ~1285(?)], copila favorită a regelui Bela al IV-lea.

[a] *CD*, IV/2, pp. 214–218.

[144] Roland, fiul lui Dominic, *de genere* Ratot este primul care poartă titlul de *banus de Machou* (28.11.1272), iar până în anul 1276 sunt alți patru titulari ai demnității (Zsoldos, 2011, p. 51).

[145] ZSOLDOS Attila așa crede (Zsoldos, 2011, p. 50).

[146] atestat documentar în această demnitate printr-un document datat *anno domini MCCXLVIII*, iar actul banului Ștefan este copiat într-un act regal datat 3.04.1248 (*DZ*, IV, pp. 343–344, doc 308; Zsoldos, 2011, p. 45).

[147] **17.12.1256:** regele Bela al IV-lea aprobă împărțirea moșiilor din *Comitatibus infrascriptis, scilicet Chanadiensi, Thimisiensi, Syrimiensi,* ***in Districtu de Mako*** (sic! ***Macho***[a]***), vltra Zawa*** (sb.m.; i.e. *în districtul Mačva, dincolo de* [*râul*] *Sava* -n.m.)*, in Comitatu de Woswar, in Comitatu Jauriensi et in Comitatu Musuniensi* între membrii neamului Cenad (*ÁÚO*, VII, pp. 429–431, doc 303; *EO*, I, pp. 197–199, doc 222; DF 253630; *DIR*, XIII, C. Tr, II, pp. 21–23, doc 20 -traducerea în limba română). Documentul este un **fals** din sec. XIV, chiar dacă a fost realizat prin folosirea unui/unor act(e) vechi (indicat astfel de către Györffy, 1963, p. 839; acceptat de către Blazovich, Géczi, 1995, p. 38).

[a] DF 253630; Blazovich, Géczi, 1995, pp. 135–139 și nota 73 pentru forma toponimică.

[148] Regiunea Beograd–Braničevo ajunge în posesia țarului Ioan Asan al II-lea, în urma mariajului său cu fiica lui Andrei al II-lea în anul 1221 și el încă o deține în 1230[a]/ 1232[b]. Nu știm *când*/*cum* ajunge zona din nou în posesia arpadienilor. Posibil doar în toamna anul 1246, după

Gulielmus nu putea fi duce/*dominus* de "Mačva" (i.e. Sirmiu) înainte de moartea sa (21.04.1242), pentru că fratele său vitreg mai mare Kalojan este atestat *dominus* de Sirmiu între 1235–16.11.1242, dar ar fi putut să ocupe demnitatea după moartea mamei sale, în perioada *post* 1229–*ante* 1235, ori ar fi putut fi chiar *dux*/*dominus* de Mačva *post* 1229–*ante* 1242, în paralel cu fratele său care era *dominus* de Sirmiu (atestat 1235–'42). Adevărul este că ambele interpretări pot fi valide și nu putem decide. Dar o întrebare tot rămâne; de ce nu a fost menționat niciun titlu în epitaful lung al lui Gulielmus, unde apare doar un prea neutru *Nobilis*?

Încă de la WERTNER Mór nu se acceptă o identitate între Gulielmus și *Vilmos*: **18.03.1242:** în lista demnitarilor dintr-o danie regală apare și *Vaylermo** [*magister*] *agasonum*. Editorul Tadja SMIČIKLAS indică * *Id est Wilermo (= Wilchelmus)*[149]. În lista demnitarilor dintr-o altă danie regală din această zi apare și *Wilermo* [*magister*] *Agazonum*[150]. Istoriografia maghiară îl numește *Vilmos* pe acest comis. El mai apare și drept comite de Crasna (**23.09.1241:** *Wilhelmus*[151]).

4. Comentarii

Interpretarea informațiilor istorice:

7.07.1222: *comitatum de Cerem* (i.e. Szerém/Sirmiu);

1233: *Gyletus, dux Sirmii ...*;

22.09.1233: cu ocazia jurământului său, Kalojan nu apare cu vreun titlu, chiar dacă unul dintre companionii săi îl poartă[152];

1235: *Calo Iohanne Domino Sirmy et Comite de Kewe*;

29.01.1238: *Ioanne Angelo, domino Syrmiae, comite Bachiensi*;

21.04.1242: moare *Nobilis Gulielmus* și epitaful său lung nu menționează vreun titlu purtat de acesta în cursul vieții sale[153];

16.11.1242: *Ioanne Angelo, Domino Syrmiae*;

3.10.1253: *venerabili patre Benedicto arcbiepiacopp Colocensi aule nostre cancellario ... per totam Sirmiam non solum honore comitatus ...*;

---

moartea țarului Căliman I Asan, ori la începutul anului 1254, pe când țarul Mihail Asan era în campanie militară contra lui Ștefan Uroš I al Serbiei, sau ...

[a] **1230** (*post* 9.03.)**:** conform privilegiului țarului Ioan Asan al II-lea în favoarea negustătorilor raguzani, și Vidin, Braničevo și Beograd erau deținute de către acesta.

[b] **21.03.1232:** papa Gregorivs Nonus scrie episcopului de Cenad că episcopii bulgari de Beograd și Braničevo, care de mult timp sunt subordonații săi (*Pontifici Romano subiecti*), se rup de el. Dacă episcopul de Cenad nu reușește să-i recâștige, într-un termen rezonabil, să revină la unitatea cu Roma, atunci cele două episcopii să treacă sub autoritatea episcopiei din Sirmiu din plenipotență papală (Theiner, 1859, pp. 103–104, doc CLXXIX).

[149] *DZ*, IV, pp. 146–148, doc 133.

[150] *CD*, IV/1, pp. 246–250.

[151] **23.09.1241:** danie a regelui Bela al IV-lea ... *dilecto cognato nostro Iohanne domino Syrmie et comite Bachiensi, ... Wilhelmo Crasinensi* [*comite*] (DL 66509; *Blagay*, I, pp. 7–9, doc III; transcriere a capitlului bisericii din Zagreb, 30.07.1346).

[152] *... nos Kaloiohannes filius quondam Iursar Imperatoris Constantinop. Demetrius Iudex aule regie et comes Symo ...* (Theiner, 1859, p. 119, doc CXCIX [b]).

[153] 24 de rânduri (Csocsán, 1987, p. 43).

1276: *domini Gulielmi ducis de Maconia/Macotisa* (Mačva) *qui fuit cognatus regis Bele*,

în mod unitar ridică multe probleme și întrebări fără răspuns, care nu interesează în acest context, decât în mod tangențial, în vederea clarificării problemei *Comes Temesiensis* (1233). Ce este clar încă din start este că aici **nu** trebuie să citim *Comes Keviensis*, după cum cred greșit WERTNER Mór (1903) și RÓKAY Péter (1983), pentru că nu există vreun impediment ca Gulielmus să fi fost *dux Sirmii, Comes Temesiensis* dacă lista demnităților din anul 1233 este autentică.

5. O critică diplomatică

În anul 1923, în primul volum al listei critice a diplomelor arpadiene, referitor la izvodul demnităților din anul 1233 publicată de către KATONA István (1783), SZENTPÉTERY Imre menționa că *Evident avem de-a face cu o copie foarte defectuoasă, motiv pentru care nu se știe dacă această încheiere nu este, de fapt, la fel cu una dintre încheierile vreunei diplome cunoscute*[154]. Ultima apreciere este nefondată; numele *Gyletus* și demnitatea *dux Sirmii* sunt menționări chiar unice. Chiar dacă observă două neconcordanțe în lista demnităților ecleziastice[155] – *Stephanus Vaciens*[*is*]. *Budinus Vesprim*[*yensis*]. *episcopi* în loc de *Bricius* și *Bartholomeus* – el nu declară drept *Hamis*/*falsă* această listă a demnităților (nici măcar nu o cataloghează drept *Gyanús*/*suspectă*). Opțiunea lui îmi pare tare surprinzătoare[156] ...

Din 16 diplome solemne ale regelui Andrei al II-lea emise în anul 1233[157], în 15 cazuri (12[158] + 3[159]) a existat o ordine imuabilă a demnitarilor ecleziastici[160]:

---

[154] *Nyilván nagyon hibás másolattal van dolgunk, minek folytán nem tudni, hogy ez a záradék tulajdonképen nem valamelyik ismert oklevél záradékával azonose* (Szentpétery, 1923, p. 163, (*RA*) 510).

[155] eliminând *Gyletus, dux Sirmii, Comes Temesiensis filius Nicolai palatini*, demnitățile laice se verifică și prin alte documente.

[156] În ultima vreme, și alți cercetători au ridicat problema autenticității listei demnitarilor din anul 1233, dar nimeni nu a analizat-o cu atenție până acum; în 2017, Đura HARDI afirma că, din punct de vedere al credibilității, izvodul *lasă mult de dorit*[a]. Filip Van TRICHT scria că este vorba de o *discutabilă copie fragmentară a unui hrisov regal din 1233 (?)*[b].

[a] Овај извор, што се веродостојности тиче, оставља много недоумица./*Ovaj izvor, što se verodostojnosti tiče, ostavlja mnogo nedoumica* (Hardi, 2017, p. 124).

[b] *... questionable fragmentary copy of a royal charter of 1233 (?) ...* (Van Tricht, 2020, p. 62, nota 19).

[157] https://archives.hungaricana.hu/en/charters/ (Search: *1233* / Sort by: *Relevance* / *By Issue Date*). (13–16.08.2021).

Probabil că sunt mai multe acte emise în acest an de cancelaria regală, dar numărul lor este îndestulător pentru o analiză relevantă.

[158] DL 190, DL 24882, DL 61133, DL 61407, DL 86818, DF 200902, DF 200903, DF 208291 (p. 22), DF 208377, DL 192, DL 37333, DF 206929.

[159] Fără a altera ordinea înșiruirii, au lipsit câte un episcop în documentele DL 187 (Bulcsu), DL 99838 (Stephanus), DL 76769 (Gregorius), unde și numele unui alt episcop era scris greșit (*Bernardo* în loc de *Reinaldo*, dar în acest caz este vorba de un transumpt din anul 1651).

Ugolinus / Robertus / Cletus / Gregorius / Bricius / Bartholomeus /
Stephanus / Bartholomeus / Reinaldus / Bulcsu / Benedictus

Două cazuri merită menționate separat, pentru că poartă aceeași dată 1.10.1233, iar actele sunt scrise de același scrib: DL 99838 (aceeași ordine, dar lipsește Stephanus) și DL 99839, în care înșiruirea este cu totul alta (singurul caz![161]):

Ugolinus / Robertus / Bartholomeus / Bricius / Bartholomeus /
Stephanus / Gregorius / Cletus / Reinaldus / Bulcsu / Benedictus

Eschatocolul debutează întotdeauna cu Ugolinus, în capacitatea sa de cancelar regal – *Datum per manus reverendi Ugolini Calocensi Arhchiepiscopi et aule Regie cancellarii* –, după care se specifică anul/data emiterii actului, iar înșiruirea demnitarilor bisericești debutează cu Robert, arhiepiscop de Esztergom, în calitatea sa de primat al regatului.

Dacă comparăm cu lista demnitarilor publicată de KATONA István (**Fig. 2**) observăm că aceasta debutează cu Robert și doar apoi este menționat Ugolinus:

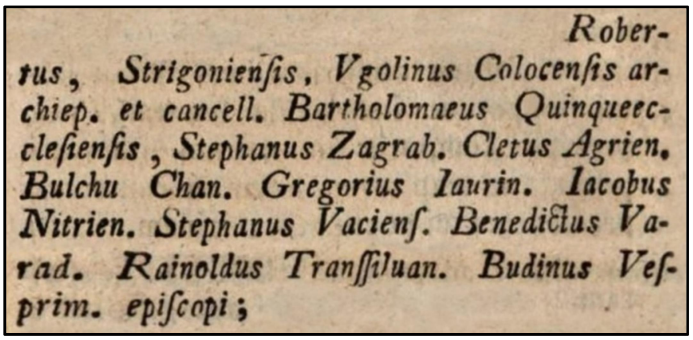

Robertus, Strigonienſis, Vgolinus Colocenſis archiep. et cancell. Bartholomæus Quinqueeccleſienſis, Stephanus Zagrab. Cletus Agrien. Bulchu Chan. Gregorius Iaurin. Iacobus Nitrien. Stephanus Vacienſ. Benedictus Varad. Rainoldus Tranſſiluan. Budinus Veſprim. epiſcopi;

Fig. 2. Demnitățile ecleziastice (1233 -Katona, 1783).

Robertus / Ugolinus / Bartholomeus / Stephanus / Cletus / Bulchu / Gregorius /
Iacobus (Nitra) / Stephanus (sic! Bricius), Benedictus, Rainoldus, Budinus
(sic! Bartholomeus)[162],

iar înșiruirea episcopilor este cu totul diferită față de restul documentelor analizate. Și mai există o deosebire; doar în acest caz este menționat și Iacobus, episcop de Nitra între 1223–'41. Nu am găsit o explicație pentru absența acestuia din cele 16 diplome solemne ale anului 1233. Apoi, în toate aceste 16 izvoade cercetate lista laicilor începe cu *Dionisio comite palatino*, nicidecum acesta nu este indicat simplu doar *palatino* /*palatinus* precum în înșiruirea lui Katona (1783). În cazul lui *Demetrius, comes curiae regiae et Bachiensis Comes* (1783), acesta apare drept *aulo nostro curiae comite*,

---

[160] SZENTPÉTERY Imre inventariază 24 de documente pentru anul 1233, dar doar 10 sunt diplome solemne și toate relevă aceeași ordine (Szentpétery, 1923, pp. 159 (*RA* 500)–166 (*RA* 523); *RA* 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 511, 512).

[161] *unum argumentum, nullum argumentum*!

[162] *Robertus, Strigoniensis, Vgolinus Calocensis archiep*[*iscopi*]. *et cancell*[*arii*]. *Bartholomæus Quinqueecclesiensis, Stephanus Zagrab*[*iensis*]. *Cletus Agrien*[*sis*]. *Bulchu Chan*[*adiensis*]. *Gregorius Iaurin*[*ensis*]. *Iacobus Nitrien*[*sis*]. *Stephanus Vaciens*[*is*]. *Benedictus Vrad*[*iensis*]. *Rainoldus Transsiluan*[*ensis*]. *Budinus Vesprim*[*iensis*] *episcopi; ...* (Katona, 1783, pp. 684–685).

sau *aule nostre curiali comite*, ori *curiae comite* și niciodată nu se folosește sintagma *curiae regiae*. După care vin menționați *comitibus comitatus*, listă deschisă întotdeauna de către *Nicolae, fiul lui Barc, comite de Sopron*, iar la sfârșit sunt cei care ocupă magistraturile. Trecerea între cele două "blocuri" de demnități laice se face întotdeauna prin intermediul lui *Nicolae magistru vistier și comite de Pozsony*, ca unul care ocupă concomitent o magistratură și o demnitate comițială. Niciodată nu întâlnim "amalgamul" magistratură/demnitate – magistratură – demnitate – demnitate – magistratură – demnitate precum în *series dignitatum* publicată în 1783[163]. Din toate aceste amănunte putem concluziona că lista **nu** este copiată *ad litteram* dintr-un document original, ci este "construită" de către cineva după propriile cunoștințe (Robertus este menționat primul pentru că autorul știe că este vorba de primatul regatului, episcopul Iacobus este menționat și el pentru că apare în alte documente ale perioadei 1223–'41, nu se cunosc numele exacte a doi episcopi, care poartă nume "ciudate" (mai ales când sunt prescurtate) și ele sunt înlocuite cu două nume comune etc.). Cu alte cuvinte, această **listă a demnităților** din anul **1233** publicată în 1783 este **un fals**, iar **valoarea** sa **istorică** este **nulă**! Și deținem și alte indicii în acest sens:

Primul demnitar laic din lista lui Katona I. (1783) este:

Gyletus dux Sirmii, Comes Temesiensi,

iar în istoria "romanțată" a cetății Fraknó datorată lui Paul Esterházy (1.08.1701) găsim:

Giletus, Dux Syrmiæ alias Banus (sic! *Comes*[164]) *Temesiensis*.

Acest lucru nu înseamnă că cele două surse se verifică/certifică una pe alta, ci doar că lista publicată de către Katona I. (1783) provine și ea tot din arhiva familiei Esterházy. Din motive obscure în acest moment[165], aici s-au falsificat documente medievale (știm de conscripția din 14.04.1360) și s-au inventat istorii legendare pentru cetatea Fraknó.

6. Concluzii

Deoarece lista demnităților publicată de către KATONA István în anul 1783 este un fals, nu cunoaștem numele comitelui comitatului regal Timiș în acest an[166].

Din același motiv, archondologia perioadei trebuie corectată; de asemenea, **nu** există vreo dovadă că *Nicolae, magistrul vistier* în perioada 1231–'35, ar fi fost fiul fostului palatin Nicolae (1205, 1213–'14[167]) și cu siguranță nu este feciorul lui Nicolae, fiul lui Barc, *de genere* Szak, palatin între 1219–'22 și în anul 1226.

---

[163] *Nicolaus magister tauernicorum et Comes Posoniensis Bagyn, magister pincernarum Stephanus, Comes de Byhor; Nicolaus, filius Bors, Comes de Supruniensis: Michaelis magister agazonum Petrus, frater Marcelli, comes Nitriensis*.

[164] După cum am menționat deja, un *Banus Temesiensis* / *ban de Timiș*, ori *ban timișean* nu a existat în istorie, deci obligatoriu aici trebuie să citim *Comes* / *comite*, care fiind un rang prea "mic" pentru Paul Esterházy a fost înlocuit (de acesta? de funcționarii săi?) cu *Banus*.

[165] pentru câteva posibile explicații, *vide* nota 40.

[166] Dacă șirul demnităților din anul 1233 publicat în 1783 ar fi aparținut unui document autentic, aflam de existența unui *Comes Temesiensis* în acest an, doar că nu puteam decide numele lui. În opinia mea, pentru că îmi pare că a treia variantă de lectură este cea corectă, contrar a ceea ce susține întreaga istoriografie modernă, ar fi fost vorba de un fecior al fostului palatin Nicolae (1205, 1213–'14[167]), al cărui nume nu este menționat și nu avem cum să-l aflăm.

[167] dar sunt aceștia una și aceeași persoană, ori sunt doi Nicolae distincți?

BIBLIOGRAFIE

Achim, 2008	Viorel ACHIM, ***Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni***, Biblioteca Enciclopedică de istorie a României, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 2008, 350 pg., ISBN 978-973-45-0564-7.
ÁÚO	WENZEL Gusztáv, ***Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus • Árpád-kori Új Okmánytár***, I–XII kötet, Monumenta Hungariae Historica • Magyar Történelmi Emlékek, Pest–Budapest, 1860–1874.
Bakács, 1956	BAKÁCS István, ***Az Esterházy család hercegi ágának levéltára***, Levéltári leltárak, 2., Levéltárak Országos Központja, Budapest, 1956, 278 pg.
Balázsovits, 1869	***Brevis Historia Conventuum Ordinis S. Francisci Seraphici reformatae provinciae S. Mariae (in) Hungaria(e) Ex Authenticis Fontibus In Archivo Provinciae Existentibus Deducta*** per P. Odoricum Balázsovits, eiusdem provinciae vicarium, Posonii, MDCCCLXIX (i.e. 1869 -n.m.), Typis Francisci Regii Mayer, 194 pg.
Barinyay, 1753	Stephano BARINAY de Monostor (monostori BARINYAY István), ***Palatini regni Hungariæ Bello, Paceque Clarissimi ...***, Tyrnaviæ, Typis academicis Societatis Jesu, 13.05.1753, [4] + 220 + [4] pg.
Bariska, 2007	BARISKA István, ***A Szent Koronáért elzálogosított nyugat-Magyarország 1447-1647: kismonográfiák***, Archivum Comitatus Castriferrei, 2., Szombathely, 2007, 204 pg., ISBN 978-963-7227-18-9.
Bartal, 1901	Antonius BARTAL, ***Glossarium mediæ et infimæ latinitatis regni Hungariæ***, Academiæ Litterarum Hungaricæ, Lipsiæ – B. G. TEUBNERI, Budapestini - Societatis Frankliniæ, MCMI (i.e. 1901 -n.m.), XXVIII + 722 + [2] pg.
Bél, Kincses, 2006	BÉL Mátyás, KINCSES Katalin Mária (ed), ***Sopron vármegye leírása II. / Descriptio Comitatus Semproniensis II.***, Sopron Város Történeti Forrásai / Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg, C sorozat, 3. kötet / Reihe C, Band 3., Sopron Város Történeti Forrásai, Soproni Levéltár, Sopron, 2006, 280 pg., ISBN 963 8327 23 5, ISBN 963 8327 22 7 Ö.
Belitzky, 1938	BELITZKY János, ***Sopron vármegye története***, Első Kötet, Budapest, Stephaneum Nyomda, 1938, XIV + 1016 pg. + o hartă.
Blazovich, Géczi, 1995	BLAZOVICH László, GÉCZI Lajos, ***A Telegdiek pere 1568-1572***, Dél-Alföldi évszázadok, 6., Szeged, 1995, 284 pg., ISSN 1237-4587, ISBN 963 7237 18.
Burgerth, 1817	F[ranz]. BURGERTH, *Vaterlandskunde: Das fürstlich Eßterhazysche Schloß Forchtenstein*, În: *Hesperus: ein Nationalblatt für gebildete Leser*, Nro. 27, 1817, pp. 210–215.
CD	FEJÉR György, ***Codex Diplomaticvs Hvngariae Ecclesiasticvs ac Civilis • Magyarország Egyházis és Világi Okmánytára***, I–XI tomus/kötet, Buda, 1829–1844.
Csaplovics, 1821	Johann v[on]. CSAPLOVICS (i.e. jeszenovai CSAPLOVICS János -n.m.), ***Topographisch-statistisches Archiv des Königreichs Ungern***, Zweiter Band, Wien, 1821, Im Werlage bei Anton Doll, [VIII] + 480 pg.
Csocsán, 1987	Eugene CSOCSÁN de Várallja, *The Turin Shroud and Hungary*, În: *Ungarn-Jahrbuch*, Band 15, Jahrgang 1987, pp. [1]–49.
DF	*Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár* (MNL OL), Budapest, HU, *Collectio Diplomatica Hungarica* / *Diplomatikai Levéltár*, *Diplomatikai*

fényképgyűjtemény.

DIR, C. Tr, I — ***Documente privind istoria României***, Veacul: XI, XII și XIII, C. Transilvania, Vol. I (*1075–1250*), Comitetul de redacție Ion Ionașcu, L[etiția]. Lăzărescu-Ionescu, Barbu Câmpina, Eugen Stănescu, D[avid]. Prodan, Mihail Roller [-] redactor responsabil, Academia Republicii Populare Române, Ed. Academiei Republicii Populare Române, [București,] 1951, LVI + 430 pg.

DIR, XIII, C. Tr, II — ***Documente privind istoria României***, Veacul: XIII, C. Transilvania, Vol. II (*1251–1300*), Comitetul de redacție Ion IONAȘCU, L[etiția]. LĂZĂRESCU-IONESCU, Barbu CÂMPINA, Eugen STĂNESCU, D[avid]. PRODAN, Mihail ROLLER [-] redactor responsabil, Academia Republicii Populare Române, Editura Academiei Republicii Populare Române, [București,] 1952, C + 523 + [2] pg.

DL — *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár* (MNL OL), Budapest, HU, *Collectio Diplomatica Hungarica* / *Diplomatikai Levéltár*, *Diplomatikai leveltár*.

DZ, II–XIII — T[adija]. SMIČIKLAS, ***Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae / Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije.***, Volumen / Svezak II–XIII, Zagreb, 1904–1915.

Eckkrammer-Horvath, Fiebig, 2012 — Iris ECKKRAMMER-HORVATH, Kurt FIEBIG, *Neue Ergebnisse zur Erbauung der Burg Forchtenstein*, 2012, 8 pg. (*ms*), *on-line* https://www.academia.edu/3083167/Grabungsergebnisse_Schloss_Forchtenstein_2012 (10.08.2021).

Engel, 2003b — ENGEL Pál, *Középkori magyar genealógia*, În: *Idem*, *Magyar középkori adattár*, Arcanum DVD könyvtár IV. – Családtörténet, heraldika, honismeret, 2003 (*editio princeps* MTA Történettudományi Intézete, Budapest, Arcanum CD-ROM, 1.03. 2001, 25,9 MB), ISSN 1588-9815, ISBN 963 9374 72 5.

Font, 2016 — FONT Márta, *Rosztyiszlav magyarországi birtokai és az általa kormányzott terület: Macsó*, În: ZSOLDOS Attila (ed), ***Hercegek és hercegségek a középkori Magyarországon***, Konferencia Székesfehérváron 2014. szeptember 20., Közlemények Székesfehérvár történetéből, Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár, 2016, 228 pg., ISSN 1217-6311, ISBN 978-963-8406-13-2; pp. 74–79.

Font, 2017 — Márta FONT, *Prince Rostislav in the Court of Béla IV*, În: *Russian History*, Vol. 44, No. 4 (*Festschrift to the honor of Ann Kleimola*), Part I (Dec 2017), pp. 486–504.

Forțiu, 2020 — Sorin FORȚIU, *Un* Luca*, care nu-i* Iula*, ban de Severin (1233)!*, În: *ArheoVest*, Nr. VIII: *In Honorem Alexandru Rădulescu*, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, Vol. 1: *Arheologie*, Vol. 2: *Metode Interdisciplinare și Istorie*, Editor: Sorin FORȚIU, Coordonator: Dorel MICLE; DVD-ROM: Adrian CÎNTAR; WEB: Sorin FORȚIU și Claudiu TOMA, Asociația "ArheoVest" din Timișoara, JATE-Press Kiadó, Szeged, 2020, Vol. 1: pp. 1–416 + DVD-ROM, Vol. 2: pp. 417–870, ISBN 978-963-315-464-9 (Összes/General), 978-963-315-465-6 (I. kötet/volumul 1), 978-963-315-466-3 (II. kötet/ volumul 2); Vol. 2, pp. 787–868.

Forțiu, 2021 — Sorin FORȚIU, *Banologia (XI):* Alberto [Magno] bano de Zeurino *(1272)*, În: *Morisena*, Anul VI, Nr. 1 (21)/2021, pp. 5–17.

Fraknói, 1896 FRAKNÓI Vilmos (ed), ***Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis / A Veszpremi Puspokseg Romai Okleveltara***, I. Tomus/Kotet: ***1103–1276***, Budapest, Franklin-Tarsulat Könyvnyomdaja, 1896, CLVIII + [2] + 410 pg. + 6 reproduceri color; pp. 163–383: doc CXCVIII: *1276. Julius 23 – Október 20. A Margit királyleány szentté avattatása ügyében foganatosított tanúkihallgatás jegyzőkönyve. * Inquisitio super vita, conversatione et miraculis beatæ Margarethæ virginis, Belæ IV. Hungarorum regis filiæ, sanctimonialis monasterii virginis gloriosæ de insula Danubii, ordinis Prædicatorum, Vesprimiensis diocesis.*

Fügedi, 1977 FÜGEDI Erik, ***Vár és Társadalom 13-14. századi Magyarországon***, Értekezések a Történeti Tudományok Köréből, Új Sorozat, 82, A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, 218 + [6] pg., ISBN 963 05 1152 5.

Györffy, 1963 GYÖRFFY György, ***Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza / Geographia historica Hungariæ tempore stirpis Arpandianæ***, vol. I. (*A–Cs*): *Abaújvár, Arad, Árva, Bács, Baranya, Bars, Békés, Bereg, Beszterce, Bihar, Bodrog, Borsod, Brassó, Csanád és Csongrád megye*, Akadémiai Kiadó, Budapest, A.M. Hakkert, Amstelodami, 1963 (*editio secunda* 1966, *editio tertia* 1987), 910 pg.

Györffy, 1987 GYÖRFFY György, ***Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza / Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpandianae***, vol. III. (*H–K*): *Heves, Hont, Hunyad, Keve, Kolozs, Komárom, Krassó, Kraszna, Küküllő megye és Kunság*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987, 568 pg., ISBN 9630536137.

Hardi, 2015 Ђура ХАРДИ / Đura HARDI, Криминални случај фалсификатора новца Лаурентија из Бешенова из 1253. године као извор за средњовековну историју Срема / *Kriminalni slučaj falsifikatora novca Laurentija iz Bešenova iz 1253. godine kao izvor za srednjovekovnu istoriju Srema*, În: Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду / *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, Књига / Knjiga XL-2, 2015, pp. 245–255.

Hardi, 2016 Đura HARDI, *Cumans and Mongols in the region of Srem in 1241-1242: A discussion on the extent of devastation*, În: *Istraživanja*, Journal of Historical Researches, ISSN 0350-2112, 27 (2016), pp. 84–105.

Hardi, 2017 Ђура ХАРДИ / Đura HARDI, Један прилог питању византијског наслеђа на тлу Овостраног Срема (Sirmie Citerioris) / *A contribution to the issue of the Byzantine legacy in the area of Lower Syrmia (*Sirmia Citerior*)*, În: Зборник Радова Византолошког Института / *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta*, LIV, ISSN 0584-9888, Beograd, 2017, pp. [117]–142.

Horányi, 1782 Alexius HORÁNYI, *29. Uiber das echmalige Temescher Banat: Ein Schreiben an den herausgeber von Alexius Horányi*, În: *Ungrisches Magazin, oder Beyträge zur ungrischen Geschichte, Geographie, Naturwussenschaft, und der dahin einschlagenden Litteratur*, Zweyter Band. Mit Kupfern [, Wiertes Stück], Preßburg, bey Anton Löwe, 1782, 510 + [10 + 2] pg.; pp. 399–411.

Iambor, 1980 P[etru]. IAMBOR, *Contribuţii documentare privind unele aşezări româneşti din vestul ţării la începutul feudalismului*, În: *Acta Mvsei Napocen-*

sis, XVII, 1980, pp. [159]–175.

Iambor, 2002 — Petru IAMBOR, *Contribuţii la istoria unor aşezări fortificate din Banat (sec. IX-XIV)*, În: *Patrimonium Banaticum*, 1 (2002), pp. 115–131.

Iambor, 2003 — Petru IAMBOR, *Contribuţii la istoria unor aşezări fortificate din Banat*, În: *Acta Mvsei Napocensis*, 37-38, II (Istorie), 2000-2001 (2003), ISSN 1454-1521, ISBN 973-7951-36-0, pp. [9]–18.

Katona, 1783 — ***Historia critica regvm Hvngariae stirpis Arpadianae**, ex fide domesticorvm et exterorvm scriptorvm concinnata Stephano Katona*, In Regia Vniversitate Bvdensi ..., Tomvlvs V.: ***Complectens res gestas Andreae II. et Belae IV. ad cladem vsqve tartaricam***, Posonii et Cassoviae, Svmtibvs Ioannis Michaelis Landerer, Typographi et Bibliopolae, MDCCLX XXIII (i.e. 1783 -n.m.), [14] + 1076 pg.

Kádár, 2012 — KÁDÁR Tamás, *Az Árpád-házi uralkodók és az országlásuk idején hercegi címmel tartományi különhatalmat gyakorolt külhoni, fejedelmi származású előkelők, valamint azok családtagjainak elhalálozási és temetkezési adatai 997-1301 között*, În: *FONS*, XIX. évfolyam. (2012), 1. szám, pp. 57–108.

Kelenyi, 1960 — KELENYI Ferenc, *Franknöi ütirajz 1847-böl*, În: *Soproni Szemle*, XIV. Évfolyam (1960), 4. Szám, pp. 368–370.

Kristó, 1986 — KRISTÓ Gyula, ***Az Árpád-kor háborúi***, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1986, 326 pg., ISBN 963 326 348 4.

Kristó, 1988 — KRISTÓ Gyula, ***A vármegyék kialakulása Magyarországon***, Nemzet és emlékezet, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988, 648 pg., ISBN 963-14-1189-3, ISSN 0231-0910.

Lehotzky, 1796 — [Andream LEHOTZKY], ***Stemmatographia Nobilium Familiarum Regni Hungariæ; Præmissa est Series Chronologica quatuor Statuum et Ordinum e diplomatibus eruta***, *I. Regni Hungariæ, et Partium eidem Annexarum Quator Status et Ordines, Serie Chronologica, e Diplomatibus Deducti, et Historico-Politicis Notationibus Illustrati per ...*, Pars I., Posonii, Typis Simonis Petri Weber, 1796, 456 + 100 pg.

Lehotzky, 1798 — [Andream LEHOTZKY], ***I. Regni Hungariæ et Partium eidem Annexarum Statuum et Ordinum seu Nobilium Familiarum Stemmatographia intersertis accessorie notationibus de Antiquis Populis Hungaræ oras Incolentibus***, Pars II., Posonii, Typis Simonis Petri Weber, 1798, [10] + 470 pg.

Makk, 1985 — Ferenc MAKK, *Relations hungaro-byzantines à l'époque de Béla III*, În: *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 31, No. 1/2 (1985), pp. 3–32.

Malovecká, 2009 — Milota MALOVECKÁ, ***Karol Wagner 1732–1790: historík Spiša a Šariša***, Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov, 2009, 228 pg., ISBN 97 88071657293; pp. 129–150.

McDaniel, 1983 — Gordon L. McDANIEL, *On Hungarian-Serbian Relations in the Thirteenth Century: John Angelos and Queen Jelena*, În: *Ungarn-Jahrbuch*, Band 12, Jahrgang 1982/1983, pp. 43–50.

Melegdi, 1916 — MELEGDI János, *Kisebb Közlemények*, În: *Magyar nyelv*, Közérdekű (Havi) Folyóirat (A Művelt Közönség Számára), XII. Kötet., 1916 Deczember, 10. Szám, p. 398.

Muszka, 1740 — [Nicolaus MUSZKA,] ***Palatium regni Hungariæ. Pars Prima: Palatinos sub regibus Hungariæ***, Ad Annum Christi 1515. Complectens ... Annô à parta Salute 1740. Mense Julio die 28., Cassoviæ, Typis Academicis Societatis JESU, [6] + 274 + [4] pg.

Muszka, Schmitth, 1752 — [Nicolaus MUSZKA, Nicolaus SCHMITTH,] ***Palatini Regni Hungariæ Bello Paceque Clarissimi, E Diversis Scriptoribus Patriis, Exteris, Diplomatibus, aliisque instrumentis literariis eruti, Ac Perbrevi Narratione A Primis temporibus Sancti Stephani Hungarorum Regis, Ad nostram usque ætatem cum accurata Chronologia deducti***, Tyrnaviæ, Typis Academicis Societatis Jesu, Anno MDCCLII (1752), [6] + 220 + [4] pg.

Muszka, Schmitth, 1760 — [Nicolaus MUSZKA, Nicolaus SCHMITTH,] ***Palatini Regni Hungariæ Bello Paceque Clarissimi, E Diversis Scriptoribus Patris, Exteris, Diplomatibus, aliisque instrumentis literariis eruti, Ac Perbrevi Narratione A Primis temporibus Sancti Stephani Hungarorum Regis, Ad nostram usque ætatem cum accurata Chronologia deducti***, Editio Tertia, Tyrnaviæ, Typis Academicis Societatis Jesu, Anno MDCCLX (i.e. 1760 -n.m.), [8] + 220 + [18] pg.

Nagy, Véghely, Nagy, 1886 — NAGY Imre, VÉGHELY Dezső, NAGY Gyula, ***Zala vármegye története***, Oklevéltár, Első Kötet: *1024–1363*, Budapest, 1886, [2] + 640 pg.

Nagy I., 1889 — NAGY Imre, ***Sopron vármegye története***, Oklevéltár: Első kötet *1156–1411*, Sopron Vármegye Közönsége, Sopron, Nyomatott Litfass Károly Könyvnyomdájában, 1889, [2] + 648 pg.

Nagy I., 1891 — NAGY Imre, ***Sopron vármegye története***, Oklevéltár: Második kötet *1412–1653*, Sopron Vármegye Közönsége, Sopron, Nyomatott Litfass Károly Könyvnyomdájában, 1891, IV + 650 pg.

Pauler, II, 1899 — PAULER Gyula, ***A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt***, Második Kötet, Mäsodik, Javitit Kiadás, Athenaeum Irod[almi]. és Nyomdai R[észvény]. Társulat, Budapest, 1899, VI + 616 pg.

Peres, 2009 — PERES Zsuzsanna, *A magyar „hitbizományi" jog kezdetei* (doktori értekezés), Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Doktori Iskola – Jogtörténeti Alprogram, Témavezető: Dr. KAJTÁR István, Pécs, 2009, 291 pg. (*ms*), *on-line*.

Perschy, 1993 — *Forchtenstein – legendär*, În: Jakob Michael PERSCHY (ed), ***Bollwerk Forchtenstein: Burgenländische: Landesausstellung: 1993: Burg Forchtenstein: 15. Mai – 31. Oktober 1993***, Katalog der Burgenländischen Landesausstellung 1993 = Burgenländische Forschungen Sonderband XI, Burgenländischen Landesregierung Abteilung XII/2 – Landesarchiv und -bibliothek, Eisenstadt, 1993, 276 + [24] pg.; pp. 32–35.

Pesty, 1863 — PESTY Frigyes, *Temes vármegye föispanjai*, În: *Magyar történelmi tár*, Tizenkettedik Kötet, M. DCCC. LXIII (i.e. 1863 -n.m.), pp. [157]–267.

Pesty, 1880, I — PESTY Frigyes, ***Az eltünt régi vármegyék***, Első Kötet, A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, Budapest, 1880, 434 pg.

Pogány, 2000 — Váliné POGÁNY Jolán (ed), ***Az örökség hagyományozása: Könyöki József műemlékfelmérései: 1869-1890***, Forráskiadványok, IV., Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest, 2000, 374 pg., ISBN 963 714 3 86 6.

Pray, 1783 — [Georgius PRAY], *2. Von den Temescher, und Preßburger Grafen, ein Schreiben, an den Herausgeber*, În: *Ungrisches Magazin, oder Beyträge zur ungrischen Geschichte, Geographie, Naturwussenschaft, und der dahin einschlagenden Litteratur*, Dritten Bandes [, erstes Stück], Preßburg, bey Anton Löwe, 1783, 512 + [10] pg.; pp. 44 (sic! 48)–60 (*Arad, den 7ten Oktober, 1782.*).

Prickler, Tobler, 1993 — Harald PRICKLER, Felix TOBLER, *Burg und Grafschaft Forchtenstein*, În: Jakob Michael PERSCHY (ed), ***Bollwerk Forchtenstein: Burgenländische: Landesausstellung: 1993: Burg Forchtenstein: 15. Mai – 31. Oktober 1993***, Katalog der Burgenländischen Landesausstellung 1993 = Burgenländische Forschungen Sonderband XI, Burgenländischen Landesregierung Abteilung XII/2 – Landesarchiv und -bibliothek, Eisenstadt, 1993, 276 + [24] pg.; pp. 13–31.

Raffelsperger, 1846 — Franz RAFFELSPERGER, ***Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten: nach amtlichen Quellen, den besten vaterländischen Hilfswerken und Original-Manuscripten, von einer Gesellschaft Geographen, Postmännern und Staatsbeamten.***, Zweiter Band.: *Da. – Gz.*: *Mit 5 typometrischen Landkarten: Galizien, Illirien mit Steiermark, Lombardie-Venedig und 2 Blätter der großen Postkarte vom Kaiserstaate*. Zweite Auflage, Wien, 1846, Druck und Verlag der k. k. a. p. Typo-geographische Kunstanstalt. In Commission bei Ignaz Klang ..., 984 pg.

Rókay, 1983 — Петер Рокаи (i.e. RÓKAY Péter), *Gyletus dux Sirmii*, În: Зборник Матице Српске на истории / *Zbornik Matice srpske na istoriju*, 27 (1983), Novi Sad, pp. 121–127.

Schweickhardt, 1840 — [Franz Xaver] SCHWEICKHARDT, ***Schilderungen des Merkwürdigen aus allen Theilen des Erdballes***, VI. Band., Wien, [1840,] Zu haben bei der Redaction vaterländisch-literarischer Werke Josephstadt am Glacis, Nr. 223, 254 + [2] pg.

Stessel, 1899 — STESSEL József, *Fraknó multja*, În: *Századok*, 1889. Évifolyam. (XXIII. Évfolyam.), pp. [294]–310.

Szentpétery, 1923 — SZENTPÉTERY Imre, ***Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke / Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica***, I. kötet, 1. füzet., Budapest, 1923, XIII + [3] + 176 pg.

Szentpétery, 1927 — SZENTPÉTERY Imre, ***Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke / Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica***, I. kötet, 2 füzet., Budapest, 1927, pp. 177–352 + [2] pg.

Szentpétery, 1930 — SZENTPÉTERY Imre, ***Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke / Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica***, I. kötet, 3 füzet., Budapest, 1930, pp. 353–576.

Tautu, 1956 — Luigi TAUTU (i.e. Aloisie TĂUTU -n.m.), *Margherita di Ungheria: Imperatrice di Bisanzio*, În: *Antemurale*, III, 1956, pp. [51]–79.

Ternovácz, 2017 — Bálint TERNOVÁCZ, *Nastanak i rana povijest latinske biskupije Srijema [The Foundation and Early History of the Latin Bishopric of Syrmia]*, În: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda*, vol. 35 (2017), pp. 1–14.

Ternovácz, 2011 — TERNOVÁCZ Bálint, *A szerémi püspökök életrajza, valamint a kői, illetve a szenternyei székeskáptalan archontológiája a 14. század közepéig*

/ *The Biography of the Bishops of Szerém, and the Archontology of the Chapters of Kő and Szenternye until the Mid-14th Century*, În: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok / Essays in Church History in Hungary*, 2011/ 1–2, ISSN 0865–5227, pp. 33–47.

Theiner, 1859 — Augustino THEINER, ***Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie shronologica disposita*** ..., Tomus Primus: *Ab Honorio PP. III usque ad Clementem PP. VI: 1216–1352*, Romae, Typis Vaticanis, MDCCCLIX (i.e. 1859 -n.m.), XLII + [2] + 838 pg.

Tobler, 1996 — Felix TOBLER, *Burg Forchtenstein in Reisebeschreibungen, Reiseführern und topographischen Handbüchern aus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, În: *Burgenlandische Heimatblätter*, 58. Jahrgang, Eisenstadt 1996, Heft Nr. 2, pp. [49]–71.

Torma, 1847 — TORMA [Karoly], *Kirándulás Fraknóra*, În: *Életképek*, 23. szám. – Június 5. 1847., pp. 750–751 (arhiva publicației este deja *on-line* la http://real-j.mtak.hu).

Van Tricht, 2011 — Filip Van Tricht, ***The Latin Renovatio of Byzantium: The Empire of Constantinople (1204-1228)***, The medieval Mediterranean: peoples, economies, and cultures, 400-1500, 90, BRILL, Leiden, 2011, 536 pg., ISBN 978-90-04-20323-5.

Weisz, 2009 — WEISZ Boglárka, *A szerémi és pécsi kamarák története a kezdetektől a XIV. század második feléig*, În: *Acta Universitatis Szegediensis - Acta Historica*, Tomus CXXX., 2009, pp. 33–53.

Wertner, 1890 — Moritz WERTNER, *Margarethe von Ungarn, Kaiserin von Griechenland und Königin von. Thessalonich*, În: *Vierteljahrschrift für Siegel-, Wappen- und Familienkunde*, XVIII. Jahrgang, 1890, pp. 219–255.

Wertner, 1903 — WERTNER Mór, *Margit császárné fiai*, În: *Századok*, XXXVII. Évfolyam, 1903 évi folyam, 7. szám, pp. [593]–611.

Zsoldos, 2005 — ZSOLDOS Attila, ***Az Árpádok és asszonyaik: A királynéi intézmény az Árpádok korában***, Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 36., MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2005, 228 pg., ISBN 963 8312 98 X, ISSN 0238 2180.

Zsoldos, 2011 — ZSOLDOS Attila, ***Magyarország világi archontológiája 1000–1301***, História Könyvtár, Kronológiák, Adattárak, 11, História • M[agyar] T[udományos] A[kadémia] Történettudományi Intézete, Budapest, 2011, 382 pg., ISBN 978 9627 38 3, ISSN 1217 310 X.

CAZUL LÁSZLÓ MAUTHNER. ÎNTRE ARHEOLOGIE ȘI IMPOSTURĂ

*Ioan Bejinariu**

* Muzeul Județean de Istorie și Artă din Zalău; bion_1867@yahoo.com

Abstract. The archaeological literature knows numerous cases of erroneous reports, most often in the case of older discoveries that entered in museum collections after passing through numerous "hands" and the actual location of the discovery was erased from the memory of the protagonists. However, there are also cases where those who have sold antiquites to museums intentionally conceal the actual location of the discovery or make up stories to make the discoveries even more interesting, in order to increase its value. One of these was certainly László MAUTHNER, the budapestan antiquarian, a controversial figure in the European antiquites trade at the turn of the 20th century. There are a number of European museums, including from Romania, wich bought archaeological objects from this trader and some of them also entered in the scientific circuit. When the study of these antiquities was done with a critical sense, including in the documentary archive of the museums, however, the false stories invented by Mauthner were discovered, mostly about reporting the places of the discoveries. Our study aims to present that some of these discoveries from the current territory of Romania have reached the collections of some museums in the country and abroad. We will insist less on the archaeological description and interpretation and more on the odyssey of the discovery and especially on the question that these discoveries raised, sometimes even shortly after entering in the museum collections. Two of these important, but equally questionable discoveries, have as their place of discovery the locality of Moigrad / Mojgrad (Sălaj, RO / Szilágy county). These are known in scientific literature as the “Moigrad hoard”, respectively the “Moigrad bronze deposit” or the “Moigrad I deposit”.

Keywords: Transylvania, archaeological discoveries, praehistoric bronze pieces, antiquarians, heritage artifacts trade.

Cercetarea arheologică în etapa publicării rezultatelor unor săpături implică cel mai adesea și un recurs la cercetările și semnalările din trecut. În mod firesc, în acest demers cei mai mulți cercetători preiau informațiile anterioare cu un necesar spirit critic, care implică verificarea lor și, cel mai adesea, corectitudinea semnalărilor. Orice inadvertență, orice nepotrivire ridică semne de întrebare și îndeamnă la o reverificare a surselor, la o analiză mai atentă a semnalărilor. Literatura arheologică cunoaște numeroase situații ale unor semnalări eronate, cel mai adesea în cazul unor descoperiri mai vechi, care au intrat în colecții muzeale după ce au trecut prin numeroase "mâini", iar locul real al descoperirii s-a șters din memoria protagoniștilor. Din păcate, mereu apar situații în care, în mod intenționat cei care au vândut antichități muzeelor trec sub tă-

cere locul real al descoperirii sau plăsmuiesc povești menite să facă descoperirea și mai interesantă pentru a-i crește valoarea. Perpetuate în timp și "validate" prin recursul la nume ilustre de arheologi, care le-au preluat și valorificat științific, astfel de descoperiri, deși ridică încă suspiciuni, tind să devină veritabile axiome.

MAUTHNER (MAUTNER) Izidor László [* 5.08.1868, Magyarszék, kom. Baranya; † 22.07.1944, Budapest] probabil nu a fost atât de faimos în timpul vieții sale, precum a devenit la o anumită perioadă de timp după trecerea în neființă. Iar această "faimă" continuă să sporească în ultimii ani, când apar tot mai multe dovezi ale implicării sale în măsluirea unor artefacte arheologice sau a informațiilor referitoare la locul și împrejurările descoperirii lor. În anul 1893 începe o afacere în Budapesta și deschide un magazin pe fosta stradă Eszterházy, nr. 24 (astăzi strada Puskin) în care comercializa opere de artă, tablouri, covoare orientale, mobilier, pietre prețioase, obiecte din aur și argint. Ca și anticar, el derulează vreme de câteva decenii relații de afaceri cu *Magyar Nemzeti Múzeum* (*Muzeul Național Maghiar* / MNM) și cu alte mari muzee de pe cuprinsul Europei. Prin intermediul lui multe dintre muzeele europene ale vremii, inclusiv *British Museum*[1], și-au sporit colecțiile cu antichități provenite de pe teritoriul fostei Duble Monarhii, iar anticarul a obținut venituri substanțiale din aceste tranzacții, însă a avut de suferit (inclusiv confiscarea unor bunuri) în vremea regimului horthyst, deși s-a convertit la creștinism încă din anul 1932. A fost înmormântat în cimitirul Kerepesi din Budapesta[2].

Datorită lui Mauthner au ajuns în colecțiile unor muzee europene și o serie de obiecte arheologice provenite de pe teritoriul Transilvaniei, însă în ultima vreme semnalări venite din rândul specialiștilor dovedesc că anticarul budapestan a apelat în decursul timpului la tot felul de tertipuri, minciuni și chiar falsificări grosolane în goana după câștiguri maxime. Aceste constatări, precum și rectificările publicate în ultima vreme referitoare la localizarea unor vechi descoperiri, ne-a determinat să reevaluăm câteva dintre descoperirile vechi, dar în același timp bine cunoscute în literatura de specialitate, care au ca și numitor comun faptul că provin din localități de pe teritoriul Sălajului.

Prima dintre descoperiri este cunoscută mai ales celor care s-au aplecat asupra problemelor metalurgiei preistorice a bronzului și în particular asupra așa-numitelor "*depozite de piese de bronz*". În literatura de specialitate este cunoscut drept **depozitul "Moigrad I"** și ar fi fost descoperit în zona acestei localități din centrul Sălajului, mai bine cunoscută datorită vestigiilor romane ale anticului Porolissum. În compunerea acestui depozit apar vase de bronz și anume fragmente ale unor cazane de bronz, tipul "*cu atașe cruciforme*", fragmente provenind de la cești de bronz, vârfuri de lance, numeroase brățări și două bucăți de bronz brut. Este unul dintre depozitele care prin compunerea lui este considerat tipic pentru etapa Hallstatt B1 din Transilvania, ceea ce a dus la denumirea unei serii de depozite drept "seria Moigrad – Tăuteu"[3]. Descoperirea

[1] Gogâltan, Drașovean, 2015, p. 121-124.
[2] Sallay, 2005, p. 377-379; Kemenczei, 1991, p. 27; Kemenczei, 2014, p. 130-131; Vargyas, 2020, p. 117.
[3] Petrescu-Dîmbovița, 1977, p. 125- 139; Petrescu-Dîmbovița, 1978, p. 139-147.

fost publicată pentru prima dată de către Ion NESTOR, în anul 1935[4], menționând drept loc al descoperirii localitatea Moigrad, mențiune care s-a perpetuat și ulterior, ori de câte ori depozitul apare menționat în publicațiile de arheologie sau în scrieri de popularizare. Dintre numeroasele depozite și descoperiri izolate de piese de bronz, care provin din zona localității Moigrad[5], acest depozit a fost fără îndoială cel mai celebru și cel mai des menționat. Depozitul a fost cumpărat de către *Museum für Vor- und Frühgeschichte* din Berlin în anul 1914 de la negustorul budapestan L. Mauthner. Este vorba despre 62 piese, care ar fi fost descoperite anterior anului achiziției la Moigrad. Nu apar informații despre locul exact și împrejurările descoperirii. "Odiseea" depozitului "Moigrad I" nu se încheie însă aici. La distanță de un secol de momentul achiziției de către muzeul berlinez, arheologul PROHÁSZKA Péter, studiind arhiva Cabinetului de Monete și Antichități a *Magyar Nemzeti Múzeum* din Budapesta avea să descopere o mapă cu scrisori și câteva fotografii. Prima scrisoare, datată 9 februarie 1914, era trimisă de către HÄNDLER Mihály, bijutier din Șimleu Silvaniei către muzeul menționat și era însoțită de fotografia unor obiecte de bronz (**Fig. 1/A**) pe care le oferea spre achiziție, solicitând în acest sens și o ofertă de preț. În aceeași mapă se afla și răspunsul adresat bijutierului șimleuan de către directorul de atunci al Cabinetului de antichități, VARJÚ Elemér László. Acesta menționa că, din punctul său de vedere, valoarea pieselor oferite spre achiziție este redusă, deoarece majoritatea sunt în stare fragmentară, iar o expertiză bazată doar pe imagini ar fi dificilă. Preciza că fiecare piesă ar valora, în opinia sa, între 1 și 5 coroane și solicita informații despre locul exact și împrejurările descoperirii. În următoarea scrisoare a lui Händler, datând din 17 februarie 1914,

A.

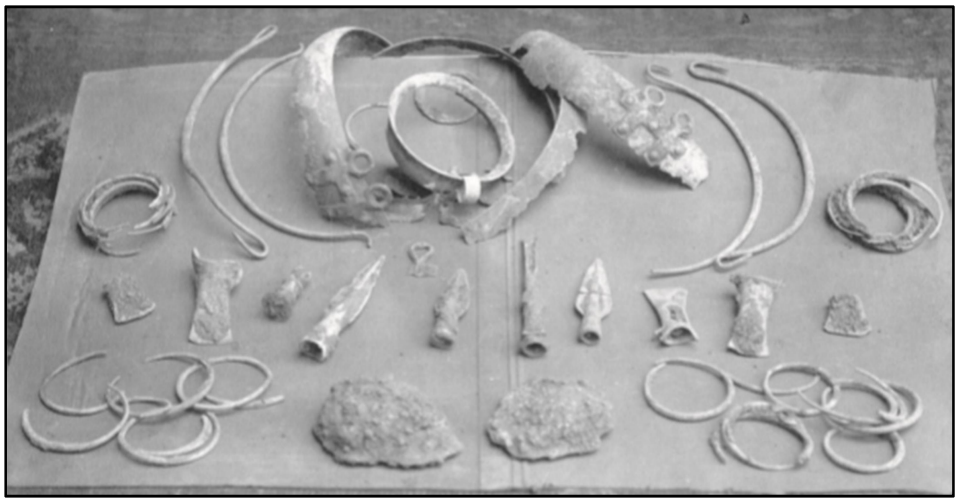

Fig. 1. A. Depozitul de bronz descoperit la Pusta-Cehei. Foto anul 1914[6]; B. Depozitul de bronz descoperit la Pusta-Cehei în col. muzeului din Berlin[7].

[4] Nestor, 1935, p. 23-57.
[5] Bejinariu, 2018, p. 46-47.
[6] Prohászka, 2016, p. 3, abb.2
[7] Stech, 1997, p. 168.

B.

se preciza că obiectele de bronz ar fi fost descoperite în satul Pusta-Cehei (ung. *Csehi-puszta*) de lângă Șimleu Silvaniei, în toamna anului 1913, pe un teren aflat în proprietatea agricultorului Ioan POP. Din informațiile deținute se pare că obiectele de bronz ar fi fost găsite întâmplător de către proprietar în timpul arăturilor de toamnă. Menționa că alte piese n-ar mai fi apărut deși proprietarul terenului ar mai fi săpat ulterior la locul descoperirii. HÄNDLER Mihály îl ruga pe destinatarul scrisorii ca, în cazul în care muzeul nu este interesat de aceste obiecte, să-i recomande un colecționar privat, potențial interesat. În mod cert piesele descoperite la Pusta-Cehei (astăzi localitatea aparți-

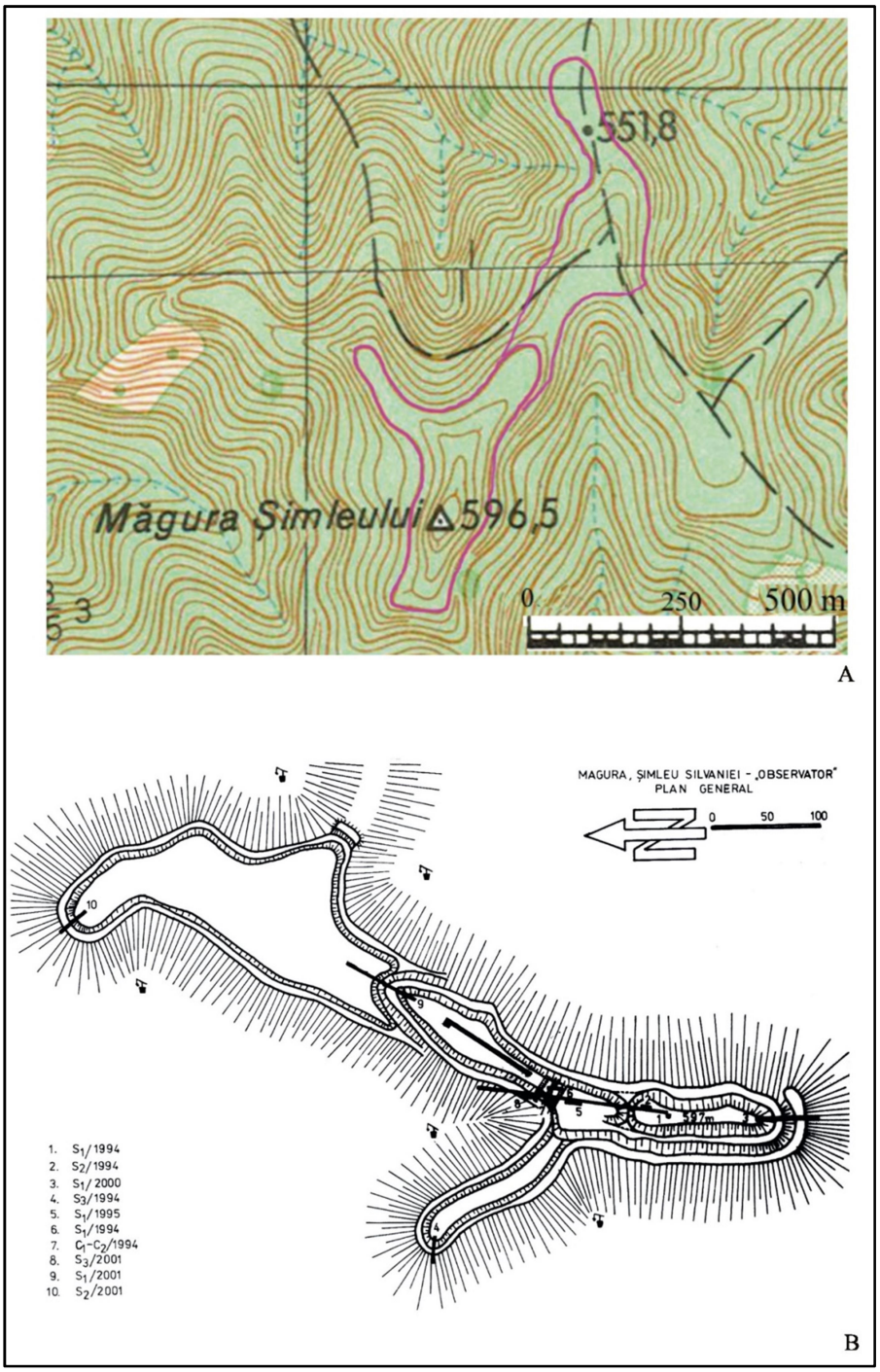

Fig. 2. Șimleu Silvaniei-*Observator*.
Planul incintei fortificate din prima epocă a fierului.

nând orașului Șimleu Silvaniei) nu au fost achiziționate de către *Muzeul Național Maghiar*. Analizând fotografia cu piesele descoperite la Pusta-Cehei și oferite spre vânzare MNM, Prohászka P. a constatat cu surprindere că este vorba despre aceleași piese aflate în colecția *Muzeului de Pre- și Protoistorie* din Berlin (**Fig. 1/B**), despre care se credea că ar proveni de la Moigrad[8]. Ne putem imagina că reprezentanții MNM l-au pus în contact pe Händler cu anticarul Mauthner, iar acest ar fi cumpărat bronzurile preistorice găsite la Pusta-Cehei, pe care ulterior le-ar fi vândut muzeului berlinez. Probabil a mințit în mod intenționat cu privire la locul descoperirii, indicând Moigrad în loc de Pusta-Cehei, pentru a obține un preț de achiziție mult mai bun. Moigradul era deja cunoscut la acea vreme printr-o serie de descoperiri preistorice, dar mai ales datorită vestigiilor romane, care începeau deja să intre în sfera de interes a arheologilor încă de la sfârșitul sec. al XIX-lea[9]. Se pare că nu era prima dată când Mauthner ar fi apelat la minciuni sau adevăruri trunchiate în cazul unor descoperiri pentru a le crește valoarea[10]. Cercetările derulate în ultimele trei decenii în zona "Măgurii Șimleului" din jud. Sălaj au dus la descoperirea și investigarea unei mari așezări fortificate (**Fig. 2**) cu o evoluție de durată pe parcursul primei epoci a fierului (sec. XI îHr – mijl. sec. VII îHr). Numeroase dovezi arheologice descoperite pe parcursul cercetărilor dovedesc o însemnată activitate metalurgică în diverse locuri de pe cuprinsul așezării fortificate cu o suprafață de circa 30–35 ha. În ceea ce privește contextul prezentării noastre, foarte importante sunt acele descoperiri care dovedesc o producție locală de vase sau alte produse din tablă de bronz și anume un tipar din gresie pentru turnat nituri de bronz folosite la îmbinarea bucăților de tablă de bronz (**Fig. 3**).

Fig. 3. Șimleu Silvaniei-*Observator*. Tipar pentru turnat nituri de bronz.

[8] Prohászka, 2016, p. 75-81.
[9] Wagner, 1980, p. 665-685; Gudea, 1989, p. 33-35.
[10] Kemenczei, 2014, p. 130-131; Gogâltan, Drașovean, 2015, p. 124, nota 14.

O altă descoperire, care își leagă numele de același personaj al lumii anticarilor budapestani de la început de secol XX, este așa-numitul **"tezaur de la Moigrad"**. Achiziționat la 10 aprilie 1912 de către fostul *Erdélyi Múzeum* (*Muzeul Ardelean*) din Cluj, actualmente *Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei*, descoperirea a suscitat interesul a numeroși cercetători din domeniul arheologiei, nu atât datorită strălucirii aurului din care erau confecționate piesele arheologice, ci mai ales datorită umbrelor și incertitudinilor care planau asupra descoperirii[11]. Mai ales cele referitoare la locul descoperirii și suspiciunile de fals, care planau asupra unor piese au determinat numeroase rețineri din partea unor cercetători, care au preferat în scrierile lor să-l treacă sub tăcere.[12] Așa cum se precizează în registrul de inventar al muzeului clujean, piesele au fost cumpărate de la MAUTHNER László, iar drept loc al descoperirii apare scris Moigrad, comitatul Sălaj ("*Lh. Mojgrad, Szilágy v*[*ár*]*m*[*egye*]."). "Tezaurul de la Moigrad" are o compoziție eterogenă, unii autori vorbind despre două loturi de piese[13], în timp ce alții, precum Kurt HOREDT, identifică cel puțin cinci grupuri de piese. În opinia lui K. Horedt sunt două loturi de piese eneolitice, un lot de piese de factură hunică, un lot de piese care ar putea fi preistorice, dar în egală măsură poate fi vorba despre piese moderne și, în fine, un medalion modern[14] (**Fig. 4**). Această asociere, artificial creată se pare de către Mauthner L. pentru a crește valoarea descoperirii, precum și dubiile legate de locul real al descoperirii[15] au ridicat numeroase semne de întrebare legate de autenticitatea tezaurului. Acestea au fost determinate și de lipsa descoperirilor atribuite eneoliticului târziu[16] (cultura Bodrogkeresztúr) respectiv a celor de factură hunică din zona localității Moigrad și chiar la un nivel mai larg, cel al zonei Sălajului.

Deși în cazul așa-numitului "tezaur de la Moigrad" nu au apărut încă dovezi clare, care să demonstreze fără umbră de îndoială că ar fi fost descoperit în altă parte, există, așa cum am prezentat pe scurt, numeroase semne de întrebare, care decurg din compoziția sa eclectică și din suspiciunile de fals în cazul unora dintre piese. Iar așa cum s-a demonstrat în cazul depozitului de bronzuri numit "Moigrad I" un alt motiv al neîncrederii este reprezentat deja de "renumele" celui de la care muzeul clujean a achiziționat piesele în urmă cu peste un secol. Falsuri provenite pe "filiera" MAUTHNER László ar fi fost descoperite inclusiv la *British Museum*[17]. MAKKAY János este unul

[11] Citățm selectiv din bogata literatură referitoare la așa-numitul "tezaur de la Moigrad": Fettich, 1953, p. 161-170; Makkay, 1983, p. 313-344; Horedt, 1977, p. 7-20; etc.
[12] Horedt, 1977a, p. 289.
[13] Makkay, 1983, p. 313. Autorul consideră că unele piese ar fi chiar falsuri moderne.
[14] Horedt, 1977a, p. 289-291.
[15] Și în relația cu alte muzee (de exemplu, schimb de piese cu muzeul bănățean – Timișoara în anul 1929) Mauthner a folosit același tertip de a indica anumite locuri ale descoperirii pieselor pentru a le trezi interesul (Medeleț, Râmneanțu, 2003, p. 75-77).
[16] În ultimele două decenii singurele descoperiri care atestă o locuire umană, care poate fi atribuită unor comunități cu ceramic în stilul Bodrogkereszúr în zona Sălajului, provin de la Șimleu Silvaniei, respective Leșmir (Bejinariu, Băcueț-Crișan, 2012, p. 232-233; Bejinariu, 2013, p. 82).
[17] https://www.doaks.org/resources/bliss-tyler-correspondence/letters/15aug1930 (1.10.2022).

dintre cei care sunt de părere că cel puțin o parte a pieselor "tezaurului de la Moigrad" ar fi fost descoperite în altă parte, indicând în acest sens localitatea Tiszaszőlős din estul Ungariei, din actualul comitat Szolnok[18].

[18] Makkay, 1983, p. 313.

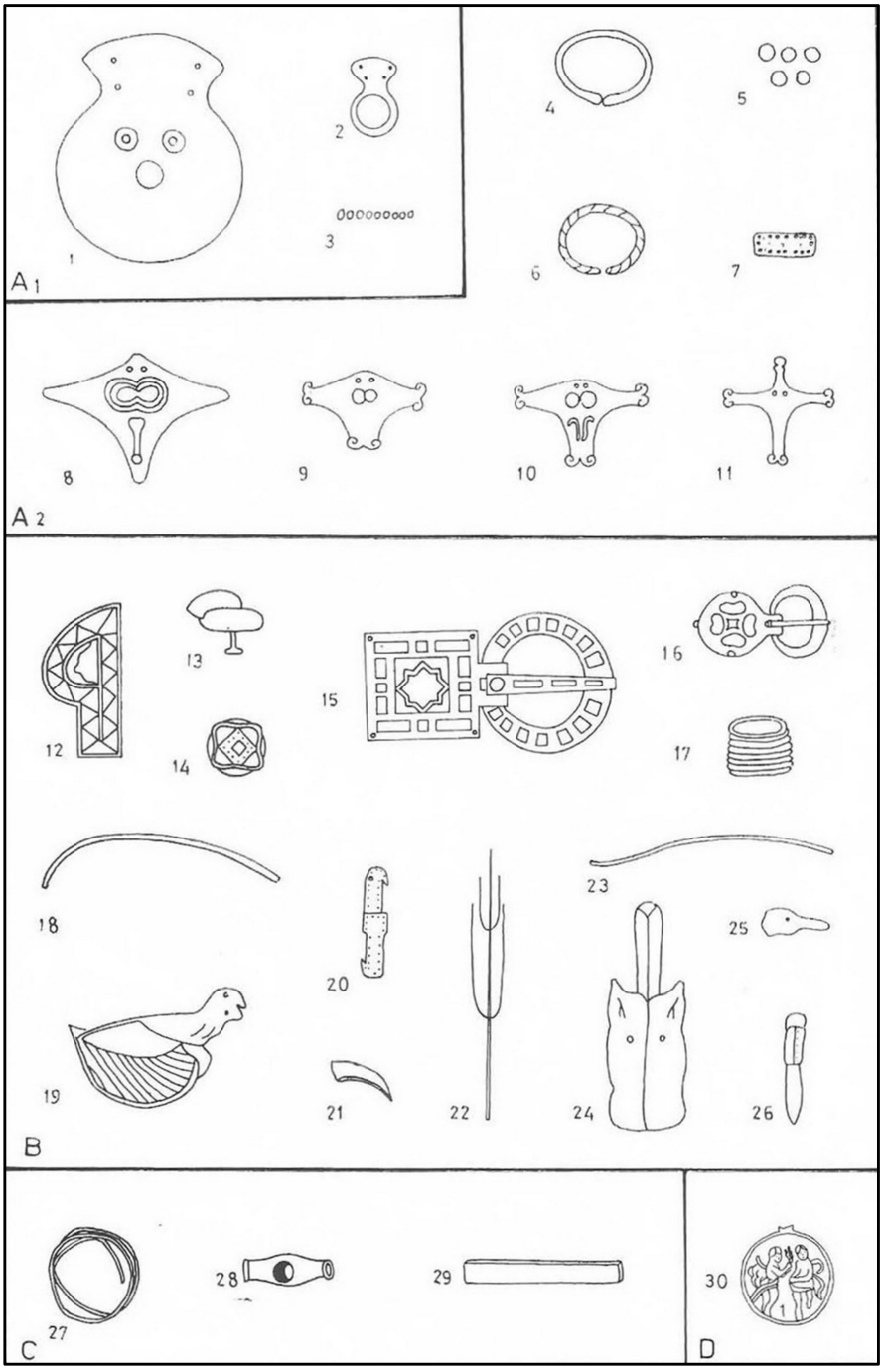

Fig. 4. Grupele de piese ale "tezaurului de la Moigrad"[19].

[19] Horedt, 1977a, p. 292, fig. 1.

BIBLIOGRAFIE

Bejinariu, 2013 — Ioan BEJINARIU, *Contribuții arheologice la cunoașterea culturii Coțofeni. Descoperirile de la Leşmir Dealul lui Kun (jud. Sălaj)*, În: *Acta Mvsei Porolissensis*: *arheologie – restaurare – conservare*, XXXV, 2013, pp. 81–101.

Bejinariu, 2018 — Ioan BEJINARIU, ***Depozite de bronzuri din Sălaj***, Ed. Mega – Ed. Porolissum, Cluj-Napoca, 2018, 126 pg., ISBN 978-606-543-942-9, 978-6 06-8483-18-4.

Bejinariu, Băcueț-Crișan, 2012 — Ioan BEJINARIU, Sanda BĂCUEȚ-CRIȘAN, *Leşmir, com. Marca, jud. Sălaj. Punct: Dealul lui Kuhn / Kuhnhégy*, În: Mircea Victor ANGELESCU (ed) [*et alii*], ***Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2011***, A XLVI-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice, Târgu Mureș, 23–26 Mai 2012, Ministerul Culturii și Patrimoniului Național, Comisia Naţională de Arheologie, Direcţia Patrimoniu Cultural, Muzeul Județean Mureș, Institutul Național al Patrimoniului, București, 2012, 460 pg.; pp. 232–233.

Fettich, 1953 — FETTICH Nándor, ***A szeged-nagyszéksósi hun fejedelmi sírlelet / La trouvaille de*** (sic!) ***tombe princière hunnique à Szeged-Nagyszéksós***, Archaeologia Hungarica, Series nova, 32, Akademiai Kiadó, Budapest, 1953, 203 + LVIII pg. + 2 hărți.

Gogâltan, Drașovean, 2015 — Florin GOGÂLTAN, Florin DRAȘOVEAN, *Piese preistorice din cupru și bronz din România aflate în colecțiile British Museum, Londra. I*, În: *Analele Banatului*, SN, Arheologie-Istorie, XXIII, 2015, pp. 119–150.

Gudea, 1989 — Nicolae GUDEA, *Porolissvm. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman I.*, În: *Acta Mvsei Porolissensis*, XIII, 1989, pp. 10–1178.

Horedt, 1977 — Kurt HOREDT, *Der Goldfund von Moigrad*, În: *Germania*, 55, 1977, pp. 7–20.

Horedt, 1977a — Kurt HOREDT, *Tezaurul de aur de la Moigrad*, În: *Pontica*, 10, 1977, pp. 289–293.

Kemenczei, 1991 — KEMENCZEI Tibor, *A Pécskai / Pecica második bronzlelet*, În: *Folia Archaeologica*, XLII, 1991, pp. [27]–48.

Kemenczei, 2014 — KEMENCZEI Tibor, *Zur Forschunsgeschichte einiger prähistorischer metallfunde im Ungarischen Nationalmuseum*, În: *Archaeologiai Értesitő*, 139 (1), 2014, pp. 127–136.

Makkay, 1983 — J[ános]. MAKKAY, *Metal Forks as Symbols of Power and Religion*, În: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Tomus XXXV, Fasciculi 3–4, 1983, pp. [313]–344.

Medeleț, Râmneanțu, 2003 — Florin MEDELEȚ, Vasile RÂMNEANȚU, ***Muzeul Banatului. File de cronică***, Vol. II: *1918-1948*, Ed. Mirton, Timișoara, 2003, 416 pg., ISBN 973-661-225-2.

Nestor, 1935 — Ion NESTOR, *Eine Bronze-Depot aus Moigrad, Rumänien*, În: *Praehistoriche Zeitschrift*, 26, 1935, pp. 23–57.

Petrescu-Dîmbovița, 1977 — Mircea PETRESCU-DÎMBOVIȚA, ***Depozitele de bronzuri din România***, Biblioteca de Arheologie, 30, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1977, 390 pg.

Petrescu-Dîmbovița, 1978 — Mircea PETRESCU-DÎMBOVIȚA, ***Die Sicheln in Rumänien: mit Corpus der jung-und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens***, Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XVIII, 1. Band, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1978, IX + 189 pg. + 300 pl., ISBN 3 406 0 0772 4.

Prohászka, 2016 — Péter PROHÁSZKA, *Neue Erkenntnisse zur Entdeckungsgeschichte des urnenfelderzeitliche Hortfundes „Moigrad I"*, În: *Acta Praehistorica et Archaeologica*, 48, 2016, pp. 75–81.

Sallay, 2005 — SALLAY Gergely Pál, *Horthy Miklós Krizantém Rendje a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában*, În: *Folia Historica*, XXII, 2002-2004 (2005), pp. 373–384.

Stech, 1997 — Angelika STECH, *Mojgrád, Kom. Szilágy, Ungarn (Moigrad, Gem. Mirșid, jud. Sălaj, Rumänien*), În: Alix und Bernhard HÄNSEL (Hrsg.), ***Gaben an die Götter: Schätze der Bronzezeit Europas:*** *Austellung der Freien Universität Berlin in Verbindung mit dem Museum für Vor-und Frühgeschichte*, Museum für Vor- und Frühgeschichte, Bestandskatalog, Band 4, Berlin, 1997, 242 pg., ISBN 978-3-88609-201-7; pp. 167–169.

Vargyas, 2020 — VARGYAS Zsófia, *Alaricustál Szent Henrik császárig. Giovanni Bonazza és mühelye szétszórodatt damborműsorozata Jankovich Miklós gyűjteményéből*, În: *Művészettörténeti Értesitő*, 69, 2020, pp. [109]–122.

Wagner, 1980 — Ernest WAGNER, *Preocupări de arheologie în judeţul Sălaj oglindite în documente din anii 1870-1950*, În: *Acta Mvsei Porolissensis*, IV, 1980, pp. 665–703.

DE LA CERCETAREA ARHEOLOGICĂ LA INTERPRETARE ISTORICĂ – BISERICA MEDIEVALĂ DIN CARANSEBEŞ ŞI RESPECTAREA "*ADEVĂRULUI ISTORIC*" ÎN DOCUMENTELE FOSTEI SECURITĂŢI

*Marian Cosac**

* UniversitateaValahia; cosac_marian@yahoo.com

Abstract. The present study discusses the extent to which the Securitate intervened in the archaeological research carried out within a museum institution in Romania in the 1980s. Attentive to the observance of "*the historical truth*", the Securitate had decision on the archeological research collective's structure, when objectives were researched to attest "*the continuity and the multimillennial permanence of the Romanian people*".

Keywords: archeology, Orthodox Church, Caransebeș, Securitate.

Atenția acordată de Securitate cercetărilor arheologice din România poate părea surprinzătoare, dar informațiile care încep să fie accesibile în arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității ne relevă o realitate pe care arheologii români o discutau, în absența unor documente palpabile, cu o focusare a atenție pe sursele din breaslă și mai puțin pe obiectivele urmărite de ofițerii Securității în interpretarea rezultatelor săpăturilor arheologice. Știm în acest moment că ofițerii inspectoratelor județene aveau atribuții în "*controlarea modului de desfășurare a cercetării arheologice cît și maniera de valorificare științifică, corectă, a rezultatelor acestor cercetări, interpretarea lor în spiritul adevărului istoric*"[1]. Informațiile erau colectate prin intermediul vastelor, fără a exagera, rețele informative din muzeele de istorie din județe. Sursele ofereau argumentele necesare în vederea deschiderii unor dosare de urmărire informativă, în situaţiile în care era "*vorba de valorificarea necorespunzătoare a descoperirilor arheologice*"[2], "*de interpretări eronate privind formarea şi continuitatea poporului român*"[3], "*în neconcordanţă cu adevărul istoric care ar fi putut leza interesele statului nostru*"[4], sau "*să prejudicieze interesele ţării noastre*"[5]. Decizia deschiderii dosarelor de urmările informativă aparținea Direcției I – Informații Interne, dar, din păcate, sesizarea privind derapajul arheologilor de la linia oficială a

[1] ACNSAS, Vol. 6, f. 247.
[2] ACNSAS, Vol. 6, f. 291.
[3] ACNSAS, Vol. 6, f. 382.
[4] ACNSAS, Vol. 6, f. 391.
[5] ACNSAS, Vol. 6, f. 395.

valorificării datelor arheologice era efectuată de surse racolate din rândul acestora, iar Securitatea devenea arbitrul unor dispute, care iniţial erau ştiinţifice, dar erau transformate în una cu substrat ideologic[6].

Un exemplu relevant în a exemplifica intervenția Securității în cercetarea arheologică este reprezentat de turnura luată de o descoperire efectuată la începutul anului 1988, pe strada *30 Decembrie*, în Caransebeş, în proximitatea bisericii romano-catolice, cu ocazia săpăturilor stabilite în planul de sistematizare a orașului, când a fost sesizată prezenţa fundaţiei unui lăcaş de cult. Descoperirea avea să intre în atenţia Securităţii judeţului Caraş-Severin, prin aparent importanta contribuţiei la demonstrarea continuităţii românilor în acest spațiu, dar și ca urmare a implicării unui colectiv extins de arheologi, de la diferite instituţii din ţară.

În anul 1988, Securitatea dispune de o rețea informativă activă în rețeaua muzeelor din județul Caraș Severin, "*compusă din 3 surse de informare, respectiv 1 sursă la Reşiţa, 1 informator la Caransebeş şi 1 colaborator la Anina*"[7]. Situaţia rețelei ne este cunoscută la data de 30.09.1987, ca urmare a transmiterii unei adrese din partea Inspectoratului Judeţean Caraş-Severin, către Direcţia I – București. Sursa *Petreanu* oferea informaţii privind "*păstrarea și depozitarea valorilor materiale din muzeul Reşiţa, precum şi a modului necorespunzător în care a fost realizat noul sediu al muzeului judeţean*"[8].

La începutul anului 1988, două surse, *Mirela*[9] şi *Viorel*[10], atrag atenţia asupra unei descoperiri arheologice inedite "*din zona istorică a oraşului Caransebeş – vestigii din secolele XIII-XIV, mărturie a începuturilor urbane ale localităţii*"[11]. Ca urmare, Tamara Dobrin, în calitatea sa de vicepreședinte al Consiliului Culturii și Educației Socialiste, se adresa, în 2.03.1988, Consiliului Popular al Judeţului Caraş-Severin în vederea asigurării "*condiţiilor pentru realizarea cercetării arheologice integrale şi complexe a vestigiilor din zona menţionată până la data de 01.05.1988, de către un colectiv de specialitate, format din dr. Petru Bona (responsabil), directorul muzeului local, Petru Rogozea - muzeul local, Dumitru Ţeicu - Muzeul judeţean de istorie Reşiţa şi prof. Zeno Pinter de la Casa Pionierului din Oţelul Roşu cu participarea dr. Radu Popa de la Institutul de arheologie Bucureşti, în funcţie de necesităţi: se are în vedere asigurarea forţei de muncă, utilajelor, pazei, precum şi delimitarea perimetrului sitului arheologic*"[12]. La scurt timp, în 26.03.1988, sursa *Traian Bocșanu* transmitea, în *Casa Irina*, o *Notă* cu privire la controversele iscate de descoperirile arheologice: "*În urma săpăturilor efectuate în Caransebeş, str. 30 Decembrie, pentru realizarea planului de sistematizare al orașului, vis a vis de biserica româno-catolică s-au descoperit zidurile unui lăcaş de cult (biserică), lucru cunoscut de altfel de toți oamenii*

[6] COSAC, 2022, p. 7.
[7] ACNSAS, Vol. 6, f. 299.
[8] ACNSAS, Vol. 6, f. 299.
[9] ACNSAS, Vol. 6, f. 300.
[10] ACNSAS, Vol. 6, f. 301.
[11] ACNSAS, Vol. 6, f. 302.
[12] ACNSAS, Vol. 6, f. 302.

din localitate. Nu cunosc cu exactitate care este adevărul, dar din cele auzite se pare că zidurile descoperite ar aparține unui lăcaș de cult ortodox, datat de prin secolul XIII sau poate chiar mai timpuriu. Dacă ar fi așa, părere personală, ar fi bine pentru noi și pentru români. În acest scop au fost consultați și specialiști, Radu Popa - arheolog, de la București, să se pronunțe, care se pare că fiind de confesiune greco-catolică (fost unit) a înclinat cumpăna spre romano-catolică, spunînd că biserica descoperită nu ar fi fost ortodoxă, deși, conform specificului, s-a constatat că altarul este orientat spre Răsărit"[13]. Şi sursa *Irina* oferă, în *Nota*[14] sa, din 29.03.1988, o informaţie asemănătoare: "*Foarte multă lume se întreabă cu privire la această biserică, de cînd este și cărui cult - confesiune religioasă aparține. Problema a primit accente mai deosebite în urma faptului că preotul romano-catolic afirmă că a fost aparținătoarea confesiunii sale, iar preotul reformat, cu pretenții de a fi istoric, trage jarul pe plăcinta lui, mai ales că este și maghiar. A fost și arheologul Radu Popa și la început s-a exprimat că ar fi vorba de o biserică ortodoxă, apoi și-a schimbat poziția, spunînd că este franciscană. Cercetări asidue face colonelul-istoric Liviu Groza pentru a demonstra că este vorba de o biserică românească*"[15].

Detaliată, asupra acestui subiect, este *nota de informare* a sursei *Dana-Maria*, dată în 7.06.1988. Aceasta preciza că: "*a fost trimis să sape dr. RADU POPA, specialist în feudalismul timpuriu de la Institutul de Arheologie din Bucureşti (un cercetător de bază, bine cotat în România în acest domeniu). Acesta a arătat că este vorba de o construcţie romanică (catedrală), cam sec. XIV, fiind, ca monument de arhitectură, unică din Banat. El susţinea acestea pe baza inventarului arheologic (podoabe), a arhitecturii rămase în picioare şi a documentelor care există despre Caransebeş. Această teorie contravine celor susţinute de P. BONA, care spunea că este vorba de o construcţie de rit ortodox. Datorită disensiunilor create între P. BONA şi R. POPA, acesta din urmă nu a mai săpat*"[16].

Ca urmare, Inspectoratul Judeţean Caraş-Severin, Serviciul I, se adresa, în 18.06.1988, Departamentului Securităţii Statului, Direcţia I, cu un raport "*cuprinzând concluziile desprinse în urma unei analize realizate în cazul descoperirii arheologice din zona istorică a oraşului Caransebeş*"[17]. Se precizează că cercetătorul Radu POPA, "*la prima intervenţie făcută ... imediat după sosirea sa, a subliniat importanţa istorică a descoperirii, menţionând totodată că temeliile construcţiei medievale aparţin unei biserici de rit ortodox. După ce acesta s-a consultat cu ZENO PINTER (profesor de istorie la Casa Pionierilor din Oţelu Roşu), a revenit asupra deciziei date anterior, menţionând că vestigiile aparţin ritului catolic, fiind vorba de o biserică franciscană*"[18], iar "*Din studiul și verificările întreprinse în acest caz se desprinde faptul că sunt unele persoane care polarizează idei din care să se desprindă teza că aceasta*

[13] ACNSAS, Vol. 6, f. 303.
[14] ACNSAS, Vol. 6, f. 304.
[15] ACNSAS, Vol. 6, f. 304.
[16] ACNSAS, Vol. 6, f. 305.
[17] ACNSAS, Vol. 6, f. 306.
[18] ACNSAS, Vol. 6, f. 307.

descoperire arheologică este de rit catolic şi în nici un caz de rit ortodox. Exemplificativ în acest sens: prof. ROGOZEA PETRU - muzeograf la Muzeul din Caransebeş; prof. ZENO PINTER de la Casa pionierilor din Oţelu Roşu, preotul catolic LOWASZ REINHOLD din Caransebeş, preotul reformat HALASZ ALEXANDRU"[19].

Sursa *Potoceanu* informa, la 22.06.1988, asupra faptului "*că intelectualii (români) din oraşul Caransebeş sînt interesaţi de descoperirea arheologică, cu săpături, în spaţiul din faţa bisericii catolice. Pe marginea acestora, românii ortodocşi susţin că monumentul este o biserică românească, iar puţini nemţi şi unguri, îndrumaţi de preoţii lor, susţin că ar fi făcută de catolici sau de maghiari. Disputa este destul de serioasă. Este vorba de continuitatea românilor pe aceste meleaguri sau de negarea lor*"[20].

Serviciul I, din cadrul Inspectoratului Judeţean Caraş-Severin, atrăgea atenţia asupra faptului că "*prof. RADU POPA din Bucureşti a avut o poziţie necorespunzătoare ... în discuţii vizând originea unor monumente istorice din Transilvania ... cu ocazia unor simpozioane de istorie. Referitor la descoperirile arheologice din Caransebeş, prof.dr. RADU POPA a făcut un rezumat scris, prin care îşi preciza poziţia, pe care l-a prezentat personal vicepreşedintelui culturii* [Tamara Dorin, vicepreședinte al Consiliului Culturii și Educației Socialiste]. *Imediat după aceea, a informat verbal aceeaşi persoană cu poziția sa față de monumentul din Caransebeş, respectiv faptul că acesta este de origine franciscană*"[21]. Nota menţionată este însoţită de un raport de săpătură arheologică asupra cercetărilor de la Caransebeş, întocmit de coordonatorul săpăturii, Petru BONA[22]. Concluzia acestuia este că este vorba de "*o biserică românească - la stadiul actual al cercetărilor*"[23], iar "*Biserica din Caransebeş reprezintă unul dintre cele mai vechi exemple de biserică românească de zid ridicată în mediul urban, contemporană sau poate chiar mai veche decît ctitoriile domneşti din Moldova şi Ţara Românească*"[24].

Două alte *note informative*[25], oferite de sursele *Vînătoru* și *Viorel*, datate 30.06. 1988 și 12.07.1988, abordează situația interpretării datelor arheologice de la Caransebeș. *Vînătoru* afirmă că "*deşi descoperirea este pe pământ românesc, se găsesc aşazişi: specialişti care au o certificare de specialişti şi pe deasupra sînt români şi spun despre ea că ar putea să fie "franciscană", aşa cum a făcut acel prof. Radu Popa de la Institutul de arheologie din Bucureşti, care fiind de 2 ori la Caransebeş, aici a susţinut permanent că este ortodoxă-românească şi pînă la urmă a făcut o informare la Bucureşti că nu-i sigur că e românească, ci poate fi franciscană. De ce s-o fi schimbat cu părerea acest Radu Popa? Nu cumva a fost ispitit de catolici? Poate că da, dar în plus el provine după tată din religie greco-catolică şi după mamă evreu ... De dată*

[19] ACNSAS, Vol. 6, f. 307.
[20] ACNSAS, Vol. 6, f. 309.
[21] ACNSAS, Vol. 6, f. 310.
[22] ACNSAS, Vol. 6, f. 311–313 (*vide* **Anexa I**).
[23] ACNSAS, Vol. 6, f. 312.
[24] ACNSAS, Vol. 6, f. 313.
[25] ACNSAS, Vol. 6, f. 314.

mai recentă, el ar fi susţinut o expunere în faţa studenţilor de la Institutul de arheologie din Bucureşti că descoperirea de la Caransebeş ar fi franciscană şi nu românească şi că prof. univ. dr. Răzvan Teodorescu (sic! *Theodorescu* -n.m.) *ar fi de aceeaşi părere"*[26].

Sursa *Viorel* relatează o discuția avută cu un participant activ la cercetarea arheologică, Liviu GROZA, care afirmă că "*românii nu sunt suficient de uniţi în cercetările efectuate, iar afirmaţiile avansate sînt de-a dreptul antipatriotice. Printre alţii se plânge de arheologul Radu Popa că din nou a afirmat, într-un cerc mai larg, că această biserică ar fi franciscană (romano-catolică) şi că ceea ce este într-adevăr grav - face aceste afirmaţii fiind plătit de străini interesaţi să cultive şovinismul austro-ungar în patria noastră*"[27]. Col. Mihalcea Alexandru nota, la finalul textului, că Radu POPA a "*acționat împotriva interesului de a se dovedi continuitatea poporului român*"[28].

O serie de note informative transmise de sursa *Almăjan* ne oferă o imagine mai completă a preocupărilor ofițerilor Securității, din județul Caraș Severin, în domeniul cercetărilor arheologice. În prima sa notă, datată 19.10.1988, afirmă că: "*Referitor la prof. PINTER ZENO, vă informez că îl cunosc de mai mulţi ani şi este în relaţii de prietenie cu arheologul RADU POPA de la Bucureşti şi cu ROGOZEA PETRU – muzeograf la muzeul din Caransebeş. Susţine ipoteza emisă de ROGOZEA PETRU privind vechimea monumentului de la Caransebeş din motive subiective, fiind influenţat de ROGOZEA PETRU. Şi PINTER a fost inclus în colectivul de cercetare de către RADU POPA, a participat la săpături, descoperind 2 morminte traversate şi încastrate în zidurile monumentului, iar la sosirea lui RADU POPA nu a mai recunoscut că scheletele sînt în ziduri şi RADU POPA după ce s-a lămurit că au fost zidite (deja erau pregătite pentru conservare) le-a rupt pe toate şi a afirmat că într-adevăr aşa ceva nu a mai văzut şi că părţi din morminte au fost zidite de constructorii monumentului. Acest fapt l-a contrariat pe directorul muzeului, care a luat poziţie şi a susţinut că acestea sunt morminte vechi, chiar mai vechi decît monumentul şi reprezintă elemente de continuitate, pe care RADU POPA şi PINTER au încercat să le distrugă ca probe ale continuităţii elementului românesc în zonă ... RADU POPA urmăreşte să găsească biserici franciscane, sub masca că studiază bisericile româneşti*"[29]. Despre arheologul Petru ROGOZEA, membru în colectivul de cercetare arheologică, susţine că "*De la început a emis ipoteza că este biserică catolică şi că datează din sec. XVII* (sic![30])*, fiind evidenţiată în interiorul cetăţii Caransebeş. Pe parcurs, după ce s-a consulat cu arheologul RADU POPA, a insistat pe această ipoteză şi o susţine în continuare. Mai mult, afirmă în anumite împrejurări că o să demonstreze că el are dreptate şi ... spune că noi, ungurii, am creat toată bibliografia şi istoria românească ... Manifestările iredentiste au apărut pe fondul concepţiilor sale privind superioritatea civilizaţiei ma-*

[26] ACNSAS, Vol. 6, f. 315.
[27] ACNSAS, Vol. 6, f. 317.
[28] ACNSAS, Vol. 6, f. 317.
[29] ACNSAS, Vol. 6, f. 319 (*vide* **Anexa II**).
[30] consider că este o greșeală de redactare a textului, este vorba de *sec. XIV*.

ghiare şi a multitudinii publicaţiilor istorice maghiare privind istoria poporului român şi a tendinţelor de falsificare a istoriei româneşti"[31]. Șeful Serviciului I, maior Vasiluţă Porfir, nota la finalul notei: "*Sursa a fost instruită să contracareze acţiunile lui ROGOZEA PETRU şi PINTER ZENO pentru a preveni crearea unor ipoteze false asupra vechimii monumentului din Caransebeş*"[32], iar Șeful Securităţii Caraş-Severin, colonel Mihalcea Aurel, adnota: "*directorul BONA a fost contactat și pus în legătură cu directorul Arhivelor Statului spre a se acționa organizat în vederea strângerii de documente și a se putea combate ipotezele false ce se încearcă a se emite de elementele iredentiste. A lucra cum se propune, nu presupune a nu iniția măsuri ofensive și operative pentru a-i reduce la tăcere pe cei care încearcă să conducă într-o direcție eronată cercetările arheologice contrar intereselor noastre naționale. În acest scop, pentru procurarea de documente, s-a întreprins, după cum știți, pe linia serv. I și o deplasare în străinătate etc.*"[33].

La finalul deplasării în străinătate, în 28.11.1988, *Almăjan* a înaintat o *Notă informativă*[34] privind activitatea sa și rezultatele obținute. "*Scopul deplasării a fost găsirea, elucidarea unor: probleme care s-au ridicat pe parcursul săpăturilor efectuate la biserica din centrul oraşului Caransebeş. În afară de lista bibliografică propusă (împreună cu col*[*onel*]*. L. Groza) de a consulta, am găsit alte numeroase cărţi de specialitate de arhitectură bisericească medievală din Occident în special pe baza cărora am căutat să găsesc unele analogii. Referitor la planul bisericii din Caransebeş pot afirma cu certitudine că nici un monument văzut de mine databil din sec. XII-XV nu are elemente asemănătoare, nici în Austria şi nici în alte ţări (am consultat numeroase albume de biserici şi nu am găsit nimic identic cu descoperirea de la Caransebeş. Cert este că până în sec. XV (există bibliografie în acest sens) toate bisericile, indiferent dacă erau catolice sau ortodoxe, aveau acelaşi plan de construcţie ... In concluzie, precizez că această deplasare m-a ajutat mult în clarificarea unor probleme de arhitectură medievală europeană şi mi-a întărit convingerea pe care am avut-o de la început - pe baza studierii realităţilor istorice ale oraşului Caransebeş - că biserică este din perioada sec. XIII şi că ea a aparţinut unei comunităţi româneşti ortodoxe din oraşul Caransebeş*"[35]. La final, şeful Serviciului I, maior Vasiluţă Porfir, nota: "*anterior s-au obţinut informaţii verificate că arheologul RADU POPA din Bucureşti, muzeograful ROGOZEA PETRU din Caransebeş, lucrat în mapă de verificare*[36]*, profesorul de istorie PINTER ZENO din Oţelu Roşu, lucrat în DUI* (i.e. *Dosar de Urmărire Informativă* -n.m.) *şi preotul romano-catolic din Caransebeş, lucrat în DUI, susţin prin toate mijloacele o ipoteză falsă privind biserica descoperită în Caransebeş - că este franciscană şi nu românească ortodoxă, la nivelul conducerii Inspecto-*

[31] ACNSAS, Vol. 6, f. 320 (*vide* **Anexa III**).
[32] ACNSAS, Vol. 6, f. 320 (*vide* **Anexa III**).
[33] ACNSAS, Vol. 6, f. 320 (*vide* **Anexa III**).
[34] ACNSAS, Vol. 6, f. 321–322 (*vide* **Anexa IV**).
[35] ACNSAS, Vol. 6, f. 321–322 (*vide* **Anexa IV**).
[36] Etapă ce precede deschiderea unuia *Dosar de Urmărire Informativă* (*DUI*) și se referă la arhivarea documentelor rezultate în urma acţiunii de supraveghere.

ratului judeţean Caraş-Severin al M.I. s-a acţionat pentru trimiterea sursei la Viena spre a studia şi aduce în ţară, cu sprijinul ambasadei române, materialele şi probele necesare contracarării ipotezei false. Pe lîngă materialele care au constituit scopul vizitei, sursa a mai adus documente istorice xeroxate din secolele XV-XVIII privind Banatul, necercetate pînă în prezent"[37].

Adresa Inspectoratului Judeţean Caraş Severin, din 12.12.1988, către Direcţia I – Bucureşti, Serviciul 5, ne informează: "*cu prilejul efectuării unor lucrări de demolare în vederea construirii centrului civic, în ianuarie 1988, s-a descoperit un monument istoric, care, în urma cercetărilor, se concluzionează a fi o biserică ortodoxă românească din secolele XII-XIII - dovadă elocventă a continuităţii poporului român pe aceste meleaguri. Încă de la începutul lucrărilor de săpături şi restaurare, organele noastre au obţinut informaţii că persoane cu o atitudine ostilă cum sînt: arheologul RADU POPA din Bucureşti, muzeograful ROGOZEA PETRU de la Muzeul judeţean din Caransebeş, lucrat în mapă de verificare, PINTER ZENO din Oţelu Roşu, lucrat în DUI şi preotul romano-catolic din Caransebeş, de asemenea lucrat în DUI, toţi semnalaţi cu manifestări naţionalist-iredentiste maghiare, au lansat şi susţin în continuare ipoteza falsă că biserica este franciscană din secolul XIV-XV. Avînd în vedere periculozitatea acestei acţiuni, organele noastre au luat sub control cazul pentru măsuri de contracarare şi neutralizare. În cadrul complexului de măsuri au fost luate în lucru activ persoanele implicate în caz şi semnalate cu manifestări naţionalist-iredentiste, s-au recrutat noi surse cu reale posibilităţi informative, iar în scopul obţinerii de noi date şi probe în sprijinul ipotezei emise de conducerea muzeului din Caransebeş, s-a hotărît trimiterea legendată în străinătate a unei persoane competente, cu temeinice cunoştinţe în materie. In acest sens s-a acţionat pentru a fi sprijiniţi şi de către Ambasada R.S.R. din Austria, la nivelul căreia s-au făcut demersuri prin conducerea securităţii judeţene ca pe timpul deplasării în această ţară sursa "Almăjan Ion" să fie ajutată pentru realizarea scopului propus. Astfel a fost posibil ca la Biblioteca Naţională din Viena şi Arhivele de război, sursa "Almăjan Ion" să xeroxeze documente istorice din secolele XV-XVIII, care demonstrează că biserica in Caransebeş nu este franciscană, aducând în ţară şi alte documente inedite de o deosebită valoare istorică, utile unor studii şi documentări pe linia şi sorgintei şi continuităţii poporului român. Vom continua măsurile de cunoaştere şi neutralizare a acţiunilor naţionalist-iredentiste, în scopul promovării intereselor naţionale*"[38].

În 23.09.1989, Inspectoratul Judeţean Caraş-Severin al Ministerului de Interne, informa, pe linia "*Artă-cultură"*, Direcţia I – Bucureşti, Serviciul V, asupra măsurilor "*de neutralizare şi contracarare a acţiunilor iredentiste ale unor elemente din sfera de competenţă care urmăreau denaturarea adevărului istoric privind rezultatul cercetărilor arheologice din oraşul Caransebeş şi prin aceasta contestarea prezenţei şi continuităţii populaţiei româneşti majoritară în sec. XII-XIII în această zonă a ţării. La începutul anului 1988, cu prilejul lucrărilor de excavaţii pentru fundaţia unor blocuri de locuinţe în centrul oraşului Caransebeş, muzeul judeţean din localitate a sesi-*

[37] ACNSAS, Vol. 6, f. 322 (*vide* **Anexa IV**).
[38] ACNSAS, Vol. 6, f. 323 (*vide* **Anexa V**).

zat urme ale unei vechi aşezări de cult, fapt ce a impus cercetarea arheologică atentă de către specialişti. În derularea acţiunii "Tibiscum" s-au obţinut informaţii certe privind intenţia unor elemente - RADU POPA - arheolog din Bucureşti, ROGOZEA PETRU - muzeograf din Caransebeş, LOVASZ REINHOLD - preot catolic din Caransebeş şi PINTER ZENO - profesor de istorie din Otelu Roşu - de a distruge o parte din probele arheologice şi lansarea unor ipoteze false asupra vechimii şi originii monumentului istoric descoperit. Pentru protejarea şi susţinerea intereselor statului nostru au fost înlăturaţi de la cercetările arheologice, prin organele competente arheologul RADU POPA, ROGOZEA PETRU şi PINTER ZENO toţi semnalaţi cu manifestări naţionalist - iredentiste. În scopul limitării speculaţiilor că monumentul ar fi o biserică franciscană, s-a interzis prin conducerea muzeului accesul în perimetrul şantierului arheologic a preotului romano-catolic LOVASZ REINHOLD, care devenise un adevărat "ghid" în susţinerea ipotezei sus-menţionate[39] *... Rezultatul cercetărilor arheologice într-o primă etapă s-a finalizat prin lucrarea recent ieşită de sub tipar: ''Valorificarea noilor cercetări în domeniul istoriei naţionale''. Pentru influenţarea şi sensibilizarea opiniei publice, cîteva exemplare ale lucrării, cu aprobările de rigoare, prin măsuri combinative, au fost duse de surse ori relaţii operative în Canada, R.F.G., Elveţia şi Austria, în scopul redactării unor articole vizând susţinerea ipotezelor şi concluziilor emise de specialiştii muzeului judeţean Caransebeş. Informaţiile obţinute despre arheologul RADU POPA au fost înaintate la Direcţia I şi S.M.B., iar către organele noastre au fost luaţi în lucru prin D.U.I. preotul romano-catolic LOVASZ REINHOLD şi profesorul PINTER ZENO, iar muzeograful ROGOZEA PETRU în cadrul verificării informative*"[40].

'' Notele de stadiu", ataşate acestui raport, ne informează că arheologul Petru ROGOZEA a "*fost inclus de la începutul săpăturilor arheologice la monumentul medieval din Caransebeş în colectivul constituit pentru dovedirea originii acestei descoperiri şi sub influenţa arheologului Radu Popa a susţinut poziţia că acesta ar fi de origine franciscană şi nu ortodoxă. Continuând relaţiile cu Radu Popa din Bucureşti, a insistat pentru susţinerea ipotezei acestuia, fapt ce a determinat izolarea sa de muzeografii şi arheologii de la Muzeul judeţean Caransebeş. În această situaţie a solicitat şi i s-a aprobat detaşarea la Muzeul judeţean din Reşiţa. Informativ a fost stabilit ca legătură şi a prof. PINTER ZENO - KARL din Oţelul Roşu, semnalat cu aceleaşi preocupări. Numitul ROGOZEA PETRU a fost semnalat şi cu manifestări naţionalist-iredentiste - pe fondul concepţiilor sale privind "superioritatea civilizaţiei maghiare" şi a multitudinii publicaţiilor istorice maghiare (cu tendinţa vădită a falsificării istoriei româneşti). Numitul ROGOZEA PETRU va fi luat în lucru prin D.U.I. pentru neutralizarea şi contracararea acţiunilor sale de denaturare a adevărului istoric privind originea monumentului istoric din Caransebeş''*[41]. Despre Zeno Karl PINTER se precizează că "*este lucrat prin D.U.I. "Marinescu" avînd în vedere faptul că a participat*

[39] Situl arheologic este chiar vizavi de parohia/biserica romano-catolică din Caransebeș.
[40] ACNSAS, Vol. 6, f. 325 (*vide* **Anexa VII**).
[41] ACNSAS, Vol. 6, f. 326.

la săpăturile arheologice de la monumentul de la Caransebeş"[42] şi susţine că "*biserica descoperită în zonă ar fi de origine franciscană şi nu ortodoxă*"[43], dar se acţionează pentru "*influenţarea sa pozitivă prin reţeaua informativă*"[44].

*

* *

Rezultatele cercetărilor arheologice de la Caransebeș au fost publicate de către Petru BONA sub forma unei monografii, *Biserica medievală din Caransebeş*[45] (1993), dar textul său nu face referiri la controversele inițiale din cadrul colectivului de cercetători, cu privire la atribuirea monumentului. Disputa ştiinţifică a fost arbitrată de către Securitate prin "*neutralizare şi contracarare a acțiunilor iredentiste ale unor elemente din sfera de competență care urmăreau denaturarea adevărului istoric privind rezultatul cercetărilor arheologice din oraşul Caransebeş şi prin aceasta contestarea prezenţei şi continuităţii populaţiei româneşti majoritară*"[46]. În fapt, au fost luate măsuri pentru îndepărtarea din colectivul de cercetarea arheologică şi supravegherea informativă ulterioară a acelor cercetători care contestau apartenența românească a monumentului, alături de "*măsuri ofensive și operative pentru a-i reduce la tăcere pe cei care încearcă să conducă într-o direcție eronată cercetările arheologice contrar intereselor noastre naționale*"[47].

[42] ACNSAS, Vol. 6, f. 327.
[43] ACNSAS, Vol. 6, f. 327.
[44] ACNSAS, Vol. 6, f. 327.
[45] Bona, 1993.
[46] ACNSAS, Vol. 6, f. 325 (*vide* **Anexa VII**).
[47] ACNSAS, Vol. 6, f. 320 (*vide* **Anexa III**).

BIBLIOGRAFIE

Bona, 1993 — Petru BONA, ***Biserica medievală din Caransebeș***, Inspectoratul pentru Cultură al Județului Caraș-Severin, Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță Caransebeș, Caransebeș, 1993, 107 + [23] pg.

Cosac, 2022 — Marian COSAC, ***Despre arheologi și orientarea în cercetarea arheologică în cadrul Muzeului Banatului în anii '70–'80 ai secolului trecut în documentele fostei Securități***, Ed. Valahia University Press, Târgoviște, 2022, 30 + [100] pg., ISBN 978-606-603-230-8.

ACNSAS — Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Fond Documentar, Referitor la Muzee, Corespondență județe, Dosar nr. 13367, Vol. 6.

ANEXE

I. *Raport preliminar de cercetare a monumentului feudal din Caransebeș*, datat 23 iunie 1988, semnat de dr. Petru BONA, director Muzeu Caransebeș, În: Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Fond Documentar, Referitor la Muzee, Corespondență județe, Dosar nr. 13367, Vol. 6, f. 311–313.

II. *Notă informativă,* Sursa *I. Almăjan*, Primeşte Mr. Vasiluţă Porfir, Data 19.X.1988, În: Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Fond Documentar, Referitor la Muzee, Corespondență județe, Dosar nr. 13367, Vol. 6, f. 319.

III. *Notă informativă*, Sursa *Almăjan,* Primeşte Mr. Vasiluţă Porfir, Data 19.X.1988, În: Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Fond Documentar, Referitor la Muzee, Corespondență județe, Dosar nr. 13367, Vol. 6, f. 320.

IV. *Notă informativă*, Sursa *Almăjan*, Primeşte Mr. Vasiluţă Porfir, Data 28.XI.1988, În: Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Fond Documentar, Referitor la Muzee, Corespondență județe, Dosar nr. 13367, Vol. 6, f. 321–322.

V. Adresă a Inspectoratului Judeţean Caraş-Severin transmisă Direcției I – București, Serviciul 5, în data de 12.XII.1988, În: Arhiva Consiliului în Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Fond Documentar, Referitor la Muzee, Corespondență județe, Dosar nr. 13367, Vol. 6, f. 323.

VI. *Notă* datată 27.XII.1988, În: Arhiva Consiliului în Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Fond Documentar, Referitor la Muzee, Corespondență județe, Dosar nr. 13367, Vol. 6, f. 324.

VII. Adresă a Inspectoratului Judeţean Caraş-Severin, Serviciul I, transmisă Direcției I – București, Serviciul 5, în data de 23.IX.1989, În: Arhiva Consiliului în Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Fond Documentar, Referitor la Muzee, Corespondență județe, Dosar nr. 13367, Vol. 6, f. 325.

Anexa I

C.N.S.A.S.
DIRECTIA ARHIVA CENTRALA
15:15 30.09.2019

RAPORT

PRELIMINAR DE CERCETARE A MONUMENTULUI FEUDAL DIN CARANSEBES

Urmărind zilnic săpăturile efectuate în vederea construirii unor blocuri în centrul orașului Caransebes am putut surprinde fundațiile unei biserici de mari dimensiuni, cu ziduri groase de 110 cm, contraforți masivi de 140 și 240 cm, nava cu o lățime de 850 cm, absida altarului de formă semicirculară, pilaștrii interiori ce separă altarul de cor și corul de navă. Biserica are o lungime pe interior -pînă în prezent- de 26 m-nefiind încă dezvelită intrarea ce se găsea pe latura V și zidurile în exterior pe laturile N, V, S. Monumentul a fost construit pe un teren din nisip și pietriș aluvionar și se suprapune peste o necropolă mai veche datînd din sec. XI-XII-la săparea sistematică, pînă sub fundații fiind surprinse mai multe morminte traversate de zidurile bisericii. Materialul folosit la construcție este piatra de rîu prinsă cu var hidraulic, la care se adaugă foarte mult material roman; tigle cărămizi (folosite în special la zidirea criptelor), calcar, fragmente de marmoră dezafectate din construcțiile romane din apropiere (vezi fragmentul dintr-un fronton roman reprezentîndu-l pe Hercules, etc)

Am săpat sistematic cele 11 cripte descoperite pe parcursul lucrărilor de salvare, ce sînt situate sub pardoseala navei, materialele găsite în acestea constă în ;monede de argint, obiecte de podoabă (inele și cercei de aur, nasturi, aplice, cupi, etc din argint, fragmente de țesătură cu fir, cuie de fier, etc. In spațiile exterioare dintre contraforți au fost încastrate în tencuială și chiar în zid părți din scheletele necropolei surprinse de constructorii bisericii și care au fost puse apoi cu grijă în aceste spații.

Au fost recuperate o serie de materiale ca: lespezi și fragmente de lespezi de mormînt, fragmente din ancadramentele ferestrelor, fragmente de portal, de tîmplă, profile dde portal, bucăți de marmoră, etc.

Sistemul de construcție și arhitectura romanică pledează pentru construcția bisericii în secolul XIII, iar funcționarea ei pînă în secolul XVI, cînd a fost demolată, începîndu-se la 1552 lucrările masive de refortificare a cetății bastionare a Caransebesului, și cînd biserica fiind foarte aproape de antefortificațiile cetății (circa 250 m) constituia un obstacol pentru apărătorii cetății. Pledează între altele pentru această dată atît monedele descoperite pînă în prezent cît și transformarea absidei altarului în loc de înhumare a decedaților în timpul ciumei din 1594.-dată la care în mod cert biserica nu mai era în funcțiune. Ceea ce a rămas în urma demolării din

C.N.S.A.S.
DIRECȚIA ARHIVA CENTRALA
15:15 30.09.2019

312

sec.XVl ,în special materiale de construcție -au fost folosite la construcțiile de case în secolele următoare.Cert este că biserica nu apare menționată în nici un plan,hartă sau ridicare topografică cunoscută de noi pînă în prezent,ea nu apare de altfel menționată topografic în nici un document din sec.Xlll-XVll-XVlll.

Precizăm că biserica din Caransebeș are analogii în țara noastră -ca mărime a navei-doar în două cazuri,Sîntămăria Orlea din sec.Xlll și Zlatna din sec.XV-dar ambele cu o arhitectură complet diferită-iar ca mărime totală a construcției cea din Caransebeș le întrece pe amîndouă(cercetările continuă și nu știm ce surprize ne rezervă latura V a monumentului).

Biserica are o arhitectură de tip apusean(sacristia este dezvoltată),explicabilă prin contactele permanente ale negustorilor și tîrgovetilor,români din Caransebeș,a relațiilor de schimb ale acestora cu orașele transilvănene și ale Europei apusene,unde românii de aici apar permanent menționați în documentele sec.XIV-XVll-orașul avînd în tot evul mediu un caracter preponderent românesc.Construcția bisericii în sec.Xlll se înscrie în curentul general european ,ea exprimă pe de o parte dorința de afirmare a comunității românești orășenești în lupta socială și politică și pe de altă parte ea reprezintă un adevărat instrument de interes economic.

In toate secolele orașul Caransebeș a avut o populație majoritar românească -mulțimea documentelor care-i amintesc locuitorii o demonstrează;este numit capitală a Valahiei Cisalpine,capitală de district de care aparțineau peste 1oo de sate românești,peste 8o de familii de nobili și cneji români există menționate neîntrerupt pînă în sec.XVlll,etc,(în 1365-1366 .în drumul spre Buda ,împăratul bizantin Ioan V Paleolog este găzduit și primit fastuos de românii din Caransebeș,etc)

Afirmăm că este o biserică românească-la stadiul actual al cercetărilor și pe considerentele;

-altarul orientat spre E

-sacristia situată pe latura N

-biserici in stil apusean au construit și românii din Feleac,Vad, Nucșoara, Mînăstirea,etc.

-pilaștrii ce separă corul de altar și nava de cor aveau un rol funcțional

-mormintele sînt orietate toate -fără excepție -și cele din necropolă și cele din cripte cu fața spre E

-monedele sînt găsite în mînă,lîngă cap apar fragmente de cărbune de lemn

-zidurile bisericii traversează morminte din secole anterioare

C.N.S.A.S.
DIRECTIA ARHIVA CENTRALA
15.15.30.09.2019

(313)

-respectul pentru cei decedați(zidirea cu grijă în spațiile dintre contraforți a scheletelor găsite de constructori)
-moștenirea antichității(material roman folosit în zidărie și în construcția criptelor)
-corul dezvoltat putea fi foarte bine folosit de oficialitățile orașului,etc.
-toate criptele sînt situate sub pardoseala navei în zona V a bisericii și au fost înhumați bărbați,femei și copii.
-obiectele de podoabă sînt de factură romană(inele cu gemă și camee) și de factură bizantină.
-lespedea de altar este construită după model bizantin-inclusiv dimensiunile.

În Caransebeș catolicii și ordinul franciscanilor au avut trei biserici-localizate topografic și menționate în lucrările istoricilor Koloman Juhasz,Pesty Frigyes,etc-una pe locul actualei biserici catolice construită la 1729,a doua în cetate (actualmente pe str. Romanilor în grădina înv.Miulroth,și a treia în Potoc-suburbie a cetății-actualmente strada cu același nume.

La stadiul actual al cercetărilor și al documentării se pot trage unele concluzii:

1.biserica demonstrează dezvoltarea și puterea economică a centrului românesc Caransebeș în sec.XIII.dezvoltare datorată rolului strategic deosebit al orașului fortificat ca punct de întretăiere a drumurilor comerciale ce veneau din S Europei și Europa V,ca singurul oraș ce putea fi o barieră a Porții de Fier a Transilvaniei.

2.Biserica din Caransebeș completează tabloul arhitecturii românești de zid influențat de curente apusene ,cazul bisericii din Rădăuți, biserica curții domnești din Cîmpulug Muscel cu un tip de plan considerat pînă azi -pînă la descoperirea bisericii din Caransebeș-ca un indiciu al activității constructive desfășurate exclusiv de maghiari și germani.

3.Biserica din Caransebeș reprezintă unul dintre cele mai vechi exemple de biserică românească de zid ridicată în mediul urban,contemporană sau poate chiar mai veche decît ctitoriile domnești din Moldova și Țara Românească

4.Biserica din Caransebeș este cea mai veche construcție românească de zid din mediul urban descoperită pînă în prezent în Transilvania și Banat.

Anexez 13 fotografii alb-negru

3ex/P.B
Caransebeș 23 iunie 1988

dr. Petru Bona
director Muzeu Caransebeș

Anexa II

C.N.S.A.S.
DIRECTIA ARHIVA CENTRALA
15:15 30.09.2019

I. J. CARAS - SEVERIN/ I

STRICT SECRET
4 exemplare
- c o p i e -

319

- Sursa : "I. Almăjan"
- Primeşte : Mr. Vasiluţă Profir
- Data : 19.X.1988
- Problema : artă - cultură

NOTA INFORMATIVA

Referitor la prof. PINTER ZENO, vă informez că îl cunosc de mai mulţi ani şi este în relaţii de prietenie cu arheologul RADU POPA de la Bucureşti şi cu ROGOZEA PETRU - muzeograf la muzeul din Caransebeş.

Susţine ipoteza emisă de ROGOZEA PETRU privind vechimea monumentului de la Caransebeş din motive subiective, fiind influenţat de ROGOZEA PETRU. Si PINTER a fost inclus în colectivul de cercetare de către RADU POPA, a participat la săpături, descoperind 2 morminte traversate şi încastrate în zidurile monumentului, iar la sosirea lui RADU POPA nu a mai recunoscut că scheletele sînt în ziduri şi RADU POPA după ce s-a lămurit că au fost zidite (deja erau pregătite pentru conservare) le-a rupt pe toate şi a afirmat că într-adevăr aşa ceva nu a mai văzut şi că părţi din morminte au fost zidite de constructorii monumentului. Acest fapt l-a contrariat pe directorul muzeului, care a luat poziţie şi a susţinut că acestea sînt morminte vechi, chiar mai vechi decît monumentul şi reprezintă elemente de continuitate, pe care RADU POPA şi PINTER au încercat să le distrugă ca probe ale continuităţii elementului românesc în zonă.

La începutul lunii octombrie a.c. PINTER ZENO l-a însoţit pe RADU POPA în vizitele sale în jud. Caraş-Severin la Mîtnic, C.Daicoviciu, Turnu Ruieni - vizite făcute ca urmare a studierii bibliografiei maghiare în care apar sporadic în sec. XVI menţionaţi români - nobili trecuţi la franciscani.

RADU POPA urmăreşte să găsească biserici franciscane, sub masca că studiază bisericile româneşti.

PINTER ZENO este prietenul preotului catolic şi reformat, pe care îi vizitează şi se pun de acord cu contraargumentele pe care să le aducă în defavoarea monumentului şi să dovedească că acesta este o biserică ungurească-catolică.

ss/"Almăjan"

Lt.col. Pîrvu să asigure luarea unor măsuri speciale asupra lui ROGOZEA PETRU.

ss/Col. Mihalcea Aurel

- Să cerem sprijinul Direcţiei centrale pentru a verifica şau confirma.acestea.

ss/Col. Mihalcea Aurel

OBSERVATII:

Nota evidenţiază legăturile arheologului RADU POPA din Bucureşti ~~de~~ pe raza jud. Caraş-Severin, prof. PINTER ZENO şi muzeograful ROGOZEA PETRU, care îl susţin "în argumentarea că monumentul de la Caransebeş este o biserică franciscană". Avînd în vedere pericolul acestei acţiuni organele noastre au luat măsuri de contracarare prin factorii de decizie şi organele de partid. De asemenea, cazul a fost raportat la Direcţia I pentru sprijin şi coordonare.

Prof. PINTER ZENO va fi luat în lucru prin DUI de căpitan Barbu de la Oţelu Roşu pentru întreprinderea măsurilor de documentare, contracarare şi neutralizare a activităţii duşmănoase a acestuia.

- O copie la Cpt. Barbu Gheorghe
- O copie la lt. Trandafir Martin
- O copie la Direcţia I
- O copie la lt.maj.Mihăilă.

ss/Mr.Vasiluţă Profir

C.N.S.A.S.
DIRECTIA ARHIVA CENTRALA
15:15 30.09.2019

2.

Va putea, dacă activitatea de cercetare nu va fi supravegheată în continuare de noi. Acţionaţi pentru ca măsurile stabilite să se realizeze cu discreţie necesară, sens în care trebuie reatenţionat directorul Muzeului BONA şi cel de la Arhivele Statului. Exploatarea.

ss/ Col. Mihalcea Aurel

RDoo7o6/145o/88
dactilo. LC

Anexa III

C.N.S.A.S.
DIRECTIA ARHIVA CENTRALA
15:15 30.09.2019

I. J. CARAS - SEVERIN/ I

320

STRICT SECRET
4 exemplare
- c o p i e -

- Sursa :"Almăjan"
- Primeşte : Mr. Vasiluţă Profir
- Data : 19.X.1988
- Problema : artă-cultură

NOTA INFORMATIVA

Referitor la muzeograful ROGOZEA PETRU vă informez următoarele:

La începutul săpăturilor arheologice la monumentul medieval din Caransebeş a făcut parte alături de directorul muzeului BONA din colectiv, fiind implicat cu sarcini pentru a-şi aduce contribuţia la menţiunea istorică a monumentului. De la început a emis ipoteza că este biserică catolică şi că datează din sec. XVII, fiind evidenţiată în interiorul cetăţii Caransebeş. Pe parcurs, după ce s-a consulat cu arheologul RADU POPA, a insistat pe această ipoteză şi o susţine în continuare. Mai mult, afirmă în anumite împrejurări că o să demonstreze că el are dreptate şi cînd este în stare de ebrietate spune că "noi, ungurii, am creat toată Bibliografia şi istoria românească".

De menţionat că fiind singurul din rîndul angajaţii muzeului, adeptul ipotezei sus-menţionate ~~exată~~ s-a izolat pe parcurs şi în prezent nu mai depune interes pentru continuarea activităţii de cercetare şi restaurare.

ROGOZEA PETRU vorbeşte la perfecţie limba maghiară, mama sa fiind de naţionalitate maghiară şi nu cunoaşte bine limba română. Manifestările iredentiste au apărut pe fondul concepţiilor sale privind superioritatea civilizaţiei maghiare şi a multitudinii publicaţiilor istorice maghiare privind istoria poporului român şi a tendinţelor de falsificare a istoriei româneşti.

ROGOZEA PETRU este prieten intim cu profesorul PINTER ZENO din Oţelu Roşu.

19.X.1988

ss/ "Almăjan"

OBSERVATII:

Informaţia a fost furnizată în baza sarcinilor trasate. Numitul ROGOZEA PETRU a mai fost semnalat cu manifestări naţionalist-iredentiste maghiare. Este în relaţii de prietenie cu prof. PINTER ZENO din Oţelu Roşu şi arheologul RADU POPA, ambii semnalaţi informativ cu aceeaşi poziţie de promovare a unor ipoteze false privind continuitatea poporului român pe acest teritoriu.

Sursa a fost instruită să contracareze acţiunile lui ROGOZEA PETRU şi PINTER ZENO pentru a preveni crearea unor ipoteze false asupra vechimii monumentului din Caransebeş.

ROGOZEA PETRU va fi luat în lucru în DUI de lt. Trandafir Martin pe linia problemei "artă-cultură".

- O copie la Direcţia I
- O copie la securitatea Caransebeş
- O copie la securitatea Oţelu Roşu
- O copie la lt.maj. Mihăilă Marian.

SEFUL SERVICIULUI I,
ss/Mr.Vasiluţă Profir

RDoo7o6/1463/88/LC

C.N.S.A.S.
DIRECTIA ARHIVA CENTRALA
15:15 30.09.2019

2.

MASURI:

De acord cu exploatarea acestei informaţii şi la Direcţia I sau ISMB pentru RADU POPA.

De reţinut că directorul BONA a fost contactat şi pus în legătură cu directorul Arhivelor Statului spre a se acţiona organizat în vederea strîngerii de documente şi a se putea combate ipotezele false ce se încearcă a se emite de elementele iredentiste. A lucra cum se propune, nu presupune a nu iniţia măsuri ofensive şi operative pentru a-i reduce la tăcere pe acei care încearcă să conducă într-o direcţie eronată cercetările arheologice contrar intereselor noastre naţionale. In acest scop, pentru procurarea de documente, s-a întreprins, după cum ştiţi, pe linia serv. I şi o deplasare în străinătate etc.

SEFUL SECURITATII,
ss/Col.Mihalcea Aurel

Anexa IV

C.N.S.A.S.
DIRECTIA ARHIVA CENTRALA
15:15 30.09.2019

I. J. CARAS - SEVERIN/ I

STRICT SECRET
5 exemplare
- c o p i e -

- Sursa : "Almăjan"
- Primeşte : Mr. Vasiluţă Profir
- Data : 28.XI.1988
- Problema : artă - cultură

NOTA INFORMATIVA

In perioada 29.1o - 23.11.1988 am efectuat o deplasare pentru documentare ştiinţifică la Viena. Deplasarea s-a făcut cu avionul, biletul asigurîndu-l Mitropolia Banatului, iar la Viena, în perioada de mai sus, am fost cazat în una din clădirile Ambasadei RSR.

Am cercetat în această perioadă Arhivele de război şi fondul public al Bibliotecii Naţionale din Viena.

Scopul deplasării a fost găsirea, elucidarea unor probleme care s-au ridicat pe parcursul săpăturilor efectuate la biserica din centrul oraşului Caransebeş. In afară de lista bibliografică propusă (împreună cu col. L. Groza) de a consulta, am găsit alte numeroase cărţi de specialitate (de arhitectură bisericească medievală din Occident în special) pe baza cărora am căutat să găsesc unele analogii. Referitor la planul bisericii din Caransebeş, pot afirma cu certitudine că nici un monument văzut de mine databil din sec. XII-XV nu are elemente asemănătoare, nici în Austria şi nici în alte ţări (am consultat numeroase albume de biserici şi nu am găsit nimic identic cu descoperirea de la Caransebeş. Cert este că pînă în sec. XV (există bibliografie în acest sens) toate bisericile, indiferent dacă erau catolice sau ortodoxe, aveau acelaşi plan de construcţie.

- Am acţionat bine realizînd studiul şi în afară putînd avea argumente.
ss/Col.Mihalcea Aurel
SEFUL SECURITATII

La Arhivele de război am avut posibilitatea să studiez şi să trag la xerox toate planurile cu oraşul Caransebeş şi împrejurimi, mai puţin cel aproximativ 14 din anii 1788-18o1 din lipsă de timp. Hărţile din anii 169o - 1772 - 178o le-am copiat la xerox şi cu adresa nr. 254o/21.11.1988 a Consulatului român le-am adus în ţară, fiind inedite şi de o importanţă deosebită pentru judeţul nostru, mai ales în această etapă. Hărţile cuprind toate localităţile cu numărul de case şi alte obiective din satul respectiv, iar multe dintre ele cuprind scrise şi suprafeţele de teren arabil şi păduri etc. etc. Din lipsă de timp şi mai ales a numeroaselor hărţi ce cuprind fondul respectiv, este necesar ca şi restul să fie studiate şi copiate pentru a fi aduse în ţară. De ex. de o importanţă deosebită sînt hărţile ce cuprind frontiera dintre turci şi austieci în urma păcii de la Karlowitz din 1699 sau cea din 1738, linia frontierei trecînd prin zona aceasta şi apar marcate amănunţit toate punctele scrise în l. română cu caractere româneşti şi nu în maghiară. Apar apoi însemnate unele puncte de interes arheologic deosebit, care studiate pe teren pot aduce noi dovezi de continuitate românească neîntreruptă pe aceste locuri. Ele sînt foarte numeroase şi ar fi păcat ca acestea să nu fie cunoscute în ţară şi mai

- Aceasta am şi vrut, sens în care am solicitat şi sprijinul M. de Externe.
ss/Col.Mihalcea Aurel

- In legătură cu aceasta trebuie raportat spre a se aduce în ţară pentru că vor putea dispare ca şi celelalte.
ss/ Col.Mihalcea A.

C.N.S.A.S.
DIRECTIA ARHIVA CENTRALA
15:15 30.09.2019

ales pentru zona noastră - pe care am studiat-o şi la care mi-am îndreptat în primul rînd atenţia şi nu în plan global. Hărţile cu Banatul fiind numeroase, ele aruncînd o lumină deosebită asupra realităţilor sec. X - XV, de ex. faptul că satele din zona de munte ale Banatului au fost totdeauna, de cînd apar menţionate documentar ca sate curat româneşti, ele fiind locuite numai de români în toate timpurile, iar menţionarea lor pe hărţile austriece de mai tîrziu nu fac decît să copieze realitatea existentă pe teren. Sigur, s-ar putea scrie mult despre aceste hărţi în nota de faţă, am relatat pe scurt doar importanţa lor deosebită.

- Acestea interesează în mod deosebit.
ss/Col.Mihalcea A.

- Acţiunea noastră şi intervenţia făcută de M.de Externe a fost eficientă prin rezultate.
ss/ Col.Mihalcea A.

In ceea ce priveşte bibliografia maghiară despre mormintele gotice din Ungaria, toate cărţile şi albumele de artă şi cele tipărite după 1970, prezintă absolut toate, fără excepţie, monumente gotice din Transilvania cu fiind Ungaria. Si în zilele de azi Transilvania este pentru istoriografia maghiară ca aparţinînd Ungariei. Referitor la alte cărţi tipărite în Germania sau Italia referitoare la stilul de construcţie a bisericilor, la funcţionalitatea lor, am găsit lucruri relevante care întăresc realitatea de necontestat că biserica din Caransebeş este o biserică ortodoxă românească, construită cu certitudine cu mult înainte de sec. XV cînd apar în documente elementele ce separă ritul catolic de cel ortodox. Dar şi aici fac precizarea că timpul nu mi-a permis să consult şi alte cărţi şi albume de artă ce se găsesc în această bibliotecă. Am venit şi aici să fac copii după unele pagini deosebite şi să le aduc în ţară pentru a fi folosite ca bibliografie. Ar fi necesar apoi de a fi consultate cataloagele de bijuterii bizantine, cataloagele heraldice, ritul de înmormîntare în diverse epoci, din păcate timpul a fost foarte scurt şi consultarea fişierului bibliotecii necesită zile întregi pentru a găsi perioadele, ţările etc. şi apoi copierea şi studierea acestora. Multe materiale apoi sînt la Arhivele din Viena (în afară de cele ce au fost fotocopiate de specialiştii noştri în anii trecuţi pe microfilme, care au urmărit realităţile la nivel de ţară şi nu la nivel de provincie sau oraş, cum am încercat să le studiez eu şi unde există o mulţime de materiale la capitolul Banat necercetate pînă azi. - Să raportăm, fiind util pentru istorici.
ss/ Col. Mihalcea A.

Precizez faptul că am fost ajutat la Viena în mod deosebit cu pasiune şi mult discernămînt de consilierul cultural MANOLACHE NICOLAE, care mi-a asigurat împreună cu tov. ambasador fondurile de întreţinere şi banii necesari pentru copierea materialelor pe care le-am adus cu mine. S-au ocupat de mine în mod deosebit, creîndu-mi condiţii optime pentru a putea în timpul scurt pe care l-am avut (avînd în vedere bogăţia materialelor depozitate acolo) să pot studia aproape tot ce mi-am propus la plecare. Sînt de părere că problema analogiilor bijuteriilor descoperite în biserica din Caransebeş, poate fi dezlegată doar prin studierea unor materiale din lumea bizantină (Bulgaria, Serbia, Muntenegru, în special Grecia şi Italia). Literatura de specialitate - descoperirile din ţară - avînd în vedere că sînt bijuterii rare, nu menţionează asemănări şi de aici greutatea tipizării lor, mai ales că este cea mai veche biserică din ţara noastră dezvelită într-un oraş.

In concluzie, precizez că această deplasare m-a ajutat mult în clarificarea unor probleme de arhitectură medievală europeană şi mi-a întărit convingerea pe care am avut-o de la început - pe baza studierii

C.N.S.A.S.
DIRECTIA ARHIVA CENTRALA
15:15 30.09.2019

realităţilor istorice ale oraşului Caransebeş - că biserica este din perioada sec. XIII şi că ea a aparţinut unei comunităţi româneşti ortodoxe din oraşul Caransebeş.

In al doilea rînd, trebuie profitat de posibilitatea pe care o dau încă austriecii de a copia, studia, xeroxa aproape tot ceea ce se referă la Banatul sec. XV-XVIII.

Caransebeş, 28.11.1988 ss/ "Almăjan"

OBSERVATII:

Nota a fost furnizată la înapoierea din vizita de la Viena a sursei. La pregătirea contrainformativă a participat şeful securităţii tov. col. Mihalcea Aurel.

Intrucît anterior s-au obţinut informaţii verificate că arheologul RADU POPA din Bucureşti, muzeograful ROGOZEA PETRU din Caransebeş lucrat în mapă de verificare, profesorul de istorie PINTER ZENO din Oţelu Roşu, lucrat în DUI şi preotul romano-catolic din Caransebeş, lucrat în DUI, susţin prin toate mijloacele o ipoteză falsă privind biserica descoperită în Caransebeş - că este franciscană şi nu românească ortodoxă, la nivelul conducerii Inspectoratului judeţean Caraş-Severin al M.I. s-a acţionat pentru trimiterea sursei la Viena spre a studia şi aduce în ţară, cu sprijinul ambasadei române, materialele şi probele necesare contracarării ipotezei false.

Pe lîngă materialele care au constituit scopul vizitei, sursa a mai adus documente istorice xeroxate din secolele XV-XVIII privind Banatul, necercetate pînă în prezent.

MASURI:

- Nota se va prezenta conducerii profesionale
- O copie la Direcţia I
- O copie la Securitatea oraşului Caransebeş
- O copie la problema artă - cultură.

SEFUL SERVICIULUI I,
ss/ Mr. Vasiluţă Profir

Da. După modestele posibilităţi pe care le-am avut şi sprijinul primit, rezultatul acţiunii noastre este eficient. Sînt concluzii utile care se impun a fi raportate de noi ierarhic, iar sursa o vom mai contacta.

SEFUL SECURITATII,
ss/Col. Mihalcea Aurel

Anexa V

C.N.S.A.S.
DIRECTIA ARHIVA CENTRALA
15:15 30.09.2019

REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Intrare Nr. 1/00753929
Ziua 13 luna 12 1988

STRICT SECRET
ex. nr. —

323

MINISTERUL DE INTERNE
INSPECTORATUL JUDEŢEAN CARAŞ-SEVERIN/ I
(Direcţia, Serviciul, Unitatea)

Nr. 1/VP/oo25373o/ 12. dec. 1988
DOSAR Nr. .....

CĂTRE

M.I. D.S.S. - DIRECTIA I BUCUREŞTI/ serviciul 5

Raportăm că în oraşul Caransebeş, cu prilejul efectuării unor lucrări de demolare în vederea construirii centrului civic, în ianuarie 1988, s-a descoperit un monument istoric, care, în urma cercetărilor, se concluzionează a fi o biserică ortodoxă românească din secolele XII-XIII - dovadă elocventă a continuităţii poporului român pe aceste meleaguri.

Incă de la începutul lucrărilor de săpături şi restaurare, organele noastre au obţinut informaţii că persoane cu o atitudine ostilă cum sînt: arheologul RADU POPA din Bucureşti, muzeograful ROGOZEA PETRU de la Muzeul judeţean din Caransebeş, lucrat în mapă de verificare, PINTER ZENO din Oţelu Roşu, lucrat în DUI şi preotul romano-catolic din Caransebeş, de asemenea lucrat în DUI, toţi semnalaţi cu manifestări naţionalist-iredentiste maghiare, au lansat şi susţin în continuare ipoteza falsă că biserica este franciscană din secolul XIV-XV.

Avînd în vedere periculozitatea acestei acţiuni, organele noastre au luat sub control cazul pentru măsuri de contracarare şi neutralizare.

In cadrul complexului de măsuri au fost luate în lucru activ persoanele implicate în caz şi semnalate cu manifestări naţionalist-iredentiste, s-au recrutat noi surse cu reale posibilităţi informative, iar în scopul obţinerii de noi date şi probe în sprijinul ipotezei emise de conducerea muzeului din Caransebeş, s-a hotărît trimiterea legendată în străinătate a unei persoane competente, cu temeinice cunoştinţe în materie. In acest sens s-a acţionat pentru a fi sprijiniţi şi de către Ambasada R.S.R. din Austria, la nivelul căreia s-au făcut demersuri prin conducerea securităţii judeţene ca pe timpul deplasării în această ţară sursa "Almăjan Ion" să fie ajutată pentru realizarea scopului propus. Astfel a fost posibil ca la Biblioteca Naţională din Viena şi Arhivele de război, sursa "Almăjan Ion" să xeroxeze documente istorice din secolele XV-XVIII, care demonstrează că biserica din Caransebeş nu este franciscană, aducînd în ţară şi alte documente inedite de o deosebită valoare istorică, utile unor studii şi documentări pe linia sorgintei şi continuităţii popmorului român.

Vom continua măsurile de cunoaştere şi neutralizare a acţiunilor naţionalist-iredentiste,în scopul promovării intereselor naţionale.

Alăturat vă înaintăm copia notei informative furnizată de sursa "Almăjan Ion" după înapoierea din vizita efectuată în Austria.

SEFUL SECURITATII,
Colonel
Mihalcea Aurel

SEFUL SERVICIULUI I,
Maior
Vasiluţă Profir

Conceptat : .....
Dactilo : .....
Nr. exemplare : .....

Cd. 271/1983 — V 15 — I-n 021

Anexa VI

C.N.S.A.S.
DIRECTIA ARHIVA CENTRALA
15:15 30.09.2019

(324)

N O T A

In luna ianuarie 1988, cu prilejul efectuării unor lucrări de sistematizare în zona istorică a oraşului Caransebeş, s-au descoperit vestigiile unui monument istoric, în legătură cu care , în urma cercetărilor, s-a stabilit că a fost o biserică ortodoxă românească din secolele XII-XIII - dovadă elocventă a continuităţii poporului român pe aceste meleaguri.

Incă de la începutul lucrărilor de săpături şi restaurare, organele noastre au obţinut informaţii, potrivit cărora, persoane cu atitudine ostilă, cum sînt arheologul RADU POPA, cercetător la Institutul de Arheologie din Bucureşti, muzeograful PETRU ROGOZEA de la Muzeul judeţean din Caransebeş, profesorul ZENO PINTER din Oţelu Roşu, preotul romano-catolic REINHOLD LOWASZ şi ALEXANDRU HALASZ, pastor reformat, toţi semnalaţi cu manifestări naţionalist-iredentiste maghiare, au lansat şi susţin în continuare ipoteza falsă conform căreia biserica ar fi franciscană şi ar data din secolele XIV-XV.

In urma verificărilor întreprinse în caz rezultă că, în pofida dovezilor arheologice indubitabile, aceste persoane, influenţate negativ de cei doi preoţi (catolic şi reformat), sînt interesate să nege apartenenţa vestigiilor monumentului eclesiastic la ritul ortodox, combătînd prin aceasta, indirect, continuitatea elementului majoritar românesc în zonă şi în Banat.

In cadrul compexului de măsuri, au fost luate în lucru activ persoanele implicate în caz şi semnalate anterior cu manifestări naţionalist-iredentiste.

Totodată, s-au recrutat noi surse cu reale posibilităţi informative pe lîngă cei în cauză iar în scopul obţinerii

C.N.S.A.S.
DIRECTIA ARHIVA CENTRALA
15:15 30.09.2019

de noi date şi probe în sprijinul ipotezei emise de conducerea muzeului din Caransebeş, s-a hotărît trimiterea legendată în străinătate a unei persoane competente, cu temeinice cunoştinţe de specialitate.

In acest scop, s-a acţionat pentru a fi sprijiniţi şi de către Ambasada R.S.România din Austria, la nivelul căreia s-au făcut demersuri ca pe timpul deplasării în această ţară a sursei "ION ALMĂJAN" să fie ajutată pentru realizarea deziderătului propus.

Deplasîndu-se la Viena , sursa "ION ALMĂJAN" a reuşit să xeroxeze la Biblioteca Naţională şi Arhivele de Război - documente istorice din secolele XV-XVIII de o valoare deosebită care demonstrează faptul că vestigiile edificiului bisericesc din Caransebeş sînt de origine ortodoxă iar nu catolică (franciscană), realizîndu-se scopul propus.

Cu această ocazie , sursa a mai adus în ţară şi alte documente inedite utile unor studii şi documentări pe linia originii şi continuităţii poporului român.

X

Vom continua măsurile de cunoaştere şi neutralizare a acţiunilor naţionalist-iredentiste, în scopul promovării şi apărării adevărului istoric privind poporul român.

100/0051199
din 27 decembrie 1988

Anexa VII

C.N.S.A.S.
DIRECTIA ARHIVA CENTRALA
15:15 30.09.2019

Intrare nr. 0170777
Ziua 25 Luna 09 19

MINISTERUL DE INTERNE
INSPECTORATUL JUDETEAN CARAS-SEVERIN
SERVICIUL I

STRICT SECRET
ex. nr. 325

Nr. 1/PC/00253281 / 23 SEP 1989

Tov. Col. Achim
Conform adresei
Lt. Col.

Către

M.I. - D.S.S. - DIRECTIA I - BUCUREŞTI
- SERVICIUL V -

Raportăm că pe linia problemei "Artă-cultură" s-au întreprins măsuri de neutralizare şi contracarare a acţiunilor iredentiste ale unor elemente din sfera de competenţă care urmăreau denaturarea adevărului istoric privind rezultatul cercetărilor arheologice din oraşul Caransebeş şi prin aceasta contestarea prezenţei şi continuităţii populaţiei româneşti majoritare în sec. XII-XIII în această zonă a ţării.

La începutul anului 1988, cu prilejul lucrărilor de excavaţii pentru fundaţia unor blocuri de locuinţe în centrul oraşului Caransebeş, muzeul judeţean din localitate a sesizat urme ale unei vechi aşezări de cult, fapt ce a impus cercetarea arheologică atentă de către specialişti. In derularea acţiunii "Tibiscum" s-au obţinut informaţii certe privind intenţia unor elemente - RADU POPA - arheolog din Bucureşti, ROGOZEA PETRU - muzeograf din Caransebeş, LOVASZ REINHOLD - preot catolic din Caransebeş şi PINTER ZENO - profesor de istorie din Oţelu Roşu - de a distruge o parte din probele arheologice şi lansarea unor ipoteze false asupra vechimii şi originii monumentului istoric descoperit.

Pentru protejarea şi susţinerea intereselor statului nostru au fost înlăturaţi de la cercetările arheologice, prin organele competente, arheologul RADU POPA, ROGOZEA PETRU şi PINTER ZENO - toţi semnalaţi cu manifestări naţionalist-iredentiste.

In scopul limitării speculaţiilor că monumentul istoric ar fi o biserică franciscană, s-a interzis prin conducerea muzeului accesul în perimetrul şantierului arheologic a preotului romano-catolic LOVASZ REINHOLD, care devenise un adevărat "ghid" în susţinerea ipotezei sus-menţionate.

Prin conducerea securităţii au fost informate organele judeţene de partid şi sprijiniţi doi specialişti ai muzeului care s-au deplasat în Austria pentru cercetarea şi studierea unor documente din arhivele de război de la Viena.

Cu sprijinul Ambasadei române din Austria s-au fotocopiat şi xeroxat hărţi militare inedite şi alte documente din sec. XIV-XVII, care, alături de probele arheologice, confirmă concluzia că monumentul istor este o biserică ortodoxă românească din sec. XII-XIII, cea mai veche descoperită pînă în prezent din Banat şi Transilvania.

Rezultatul cercetărilor arheologice într-o primă etapă s-a finalizat prin lucrarea recent ieşită de sub tipar: "Valorificarea noilor cercetări în domeniul istoriei naţionale".

Pentru influenţarea şi sensibilizarea opiniei publice, cîteva exemplare ale lucrării, cu aprobările de rigoare, prin măsuri combinative, au fost duse de surse ori relaţii operative în Canada, R.F.G.,

C.N.S.A.S.
DIRECTIA ARHIVA CENTRALA
15:15 30.09.2019

2.

Elveţia şi Austria, în scopul redactării unor articole vizînd susţinerea ipotezelor şi concluziilor emise de specialiştii muzeului judeţean Caransebeş.

Informaţiile obţinute despre arheologul RADU POPA au fost înaintate la Direcţia I şi S.M.B., iar de către organele noastre au fost luaţi în lucru prin D.U.I. preotul romano-catolic LOVASZ REINHOLD şi profesorul PINTER ZENO, iar muzeograful ROGOZEA PETRU în cadrul verificării informative.

In continuare întreprindem măsuri complexe pentru cunoaşterea şi neutralizarea unor acţiuni ostile desfăşurate din partea acestor elemente.

Alăturat, anexăm notele de stadiu ale lucrărilor raportate.

SEFUL SECURITATII,
Colonel

Mihalcea Aurel

SEFUL SERVICIULUI I,
Maior

Vasiluţă Profir

NO - Fişa privind pe LOVASZ REINHOLD a fost predată, conform ordinului conducerii unităţii, la Serviciul II (cpt. maj. OCHEA).

cpt. [illegible]

26.09.1989

Exemplar fişa

[illegible]

RD007o6/1o94/89
dactilo LC

~ DOSAR ARHEOVEST ~

1020: *Dibisiskos*

(*Bisiskos* -sic!; *Dibiskos* -sic! / *Ti(m)bisko* -sic!)

- **sau cum a ajuns un sat (prăpădit) de la sud de Dunăre episcopie românească a Banatului la anul 1020**

1020: *DIBISISKOS*
(*BISISKOS* -sic!; *DIBISKOS* -sic! / *TI(M)BISKO* -sic!)
● SAU CUM A AJUNS UN SAT (PRĂPĂDIT) DE LA SUD DE DUNĂRE EPISCOPIE ROMÂNEASCĂ A BANATULUI LA ANUL 1020

*Sorin Forțiu**

* Universitatea de Vest din Timișoara; sorinfortiu@gmail.com

Abstract. In 1871 Y. Y. Golubinskij published for the first time the three *sigillia* of Byzantine emperor Basile II Porphyrogenitus issued around 1020 for the Bulgarian archbishop of Ohrid which exists in ***Codex Sinaiticus*** [***Graecus***] ***508 (976)*** and correctly deciphered one of the places – Διβίσισκος/**Dibisiskos** – where the bishop from *Branitza* (Braničevo) had *klerikoi* and *paroikoi*. In 1893, in this case, Heinrich GELZER maintained the form of the toponym. In 1911, V. N. Beneševič republished all the three *sigillia* and changed it wrongly to Βίσισκος/**Bisiskos** (only in the case of Braničevo's bishopric exist other 3 differences (of 7 place-names) between the two editions; in my humble opinion, a new scientific edition of the three *sigillia* is needed badly; the question of authenticity should be also clarified, not only of the three documents issued by Basile II but also of the chrysobull in which these survived). In 1931, Iordan IVANOV made another mistake when changed wrongly Golubinskij's *Dibisiskos* to **Dibiskos**/Διβίσκος. In 1946 /'47 GYÓNI Mátyás made another series of mistakes – each is identified and discussed – which eventually made him locate the inexistent *Dibiskos* north of Danube, at Kovin, *Tibiscum*-Jupa or Timiș(oara). This cascade of errors produced only historiographical monstrosities because nobody checked/corrected them in time and were just quoted uncritically to this day; for example, in the Romanian historiography the non-existent *Dibiskos* became the head-quarters of a Romanian orthodox bishopric of Banat. I will analyze thoroughly how this was possible.

In my opinion *Dibisiskos* (or is it *Divisiskos*?) is still unidentified. Serbian colleagues should consider finding a medieval *village* with this name and not a *fortress*/*city*.

Also, I will show that a **bishopric** at **Vidin** did not exist prior to 1020 and the place-name Βοδίνης (*Bodines*) from the second *sigillion* issued by Basile II in mai 1020 is *Vodena* (today Edessa / Έδεσσα, GR -see **Anexa III**).

Keywords: Dibisiskos, Bisiskos, Dibiskos, Braničevo, Ohrid, Vidin, *sigillia*, 1020, Basile II.

1. Preambul

În 1946[1]/1947[2] filologul GYÓNI Mátyás[3] publica un studiu în care se concentra asupra unui loc unde episcopul de Braničevo[4], sufragan al arhiepiscopului de Ohrid[5]

Notă: Toate **citările** sunt menționate prin folosirea scrisului ***italic***. Dacă în acest citat exista deja ceva subliniat cu scris *italic* am recurs la folosirea scrisului normal pentru a indica acest lucru.

[1] Gyóni, 1946 (l.m.).

în jurul anului 1020, avea dreptul la un anumit număr de țărani neproprietari, care să lucreze pământurile (statului?), unii din ei fără a plăti anumite impozite fiscului imperial. În istoriografia de limbă română se consideră că aceasta ar fi fost la N de Dunăre, în regiunea bănățeană de azi, fiind localizat la *Tibiscum*-Jupa (jud. Caraș-Severin), sau la Timiș(oara?), ori la Kovin, RS. Dacă așa ar sta lucrurile, Timișoara și-ar putea începe istoria documentată chiar în primul sfert al sec. XI. De aceea, m-am simțit obligat să evit citarea facilă și să realizez o cercetare temeinică a subiectului ...

În cele ce urmează voi arăta că avem de-a face cu o cascadă de erori[6], care au produs numai monstruozități istoriografice pentru că nimeni nu le-a verificat/corectat la timp și vreme de 90/75 de ani ...

2. Context istoric

971: în Forumul lui Constantin din Constantinopol, în timpul triumfului său, împăratul Ioan I Tzimiskes îl deposedează pe țarul Boris II de însemnele regale bulgare (o coroană de aur, o tiară din in țesut și coturnii purpurii), care sunt apoi depuse pe altarul Hagia Sofia drept ofrandă lui D-zeu, gest cu o profundă conotație simbolică și ceremonială, iar Boris primește titlul de *magistros*[7]. Din punct de vedere bizantin, Primul Țarat bulgar a încetat să mai existe;

10.01.976: moare împăratul Ioan I Tzimiskes; noul împărat Vasile al II-lea este confruntat cu un război civil în Asia Mică, care durează până în anul 989.

976: începe revolta comitopulilor / fraților *Kometopoloi* (i.e. *feciorii contelui*);

–prin atacuri asupra teritoriilor bizantine (și nu numai), Samuil reușește să refacă (și să mărească) statul bulgar, care își mută "centrul" în zona Ohrid–Prespa;

986: bătălia de la Porțile lui Traian în care oștile bizantine conduse de Vasile al II-lea suferă o cruntă înfrângere în fața armatei bulgare conduse de către Samuil;

996: Samuil este înfrânt în bătălia de la Spercheos și evită în viitor un război deschis;

---

[2] Gyóni, 1947 (l.f.).

Cum paginația este aproape identică în cele două variante, voi cita primordial din versiunea în limba franceză, care este și ultima publicată.

[3] *jeles filológus* (l.m.; i.e. *filolog proeminent* -tr.m.) apreciază GYÖRFFY György în anul 1977 (Györffy, 2013, p. 167).

GYÓNI Mátyás [* 18.12.1913, Budapest; † 28.09.1955, Budapest]: filolog, bizantinolog, profesor universitar, membru corespondent al Magyar Tudományos Akadémia (1948)[a]. În epoca lui RÁKOSI Mátyás (1949–'56), din cauza religiozității sale, devine o țintă a activității ideologice de stalinizare a învățământului universitar (și este persecutat de către *frații Trencsényi* – i.e. Trencsényi Waldapfel Imre (1908–'70) și Waldapfel József (1904–'68)? – *apud* Dobszay, 1999) și, ca urmare, se sinucide.

[a] *MÉL*, *on-line* (6.06.2022).

[4] A nu se confunda cu localitatea omonimă de azi care este la 28 km mai spre E de importanta fortificație Braničevo (sec. XI–XIII) de pe malul drept al Dunării, ale cărei ruine se află azi în localitatea Selo Kostolac, RS.

[5] astăzi, localitatea se numește Охрид/Ohrid, MK. Îmi pare greșit să o numesc *Ohrida* doar pentru că așa apare în majoritatea lucrărilor scrise în limba română.

[6] Beneševič, 1911; Ivanov, 1931; Gyóni, 1946 / Gyóni, 1947.

[7] Skylitzes, 2010, p. 294.

1005–'13: contrar afirmației cronicarului Ioan Skylitzes, nu avem știri despre operații militare bizantine/bulgare;
29.07.1014: bătălia de la Kleidion/Belasitsa cu dezastrul oștirii bulgare; se spune că 15000 de ostași bulgari au fost apoi orbiți la ordinul lui Vasile al II-lea. În momentul în care își vede soldații mutilați, Samuil suferă un atac celebral(?) și apoi unul de cord și moare câteva zile mai târziu (6.10.1014);
.10.1014–.08./09.1015: noul țar este Gavril Radomir, feciorul lui Samuil, care este ucis de vărul său Ivan Vladislav;
.02.1018: Ivan Vladislav moare în timp ce asedia *Dyrrhachion*;
–de facto, după peste 40 de ani de existență, statul lui Samuil se dezintegrează;
–primatul Bulgariei[8] David[9] înmânează împăratului o scrisoare din partea Mariei, văduva lui Ioan Vladislav, prin care aceasta se angaja să părăsească Bulgaria dacă va primi ceea ce solicita;
–*ante* iulie 1019[10]: împăratul își celebrează triumful la Constantinopole, la care participă și Maria, împreună cu copilele lui Samuil, precum și David, primatul Bulgariei;
–în primul său *sigillion* Vasile al II-lea menționează că *cel mai evlavios călugăr Ioan* [*de Debar*] *este confirmat* (deci, fusese numit deja mai înainte!) *să fie arhiepiscopul Bulgariei* (Ἰωάννην, ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας) *și să gestioneze treburile legate de arhiepiscopia* [*Bulgariei*][11], iar la cererea acestuia se emite actul;
–la solicitarea arhiepiscopului Bulgariei, Vasile al II-lea emite un nou *sigillion*, în luna mai a anului 1020, care cuprinde alte episcopii sufragane nemenționate în primul document și care fuseseră ocupate de mitropoliții vecini;
–un al treilea *sigillion* este emis referitor la episcopiile *Servia* (menționată și în primul act), *Stagoi* și *Beroea*, care sunt trecute în posesia arhiepiscopului de Bulgaria.

3. Datarea

Primul *sigillion* emis de către împăratul Vasile al II-lea în favoarea arhiepiscopiei de Ohrid nu este datat; după conținut, Franz DÖLGER îl plasează într-o perioadă *ante* [mai] 1020[12]. Iordan IVANOV și MORAVCSIK Gyula afirmă că este din anul 1019[13]. Acestea sunt datele menționate de cei mai mulți cercetători[14], chiar dacă există și anumite variații[15]. În fapt, nefiind datat și pentru că nu conține vreo indicație temporală, nu putem aloca o dată certă (nici măcar la nivel de an!) pentru acest prim

[8] pentru *ce* trebuie înțeles prin această denumire *vide* Fine, 1991, p. 191.
[9] numit greșit și *Damian* (Fine, 1991, pp. 191–192, 196).
[10] *în primăvara anului 1019* (Stephenson, 2000, p. 76).
[11] *... we confirm the most pious monk John (of Debar) to be the archbishop of Bulgaria and to manage the affairs related to the archbishopric* (Tăpkova-Zaimova, 2011, p. 46).
[12] Dölger, 1924, p. 103.
[13] Ivanov, 1931, p. 550; Moravcsik, 1942, p. 113.
[14] GYÓNI Mátyás menționează toate datele dar nu se pronunță (Gyóni, 1947, p. 45, nota 2).
[15] de exemplu, *Basil* [*II*]*, when ordering church affairs in 1018/19, retained under Ohrid ... In 1020 Ohrid in fact received an addition of ten sees and three more a few years later ... Imperial charters of the years 1019–25 ...* (Vlasto, 1970, p. 182 și 374, nota 100).
Adrian GABOR afirmă că *primul* [*«decret» este dat*] *în anul 1018, al doilea în mai 1020 și al treilea la puțin timp după aceasta* (Gabor, 1989, p. 113).

document; teoretic, pare că este *post* februarie 1018 (când Ioan Vladislav moare în timpul asediului cetății *Dyrrachion*, după o domnie de doi ani și 4 luni) și *ante* mai 1020 (când este datat al doilea *sigillion*). Nici dacă analizăm cronologia evenimentelor, așa cum au fost ele consemnate de către cronicarul Ioan Skylitzes, nu putem să restrângem mai exact perioada iulie 1019 – mai 1020, chiar dacă este clar că fostul primat David și-a pierdut demnitatea după triumful imperial din prima jumătate a anului 1019.

Apoi, conform spuselor aceluiași cronograf bizantin, Vasile al II-lea reconfirmă statutul autocefalic al arhiepiscopiei Bulgariei[16], cu scaunul său la Ohrid, în 1020[17], an în care emite și al doilea *sigillion* (singurul datat: *luna mai, indictionul 3, anul 6528* /i.e. mai 1020).

Al treilea hrisov imperial nu este nici el datat și nu putem spune decât că aparține perioadei *post* luna mai a anului 1020.

Doar în primul act imperial este menționat și episcopul de Βρανίτζα (*Branitza* /i.e. Braničevo), sufragan al arhiepiscopului Bulgariei.

Cele trei *sigillia* au supraviețuit toate într-un *chrysoboullon logos* al împăratului Mihail al VIII-lea Paleologul din iulie 1273, care se regăsește doar în transcrieri târzii (sec. XVI–XVII).

4. Veridicitatea

În cadrul celui de-al XIII-lea *Congres internațional de studii bizantine*, desfășurat la Universitatea din Oxford între 5–10.09.1966, Stjepan ANTOLJAK[18] a prezentat o comunicare, la data de 8 septembrie, – *Ob die jene Drei Urkunden des Kaisers Basilsios II. zu Gunsten des ochridensischen Erzbistums authentisch sind?*[19] –, prin care

---

Paul STEPHENSON indică anul 1020, pentru ca apoi să menționeze că toate cele trei *sigillia* sunt *post* ~1020 (Stephenson, 2000, p. 75; *after c. 1020* -Stephenson, 2003a, p. 46).
CSANÁD Bálint considera că cele trei *sigillia* aparțin anilor 1018 și 1020 (Csanád, 1991, p. 116).
Măsurile decise de Vasile II sunt cunoscute din cele trei edicte emise de el în anii 1019-1020 ... Primul edict (emis în 1019, eventual în 1018) ... al doilea edict al lui Vasile, emis în mai 1020 ... Prin al treilea edict (emis tot în 1020) ... (Madgearu, 2001b, p. 14/6).
This [*Golden*] *Bull* [*of emperor Michael VIII*] *contained copies of the three Bulls issued by Basil II to the same* [*Ohrid*] *church in 1019, in May 1020 and between 1020 and 1025* (Bulić, 2013, p. 187 și 221). Etc.

Și mai există și greșeli (de tipar?) flagrante de genul *... les chrysobulles (de 1009* (**sic!** *1019* - n.m.) *et de 1020) par lesquels Basile II avait reglé le conditions de l'archévêché d'Ochrida* (Ferluga, 1966, p. 83).

[16] Skylitzes, 2010, p. 345.

[17] nu poate fi vorba de anul 1019 deoarece evenimentul are loc după decesul patriarhului Sergios din luna iulie a anului 6527/1019) (Skylitzes, 2010, p. 345).

[18] și **Styepan ANTOLYAK** [* 29.09.1909, Doboj; † 14.05.1997, Zagreb]; istoric croat, care a lucrat multă vreme în Macedonia drept profesor la Facultatea de Filosofie din Skopje (1956–'69), membru corespondent al *Makedonska akademija znanosti i umjetnosti* din 1979.

[19] Comunicarea nu a fost publicată în actele congresului (Hussey, Obolensky, Runciman, 1967). Nu a fost singura, fapt care l-a determinat pe George G. ARNAKIS să observe, în momentul criticii sale de întâmpinare, că *The expedient chosen by the British committee gives the impresion of poverty, if not of partiality* (Arnakis, 1968, p. 1492).

atrăgea atenția asupra posibilității ca celebrele *sigillia* ale împăratului Vasile al II-lea din ~1019–1020 să fie niște falsuri realizate în sec. XIV pentru a justifica politica ecleziastică a lui Ștefan Uroș al IV-lea Dușan, regele Serbiei (1331–'55), după cum consemnează (corect?) Eugen STĂNESCU[20]. Participant la congres (?), acesta comenta, doi ani mai târziu: *Chiar dacă această ipoteză se dovedește a fi în concordanță cu adevărul istoric, este greu de crezut în falsurile fabricate din nimic. Este mai plauzibil să admitem că în secolul al XIV-lea erau folosite ca « materie primă » diplome mai vechi, ale căror date intrau în componența diplomelor fabricate. Între aceste date reale trebuie* (? sb.m) *să se regăsească și cele despre vlahi în relațiile lor cu Arhiepiscopia Ohridului*[21]. Trei ani mai târziu, St. Antoljak scria că *sigillia* lui Vasile al II-lea din jurul anului 1020 au fost falsificate de către împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul pentru a îi servi în politica sa ecleziastică față de bulgari și sârbi[22]. El a mai revenit asupra acestei probleme de-a lungul timpului[23] și nu a fost singurul ...

---

[20] Stănescu, 1968, p. 428/22, nota 73.

[21] *Même si cette hypothèse s'avère conforme à la vérité historique, il est difficile de croire à des faux fabriqués de toutes pièces. C'est plus pausible d'admettre qu'au XIVe siècle on a utilisé comme « matière première » des diplômes plus anciens dont les données sont entrées dans la composition des diplômes fabriqués. Entre ces données réelles doivent se trouver aussi celles sur les Vlaques dans leurs rapports avec l'Archevêché d'Ohrid* (Stănescu, 1968, p. 428/22, nota 73). Multe se mai pot comenta referitor la considerațiile lui E. Stănescu ...

[22] Antoljak, 1969, pp. 72–79.

Între consemnarea lui E. Stănescu și ce susținea ulterior St. Antoljak este o mare diferență.

[23] Antoljak, 1970, pp. 35–49; Antoljak, 1985, pp. 698–708; Antoljak, 1985b, pp. 91–92.

În anul 1978, într-un corpus de izvoare medievale, Stjepan ANTOLJAK spunea că așa numitele trei *sigillia* ale lui Vasile al II-lea în favoarea arhiepiscopiei de Ohrida pot fi puse la îndoială pentru că *un studiu atent al caracteristicilor externe și interne ale acestor documente va duce cu ușurință la concluzia că sunt falsuri iscusite efectuate de Mihail al VIII-lea Paleologul (1259–1282).* Conținutul este foarte problematic, *la fel ca și numele unor eparhii cu denumiri incorecte ale locurilor din zona lor și este interesant că acestea nu au fost folosite de arhiepiscopii de Ohrid în folosul lor și nici nu au fost cunoscute până la mijlocul secolului al XIX-lea. În plus, ele au fost păstrate în transcrieri incerte și inexacte din secolele XVI și XVII, care par să fi fost pierdute astăzi.* Prin aceste falsuri, într-un efort de restaurare a imperiului bizantin, *împăratul Mihail al VIII-lea a vrut să distrugă independența bisericilor sârbă și bulgară și să le subjuge Ohridei, ceea ce reiese clar din introducere și întregul text ...* (tr. m.; Antoljak, 1978, pp. 68–69:

I dok se u podatke koje pruža ta korespondencija ne može sumnjati, drugačija su ona tzv. tri sigiliona ili povelje Vasilija II u korist ohridske arhiepiskopije. Ove tri tobožnje isprave su sve do danas smatrane čvrstom bazom za određivanje granica ohridske arhiepiskopije. Međutim, pažljivim proučavanjem vanjskih i unutarnjih karakteristika ovih listina lako će se stvoriti zaključak da su one vješti falsifikati koje je proveo Mihailo VIII Paleolog (1259–1282). Sadržaj povelje je vrlo problematičan, kao i imena nekih biskupija s netočnim nazivom lokaliteta na njihovu području, a interesantno je da se njima uopće nisu služili ohridski arhiepiskopi u svoju korist, niti se za njih znalo sve do sredine 19. stoljeća. Uz to sačuvane su u nesigurnim i netočnim prijepisima 16. i 17. st., a kako izgleda danas su privremeno izgubljene. Inače one su bile uključene u jednu hrisovulju koju je ohridskoj crkvi dao Mihajlo VIII Paleolog u augustu 1272. godine. Ovim falsifikatima (tj. obnovivši svojom hrisovuljom ohridskoj crkvi tobožnje

În lucrarea sa doctorală din 1984, Vasile V. MUNTEAN amintește, prima și ultima oară în istoriografia română, de falsul împăratului Mihail VIII Paleologul din 1273 (pe care-l admite!) și este aproape de-a accepta și plăsmuirea celor trei diplome ale lui Vasile al II-lea (~1020) pentru că, oricum, hrisovul respectiv reproduce *o stare premergătoare a castrelor* (**fals!**) *episcopale*[24], "uitând" (dacă o fi știut vreodată!) că informația dintr-un act fals nu are valoare din punct de vedere istoric ...

Istoricii greci Dionysios A. ZAKYNTHOS[25] (1905–'93), urmat de Ioannis E. KARAGIANNÓPOULOS[26] (1922–2000), și-au exprimat îndoieli cu privire la autenticitatea *chrysobullos logos* (1273) din cauza formulărilor. În teza sa de doctorat din anul 1988, Evanthia KONSTANTINOU TEGOU-STERGIADOU a încercat să demonstreze, pe baza caracteristicilor actelor, că atât *sigillia* lui Vasile al II-lea cât și bula de aur a lui Mihail al VIII-lea Paleologul sunt false[27]. De atunci a revenit de mai multe ori asupra subiectului[28], fapt care l-a determinat pe Andreas SCHMINCK, de exemplu, să accepte ipoteza că aceste documente au fost contrafăcute la începutul celui de-al doilea deceniu al secolului al XV-lea la ordinul arhiepiscopului Matthaios de Ohrid[29]. Și el nu este singurul ...

În anul 2008, Vasilka TĂPKOVA-ZAIMOVA amintește de opiniile avansate

---

stare privilegije Vasilija II, kao i one koje su arhiepiskopiju vezivale za staro mjesto: Justinijanu Primu), car Mihajlo VIII je htio, u težnji za restauracijom Bizantskog Carstva i vlasti, da uništi samostalnost srpske i bugarske crkve te ih potčini ohridskoj, što se jasno vidi iz uvoda i cjelokupnog teksta te Mihajlove povelje. U svome cilju ipak nije uspio, niti se na osnovi tih povelja može graditi baza za određivanj e granica Samuilove države kao i ohridske arhiepiskopije, stvorene za vrijeme njegove vladavine a uz odobrenje i blagoslov papinske kurije.).

[24] *De notat că cele trei diplome ni s-au transmis printr-un fals din 1272* (**sic!** *1273*)*, datorat lui Mihail VIII Paleologul, ele însele fiind etichetate falsuri, dar fără vreun temei solid*[105]*. Chiar și în această ipostază* (**fals!**) *poate fi sesizat un sâmbure de adevăr* (**fals!**)*, hrisovul respectiv reproducând o stare premergătoare* (**oare?**) *a castrelor* (**fals!**) *episcopale.*

[105] *St. Antoljak,* Samujlovata drzava*, Scopje, 1969, p. 77, 162-163, aruncă îndoiala asupra veridicității hrisoavelor „basiliene", după ce în 9 septembre 1966, la Congresul de Bizantinologie de la Oxford a făcut și o comunicare pe aceeași temă. Curios că R. Ljubinković (*Traditije Primae Justinijanae u titulaturi Ohridskih Arhijepiskopa*, „Starinar", 17, 1967, p. 61-76, cu rezumat francez) deși o cunoaște, n-a ținut seamă de „contribuția critică" a compatriotului său* (Muntean, 1984a; Muntean, 1984b; Muntean, 2005a, pp. 66–67; Muntean, 2009).

Teza de doctorat a fost publicată de 3 ori în limba română[a] și a cunoscut și o traducere în limba engleză[b]. Voi cita doar din ediția 2005 (la care am avut acces).

[a] Muntean, 1984a; Muntean, 1984b; Muntean, 2005a.

[b] Muntean, 2009.

[25] Zakynthos, 1977, p. 438 (*apud* Naxidou, 2019, p. 499, nota 32).

[26] Karagiannópoulos, 1981 (*apud* Naxidou, 2019, p. 499, nota 32).

[27] Konstantinou-Tegou-Stergiadou, 1988.

[28] Konstantinou-Tegou-Stergiadou, 1990; *Eadem*, 1997; *Eadem*, 1998.

[29] *Bei diesen Urkunden handelt es sich, wie Enanthia Konstantinou-Tegou-Stergiadou plausibel machte, um Fälschungen, die zu Beginn des zweiten Jahrzehnts des 15. Jahrhunderts auf Verlanlassung des Erzbischofs Matthaios von Achrida (Ohrid) angefertig wurden* (Schminck, 2005, p. 308).

de către E. Stergiadou, venite după cele ale lui S. Antoljak și afirmă că există anumite argumente în favoarea tezei că *sigillia* lui Vasile al II-lea nu sunt autentice; *nu numai pentru că manuscrisul este târziu și este inclus într-un document din vremea lui Mihail al VIII-lea Paleologul, tot de o autenticitate îndoielnică, ci și pentru că există o oarecare confuzie cu privire la unele episcopii ... Dar ceea ce contează sunt* ***faptele generale*** (sb.m.)*, confirmate de Michel de Devol (deși mărturia lui datează din 1118) ... precum și cea clară a lui Nil Doxopatres, care este din 1143*[30]. Peste trei ani, ea afirma că aceste *sigillia* trebuie tratate cu prudență[31], pentru ca în 2017 să menționeze doar că *unii autori ridică întrebări cu privire la autenticitatea tuturor sau a unor părți ale hrisoavelor*[32].

În ultima vreme, aceste opinii "eretice" au fost menționate de tot mai mulți istorici, chiar dacă ele nu au fost (încă) și acceptate[33]. În acest context, trebuie menționat și punctul de vedere exprimat, în 2020, de către Miloš ANTONOVIĆ și Aleksandar IVANOV: bula de aur a împăratului Mihail al VIII-lea Paleologul (*1272* /**sic!** iulie 1273) este un fals de la începutul sec. XV, dar cele trei *sigillia* ale lui Vasile al II-lea (~1020) sunt autentice[34]. Cei doi autori acceptă necondiționat judecata exprimată în anul 1988 de către Evanthia KONSTANTINOU TEGOU-STERGIADOU referitor la actul din 1273, dar subliniază autenticitatea celor trei *sigillia* ale lui Vasile al II-lea (~1020) pe baza observației făcute de către Stojan NOVAKOVIĆ[35], care spunea că acestea, chiar și în transcrierea greacă, au păstrat vocalele nazale ale limbii slavone vechi aflată în uz la începutul sec. XI, iar acestea au dispărut până în sec. XV și *chiar pare incredibil ca*

---

[30] *... non seulement à cause du fait que le manuscrit est tardif et est inclus dans un document de l'époque de Michel VIII Paléologue, lui aussi d'une authenticité douteuse, mais encore parce qu'il y a une certain confusion au sujet de quelques évêchés ... Mais ce qui importe, ce sont les faits généraux, confirmés par Michel de Devol (qouique le témoignage de celui-ci date de 1118) ..., ainsi que celui de Nil Doxopatres qui este également de 1143, qui este clair* (Tăpkova-Zaimova, 2008, pp. 33–34; *vide* și Tăpkova-Zaimova, 2007, p. 422).

Aceste mărturii din 1118 și 1143 nu certifică decât autocefalia arhiepiscopei de Ohrid.

[31] Tăpkova-Zaimova, 2011, p. 219.

[32] *Some authors raise questions about the authenticity of all, or of some parts of the charters* (Tăpkova-Zaimova, 2017, p. 50, cu menționarea Tegou-Stergiadou, 1988).

[33] Müller, 2005, p. [427], nota 2; Prinzing, 2012, p. 361; Naxidou, 2019, p. 499, nota 32; Panov, 2019, p. 79, nota 1 reluat în Panov, 2021, p. 83, nota 1.

[34] ... фалсификованој повељи византијског цара Михаила VIII из *1272* (**sic!** *1273*) / *... falsifikovanoj povelji vizantijskog cara Mihaila VIII iz 1272.* (**sic!** *1273*) *godine*; *Although it has been ascertained that the charter of the Emperor Michael VIII (1261–1282), which contains sigilia of Basil II, was a forgery from the beginning of the 15th century, researches showed that the three sigilia mentioned in the charter were authentic*[a].

Îmi pare ciudat că autorii menționează drept *prime îndoieli cu privire la autenticitatea*[b] documentului din 1273 opinia exprimată de către Evanthia KONSTANTINOU TEGOU-STERGIADOU în teza sa de doctorat (1988) și ignoră critica lui Stjepan ANTOLJAK. Nici măcar în istoriografia greacă E. Konstantinou Tegou-Stergiadou nu a fost un pionier în acest sens ...

[a] Antonović, Ivanov, 2020, p. [129], 136.

[b] прве сумње у аутентичност / *prve sumnje u autentičnost* (Antonović, Ivanov, 2020, p. 130).

[35] Antonović, Ivanov, 2020, p. 130.

cineva din mediul grecesc al arhiepiscopului Matthaios [*de Ohrid*] *să le fi cunoscut și să le fi reînviat în timp ce falsificau documentul împăratului Mihail al VIII-lea*[36]. De asemenea, ei invocă drept argument în favoarea autenticității și existența toponimelor necunoscute în secolul al XV-lea, precum și în vremurile noastre, printre care s-ar număra chiar și Дивисиск / *Divisisk*[37] (i.e. *Dibisiskos*).

Aceste îndoieli cu privire la autenticitatea documentului din iulie 1273 și a celor trei hrisoave imperiale care-l compun l-au făcut pe Günter PRINZING să afirme că este nevoie urgentă de o (contra)critică sistematică, cuprinzătoare care să le invalideze[38]. A trecut deja mai bine de un deceniu și nimeni nu și-a asumat încă acest demers[39], iar respingerile opiniilor "eretice" au un caracter vag/general[40], ori ele au fost "anatemizate" prin tăcere/ignorare (de exemplu, în istoriografia română doar Vasile V. MUNTEAN amintește această problemă) ...

5. Manuscrisele

În studiile sale din 1946/'47, GYÓNI Mátyás menționează trei surse[41] grecești din sec. XVI–XVII în care s-ar regăsi bula de aur a împăratului Mihail al VIII-lea Paleologul din luna iulie a anului 1273[42]. Ultimul dintre ele este numit de către el *codex*

---

[36] ... Стојан Новаковић приметио да су сигилији чак и у грчкој транскрипцији сачували назалне гласове старословенског језика који је тада био у употреби. У 15. веку ови гласови су нестали и заиста изгледа невероватно да би их неко из грчког окружења архиепископа Матије познао и поново оживео у фалсификату Михаилове повеље. / ... *Stojan Novaković primetio da su sigiliji čak i u grčkoj transkripciji sačuvali nazalne glasove staroslovenskog jezika koji je tada bio u upotrebi. U 15. veku ovi glasovi su nestali i zaista izgleda neverovatno da bi ih neko iz grčkog okruženja arhiepiskopa Matije poznao i ponovo oživeo u falsifikatu Mihailove povelje* (Antonović, Ivanov, 2020, p. 130).

[37] Antonović, Ivanov, 2020, p. 130.

[38] *But so long as doubts about the genuineness of the* sigillia *(and the composite document containing them) have yet to be clearly refuted by a systematic, comprehensive (counter-) critique (an urgent desideratum!), ...* (Prinzing, 2012, p. 361).

[39] În acest moment, eu accept prezumția că cele 3 *sigillia* ale lui Vasile al II-lea (~1020) nu sunt false (și chiar dacă ar fi contrafaceri acest lucru nu schimbă fundamental subiectul acestui studiu).

[40] de exemplu, ..., *two points are worth making: on the one hand, as already said, the autocephaly of the newly created archbishopric of Ohrid granted by Basil II may be regarded as proven without recourse to Basil II's privileges. On the other hand, however, there is another – remarkable – aspect of the situation in Antioch in the later tenth century that makes the existence of a documentary grant of privileges to the Archbishopric of Ohrid very probable historically and to that extent supports it* (Prinzing, 2012, p. 361); *However, we can treat the sigillia as genuine since these documents reflect the concrete ideological context of the time of Basil II* (Panov, 2021, p. 83).

[41] În anul 1989, David J. BIRNBAUM a analizat/publicat a *Slavic translation* a părții de început a bulei de aur a împăratului Mihail al VIII-lea Paleologul (1273), de care se știa public încă din anii 1870[a] / 1876[b] / 1913[c] și pe care Gyóni M. nu o menționează, chiar dacă Moravcsik Gy. o făcuse cu 4 ani înainte[d]. Documentul (4 folio, sec. XV) fusese sustras în anul 1844 din mănăstirea Zografu de pe muntele Athos de către V. I. Grigorovič (Birnbaum, 1990, p. 268 cu detalii).

[a] Šafařik, 1870, p. 27; *ÁÚO*, VIII, pp. 434 (citează Šafařik, 1870, p. 27).

[b] Jireček, 1876, p. 274, nota 15.

de Gerasimos, archevêque d'Argos[43] (GYÓNI Mátyás[44]), traducere după *Codex des Erzbischofs Gerasimos von Argos* (Gelzer[45]), care apare și drept *Codex Gerasimi* (David J. BIRNBAUM[46]), din sec. XVI, însă în care există doar prima jumătate a primei diplome împărătești a lui Vasile al II-lea, care se termină la Πέρνικον/Pérnikon[47], cu câteva rânduri înainte de episcopia de Braničevo, care nu mai figurează[48] și astfel codexul devine **irelevant** în contextul care ne interesează. Să menționăm, totuși, că manuscrisul a fost editat inițial de către Georgios Alexandros RALLES și Michael POTLES în anul 1855[49], fiind reluat de către Karl Eduard Zachariae von Lingenthal în 1857[50], republicat și tradus în limba maghiară de către WENZEL Gusztáv în anul 1870[51]. Ulterior, acesta apare drept *codex Hierosolymitanus* [*Metoch*] *145*[52], iar azi pare că este cunoscut sub numele de *Codex Atheniensis B. N. 145*[53]. Posibil ca acesta să fie identic cu *Codex Constantinopolitanus sancti sepulchri No.?*[54], menționat primul și amintit inițial de către bizantinologul MORAVCSIK Gyula [55], de la care a luat și GYÓNI Mátyás informația (fără a menționa acest lucru)[56]. Nu am avut destule condiții pentru a clarifica toate problemele ridicate de acest manuscris și nici nu sunt convins că identitățile menționate sunt corecte astfel că această problemă consider că rămâne deschisă.

Al doilea manuscris în înșiruirea lui Gyóni M. este ***Codex Sinaiticus*** [*Graecus*] ***508 (976)***[57] (188 folio, sec. XVI–XVII), care a fost găsit și copiat de către Porfirij

---

[c] *ADrA*, I, p. 80, nr. 281.

[d] Moravcsik, 1942, p. 114.

[42] **nu** din *august 1272*, care este doar o datare greșită a lui Y. Y. Golubinskij (1871) mult prea ușor acceptată și citată (*vide* Birnbaum, 1990, p. 268, 270; Müller, 2005).

[43] Gerasimos, arhiepiscop de Argos.

[44] Gyóni, 1947, pp. 43–44.

[45] Gelzer, 1893, p. 41.

[46] Birnbaum, 1990, p. 267.

[47] azi, Pernik, BG.

[48] Ralles, Potles, 1855, p. 269 *cf.* Golubinskij, 1871, p. 260.
Miloš ANTONOVIĆ și Aleksandar IVANOV afirmă greșit contrariul (Antonović, Ivanov, 2020, p. [129], nota 2).

[49] Ralles, Potles, 1855, pp. 266–269.

[50] Lingenthal, 1857, pp. 319–320.

[51] *ÁÚO*, VIII, pp. 429–431.

[52] și *Cod. Hierol. 145*.

[53] *Codex Atheniensis B. N. olim Hierosolymitanus 145* (Uthemann, 2015, p. 943).
B. N. = Bibliothèque Nationale / Biblioteca Națională din Atena?

[54] Miloš ANTONOVIĆ și Aleksandar IVANOV afirmă că este vorba de *Codex S*[*ancti*]. *Sepulchri* *145*[a], iar acest lucru ar conduce către identitatea acestuia cu *codex Hierosolymitanus* [*Metoch*] *145*, dar mai sunt necesare verificări/clarificări (neimportante în acest context).

[a] Antonović, Ivanov, 2020, p. [129], nota 2.

[55] Moravcsik, 1942, p. 114.

[56] Paul STEPHENSON menționează patru manuscrise, dar nu identifică decât *Cod. Sinait. 508 (976)* și *a Slavonic translation of the chrysobull*, care a fost editată în anul 1989 de către David J. BIRNBAUM[41] (Stephenson, 2003, p. 126, nota 71; Stephenson, 2003a, p. 46, nota 59).

[57] și *Cod. Sinait. 508 (976)* (*vide* și Kāmil, 1970, 1305 -*non legi*).

USPENSKIJ[58] în biblioteca mănăstirii Sf. Ecaterina de la muntele Sinai, unde acesta a fost în anul 1845[59] și iunie–august 1850[60]. Pe baza însemnărilor sale[61], în anul 1871, Yevgeniy Yevstigneyevich GOLUBINSKIJ[62] publică defectuos[63], pentru întâia dată, textul celor trei documente ale lui Vasile al II-lea[64] într-o istorie a bisericilor ortodoxe bulgare, sârbe și române ori moldo-vlahe[65]. Codexul este singurul care conține întregul *chrysobullos logos* al împăratului Mihail al VIII-lea Paleologul (1273), cu cele trei *sigillia* ale împăratului Vasile al II-lea referitoare la arhiepiscopia de Ohrid (~1020). Aici găsim, printre locațiile episcopiei de Βρανίτζα (*Branitza* i.e. Braničevo), și τὸν Διβίσισκον[66] (tón Dibisiskon), care implică un toponim Διβίσισκος (**Dibisiskos**):

Καὶ τὸν ἐπίσκοπον Βρανίτζης εἰς τὴν Βράνιτζαν καὶ τὸν Μορόβισκον καὶ τὸν Σφεντέρομον καὶ τὸν Γροντσον (?) καὶ τὸν Διβίσισκον καὶ τὴν Ἰσταγλάγγαν καὶ τὸν Βροδάρισκον κληρικοὺς 15 καὶ παροίκους 15.

Kai tòn ėpiskopon Branitzes eis tèn

Azi, Monê tês Hagias Aikaterinês (Bibliothèque monastique Sainte Catherine), gr[aecus]. 0796.

[58] și Porphyrius Uspensky, Porfiriĭ Uspenskiĭ [* 8.09.1804, Kostroma; † 19.04.1885, Moscova]; *vide* cel puțin https://en.wikipedia.org/wiki/Porphyrius_Uspensky (18.05.2022).

[59] Manginis, 2010, p. 273.

[60] în anul 1856, P. Uspenskij a publicat și două rapoarte despre aceste vizite (Lidova, 2020, p. 150, nota 71 cu bibliografia).

[61] Golubinskij, 1871, p. 258.

[62] Евгений Евсигнеевич Голубинский [* 28.02.1834, Kologriv; † 7.01.1912, Serguiev Possad]; absolvent al Academiei teologice din Moscova (1858), unde revine drept profesor (1881–'95), vorbitor fluent al limbii grecești, celebru pentru modul îndrăzneț în care a tratat sfinții legendari ai Rusiei, multe din lucrările sale au fost oprite de la apariție de către cenzura țaristă, membru al Academiei de Științe (1902).

Mai peste tot am păstrat forma numelui menționată de către Gyóni M. (1947) chiar dacă ar fi existat și alte transliterații ale acestuia.

[63] *... un évêché a été omis, et quelques noms de localités et quelques chiffres ont été déformés* (Gyóni, 1947, p. 44, nota 2).

[64] *Le texte complet des trois chartes fut édité pour la première fois par E. Golubinskij, comformément à la copie de P. Uspenskij, d'après le codex Sinaiticus* [*508 (976)*], *dans une histoire des églises bulgare, serbe et roumaine* (Gyóni, 1947, p. 44).

[65] Golubinskij, 1871, pp. 259–263 (260).

[66] Golubinskij, 1871, p. 260.

Notă: în baza unui contract semnat la data de 2.11.1540 între pansonatorul Claude Garamont (1510–'61) și tipograful Robert Estienne (1503–'59), pe baza instrucțiunilor cretanului Angelos Vergekios / Ange Vergèce (1505–'69), caligraf al regelui, primul concepe un set de caractere numit *Les grecs du roi*. În această formă semicursivă litera grecească **κ** (*kappa*) apare drept **ϰ** (**ϰ**), semn care apare frecvent în cărțile tipărite în limba greacă până în secolul XX (și chiar mai târziu; în cazul studiului de față, semnul **ϰ** există în editările lui Golubinskij (1871), Gelzer (1893), Beneševič (1911), Ivanov (1931), pentru a fi înlocuit cu **k** de către Gyóni M. în articolul publicat în limba maghiară (1946) și menținut în varianta în limba franceză (1947) a studiului său.

Bránitzan kai tòn Moróbiskon kai tòn Sfentéromon kai tòn Grónt-
son (?) kai tòn **Dibisiskon** kai tòn Istaaglággan kai tòn Bro-
dáriskon klerikous 15 kai paroikous 15.

și episcopul de Branitza la Branitza și Morobiskos și Sfenteromos și Grontsos (?) și **Dibisiskos** și Istaglagos și Brodariskos [va avea] *klerikoi* 15 și *paroikoi* 15[67].

În anul 1893, Heinrich GELZER[68] republică textul grec, corectează deficiențele lui Golubinskij și indică tot *Dibisiskos* (τὸν Διβίσισκον)[69]. Apoi, în cadrul comentariilor sale, el menționează implicit că locația acestuia este "*întunecată*"[70]. Chiar și în prezent textul lui H. Gelzer este considerat, pe nedrept, ediția standard de către prea mulți cercetători.

În 1911, V[ladimir Nikolayevich]. BENEŠEVIČ[71] a publicat un prim volum al catalogului manuscriselor grecești care se păstrează în biblioteca mănăstirii Sfânta Ecaterina de la Muntele Sinai, unde a fost de trei ori – în vara anilor 1907, 1908, 1911[72] – în misiuni științifice. Cu această ocazie el publică și paginile 113[a]–125[b] ale *Codex Sinaiticus 508 (976)*, care conțin *chrysobullos logos*ul împăratului Mihail al VIII-lea Paleologul (iulie 1273), cu cele trei acte imperiale ale lui Vasile al II-lea referitoare la arhiepiscopia de Ohrid (~1020). El menționează că a colaționat textul cu codex *Hierosolymitanus Metoch 145*[73]. La folio *117*[a] (**sic!** 116[b]) rândurile 3–6 găsim și componența episcopiei de Βρανίτζα (*Branitza* i.e. Braničevo)[74]:

și episcopul de Branitza la Branitza și Morobiskos și Sfenderomos și Grotas și **Bisiskos** și Istralagos și Brodariskos [va avea] *klerikoi* cincisprezece și *paroikoi* cincisprezece.

---

[67] *vide* și Suciu, Constantinescu, 1980, p. 2 (cu mult prea multe greșeli pentru a fi o bibliografie frecventabilă în acest caz).

[68] Heinrich Carl Guido GELZER [* 1.07.1847, Berlin; † 11.07.1906, Jena], filolog și bizantinist elvețian, profesor de filologie clasică și istorie antică la Universitatea din Jena din 1878.

[69] Gelzer, 1893, p. 43, rândul [19].

Este inexplicabilă observația greșită a lui GYÓNI Mátyás referitoare la forma toponimului Διβίσισκος (Dibisiskos) oferită de H. Gelzer (*vide infra*).

[70] Gelzer, 1893, pp. 62–63 (*Die übrigen sind dunkel*).

[71] și Vladimir Nikolaevič BENEŠEVIČ / Vladimir Nikolaevich BENESHEVICH / BÉNÉCHÉVITCH [* 9.08.1874, Druya; † 17.01.1943, Sankt-Petersburg]; bizantinolog rus specializat în drept canonic, paleograf și filolog.

[72] a publicat rapoarte despre aceste călătorii în buletinul Academiei Imperiale de Științe din Sankt-Petersburg: Извѣстія Императорской Академіи Наукъ (*Izviestiia Imperatorskoi Akademii Nauk*), N° 14, 15.10.1908, pp. 1145–1148; N° 15, 1.11.1910, pp. 1233–1244; N° 16, 15.11.1911, pp. 1097–1104 (și regulamentul de studiu în biblioteca mănăstirii!).

[73] Изъ. Sinait[icus]. 508 (**976**) лл. 113[a]–125[b] Варіанты взяты изъ Hierosol[ymitanus]. Metoch 145, лл. 564[a]–565[b] (опис. А[фанасий]. И[ванович]. Пападопуло-Керамевс[омъ] 'Ιεροσολ[υμιτικη] Βιβλιοθηκη, IV, 126–134), гдѣ гекетъ пе иолоцъ и не имѣетъ заглавія (Beneševič, 1911, p. 542).

Chiar și Gyóni M. consideră că lucrarea lui V. N. Beneševič este o *édition critique* (Gyóni, 1947, p. 44).

[74] Beneševič, 1911, p. 546.

καὶ τὸν ἐπίσκοπον Βρανίτζης εἰς τὴν Βράνιτζαν καὶ τὸν Μορόβισκον καὶ τὸν Σφενδέρομον καὶ τὸν Γρόταν καὶ τὸν Βίσισκον καὶ τὴν Ἰστραάλαγγαν καὶ τὸν Βροδάρισκον, κληρικοὺς δεκαπέντε καὶ παροίκους δεκαπέντε.

Cum aici nu se menționează vreo corecție adusă pe baza codexului *Hierosolymitanus Metoch 145*[75], trebuie să conchidem că aceasta ar fi varianta găsită în codex *Sinaiticus* [*Graecus*] *508 (976)*.

Pasajul consemnează că episcopul de Braničevo va deține, în cele 7 localități, doar 15 *klerikoi* și 15 *paroikoi*[76]. Actul imperial ne mai informează că aceștia trebuie să lucreze pentru episcop și doar *klerikoi*[77] vor fi scutiți de la plata către fiscul imperial a *oikomodion* (impozit pe gospodărie colectat în natură) și a altor *eporoi* (taxe extraordinare)[78]. Pentru că există încă neclarități cu privire la înțelegerea termenilor de *kleros* (pl. *klerikoi*) și *paroikos* (pl. *paroikoi*) în istoriografia română[79], să menționăm că ambele erau categorii de țărani neproprietari. Dacă înțelegem bine ce era un *paroikos* – deținător ereditar al pământului său, inamovibil atâta timp cât lucra pământul și își plătea obligațiile, care incumbau pământului său și nu persoanei sale, pentru că el era, totuși, un om liber[80] –, *kleros* era un *titlu pe cât de vag pe atât de răspândit*[81]. În anumite texte bizantine referitoare la pământurile bisericești, precum în acesta, cei doi termeni – *klerikoi* și *paroikoi* – apar împreună și aceștia aveau un statut social foarte

---

[75] ar fi fost și imposibil să se facă pentru că acesta nu mai conține și acest pasaj (*vide supra*).

[76] numărul de *klerikoi* și de *paroikoi* poate relevă "ceva" despre "importanța" episcopiei; comparativ, episcopul de Beograd/Berat avea dreptul la 40 de *klerikoi* și 40 de *paroikoi* (în 5 localități).

[77] contrar cu ce susține Al. Madgearu (... *exemption from oikomodion for certain numbers of priests (klerikoi) and peasants (paroikoi) in each bishopric* ... - Madgearu, 2021, p. 115).

[78] Tăpkova-Zaimova, 2017, p. 46, 47 (cu explicațiile traducătorului); pentru comentarii *vide* și Gabor, 1989, pp. 115–116.

[79] Ioan LUPAȘ credea că este vorba de ... *clerici și ... coloni (iobagi) bisericești* ...[a]. I. D. Suciu îi echivala cu *preoți* și *jeleri*[b], pentru ca, mai apoi, împreună cu R. Constantinescu, să traducă greșit *paroikoi* drept *clerici*[c], Adrian GABOR crede că e vorba de *clerici* și *«paroikoi» țărani dependenți de clerici*[d], iar Al. Madgearu spune că *klerikoi* sunt doar *priests*[e] (*preoți*). În istoriografia română s-a mai tradus termenul de *paroikos* / *paroikoi* (= *vecin* / *vecini*) prin *parec*(*i*)[f].

[a] Lupaș, 1918, p. 12, nota 1.

[b] Suciu, 1976, p. 1056/6.

[c] Suciu, Constantinescu, 1980, p. 2.

[d] Gabor, 1989, p. 114.

[e] Madgearu, 2001a, p. 77; Madgearu, 2001b, p. 14/6; Madgearu, 2021, p. 115.

[f] de exemplu, Stănescu, Zbuchea, 1970, p. 77/13.

[80] *vide* și Clapham, Power/Postan, 1941/1971, pp. 229–233; Charanis, 1951, pp. 134–147; Vauchez, 2005, p. 106; Bartusis, 2012, p. 135; Koukouni, 2021, p. 76 (bazat pe Charanis, 1951).

[81] ... *klèrikoi, titre aussi vague que répandu*[131].

131. Notre documentation comprend des klèrikoi tout court, mais aussi des klèrikoi lecteurs, domestikoi, diacres ou même prêtres (Papachryssanthou, 1981, p. 387, nota 131 cu indicație către Darrouzès, 1970, p. 16, 42, 88 -mai ales la ultima pagină -n.m.).

asemănător. Probabil că un *klerikos* exercita (și) o oarecare funcție modestă pentru biserică (putea să fie și preot[82]), dar își deținea pământul în condiții foarte asemănătoare cu cele care reglementau un *paroikos*[83].

Dacă analizăm cazul episcopului de *Branitza* (Braničevo) observăm mai multe diferențe între textul editat de către V. N. Beneševič față de cel al lui Y. Y. Golubinskij, iar cele mai importante sunt numele diferite a **4** (**!**) locații (**din 7**[84]):

Beneševič (1911):	**Golubinskij (1871):**
Σφενδέρομον (Sphenderomon)	Σφεντέρομον (Sphenteromon)
Γρόταν (Grotan)	Γροντσον (?) (Grontson?)
Βίσισκον (**Bisiskon**)	Διβίσισκον (**Dibisiskon**)
Ἰστραάλαγγαν (Istralagan)	Ἰσταγλάγγαν (Istaglagan)

din care al treilea oiconim este cel care ne interesează direct acum/aici.

Acuzativul τὸν Βίσισκον (tón Bisiskon) implică un toponim **Bisiskos** (1911), așa cum τὸν Διβίσισκον (tón Dibisiskon) implică **Dibisiskos** (1871). Diferențele între cele două forme nu au o altă posibilă explicație decât o greșeală făcută în momentul copierii/editării/tipăririi de către Uspenskij/Golubinskij (1871) ori Beneševič (1911). În mod normal, ediția mai nouă are prioritate în cercetarea istorică (GYÓNI Mátyás o și menționează prima[85], dar apoi alege s-o ignore cu seninătate în restul studiului său!), dar în acest caz particular – ambele sunt copii de mână făcute la fața locului și editate/tipărite ulterior, cu mențiunea că Y. Y. Golubinskij (1871) a lucrat după notele lui

---

[82] precum un martor al unei donații de la mijlocul sec. XI: *Christodoulos, humble priest and klerikos* (Jansen, Drell, Andrews, 2011, p. 507 și nota 7 cu explicația oferită de către traducătorii Adele CILENTO și David ROUTT: *Klerikoi, clerks of the cathedral, were officials of a bishop or archbishop who were paid with a private landed income*.).

Este neverosimil ca în episcopia de Beograd/Berat să fi existat 40 de *preoți* în 5 localități în anul 1020.

[83] *In several Byzantine texts relating to church land* klerikoi *and* paroikoi *are bracketed together and they were very much of a similar social status. The* klerikoi *probably exercised some lowly function for the church, but they held their land under conditions very similar to those regulating the settlement of* paroikoi (Harvey, 1993, pp. 144–145).

Here [*in a chrysobull from 1228 of the ruler of Epiros Theodore Doukas (ca. 1215–1230)*]*, klerikoi probably were those who worked in lowly positions in the office of the bishop* (Bartusis, 2012, pp. 66–67).

Pentru sensul cuvântului *klerikos vide* și Svoronos, 1965 (inclus în Svoronos, 1973), pp. 361–362, n. 175 (*non legi*).

[84] în cazul următor, cel al episcopului de Beograd (ori Berat?), există o singură diferență toponimică: καί τὸν ἐπίσκοπον Βελαγράδων și Βελάγραδα[a] / Καί τὸν ἐπίσκοπον Βελεγράδων și Βελάγραδα[b]. Nu am verificat diferențele toponimice în cazul celorlalte 29 de episcopii.

[a] Beneševič, 1911, p. 546, rândul [7].

[b] Golubinskij, 1871, p. 260.

[85] *Et l'évêque de Branitza doit avoir quinze ecclésiastiques et quinze manants à Branitza, Morobiskos, Sphenderomos, Grota,* **Bisiskos** (sb.m.)*, Istraalanga et Brodariskos* (Gyóni, 1947, p. 45; dar traducerea a fost realizată de către Gyóni M. pe baza ediției lui I. Ivanov (*vide* Gyóni, 1947, p. 45, nota 4; Ivanov, 1931, p. 553).

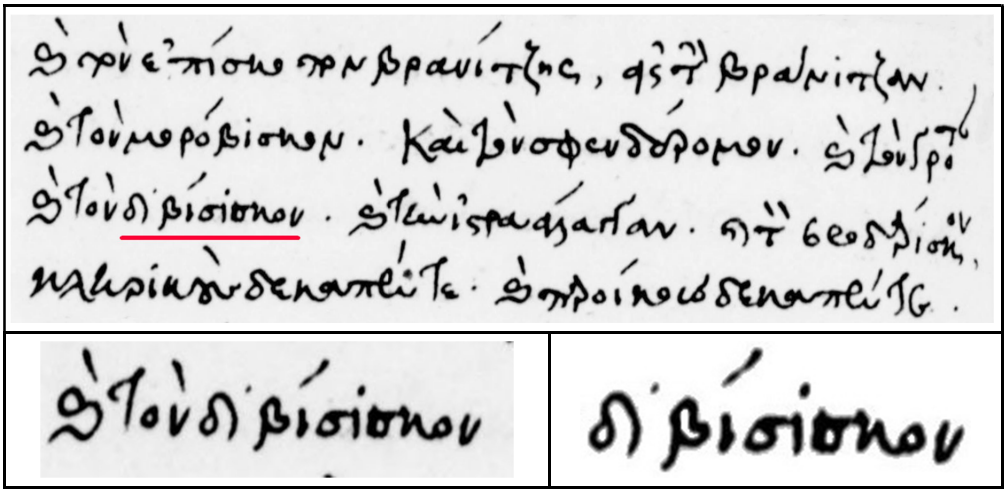

Fig. 1. Manuscripts in St. Catherine's Monastery, Mount Sinai: Microfilm-5010[86]: *Greek Manuscripts: 976. Euchologion, etc.*[87], folio 116[verso], fragment (prelucrat) (... καὶ τὸν **διβίσισκον** (sb.m.; i.e. **Dibisiskon** / **Dibisiskos** -n.m.) ...).

P. Uspenskij, iar Beneševič a avut acces la lucrarea lui Golubinskij – nu puteam afirma, cu inima împăcată, că varianta Beneševič (1911) este cea corectă. Din păcate, nimeni nu a mai avut curiozitatea să reediteze cele 3 *sigillia* ale lui Vasile al II-lea (~1020) în ultimul secol și mai bine (și cred că ar fi urgent nevoie de un atare demers!). De aceea, am solicitat ajutor pentru a găsi folio 116v din ***Codex Sinaiticus*** [*Graecus*] ***508 (976)***[88], care conține și textul referitor la episcopul de Βράνιτζα (*Branitza* / Braničevo)[89] (**Fig. 1**). După cum limpede se poate vedea, întreaga discuție trebuie să se poarte **doar** în jurul formei **Dibisiskos**, ca unica existentă și demnă de luat în seamă! Nu are rost să speculăm în jurul unei **greșeli Bisiskos** din 1911.

În anul 1924, Franz DÖLGER publică regestele actelor imperiale ale imperiului roman de răsărit din anul 565 și până la căderea Constantinopolului (1453). Referitor la actele împăratului Vasile al II-lea din jurul anului 1020, el identifică în cadrul episcopiei de *Branitza*, de care nu este sigur că este Braničevo ori Vranja, și:

Dibisiskos (Bisiskos: Beneš[*evič*]*.)*[90]

În ediția a doua a acestei lucrării, realizată în anul 2003 de către Andreas E. MÜLLER și Alexander Daniel BEIHAMMER, aceștia modifică neinspirat, fără expli-

[86] microfilmul a fost realizat în perioada 1949–'50 (pentru detalii *vide* Clark, 1952, p. VII) și din toamna anului 2016 este disponibil *on-line*.
[87] *vide* și Clark, 1952, p. 11: *976. Euchologion, etc. 16th cent*[*ury*]*. 515 f*[*olio*]*. Pa. 71 ft.*
[88] https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00271074992-ms/?sp=121&r=0.173,0.099,0.396,0.235,0 (5.08.2022).
[89] Mulțumirile mele sincere pentru ajutorul acordat se îndreaptă către Dan UNGUREANU și mai ales către Doamnele Alina NĂCHESCU, Photographic and Special Collections Assistant și dr. Cristina NEAGU, Keeper of Special Collections, Christ Church Library, Oxford, England.
[90] Dölger, 1924, pp. 103–104.

cații, ambele variante toponimice în:

Divisiskos (Visiskos: Beneš[evič].) (?)[91]

iar prin semul întrebării arată că locația este încă neidentificată. Lectura imposibilă(?) nu este nouă; chiar și Constantin Josef JIREČEK o folosește în anul 1877[92], iar pe urmele sale mai umblă și alții[93]. S-a ajuns până acolo încât *Bisiskos* a ajuns să fie "citit" *Visisk*[94]! Dar textul provine dintr-un *sigillion* imperial (~1020), care a supraviețuit într-un *chrysobullos logos* (1273), iar textele cancelariei imperiale erau ferm ancorate în tradiția atticistă, în care litera greacă **B**/**β** (beta) reprezenta clar încă sunetul **B**/**b**[95]. Cel puțin aceasta este teoria; în fapt, cazul τοῖς Βοδηνοῖς / Βοδίνης (din al doilea *sigillion*, mai 1020), indiferent dacă este vorba de Vidin ori Vodena[96], pare că infirmă această aserțiune, dar cazul episcopului de Beograd ori Berat (Βελάγραδα / *Belagrada*), aflat chiar după cel de Braničevo în primul zapis, pare să o confirme; clarificarea acestei probleme, care implică cercetări extensive, excede tematica acestui studiu[97] ...

În anul 1931, Iordan IVANOV[98] republică lucrarea sa despre antichitățile bulgare din Macedonia într-o variantă mult îmbogățită[99]. În cadrul ei publică și *sigillia* împăratului Vasile al II-lea din jurul anului 1020 referitor la arhiepiscopia de Ohrid:

Καὶ τὸν ἐπίσκοπον Βρανίτζης εἰς τὴν Βράνιτζαν καὶ τὸν Μορόβισκον καὶ τὸν Σφενδέρομον[3]) καὶ τὸν Γροταν[4]) καὶ τὸν Βίσισκον[5]) καὶ τὴν Ἰστραάλαγγαν[6]) καὶ τὸν Βροδάρισκον, κληρικοὺς ιε καὶ παροίκους ιε.

[5]) Διβίσκον Γ.

И епископътъ на Браница (Браничево) да има въ Браница[9]), въ Моравьскъ,[10]) Смедерево[11]), Гро . . .[12]), Висьскъ[13]), Сталачъ и Бродарьскъ[14]) 15 клирици и 15 парици.

[13]) Неизвестно.

[91] Dölger, Müller, Beihammer, 2003, p. 218.

[92] *An der Stelle des römischen Viminaciums erscheint eine slawische Burg Braničevo (Βρανιτζ[όβ]α) mit einem sehr kleinen Bisthum, aber vielen Ortschaften. Moravište (Μορόβισκος) ist wohl das alte Margus an der Mimdung des Flusses Margus, der fortan Morava (morav blg. blau) genannt wird. Smederevo (Σφεντορόμος) war damals eine unbedeutende Burg. Die Lage von Grontzos (?),* ***Divisiskos*** (sb.m.)*, Istaaglanga (?) und Brodariskos (Brodarište, Fürth) ist unbekannt* (Jireček, 1877, p. 77).

[93] de exemplu, Klebel, 1928, p. 366; Kämpf, 1956, p. 23; Carter, 1977, p. 156; Bulić, 2013, p. 221; Antonović, Ivanov, 2018 (în fapt, întreaga istoriografie sârbă!).

[94] Tăpkova-Zaimova, 2017, p. 47 (nedeclarat pe urmele lui Iordan IVANOV -*vide infra*).

[95] doar în greaca populară litera B/β era pronunțat "**v**eeta" încă de la sfârșitul Antichității.

[96] *vide* **Anexa III**.

[97] pentru a ușura lectura voi folosi doar forma *Dibisiskos* (le voi menționa pe ambele la final).

[98] Йордан Иванов Николов (Iordan Ivanov Nikolov) [* 6.01.1872, Kyustendil; † 29.07.1947, Sofia]; istoric literar specializat în literatura și cultura medievală bulgară, arheolog, folclorist, profesor universitar, academician.

[99] *editio princeps* 1908.

(textul în limba greacă acompaniat de o traducere în limba bulgară, care nu fuseseră tipărite în 1908). El este autorul unei **greșeli** cu consecințe majore în istoriografie; dacă în textul primului *sigillion* oferă forma τὸν Βίσισκον (tón Bisiskon / **Bisiskos**) după V. N. Beneševič (1911), printr-o notă dorește să prezinte și varianta găsită la Y. Y. Golubinskij (1871), doar că în loc de corectul τὸν **Διβίσισκον** scrie **greșit**:

[5]) [τὸν] **Διβίσκον** ***Γ***[*олубинский* /i.e. *Golubinskij* -n.m.]**.**

adică eronatul ***Dibiskos*** în loc de necesarul ***Dibisiskos*** aflat în ediția lui Golubinskij (1871). Apoi oferă "echivalentul" acestuia în limba bulgară: Висьскъ (*Visăsk*), menționând că este Неизвестно (*necunoscut*)[100]. Rareori a avut o asemenea mică **greșeală** de editare (tipărire?) consecințe mai mari în istoriografie ...

6. Greșelile lui Gyóni (1946/'47)

Într-un studiu publicat în limba maghiară (1946) și tradus în limba franceză (1947)[101], filologul GYÓNI Mátyás atrage atenția asupra acuzativului τὸν Βίσισκον (tón Bisiskon / Bisiskos) existent în primul *sigillion* al împăratului Vasile al II-lea (*ante* mai 1020), toponim care s-ar regăsi drept Διβίσκος (Dibiskos) (**fals!**) la Y. Y. Golubinskij (1871) și greșit (**fals!**) drept Διβίσισκος (Dibisiskos) la H. Gelzer (1893)[102]. În fapt, el nu a mai verificat în textul publicat de către Golubinskij, unde apare Διβίσισκον (**Dibisiskos**) și doar citează necritic după Iordan IVANOV (1931), unde apare greșit Διβίσκον/Dibiskos, astfel încât comentariul său referitor la forma avansată de către H. Gelzer este eronat[103], cum **greșită** este și forma Διβίσκος (**Dibiskos**), care este doar o **invenție** a lui I. Ivanov (1931). Ciudat este faptul că Gyóni M. ignoră apoi în comentariile sale tocmai forma Βίσισκος (Bisiskos), pe care o menționase drept varianta toponimică principală (!), iar acest lucru nu a "deranjat" pe nicicare din istoriografia română ...

Neobservată și neîndreptată de către nimeni vreme de 75 de ani, această greșeală a lui Gyóni M. a făcut "ravagii" în istoriografia românească, pentru că cercetătorul maghiar mai face un pas hazardat; bazându-se pe o obscură cronică scrisă în limba greacă de un autor anonim la începutul sec. XVI[104], care se dovedește ulterior a fi mai degrabă de la începutul sec. XVII, plină de contradicții și imposibilități geogra-

---

[100] Ivanov, 1931, p. 553, nota *[5])* și *[13])*.

[101] Gyóni, 1946: *A keleti egyház jelentkezése a Temes vidékén Szent István korában* / *Apariția unea bisericii orientale în bazinul* (vidék[a]) *Timișului în epoca Sfântului Ștefan*;

Gyóni, 1947: *L'église orientale dans la Hongrie du XIe* (**sic!** *siècle*) / *Biserica orientală în Ungaria secolului al XI-lea*. Doar titlul este diferit, textul fiind identic.

[a] *vidék* (l.m.) = *ținut*, *regiune*, *împrejurimile*, *bazin (râu)* (l.r.).

[102] τὸν Βίσισκον ... Διβίσκος ... Διβίσκος ... Διβίσίσκος ... (Gyóni, 1946, p. 46 și nota [1] de aici).

[103] *Vu que le cod*[*ex*]. *Sin*[*aiticus 508 (976)*]. *> copie de Uspenskij > édition de Golubinskij, donne la variante* Διβίσκος (**fals!**[a])*, tandis que Gelzer donne la variante* Διβίσισκος*, – on ne sait pour quelle raison, puisque le manuscrit de Gerasimos ne s'étend pas jusqu'à ce lieu –,* ... (Gyóni, 1947, p. 46).

[a] Y. Y. Golubinskij (1871) oferă Διβίσισκος și doar I. Ivanov (1931) scrie Διβίσκος când îl citează greșit pe acesta.

[104] *... écrite vers 1519, dite Historia Turcorum ...* aflat în *Codex Vatic*[*anus*].-*Barberin*[*us*]. *111* (sec. XVI), folio 11[r]–97[r] (Gyóni, 1947, p. 46).

fice, în care se povestesc lucruri petrecute în 1439 și 1443, el pune în legătură (inexistentul) Διβίσκος (Dibiskos), din primul act al lui Vasile al II-lea în favoarea arhiepiscopiei de Ohrid, cu un Τιμπίσκο (1439) și un Τημπήσκο[105] (1443) existente în această cronică a otomanilor[106]. Pentru el ambele se pronunță *timbīsko* (**sic!**), care ar fi *doar transcrierea în greacă medie* (**sic!** în fapt, *greacă demotică*) *a unei formei fonetice* tibisko (**sic!** *tibisco* -n.m.) *dintr-o limbă străină*[107] (i.e. *italiana -vide infra*).

Cronica *Historia Turcorum* menționează că, în vara anului 1439, în timp ce sultanul Murad al II-lea asedia Smederevo, regele Ungarie, Albert I, *și-a ridicat tabăra într-o localitate din apropiere de Dunăre numită Timbisko* (**sic!**[107]*), unde a așteptat sosirea ajutorului*[108]. Este incredibil că GYÓNI Mátyás nu a căutat să vadă dacă evenimentele din vara anului 1439[109] nu sunt menționate și în altă parte; ar fi găsit lesne la

---

Este inexplicabil de ce Al. Madgearu susține că această cronică ar fi fost datată *1517* de către Gyóni M. (*The date of the chronicle mentioned by him, 1517,...*-Madgearu, 2022, p. 245, nota 34).

[105] ... Τιμπίσκο ... Τημπήσκο ... (Gyóni, 1946, p. 46, nota [4] și p. 47, nota [1]).

[106] Gyóni M. menționase deja această *Historia Turcorum* în lucrarea sa de doctorat dedicată Ungariei și ungurilor reflectați în lumina izvoarelor bizantine, publicată în anul 1938 într-o colecție editată de către MORAVCSIK Gyula, fără a fi clar la ce se referă – râu, regiune, loc? – acel nume *Temes* (Timiș) găsit în cronică drept *Tibiskos*, *care poate încă mai păstrează amintirea vechiului nume de loc Tibiscum*: *Valószínűleg Temes neve lappang az egyik forrásban emlegetett Tibisko (*Τιμπίσκο*) névben, mely talán még az antik Tibiscum helynév emlékét őrzi* (sb.m.). *Amikor II. Murad 1439-ben Magyarország ellen támad, Albert királyunk «kivonult Murad ellen s tábort vert egy a Dunával szomszédos helyen, melyet Tibiskonak hínak» (Hist*[*oria*] *Turc*[*orum*] *40*[*r*]*). Viszont I. Ulászló a hosszú hadjáratra Budáról elindulva s a Dunán átkelve (de még hazánk területén belül !) az első napon ér Tibisko-ba: itt három napig vesztegel, majd eljut Oláhország földjére, a Duna partjára megy egy Szendrővel szomszédos dombra s onnan vonul a bulgáriai Szófiába (Hist*[*oria*] *Turc*[*orum*] *44*[*r*]*)* (Gyóni, 1938, p. 33).

[107] ... Τιμπίσκο *(*Τημπήσκο*: tous deux se prononçant* timbīsko*, ce qui est la transcription en moyen grec de la forme phonétique* tibisko *de langue étrangère)* ... (Gyóni, 1947, p. 46).

În greaca medie ‹**μπ**› (mp) se citește/pronunță deja **b** după vocale; Gyóni M. ar fi trebuit să scrie: *en moyen grec la transcription de la forme phonétique* tibisko *d'un langue étrangère e* Τιμπίσκο *(*Τημπήσκο*)*, dar el se tot încăpățânează să folosească un neverosimil *Timbisko* ...

[108] *... établit son camp dans une localité avoisinant le Danube (ou: à proximité du Danube) appelée* Timbisko (sb.m.)*, et attendit l'arrivée de secours* (Gyóni, 1947, p. 46).

În fapt, lucrarea lui F. Sansovino din 1571/'73 pe care doar a tradus-o (prost!) anonimul "cronicar" grec(?) spune că *il Re Alberto ... s'accampò tra il Tibisco & il Danubio ...* (*vide infra*). Traducerea lui Gyóni M. este confirmată de cea a lui Marios PHILIPPIDES[a], iar *localitatea numită Timbisko* este doar o "invenție" a "cronicarului" anonim (*vide infra*) ...

[a] 17. *After Sigismund's death, Albert became the king of Hungary. He, too, assembled all his forces and, without asking aid from anyone else, advanced against Murad. He camped in* ***a place called Tibisco*** (sb.m.) *near Danube, and waited for more help to arrive* (Philippides, 1990, p. 50).

[109] prezența regală între 14 iulie și 27/28 octombrie 1439 a fost clarificată exemplar de către CSÁNKI Dezső în anul 1894: Buda (14.07.), Szeged (29.07., 30.07., 1.08., 2.08.), Kabol (13.08.), Kisdi (14.08., 18.08., 20.08.), Stari Slankamen (30.08.), *in descensu nostro campestri in portu Danubiali Tydewrew* (31.08.), *Thyderew* (2.09.), *in descensu nostro campestri circa portum (prope vadum) Thydewrew, Thyderew* (5.09.), Stari Slankamen (7.09.), *in descensu nostro campestri prope vadum Tydewrew, Tydiwrew* (8.09.), *Tydewryw* (9.09.), Kobol (12.09.),

cronicarul Thuróczy János[110] menționea că regele Albert și-a ridicat tabăra *in loco vulgari appellatiō*[*n*]*e Tijddewrew vocato* în anul 1439. Apoi, înainte de-a pleca de aici, după ce a așteptat degeaba luni bune ca armata nobiliară să i se alăture, regele emite un decret cunoscut istoricilor, la data de 17.09.1439, în care menționează că acesta a fost *Datum in descensu nostro exercituali campestri iuxta portum* [*Danubii*] *Tydewrew*[111]. Încă în anul 1894, CSÁNKI Dezső a clarificat locația acestui *Tijddewrew/Tydewrew* și nu avem vreun motiv să-i contestăm judecata; vadul era în dreptul Stari Slankamen, la V de gura de vărsare a râului Tisza în Dunăre[112]. Tiderév sau Tidőrév[113] ori, mai nou, Tüdőrév[114] (vadul Tide/Tidő/Tüdő) era un faimos/vechi vad al Dunării, și nu este vorba de Titelrév[115] (l.m.; vadul Titel pe râul Tisza spre Banat). Toponimul atestat istoric (Tide/Tidő/ Tüdő)rév pare[130] că se "metamorfozează" în *Tibisko* (Τιμπίσκο, Τημπήσκο) în *Historia Turcorum*, care îl menționează pentru a doua oară în contextul "campaniei lungi" din 1443–'44: aici regele Vladislav I pleacă din cetatea Buda, în luna mai (**fals!**) a anului 1443, și *a trecut Dunărea*[116] *și a înaintat foarte încet pentru a permite armatei sale să se adune și a ajuns la Timbisko* (**sic!**[107]) *în prima zi* (**sic!**[117])*; a stat acolo trei zile și apoi a ajuns în Valahia* (**sic!**) *și s-a dus pe malul Dunării, și s-a transportat* [*peste Dunăre*[118]] *unde era colina din care se extrage sarea* (i.e. Slankamen[119])*, lângă* (**sic!**[120]) *Siderovia [= sau Semendria* (i.e. Smederevo -n.m.)*]; și a mers*

Tyderew (14.09.), *im Heer bei Tydewrew* (17.09.), *in Waradino Petri* (azi, Petrovaradin; 18.09., 21.09.); Stari Slankamen (21?.09.); Futog (26, 27, 28.09.), *prope Slankament* (1.10.); Szonda (6.10.), Bodrog (12.10.), Esztergom (17.10.), Langendorff/Neszmély (27/28(?).10.) (Csánki, 1894, pp. 139–140 cu întreaga bibliografie).

[110] Thuróczy, 1488, p. [244].

[111] *CD*, XI, p. 315, doc CLX; *TJ*, 1853, pp. 70–73, XXX (*Tydewrew* identificat greșit cu *Titelrév*); Thallóczy, Áldásy, 1907, p. 132, CXCV (cu bibliografia); *DRH*, pp. 304–307 (307).

3.09.1439: o scrisoare adresată de regele Albert papei Evgenivs IV este *Datum in descensu nostro exercituali campestri iuxta portum Danubii Tydewrew vocatum* (Lindner, 1892, pp. 430–431, doc 12).

[112] menționat încă și de Anonymus (sec. XIII) drept *Portus Zoloncaman* (Lisseanu, 1934, p. 54/106).

[113] reconstituire toponimică datorată lui CSÁNKI Dezső (Csánki, 1894, p. 139).

[114] *Tüdőrév, a shallow part of the Danube in the Middle Ages, near Titel (today in Yugoslavia) at the mouth of the Tisza (rév means "ford" in Old Hungarian, "ferry" in the modern idiom). Albert and his army camped there from mid-August to the end of September, 1439* (Thuróczy, 1991, p. 102, nota 234, care aparține mult probabil lui ENGEL Pál).

[115] după cum afirmă traducătorul GERÉB László [*et alii*] (Thuróczi, 1957, XXVII. Fejezet: *... azon a helyen vert tábort, amelyet a nép nyelvén Titelnek* (**hamis!** -n.m.) *hívnak*).

[116] Buda era/este pe malul drept al Dunării.

[117] În conformitate cu *Historia Turcorum*, *Tibisko* ar fi fost situat în preajma cetății Buda (azi, Budapest, HU)! O armată nu putea să ajungă de la Buda la Stari Slankamen într-o singură zi.

[118] adică a trecut de pe malul nordic/stâng al Dunării pe malul sudic/drept al fluviului; vadul Dunării din dreptul Stari Slankamen era (Tide/Tidő/Tüdő)rév.

[119] Slankamen (l.sr.) = Slan+kamen = Sărat+piatră = Piatra sărată (l.r.). Aici se valorifica sarea din Transilvania, care era transportată pe râurile Mureș–Tisza.

[120] între cele două locații sunt ~75 km în linie dreaptă și ~97 km pe Dunăre.

la Sofia, situată la o distanță de șase zile de Dunăre[121]. Pasajul este chiar plin de contradicții și denotă *ignoranța geografică*[122] (și istorică!) a autorului. În fapt, regele pleacă din Buda imediat după 5 septembrie. Ajunge la Futog[123] (21.09.), pe malul de nord al Dunării, apoi trece prin dreptul Petrovaradinului[124], aflat de cealaltă partea a Dunării, traversează fluviul prin vadul (Tide/Tidő/Tüdő)rév[125] și ajunge la Stari Slankamen[126] (28.09.) și apoi la Beograd, unde este locul de adunare al întregii armate creștine și rămâne aici cel puțin până la data de 11 octombrie. De aici armata trece în Serbia controlată de otomani și după ce cucerește cetatea Smederevo se deplasează spre sud pe drumul roman *Via Militaris*, de-a lungul râului Velika Morava (Morava Mare)[127]. Un martor ocular participant la evenimente, Hans Maugest, a cărui mărturie a supraviețuit într-o baladă a menestrelului german Michel Beheim[128], își amintește că armata a traversat și domeniul numit *Tütenrib*[129] (i.e. Tüdőrév). Deci, pare acest Τιμπίσκο/Τημπήσκο din cronica *Historia Turcorum* era în comitatul Bács, la V de râul Tisza, și **nu** are nimic de-a face cu regiunea bănățeană, râul ori comitatul Temes/Timiș, Temesvár/Timișoara, *Tibiscum*-Jupa ori Kovin, fiind astfel irelevant în contextul discuției despre localizarea Dibi(si)skos/Bisiskos în Banatul istoric, iar faptul că anonimul cronicar grec pare[130] că designează (Tide/Tidő/Tüdő)rév drept *Tibisko* (scris Τιμπίσκο/Τημπήσκο) nu schimbă acest fapt.

---

[121] *... franchit le Danube et progressa très lentement pour permettre à son armée de se rassembler, et arriva à* Timbisko *le premier jour; il y resta pendant trois jours et atteignit ensuite la Valachie et se rendit sur la rive du Danube, et se transporta à l'endroit où se trouve la colline d'où l'on extrait le sel* (i.e. Slankamen -n.m.)*, près de Siderovia [= ou Semendria]; et marcha jusqu'à Sofia, située à une distance de six jours du Danube* (Gyóni, 1947, pp. 46–47).

In the month of May [*Ladislas*] *the king of Hungary came out of Buda, the strong city, and they crossed the Danube. They marched very slowly in order to allow time for the army to gather. He reached* ***Tibisco*** (sb.m.) *on the first day; he stopped for three days. Then he came into the land of Wallachia; he was following the bank of the Danube; he passed by the place where the salt-yielding mountain is* (i.e. Slankamen -n.m.)*, near Smederevo. And he marched as far as Sofia, the capital of Bulgaria. Sofia is six days away from the Danube* (Philippides, 1990, p. 53).

[122] *... son ignorance géographique ...* (Gyóni, 1947, p. 47).

[123] azi, suburbie a orașului Novi Sad, RS.

[124] menționată drept *Wardein* în balada lui M. Beheim (Jefferson, 2012, p. 323, nota 103).

[125] John JEFFERSON afirmă că fluviul a fost trecut la Slankamen (Jefferson, 2012, p. 323).

Bazată pe cronici otomane, Camil MUREȘAN oferă o altă variantă (greșită!; 22.07.; plecarea din Buda a regelui, concentrarea forțelor în *zona Kubin* (**sic!** *Kovin*), trecerea Dunării *printr-un punct din apropiere de Smederovo* -Mureșan, 1986, p. 231).

[126] azi, Stari Slankamen, RS.

[127] Jefferson, 2012, pp. 323–325.

În acest context nu interesează desfășurarea ulterioară a campaniei militare.

[128] [* 29.09.1420, Sülzbach; † *post* 1470, Sülzbach]; *vide* https://de.wikipedia.org/wiki/Michael_Beheim (1.06.2022).

[129] *Das warn gui werlich leut all gar, \ sy furen uber daz uruar \ haist* ***tütenrib*** (sb.m.) *mit namen* (Karadja, 1936, p. 19, rândurile 34–36; *vide* și Beheim, 2006, p. [167]).

[130] în fapt, anonimul cronicar grec îl "inventează" pentru că traduce greșit [*râul*] *Tibisco* (i.e. Tisza) drept *localitate* / *loc din apropiere de Dunăre* numit(ă) Τιμπίσκο/Τημπήσκο (*vide infra*).

Acest al doilea pasaj (obscur!) din *Historia Turcorum* îl determină pe Gyóni M. să speculeze că este vorba de un *Timbisko* (**sic!**[107]) aflat în apropiere de malul de nord al Dunării, nu departe de Smederevo[131], și el își îndreaptă atenția asupra cetății Kovin (Keve, Kevevár). După care el susține că dovezile lingvistice ar indica un Τιμπίσκο (*Timbisko* -**sic!**[107]) în limba greacă vulgară a evului mediu drept o evoluție din varianta clasică Τιβίσκον (Tibiskon), care nu ar fi altceva decât echivalentul latinului *Tibiscum* (*Tiviscum*[132], *Tivisco*[133], *Tibis*[132]) din Dacia traiană, nume al unei locații aflate la joncțiunea dintre râurile *Tibiscus* (= Temes, Timiș) și Bistra, *poate Zsuppa (Juppa)*[134]. Aceste considerații sunt simple afirmații nesusținute de alte dovezi/exemple de evoluție fonetică asemănătoare, iar sursele bizantine consemnează sigur doar Τιμήσης (*Timises*) (~948–'52) și Τεμίσης (*Temises*) (*post* 1180)[135], care îmi par a fi diferite fonetic de forma avansată de Gyóni M. (*Tibi-*/*Tivi-* versus *Timi-*/*Temi-*). În fapt, întreaga "poveste" este mult mai simplă (*vide infra*) ...

Concluziile lui GYÓNI Mátyás lasă fără răspuns localizarea inexistentului Διβίσκος (Dibiskos, 1020) / Τιμπίσκο (1439), Τημπήσκο (*Tibisko*, 1443–'44) pentru că oferă mai multe soluții, fără a se pronunța clar, ci confuz[136], în favoarea vreuneia: la Kovin, sau la *anticul* Tibiscum[*/Jupa*], *ori ceva mai la nord* (de *Tibiscum*? -î.m), *pe malurile Timișului* (unde? -**î.m.**), *eventual către Timișoara* (dar nu *la* Timișoara? -

---

[131] *... située à proximité du Danube, non loin de Semendria ... d'après notre opinion, il faut chercher la commune de Tibisko au nord du Danube, pas trop loin de la rive, en face de Semendria* (i.e. Smederevo -n.m.; Gyóni, 1947, p. 47, 48, 49).

Este incredibil cum Gyóni M. alege să creadă reperele unui autor anonim la care chiar el observă *... son ignorance géographique ...* (Gyóni, 1947, p. 47).

[132] (civitates) *Tiviscum* (și *Tiniscum*), *Tibis* (*quae coniungitur cum civitate Agmonia patriae Mysiae*!), (râul) *Tibisia* (*Ravennatis Anonymi Cosmographia*, sec. VIII; Schnetz, 1990, pp. 53–54).

[133] *Tabula Peutingeriana*, segmentul VI: *Tiuisco*.

[134] *Le nom de lieu moyen grec vulgaire de* Τιμπίκο *est le développement régulier moyen grec du nom de lieu grec classique* Τιβίσκον *et du nom latin* Tibiscum, Tiviscum, Tivisco, Tibis. *C'est le nom d'un lieu situé dans la Dacie trajane, à la jonction du* Tibiscus *(*= Temes, Timiș*) et de la Bistra, peut-être* (**sic!**[a]) *de la* Zsuppa *(Juppa) actuelle* (Gyóni, 1947, p. 48).

[a] Prin această dubitație Gyóni M. arată că nu cunoaște studiul lui ORTVAY Tivadar din anul 1876[b], în care acesta demonstrase convingător că anticul castru *Tibiscum* era situat lângă localitatea Jupa, jud. Caraș-Severin.

[b] Ortvay, 1876.

[135] *vide infra* nota 181.

[136] și când dorește să clarifice întinderea țaratului și a bisericii lui Samuil și pe cea bizantină a împăratului Vasile al II-lea și a arhiepiscopiei de Ohrid la N de Dunăre, Gyóni M. spune că acestea se lățeau *mais encore dans la partie méridionale de la région du Temes (Timiș) vers le nord, la ligne Save-Danube ; et cela, dans les environs de* Kevevára *(Kubin) ou de* Temesvár *(Timișoara) ou de l'antique Tibiscum. Dans ce cas,* Kevevára *(Kubin), peu éloigné de la commune de* Marosvár (i.e. Morisena/Cenad -n.m.) *d'Ajtony, également grecque orientale, ou, plus au nord,* Temes *(Timiș)*[138]*, serait cet autre centre* (sb.m.) *grec oriental de la Hongrie méridionale, d'où l'influence de l'Église orientale rayonnait vers le christianisme hongrois en voie de développement* (Gyóni, 1947, p. 49).

î.m.)[137]. Fiecare dintre variantele "simplificate" – Kovin, *Tibiscum*-Jupa, Timișoara – își au "partizani" devotați în istoriografia română (*vide infra*). În fapt, Gyóni M. vorbea de un (inexistent!) *loc numit Timiș*[138], după cum reiese și dintr-un studiu ulterior[139] și după cum consemnează și MORAVCSIK Gyula în anul 1953 (*vide infra*).

În final, parcă Gyóni M. era mai interesat să sublinieze influența bisericii orientale asupra creștinismului maghiar în curs de dezvoltare, iar Dibiskos/Timbisko pare a fi fost doar un pretext/exemplu, dar această apreciere poate fi doar impresia unui cititor dezamăgit ... Mai trebuie făcută doar o singură corecție asupra unei afirmații greșite, care s-a tot prăvălit prin istoriografie de a făcut carieră; GYÓNI Mátyás susține că inexistentul Διβίσκος (Dibiskos, 1020) ar fi fost numele unui *kastron* din episcopia grec-orientală de Braničevo[140]. Acest lucru ar însemna că a fost fortificat, chiar dacă ar fi fost vorba de un sat de mai mică importanță în acel moment[141]. În fapt, textul **nu** menționează vreo locație din episcopia de Braničevo drept *kástra* (κάστρα), nici măcar centrul episcopal Braničevo nu apare cu acest atribut[142]. Termenul este folosit destul de rar

---

[137] *... l'antique* Tibiscum*, ou au moins au nord, aux rives du* Temes *(Timiș), éventuellement vers* Temesvár *(Timişoara)* (Gyóni, 1947, p. 49).

În varianta inițială a studiului său, publicat în limba maghiară, Gyóni M. scria că este vorba de: *... az antik* Tibiscum *felé, vagy legalább is északra, a Temes mellékére, esetleg Temesvár felé ...* / *... spre* Tibiscum*ul antic, sau cel puțin spre nord, pe malul Timișului, sau poate spre Timișoara ...* (tr.m.; Gyóni, 1946, p. 48).

Nici un moment cercetătorul maghiar nu își pune problema distanție Braničevo→*Tibiscum*-Jupa ori Timișoara (*vide infra* și **Anexa IV**).

[138] *... egy Temes nevű helység ...* / *... un loc numit Timiș ...* (tr.m.; Gyóni, 1946, p. 49).

În titlul articolului se menționează *a Temes vidékén* /i.e. *bazinul* [*râului*] *Timiș* ori *ținutul* / *regiunea* / *împrejurimile Timișului.*

[139] Βίσισκος *(*Διβίσκος (**fals!** Διβίσισκος -n.m.) ~ *Tibisko ~ hong*[*rois*]. *Temes ...)*, fără a explica ce înțelege prin aceast *Temes* / Timiș (Gyóni, 1948, p. 151).

[140] Διβίσκος – *le nom d'un des kastrons de l'évêché grec oriental de Barancs (Braničevo)* (Gyóni, 1947, p. 48)

[141] *... les villes fortifiées de moindre importance se trouvant sur leurs territoires (*κάστρα*)* (Gyóni, 1947, p. 44).

... the term castrum *could be applied in the Byzantine period to a fortified site of any size ... ranging from small garrison posts to major settlement and refuge centres* (Brown, Christie, 1989, p. 388, 398).

[142] iar acest fapt influențează direct datarea importantelor fortificații medievale de la Braničevo!

Contrar a ce susține Al. Madgearu – *The fortress Braničevo ... had a great importance in the 10th-13th centuries*[a] –, dovezile arheologice de până acum[b] nu devoalează existența unei fortificații la *Braničevo* anterioară perioadei ~1020. În istoriografia mai nouă se menționează că ... *stationing of a permanent military company in the fortification* [*Braničevo-Mali Grad* -n.m.] *after* (sb.m.) *the Byzantine reconquest of 1018*[c] și *The first and the earliest medieval phase* [*at Braničevo*] *includes the last two decades of the 10th, and the 11th century, and is confirmed by the presence of anonymous folles of classes A2 (976?–c.1030/5) and C (1042?–c.1050)*[d].

[a] Madgearu, 2001b, p. 80 (pe baza bibliografiei mai vechi).

[b] mai ales monede de bronz din categoria Anonymous *folles* clasa A2 găsite aici, dar acestea circulau și în afara mediului militar bizantin.

[c] Milošević Jevtić, 2016, p. 118.

în *sigillia* împăratului Vasile al II-lea; în primul *sigillion* el apare doar în cazurile diocezei de Ohrid (Ohrid, Prespa, Mokros, Kichevo) și al eparhiei de Kastoria (Kastoria, Kureston, Kolonos, Devol, Voiusa/Veliusa, Moron), ambele menționate la începutul actului. A generaliza această prezență și pentru restul de 64 de locații ale celorlalte 14 episcopii din acest document – *cu*[143] sau *fără* ghilimele – îmi pare o greșeală. S-a ajuns până acolo încât toate scaunele episcopale sunt menționate automat drept *town* (*oraș*)[144] și toate toponimele trebuie să reprezinte obligatoriu o *kástra* (κάστρα), care devine un criteriu definitoriu în procesul de identificare al lor[145] (*castru episcopal* este sintagma întâlnită cel mai des în istoriografia românească -*vide infra*).

7. Despre *Historia Turcorum* (~*1519* -sic! *post* 1573 – *ante* 1625)

În anul 1960, Elizabeth A. ZACHARIADOU (1931–2018)[146] și-a dedicat teza de doctorat cronicii sultanilor turci din *Codex Barberinus Graecus 111*[147], menționată drept *Historia Turcorum* de către Gyóni M.[148], și prototipului italian care a stat la baza acesteia[149]. Ea a demonstrat că anonimul compilator/traducător (grec?[150]) a folosit ediția a doua a lucrării lui Francesco SANSOVINO[151] (1573) dedicată vieții prinților și sultanilor otomani, deoarece *Codex Barberinus Graecus 111* conține detalii care nu apar în *editio princeps* a cărții (1571), iar pe baza filigranelor hârtiei ea avansase un *terminus ante quem* anul 1600[152]/'25[153] pentru momentul în care codexul a fost realizat. În ambele ediții ale cărții lui F. Sansovino regăsim episoadele din 1439 și 1443 invocate de către Gyóni M. în studiul său:

---

[d] Spasić-Đurić, 2016, p. 109.

[143] Într-un alt studiu, Gyóni M. folosește *„kastra"* când înșiră localitățile în care episcopul de Braničevo și cel de Beograd/Berat aveau țărani care lucrau pentru ei (Gyóni, 1948, p. 151).

[144] Tăpkova-Zaimova, 2017, pp. 46–47.

[145] de exemplu, Antonović, Ivanov, 2020, p. 133, 135.

[146] E. A. Zachariadou a ajuns profesor de studii turce la Catedra de Istorie și Arheologie a Facultății de Filosofie a Universității din Creta (1985–'98), a primit titlul de doctor onorific al Universității din Ankara (1990) și a fost membră a *Academia Europaea* din 1994 (Kolovos, 2018). Din anul 1966 a fost căsătorită cu istoricul Nicolas (Nikolaos) A. OIKONOMIDÈS.

[147] *Codex Barberinus Graecus 111* a fost editat critic de către Georgios Theodorou ZORAS în anul 1958[a] și tradus deja în limbile germană (1971), turcă (1973) și engleză (1990)[b].

[a] Arnakis, 1961, pp. 709–711.

[b] Sakel, 2006, p. 205, nota 6 (cu indicații bibliografice).

[148] Gyóni, 1947, p. 46, notele 2 și 3.

Pentru detalii despre acest codex (și alte lucruri interesante) *vide* Sakel, 2006.

[149] Arnakis, 1961, p. 711; Laurent, 1960, p. 276. Teza a și fost publicată (Zachariadou, 1960).

[150] o scurtă discuție despre autor este consemnată în Philippides, Hanak, 2016, p. 20, nota 71.

[151] **Francesco** [Tatti da] **Sansovino** [* 1521, Roma; † 1586, Venezia]; unul dintre cei mai importanți umaniști ai sec. XVI, istoric, om de litere, traducător, scriitor, editor și tipograf.

[152] *Not only the hand-writing but, as Miss Zachariades points out, the watermarks of the paper point to a later date, though that date need not be past 1600* (Arnakis, 1961, p. 712).

[153] *Zachariadou reasonably concluded that the text must have been produced sometime between 1573 and 1625* (Philippides, 2008).

Barberinus gr. 111, dating from the earlier part of the seventeenth century ... (Sakel, 2006, p. 206).

1439: *S'era sparsa la fama della morte di Sigismondo Imp.*[154] *Onde Morad*[155] *giudicò che fosse tempo d'allargarsi nella Rascia chiamata da gli antichi Misia superiore. Perche essendosi mosso con molta gente, Giorgio Despoto della Rascia*[156] *& congiunto per sangue con Morad uedendo di non esser bastante a resistere alle sue forze, passata la Saua & il Danubio, si trasferi in Vngaria co sacerdoti,& con tutti i nobili del paese hauendo lasciato un suo figliuolo in Sinderouia*[157] *terra posta su la ripa del Danubio, accioche la difendesse da turchi che l'assediauano. Alla nuoua della uenuta di Morad, il Re Alberto*[158] *ch'era successo a Sigismondo, mosse le genti sue, senz'aspettargli altri aiuti,andatosene cótra Morad,* ***s'accampò tra il Tibisco & il Danubio*** (sb.m.)*,& mentre ch'in dugiaua aspettando gli aiuti, Morad sotto Sinderouia la batteua di & notte, affrettandosi d'occuparla prima che arriuasse il soccorso delle genti Vngare. La quale poi che gli cadde in mano, usataui ogni sorte di crudeltà, ui prese Stefano figliuolo del Despoto,& gli fece cauar gli occhi, hauẽdo tolta la sorella per moglie. Fece anco il medesimo a Gregorio fratello di Stefano. Et uolle ch'il presidio che ui era insieme co terrazzani fossero tutti morti. Scriuono alcuni che l'impresa di Sinderouia fu innanzi a quella di Salonicchi, ma in qualunque modo fi fosse, Morad s'allargò molto nella Rascia, percioche essendo Alberto uenuto a morte di mal di flusso, & essendo gli Vngari in grádissima contesa fra loro , Morad non hauendo riscontro s'impadroni della Rascia*[159].

---

[154] Sigismund de Luxemburg a murit la data de 9.12.1437.

[155] sultanul otoman Murad al II-lea.

[156] Đurađ Branković (l.s.), Brankovics György (l.m.), Gheorghe/George Brancovici (l.r.) a fost despot al Serbiei (1427–'56).

[157] Semendria (l.l.; l.g.), Semendire (l.t.), Szendrő (l.m.), Smederevo (l.s.); cetatea Smederevo a fost ridicată în anul 1430 de către despotul Brancovici, care și-a mutat aici capitala.

[158] căsătorit cu Elisabeta de Luxemburg, copila împăratului/regelui Sigismund de Luxemburg, Albert de Habsburg a fost rege al Ungariei între 1437–'39.

[159] Sansovino, 1571, p. 42 (am păstrat toate greșelile de tipar). Textul este aproape identic cu cel publicat peste doi ani:

Si era sparso la fama del la morte di Sigismondo Imperadore. Onde Morad giudicò che fosse tempo d'allargarsi nella Rascia , chiamata da gli antiachi Misia superiore. Perche essendosimofio con molta genre l'anno MCCCC XLIX (i.e. ***1439*** -n.m.)*. Giorgio Despoto della Rascia, & congiunto per sangue con Morad, vedendo di non esser bastante di resistere alle sue forze, passata la Saua & il Danubio, si trasferì in Vngaria co sacerdoti,& con tutti i nobili del paese, hauendo lasciato un suo figliuolo in Sinderouia, terra posta su la ripa del Danubio,accioche la difendesse da Turchi che l'assediauano. Al la nuoua della uenuta di Morad, il Re Alberto ch'era successo a Sigismondo, mosse le genti sue senza aspettar li altri aiuti, andatosi contra Morad,* ***s'accampò tra il Tibisco & il Danubio*** (sb.m.)*, & metre ch'indugiaua aspettando li aiuti, Morad sotto Sinderouia la batteua dì & notte, affrettandosi d'occuparla prima ch'arriuasse il soccorso delle genti Vngare. Laqual poiche gli cadde in mano,usataui ogni sorte di crudeltà, ui prese Stefano figliuolo del Despoto,& gli fece cauar gli occhi, hauendo tolta la sorella per moglie. Fece anco il medesimo a Gregorio fratello di Stefano. Et uolle che il presidio che ui era insieme co Terrazzani fossero tutti morti. Scriuono alcuni che l'impresa di*

De aici reiese clar că regele Albert al Ungariei și-a *făcut tabăra între* [*râul*] *Tisza și* [*fluviul*] *Dunăre* (*s'accampò tra il Tibisco & il Danubio*), pentru că *Tibisco* din lucrarea lui F. Sansovino este râul Tisza, care pentru multă vreme a fost cunoscut sub acest nume în cultura apuseană[160] datorită influenței majore[161] avute de îndreptarul cartografic (*Geōgraphikē hyphēgēsis*) scris de către Klaudios Ptolemaios ~160–'70 AD și redescoperit pentru cultura occidentală în anul 1397[162]. Autorul italian îl și citează pe acesta[163] într-o altă carte a sa și se arată familiarizat cu lucrarea lui, pe care o și utilizează constant[164]. Începutul "campaniei lungi" (1443–'44) sub pana lui F. Sansovino:

> **1443:** *Il Re* [*Ladislao d'Vngaria*] *adunque uscito di Buda il mese di Maggio, & passato il Danubio, andaua lentamente, accioche tutte le genti, nell'alloggiare s'unissero insieme. Il primo di giunse al* ***Tibisco****, doue dimorato tre giorni & passato il fiume* [*Tibisco*?/*Danubio*?]*, discese nel territorio de Valacchi tenendosi tutta uia alla ripa del Danubio. Ma poi che si trouò al dirimpetto della Bulgaria, passò il fiume* [*Danubio*] *in un luogo detto la pietra salsa* (i.e. Slankamen -n.m.) *presso a Sinderouia, & spintosi inanzi con le genti che s'erano in andando ingrossate, se n'andò a Sofia città posta nella prima parte della Bulgaria , lontana sei giornate dal Danubio. Et il Despoto*

Sinderouia fu inanzi a quella di Salonicchi, ma in qualunque modo fi fosse, Morad s'allargò molto nella Rascia, percioche essendo Alberto uenuto a morte di mal di flusso, & essendo gli Vngari in grande contesa fra loro, Morad non hauendo riscontro, si impadronì della Rascia (Sansovino, 1573, pp. 72–73).

[160] În anul 2014 am publicat un studiu în care consemnam și o realitate: *Tradiția identificării râului Tibiskos / Tibiscus cu modernul Tisza apare deja la mijlocul/sfârșitul secolului al XV-lea și se impune până la sfârșitul secolului al XVI-lea*[a]. Cu apariția primului atlas modern (Abraham Ortelius, 1570) identitatea s-a răspândit în întreaga cultură occidentală; dacă erai intelectual (mai ales occidental) nu foloseai numele de *Tisza* ci pe cel de *Tibiskos* / *Tibiscus* (și asta chiar și mai târziu de sec. XVIII). Realitatea fusese deja menționată de către ORTVAY Tivadar în anul 1882[b]

[a] Forțiu, 2014, p. 762 (pentru întreaga analiză *vide* pp. 762–767).

[b] *Mikor ragadt a Tibiscus név a Tiszára, ... a XV. század II. felében már ugyancsak nyomára találhatunk* (Ortvay, I, 1882, pp. 267–272; mai ales p. 267).

[161] *Ptolemy's Geography is ... one of the most influential scientific works of all time* / *Geografia lui Ptolemeu este ... una dintre cele mai influente lucrări științifice din toate timpurile* (pe coperta a IV-a a Berggren, Jones, 2001).

[162] Aujac, 1999, p. 26.

[163] menționat drept *Tolomeo*, *Tolomeo Allessandrino* și *Tolemeo*.

Francesco SANSOVINO nu ar fi avut vreo problemă în a deține o ediție a îndreptarului cartografic ptolemeic; chiar în Veneția, orașul în care trăia familia sa din 1527, și unde el revine definitiv după scurtul episod roman din 1550, apăruse în anul 1548 un inovator (apoi faimos) atlas de buzunar, cu prima traducere într-o limbă modernă (italiană) a lucrării[a], iar pe *Tabvla Evropae IX* a acesteia se regăsește inscripționat *Tibiscum lf.* (**sic!** *fl*[*uvium*]. -n.m.) în loc de *râul Tisza*, iar în capitolele *Sito delli Giazigi Metanasti. Cap. VII* și *Sito della Dacia. Cap. VIII.* chiar se amintește constant *fiume Tibisco* și *Tibisco fiume* (Ptolemeu, 1548, p. 88v, 89).

[a] Forțiu, 2012, p. 43.

[164] Sansovino, 1560, p. 107v, 108, 108v, 113, 166.

[*Giorgio della Rascia*] *si congiunse col Re sul Danubio. Et poi che hebbero presa quella città non molto forte o munita per l'antichità sua , l'abbruciarono. Indi s'accampò sul fiume della Moraua, &hauédo mandati ottocento caualli a scoprir paese , ...*[165].

Din comparația celor două fragmente de text cu cele oferite în traducere de către Gyóni M. rezultă confirmarea concluziei la care a ajuns E. A. Zachariadou, și în aceste două cazuri[166]: anonimul autor nu a făcut decât să traducă (prost!) din lucrarea lui Francesco SANSOVINO (și să tălmăcească hidronimul *Tibisco* (i.e. Tisza) din limba italiană drept toponim Τιμπίσκο și Τημπήσκο în greaca demotică)[167]. De asemenea, datarea manuscrisului *Codex Barberinus Graecus 111*, undeva în perioada 1574–1600/'25, pare că îi sporește irelevanța istorică în aceste cazuri[168]; rămâne cea lingvistică, câtă o fi și aceas-

---

[165] Sansovino, 1571, p. 45. Textul este identic cu cel publicat peste doi ani:

Il Re adunque vscito di Buda il mese di Maggio, & passato il Danubio, andaua lentamente, accioche tutte le genti, nell'alloggiare s'vnissero insieme, Il primo dì giunse al ***Tibisco****, doue dimorato tre giorni & passato il fiume, discese nel territorio de' Valacchi tenendosi tutta uia alla ripa del Danubio. Ma poi che si trouò al dirim petto della Bulgaria, passò il fiume in vn luogo detto la pietra salsa presso a Sinderouia, & spintosi inanzi con le genti che s'erano in andando ingrossate, se n'andò a Sofia città posta nella prima parte della Bulgaria, lontana sei giornate dal Danubio. Et il Despoto si congiunse col Re sul Danubio. Et poi che hebbero presa quella città non molto forte o munita per l'antichità sua, l'abbruciarono. Indi s'accampò sul fiume della Moraua , & hauendo mandati cinquecento caualli a scoprir paese, ...* (Sansovino, 1573, p. 78). În cadrul acestui studiu sursa de informație relativ la evenimentele din anii 1439 și 1443 de care s-a folosit F. Sansovino (1571) este irelevantă.

[166] în critica sa de întâmpinare, George G. ARNAKIS nu a acceptat în totalitate concluziile doctorandului E. A. Zachariadou, mai ales că acestea contraziceau pe alocuri pe cele avansate de către G. Th. Zoras, profesor universitar la Atena și Roma, considerat o autoritate în literatura post-bizantină[a]. Cred că a fost mult prea "exigent", iar între timp multe dintre afirmațiile "eretice" din 1960 au fost acceptate în istoriografia problemei ...

În același an cu publicarea tezei de doctorat, în 1960, Vitalien LAURENT îi consacră și el o recenzie în care subliniază că *D-șoara Zachariadou ne arată într-adevăr: 1° că Cronica în chestiune nu a fost redactată, în cea mai mare parte, inițial în limba greacă; 2° că este, în afară de câteva elemente, doar o traducere parafrazată a unei opere italiene,* Annali Turcheschi *de Francesco Sansovino publicată în 1571 și 1573 la Veneția. Rezultă că componența sa nu mai poate fi atribuită, așa cum se credea până acum, primei treimi a secolului al XVI-lea* (i.e. ipoteza lui G. Th. Zoras -n.m.) *și că este neapărat mai târzie decât anul 1573*, iar în încheiere el afirmă că *ea trebuie felicitată pentru strălucita sa descoperire*[b] (tr.m.).

[a] Arnakis, 1961, p. 711, 712.

[b] Laurent, 1960, p. 276.

[167] Fără alte dovezi sunt reluctant în a accepta ipoteza teoretică prezentată de către G. G. Arnakis (*The Chroniclar of the Barberinus very probably knew and used several of the sources of Sansovino* [*Historia universale dell'origine et imperio de'Turchi published in Venice in 1560 and reprinted in subsequent years*] *long before 1560 ...*[a]). Cel puțin relativ la evenimentele din anii 1439 și 1443 nu se află nimic în *Historia universale ...*[b].

[a] Arnakis, 1961, p. 712.

[b] Sansovino, 1560 (*Parte Prima* (1560), *Parte Seconda* (1560), *Libri Tre* (1564)).

[168] Pentru istoricitatea textului *vide* și Philippides, 2008.

ta[169] ...

Deci, să subliniem apăsat, **nu a existat** o *localitate* Τιμπίσκο (1439), ori un toponim Τημπήσκο (1443), decât în rândurile traducătorului nepriceput, care a compilat *Historia Turcorum* din *Codex Barberinus Graecus 111* după lucrarea lui F. Sansovino, unde ambele designează râul *Tibisco* (Tisza), iar toate speculațiile lui GYÓNI Mátyás privitoare la locația inexistentului *Dibiskos* la N de Dunăre (în regiunea bănățeană) se aneantizează. Și aici, în mod normal, ar trebui să ne oprim. Nu o voi face deoarece trebuie explicat cum de a ajuns, în istoriografia românească, un sat (prăpădit) din anul 1020, aflat la S de Dunăre, sediul unei episcopii românești a Banatului ...

8. *Dibiskos* (sic! *Dibisiskos*)

Să reluăm și să sintetizăm bibliografia relevantă:

Referință bibliografică	Forma	Toponim
Golubinskij, 1871, p. 260:	τὸν Διβίσισκον	Dibisiskos
Gelzer, 1893, p. 43, 19:	τὸν Διβίσισκον	Dibisiskos
Beneševič, 1911, p. 546, 4:	τὸν Βίσισκον	Bisiskos
Dölger, 1924, p. 103:	Dibisiskos (Bisiskos: Beneš[evič, 1911].)	
Ivanov, 1931, p. 553:	τὸν Βίσισκον[5] [5]) Διβίσκον Γ.	Bisiskos [5]) Dibiskos *Г*[*олубинский* / *Golubinskij* -n.m.].
Gyóni, 1946/1947		

Vom observa cu ușurință că datorită unei lecturi/editări/tipăriri defectuoase a lui Iordan IVANOV (1931) a intrat în istorie **inexistentul** toponim ***Dibiskos***. GYÓNI Mátyás (1946/'47[170]) a greșit când s-a folosit doar de ediția lui Ivanov, ca ultima publicată, fără a mai verifica și în sursele originale pe care acesta le-a utilizat (și la care el avea acces). O comoditate cu prea multe consecințe nefaste ...

În anul 1953, cumva ciudat, MORAVCSIK Gyula acceptă concluziile lui Gyóni M. atunci când scrie: *Recent s-a subliniat că arhiepiscopia de Ochrida s-a extins de-a lungul râului Timiș (*Temes*), iar locul Timiș* (sb.m.) *(*Temes*) a fost unul dintre centrele Bisericii Răsăritene*[171]. Cu susținerea lui Moravcsik Gy., ceea ce fusese prezentat de către autor mai degrabă drept o ipoteză, care mai avea nevoie încă de confirmări[172], a devenit un fapt acceptat. De exemplu, în anul 1967, SZÉKELY György scria că biserica bizantină se întindea asupra *regiunii Timiș*, fiind vecină cu dioceza episcopului

[169] *... it is therefore an authentic specimen of the language and style of the people, without the slightest trace of the learned or classical tradition. Orthographical errors, most of wich are corrected by the editor* (i.e. Georgios Th. ZORAS -n.m.) *tacitly, abound in the manuscript, occurring in practically every word* (Arnakis, 1961, p. 710).

[170] *Nous utilisons ici la plus récente édition du texte des trois chartes, publiée par J. Ivanov* ... (Gyóni, 1947, p. 44).

[171] *Recently it was pointed out that the archbishop of Ochrida extended to the territory along the river Temes, and the place Temes* (m.udrln.) *was one of the centres of the Eastern Church* (Moravcsik, 1953/1970, pp. 109–110).

[172] *Dans le cas où notre identification de ce nom de lieu se confirmerait, ...* (Gyóni, 1947, p. 49).

Gerard de Cenad[173].

În istoriografia maghiară opiniile lui Gyóni M. nu mai sunt acceptate din 1974/ '77, pe baza criticii lui GYÖRFFY György.

În anul 1974, DÁVID Katalin și-a susținut lucrarea doctorală despre *Topografia artistică a comitatului arpadian Cenad*[174], iar printre membrii comisiei sale doctorale s-au numărat și GYÖRFFY György și ZÁDOR Mihály, a căror opinie "contrară" a fost publicată, în cea mai bună tradiție academică, alături de răspunsul doctorandei, într-o revistă de specialitate[175]. Györffy Gy. menționează că și el a admis, în urmă cu două decenii[176], opiniile lui FEHÉR Géza și GYÓNI Mátyás, conform cărora Ahtum a acceptat creștinismul de la bulgari, dar că examinările sale recente l-au convins de contrariu, iar cercetările lui Gyóni M. cu privire la identificarea toponimelor *Bisiskos* ori *Dibiskos* și *Aspré ecclesia* cu *Timiș* și *Fehéregyház* / *Fehértemplom* (**sic!**[177]) (azi, Bela Crkva, RS) nu pot fi acceptate în mod liniștitor[178]. Doar peste 3 ani el prezintă toate argumentele sale în lucrarea dedicată regelui Ștefan I[179]; *Punctele slabe ale comparațiilor de nume pe care se bazează viziunea* [*lui Gyóni M.*] *sunt relevate printr-o*

---

[173] *Aux termes de la réglementation datant des années 1019–20 de l'empereur Basile II, allié du roi Étienne, l'Église grecque byzantine s'étendit sur la région de Temes, voisine de la diocèse de Gérard* [*de Sagredo. A Marosvár (Csanád)* ...] ... (Székely, 1967, p. 32).

[174] *Az Árpád-kori Csanád vármegye művészeti topográfiája* (*vide* Dávid, 1974).

[175] Györffy, 1974; Zádor, 1974; Dávid, 1974a.

[176] În anul 1952, doctorandul GYÖRFFY György scria că ... *a barancsi* (i.e. Braničevo -n.m.) *püspökség egyik egyházi központja központja* Διβίσκος*, azaz* Temes *volt,*[36] *mely valószínűleg Temesvárral azonosítható*[37]*...* / *... unul dintre centrele ecleziastice ale diecezei de Braničevo a fost* Διβίσκος*, adică* Timiș*, care este probabil identificabil cu Timișoara ...* (tr.m.; Györffy, 1952, p. 334).

[177] în fapt, Gyóni M. scrie: Ἄσπρη Ἐκκλησία *(Běla* (**sic!** *Bela*) *Crkva ~ Palanka)*[a] și el indică Stara Palanka (Ó-Palánka (l.m.), Palanca Veche -l.r.), o fortificație medievală (i.e. Haram) de pe malul stâng al Dunării, la ~2 km SSE de localitatea Nova Palanka (l.s.), Uj-Palánka (l.m.), Palanca Nouă (l.r.); azi, Banatska Palanka / Банатска Паланка, RS), la ~10,8 km SV de localitatea modernă Bela Crkva (Бела Црква; Fehértemplom (l.m.), Biserica Albă -l.r.), care este ridicată doar în anul 1717, după alungarea otomanilor din Banat. La începutul perioadei otomane a existat aici un sat numit Bila Čırqıva (cu 4, 18, 25 *hane* în anii 1554, '69, '79)[b]. Am dubii că acesta apare menționat și în anul 1404 drept moșia *Feleghaz*[c], după cum susține ENGEL Pál (pentru clarificări, *vide* Milleker, 1915, p. 84; Milleker, 1927, pp. 4–5 -cu atestare 8.11.1355).

[a] Gyóni, 1948, p. 151.

[b] Engel, 1996, p. 14, 27.

[c] 8.03.1404: ... *porcionum possessionariarum ... Feleghaz* ... (Pesty, 1882, pp. 242–244, doc 156 (243)).

[178] *Újabb vizsgálataim egyrészt meggyőztek arról, hogy Gyóni Mátyásnak az ochridai patriarchátus összeírását illető kutatásai a* Bisiskos *és* Aspré ecclesia *helynevek azonosítása tekintetében nem fogadhatók el, másrészt az egyházi függőség és politikai viszonyok nem egyeztethetők az általa adott módon. A* Bisiskos *vagy* Dibiskos *név nem azonosítható megnyugtatóan* Temes-*sel, a görög Fehéregyház pedig Fehértemplommal, ...* (Györffy, 1974, p. 333).

[179] *István Király és müve* (*Regele Ștefan și opera lui* -Györffy, 1977).

examinare mai aprofundată (**sic!**[180]). *Numele grecesc pentru râul* Temes *în epoca arpadiană era* Timeses[181]*, deşi mai târziu a fost scris şi* Timbiskos (**fals!**[182])*, care este interpretarea grecizată a numelui Temes/*Timiș (**fals!**). *Numele* Bisiskos *nu are nimic de-a face cu asta, dar dacă versiunea* Dibiskos (**fals!**[183]) *ar fi cea corectă, nici aceasta nu ar fi compatibilă în mod liniştitor cu ea, pentru că pronunţia acestuia în greaca medie era* Diviskos (**fals!**[184]) *şi putea acoperi cel mult un toponim de genul* Tövis(k)[185]. *Nu se poate construi serios pe astfel de nume nesigure*[186]. Argumentele lui Györffy Gy. par că au fost convingătoare[187], dar nici un cercetător român nu le amintește/citează/ combate (chiar dacă unii le cunosc!) vreme de aproape jumătate de secol.

---

[180] pe care nu o face! Toate informațiile invocate de către Györffy Gy. fuseseră deja amintite de către Gyóni M. (1946/'47), doar "interpretarea" (citește *afirmațiile*!) diferă ...

[181] Doar două surse bizantine menționează (râul) Temes/Timiș în această perioadă:

~948–'52: împăratul Constantin al VII-lea amintește și de râul Τιμήσης (**Timisis**)[a];

>1180: în contextul evenimentelor din iarna 1151–'52[b], istoricul bizantin Ioannis Kinnamos[c] consemnează, la nord de Dunăre, în regiunea bănățeană, munții numiți de localnici Τεμίσης (**Temisis**)[d].

[a] *DAI*, 1967, p. 179, r. 39, p. 180.

[b] greșit *une charte de 1177* la Gyóni M. (Gyóni, 1947, p. 48).

[c] [* >.04.1143; † >1185]; și-a scris opera după moartea împăratului Manuel I Comnen [† 24.08.1180].

[d] Kinnamos, 1836, 117, r. 16; Kinnamos, 1976, p. 93.

Cele doar două exemple au o fonetică diferită – *Timi* / *Temi* – pe baza căreia nu se pot face decât speculații nefondate ...

[182] autorul anonim al *Historia Turcorum* s-a referit la *Tibisco* (Tisza) când menționează Τιμίσκο și Τημπήσκο, iar *Timbisko* este doar varianta nefericită folosită de către Gyóni M. (*vide supra*).

[183] această versiune **nu** există!

[184] această versiune **nu** există, iar actele imperiale ar trebui să fie ferm ancorate în tradiția atticistă, în care ***β*** este încă ***b****eta* (*vide supra*).

[185] GYÖRFFY György cunoștea toponimul din anul 1964; la ~11 km NNV de *Tibiscum*-Jupa exista o moșiei numită *Tövis* (l.m.; *Spin* -l.r.), atestată documentar la mijlocul sec. XIII, dar aici toponimul apare pe o altă cale, pe care chiar el o indică (*vide* **Anexa I**) ...

[186] Nu voi menționa acum argumentul geopolitic (Ahtum fusese botezat în cadrul bisericii bulgare ori bizantine, deoarece *Legenda mare* a Sf. Gerard menționează doar locul evenimentului (Vidin), nu și anul, astfel încât ne aflăm pe teritoriul mișcător al reconstituirilor istorice - *vide* și **Anexa III**).

A nézet alapjául szolgáló névösszevetések gyöngéi ugyanis behatóbb vizsgálatnál kiderülnek. A Temes *görög neve az Árpád-korban* Timészész *volt, bár utóbb* Timbiszkosznak *is írták, ami a* Timis *név görögösített visszaadása. A* Bisziszkosz *névnek ehhez nincs köze, de ha a* Dibiszkosz *változat lenne a helyes, ez sem egyeztethető megnyugtatóan vele, mert ennek közép-görög ejtése* Diviszkosz*, s ez legfeljebb egy* Tövis(k)*-féle helynevet takarhatna. Ilyen bizonytalan névalakokra komolyan építeni nem lehet* (Györffy, 2013 (*editio princeps* 1977), pp. 165–166).

[187] *Offenbar gab es auf seinem eigenen Gebiet keine angemessene kirchliche Organisation, also kein Bistum. In den Urkunden von Basileios II. aus den Jahren 1018 und 1020, in denen auch die archaischen Zustände berücksichtigt werden, sind an Südungarns Grenze nur die Bistümer von Barancs, Belgrad* (**oder *Berat*?** -m.B.) *und Sirmium erwähnt,*[199] *das mutmaßliche Bistum von Tibiscos (= Temesvár)*[200] *jedoch nicht.*[201] / *Se pare că nu exista o organizație ecleziastică*

9. Unde se află *Dibisiskos*?

De-a lungul timpului, pe acest subiect, nu a existat un dialog între istoriografiile vecine; pentru bulgari locația modernă a *Visăsk* / *Visisk* (*Bisiskos*) este necunoscută, cum a devenit și pentru istoriografia maghiară *post* 1974/'77 și nimeni nu citează opiniile românești exprimate pe acestă problemă. În istoriografia sârbă, asupra căreia voi zăbovi, pentru că toponimul este pe teritoriu sârbesc, au existat tentative de identificare a *Dibisiskos*-ului încă din anul 1908, când polihistorul Stojan NOVAKOVIĆ[188] consacră un consistent studiu celor trei *sigillia* ale împăratului Vasile al II-lea[189] în cadrul căruia încearcă să identifice și τὸν Διβίσισκον (Dibisiskos)[190]. Chiar de la început el

---

adecvată pe propriul său teritoriu (i.e. *al lui Ahtum* -n.m.) *și nicio eparhie. În documentele lui Vasile al II-lea din anii 1018 și 1020, în care sunt luate în considerare și condițiile anterioare, la granița de sud a Ungariei sunt menționate doar episcopiile de Baraničevo, Beograd* (**sau *Berat*?** -î.m.)[a] *și Sirmium, dar nu și presupusa episcopie Tibiscos (= Temesvár).*

[201] *Eine Gleichsetzung von Bisiskos mit Temeschwar wird von Györffy (1974) 333f. auf überzeugende Weise verworfen.* / *Echivalarea Bisiskos cu Timișoara este respinsă convingător de Györffy (1974, p. 333)* (tr.m.; Csanád, 1991, p. 116 și nota 201).

[a] În istoriografia sârbă și română se consideră că următorul episcop menționat în primul hrisov după cel de Braničevo ar fi fost cel de Beograd (Βελαγράδων, Βελάγραδα / *Belagrada*[b]; Βελεγράδων, Βελάγραδα / *Belegrada*[c]) dar au apărut studii în care toponimul este identificat cu albanezul Berat[d]. Și în lucrarea împăratului Constantin al VII-lea Porfirogenetul (948–'52) apare Βελεγράδας / *Belegradas* și aici este cu siguranță vorba de Beograd[e]. S-ar putea ca ambele să fi purtat același nume bizantin. În cadrul acestui studiu dilema Beograd/Berat este irelevantă.

[b] Beneševič, 1911, p. 546, rândul [7].

[c] Golubinskij, 1871, p. 260.

[d] de exemplu, *vide* Giakoumis, 2010, p. 78; Tăpkova-Zaimova, 2017, p. 47 și nota 32, fiind printre puținele toponime istorice cărora li se oferă echivalentul modern – pentru ca primul sat unde episcopul deținea țărani să fie numit *Belgrade* (l.e.; ie. Beograd în limba sârbă)! – în ciuda unei declarații contrare (*I did not provide the location of the settlements mentioned here* (i.e. in the *sigillia* -m.n.)*, because many of them are subject of debate*[f]).

[e] *DAI*, 1967, p. 40, 114^{v}P, rândul 32; p. 182, 118^{v}P, rândul 15.

[f] Tăpkova-Zaimova, 2017, p. 50.

[188] Стојан Новаковић [* 1.11.1842, Šabac; † 4/17 sau 5/18.02.1915, Niš]; om politic sârb (conducător al Partidului Progresist, prim-ministru de două ori, ministru al educației de trei ori și ministru de interne), diplomat (Istanbul, Paris, Wien, Sankt Petersburg), istoric, filolog, scriitor, critic literar, traducător, bibliotecar (a condus biblioteca națională), a scris peste 400 de studii și 50 de cărți, membru al *Srpske kraljevske akademije* (din 1887, președintele ei între 1906–'15).

[189] Novaković, 1908.

[190] Много је теже, ако није са свим немогућно, одредити где је било место или предео које је у повељи обележено *τὸν Διβίσισκον*. Ако бисмо враћали на с.10-вески, могли бисмо из те грчке белешке истерати **Дквншнштъ** или **Дквнсніштє**, па може бити **Дькнсншть** или **Днкьсншть**. Најближе би томе било село *Дивостин*, не далеко од Крагујевца код којга, заиста, има и стара црква. Име само носи у себи старински тип. Још ближе би могло бити томе називању качерско село *Дићи* (кад *щт* обрнемо у *ћ*), али су *Дићи* већ на западној страни Рудника и у водопађи колубарској, те не мислимо да бисмо их, из географских разлога, могли узимати у ову комбинацију.

subliniază că *Este mult mai dificil, dacă nu imposibil, să se determine* locația modernă a acestuia, iar apoi trece în revistă toate variantele posibile – *Divostin, nu departe de Kragujevac, unde, într-adevăr, există o biserică veche*; *Devča sau Temnić* și *în special la ruinele de la capătul sudic al* [*muntelui*] *Juhor, lângă locul Devojačka Stena*[191] – îmi pare fără a se pronunța definitiv în favoarea vreuneia[192]. El a ajuns la aceste concluzii încercând să reconstituie forma toponimică originală din limba slavă veche. Metoda ingenioasă pare că a dat rezultate relativ bune în cazul eparhiilor din centrul și nordul Balcanilor, iar în cazul episcopiei de Braničevo pare că au fost identificate toate toponimele[193], mai puțin Διβίσισκος (*Dibisiskos*; St. Novaković a avut acces doar la ediția lui Y. Y. Golubinskij, 1871). Întreaga istoriografie sârbă a rămas "încremenită" în variantele menționate de către el, cu mici variații, iar la nivel toponimic încă păşeşte pe urmele lui Constantin Josef JIREČEK (1877; *Divisisk*). Voi cita doar o parte din opiniile exprimate de-a lungul timpului, atâtea câte mi-au fost la îndemână. Cu o notabilă excepție în anul 2018/'20[194], nu am întâlnit vreo referire la ipoteza lui Gyóni M.

Место тога, ми бисмо пре били расположени да *Διβίσισκον* (**sic!** *Διβίσισκος*) тражимо у Девчу или у Темнићу. Сви који су описивали те крајеве истичу, нарочито на јужним падинама Јухора и око Поњне у Левчу, многе белешке о традицијама великих насеља, цркав и градова, којима се данас ни имена не зна, или им се име везује за какав случај очевидно новијега порекла. Номишљали смо нарочито на развалине које су на јужном крају Јухора код места Девојачка Стена. О њему се бележи у свима описима. На нашој ђен. - штабној карти 1 : 75.000 има на том месту забележена и Ћелијска Коса, што би упућивало на некадашње манастирско или црквено јаче насеље. Али је то наше домишљаље просто нагађање, које нема за сад никаква ослонца, пошто су старија назвања погубљена (Novaković, 1908, pp. 39–40).

[191] Opiniile lui S. Novaković au fost respinse de către Gyóni M.: *Jusqu'ici seul S. Novaković a essayé d'en fournir une explication ; mais ses suggestions (*Divostin*, près de Kragujevac,* Diči *à l'ouest de Rudnik) ne sont persuasives ni au point de vue linguistique ni au point de vue géographique,[1] pour la raison que ces communes sont trop éloignées de Braničevo et des autres kastrons du diocèse* (Gyóni, 1947, p. 46).

[192] de aceea îmi pare ciudat că anumiți istorici cred că St. Novaković ar fi susținut prima variantă pe care o menționează (de exemplu, Đokić, 2018, p. 29: Претпоставка Стојана Новаковића да се црквени топоним Διβισισχον (**sic!** Διβισισχος -n.m.), из повеље византијског цара Василија II о организацији Охридске архиепископије после слома Самуиловог царства (почетак XI века), односи на Дивостин код Крагујевца ... / *Presupunerea lui Stojan NOVAKOVIĆ conform căreia toponimul bisericesc* Διβισισχον (**sic!** Διβισισχος -n.m.)*, din carta împăratului bizantin Vasile al II-lea privind organizarea Arhiepiscopiei de Ohrid după prăbușirea Imperiului lui Samuel (începutul secolului al XI-lea), se referă la Divostin lângă Kragujevac* ...).

[193] Branitza, Morobiskos, Sfenderomos, Grotos, Istralagos, Brodariskos i.e. Braničevo, Moravište, Smederevo, Gruža, Stalać, Brodsko Polje (la S de Paraćin)[a]; personal am rezerve asupra acestor identificări. De exemplu, în anul 1996, HELLER László a afirmat/demonstrat că *Morobiskos* este localizat la Cuprija[b], RS.

[a] *apud* Antonović, Ivanov, 2020, p. 130.

[b] Holler, 1996, pp. 945–947.

[194] Antonović, Ivanov, 2020.

(1946/'47), ori la cele susținute de către istoricii români ...

În anul 1956[195] și apoi reluat într-o carte apărută *postum*, Mihailo DINIĆ indica Dibisiskos a fi în satul Divostin [Дивостин] de lângă Kragujevac[196], la ~85 km[197] SSV de medievalul Braničevo. După ce editează greșit[198] primul *sigillion*, în anul 1969, Damnjan POPOVIĆ afirma că *«Divisisk» –* [*este*] *un loc oarecare în* [*regiunile*] *Levče sau Temnić*[199]. În anul 1977, americanul Francis William CARTER preia ideea, fără a indica și sursa, că *Divisisk este Divostin de lângă Kragujevac*[200]. În anul 1981, Ivić PAVLE susține că *Divisisk (*[azi,] *Levče sau Temnić)*[201]. Mai aproape de zilele noastre, în anul 2003, Velibor KATIĆ susținea că medievalul Дивисиск (Divisisk)[202] ar fi localizat în satul Kovačevac, la 4,5 km E de Beograd-Mladenovac, la 50 km SV de medievalul Braničevo, unde se află situl arheologic Divičmeđ (Дивичмеђ; 10 ha, sec. IX–XIII, XIV–XV[203]). În 2006, Živojin ANDREJIĆ încerca să convingă că *în toponimia mai veche slavă Divostin era adesea un nume pentru biserici și mănăstiri* și afirma că, astăzi, *Divostin este cel mai probabil în parohia Kucevo* și nu ar trebui identificat cu Divostin de lângă Kragujevac[204]. În 2010, Nebojša ĐOKIĆ încearcă să argumenteze că Ἄσπρη Ἐκκλησία (Aspron Ekklesia[177], 1020) din episcopia de Beograd (**?** ori Berat?) se află la Varvarin (Варварин)[205]. El respinge identificarea Dibisiskos ≡ Divostin de lângă Kragujevac și încearcă să delimiteze teritorial episcopia Braničevo[206], iar peste 8 ani revine asupra problemei și încearcă să ofere și o soluție pentru localizarea Divostin[207]. În anul 2013, Dejan BULIĆ consideră că *Divisisk* [*era în regiunile*]

---

[195] Dinić, 1956, p. 51 (*vide* și Vulović, 1956, p. 140, 191).

[196] ... а за Διβίσισκον (**sic!** Διβίσισκος -n.m.) да је можда село Дивостин код Крагујевца (*... a za* Διβίσισκον *da je možda selo Divostin kod Kragujevca*. / ... și pentru Διβίσισκον (**sic!** Διβίσισκος -n.m.) că ar putea fi satul Divostin de lângă Kragujevac.) (Dinić, 1978, p. 57).

[197] în linie dreaptă.

[198] D. Popović scrie că episcopul de Braničevo ar fi deținut *40* (**fals!** *15*) de *paroikoi*.

[199] ... «Дивисиск» – неко место у Левчу или Темнићу (*«Divisisk» neko mesto u Levču*[a] *ili Temniću*[b]; Popović, 1969, p. 14).

[a] https://ro.frwiki.wiki/wiki/Levač (20.06.2022).

[b] https://en.wikipedia.org/wiki/Temnić (20.06.2022).

[200] *Divisisk is Divostin near Kragujevac* [, RS] (Carter, 1977, p. 156).

[201] Дивисиск (Левче или Темнић) (Srejović *et alii*, 1981, p. 178).

[202] Katić, 2003, pp. 219–220.

[203] aici au fost găsite rămășițele unei localități fortificate mai mari, o biserică, bijuterii, mărgele de plumb (cu scop religios?), veste soldățești, vârfuri de săgeți de fier, un cuptor pătrat artizanal, ceramică etc.

[204] ... у старијој словенској топономастици Дивостин био често име за цркве и манастире, као и да Браничевски Дивостин не треба идентификовати са Дивостином код Крагујевца, доста јужније. Дивостин је највероватније у жупи Кучево / *u starijoj slovenskoj toponomastici Divostin bio često ime za crkve i manastire, kao i da Braničevski Divostin ne treba identifikovati sa Divostinom kod Kragujevca, dosta južnije. Divostin je najverovatnije u župi Kučevo* (Andrejić, 2006, pp. 5–6).

[205] *vide* și o opinie contrară la Antonović, Ivanov, 2020, pp. 134–135.

[206] Đokić, 2010, pp. 68–69.

[207] Đokić, 2018, p. 29.

Levče sau Temnić[208]. Peste trei ani, Ivana KOMATINA menționează și Дивискон (Дивостин) / *Diviskon*[209] *(Divostin)* și Дивисиск (Дивостин) / *Divisisk (Divostin)* când încearcă să stabilească granițele episcopiei Braničevo[210], dar nu se hazardează să ofere o soluție problemei pentru că ea consideră că locația acestuia este necunoscută, după cum reiese dintr-un studiu publicat 3 ani mai târziu împreună cu Vladimir ALEKSIĆ[211]. În cadrul simpozionului omagial *Opt secole de autocefalie a Bisericii Ortodoxe Sârbe (1219–2019): moștenire istorică, teologică și culturală*, Facultatea de Teologie Ortodoxă, Beograd, 10–14.12.2018, Miloš ANTONOVIĆ și Aleksandar IVANOV localizează ipotetic enigmaticul *Divisisk* în aria toponimului *Devojačka stena* (*Piatra fetei* -tr.m.) din regiunea Temnić[212]. Este vorba de fortificația de la Sekurič (**sic!**[213] Izbenica) – Gradište – *Devojačka Stena*[214], aflată la ~107 km[197] S de cetatea medievală Braničevo[215]. Aici a fost găsită o monedă de cupru emisă la *Thessalonica*[216] (574–'75)[217] în al zecelea an de domnie a împăratului bizantin Iustin al II-lea zis *Divinul*. Rămășițele fortificației de aici sunt de formă dreptunghiulară (100 × 80 m), cu un turn deasupra intrării, de-a lungul căruia a fost săpat un șanț, în timp ce în centrul ei se află fundațiile unui turn rotund. Fortificația a fost construită din gresie spartă și despicată și mortar de var[218]. Cei doi autori amintesc și de tezaurul constituit din 6 brățări de argint, care a fost cumpărat de către Muzeul Național din Beograd în anul 1887, și care cu siguranță a fost găsit aici. Pe baza lui, s-a concluzionat că fortificația de la Gradište, de lângă

---

[208] *Braničevo, with the following towns* (**false!**)*: ... Divisisk (Levče or Temnić)*[, RS] ... (Bulić, 2013, p. 221).

[209] În întreaga bibliografie invocată – i.e. Gelzer, 1893; Ivanov, 1931; Novaković, 1908 – **nu** există această variantă toponimică!

[210] Komatina, 2016, p. 111, 290 (nota 1075), 433.

[211] Aleksić, Koprivica, 2019, p. 77.

[212] *Among the (larger) towns* (**fals!**) *that are now in the Eparchy of Braničevo there is* [*the*] *enigmatic Divisisk* (sic!) *whose ubiquity has not been determined to date. Based on the so far known historical sources* (**fals!** este una singură -n.m.)*, relevant literature and the latest archaeological researches, this paper presents the assumption that Divisisk was located in the area of today's toponym "Devojačka stena" in Temnić* (Antonović, Ivanov, 2018; prezentarea a fost publicată, *vide* Antonović, Ivanov, 2020 -celor interesați le pot oferi traducerea în limba română).

[213] în fapt, fortificația aparține, din punct de vedere cadastral, de satul Izbenica (Избеница).

[214] care este o piatră mai înaltă de 20 m aflată pe versanții sudici ai muntelui Juhor, a cărui pisc Veliki Vetren are 773 m altitudine.

[215] pentru localizarea ei *vide* Bugarski, Dodić, Zdravković, 2021, p. 151 și 149, [сл./fig.] 8/15.

[216] tip *MIB*, II, p. 102, nr. 70c.

[217] Bugarski, Dodić, Zdravković, 2021, p. 141, [сл./fig.] 3/5.

[218] Остаци утврђења на овом локалитету су четвороугаоног облика, димензија 100 × 80 m, са остацима једне куле над местом улаза, уз који је био прокопан шанац, док се у средишту утврђења налазе темељи округле куле. Ово утврђење било је сграђено од ломљеног и цепаног пешчара и кречног малтера. / *Ostaci utvrđenja na ovom lokalitetu su četvorougaonog oblika, dimenzija 100 × 80 m, sa ostacima jedne kule nad mestom ulaza, uz koji je bio prokopan šanac, dok se u središtu utvrđenja nalaze temelji okrugle kule. Ovo utvrđenje bilo je sagrađeno od lomljenog i cepanog peščara i krečnog maltera* (Antonović, Ivanov, 2020, p. 133).

Devojačka stena, și-a păstrat funcția până în Evul Mediu târziu (sec. XIV)[219]. Aceiași autori resping posibilitatea ca *Divisisk* să fie la N de Dunărea pentru că primul *sigillion al împăratului Vasile al II-lea menționează în mod explicit că toate teritoriile subordonate arhiepiscopiei de Ohrid sunt acele teritorii care au aparținut cândva imperiului bulgar al lui Samuil* (~976–1014) *și care au intrat acum sub stăpânirea împăratului romeilor după căderea acestuia*[220], iar Samuil **nu** a stăpânit la N de Dunăre, în regiunea bănățeană. Studiul lui Miloš ANTONOVIĆ și Aleksandar IVANOV este fundamental pentru a înțelege modalitatea în care este pusă problema în istoriografia sârbă.

Îmi pare că toate aceste identificări "păcătuiesc" și prin încercarea de-a găsi o *fortificație* (ori un *oraș important*) *bizantină Divisisk*, deoarece se crede (greșit!) că ar fi vorba de una/unul. În fapt, *sigillia* lui Vasile al II-lea (~1020) menționează doar acele localități în care diferiții episcopi aveau dreptul la *klerikoi* (scutiți de anumite taxe) și *paroikoi* și este foarte puțin probabil ca acestea să fi fost singurele așezări din episcopiile respective, iar localitățile unde aceștia lucrau pământul puteau fi chiar și niște prăpădite sate nefortificate. De asemenea, dezideratul "*fortificație*" plasează la distanțe considerabile *Dibisiskos* de Braničevo (~85 și ~107 km). Personal, încă subscriu la opinia lui H. Gelzer (1893); locația *Dibisiskos* este încă "*întunecată*"[221] ...

10. O istoriografie vinovat de credulă

În analiza istoriografiei românești, din punct de vedere metodologic, am apelat la o *analiză istorică pe text*, iar aprecierile *adevărat*/*fals* au ținut cont de stadiul cercetării și de existența posibilității de-a decela realitatea (eventual prin verificări suplimentare) într-un anumit moment. De exemplu, menționarea ***Dibiskos*** este un ***fals!*** deoarece prin simplul control al bibliografiei invocate de către Gyóni M. (1946/'47) se putea descoperi ușor că această formă toponimică este doar o "invenție" a lui I. Ivanov (1931).

Istoricii români de la începutul sec. XX nu au nimic a spune despre episcopia *Branitza* (~1020), fiind mai degrabă interesați de episcopia vlahilor din Balcani dependentă de arhiepiscopia de Ohrid[222].

---

[219] Захваљујући налазу оставе шест сребрних наруквица, које је 1887. године откупио Народни музеј у Београду, а за које је извесно да потичу са овог локалитета, ... можемо да будемо сигурни у то да утврђење на Градишту код Девојачке стене ... да је и до позног средњег века задржало своју функцију / *Zahvaljujući nalazu ostave šest srebrnih narukvica, koje je 1887. godine otkupio Narodni muzej u Beogradu, a za koje je izvesno da potiču sa ovog lokaliteta, ... možemo da budemo sigurni u to da utvrđenje na Gradištu kod Devojačke stene ... da je i do poznog srednjeg veka zadržalo svoju funkciju* (Antonović, Ivanov, 2020, pp. 133–134 -cu argumentația și bibliografia).

[220] ... сигилиј цара Василија II изричито помиње да су све територије подређене Охридској архиепископији оне територије које су некада припадале Самуиловом бугарском царству и које су после његовог пада дошле под власт цара Ромеја / *... sigilij cara Vasilija II izričito pominje da su sve teritorije podređene Ohridskoj arhiepiskopiji one teritorije koje su nekada pripadale Samuilovom bugarskom carstvu i koje su posle njegovog pada došle pod vlast cara Romeja* (Antonović, Ivanov, 2020, p. 132).

[221] Gelzer, 1893, pp. 62–63 (*Die übrigen sind dunkel*).

[222] Dobrescu, 1905, pp. [7]–9; Iorga, 1908, p. 12; Lupaș, 1918, pp. 10–11 (și nota 1 de aici).

În anul 1945, **Ion I. NISTOR** publică un studiu despre *Legăturile* [*învățăturii creștine la Români*] *cu Ohrida și exarhatul plaiurilor* insistînd și el asupra jurisdicției canonice a arhiepiscopiei de Ohrid asupra *Vlahilor din toată Bulgaria*[223] la 1020.

În 1946/'47, **GYÓNI Mátyás** publică studiul despre (inexistentul) Dibiskos / Timbisko, dar a durat un deceniu până ce acesta a fost sesizat de către istoricii români, iar "asimilarea" s-a realizat de la exterior spre interior. Istoriografia stalinistă avea alte preocupări și priorități ...

În 1956, cercetător la Arhiva Vaticanului fiind, **Aloisie Ludovic TĂUTU** avansează identitatea *Dibiscos* (**sic!** *Dibiskos*[224]) ≡ Timișoara: *Da Branicevo* (**sic!** *Braničevo*) *dipendevano altri centri (castelli* -**fals!***) bizantini, come Moroviscos ... Dibiscos*[225] (**sic!** *Dibiskos* -**fals!**) *(Tibiscos, Tinniscos* (**fals!**)*, Timisoara* (**sic!**)*; Gelzer, ibid* (i.e. *1893* -n.m.) *pag. 52 n. 15* -**sic!** *11* -n.m.*) quest'ultimo nel Banato romeno ...*[226].

Doar în anul 1957[227]/'58[228], **Alexandru ELIAN** invocă doar lucrarea lui Gyóni M. scrisă în limba franceză, pe care o evocă argumentativ în cadrul unei analize dedicate raporturilor bizantino-române (sec. X–XIX) și consideră că este vorba de satul Jupa, din apropiere de orașul Caransabeș, jud. Caraș-Severin[229]: *... le savant hongrois* [*Mathias Gyóny* -**sic!** *Gyóni* -n.m.] *y retrouva, par une ingénieuse lecture, un* Tibiscum*, que nous inclinons à identifier au* castrum *bien connu de Jupa, près de Caransebeș*[2]. Al. Elian nu își pune problema simplă a distanței mari între Braničevo și *Tibiscum*/Jupa, cum nici A. L. Tăutu nu și-o pune pe cea a celor ~124 km (plus un fluviu!) între Timișoara și sediul episcopului de *Branitza*[230]! Oare cum își imaginau aceștia, și nu doar ei, că episcopul de Braničevo reușea să gestioneze, în anul 1020, o relație la "lungă distanță" cu țăranii de care depindea chiar supraviețuirea sa?

În anul 1964, **A. L. Tăutu** revine mai clar asupra problemei *... Timisoara* (**sic!**)*, ..., dépendait ecclésiastiquement du centre situé sur la rive droite du Danube Branicevo* (**sic!** *Braničevo*)*, évêché dont le chrysobulle de Basile dit expressément que c'est un diocèse des Valaques (*ὁ Βοεανότης ἤτοι Βλάκων*)* (**faux!**[231]) *... C'est ainsi qu'au siège de Branitza (Branicevo) appartenaient aussi les châteaux* (**faux!**) *de Moroviskos, ...*

---

[223] Nistor, 1945, p. 130/8, 131/9, 137/15.

[224] în mod normal, la transcrierea în limba română se folosește *C* pentru *K* din limba greacă dar aici este vorba de un toponim (istoric), care nu are trebuință de românizare ...

[225] Să notăm că forma *Dibiscos* este preluată de la Gyóni M. (1947), indicat și el în cadrul bibliografiei, pentru că Heinrich GELZER (1893) indică *Dibisiskos*. După cum am văzut, Gyóni M. îl citează pe Iordan IVANOV (1931), care preia greșit toponimul *Dibiskos* în momentul în care-l citează pe Y. Y. Golubinskij (1871), care indică clar *Dibisiskos* (*vide supra*).

[226] Tautu, 1956, p. 75, nota 44.

[227] în cadrul unei comunicări prezentate la o conferința dedicată studiilor bizantine (Praha, 27.10.–2.11.1957).

[228] Elian, 1958, p. 215.

[229] Castrul *Tibiscum* se află pe malul râului Timiș, la ~500 m E de satul Jupa, care este localizat la 7 km N de orașul Caransebeș, jud. Caraș-Severin, de care depinde administrativ în zilele noastre.

[230] *vide infra* și **Anexa IV**.

[231] Doar în al doilea *sigillion* al împăratului Vasile al II-lea (mai 1020) se prevede expres ca arhiepiscopul Bulgariei, cu sediul la Ohrid, să adune anual *kanonikon*[a] și de la *vlahii din toată*

Dibisiskos (c'est-à-dire Dibiskos (**faux!**)*, Timiscos* (**faux!**)*, identifié avec Timis* (**sic!**)*, Temes, Timisoara* -**sic!**)*, ...*[232]. Vor trece alți 10 ani până informația se "indigenizează" complet.

În perioada 6–12.09.1971 are loc la București al XIV-lea Congres internațional de studii bizantine. Cu această ocazie, revista *Magazin istoric* din luna septembrie publică trei materiale pregătitoare sub genericul *Explorări în fascinanta lume a Bizanțului*: un interviu cu Mihai BERZA, care prezintă evenimentul și două articole ale lui Alexandru ELIAN și **Eugen STĂNESCU**[233], iar sub semnătura ultimului găsim:

Pe de altă parte, între episcopiile înființate de Vasile al II-lea prin ordonanțele din 1019-1020 figurează și una bănățeană (**fals!**)*, de Dibiskos* (**fals!**) *(anticul Tibiscum ?), aceasta fiind încă o dovadă a continuului efort de consolidare a influenței bizantine în aceste regiuni*[234] (**fals!**).

În volumul pregătit în întâmpinarea congresului, dar apărut doar anul următor, apare același text (cu o mică modificare de fond!):

Pe de altă parte, între episcopiile înființate de Vasile al II-lea prin cunoscutele sale ordonanțe din 1019–1020 figurează și una bănățeană (**fals!**) *de Dibiskos* (**fals!**) *(anticul Tibiscum !), ca o dovadă a continuului efort de consolidare a influenței în aceste regiuni*[235] (**fals!**).

Bulgaria și aceștia **nu** au legătură cu locațiile din episcopia Braničevo, care sunt menționate în primul act imperial.

[a] impozit bisericesc anual plătit de către toți laicii, menit să acopere cheltuielile de întreținere ale (arhi)episcopului.

[232] Tautu, 1964, p. 382.

[233] **Eugen STĂNESCU** [* 2.05.1922, București, ca Aron FISCHEL / Arthur FISCHER; † ?.09.1989]; 1944–'48: studii de sociologie(?) la Universitatea din București(?), 13.04.1948: şef de tură în echipa de cenzori ai presei scrise ca secretar de presă la Direcţia Presă din centrala Ministerului Artelor şi Informaţiilor, activist comunist metamorfozat în istoric marxist (perioada medievală), între 1949–'78: promovat de Mihail Roller, conferențiar-profesor la Universitatea din București, Facultatea de Istorie (... *témoignage personnel: il a dignement occupé la chaire et il a rendu service à l'enseignement roumain* -Pippidi, 1989, p. [351][a]), 1954: distins cu premiul de stat clasa a II-a pentru *Documente privind istoria Romîniei*, director adjunct al editurii Academiei R.P.R., 1959–'63: redactor-şef al revistei *Studii: Revistă de Istorie*, din 1962: secretar general al Societății Române de Studii Bizantine (de la înființare), 1964–'77: şef al secţiei de istorie şi arheologie a Institutului de Studii Sud-Est Europene, 1978–'85: director al Institutului de Studii Sud-Est Europene, *membru corespondent al Academiei de ştiinţe sociale şi politice (din* [19–20.02.]*1970)*[b] (*EIR*, 1978, p. 302 (cu opera; fișă de Damaschin Mioc); Pippidi, 1989 (necrolog); Naumova, 1990 (necrolog); Solomovici, 2003, p. 379).

[a] motivul pentru care Andrei PIPPIDI a scris aceste rânduri are probabil legătură cu "recuperarea" lui N. Iorga, al cărui nepot prin mamă este (*vide* Stănescu, 1965; Stănescu, 1971b); pentru opinia exprimată *en passant* de către Zoe PETRE *vide* Velimirovici, 2015, p. 82.

[b] înființată prin Decretul Consiliului de Stat al R.S.R. nr. 121/18 martie 1970 (devenit Legea nr. 18/1970) în urma Adunării generale de constituire a Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice a R.S.R. din 19–20.02.1970.

[234] Stănescu, 1971, p. 20.

[235] Stănescu, 1972, p. 158.

Ceea ce era inițial indicat doar dubitativ, devine o certitudine doar printr-un mic "artificiu" (***?*** schimbat cu ***!***), iar ***episcopia de Dibiskos*** era localizată la *Tibiscum*, lângă Jupa, jud. Caraș-Severin, un sit care este cunoscut tocmai pentru că nu a fost "contaminat" în perioadele *post* Antichitate. Să remarcăm un fapt foarte **important**; Eugen STĂNESCU este primul care avansează informația **neadevărată** că la ***Dibiskos*** ar fi fost o **episcopie bănățeană** înființată de către împăratul Vasile al II-lea. Este vorba de o simplă afirmație tip dogmă, fără vreun suport bibliografic ori de altă natură. Este aceasta un "accident" datorat necunoașterii ori e vorba de o acțiune deliberată de mistificare? Este greu de răspuns la această întrebare; este sigur doar că E. Stănescu cunoștea destul de bine problematica, după cum reiese și din bibliografia citată de către el într-un alt studiu (de exemplu, H. Galzer (1893)[236], M. Gyóni (1948)[237]). Personal, înclin către varianta "mistificare" din motive politice[238]. Din câte știu, nimeni nu l-a corectat direct ori indirect și tare mulți i-au sorbit zisa mulțumiți și și-au adus propria "contribuție" la această mistificare (*vide infra*); ce importanță mai avea că nu era adevărată?

În volumul de rapoarte care urmau să fie prezentate secțiunii IV a congresului (*Bizance et la Roumanie*), **Eugen STĂNESCU** publică și în limba franceză același text[239], pe care-l reia neschimbat peste 3 ani și în actele finale ale congresului[240]:

... parmi les évêchés que Basile II organisait par ses ordonnances de 1019 – 1020, se trouvait un évêché du Banat (**faux!**)*, celui de Dibiskos* (**faux!**) *(l'ancien Tibiscum)*[25]*, preuve des permanents efforts pour consolider l'influence byzantine dans ces regions* (**faux!**).

[25] *M. Gyóni,* L'eglise orientale dans la Hongrie du XIe siècle*, dans « Revue d'histoire comparée », XXV (1947), pp. 42–49 ; G. Szekely,* La Hongrie et Byzance aux Xe – XIIe siècles*, dans « Acta Historica », XIII (1967), 3–4, pp. 301 – 302 ; G. Moravcsik,* Hungary and Byzantium*, pp. 574, 586.*

Nimic din bibliografia invocată nu-l îndreptățea pe E. Stănescu să facă aceste afirmații.

În primul număr al revistei *Mitropolia Banatului* (ianuarie–martie) din anul 1972, protopopul **Ion B. MUREŞIANU**, animat de valențele unui "istoric amator"[241], face imediat cunoscut și cinului ortodox aceste noi "informații" apărute în toamna anului anterior, fiind primul care preia entuziast spusele lui E. Stănescu[242]:

Cercetătorul E. Stănescu *în studiul „Bizanțul și Țările Române în secolele IX–XV" („XIV-e Congres international des études byzantines, Bucarest 6–12 septembrie 1971. Rapports IV", Editura Academiei R.S.R., 1971, pp. 7–47), într-o încadrarea cuprinză-*

[236] Stănescu, 1968, p. 428/22, nota 73.
[237] Stănescu, 1968, p. 429/23, nota 75.
[238] nu pot să nu remarc că în anul 1971 apăreau "tezele din iulie", iar din 1970 E. Stănescu era *membru corespondent* al Academiei de Științe Sociale și Politice, care activa sub directa îndrumare a C.C. al P.C.R. și organiza activitatea de cercetare ştiinţifică în domeniile umaniste ...
[239] Stănescu, 1971a, p. 15.
[240] Stănescu, 1974, p. 401.
[241] care face senin afirmații de genul: ... *doi conducători maghiari Bulcsu şi Gyula s-au botezat la Constantinopol, ultimul ajungînd apoi cel dintîi rege al ţării, cunoscut sub numele de Ştefan cel Sfînt ... După încoronarea ca rege a lui Ştefan la Roma ...* (Mureșianu, 1972, p. 153).
[242] Mureșianu, 1972, pp. 153–154.

toare, întregește faptele istorice expuse de N. Oikonomides (**sic!** *Oikonomidès*) [*în „Despre relațiile bisericești* (**sic!** *ecleziastice*) *dintre Bizanț și Ungaria în secolul XI: mitropolitul de Turcia”* (**sic!** titlul este în limba franceză -n.m.) *(„Revue des études sud-est européennes”, tom IX, 1971, nr. 3, pp. 527–533*] *cu mărturii referitoare la viața religioasă, la organizarea Bisericii ortodoxe din Banat, confirmări ale intensității, persistenței lor și a legăturilor cu Bizanțul, depășind valea sud-vestică a Mureșului.*

În acest context se subliniază că la începutul secolului XI, pentru a răspîndi influența bizantină peste Dunăre spre Carpați, Vidinul părea mai important decît Dristra (**fals!**)*, interesul Constantinopolului îndreptîndu-se spre șesul românesc ca și spre Banat, unde un conducător local (Achtum, Optum* (**fals!** *Ohtum*)*, Ahton, Ajtony) s-a emancipat de sub suzeranitatea maghiarilor, întemeind un principat al Banatului* (**fals!**)*. În imposibilitatea de a duce o politică independentă, a încheiat alianța cu Bizanțul acceptîndu-i suzeranitatea. Astfel, Biserica Ortodoxă, aliata imperiului Bizantin, își lărgește înrîurirea și dominația.*

Achtum, primind botezul la Vidin (unde după Notarul anonim avea legături familiale (**fals!**) *Glad, principele Banatului din jurul anului 900* (**fals!** 934 -n.m.)*), fondează la Morisena (Cenad) o biserică* (**fals!** *o mănăstire* -n.m.) *de rit oriental destinată a răspîndi cultura* (**sic!**) *bizantină (p. 14). El s-a considerat aliat credincios al Bizanțului. „Astfel se explică faptul că printre episcopiile pe care le-a organizat împăratul Vasile al II-lea prin ordonanța din 1019–1020 se găsește o episcopie a Banatului* (**fals! iar citatul E. Stănescu scrie altceva!**[243] -n.m.)*, acea de Dibiskos* (**fals!**) *(vechiul Tibiscum)* (**fals!**)*, dovadă despre permanentele eforturi de a consolida influența bizantină în acele părți* (**fals!**)*. Iată că nu numai botezul unui mare număr* (**fals!** *unul singur* -n.m.) *de conducători ai Transilvaniei la mijlocul sec. X și subordonarea la 971 întăresc tradiția consemnată de Notarul anonim în privința suzeranității politice bizantine, ci însăși evenimentele de la începutul sec. XI” (*[Stă-nescu, 1971a,] *p. 15).*

Același cercetător reia problema în articolul „Un al doilea Alexandru cel Mare” publicat în „Magazin istoric” anul V, 1971, nr. 9 (54), p. 20, unde afirmă: „Cum strategia organizatorică bizantină și-a concentrat atenția mai ales în părțile occidentale și mai puțin în cele orientale ale regiunii, Banatul s-a situat mai central în orbita planurilor bizantine”.

Ne permitem o observație ce considerăm că se înscrie în succsiunea (**sic!** *succesiunea*) *logică a acestor evenimente : episcopia* (**fals!**) *de la Dibiskos* (**fals!**) *ființa în vecinătatea Caransebeșului, unde a existat din străvechime* (**fals!**) *o episcopie ortodoxă a românilor bănățeni* (doar din 1865[244] **-n.m.**)*. Nu e oare cel puțin semnificativ, că o astfel de instituție din secolul XI e continuată în cursul istoriei de o alta, aproape pe același loc – Tibiscum dispare luîndu-i locul Caransebeșul – tot ortodox și aparținînd de asemenea românilor, așa cum în locul vlădiciei ortodoxe de la Cenad, în alte împrejurări, apare o episcopie catolică? Importanța problemei merită o cercetare temeinică.*

---

[243] *vide supra*.

[244] *Episcopia Caransebeșului a fost restaurată, ca eparhie ortodoxă românească, în 1865* (https://www.episcopiacaransebesului.ro/istoricul-episcopiei-caransebesului/ -22.09.2022).

Imediat, în același an 1972, *Pr. Dr.* ***Milan ȘESAN****, Profesor la Institutul Teologic de grad Universitar, Sibiu*, rău informat[245], preia noutatea din *Mitropolia Banatului* și o mai "înfrumusețează" puțintel[246]:

Bizantinii, întărindu-se iar la Dunărea inferioară, după 1002, au reluat vechea lor stăpînire spre regiunile transdanubiene, dînd atenția cuvenită populației „ausonice" locale, adică celei romanice-valahe, atît de deosebită de cea slavo-bulgară, dușmană Bizanțului. De aceea împăratul Vasile II Bulgaroctonul, stăpîn al „Romaniei" de la Constantinopol și din provincii ... a organizat și Arhiepiscopia de Ohrida, în 1020 (**fals!**)*, cu jurisdicție și peste nordul Dunării* (**fals!**)*, spre valahi, cu o episcopie* (**fals!**) *la Tibiscum* (**fals!**)*, pentru vechea Morissena* (**fals!**)*, și una în sud, special pentru „valahi"* (**fals!**). *Pe atunci Ohtum din Banat a refăcut* (**fals!** *a făcut* -n.m.) *mănăstirea de la Morissena, care mai tîrziu va fi numită Cenad*[12a].

12 a Amănunte în „Mitropolia Banatului" 1/3, 1972, p. 152 s.

În anul 1974, **Răzvan THEODORESCU** menționează acel ... *Bisiskos* (τὸν Βίσισκον) (**fals!**)*, foarte probabil Tibisko, dependent de episcopia de Branicevo* (**sic!** *Braničevo*)*, despre care vorbește în 1019-1020 primul dintre cele trei hrisoave date de Vasile al II-lea arhiepiscopiei de Ohrida și care pare a fi anticul Tibiscum roman, azi Jupa, în părțile Caransebeșului ...*[247]. După care se dezlănțuie "nebunia" istoriografică naționalist-comunistoidă, cu reverberații puternice încă și în zilele noastre ...

La doi ani după ce GYÖRFFY György afirmase deja că identificarea Bisiskos/ Dibiskos realizată de către Gyóni M. (1946/'47) nu poate fi acceptată, în 1976, **Ioan Dimitrie SUCIU**[248] (re)lansa "teoria" celor două locații *Tibiscum* – unul la Timișoara și celălalt la Jupa, jud. Caraș-Severin – sub "imbatabilul" titlu: *Contribuții la problema continuității: Castrul Timiș*[249], în care actul lui Vasile al II-lea (~1020) este invocat printre argumentele principale. "Teoria" a fost analizată imediat – o *rara avis*! – de către **Petru BONA** și **Richard PETROVSZKY** și a fost respinsă[250], pe bună dreptate, iar pe la manifestările științifice **Florin MEDELEȚ** a combătut-o, fapt care avea să provoace înlocuirea sa din funcția de director al Muzeului Banatului (10.05.1980), în urma unei "povești" urâte, "mustind" a Securitate, dar și a orgoliu, vanitate, ranchiună și răzbunare[251]. După cum se poate limpede vedea[252], "teoria" lui I. D. Suciu, **nu** rezis-

---

[245] pentru că afirmă: *În anul 1201 mai este pomenită și o Mitropolie de la Morissena-Cenad de lîngă Arad* ... (Șesan, 1972, p. 888).

[246] Şesan, 1972, p. 887.

[247] Theodorescu, 1974, p. 77 (Bibliografia citată: Gyóni, 1947; Elian, 1958).

[248] care s-a semnat *I. D. Suciu* [* 3.08.1917, Lugoj; † 3.03.1982, Otopeni]; despre viața sa, *vide* Velimirovici, 2019; *EBI*, pp. 277–278 (scris de către Vasile DUDAȘ).

[249] Suciu, 1976; reluat în Suciu, 1977, pp. 13–14, 39–41.

[250] Bona, Petrovszky, 1977.

P. Bona și R. Petrovszky nici nu apucă să menționeze toate prostiile debitate de către I. D. Suciu (*vide* **Anexa II**).

Chiar și fără a-l menționa, studiul dedicat de către Octavian RĂUȚ, Ovidiu BOZU și Richard PETROVSZKY, *Drumurile romane în Banat*, publicat în același an 1977, infirmă multe din aserțiunile lui I. D. Suciu (*vide* Răuț, Bozu, Petrovszky, 1977).

[251] care poate fi deslușită în Cosac, 2021 și Cosac, 2022a (unde sunt publicate în facsimil acte).

tă unei minime analize. Cu toate acestea, ea a găsit repede adepți[253] și urmează să fie invocată constant, cu obstinație, în ciuda criticii lui P. Bona și R. Petrovszky, care a fost ignorată și îngropată prin nemenționare (nu am găsit ca studiul celor doi să fi fost citat, în acest context, în vreun articol științific ori carte în limba română).

În 1976 sunt publicate două studii ale istoricului arădean **Eugen GLÜCK**[254] în revista muzeului din localitate. În ultimul găsim[255]: *Istoriografia română a analizat amănunțit* (**fals!**) *textul Chrysobului* (**sic!** *sigillion*[256]) *emis de împăratul Vasile II prin 1019–1020, privind jurisdicția mitropoliei* (**fals!** *arhiepiscopiei*) *de la Ohrida (azi, R.S.F. Iugoslavia). De fapt, acest document, publicat doar în 1893* (**fals!**[257]), *reglementează organizarea bisericească de pe teritoriile cucerite* (**fals!**) *de Bizanț*[61].

Ulterior, în special după cel de al doilea război mondial, a intervenit un nou element în interpretarea textului, emițîndu-se ipoteza identificării toponimului „Bisiskos" (**fals!** *Dibiskos*) *cu Tibiscum sau chiar cu Timișoara* (**fals!** *și cu Kovin* -n.m.)*, în legătură cu „biserica" (probabil un fel de protopopiat) de aici* (**fals!**)*, menționată a fi sub jurisdicția episcopiei de Branicevo* (**sic!** *Braničevo*) *de la Dunăre*[62].

În realitate, acest document trebuie privit în contextul legăturilor politice ale ducatului [*lui Ahtum*] *cu puterile situate în sudul Dunării și a contactelor bisericești care s-au statornicit odată cu botezarea lui Ahtum la Vidin, fără ca textul amintit să lămurească ceva precis cu privire la situația bisericească de mai înainte. Se pare că această diplomă oglindește o încercarea a împăratului și a noului mitropolit de Ohrida de a domina biserica mureșană* (**fals!**)*, în perioada în care Ahtum* [*a*] *devenit confederat* (**fals!**) *a lui Vasile al II-lea.*

Nu există dovezi concludente privind dependența reală a ierarhiei ortodoxe din părțile noastre de scaunul amintit în secolele feudalismului timpuriu. Doar niște informații vagi vorbesc de patru preoți din Lipova, care, în lipsa altui arhiereu – în sec. al XV-lea – ar fi plecat la Ohrida pentru a obține hirotonia[63].

[61] *Gelzer H:* Ungedruchte (**sic!**) *und wenig bekannte* Bistümer werzeinnisse (**sic!**) des Orientalischer (**sic!**) Kirche*. Byzantinische. Zeitschrift 2/1893, p. 40–46.*

I. Ion Nistor: Legăturile cu Ohrida şi exarhatul plaiurilor*, Bucureşti 1945.*

---

[252] *vide* **Anexa II** ("studiul" conține **149** de **afirmații false**).

[253] de exemplu, Răileanu, 1977.

[254] și **GLÜCK Jenő**[a] [* 27.09.1927, Arad; † 27.11.2004, Arad], istoric, spre rușinea comunității locale și în răspăr cu serviciile făcute orașului natal, el nu este onorat nici măcar printr-o pagină demnă pe Wikipedia în limba română (*vide* https://hu.wikipedia.org/wiki/Glück_Jenő_ (történész) -22.05.2022).

[a] a semnat și drept *Eugen Arădeanul*.

[255] Glück, 1976, pp. 101–102.

[256] chiar dacă un *chrysoboullon sigillion* este un document imperial purtând un sigiliu de aur, iar *sigillion* este folosit mai ales de către funcționari publici de nivel inferior, inclusiv colectori de taxe și judecători, precum și de guvernatorii provinciali, cele trei acte ale lui Vasile al II-lea sunt identificate de către acesta drept *sigillion*.

[257] Chiar dacă în bibliografia invocată[a] se regăsesc studiile lui Gyóni M. (1946/'47), istoricul arădean pare că nu le-a citit pentru că altfel nu ar fi putut scrie o atare gogomănie ...

[a] Glück, 1976, p. 113, notele 61 și 62.

[62] *Gyoni* (**sic!**) *Máthias* (**sic!**)*:* L'église orientale dans la Hongrie orientale du XI (**sic!**) siècle *în Revue d' histoire comparée, Budapest, 1947, p. 43–49.*

Gyoni (**sic!**) *Máthias* (**sic!**)*:* A kelett egyház jelentkézese a Temes vidéken Szent István korabán *(Prezenţa bisericii orientale în regiunea Timişului în epoca lui Ştefan cel sfînt). Magyar Nyelv (Limba maghiară, anul 42, nr. 1–5, din decembrie 1946, p. 43–49.*

Răzvan Theodorescu: op. cit.*, p. 177.*

[63] *Ştefan Meteş:* Istoria bisericii şi a vieţii religioase a românilor din Ardeal şi Ungaria*, vol. I (pînă la 1700), Arad, 1918, p. 35.*

Licențiat în teologie cu 4 ani înainte, în anul 1976, **Vasile V. MUNTEAN** consacră un articolaș relației dintre Banat și Bizanț în sec. XI–XII în care consemnează și că *în hrisov emis de Vasile II Bulgaroctonul, în 1020* (**sic!**)*,* [*se*] *atestă existența, tot un* (**sic!** *în*) *Banat a unui centru eparhial* (**fals!**) Bisiskos-Tibiskos (**fals!**)*, adică episcopia* (**fals!**) *Timişului* (**fals!**)*, Tibiskos-Tibiscum fiind identificat cu Jupa actuală aproape de Caransebeş [9])*. În notă el oferă drept suport bibliografic al afirmației sale studiul lui Al. Elian (1958), cel care îi va coordona teza de doctorat[258], doar că acesta nu susținuse existența unei *episcopii a Timişului*, care am văzut că este "invenția" lui E. Stănescu (1971/'72), pe care autorul nu-l mai amintește.

În același an, **Mircea PĂCURARIU**, profesor în cadrul catedrei de Istoria Bisericii Române de la Institutul Teologic Universitar din Sibiu[259], contribuie cu un studiu la o producție propagandistică a regimului destinată străinătății, publicată în limbile engleză, franceză, germană, rusă și spaniolă de către Agerpres, care oferea o *listă cronologică a tuturor mitropoliților români și a mai multor episcopi din secolul al IV-lea și până în 1976*, în care afirma: *While historical sources with regard to Romanian history in the 7th-13th centuries are rather scanty, we nonetheless come across information about existence of some Romanian bishoprics ... In a document of the Byzantine Emperor Basil II the Bulgaroktonos, dating from 1020* (**sic!**)*, a bishopric* (**false!**) *is mentioned at Dibiscos* (**sic!** *Dibiskos*)*, probably the ancient Tibiscum (nowadays, the district town Jupa, near Caransebeş), or according to other historians, near Timişoara*[260] (nefiind în România, Keve/Kovin este iarăși omis!).

Neabătut și imun la critici, **I. D. Suciu** reia problematica castrului episcopal *Dibiscos* / Timiș de anul anterior și în monografia dedicată mitropoliei Banatului publicată în anul 1977[261]. Cu această ocazie se mai fac anumite inedite considerații discutabile; în primul rând, este vorba de numărul țăranilor alocați episcopului de Braničevo: *Documentul nu precizează dacă numărul de 15 clerici* (**fals!**) *și 15 jeleri este pentru toată eparhia sau pentru fiecare castru* (**fals!**) *episcopal în parte. Dar, din contextul*

---

[258] [9]*) Al. Elian,* Les rapports byzantino-roumain. Phases principales et traits caractéristiques*, „Byzantinoslavica", XIX–2 (1958), p. 215. Pentru un punct de vedere deosebit* (care o fi acesta? -î.m.)*, St. Antoljak,* Samujlovata drzava*, Scopje, 1969, p. 162* (Muntean, 1976, p. 234).

[259] apoi membru corespondent (1997) și membru titular al Academiei Române (2015), decorat cu Ordinul național Steaua României în grad de Ofițer (.12.2000), la decesul său din 2021 declarat oficial *drept cel mai mare istoric al Bisericii Ortodoxe Române din ultima jumătate de veac* (*vide* https://ro.wikipedia.org/wiki/Mircea_Păcurariu -23.05.2022).

[260] Păcurariu, 1976, pp. 73–74.

[261] Suciu, 1977, pp. 13–14, 15, 39–41, 43, 49.

documentului rezultă (**fals!**) *că numărul de de 15 clerici și 15 jeleri era pentru fiecare castru episcopal* (**fals!**). *Erau episcopii cu mai puține castre episcopale, iar altele cu mai multe și totuși numărul de clerici și jeleri era același pentru fiecare episcopie* (**fals!**) *ceea ce ne determină să credem că numărul de clerici și jeleri era pentru fiecare castru episcopal* (**fals!**). Fără a oferi vreun exemplu, acestea sunt doar simple afirmații tip "credință", fără prea mare valoare științifică.

Dacă analizăm situația celor 16 episcopii indicate în primul *sigillion*[262] (eliminând pe cele 3 în care numărul locațiilor este necunoscut), vom observa că același număr de țărani (**30**) este oferit pentru 6 episcopii, care au între 4–7 locații, dar 3 dintre ele sunt cu 7 locații, una este cu 6 și doar 2 sunt cu 4 locații:

	Episcopia	**locații**	***klerikoi***	***paroikoi***
1	Kastoria	6	40	40
2	Glavinica	3	40	40
3	Moglena	6	15	15
4	Buteleos	4	15	15
5	Strumica	3	12	12
6	Morovizdon	7	15	15
7	Velebuzhdion	7	15	15
8	Triadica	4	40	40
9	Naissos (Niš)	5	40	40
10	Branica (**Braničevo**)	7	15	15
11	Belagrada (Beograd ori Berat)	5	40	40
12	Tramos	–	15	15
13	Skopje	5	40	40
14	Prizdriana	4	15	15
15	Lipenion	–	15	15
16	Servia	–	30	30

Același lucru în cazul celor 6 episcopi cu **80** de țărani; 3 au 5 locații, iar 3 sunt cu 3, 4, respectiv 6 locații. Există 80 de țărani în 3 locații (Glavinica) dar la același număr de locații episcopul de Strumica are doar 24 de țărani (dar aceast exemplu este doar extrema care se elimină în analiza statistică). Ce concluzii am putea trage de aici? În primul rând, este exclus ca primul număr să reprezinte *clerici*, după cum crede I. D. Suciu. Cum își imagina el că, de exemplu, episcopul de Beograd/Berat ar fi avut în eparhia sa nu mai puțin de 200 de *clerici*, în doar 5 locații, dacă așa cum susține cele două numere se referă la fiecare "*castru episcopal*"? Contrar a ce susține el, chiar hrisovul, prin cele 3 exemple în care nu știm numărul locațiilor, ne arată că este vorba de un *total* al țăranilor dintr-o eparhie, pentru că specificația este clară: episcopul din Tramos / Lipenion va avea *15 klerikoi și 15 paroikoi <u>în întreaga sa eparhie</u>*[263], iar cel

[262] Tăpkova-Zaimova, 2017, pp. 46–47.

[263] *The bishop of Tramos/Lipenion shall have 15* kleroikoi (**sic!** klerikoi -m.n.) *and 15* paroikoi *<u>in his entire eparchy</u>. We order the bishop of Servia to have 30* kleroikoi (**sic!** klerikoi -m.n.) *and 30* paroikoi *<u>in his entire eparchy</u>* (m.und.; Tăpkova-Zaimova, 2017, p. 47).

din Servia *30 klerikoi şi 30 paroikoi în întreaga sa eparhie* (sb.m.).
În al doilea rând, în premieră, I. D. Suciu afirmă că *după 1232, castrul episcopal al Timişului şi-a încetat activitatea*, aserţiune care este examinată în detaliu în momentul în care el dedică, în anul 1982, jumătate dintr-un studiu pentru a o demonstra[264].

În 1978, **Eugen GLÜCK** se aliniază rapid la această nouă "viziune": *Această realitate* – Ahtum confederat al împăratului Vasile al II-lea – *se mai confirmă şi prin diplomele* (**fals!** *diploma*) *împăratului* [*Vasile al II-lea*] *amintit (1019–1020) privind jurisdicţia mitropoliei* (**fals!**) *de Ohrida, în care se menţionează şi castrul* (**fals!**) *episcopal al Timişorii*[265] (**fals!**). Cazul lui este şi mai "delicat"; el cunoaşte lucrarea lui Györffy Gy. dedicată regelui Ştefan I apărută cu un an înainte, din care şi citează[266] în alt context şi sunt sigur că putea să o citească pentru că era vorbitor al limbii maghiare. Din păcate, E. Glück a ales să treacă sub tăcere critica lui Györffy Gy. ...

În acelaşi an, sub pseudonim (*Eugen Arădeanul*), **E. Glück** reia informaţia mai pe larg într-un studiu referitor la istoria străveche a episcopiei ortodoxe a Aradului:

Istoriografia română a analizat amănunţit textul diplomei împăratului Vasile II-lea din 1019 (**fals!**)*, privind delimitarea jurisdicţiei mitropoliei* (**fals!** *arhiepiscopiei*) *de la Ohrida (azi R. S. F. Iugoslavia). De fapt, acest document, publicat în 1893* (**fals!**) *reglementează organizarea bisericească de pe teritoriile cucerite* (**fals!**) *de Bizanţ, în urma prăbuşirii Bulgariei [28])*.

Ulterior, începînd cu anii 1946–47, a intervenit un nou element în interpretarea textului, emiţîndu-se teza identificării toponimului, (**sic!**) *„Dibiskos“ cu Timişoara* (**fals!** şi cu *Tibiscum*-Jupa şi Kovin -n.m.)*, un castru* (**fals!**) *episcopal dependent de dieceza de Branicevo* (**sic!** *Braničevo*) *(R. S. F. Iugoslavia) [29])*.

[28]) Nistor I. Ion, Legăturile cu Ohrida*, pasim; Munteanu Vasile,* Banatul şi Bizanţul (secolele XI–XII) *în rev. Mitropolia Banatului, anul XXVI, nr. 1–4, pp. 234–235.*

[29]) Suciu I. D., Contribuţii la problema continuităţii: castrul Timiş. *Revista de istorie. Tom. 29/1976/ nr. 7, p. 1056; Gyoni* (**sic!** *Gyóni*) *Mathias,* L'eglise orientale dans la Hongrie du XI-siècle*, Revue d'histoire comparée, Nouvelle serie Tom. 6/1947, nr. 2, p. 45 şi urm*[267].

Şi în revista bisericească E. Glück alege să treacă sub tăcere critica lui Györffy Gy. ...

Din anul 1978, **Emilian POPESCU**[268] îi învăţa pe studenţii de la teologie că *Decretul* (**fals!** *decretele*) *lui Vasile* [*al II-lea*] *mai menţionează şi cele 31*[269] *de epis-*

---

[264] *vide infra.*

[265] Glück, 1978, p. 47.

[266] *vide* Glück, 1978, p. 64/4, nota *29* unde citează şi din *Györffy Gy. István Király és müve* (*Regele Ştefan şi Opera lui), Budapest, 1977, p. 370*, notă care însă lipseşte din text (*vide* Glück, 1978, pp. 21–22).

[267] Glück, 1978a, p. 223.

[268] arheolog, profesor de teologie (nehirotonit), istoric; * *20.02.1928, com. Orleşti, jud. Vrancea* [† 25.08.2020, Bucureşti]*;* [A urmat Seminarul Teologic Sfântul Nicolae din Râmnicu Vâlcea (1940–'47) şi Facultatea de Teologie (1947–'48), Institutul Teologic din Bucureşti (1953–'55)] *studii superioare – filologie clasică (1948–1952) la Bucureşti. Doctor în istorie (1970). Studii de specializare şi documentare la Bonn şi München (1971–1972). Preparator la Institutul de arheologie (1952–'56), cercetător (1953) şi cercetător principal (din 1965). Membru al Societăţii de studii clasice*[a], *profesor titular la catedra de Bizantinologie de la Institutului Teologic*

copii care urmau să fie supuse [*arhiepiscopie*] *Ohridei şi între ele sunt amintite Drâsta (Dorostolon) şi Bodinis (Bononia-Vidin)* (**fals!** *Vodena*)*. Tot acestui context religios îi aparţine şi episcopia* (**fals!**) *de Debiskos* (**sic!** *Dibiskos* -**fals!**) *(Tibiscum), localizat la Jupa, lângă Caransebeş* (**fals!**)[270].

Se prea poate ca "totul" să se fi terminat în anul 1980 (ori 1978) dacă istoricul arădean **Eugen GLÜCK** ar fi menționat[271] faptul că GYÖRFFY György a invalidat, cu trei ani înainte, ipotezele lui GYÓNI Mátyás din 1946/'47. În schimb a ales să scrie că *Istoriografia românească a analizat amănunţit* (**fals!**) *diplomele împăratului Vasile al II-lea (1019–1020) privind delimitarea jurisdicţiei mitropoliei* (**fals!**) *de la Ohrida (R. S. F. Iugoslavia). Între episcopiile subordonate acesteia figurează şi cea de la Branicevo* (**sic!** *Braničevo*)*, având un castru* (**fals!**) *episcopal la „Dibiscos"*(**fals!**)*. Acest toponim a fost asimilat apoi cu Tibiscos (Timişoara)* (**fals!**)*, argumentîndu-se cu o seamă de dovezi istorice şi fonetice. Această teorie a fost acceptată, în general* (i.e. mai puțin P. Bona și R. Petrovszky în 1977 -**n.m.**)*, de istoriografia noastră contemporană*[89]*. În ceea ce priveşte dependenţa reală a bisericii bănăţene de scaunul Ohridei, direct sau indirect, dovezile sînt inexistente pentru epoca contemporană*[272].

Universitar din Bucureşti (de la 1 februarie 1978). Epigrafist al antichităţii greco-romane, a luat parte la săpături arheologice la Histria, Callatis, Jidavaş; participant la Congrese şi simpozioane Internaţionale de epigrafie şi istorie şi la a şasea Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor (Vancouver, 1983)[b], decorat în februarie 2004 cu Ordinul Meritul Cultural în grad de Ofițer, Categoria G - "Cultele", membru de onoare al Academiei Române (din martie 2006).

[a] *EIR,* p. 268.

[b] https://www.crestinortodox.ro/dictionarul-teologilor-romani/emilian-popescu-87471.html (10.07.2022).

[269] în primul *sigillion* apar episcopii de: Kastoria, Glavinica, Moglena, Buteleos [Bitola], Strumica, Morovizdon, Velebuzhdion [Velbuzhd], Triadica, Naissos [Niš], Branica, Begrade, Tramos, Skopje, Prizdriana [Prizren], Lipenion [Lipjani], Servia (=16); în al doilea *sigillion* sunt indicați episcopii de: Dristra, Voden, Rasa, Orea, Chernik, Hymara, Drinople, NN, Votrot [Butrint], Ianina, Kozel, Petra, Rigi (=13); al treilea *sigillion* indică episcopii de: Servia (care apare deja în primul *sigillion*), Stagoi, Beroea (=2) (16+13+2=**31**)[a].

Adrian GABOR și Alexandru MADGEARU indică **30** de episcopii (17+11+2)[b]. Pe urmele lui H. Gelzer, Paul STEPHENSON numără **29** de episcopi (16+11+2)[c].

[a] Tăpkova-Zaimova, 2017, pp. 46–50.

[b] Gabor, 1989, p. 114; Madgearu, 2021, p. 115; *Idem*, 2022, p. 243.

[c] Stephenson, 2000, p. 75.

[270] Popescu, *post* 1978, p. 64.

[271] ar fi putut să o facă într-o carte publicată la Editura Politică? Nu știu ...

E. Glück cunoștea carte lui Györffy Gy. dedicată regelui Ștefan I (Györffy, 1977) pe care o amintește/citează în studiile sale (*vide* Glück, 1978, p. 64/4, nota *29*; Glück, 1980a, p.144, nota 50; p. 146, nota 63; p. 148, nota 90).

[272] Glück, 1980a, p. 127.

Nota *89* (p. 148) îi indică doar pe Nistor, 1945; I. D. Suciu, 1976; Gyoni (**sic!** Gyóni -n.m.), 1947; Stănescu, 1968 (cu menționarea *Autorul critică părerile prof. St. Antolyak (Skoplje) care pune la îndoială autenticitate diplomelor*).

În anul 1980, **Mircea PĂCURARIU** publica prima sa istoriei a bisericii ortodoxe române:

Episcopia (**fals!**) ***de Dibiscos*** (**sic!** *Dibiskos* -**fals!**)**.** *După ocuparea Bulgariei apusene de bizantini, împăratul Vasile II Bulgaroctonul (976–1025) a reorganizat* (**sic!** *organizat*) *Arhiepiscopia de Ohrida, prin trei diplome, date în anii 1019–1020. În prima diplomă fixa lista eparhiilor supuse Arhiepiscopiei de Ohrida. Astfel, pe locul 11 era trecută episcopia de Branitza (azi Branicevo* (**sic!** *Braničevo*; **fals!**)*, la răsărit de Belgrad, pe malul drept al Dunării), cu şase «castre* (**fals!**) *episcopale» (prin castru în evul mediu se înţelegea o cetate). Unul din aceste castre* (**fals!**) *purta numele de Dibiscos* (**fals!**)*. Bizantinologul maghiar M. Gyoni* (**sic!** *Gyóni*) *a demonstrat* (**sic!**) *că aceasta era transcripţia în greaca bizantină a formei Tibisco, identificînd castrul* (**fals!**) *respectiv cu aşezarea romană Tibiscum (azi Jupa – Caransebeş)* (**fals!**)*. Punctul său de vedere a fost împărtăşit şi de alţi bizantinologi maghiari (între care şi Moravcsik* (**sic!** *Moravcsik*) *Gyula) şi români (Al. Elian, Răzvan Theodorescu). Recent, istoricul I.D. Suciu a susţinut că în anii 1019–1020, fostul municipiu Tibiscum nu mai exista, formîndu-se lîngă el un sat nou, sediul unui jupanat (de aici numele de Jupa). În acest caz cetatea sau castrul* (**fals!**) *Dibiscos* (**fals!**) *din 1019–1020 nu este altceva decît Timişoara de azi, care în toate documentele din secolul XIII, apare sub denumirea de «castrul Timiş»* (**fals!**)*. Înseamnă că la începutul secolului XI, exista o episcopie* (**fals!**) *românească în Banat* (**fals!**)*, probabil continuatoare* (**fals!**) *a episcopiei din Morisena învecinată* (**fals!**)*, unde am aşezat ipotetic sediul acelui Ursus din 787. Probabil că în urma evenimentelor din 1028–1030, pe care le-am relatat mai sus, şia încetat existenţa, pentru că nu mai avem alte ştiri asupra ei*[273].

Ne-am fi așteptat la mai multă rigoare canonică ori măcar la niște explicații – cum să fie o locație aparținătoare de o episcopie la rândul ei episcopie? – din partea unui profesor al unui institut teologic ...

În același an, arheologul și istoricul **Petru IAMBOR** oferă aproape toate elementele bibliografice necesare demarării unei analize serioase, pe care nu o face, mulțumindu-se cu consemnarea opiniilor la modă în istoriografia românească[274]:

*După ocuparea în 1018 a ceea ce mai rămăsese din teritoriul primului ţarat bulgar, de către bizantini, imperiul ajungînd din nou la Dunăre, Vasile al II-lea Bulgaroctonul, prin actele din 1019-1020, a organizat arhiepiscopia de Ohrida, care succeda în centrul şi nordul Peninsulei balcanice mai vechii Justiniana Prima. Enumerînd episcopiile sufragane, între cea de Niş şi cea de Belgrad, este amintită cea de Braničevo despre care se spune: ,,*Şi episcopul de Branitza trebuie să aibă 15 preoţi (**fals!**) şi 15 jeleri (**fals!**) la Branitza, Morobiskos, Sphenderemos, Grota, **Bisiskos (sau Dibisiskos)** (sb.m.), Istraalaga şi Brodariskos*". Mai mulţi istorici români şi străini au împărtăşit părerea că Bisiskos-Dibisiskos-Tibisko era un centru din nordul Dunării, pe lîngă rîul Timiş, în mijlocul populaţiei româneşti, care ţinea din punct de vedere bisericesc în vremea aceea de o episcopie sud-dunăreană*[31].

[31] *Documentele lui Vasile al II-lea au ajuns pînă la noi în copii din sec. XVI–XVII după* bula

[273] Păcurariu, 1980, pp. 209–210.

[274] Iambor, 1980, pp. 167–168.

de aur *din 1272* (**fals!** *1273*) *a lui Mihail al VIII-lea Paleologul şi au fost publicate de E. Golubinski, în* Kratkii ocerki pravoslavnîhi ţerkvei*, Moscova, 1871, p. 259–263; H. Gelzer, în* Byzantinische Zeitschrift*. II. 1893, p. 41–42; I. Ivanov, în* Bălgarski starini iză Makedonia*, Sofia, 1931, p. 547–550 (cu identificarea localităţilor la p. 550–562); Mathias Gyóni, reluînd discutarea lor (în* Magyar Nyelv*, 24, 1946, p. 43–49 şi în* Revue d'histoire comparée*, XXV, 1947, p. 42–49) a arătat pentru prima oară că* Bisiskos – Dibiskos – Tibisko *era un* castru episcopal *la nordul Dunării, numele fiind legat de rîul* (**fals!** *de un loc*) *Timiş şi sugera ideea localizării acestuia la confluenţa Bistrei cu marele rîu bănăţean, pe locul anticului Tibiscum (Jupa de azi)* (**fals!** nu doar acolo!)*. Reputatul bizantinolog Gy. Moravcsik avea aceeaşi părere că pe rîul Timiş* (**fals!**) *a existat un centru al bisericii rasăritene (*Byzantium and the Magyars*, Budapest, 1970, p. 110). Aceleaşi opinii au fost împărtăşite şi de unii cercetători români (Al. Elian, E. Stănescu, R. Theodorescu). Într-un studiu mai recent, I. D. Suciu (*Revista de istorie*, 7, 1976, p. 1056 şi urm.), pe baza mai multor argumente, încearcă localizarea acestui centru la* Timişoara*, ceea ce pare mai aproape de realitate. Cercetările arheologice întreprinse de atîta vreme la Jupa n-au scos la lumină urme care să ateste o aşezare de la începuturile feudalismului. Cît despre toponimicele* Tyvisk-Tyws-Thews-Tews *(Pesty F.,* Szöreny*, II, p. 552; idem,* Krassó vm.*, II, 2, p. 255–*[*2*]*56), indicînd în cîteva documente din sec. XV–XVI aşezări ulterior dispărute pe lîngă Zăgujeni şi Caransebeş, nu sînt argumente suficiente că s-ar fi păstrat în formă coruptă numele anticului oraş. Însăşi denumirea uneia dintre localităţi în 1532,* terra Spin*, pledează pentru similitudinea de nume cu cea a Teiuşului din Alba. În schimb Timişoara, unde era un* castru *în jurul căruia a fost organizat comitatul, amintit la 1177* (**fals!**) *(*Documente*, C. Transilvania, veac XI–XIII, vol. I, p. 6), era un centru important cu mult înainte. ... Ortodocşii din Banat mai depindeau probabil şi la începutul sec. al XIII-lea de episcopia de Braničevo* (**fals!**)*. Altfel nu ne-am putea explica de ce, în scrisoarea din 21 martie 1232, papa Grigore al IX-lea îl îndemna pe episcopul Bulchu al Cenadului să readucă la unirea cu Roma pe episcopii de Belgrad şi Braničevo, iar în caz de refuz să-i supună episcopului de Sirmiu (*Acta Honorii III et Gregorii *IX, p. 231)*[275]. Poate episcopul de Cenad îi cunoștea personal pe omologii săi de la Beograd și Braničevo ...

În anul 1980, **Ioan Dimitrie SUCIU** și **Radu CONSTANTINESCU** publică primul volum din corpusul de *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului* în care găsim[276]:

1020 mai (**fals!** *ante* mai 1020)*, Constantinopol. (1272* (**fals!** iulie 1273), *Constantinopol. Împăratul Vasile al II-lea ((Mihail al VIII-lea) specifică eparhiile supuse arhiepiscopiei din Ohrida (fragment)*[*)*].

... Kai ton episkopon Branitzes eis ten Branitzan kai ton Morobiskon kai ton Sfenteromon kai ton Grotson kai ton Dibiskon (**fals!** *Bisiskon* ori <u>*Dibisiskon*</u>[277]) *kai ton Istaaglangan kai ton Brodariskon klerikous,* (**sic!**[278]) *IE kai paroikous IE ...*

... Şi episcopul de Branicevo (**sic!**) *la Branicevo* (**sic!** *Braničevo*) *şi Morava şi Smederevo şi „Grontson“* (**sic!**[279]) *şi Tibiscum* (**fals!**) *şi „Istaaglanga“ şi „Brodariskon“* (**sic!**)*, 15 clerici* (**fals!**) *şi 15 parohi* (**fals!**) *...*

NOTĂ ISTORICĂ: Fragmentele fac parte dintr-o redacţie, (**sic!**) *atribuită* (**fals!**) *lui*

---

[275] Iambor, 1980, p. 168, nota 31.

[276] Suciu, Constantinescu, 1980, p. 21, doc 2. Textul îi aparține lui I. D. Suciu.

[277] a doua variantă este cea oferită de către referința bibliografică amintită (i.e. Gelzer, 1893).

[278] fără virgulă ...

[279] toponimic nu se poate păstra acuzativul din text (*ton Dibiskon = Dibiskos*).

Vasile al II-lea, a așa ziselor ***Notitiae episcopatuum*** (**fals!**)*, versiunea folosită fiind însă din sec. XIII–XIV* (**fals!**)*. Bizantinologul Gyóni M. a demonstrat încă din 1946 că „Dibiskon" este transcripția în greaca bizantină a formei fonetice „Tibisco" de limbă străină. Încercînd să identifice amplasarea acestui cadru* (**sic!** *castru*; **fals!**) *episcopal Gyóni se oprește la trei centre: mai puțin probabil, în apropiere de Cuvin* (**fals!** chiar acolo) *(R. F. Jugoslavia), apoi la municipiul Tibiscum (Jupa), „sau în aceeași măsură, la nord, pe malurile Timișului, eventual către Timișoara". Reluînd problema, I. D. Suciu arată că deoarece municipiul Tibiscum-Jupa nu mai era* (**sic!**) *la 1020, castrul Dibiscos din 1020 nu putea fi decît fortul Timișoara, care apare în documentele din secolul al XIII-lea sub denumirea de castrul Timiș („Castri de Tymes" sau „Castrensis* (**fals!**)[280] *de Tymes"* (**fals!**[281])*). De altfel și la cartografii antichității apar două localități diferite cu același nume: Tiriscon și Tibiscon (Ptolemeu)* (**fals!**[282])*, Tivisco și Tivisco (Tabula Peutingeriană), și Tiviscum și Tivisco* (**fals!** *Tibis*) *(Geograful anonim din Ravenna)*. ...[283].

Să subliniem **alterarea documentului original** în limba greacă (și prin *Dibiskon*).

Peste doi ani, în 1982, **I. D. Suciu** mai publică și un articol ca să clarifice ce înțelege prin *desființarea castrului episcopal Timiș (1232)*, anunțată deja în anul 1977, în care menționează:

După ce împăratul bizantin Vasile al II-lea înfrînge pe bulgari reorganizează (**fals!** *organizează*) *arhiepiscopia de Ohrida. Între eparhiile sufragane figurează și episcopia Moravei* (**fals!**[284]) *cu reședința la Branicevo* (**sic!** *Braničevo*) *care își extindea jurisdicția și în Banatul nostru* (**fals!**)*. Unul dintre cele șapte castre* (**fals!**) *episcopale ale eparhiei, în care episcopul avea căte 15 clerici* (**fals!**) *și 15 jeleri* (**sic!** mai degrabă

---

[280] *castrensis* (i.e. castrenși) era o *pătură socială* și nu poate fi tălmăcit prin *castru*.

[281] Într-un documentul din anul 1266 găsim *castri de Tymes ... in Comitatu Tymisiensi ... Castrensium de Thymes*, iar în alt act din același an *castrum de Themes*. Despre grafia nestatornică a oiconimului/toponimului/choronimului/hidronimului *Timiș* în sec. XIII *vide* Forțiu, 2021a, p. 773.

[282] Nimeni **nu** a dovedit acest lucru! Doar editorii *Îndreptarului geografic* (**fals!** *cartografic*) ptolemeic au afirmat că *Tibiscum* (**fals!** *Tibiskon*) ar fi apărut de 4 ori în lucrare (pentru a o indica în text doar de 3 ori):

[III, 8, 4] *Tibiscum 48° 30′ / 45° 15′* (**fals!** în fapt, *Tiriskon*) și *Tibiscum 46° 40′ / 44° 50′* cu nota 51: *Localitatea mai apare de două ori* (**fals!** o singură dată)*, ceva mai departe și la III, 10, 6.* [III, 10, 6] *Între fluviu* [*Dunărea și muntele Haemus*] *se află orașele: Tibisca 55° / 46° 20′* cu nota 68: *Locul toponimului este la III, 8, 4, unde apare de două ori* (Ptolemeu, 1964, p. 545, 553).

[283] Nu voi mai analiza bibliografia pentru că este plină de greșeli și omisiuni (de exemplu, *Gyóni M.* nu a publicat nimic în anul *1974*, ci în *1946* și *1947*; și în text se oferă *1946* (varianta în limba maghiară), dar se citează varianta în limba franceză apărută în *1947*); nu sunt menționate edițiile textului oferite de către Golubinskij (1871), Beneševič (1911), Ivanov (1931) etc. În final, o treabă de mântuială, care nu este o referință bibliografică acceptabilă ...

Anonymus Ravennatis **nu** este un *cartograf al antichității* ...

[284] În primul *sigillion* al lui Vasile al II-lea apare clar *episcopul de Branitza* (Braničevo). Ivan SNEGAROV a arătat că transferul episcopiei de la Braničevo la Morava a avut loc pe vremea arhiepiscopului Teofilact de Ohrid (deci, *post* ~1090; Snegarov, 1924, p. 190 cu bibliografia).

pareci) (**fals!**[285]) *era la „Dibiscon“* (**fals!**) *adică Tibiscum care era amplasat nu la Jupa ci în orașul* (**sic!** *municipiul*) *Timișoara de azi.*

Acest castru (**fals!**) *episcopal „de rit grecesc“ își desfășoară activitatea misionară pînă în primele decenii ale veacului al XIII-lea. Din vremea existenței lui avem unele mărturii documentare care pe măsura trecerii timpului se amplifică* (**fals!**)*. În primul rând existența în apropierea Timișoarei a comunei* (**fals!**) *Pantelimon* (**fals!**)*, în limba maghiară Penthele*[286]*. Cultul Sfîntului Pantelimon era foarte răspîndit în Bizanț* (**nu** doar acolo![287]) *și a fost introdus și în Banat prin intermediul ortodoxiei grecești* (speculație!)*, dîndu-se numele unei comune* (**fals!**) *care a dăinuit pînă în secolul al XV-lea.*

Tot în legătură cu activitatea castrului Timiș trebuie (sb.m.) *pusă și misiunea episcopului Vlasie* (**sic!**[288]) *de Branicevo* (**sic!**) *la Roma* (**oare *de ce*? *care* este legătura?**)*. În luna ianuarie 1204 episcopul Vlasie de Branicevo* (**sic!**) *pleacă ca trimis al împăratului* (**fals!**[289]) *Kalojan la papa Inocențiu al III-lea. Împăratul se plînge papei de regele Ungariei* (în fapt, scrisoarea are un alt scop) *care „cinci episcopate ce țin de împărăția mea le-a luat cu japca* (**sic!**[290]) *și le ține craiul Ungariei, cu stăpînirea asupra bisericilor, iar episcopatele au fost nimicite“*[291]*. În continuare împăratul Kalojan cerea papei să asculte și altele ce îi „va mai spune acest sol al împărăției mele, episcopul Vlasie de Branicevo* (**sic!**)*“ confirmînd că „este adevărat că din partea mea gră*[*i*]*ește“. Credem că în urma acestei solii, papa Inocențiu III scrie la 16 aprilie 1204 episcopului Simion de la Oradea și abatelui de Pilis să meargă la mănăstirile de rit grecesc*

---

[285] În total episcopul de Braničevo avea dreptul la 30 de țărani!

[286] Forma *Penthele* este doar cea din documentul scris în limba latină (azi, în limba maghiară este *Pentele*, iar în limba maghiară a sec. XV putea fi *Pantalëó*, *Pëntële*, *Pëntëlő*, care provin din *Pantaleon* (și nu din *Pantelimon*!) -*vide* Szamota, Zolnai, 1905, p. 744 și 765).

[287] Moaște ale sfântului se găsesc la Saint Denis, Paris, iar capul lui este venerat la Lyon. O biserică i-a fost închinată la Köln, cel mai târziu în secolul al IX-lea, iar benedictinii din regatul ungar aveau o relație apropiată cu Sf. Pantaleon, a cărui relicvă este de găsit în anul 1518 și în mănăstirea benedictină Sf. Martin din Pannonhalma, fiind păstrată într-o raclă în formă de mână[a]. Deci, venerarea Sf. Pantelimon/Pantaleon nu este doar un apanaj bizantin ...

[a] Tóth, 1997, p. 54, nota 124.

[288] Blasius (l.l.), Blasiu (l.r.), Vlasie doar în slavonă.

[289] Ioniță Caloian a fost uns doar *rex Bulgarie et Blachie* (8.11.1204; pentru întreaga problematică, *vide* Madgearu, 2014, pp. 104–119 și cu întreaga bibliografie relevantă).

[290] traducerea nefericită (*invasit et detinet = luat cu japca și le ține*) probabil îi aparține lui R. Constantinescu (*vide* Suciu, Constantinescu, 1980, p. 65, doc 9).

[291] I. D. Suciu nu oferă bibliografia necesară pentru a identifica documentul din care tălmăcește (Theiner, 1863, pp. 29–30, doc XLVI: *Et de confinio Hungarie, Bulgarie et Blachie relinquo iudicio sanctitatis tue, ut dirigas negocium istud recte et iuste, ut non habeat peccatum anima sanctitatis tue, et ita habeat imperium meum iusticias Bulgarie et Blachie, quod Rex Hungarie habeat iusticias Hungarie, et cessent occisiones christianorum in me et ipsum. Sciat autem sanctitas tua, quoniam v.* (i.e. *5*) *episcopatus Bulgarie pertinent ad imperium meum, quos invasit et detinet Rex Hungarie cum iusticiis ecclesiarum , et episcopatus ipsi sunt annichilati: et si iustum est, hoc fiat. Quicquid dicturus est presens nuncius imperii mei Episcopus Blandizuberensis Blasius sanctitati tue, habeas verum, quoniam ex parte mea dicet.*; *vide* și Suciu, Constantinescu, 1980, p. 65, doc 9 cu modificări în text).

din Ungaria să cerceteze dacă starea lor poate să se „îndrepte" și îndeosebi dacă se poate înființa un episcopat de rit grecesc care să fie administrat de Roma. Papa cerea celor doi trimiși să „relateze temeinic" și între timp să-și dea silința „a-i îndrepta" adică a-i converti la catolicism. Din păcate nu cunoaștem raportul celor doi prelați însărcinați de papă cu examinarea bisericilor de rit grecesc dar din acțiunile papalității rezultă că ofensiva catolicismului asupra ortodoxiei era în plină desfășurare. Astfel, în 1229 papa Grigore al IX-lea întemeiază în Sirmiu un nou episcopat sufragan arhiepiscopiei de Kalocsa. Episcopul Bulchu al Cenadului împreună cu cel de Alba Iulia (**sic!** *Ultrasilvano*) *au fost însărcinați cu cercetările preliminare pentru înființarea acestei episcopii catolice*[292] (***ce*** **au toate acestea cu *activitatea (misionară a) castrului episcopal Timiș*? -î.m.**).

Peste trei ani, adică la 21 martie 1232, același papă, Grigore al IX-lea scria episcopului Bulchu de la Cenad că episcopii de Branicevo (**sic!**) *și Belgrad s-au abătut mult de la unitatea Bisericii romane „și rătăcind în urma turmelor de credincioși le abat de sub îndrumarea ei" adică a Bisericii romano-catolice. Cu alte cuvinte, cei doi episcopi au optat pentru ritul grecesc sau greco-oriental. În continuare papa poruncește episcopului Bulchu de Cenadului, ca „să sfătuiești și să îndupleci pe suszișii episcopi, ca revenind la unitatea Bisericii romane, într-un timp pe care va trebui să li-l hotărăști să se supună și îndrepte sprea cu ascultare". Dacă cei doi episcopi nu vor accepta dominația papei, episcopatele lor să fie desființate și credincioșii să fie afiliați episcopatului nou înființat din Sirmiu. Și în acest caz nu cunoaștem răspunsul episcopului de la Cenad dar din cele ce a urmat rezultă că cei doi episcopi de la Branicevo* (**sic!**) *și Belgrad au refuzat să accepte ritul romano-catolic. În acest fel, cele două episcopii și-au menținut în continuare ritul greco-ortodox. Evident că sub presiunile episcopului Bulchu*[,] *care era foarte apropiat de Timișoara*[,] (**fals!**[293]) *nu a mai putut rezista nici ortodoxia din castrul episcopal din acest oraș* [*Timișoara*]. *Astfel cu anul 1232 se încheie activitatea misionară a castrului episcopal Timiș și centrul de activitate religioasă din Banat se mută, după unele mărturii posterioare la Mehadia unde era mai ferit de ofensiva catolicismului și mai apropiat de țările ortodoxe cu care va putea să mențină în continuare legăturile spirituale*[294].

Penthele este atestată documentar (și menționată singular!) cu ocazia unei *fraternali adoptione*[295]. Nu știm cu exactitate unde a fost localizată această moșie[296] și

---

[292] chiar dacă I. D. Suciu nu menționează, este vorba de scrisoare papală adresată arhiepiscopului de Kalocsa, la data de 20.01.1229, prin care-l anunță că sediul noului episcopat urmează să fie la mănăstirea Kő (*monasterio de Cuhet*; i.e. Bánmonostor (l.m.); azi, Banoștor, RS)[a].

[a] Theiner, 1859, p. 88, doc CLVIII.

[293] castrul Timiș(oara) aparținea din punct de vedere ecleziastic de episcopia romano-catolică de Cenad încă din momentul apariției sale.

[294] Suciu, 1982, pp. 227–229.

[295] ***25.05.1462:*** *judele regal Ladislau de* Palocz *scrie capitlului bisericii din Buda că s-a prezentat personal în fața sa alesul Ioan, fiul lui Ladislau de* Zenthgÿrolth *(Zalaszentgrót), care dorește să fie și el pus în posesia moșiilor (și părților de moșie!), care îi aparțin lui Nicolae, fiul decedatului Ladislau, zis* Haghmas *de* Berekzo *(Beregsău Mare), din cele 40 de proprietăți ale acestuia aflate în comitatele Timiș, printre care și* Bezd*,* Penthele*,* Gereznad*,* Kiralhalma*, Srem, Cson-*

nici dacă era locuită. În 1448 și 1479 apare o moșie ecleziastică și un sat *Penthele* și în comitatul Fejér, undeva la SV de Székesfehérvár și în apropiere de localitatea / apa Úrhida, care este în proprietatea magistrului Sáry Péter custode canonic al bisericii romano-catolice din Székesfehérvár[297], astfel că *Penthele*ul bănățean din aceeași periodă **nu** ne spune nimic despre *cultul Sfintului Pantelimon* în Banat. Iar a "arunca" informații de la mijlocul sec. XV spre anul 1000 nu are nimic de-a face cu istoria ... Restul informațiilor oferite se referă strict la evenimente în care este implicat, direct ori indirect, episcopul de Braničevo, astfel că sunt nule din punct de vedere al *activității misionare a castrului episcopal Timiș*, care activitate **nu** există la nivel instituțional ... Sigur că exista deja *ante* 1200 o biserică pentru nevoile spirituale ale celor care deserveau direct castrul Timiș(oara), dar aceasta era una romano-catolică; pentru că **nu** există vreo dovadă documentară care să certifice măcar existența unui preot ortodox în castrul Timiș(oara) în sec. XI–XIII, a fost inventată și postulată o *activitate misionară a castrului episcopal Timiș*, drept dovadă că hârtia suportă orice prostie dacă există un interes. Cum să citezi (necritic) asemenea elucubrații (*vide infra*) este peste puterea mea de înțelegere ...

În anul 1981, într-un studiu "rectificator" dedicat cărții lingvistului Carlo TAGLIAVINI, *Origini delle lingue neolatine*, apărută în limba română în 1977, **Gheorghe MIHĂILĂ** își permite să răstălmăcească realitatea istorică:

Prin actul lui Vasilios Bulgaroctonul din 1020 (vezi p. 440[298] **-fals!** *447) numai episcopia Timişului* (**fals!**) *a fost subordonată arhiepiscopiei din Ohrida* (**fals!**)*, supusă direct patriarhiei din Constantinopol* (**fals!** *supusă direct <u>împăratului</u>,* fiind *autocefală* -n.m.)*, după ocuparea Bulgariei în 1018 (ceea ce nu înseamnă, deci, că „biserica română a devenit dependentă de biserica bulgară“* (**fals!** tocmai *<u>acest</u>* lucru înseamnă! -n.m.)*, ci, de fapt, de cea bizantină* (**fals!**)*)*[299].

Într-un articol de prezentare al cercetărilor arheologice de la Vărădia-*La Chilii*, în 1983, **Luminița MUNTEANU** simte nevoia să se oprească *asupra momentului de organizare a arhiepiscopiei de Ohrida în anii 1019-1020, reformă bisericească de o*

---

grád, Cenad și Keve (Forțiu, 2019, pp. 926–927; DL 30319; Magina, Pesty, 2014, pp. 343–344, doc 296).

[296] Csánki, 1894, p. 28; Suciu, II, p. 385 (*probabil pe lîngă Bulgăruș*); Vistai, II, p. 780 (*lângă Bulgăruș*); Magina, Pesty, 2014, p. 345 ([nr.] *28. Aşezare dispărută dificil de localizat*).

De la Bulgăruș la Timișoara sunt ~36 km.

[297] *Zichy*, IX, pp. 193–195, doc 149; *Magister Petrus Desary Custos Ecclesie Albensis* / *Sáry Péter fehérvári őrkanonok* (Juhász, 1935, p. 50).

Pentru că este complex și excede acest studiu, nu voi analiza aici cazul mănăstirii Pentele de pe Nagy-sziget (Insula Mare, de pe Dunăre), în amonte de Dunaújváros, care este atestată documentar în anul **1238** (prin *Bank*, *Abbas Ecclesie S*[*ancti*]*. Pantaleonis de insula Danubii*, de genere *Ondarnuk/*Andornok[a]), fiind amintită apoi în 1277, 1329, 1330, 1350, 1424, 1448, 1469[b].

[a] *CD*, IV/1, pp. 142–143.

[b] Gergely, 2007, p. 4.

[298] din Tagliavini, 1977.

[299] Mihăilă, 1981, p. 177.

mare însemnătate, care în sec. XI-XII a afectat întreaga biserică din Balcani. Între eparhiile sufragane figura şi episcopia Moravei (**?**)*, cu reşedinţa la Branicevo* (**sic!** *Braničevo*)*, care-şi extindea jurisdicţia şi asupra teritoriului Banatului. Unul din cele şapte centre episcopale, între* (**sic!** *în*) *care episcopul avea* [*în total*] *15 clerici* (**fals!**) *şi 15 jeleri* (**sic!**)*, figura sub numele de Bisisko sau Dibiskon* (**fals!** Bisiskos / Dibiskos)*, adică Tibiscum, localizat după ultimele cercetări la Timişoara de azi*[8]*. Ceea ce este semnificativ pentru climatul nu numai din Banat, dar şi din Transilvania şi apoi pentru Ungaria, pornind din sec. al X-lea pînă în sec. al XII-lea (chiar şi după triumful catolicismului), este înregistrarea unei prezenţe eclesiastice bizantino-balcanică, cînd propaganda bisericii de rit răsăritean în rîndul maselor populare pare să fi fost considerabilă*[300].

Doctorandul **Nicolae DĂNILĂ** prezintă o lucrare de seminar în cadrul cursurilor de doctorat în Teologie, întocmită sub îndrumarea prof. dr. Emilian POPESCU, care o și avizează spre publicare în anul 1984, unde găsim informații conflictuale[301]:

Pentru secolul XI, deşi nu avem vreo ştire bizantină referitoare la teritoriul Banatului sau Transilvaniei, putem completa acest gol cu o prețioasă informație transmisă de „Legenda Sancti Gerardi“ ...

A cincea referire bizantină o datorăm tot unor Notitiae episcopatum (**fals!**)*, tîrzii, în care printre episcopiile sufragane arhiepiscopei de Ohrida, apare și Branicevo* (**sic!**) *cu mai multe castre* (**fals!**) *episcopale, dintre care ne reține atenția cel numit* „Dibiskos“(**fals!**). *Documentul datează din mai 1020* (**fals!**) *și a fost redactat de împăratul Vasile II Bulgaroctonul (976–1025). Regretatului istoric I. D. Suciu îi revine meritul deosebit de a fi pus în valoare această știre* (**fals!**)*, care indică existența, pe locul oraşului Timişoara* (**fals!**)*, a unui centru bisericesc al românilor ortodocşi din Banat*[105] (**fals!**).

Vasile V. MUNTEAN își vede publicată teza de doctorat, în 1984, chiar de două ori, în serial într-o revistă[302] și în volum[303]. Ea cunoaște o republicare în anul 2005[304] și o traducere în limba engleză (2009[305])[306]; *... Cât despre controversata „episcopie a Timişului”, ne rezervăm să reluam chestiunea într-o cercetare aparte. Mai jos vom da numai câteva detalii.*

După supunerea Bulgariei, prin trei diplome din 1019-1020, Vasile II reorganizează (**sic!** *organizează*) *bisericește Ohrida, care va depinde direct de împărat, ca arhiepiscopie autocefală. Între* castra (**fals!**) *atârnătoare de episcopia de Branicevo* (**sic!** Braničevo)*, aflată sub jurisdicția ohridană era trecut și Tibiskos-Dibiskos* (**fals!**): Καὶ τὸν ἐπίσκοπον Βρανίτζης εἰς τὴν Βράνιτζαν καὶ τὸν Μορόβισκον καὶ τὸν Σφεν-

[300] Munteanu, 1983, p. 236 (citează doar Suciu, 1977).
[301] Dănilă, 1984, p. 711 și 720.
Unica sa sursă de informare este Suciu, 1976.
[302] Muntean, 1984a.
[303] Muntean, 1984b.
[304] Muntean, 2005a.
[305] Muntean, 2009.
[306] *vide* și nota 23.

τέρομον καὶ τὸν Γρόντσον καὶ τὸν Διβίσκον (**fals!**) καὶ τὴν ’Ισταγλάγγαν καὶ τὸν Βροδάρισκον κληρικοὺς ιε′ καὶ παροίκους ιε′[100].

[100] *Fragmentul acesta este reprodus – în transliterație – de I.D. Suciu și R. Constantinescu,* op. cit. (i.e. *Documente privitoare la istoria mitropoliei Banatului*, 1980 -**n.m.**)*, p. 21, cu mici* (**sic!** *mari* -n.m.) *inadvertențe (de ex. la traducere, în loc de „pareci”, au apărut „parohi”).*

De unde a fost luat acest *fragment* în limba greacă nu ni se mai spune[307]; oricum, nici în ediția critică publicată de către Y. Y. Golubinskij în 1871 (τὸν Διβίσισκον / Dibisiskos) și nici în cea a lui V. N. Beneševič din 1911 (τὸν Βίσισκον / Bisiskos) **nu** apare τὸν Διβίσκον (Dibiskos), care este doar o invenție a lui I. Ivanov (1931), de care V. V. Muntean nu are știință. Deci, el a **alterat textul** prezentat drept originalul în limba greacă[307] ...

Învățații bulgari[101] au recunoscut următoarele cetăți (**sic!**)*: Morava, Semendria-Smederevo, Groska, Stalać și Brodsko, afară de Tibiskos, identificat de unii istorici maghiari* (**sic!**) *și români cu Jupa actuală (vechiul Tibiscum de lângă Caransebeș)[102], iar de curând cu Timișoara (ceea ce e cu mult mai acceptabil)[103]. Oricare va fi rezultatul anchetei noastre, nu se va putea contesta obiectiv permanența „oamenilor pământului” din acest colț de țară, ... De notat că cele trei diplome ni s-au transmis printr-un fals din 1272* (**fals!** *iulie 1273* -n.m.)*, datorat lui Mihail VIII Paleologul, ele însele fiind etichetate falsuri, dar fără vreun temei solid[105]. Chiar și* (**sic!** *dacă* -n.m.) *în această ipostază poate fi sesizat un sâmbure de adevăr* (**sic!** atunci *ce*? -î.m.)*, hrisovul respectiv reproducând o stare premergătoare a castrelor episcopale.*

[101] *Cf. Fontes historiae Bulgaricae, XI, Sofia 1965* (**citare defectuoasă!**)*, p. 43. La p. 45 se dă grafia* Βίσισκον (**sic!** în fapt, se oferă Βίσισκον după Beneševič, 1911 cu o notă *c* spre grafia oferită de către Golubinskij, 1871: Διβίσισκον)*, pentru D(T)ibiskos* (**fals!** reconstruirea toponimică este inacceptabilă -n.m.)*. H. Gelzer, Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche, BZ, 2 (1893), p. 53 identificase localitățile Branicevo, Morava și Semendria.*

[102] *M. Gyóny* (**sic!** *Gyóni* -n.m.), L’église orientale dans la Hongrie du XI-e (**sic!** *XI*[e]) siècle*, în „Revue d’Histoire comparée”, 25 (1947), p. 49*; *Al*[*exandru*]*. Elian,* Les rapports byzantino-roumain. Phases principales et traits caractéristiques, *în Bsl.* (i.e. *Byzantinoslavica*)*, 19 (1958), p. 215*.

[103] *I.D. Suciu,* Monografia Mitropoliei Banatului*, p. 41; V. Muntean,* Contribuții*, p. 73 și 76, n. 72*.

...

[105] *St. Antoljak,* Samujlovata država*, Scopje, 1969, p. 77, 162-163, aruncă îndoiala asupra veridicității hrisoavelor „basiliene”, după ce în 9 septembrie 1966, la Congresul de Bizantinologie de la Oxford a făcut și o comunicare pe aceeași temă. Curios că R*[*adivoje*]*. Ljubinović* (Traditije Primae Justinijanae u titulaturi Ohridskih Arhijepiskopa (**sic!** Традиције Приме Јустинијане у титулатури охридских архиепископа / *Tradicije Prime Justinijane u titulaturi ohridskih arhiepiskopa* -n.m.)*, „Starinar”, 17, 1967, p. 61-76, cu rezumat francez) deși o cunoaște, n-a ținut seamă de „contribuția critică” a compatriotului său. În plus, Ljubinović crede că arhiepiscopatul de Ohrida reprezintă continuarea legală și directă a vechii biserici bulgare*

---

[307] textul este copiat din ceea ce apare aici drept *Fontes historiae Bulgaricae, XI, Sofia 1965, p. 43* (**sic!** Tapkova-Zaimova, Ivanov, 1965, p. 43 cu **Βίσισκον** în text și **Διβίσισκον** la nota *c*) fiind apoi "aranjat" de către autor prin apariția inexistentului *Dibiskos*.

din timpul lui Boris, Simeon şi Petru, posedând drepturile vestitei Justiniana Prima *(*ibidem*, p. 76). Dar în novelele* (**fals!** *sigillia* -n.m.) *lui Vasile II, Prima Justiniana nu e menţiontă. Abia către anul 1143, Ioan Comnenul, fiu al sebastocratorului Isaac şi arhiepiscop al Ohridei, reuşeşte să redeştepte titlul uitat de cinci secole, ficţiune juridică destinată să acorde Ohridei privilegiile atribuite altădată Justinianei (cf. L. Bréhier,* Institutions*, p. 375)*[308].

În 1986, doctorul în teologie, specializat în drept canonic, **Nicolae V. DURĂ** scrie despre *relaţiile canonice ale Bisericii româneşti nord-dunărene cu scaunele episcopale din sudul Dunării* în care afirmă[309]:

După ocuparea Bulgariei apusene de bizantini, împăratul Vasile II Bulgaroctonul a reorganizat (**sic!** *organizat*) *Arhiepiscopia de Ohrida, prin trei diplome, date între anii 1019–1020. Prin cea dintîi, Episcopia de Dibiscos* (**fals!**) *a fost trecută sub jurisdicţia Arhiepiscopiei Ohridei* (**fals!**)*. Cercetările mai noi precizează că „cetatea sau castrul Dibiskos din 1019–1020 nu este altceva decît Timişoara de azi, care, în toate documentele din secolul XIII apare sub denumirea de castrul Timiş* (**fals!**)“[10]*. Castrul episcopal Tibiscum a fost unul dintre cele şapte supuse eparhiei Moraviei* (**fals!**) *cu reşedinţa la Panciovo* (**sic!** *Pancevo*; **fals!**) *şi sufragană Arhiepiscopiei de Ohrida*[11]*. Pe de altă parte, această jurisdicţie – dictată de interesele politice bizantine – a adus prejudicii şi independenţei politice şi bisericeşti a românilor. Vasile II Bulgaroctonul mai hotăra ca şi românii din nordul Dunării* (**fals!**) *să fie supuşi Scaunului episcopal valah* (**fals!**) *din Vidin* (**fals!**)*, „numit în hrisovul său ca sufragan jurisdicţiei arhiepiscopului de Ohrida* (**fals!**) *şi mai tîrziu celui din Tîrnova“*[12]*. Trecerea românilor sub jurisdicţia Ohridei şi respectiv sub autoritatea indirectă a Patriarhiei ecumenice* (**fals!** arhiepiscopia de Ohrid era autocefală -n.m.) *a fost determinată de raţiuni politice, Bizanţul transformîndu-i într-un fel de „federaţi“ ai imperiului* (**fals!**)*, iar teritoriul lor într-o stavilă împotriva popoarelor migratoare atrase de strălucirea şi bogăţia Noii Rome. În acest scop prin edictul din anul 1020 împăratul Vasile II Bulgaroctonul a organizat o „Episcopie a Vlahilor“*[13] *din cuprinsul Bulgariei* (**fals!**)*, pe care a trecut-o sub jurisdicţia Arhiepiscopiei de Ohrida*[14]*.*

[10] *Pr. prof. M. Păcurariu,* Istoria Bisericii [Ortodoxe Române] *..., vol. I,* [1980] *p. 210.*

[11] *I. D. Suciu,* Desfiinţarea castrului episcopal Timiş (1232) şi reînfiinţarea Mitropoliei Banatului (1947)*, în* Îndrumător bisericesc*, Timişoara, 1984, p. 227.*

[12] *G. M. Ionescu,* Istoria Mitropoliei Ungrovlahiei*, vol. II, Bucureşti, 1914, p. 20.*

Din anul 1020, valahii din sudul Dunării au fost trecuţi de autoritatea bisericească (**fals!** de către împăratul Vasile al II-lea -n.m.) *sub jurisdicţia Arhiepiscopiei autocefale a Ohridei, dar această îndreptăţire canonică nu s-a extins şi asupra valahilor din nordul Dunării* (**sic!** cu doar câteva rânduri mai înainte autorul susţinea contrariul! -n.m.)*. Totuşi scaunul de la Ohrida a întreţinut legături canonice frăţeşti cu Biserica nord-dunăreană prin intermediul episcopiilor valahe* (**fals!** era una singură! -n.m.) *din sudul Dunării*[27]*.*

Legăturile canonice nord-dunărene cu Arhiepiscopia de Ohrida s-au produs, deci, prin intermediul episcopiilor valahe (**fals!** era una singură! -n.m.) *existente la sud de*

[308] Muntean, 2005a, pp. 65–67.

[309] Dură, 1986, pp. 42–43, 44–45.

cetatea Ohrida, care fuseseră trecute odinioară sub jurisdicția Arhiepiscopiei Justiniana Prima (Iugoslavia)[29]*, în baza rescriptelor imperiale bizantine. Prin Hristovul* (**sic!** *hrisov*) *din anul 1020, împăratul Vasile II Bulgaroctonul a extins jurisdicția bisericească a scaunului de Ohrida „și asupra vlahilor din toată Bulgaria"*[30]*. Episcopiile de la Sucidava* (Procopius, *De aedificiis*, IV, sec. VI -n.m.)*,* ***Tibiscum*** (sb.m.) *Literatta și Recidiva* (ultimele două menționate doar în anul 535 prin *Novella IX* drept *civitatibus* -**n.m.**) *au fost trecute sub jurisdicția Arhiepiscopiei de la Ohrida tot prin poruncă împărătească de la Bizanț*[31] (**fals!** Sucidava, Literatta, Recidiva nu mai existau de aproape jumătate de mileniu!)*. Prin intermediul episcopiilor valahe de pe limesul danubian – ca de exemplu – Vidin* (**fals!**) *și Silistra – care au fost trecute sub jurisdicția Patriarhiei ecumenice și pentru o vreme a scaunului grecesc de la Ohrida*[32]*, slavizat ulterior – Biserica nord-dunăreană a păstrat relații canonice cu Ortodoxia ecumenică.*

În anul 1987, **biserica ortodoxă română** publică o monografie-album în limbile română, engleză și franceză în care se menționează că:

Într-o diplomă a împăratului Vasile II Bulgaroctonul al Bizanţului (976-1025) din anul 1020 (**fals!**)*, era menţionat un „castru episcopal"* (**fals!**) *la Dibiscos* (**fals!**)*, probabil vechiul Tibiscum din timpul romanilor (Jupa - Caransebeş, după alții Timișoara de azi)*[310].

In a diploma issued by Emperor Basil II the Bulgarokton of Byzantium (976-1025) in 1020 (**false!**)*, "an episcopal castrum"* (**false!**) *is mentioned at Dibiscos* (**false!**)*, probably the old Roman Tibiscum (Jupa - near Caransebeş, or Timişoara as some people are inclined to think)*[311].

Un diplôme de 1020 (**faux!**) *émis par l'empereur Basile II le Bulgaroctone de Byzance (976-1025) fait état d'un «castrum diocésain»* (**faux!**) *à Dibiscos* (**faux!**)*, probablement l'ancien Tibiscum de l'époque des Romains (Jupa - Caransebeş ou, selon certains spécialistes, Timişoara de nos jours)*[312].

Anul următor, **Emilian POPESCU** lansează un atac la adresa spuselor arheologului Mircea D. MATEI, ocazie cu care menționează și că *Novella 11-a a lui Justinian (FHDR, II, 376-379) ne vorbește chiar de două episcopate în Banat* (**fals!**)*, la Lederata* (**fals!**) *și Ricidiva* (**fals!**[313])*, care depindeau de Iustiniana Prima* (**fals!**)*, înființată în anul 535. Episcopii trebuie să fi existat nu numai la Lederata și Ricidiva, ci și în alte cetăți de pe malul stîng al Dunării la Dierna* (**fals!**)*, Drobeta* (**fals!**)*, Sucidava* (**fals!**)*, Daphne* (**fals!**) *și chiar mai departe de fluviu la Tibiscum* (**fals!**) *și Morisena* (**fals!**) *(poate și în alte părți)* (**fals!**)*. De aceste episcopii principale trebue* (**sic!**) *să fi depins acei* horepiscopi *(episcopi de țară, cu sediul în comunele* (**sic!**) *mai importante) sau itineranți (*periodeutai*)* (**fals!** aceștia nu sunt *episcopi* ci *preoți* -n.m)*, care, cu foarte*

---

[310] Plămădeală, 1987a, p. 16.

[311] Plămădeală, 1987b, pp. 16–17.

[312] Plămădeală, 1987c, p. 16.

[313] textul menționează doar că *Recidiva și Litterata, care se găsesc dincolo de Dunăre* (i.e. la N de fluviu -**n.m.**)*, au fost supuse din nou stăpânirii* bizantine, iar o episcopie apare acum doar la *Aquae*[a]*, spre a putea izgoni din acea cetate și de pe acel pământ fărădelegea banosiacilor*.

[a] aflat la S de Dunăre (azi, Prahovo, RS).

multă probabilitate, au fost presupuși că au existat pe teritoriul Daciei. Confirmarea acestor presupuneri o avem atestată într-o perioadă mai târzie (**sic! peste 5 secole**! -n.m.)*, de pildă în secolul al XI-lea, pentru Tibiscum (Jupa), unde exista o episcopie (Dibiscos)* (**sic!** *Dibiskos*; **fals!**) *dependentă de Branitza (azi Branicevo* (**sic!** *Braničevo*; **fals!**)*, la răsărit de Belgrad, pe malul drept al Dunării) (v. M. Gyóny* (**sic!** *Gyóni*)*,* L'église orientale dans la Hongrie du XIe siecle*, în „Revue d'histoire comparée", 23, 3, 1947, p. 42–49; Gyula Moravscik* (**sic!** *Moravcsik*)*,* Byzantium and the Maghyars (**sic!** Magyars), *Budapesta* (**fals!** *Amsterdam, Adolf M. Hakkert Publisher* -n.m.)*, 1970* ...[314]. Nicicare dintre cei invocați **nu** amintesc de o *episcopie Dibiscos* (**sic!** *Dibiskos*). Interesantă este invocarea horepiscopilor[315], care nu sunt amintiți încă în contextul "Dibiskos" (fapt care se va petrece mai târziu[316]).

În anul 1989, în ultimul volum al "monumentalei" lucrări dedicate voievodatului Transilvaniei, **Ștefan PASCU** (?[317]) publică[318]:

Cele dintîi atestări mai lămurite cu privire la existența unei instituții bisericești ortodoxe românești sunt din anul 1011 (**fals!**[319])*. Este vorba de un castru* (**fals!**) *episcopal Tibiscum (Jupa) sau Tibisco (Timiș), aparținător arhiepiscopiei de Ohrida* (**fals!** "aparținător" episcopului de Braničevo)*. Poate fi acea „Episcopie a Vlahilor",* (**sic!**) *menționată de o însemnare pe o carte grecească: Ioan, preot al Preasfințitei Episcopii a vlahilor"*[4] (**sic!**) (**fals! nu** este *acea „Episcopie a Vlahilor"*)*. Centrul episcopal Timiș și-a încetat activitatea în prima jumătate a sec. XIII* (**fals!**)*, cînd datorită presiunilor episcopiei catolice de Cenad* (**fals!**)*, este desființat*[5] (**fals!**).

[4] *Gyoni* (**sic!** *Gyóni*) *M.,* L'Eglise orientale dans l'Hongrie du XIe siècle*, în Revue d'historie comparée, V, 1947, nr. 3, 42–49 și Moravcsik Gy.,* Bizantium and the Magyars*, Budapest, 1970, p. 79; P. Panaitescu,* Introducere la istoria culturii românești*, București, 1905* (**sic!** *1969*)*, p. 328–330* (**sic!** *328–329*)*, nu exclude faptul că ar putea fi vorba și de o episcopie a românilor suddunăreni.*

[5] *I. D. Suciu, op. cit.* (i.e. *Monografia mitropoliei Banatului, Timișoara, 1977*), p. 43.

Șt. Pascu este un caz tipic de citare necritică prin care se preiau toate prostiile scrise de alții și se adaugă altele proprii; invocarea lui P. P. Panaitescu și legătura forțată dintre centrul episcopal Tibiscum / Timiș și Episcopia Vlahilor este doar o "contribuție" per-

---

[314] Popescu[a], 1988, p. 1122/4.

[315] **horepíscop**, *horepiscopi* s.m. Treaptă în ierarhia veche bisericească, reprezentând pe episcopii stabiliți în sate, instituție dispărută prin sec. 10 (**fals?**[a]), fiind înlocuiți cu prezbiterii; episcop rural. [Acc. și: *horepiscóp*] – Din gr. *Horepiskopos* (**sic!** χωρεπίσκοπος (*khōrepískopos*; *chorepiscopus*) -**n.m.**) (Stoian, 1994 *apud DEX* on-line).

[a] Canonul 57 al conciliului de la Laodicea (380) prevedea înlocuirea horepiscopilor cu preoți itineranți (*periodeutai*) dar horepiscopii supraviețuiesc (probabil până în sec. IX). Canonul 14 adoptat la al doilea conciliu de la Niceea (787), ultimul care îi amintește, reduce prerogativele lor episcopale aproape complet, menționând că aceștia nu mai au voie să hirotonisească nici măcar *anagnostai* fără consimțământul episcopului (*ODB*, 1, p. 430).

[316] *vide infra* la Mircea PĂCURARIU (2007).

[317] a fost acuzat public că ar fi utilizat munca "negrilor" la scrierea acestei lucrări ...

[318] Pascu, 1989, p. 299.

[319] arhiepiscopia de Ohrid apare doar *post* 1018.

sonală la mitul "episcopiei Dibiskos" din Banat. Fără a cunoaște al doilea *sigillion* al împăratului Vasile al II-lea din luna mai a anului 1020, în care se prevede expres ca arhiepiscopul Bulgariei, cu sediul la Ohrid, să adune anual *kanonikon*[320] și de la *vlahii din toată Bulgaria*, un tare bolnav Petre P. PANAITESCU imagina și scria frumos[321] dar din punct de vedere informațional era chiar mai puțin consistent decât I. I. Nistor (1954)[322]. Iar Bulgaria lui Samuil nu a stăpânit la N de Dunăre, în regiunea bănățeană.

Director al Muzeul județean de Etnografie și Istorie locală Caransebeș, în 1989, **Petru BONA** era un susținător al localizării *Dibisiskos* (~1020) la *Tibiscum* (lângă Jupa, jud. Caraș-Severin) și un critic public al "teoriei" celor două *Tibiscum*-uri avansată de către I. D. Suciu (1976):

După înfrângerea bulgarilor de către împăratul Vasile al II-lea, acesta a înființat în anul 1019, (**sic!**[323]) *patriarhia* (**fals!**) *de Ohrida pe care a ridicat-o* (**fals!** *a coborât-o*) *la rangul de arhiepiscopie. Între eparhiile subordonate* (**fals!**) *este menționată și cea de la Divisiskos*[58] (**sic!** *Dibisiskos*).

Bizantinologul maghiar M. Győni (**sic!** *Gyóni*) *urmărind variantele din diferitele manuscrise: Dibiskos-Divisiskos* (**sic!** *Dibisiskos*)*-Tibisko-Timpisko* (**fals!**)*, arată că aceste denumiri, nu sunt altceva decît transcripția în limba greacă bizantină a formei Tibisco. Deci după acest autor în Banat a existat la 1019 un centru bisericesc de rit răsăritean, un castru* (**fals!**) *episcopal în localitatea Tibiscum-Caransebeș*[59] (**fals!** Gyóni M. doar a oferit confuz 3 ipoteze fără a decide în favoarea vreuneia)*. Istoricii români Alexandru Elian*[60]*, Eugen Stănescu*[61] *și Răzvan Teodorescu*[62] (**sic!** *Theodorescu*) *sînt de aceeași, părere adică recunosc existența unui centru de rit răsăritean pe care îl localizează topografic în vechiul municipiu roman Tibiscum-Caransebeș*[63].

Petru BONA este printre puținii care amintesc studiul lui M. Gyóni în limba maghiară și nu pe cel în limba franceză[324]. Afirmația sa *Tibiscum-Caransebeș* a creat confuzie.

Doctorandul preot **Adrian GABOR**, devenit apoi profesor universitar, publică în 1989 o *Lucrare alcătuită și susținută în cadrul cursurilor de doctorat în Teologie,*

---

[320] = impozit bisericesc anual plătit de către toți laicii, menit să acopere cheltuielile de întreținere ale (arhi)episcopului.

[321] *Cea mai însemnată dintre episcopiile din cadrul Imperiului Bizantin, în secolele XI și XII, pentru istoria bisericii române, este „Episcopia Vlahilor"; această episcopie apare în cataloagele episcopiilor grecești* (**fals!**)*, fără indicație precisă a locului unde-și avea sediul, ca dependentă de Arhiepiscopia de Ohrida. În biserica Sf. Clement de la Ohrida se află o carte greceasc cu însemnarea lui „Ioan, preot al prea-sfințitei Episcopii a Vlahilor". Deși prin faptul că Episcopia Vlahilor era dependentă de Ohrida și că însemnarea preoților este în greceşte, ne indică regiunile sud-dunărene, totuși nu este exclus că acest scaun episcopal să-și fi întins autoritatea canonică și în nordul Dunării. Spre deosebire de celelalte episcopii bizantine care se denumesc după localitatea sediului episcopal, Episcopia Vlahilor se referă prin titlul ei la întreaga populație românească din Imperiu și poate și de dincolo de granițele lui politice, în regiunile unde se întindea influența religioasă bizantină* (Panaitescu, 1969, pp. 328–329).

[322] Nistor, 1945, pp. 130/8–134/12.

[323] autorul are mari probleme în a stăpâni virgula (dar nu voi mai indica acest lucru).

[324] Bona, 1989, p. 25, nota 50.

Am mari dubii că P. Bona a și lecturat studiul lui M. Gyóni.

la catedra de Bizantinologie și artă creștină, sub îndrumarea d-lui Prof. dr. Emilian Popescu, care a dat și avizul de publicare despre *Organizarea administrativă și religioasă a Imperiului Bizantin dată de Vasile II Macedoneanul și importanța ei pentru istoria poporului român*[325] în care scrie, printre multe altele:

După cucerirea Țaratului bulgar, Vasile al II-lea a trecut la organizarea bisericească a acestor noi teritorii, realizînd una din cele mai însemnate reforme bisericești. Patriarhia Ohridei a fost transformată în Arhiepiscopie, împăratul rezervîndu-și dreptul de a-i numi întîistătătorul. ...

Între episcopia de Niș și cea de Belgrad e menționată episcopia de Branitza (Branicevo (**sic!** *Braničevo*) *la răsărit de Belgrad, pe malul drept al Dunării), avînd șase castre* (**fals!**) *episcopale. «Episcopul de Branitza – preciza decretul – să aibă în Branitza, Morobiscos, Sfenteromon, Grontson, Dibiskon* (**sic! fals!**) *Istaaglaggan și Brodorisko, 15 clerici și 15 jeleri»* [124]*. Urmărind în diferitele manuscrise* (**fals!**) *variantele lui Dibiskos* (**fals!**)*-Dibisiskos, Timbisko, Timpisko – bizantinologul maghiar M. Gyoni* (**sic!** *Gyóni*) *a demonstrat că Dibiskos și Timppisko «reprezintă transcrierea fonetică în greaca bizantină a formei Tibisko»* [125]*. Același cercetător, încercînd să identifice unde era amplasat acest centru episcopal Dibiskos, arată că, «în ciuda argumentelor geografice, considerațiile filologice ne trimit mai curînd spre nord-est, către vechiul Tibiscum sau, în aceeași măsură, la nord, pe malurile Timișului, eventual către Timișoara»* [126]*. Părerea lui a fost acceptată de bizantinologii maghiari Gyula Moravcsik* [127] *și G. Székely* [128] *și de unii istorici români: Alexandru Elian* [129]*, Eugen*

124. E. Golubinski, op. cit. p. 260 : «καὶ τὸν ἐπίσκοπον βρανίτζης εἰς τὴν βράνιτζαν καὶ τὸν Μορόβισκον καὶ τὸν Σφεντέρομον καὶ τὸν Γροντσον καὶ τὸν Διβίσκον (**fals!** Διβίσισκον -n.m.) καὶ τὴν ’Ισταυγλάγγαν καὶ τὸν βροδάρισκον κληρικοὺς 15 καὶ παροίκους 15*». La G.* (**sic!** *H.*) *Gelzer, Ungedruckte und wenig bekannte..., p. 43. Dibiskos apare sub forma de «Διβίσισκος».*

125. I. D. Suciu, op. cit. (i.e. *Monografia Mitropoliei Banatului*, 1977 -n.m.)*, p. 39.*

126. M. Gyoni (**sic!** *Gyóni*)*,* L'Eglise (**sic!** *L'église*) orientale dans la Hongrie*..., p. 49. Vezi și I. D. Suciu,* op. cit.*, p. 39–40.*

127. Gyula Moravcsik, Byzantium and the Magyars*..., p. 49.*

128. G. Székely, op. cit.*, p. 291–311.*

129. Alexandru Elian, Les rapports byzantino-roumains, în «Byzantinoslavica», XIX, 2, 1958, p. 215.

Stănescu [130]*, Răzvan Theodorescu* [131]*. În schimb, I. D. Suciu* [132] *consideră că între 1019–1020 fostul municipiu Tibiscum nu mai exista de mult, formîndu-se lîngă ruine un sat nou, sediul unui jupanat. În acest caz, cercetătorul susține că Dibiskos nu este altceva decît Timișoara de azi, care, din secolul al XII-lea apare sub numele de castrul Timiș. S-ar putea admite, deci, că, potrivit primului decret al lui Vasile al II-lea privind arhiepiscopia Ohridei, exista la începutul secolului al XI-lea și un centru episcopal în Banat, dependent de Biserica bizantină*[326].

Trebuie menționat că A. Gabor își permite să **altereze textul** lui Golubinskij (1871), pe care îl invocă în nota 124 (și pe care probabil nu l-a văzut!), care **nu** conține Διβίσκον

[325] Gabor, 1989, p. 98.
[326] Gabor, 1989, pp. 113–115.

(Dibiskos) ci Διβίσισκον (Dibisiskos), primul cuvânt nu e χαὶ ci Καὶ, după Γροντσον urmează *(?)*. De asemenea, Keve (Kovin, RS) este iarăşi ignorat ...

Decembrie '89 ne-a adus şi **libertatea de expresie** ... Ce am făcut cu ea?

În prima istorie a Banatului apărută după Revoluţia din 1989, *Prot. Dr.* **Vasile V. MUNTEAN** scrie[327]:

În plus, un hrisov emis de acelaşi basileu [*Vasile II*] *(1019–20) atestă existenţa unui castru* (**fals!**) *eparhial* Bisiskos-Tibiskos (**fals!**)-Tibiskon (**fals!**) *(Timişoara* (**fals!**)*) sub jurisdicţia Arhiepiscopiei de Ohrida* (**fals!** *sub jurisdicţia episcopiei de Braničevo, care era sub jurisdicţia Arhiepiscopiei de Ohrida* -n.m) *ce depindea direct de împărat*[72].

[72] *Dr. P. Bona, L. Groza,* Valorificarea noilor cercetări în domeniul istoriei naţionale, *Caransebeş, 1989, p. 6 şi notele 16–17 (ştirea invocată în n. 17, provenind din „Ortodoxia", 2/1985, p. 273, n-are temei documentar), înclină spre Jupa-Caransebeş* (**sic! fals!**)*, dar cercetările arheologice doar pe teritoriul Timişoarei probează existenţa unei aşezări în sec. VIII–IX* (**fals!**) *care putea avea continuitate şi în veacurile următoare. De reţinut faptul că respectivul castru* (**fals!**) *eparhial „Timiş" a apărut – într-un catalog arhiepiscopal – deja în sec. X* (**fals!**) *(cf. H. Gelzer,* Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche, *„Byzantinische Zeitschrift",1893, II, p. 52–53)* (**sic!** doar *p. 52*; **fals!**[328])*. În apropierea Timişoarei* (i.e. la Remetea Mare-*Gomila lui Gabor* -**n.m.**) *s-a descoperit chiar o monedă de la Vasile II (Linna* (**sic!** *Liana*) *Molnar,* Douăzeci de secole de istorie pe o fîşie de pămînt*, în „Flacăra", 8 mai 1987, p. 16*[329]*) ; a se vedea şi V. Laurent, La thème byzantine de Serbie au XI-e siècle, „Revue des ètudes byzantines", XV, 1957, p. 185–95. De altfel, în 1175* (**fals!** *circa 1177* -n.m.) *apare documentar întîia dată comitatul Timiş ce-şi trage numele de la cetatea omonimă. În consecinţă, echivalarea Dibiskon* (**fals!**)*-Jupa* (**fals!**) *(Caransebeş)* (**fals!**) *e greu de acceptat.*

În anul 1991, preotul profesor dr. **Mircea PĂCURARIU** de la *Institutul Teologic* din Sibiu publică ediţia a II-a, *mult îmbunătăţită*!, a istoriei sale dedicată bisericii ortodoxe române, în care doar mai schimbă (foarte!) puţintel textul din 1980:

Episcopia (**fals!**) ***de Dibiscos*** (**fals!**)**.** *După ocuparea Bulgariei apusene de bizantini, împăratul Vasile II Bulgaroctonul (976–1025) a reorganizat* (**sic!** *organizat* -n.m.) *Arhiepiscopia de Ohrida, prin trei diplome, date în anii 1019–1020. Una din diplome fixa lista eparhiilor supuse Arhiepiscopiei de Ohrida. Astfel, pe locul 11, era trecută episcopia de Branitza (azi* (**fals!**) *Branicevo* (**sic!** *Braničevo*)*, la răsărit de Belgrad, pe malul drept al Dunării), cu şase «castre* (**fals!**) *episcopale» (prin castru în evul mediu se înţelegea o cetate). Unul din aceste castre* (**fals!**) *purta numele de Dibiscos* (**sic!** *Dibiskos*)*. Bizantinologul maghiar M. Gyoni* (**sic!** *Gyóni*) *a demonstrat* (**sic!**) *că aceasta era transcrierea în greaca bizantină a formei Tibisco, identificînd castrul respectiv*

---

[327] Muntean, 1990, p. 73, 76 nota 72.

[328] În fapt, aici este vorba doar de comentariile lui H. Gelzer, care încearcă să identifice toponimele menţionate în primul *sigillion* ...

[329] V. V. Muntean nu ştie că într-o carte nu se citează bibliografic din mass-media; moneda de bronz – un follis anonim clasa A_2 – pare că fost descoperită la Remetea Mare-*Gomila lui Pituţă*[a] (aşa apare în interviu!) ori Remetea Mare-*Gomila lui Gabor*[b] de către Alexandru RĂDULESCU în anul 1983. Pentru bibliografie, *vide* şi Velter, 2002, p. 298 (LXXXI) şi 451 (CCXXIII).

[a] Molnar, 1987, p. 16.

[b] Oberländer-Târnoveanu, Săşianu, 1996, p. 97/7, [nr.] 7 şi nota 28.

cu aşezarea romană Tibiscum (azi Jupa – Caransebeş) (**fals!**)*. Punctul său de vedere a fost împărtăşit şi de alţi bizantinologi maghiari (între care şi Morávcsik* (**sic!** *Moravcsik*) *Gyula)* (**fals!**) *şi români (Al. Elian, Răzvan Teodorescu* (**sic!** *Theodorescu*)*). Istoricul I. D. Suciu a susţinut că în anii 1019–1020 fostu1 municipiu Tibiscum nu mai exista, formîndu-se lîngă el un sat nou, sediul unui jupanat (de aici numele de Jupa). În acest caz cetatea sau castrul* (**fals!**) *Dibiscos din 1019–1020 nu este altceva decît Timişoara de azi, care în toate documentele din secolul XIII apare sub denumirea de «castrul Timiş»* (**fals!**)*. Înseamnă că la începutul secolului XI exista o episcopie românească în Banat* (**fals!**)*. Probabil că în urma evenimentelor din 1028–30, pe care leam relatat mai sus, şi-a încetat existenţa, pentru că nu mai avem alte ştiri despre ea*[330].

În anul 1993, **Petru BONA** publică o broșură chipurile dedicată bisericii medievale din Caransebeș[331], în fapt o culegere de studii, și își auto-plagiază textul din 1984:

După înfrîngerea bulgarilor de către împăratul Vasile al II-lea, acesta a înfiinţat în anul 1019, patriarhia de Ohrida (**fals!** aceasta exista deja) *pe care a ridicat-o* (**fals!** *a coborât-o*) *la rangul de arhiepiscopie. Între eparhiile subordonate este menţionată şi cea de Divisiskos*[10] (**fals!** *Dibisiskos*)*. Bizantinologul maghiar M. Gyöni*[11] (**sic!** *Gyóni*)*, urmărind variantele din diferite manuscrise* (**fals!**)*: Tibisko, Dibiskos, Divissiskos* (**fals!**)*, Timpisko, arată că aceste denumiri nu sînt altceva decît transcripţia în limba greacă bizantină a formei Tibisko. Deci după acest autor, în Banat a existat la 1019 un centru bisericesc de rit răsăritean, un castru* (**fals!**)

[10] *N. Gelzer,* Ungedruckte und wenig bekannte Bistumerverzeichnisse der Orientalischen Kirche, Bizantinische Zeitschrift*, 1863, 11, 52, p. 42.*

[11] *M. Gyöńy* (**sic!** *Gyóni*)*,* A keleti egyhaz jelentkösze a Temes videken Szent Istvan Karaban (**sic!** A keleti egyház jelentkezése a Temes vidékén Szent István korában)*, Magyar Nyelv, 1946, p. 43–49.*

episcopal în localitatea Tibiscum - Caransebeş[12] (**fals!** Gyóni M. doar a oferit 3 ipoteze fără a decide în favoarea vreuneia)*. Arhiepiscopia de Ohrida este amintită în documente în anul 1020 ca avînd sub jurisdicţie tot nordul Dunării* (**fals!**)*, însumînd 31 de eparhii*[13].

[12] *Al. Elian,* Les rapports bizantino-romains, Byzantinoslavica*, 1958, XIX, nr. 2, p. 215. E. Stănescu,* Byzance et les Pays Roumains aux IX-XV siecles, Raports*, IV,* (XIV – e (**sic!**) Congres international des etudes Byzantines*, Bucarest 6–12 sept. 1971), p. 15. R. Teodorescu* (**sic!** *Theodorescu*), Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti*, Bucureşti, 1974, p. 77. Tibisko era dependent de episcopia de Branicevo* (**sic!** Braničevo)*, despre care vorbeşte în 1019-1020 primul dintre cele trei hrisoave emise de Vasile al II-lea arhiepiscopiei din Ohrida şi care pare a fi anticul Tibiscum roman, azi Jupa în părţile Caransebeşului.*

[13] *M. Sesan* (**sic!** *Șesan*), Din trecutul nostru*, în* Mitropolia Ardealului*, an 17, nr. 11–12, 1972, p. 887.*

În anul 1993, **Ovidiu PECICAN** calcă încă apăsat pe urmele din 1978 ale consăteanului său Eugen GLÜCK:

După înfrîngerea lui Ahtum de către Chanadinus, acesta din urmă a luat o serie de măsuri pentru liniştirea spiritelor, printre altele păstrînd şi cultul creştin de rit răsă-

[330] Păcurariu, 1991, pp. 223–224.

[331] Pentru "povestea" cercetării arheologice de aici, *vide* Cosac, 2022b.

ritean[14]*. Mediul ortodox local era suficient de bine conturat la debutul secolului XI pentru ca basileul bizantin Vasile II să emită prin 1019-1020 un document prin care delimita jurisdicția mitropoliei Ohridei în urma prăbușirii Bulgariei, subordonînd castrul* (**fals!**) *episcopal „Dibiskos" (= Timişoara)* (**fals!**) *diecezei Branicevo* (**sic!** *Braničevo*)*. Chiar dacă nu există dovezi că subordonarea aceasta a devenit un fapt, documentul e grăitor pentru existența episcopiei bănățene* (**fals!**) *și tendințele dominatoare ale Constantinopolului asupra regiunii, mărturisind existența clară a relațiilor ecleziastice bănățeano-bizantine*[15] (**fals!**).

14. *Aradul, permanență în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 102.

15. *Aradul, permanență în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 102[332].

În noul manual de istorie bisericească universală realizat pentru institutele teologice, apărut în anul 1993, **Teodor BODOGAE** și **Ioan RĂMUREANU** scriu:

O altă episcopie românească (**fals!**) *exista la începutul secolului al XI-lea în Banat, în localitatea* Dibiskos (**fals!**)–Tibiscum *(Timiş), azi Jupa, situată de unii istorici aproape de Caransebeş, sau mai degrabă la Timişoara, dependentă de arhiepiscopia greco-bulgară de Ohrida, după cum reiese dintr-o diplomă sau hrisov din anul 1019, dat de împăratul bizantin Vasile al II-lea Bulgarochtonul (976–1025), în legătură cu reorganizarea* (**sic!** *organizarea* -n.m.) *episcopiei* (**sic!** arhiepiscopiei) *de Ohrida*[333].

În același an, **Alexandru MADGEARU** argumentează în favoarea unei datări timpurii (*1003-1004*, *pe la 1004*) a conflictului dintre Ahtum și regele Ștefan I al Ungariei și prezintă dubitativ:

În ipoteza acestei datări mai timpurii, unele informații despre Banatul secolului al XI-lea capătă alte semnificații. În documentul din 1019 emis de Vasile II, autoritatea bisericească bizantină era extinsă – pare-se – și asupra Banatului[34] (**fals!**) *într-un moment așadar ulterior înfrângerii lui Ahtum (și în pofida acestui eveniment)*[334].

34 G. Moravcsik, op. cit.*, p. 110; R. Theodorescu,* op. cit., p. 77*; R. Constantinescu, I. D. Suciu* (**sic!** *I. D. Suciu, R. Constantinescu*)*,* op. cit., *p. 21.*

În anul 1994, **Petru IAMBOR** revine asupra problemei și rezumă[335], chiar mai nefericit decât o făcuse în 1980:

După desființarea statului bulgar în 1018 de către Vasile II, împăratul Bizanțului, acesta a reorganizat (**sic!** *organizat*) *arhiepiscopia de Ohrida prin chrisobulele* (**sic!** *sigillia*) *din 1019–1020. Printre localitățile dependente de episcopia de Branicevo* (**sic!** *Braničevo*) *este amintit și Kastron* (**fals!**) Bisiskos – Dibiskos (**fals!**) – Tibiskos (**fals!**)*, care, după părerea mai multor istorici, ar fi în Banat. Și nu la Jupa (anticul* Tibiscus*), unde nu s-au găsit nici un fel de urme ale unei așezări medievale, ci la Timișoara*[81].

81 Cea mai nouă reluare a problemei la I. D. Suciu, Monografia Mitropoliei Bantului, *Timișoara, 1977, p. 39–41. Vezi discuția problemei și la P. Iambor, în* ActaMN*, XVII, 1980, p. 167–168.*

În același an, **Doina BENEA** și **Petru BONA** scriu următoarele[336]:

---

[332] Pecican, 1993, p. 554/4.

[333] Bodogae, Rămureanu, 1993, p. 46.

[334] Madgearu, 1993, p. 10/6.

[335] Iambor, 1994, p. 23.

[336] Benea, Bona, 1994, p. 123 (cu o indicație bibliografică greșită la nota 14).

Pe vatra anticului Tibiscum, noi urme de locuire au fost sesizate în veacurile VII-VIII, într-o perioadă de stabilitate, după încheierea unor valuri de migrații. Fără îndoială (**?** -î.m.)*, Tibiscum a redevenit o așezare importantă în aceste veacuri. În anul 1018* (**sic!**)*, între eparhiile subordonate arhiepiscopiei de Ohrida, înființată de împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul, este amintită și cea de la* ***Divisiskos*** (**fals!** eparhia era la Βρανίτζης (Branitza) **-n.m.**)*. În general, specialiștii sunt de acord în a identifica* ***Divisiskos-Dibiskos*** (**fals!**) *cu anticul* ***Tibiscum*** *(M.Gyoni* **-sic!** *Gyóni M.*; **fals!** GYÓNI Mátyás nu s-a pronunțat și doar a menționat *Tibiscum* drept una dintre cele trei posibilități **-n.m.**)*, știut fiind că și celelalte eparhii au fost înființate tot pe locul unor cunoscute așezări antice*.

Important de remarcat este faptul că în cursul evului mediu, izvoarele documentare amintesc locul și denumirea așezării antice în mai multe variante - ***Tyvisk*** *(1440),* ***Tyws*** *(1447),* ***Tews*** *(1470)* (**fals!**[337]) *- identificată exact în hotarele localităților Iaz* (**fals!**)*, Ciuta* (**fals!**) *etc.*[14]

[14] *Pesty Frigyes,* ***A Szörényi bánság és Szörény vármegye története****, Budapesta, 1877/1878, II passim.*

În anul 1994, într-un ghid al municipiului Timișoara, publicat și în limbile germană, franceză și engleză, **Ioan MUNTEANU** scrie, pe urmele lui I. D. Suciu:

Pe lângă funcțiile militare și administrative importante, Timișoara are un rol religios (**fals!**) *și politic însemnat încă de la începutul existenței sale. A fost centru bisericesc (episcopal) al românilor din Banat* (**fals!**)*, începând cu veacul al X-lea* (**fals!**)*, până după* (**fals!**) *1232* (**fals!**)[338].

În anul 1995, **Petru BONA** revine asupra problemei cu același text din 1989 și 1993 (un auto-plagiat clasic!), doar că editat și mai rău[339]:

După înfrângerea bulgarilor de către împăratul Vasile al II_lea (**sic!**[340]) *(976_1025),* (**sic!**[341]) *acesta a înființat în anul 1019, patriarhia* (**fals!**) *de Ohrida pe care a ridicat_o la rangul de arhiepiscopie. Între eparhiile subordonate este menționată și cea de la Divisiskos*[31] (**fals!**). *Bizantinologul maghiar M. Győni* (**sic!** *Gyóni*) *urmărind variantele din diferitele manuscrise Dibiskos, Divissiskos* (**sic!**)*, Tibisko, Timpisko* (**fals!**)*, arată că aceste denumiri nu sunt altceva decât transcripția în limba greacă – bizantină a formei Tibisko. Deci, după acest autor, în Banat a existat la anul 1019 un centru bisericesc de rit răsăritean, un castru* (**fals!**) *episcopal în localitatea Tibiscum – Caransebeș*[32] (**fals!** Gyóni M. doar a oferit 3 ipoteze fără a decide în favoarea vreuneia)*. Tibiscum era dependent de episcopia de Branicevo* (**sic!** *Braničevo*), *despre care vorbește în 1019_1020 primul dintre cele trei hrisoave emise de Vasile al II_lea arhiepiscopiei de Ohrida și care pare* (**?** -î.m.) *a fi anticul Tibiscum (Jupa)*[33]*. Arhiepiscopia de Ohrida este amintită în documente și în anul 1020, când avea sub jurisdicția sa tot nordul Dunării* (**fals!**)*, însumând 31 de eparhii*[34]*. Deci diploma din 1019*

[337] *vide* **Anexa I**.
[338] Munteanu, 1994, p. 10.
[339] Bona, 1995, p. 14; notele la pp. 79–80.
[340] Peste tot în text apare "_" în loc de "-" (dar nu voi mai indica acest lucru).
[341] autorul are mari probleme în a stăpâni virgula (dar nu voi mai indica acest lucru).

(**fals?**) *nu face altceva decât să confirme o situaţie anterioară şi anume în care Tibiscum figura ca centru bisericesc al populaţiei daco_romane din această parte a Banatului* (**fals!**).

[31] *H. Gelzer,* Ungedruckte und wenig bekannte Bistumverzeichnisse (**sic!**) der Orientalischen (**sic!**) Kirche, *Bizantinische* (**sic!**) *Zeitschrift, 11.* (**sic!** *II*) *52, p. 42*. *I.D. Suciu, R. Constantinescu,* op. cit. (i.e. Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului -n.m.) *Document 2, p. 21. Nu este exclusă posibilitatea existenţei unei episcopii la Tibiscum chiar înainte de anul 870. Vezi. E. Stănescu,* Byzance et les Pays Roumains aux IX_XV siecles*, Raports, XIV_e Congres international des etudes Byzantines, Bucarest, 6_12 sept. 1971, p. 15*.

[32] *M. Gyöny* (**sic!** *Gyóni*), A keleti egyhaz (**sic!**) jelentkösze (**sic!** jelentkezése) a Temes videken (**sic!**) Szent Istvan (**sic!**) Koraban (**sic!**)*, „Magyar Nyelv", 1946, p. 43-49*. *Al. Elian,* Les rapports bizantino_roumains*, „Bizantinoslavica", 1958, XIX, nr. 2, p. 215. R. Teodorescu* (**sic!**) Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti*, Bucureşti, 1974, p. 77.*

[33] *R. Teodorescu* (**sic!** *Theodorescu*)*,* op. cit. *p. 77. Localitatea apare sub denumirea de Tibiscum până în sec. XV* (**fals!**)*, cunoscută apoi sub denumirea de Jupa, denumire păstrată şi azi, ceea ce demonstrează că anticul Tibiscum a fost locuit fără întrerupere* (**fals!**)*, a devenit mai târziu în timpul convieţuirii cu slavii sediul unui jupanat. Mai târziu acest centru s_a mutat la Caransebeş*.

[34] *N. Sesan* (**sic!** *Milan Şesan*)*,* Din trecutul nostru*, în M.A.* (i.e. *Mitropolia Ardealului*)*, 1972, nr. 11-12, p. 887. Hegemonia bizantină durează până în secolului XI, când centrul de greutate se deplasează în Occident, ca urmare a puternicelor afirmări a noilor popoare crescute la şcoala bisericii catolice, vezi, pe larg la D. Zamfirescu,* Ortodoxie şi romano_catolicism în specificul existenţei lor istorice*, Bucureşti, 1992, p. 26. Orientul creştin bizantino_ortodox a concentrat şa sfârşitul antichităţii şi începuturile evului mediu vitalitatea istorico_spirituală a lumii creştine. Până în secolul XI, forţa politică, militară, economică şi spirituală a lumii creştine este reprezentată de această mare realitate istorică ce se cheamă lumea bizantină, al cărei simbol este oraşul Constantinopol.*

Bazată pe teza sa de doctorat din 1988[342], în anul 1995, **Adrian BEJAN** publică o *carte care a constituit prima sinteză istorico-arheologică postbelică privind Banatul post-roman şi medieval-timpuriu sub aspectul organizării comunităţilor postromane şi româneşti din acest spaţiu în perioada respectivă*[343]. Aici găsim[344]:

După zdrobirea de către Imperiul Bizantin a primului ţarat bulgar în anul 1019 a fost reorganizată (**sic!** *organizată*) *patriarhia* (**fals!** *arhiepiscopia*) *de Ohrida. Ea conţinea în cadrul episcopiei Moraviei* (**fals!** episcopul era *de Branitza*) *castrul* (**fals!**) *episcopal Dibiskos* (**fals!**) *(Tibisco). Centru religios aflat probabil pe locul viitorului castru Timiş* (i.e. Timişoara -**n.m.**)*, Dibiskos a existat până în anul 1232*[67] (**fals!**)*. Instituţia religioasă cu slujitorii săi organizaţi în cele două centre existente (Dibiskos* (**fals!**) *şi Urbs Morisena) a reprezentat un colaborator apropiat al păturii conducătoare laice, factor activ în procesul de aservire feudală* (curat marxism! -**n.m.**).

[67] *I. D. Suciu,* Monografia Mitropoliei Banatului*, p. 37.*

---

[342] *Structuri socio-economice, social-politice şi juridice în sud-vestul României în secolele VIII–XII* la Universitatea din Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie, conducător ştiinţific acad. Ştefan PASCU.

[343] Micle, 2016, p. XXII.

[344] Bejan, 1995, p. 129.

În anul 1996, **Ioan Aurel POP** dedică a doua sa carte relațiilor dintre români şi maghiari în secolele IX-XIV în contextul genezei *statului medieval în Transilvania* în care citim[345]:

... din diplomele împăratului Vasile II, din 1019-1020, reiese că între episcopiile subordonate mitropoliei (**fals!**) *de Ohrida (Macedonia) figura şi cea de la Branicevo* (**sic!** *Braničevo*)*, având un centru episcopal la Dibiscos* (**sic!** *Dibiskos*; **fals!**)*, asimilat cu Tibiscos (Timiş)[59]. Însă dependenţa întregii biserici bănăţene din acea vreme de scaunul Ohridei este greu de dovedit. Oricum, Morisena pare situată în afara unei astfel de dependenţe.*

[59] I. I. Nistor, Ohrida, passim; Şt. Pascu, Voievodatul, IV, p. 299; A. Bejan, op. cit., p. 129.

Cartea a fost imediat tradusă în limba engleză[346], a cunoscut o ediţie a II-a, *revizuită şi adăugită*[347], tradusă și ea în limba engleză.

În același an, în urma cercetărilor arheologice de la *Cărbunari – Țigăneşti*, sit aflat la cca. 2 km SE de anticul *Tibiscum* (-Jupa, jud. Caraș-Severin), din anii 1991 și '93, **Adrian ARDEȚ** publică un scurt raport în care menționează:

Am fi fericiți să putem documenta continuitatea antică de la Tibiscum cu informațiile din timpul lui Vasile al II-lea Bulgaroctonul, din 1019, care reorganizează patriarhia de Ohrida, iar printre eparhii (**fals!**) *apare și ce de Dibiskos* (**fals!**)*, identificată cu Tibiscum-ul nostru*[8] (**fals!**[348])*.* ***Cercetările arheologice de până acum nu aduc precizări și nici nu confirmă aceste lucruri*** (**sb.m.**) *dar poate într-o bună zi să apară și confirmarea documentelor*[349]. Acest lucru încă nu s-a produs și nici nu se va mai întâmpla vreodată ...

[8] I. D. Suciu, Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 39–41.*

În anul 1996, monograful satului Jupa, **Teodor COȘERIU** scrie[350]:

Anii 1019-1020

Unele izvoare (**fals!** unul singur -n.m.) *amintesc de existența unui centru episcopal* (**fals!**) *la* ***Tibiscum*** (**fals!**)*, care e posibil să se fi dezvoltat într-un vechi centru religios* (**fals!**)*, de rit răsăritean, început după retragerea aureliană* (**fals!**)*.*

Documentul de atestare aparține împăratului bizantin Vasile al II-lea care amintește de eparhia (**fals!**) *de la Dibiscos* (**fals!**)*, în momentul refacerii patriarhiei* (**fals!**) *de la Ohrida [2 și 80/49]. Cercul bisericesc de la* ***Tibiscum*** *se crede că a funcționat până în anul 1232 [16/28]* (**fals!**)*.*

2. ARDEȚ ADRIAN, *Tibiscum un posibil centru ecleziastic*, [În:] *Revista noastră, arte și civilizație*, Reșița, 1993.

---

[345] Pop, 1996, p. 127.

[346] *... issued between 1019-1020, point out that among the bishoprics subordinated to the Ohrida metropolitan church, there was also that of Branicevo* (**sic!** *Braničevo*)*, having a bishopric center at* Dibiscos (**sic!** Dibiskos; **false!**)*, assimilated to* Tibiscos *(Timiş)[59]. But it is difficult* [*t*]*o prove the dependence of the whole church of the Banat of that time upon the center of Ohrida* (Pop, 1996a, p. 136).

[347] Pop, 2003.

[348] Bibliografia invocată susține localizarea *Dibiskos* la Timișoara ...

[349] Ardeț, 1996, p. 417.

[350] Coșeriu, 1996, p. 39 (pentru bibliografie p. 62, 65).

80. SUCIU I.D., *Monografia Banatului*, Editura Mitropoliei Banatului, Timişoara, 1977.

16. BONA PETRU, GUMĂ NICOLETA, GROZA LIVIU, *Caransebeş, Contribuţii monografice*, Caransebeş, 1990.

În anul 1997, **Alexandru MADGEARU** consacră câteva rânduri (nu vor fi ultimele) și problemei *Dibiskos* în studiul său despre *situația geopolitică a Banatului în secolele IV-XII*:

Se pare că parohia Dibiskos a episcopiei de Branicevo (**sic!** Braničevo) *purta un nume derivat din cel al Timişului. Ea a fost amplasată la Timişoara sau la Caransebeş* (**fals!** la *Tibiscum*-Jupa)*, dar mai probabilă ni se pare situarea la Cuvin, aproape de vărsarea Timişului în Dunăre*[42] (**sic!**[351])*. Deci, jurisdicţia unei eparhii bizantine se întindea şi asupra Banatului, în primele decenii ale secolului al XI-lea. Izvorul (o diplomă emisă de Vasile II în 1019) precizează că această organizare bisericească o continua pe cea din vremea ţarului bulgar Samuel. De remarcat că episcopia de Branicevo* (**sic!**) *făcea parte din arhiepiscopia de Ohrida, care era considerată moştenitoare a vechii arhiepiscopii a Justinianei Prima* (**fals!** doar din anul 1157[352] -n.m.) *(care, la rândul ei, se extinsese în Banat)*[43].

42 G. Gelzer, „Byzantinische Zeitschift", 2, 1893, p. 42-44; M. Gyóni, „Revue d'Histoire Comparée, 25, n.s., vol. 5, 1947, 3, p. 45-46; G. Moravcsik, 1970, p. 110; E. Glück, în vol. Studii privind istoria Aradului*, Bucureşti, 1980, p. 127; P. Iambor, AMN, 17, 1980, p. 168.*

43 B. Granic, „Byzantion", 12, 1937, 2, p. 396-400; N. Dură, MB, 36, 1986, 2, p. 39-41[353].

În același an, **Nelu ZUGRAVU** susține existența unei *rețele de scaune episcopale*[354], iar

Din acest punct de vedere, se ştie că la sfârşitul celui de-al doilea deceniu al veacului XI localitatea Dibiskos (**fals!**) *(*Bisiskos*), identificată cu anticul* Tibiscum *(Jupa, jud. Hunedoara* -**fals!** *jud. Caraş-Severin* -n.m.)*, se afla sub jurisdicţia episcopului de Braničevo* (**fals!**) *(la est de Belgrad, Iugoslavia), subordonat, la rândul său, arhiepiscopiei autocefale de Ohrida (Macedonia)*[172].

172 S. Vailhé, Achrida*, în* DHGE (i.e. *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, Paris, I, 1912)*, I, col. 328-331; M. Gyo "i* (**sic!** *Gyóni* -n.m.)*,* L'église orientale dans la Hongrie du XI (**sic!** XI[c]) siècle*, în* Revue d'histoire comparée*, N.S. 25, 1947, 6/1* (**fals!** XXV[e]

---

[351] azi, gura de vărsare a râului Timiș se află la 29,3 km în linie dreaptă de Kovin, dar aceasta este doar o realitate *post* mijlocul secolului al XIX-lea, când au avut loc lucrări de îndiguire a cursului râului. În anul 1722 situația era alta; în dreptul localității *Opova* (azi, Opovo, RS) Timișul se "rupea" în două brațe, iar cel principal, pare că numit *Donawiza*[a], se vărsa în râul Tisza[b]. Și harta lui Lazarus din 1528 relevă aceeași realitate. Nu știm care era situația la începutul sec. XI. După cum menționa GYÖRFFY György în anul 1987, bazinul râului Timiș *a suferit mari schimbări în ultimii 1000 de ani*[c].

[a] toponimul este adăugat ulterior (grafia și cerneala(?) sunt diferite față de cea folosită în restul hărții).

[b] *Mappa von dem Panczowaer District*, 1722 (*vide* Forțiu, 2021, p. 889).

[c] *...Temes ..., de ennek medre 1000 év óta nagy változásokon ment át* (Györffy, 1987, p. [305]).

[352] Nistor, 1945, p. 134/12.

[353] Madgearu, 1997, p. 158.

[354] Zugravu, 1997, p. 488 (pentru nota 172 *vide* p. 513).

année, 1947, Nouvelle Serie, Tome V, N° 3)*, p. 46-49; A. Gabor,* Organizarea administrativă și religioasă a Imperiului bizantin dată de Vasile II Macedoneanul și importanța ei pentru istoria poporului român*, în* ST (i.e. *Studii teologice*)*, 41, 1989, 5-6, p. 114-115; Păcurariu,* Istoria BOR[2]*, p. 223-224; idem,* Istoria Bis. Rom*. p. 69-70; A. Bejan,* op. cit.*, p. 129; I.-A. Pop,* op. cit.*, p. 59.*

În 1998, **Dumitru ŢEICU** încearcă să-și aducă contribuția la istoria Banatului montan în Evul Mediu[355]:

Izvoarele diplomatice bizantine *cuprind, arareori, referiri la Banat, doar în momentele când* (**sic!** *când*) *imperiul și-a extins frontlera* (**sic!** *frontiera*) *pe linia Dunării. Un act fundamental pentru istoria religioasă a românilor bănățeni în veacul al XI-lea l-a reprezentat Diploma din 1020 privind organizarea arhiepiscopiei din Ohrida. Diploma împăratului Vasile al II-lea enumeră printre eparhiile subordonate Ohridei și castrele* (**fals!**) *episcopale nord-dunărene de la Tibiscum* (**fals!**) *și Biserica Albă*[12] (**fals!**)[356].

[12] *H. Gelzer, în* BZ*, 2, 1893, p. 43, 46; I.D. Suciu, R. Constantinescu,* Documente referitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, 1, Timișoara, 1980, p. 21; M. Gyóni, în* RHC*, 1947, V. 3, p. 42-49.*

De altfel, la începutul veacului al XI-lea, în Banat, sunt atestate, la Tibiscum (**fals!**) *și Biserica Albă* (**fals!**)*, centre episcopale subordonate Episcopiei de Branicevo* (**sic!** *Braničevo*)*. Originea acestor structuri ecleziastice, așa cum vom arăta în altă parte, se leagă direct de stăpânirea bulgară din secolul al IX-lea în Banat.*

150 JUPA *(com. C. Daicoviciu). Aşezarea este situată la* [*~5,65 km*] *nord de Caransebeş în hotar cu Ruginosu şi Dealurile Zăgujeniului care închid, spre vest, culoarul văii Timişului din zona satu lui Jupa. Capitlul din Arad* (**fals!** Orod) *confirmă şi dispune* (**fals!**) *introducerea în stăpânire, prin scrisoarea din 19 octombrie 1440, a nobililor de Măcicaş, Tyvisk, Tincova de Jos, Perla, Dobrogosta, Ruginosu, Topliţa, Leordiş, Ciuta, Secăşul de Sus şi de Jos, Zăzeşti* (**fals!**) *(Pesty,* Krassó*, III, p. 379). Adunarea nobililor din districtul Caransebeş a confirmat, prin actul din 30 martie 1447, stăpânirea nobililor de Măcicaş asupra moşiilor amintite mai sus. Titlurile de stăpânire au fost distruse în atacurile turceşti asupra zonei (*Ibidem*, p. 391, confirmă cu propriile sigilii Nicolae de Bizere, Dionisie de Mâtnic, Fiat de Armeniş, Luca de Măcicaş şi alţii). Aşezarea Tivisk, menţionată în izvoarele diplomatice latine de la mijlocul veacului al XV-lea, se identifică şi perpetuează numele anticului Tibiscum* (**fals!**)[357]*. Un izvor narativ grecesc, scris în jurul anului 1519* (**fals!**)*, a consemnat o aşezare numită Timbisko în apropierea Dunării. Sursa istorică analizată de M. Gyóni descriind evenimentele din campania regelui Albert din anul 1439 menţiona că regele şi-a stabilit tabăra într-o a şezare numită* Timbisko *(M. Gyóni, în RHC, XXV, 1947, p. 46-47). El a dovedit* (**fals!**) *că aşezarea Timbisko menţionată în izvoarele narative greceşti din veacul al XVI-lea se poate identifica în zona de sud a Banatului* (**fals!** nu doar acolo)*; ea a per-*

[355] Ţeicu, 1998, p. 27, 89, 341–342, 462.

[356] Încă din anii 1974/'77 Györffy Gy. a respins localizarea Ἄσπρη Ἐκκλησία (Aspron Ekklesia) la Bela Crkva/ Biserica Albă (*vide* și nota 177; Györffy, 1974, p. 333; Györffy, 2013, p. 166).

[357] *vide* **Anexa I**.

petuat denumirea centrului episcopal Tibisco (**fals!**) *din veacul al XI-lea (*Ibidem*. p. 46). Majoritatea istoricilor români* (**fals!**) *au acceptat identificarea unui centru ecleziastic la Jupa, subordonat episcopiei de Branicevo* (**sic!** Braničevo) *unui centru ecleziastic la Jupa, subordonat episcopiei de Branicevo (I. D. Suciu, R. Constantinescu.* Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I, 1980, p. 21* (unde se susține localizarea la Timișoara! -**n.m.**)*). Documentele din veacul al XV-lea confirmă perpetuarea numele așezării Tibiscum. Satul cu numele Jupa a fost menționat într-un act din anul 1588. Pesty,* Krassó*, II, 2, p. 323; 255-256; Milleker, DKF, p. 252-253 propune o identificare lângă Zăgujeni, la* Ogaşul cu spini.

Acţiunile de asimilare confesională şi subordonare ierarhică de genul celei evidenţiate au afectat, fără îndoială, în prima jumatate a secolului al XIII-lea, şi centrele episcopale din sudul Banatului cunoscute la Tibiscum şi Biserica Albă (**fals!**)*. Aceeaşi soartă au avut-o şi mănăstirile ortodoxe din cuprinsul regatului maghiar la începutul veacului al XIII-lea*[204]*. Politica confesională tolerantă din Regatul maghiar a cunoscut, la începutul veacului al XIII-lea, o schimbare radicală de curs, care a însemnat, în fapt, începutul unei politici radicale de asimilare şi subordonare la biserica Romei.*

[204] *Gy. Moravcsik,* op. cit.*, p. 115.*

În anul 1999, romanistul **Doina BENEA** iese din zona de confort a specializării sale când afirmă (citez):

Peste câteva secole, Vasile al II-lea va înființa episcopia (**fals!**) *de Dibisiscon* (**fals!**) *în cadrul arhiepiscopiei de Ohrida (creată în 1020* (**fals!**)*), ca o recunoaștere a comunităților creștine nord-dunărene* (**fals!**)[358].

La pragul noului mileniu, preotul devenit profesor universitar *post* '89 (la peste 60 de ani!), **Gheorghe I. DRĂGULIN**[359] compune o sinteză a istoriei bisericii ortodoxe române în care ține morțiș să "arunce" cu episcopi în dreapta și stânga:

Şi pe lângă voievodul Menumorut, în cetatea Biharea, putea activa un episcop, iar altul, probabil, la Morisena (**fals!**) *unde stăruia amintirea stăpânirii „ducelui" Glad, fiind amintită şi episcopia* (**fals!**) *ortodoxă* (**fals!**) *de la Dibiscos* (**fals!**) *(Timişoara de azi sau, poate, localitatea Jupa - Caransebeş) ...*[360].

În același an, inginerul **Alexandru CUȚARA** publică bilingv (engleză-franceză) o frumoasă (poze, grafică, hârtie) monografie artistică a municipiului Timișoara. Din păcate, textul alocat începuturilor acestuia nu se ridică la același nivel:

There are archaeological traces of Neolithic settlements, of the bronze epoch, of Dacian ones (**false!**)*, and of Roman one* (**false!**) *(**Zambara*** (**false!**) *or **Zurobara*** (**false!**) *according to some authors, **Tibiscum*** (**false!**) *according to others), as the city existed since ancient times* (**false!**)*. It was called Beguei* (**false!**) *during the Avar invasion*.

Sur l'emplacement actuele de la ville on a signalé l'existence d'habitats datant du néolithique, de l'âge du bronze et de l'époque dace (**faux!**)*, ainsi que la présence d'un site romain* (**faux!**) *(**Zambara*** (**faux!**) *ou **Zurobara*** (**faux!**)*, selon certains auteurs, ou*

[358] Benea, 1999, p. 146.
[359] https://ro.wikipedia.org/wiki/Gheorghe_Drăgulin (1.08.2022).
[360] Drăgulin, 2000, p. 44.

*encore **Tibiscum*** (**faux!**)*, selon d'autres auteurs), attestant l'existence de la ville depuis l'antiquité* (**faux!**)*. Au moment du passage des Avars dans ces lieux, la ville s'appelait Beguei* (**faux!**)[361].

În anul 1999, **Vasile V. MUNTEAN** își publică primul volum al cursului de bizantinologie, pe care-l susținea la Facultatea de Teologie din cadrul Universității de Vest din Timișoara, în care găsim:

Referitor la Eclesia bulgară, patriarhia este redusă la treapta de arhiepiscopat ce depindea direct de împărat. Arhiepiscopia de Ohrida - în frunte cu un bulgar - va fi reorganizată de monarh (i.e. *Vasile al II-lea* -n.m.) *prin câteva hrisoave din 1019-1020; exista o episcopie specială pentru „vlahii din întreaga Bulgarie"* (**fals!** la început toți aceștia aparțineau direct de către arhiepiscopia de Ohrida -n.m.)*. Acel chrysobullos* (**fals!** *sigillion* -n.m.) *din anul 1020* (**fals!**) *atestă și existența în Banat a unui castru* (**fals!**) *eparhial* Bisiskos-Tibiskos (**fals!**)*, fiind identificat - mai nou* (**fals!** din 1976 -n.m.) - *cu Timișoara (încă mai există cercetători ce* (**sic!** *care* -n.m.) *optează pentru vechiul Tibiscum-Jupa)*[362].

În anul 2000, **Mircea PĂCURARIU** consideră că este bine să menționeze:

An official document issued in 1020 (**fals?**) *by the Byzantine Emperor Basil II (976-1025) mentions a "bishop's castle"* (**fals!**) *at Dibiscos* (**sic!**) *(probably the ancient Tibiscum)*[363].

într-o lucrare internațională dedicată ortodoxiei. În sfârșit, el s-a decis să susțină (dubitativ) varianta *Tibiscum*-Jupa ...

În anul 2001, după ce anul anterior *Asociația istoricilor bănățeni* sărbătorise un deceniu de existență, **Radu PĂIUȘAN** și **Ionel CIONCHIN** scriau:

La începutul mileniului II, în anii 1018-1020, în timpul împăratului Vasile al II-lea (976-1025) a fost menționat castrul (**fals!**) *Dibiskos* (**fals!**) *din episcopia de Branița a Patriarhiei* (**fals!** *arhiepiscopiei autocefale*) *de Ohrid, apărut în diverse manuscrise și sub formele Tibisko* (**fals!**) *și Timpisko*[364] (**fals!**).

În prima ediție a academicei istorii a românilor (2001), **Eugenia ZAHARIA**, **Dan Gh. TEODOR** și **Răzvan THEODORESCU**, pe urmele din 1974 ale ultimului autor, folosesc o "nuanță", care se dorește a fi "neutră":

În vechi legături cu ținuturile nord-balcanice, centrul politic din „urbs Morisena" – Cenadul de astăzi – pare a fi fost în timpul lui Ahtum și un centru religios de o anume însemnătate, într-o vreme apropiată de momentul în care arhiepiscopia bizantină a Ohridei controla, prin episcopia din Branicevo (**sic!** Braničevo) *acel Bisiskos (τον Βισισκον) amintit în primul hrisov din 1019-1020, dat de Vasile al II-lea marii eparhii macedonene și pe care cercetările îl localizează **tot în Banat***[365] (sb.m.)*.*

---

[361] Cuțara, 1999, p. [9].
[362] Muntean, 1999, p. 145.
[363] Păcurariu, 2000, p. 301.
[364] Păiușan, Cionchin, 2001, pp. 78–79.
Nu este clar dacă aceste rânduri le aparțin în totalitate pentru că ele sunt publicate sub genericul *Aspecte din studiile, materialele și comunicările științifice ale istoricilor bănățeni ...*
[365] Zaharia, Teodor, Theodorescu, 2001, p. 296.

Textul este preluat în *Ediția a II-a revăzută și adăugită* a lucrării apărută în **2010**[366].

În anul 2001, în limba română și engleză[367], **Alexandru MADGEARU** argumentează localizarea *Dibiskos* la Cuvin (azi, Kovin, RS):

În consecință, creștinarea lui Achtum la Vidin s-a petrecut cândva înainte de 1002 (**fals!**)*, în timpul când această episcopie făcea parte din Patriarhia bulgară de Ohrida* (**fals!**[368])*. Este foarte probabil ca influența episcopiei de Vidin să se fi exercitat în Banat* (**fals!**) *și după ce acest oraș a trecut în mâinile bizantinilor* (**fals!**)*. Nu există însă dovezi în sprijinul existenței unei jurisdicții efective a episcopiei de Vidin la nord de Dunăre, nici înainte de 1002, nici după aceea*.

Extinderea în Banat a jurisdictiei arhiepiscopiei de Ohrida a mai fost susținută și pe baza altei informații din primul edict al lui Vasile II. Teritoriul recent createi theme Serbia[47] a fost împărțit în 1019 între episcopiile de Braničevo, Belgrad și Sirmium (**fals!**[369])*, toate fiind sufragane ale arhiepiscopiei de Ohrida. Episcopia de Braničevo o continua pe cea de Morava, care a fost fondată cândva înainte de 879, pe când zona aparținea Bulgariei[48]. Cetatea Braničevo a avut o mare importanță în secolele X-XIII* (**fals!**[370])*. Ea se afla pe locul orașului roman Viminacium (în prezent, Kostolac)[49]* (**fals!**)*. Situată pe malul drept al Dunării, în fața sectorului bănățean al fluviului, episcopia de Braničevo avea șase parohii* (**fals!**) *atestate în* [*primul*] *edictul lui Vasile II. Dintre acestea, patru sunt identificate și se află în imediata apropiere:* Μορόβισκος *(Morava/ Moravište)[50],* Σφεντέρομος *(Smederevo/Semendria)[51],* Γρότα (**sic!** Γρότας) *(Grocka) și* Βροδάρισκος *(Brodskopolje)*. *Localitatea* Ιστραάλαγγα (**sic!** 'Ισταγλάγγας) *nu a putut fi identificată. A șasea localitate este* Βίσισκος *sau* Δίβίσκος[52] (**fals!** Διβίσισκος[371])*. M. Gyóni, care a efectuat un studiu minuțios al diplomei din 1019, a emis ipoteza că* Dibiskos *poartă un nume care îl transmite pe cel al anticului* Tibiscus[53].

M. Gyóni a propus amplasarea ei la Cuvin (**fals!** nu doar acolo -n.m.)*, pe baza unor argumente care vor fi înfățișate mai jos*.

Localitatea Dibiskos *a fost căutată undeva în apropierea râului Timiș* (Tibiscus)*. Localizarea la Jupa-Tibiscum a fost admisă de mai mulți istorici maghiari și români[54]. Ulterior a fost propusă identificarea cu Timișoara[55], pe considerentul că*

[47] *Pentru care, vezi T. Wasilewski,* Le thème byzantin de Sirmium-Serbie au XIe et XIIe siècles*, ZRVI, 8, 1964, 2, p. 465-482.*

[48] *V. Popović,* Episkopiska sednata u Srbiji od IX do XI veko*, "Godišnjak Grada Beograda", 25, 1978, p. 35.*

[49] *Vezi M. Popović, V. Ivanisević,* Grad Braničevo u srednjem veku*, "Starinar", NS, 39, 1988, p. 125-179; M. Popović,* Les forteresses du système defensif byzantin en Serbie au XIe-XIIe siècles*,* ibidem*, 42, 1991, p. 172.*

---

366 Zaharia, Teodor, Theodorescu, 2010, p. 344.

367 Madgearu, 2001a, pp. 17/8–19/11; Madgearu, 2001b, pp. 81–83.

368 *vide* **Anexa III**.

369 În cele trei *sigillia* ale lui Vasile Al II-lea nu este menționată vreo episcopie de Sirmium.

370 Nu există vreo dovadă arheologică care să susțină datarea fortificației de la Braničevo *ante* 1020 (*vide* nota 142).

371 De aici se vede clar că autorul nu a verificat vreodată în bibliografia citată ([52] *H. Gelzer,* op. cit.*, p. 43* ...) pentru că acolo este clar Διβίσισκον (și **nu** Δίβίσκον).

[50] *Este vorba de cetatea Morava, de la gura râului omonim. Acolo se afla antichitate oraşul Margum (azi, pe teritoriul Dubravica). Episcopia de Morava s-a mutat la Braničevo într-un moment necunoscut. În secolul al XI-lea a existat la Morava o fortificaţie bizantină cu suprafaţa de 10 ha. Vezi J. Nesbitt, N. Oikonomides,* op. cit., *p. 195-196; L. Maksimović, M. Popović,* Les sceaux byzantins de la région danubienne en Serbie. *II.* La collection du Musée National de Belgrade, *"Studies in Byzantine Sigillography", ed. N. Oikonomides, 3, Dumbarton Oaks, 1993, 127-129.*

[51] *Această aşezare va deveni ulterior o importantă cetate, care va lua locul celei de la Branićevo.*

[52] *H. Gelzer,* op. cit., *p. 43; M. Gyóni,* op. cit., *p. 151.*

[53] *M. Gyóni,* L'Eglise orientale dans la Hongrie du XIe siècle, *"Revue d'Histoire Comparée", 25, n.s., 1947, vol. 5, 3, p. 45-46.*

[54] *Al. Elian,* Les rapports byzantino-roumains, *BS, 19, 1958, 2, p. 215; G. Székely,* La Hongrie et Byzance aux Xe-XIIe siècles, *AH, 13, 1967, 3-4, p. 302; G. Moravcsik,* Byzantium and the Magyars, *Budapest* (**fals!**), *1970, p. 110; R. Theodorescu,* Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti (secolele X-XIV), *Bucureşti, 1974, p. 77; V. Muntean,* Banatul şi Bizanţul (secolele XI-XII), *MB, 26, 1976, 1-4, p. 234; E. Glück,* op. cit., *p. 127.*

[55] *I. D. Suciu,* Contribuţii la problema continuităţii castrul Timiş, *RdI, 29, 1976, 7, p. 1056; Idem,* Monografia Mitropoliei Banatului, *Timişoara, 1977, p. 39-41; C. Răileanu,* Tabula Peutingeriana şi "Tivisco"-Timişoara, *RdI, 30, 1977, 12, p. 2225-2250; I. D. Suciu, R. Constantinescu,* Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului, *I, Timişoara, 1980, p. 21 (se publică izvorul, traducându-se greşit* paroikoi *prin "parohi" (!); P. lambor,* Contribuţii documentare privind unele aşezări româneşti din vestul ţării la începutul feudalismului, *AMN, 17, 1980, p. 167-168; L. Munteanu,* Cercetări arheologice la obiectivul "La Chilii", com Vărădia, jud. Caraş-Severin, *"Cercetări arheologice MNI", 6, 1983, p. 236; N. Dănilă,* Elemente bizantine în viaţa populaţiei autohtone din Banat şi Transilvania în sec. VII-XIII, *MB, 34, 1984, 11-12, p. 720.*

aceasta era o localitate importantă, din secolul al XII-lea (**fals!** mai ales pe considerentul că la Jupa-*Tibiscum* nu există nimic medieval -**n.m.**). *Totuşi, este de remarcat că numele sub care apare Timişoara în izvoarele medievale, începând din 1212* (**fals!**), *este* Themes, Temes, *sau* Tymes[56] (**fals!**). *Aceeaşi formă a fost transmisă şi la mijlocul secolului al X-lea de către Constantin Porphirogenetul pentru râul Timiş* (Τιμήσης)[57]. *Aceasta înseamnă că numele râului suferise deja transformarea fonetică din* Tibiscus *în* Timiş. *Denumirea* Dibiskos *trebuie pusă în legătură cu altă localitate, al cărei nume a urmat o altă evoluţie.*

De argumente mai demne de încredere ar putea beneficia cealaltă ipoteză care amplasează localitatea Dibiskos *la Jupa-Tibiscum. Identificarea cu Jupa nu a fost argumentată* (**fals!**) *deşi există unele fapte care putea veni în sprijinul ei. Jupa este situată lângă Caransebeş, adică lângă cel mai important centru românesc al Banatului medieval, care în secolul al XIV-lea era deja un oraş înfloritor. Aflat la intersecţia a două drumuri care făceau legătura cu sudul Dunării (pe valea Cernei şi prin depresiunea Caraş-Ezeriş), Caransebeşul era relativ aproape de Braničevo* (**fals!**). *În orice caz, era mai apropiat decât Timişoara* (**fals!**). *(Atragem atenţia că la sud şi vest de Timişoara se afla o regiune de bălţi şi mlaştini care îngreunează o eventuală comunicare cu Braničevo* (**fals!**). *Timişoara era orientată către drumul de pe valea Mureşului*

(**fals!**[372])*). De aceea, amplasarea parohiei* Dibiskos *la Jupa ar fi mai probabilă decât la Timişoara. Totuşi, cercetările arheologice nu au adus până în prezent nici o informaţie care s-ar putea potrivi cu ipoteza localizării la Jupa a acestui centru bisericesc*[59].

Pentru acest punct de vedere am opta şi noi, dacă nu ar exista o altă posibilitate, care, în mod surprinzător, nu a fost luată în considerare de istoriografia românească, deşi se întemeiează pe argumente mult mai solide. Noi înşine am admis în treacăt amplasarea localităţii Dibiskos *în interiorul Banatului, pe baza lucrărilor menţionate mai sus*[60]*. Ipoteza amplasării la Cuvin, propusă de M. Gyóni, pare să fie totuşi cea mai plauzibilă. O cronică grecească din 1519* (**fals!**) *menţionează o localitate* Timbisko*, în cuprinsul relatărilor conflictelor ungaro-otomane din 1439 şi 1443. Din context reiese că* Timbisko (**sic!**) *se afla*

[56] *C. Suciu,* Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, II, Bucureşti, 1968, p. 193.*

[57] *Constantin Porfirogenetul,* De Administrando Imperio*, 40. 38. Pentru evoluţia denumirii, vezi D. Sluşanschi,* Tisa-Timiş-Prahova*, în Studia indoeuropea ad Dacoromanos pertinentia. I. Studii de tracologie, Bucureşti, 1976, p. 151-165.*

[58] *R. Popa,* Caransebeş şi districtul său românesc în secolele X-XIV*, SCIVA, 40, 1989, 4, p. 353-370; P. Bona,* Caransebeş (Contribuţii istorice)*, Caransebes, 1989 (care presupune chiar că Dibiskos se afla la Caransebeş - p. 25). Vezi şi P. Bona, N. Gumă, L. Groza,* Caransebeş. 700 de ani de atestare documentară (contribuţii mmonografice)*, Caransebeş, 1990, p. 28.*

[59] *Vezi acum A. Ardeţ,* Cercetări arheologice la biserica medievală de la Cărbunari-ţigăneşti (**sic!**) (sec. XIII-XIV)*, AMN, 33, 1996, I, p. 416-417.*

[60] *A. Madgearu,* Contribuţii...*, p. 10. Vezi şi Idem,* Despre situaţia geopolitică a Banatului în secolele IV-XII*, "Anuar. Studii de de istorie militară", ISPAIM, Bucureşti, 1997, p. 158 (localizarea la Cuvin).*

undeva pe malul bănăţean al Dunării aproximativ vis-à-vis de cetatea sud-dunăreană Semendria (Smederovo). Pe baza acestei informaţii, M. Gyóni a amplasat Dibiskos *la Cuvin, acolo unde, dealtfel, denumirea* Temes *supravieţuieşte până în prezent* (**fals!**)*. Aşa se numeşte* (**sic!** *se numea* -n.m.) *insula dintre Cuvin şi Palanka*[61] (**fals!**[373])*. Adăugăm că ipoteza se poate susţine şi prin confruntarea cu alte relatări ale campaniei din*

---

[372] Aceste probleme sunt discutate în **Anexa IV**.

[373] Într-adevăr, Gyóni M. a invocat (**greşit!**) faptul că *La grande île du Danube, située entre* Kevevára *(= aujourd'hui* Kubin*) et Palánk (Palanka), s'appelle aujourd'hui* (i.e. 1947 -**sic!**[a]) *en hongrois* Temessziget*, et une commune de même nom s'y trouve*[b]. Dar aceste nume au apărut doar ***post* 1869**; *Franziszeische Landesaufnahme* (1806–'69)[c] indică încă *Kubin* şi *JENSEL OSTROVO / Ostrova Jnsel*, iar *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* (1881)[d] deja *Temes-Kubin* şi *TEMESSZIGET (OSZTROVÓ)*. *Kubin* devine *Temes-Kubin* şi *Ostrova Jnsel – Temessziget* doar în procesul de maghiarizare al denumirilor declanşat *post* 1867, iar *Temes* aflat în componenţa lor se referă la comitatul *Temes* (Timiş) existent în a doua jumătate a secolului XIX. Este ilogic să invoci aceste denumiri drept argument pentru evenimente petrecute cu 400/ 850 de ani mai înainte ...

[a] păcatul vechi al istoriografiei maghiare, care foloseşte doar denumirile în limba maghiară şi nu pe cele oficiale din zilele noastre ...

[b] Gyóni, 1947, p. 48.

[c] Maps of Europe: Europe in the XIX. century, *on-line* https://maps.arcanum.com/en/browse/composite/ (17.07.2022).

1443, care indică, fără putință de îndoială (**sic!**)*, că la Cuvin* (**fals!**[374]) *s-au concentrat trupele regelui Vladislav al Ungariei, înaintea trecerii Dunării*[62].

Considerăm, deci, că Timbisko *a putut fi un alt nume al așezării de la Cuvin*[375] (**fals!**)*, nume care a fost înlocuit de cel maghiar oficial și care a dispărut după secolul al XVI-lea* (**fals!**)*. Numele* Cuvin - Kewe - *este de origine maghiară, din* kö*, "piatra"* (**fals!**)*.*

La Dibiskos-Cuvin exista, prin urmare, o parohie care depindea de episcopia de Braničevo (**fals!**)*. Este lesne de observat că localitățile identificate sunt situate pe o rază destul de mică în jurul acestui centru episcopal.*

Reamintim că [*prima*] *diploma lui Vasile II recunoștea o situație anterioară, din vremea țarului bulgar Samuel. Deci, parohia de Dibiskos aparținuse eparhiei bulgărești de Braničevo, la finele secolului al X-lea și în primii ani ai celui următor. Fiind vorba de un simplu cap de pod în fața cetăților Smederevo și Morava, documentul nu poate dovedi și extinderea jurisdicției acestei eparhii în interiorul Banatului.*

[61] *M. Gyóni, L'Eglise..., p. 46-49.*

În anul 2001, **Vasile MĂRCULEȚ** publică în limba engleză un articol despre Bizanţ şi formaţiunile politice din Transilvania şi Banat în secolele X-XI[376]:

Among the Orthodox bishoprics (**false**!) *founded by Basil II between 1019-1020 there was one located in the Banat* (**false**!)*,* Dibiskos (**false**!)*, whose name could be a distorted form of the ancient Tibiscum (Jupa)* (**false**!) *or Tibiscos (Timiş)* (**false**!)*. It was subordinated to the newly established Archbishopric of Ochrid*[22]*. ... the foundation of the* Bishopric (**false**!) of Dibiskos (**false**!) *(Tibiscos)* (**false**!)*, subordinated to the Archbishopric of Ochrid (around 1019-1020).*

În anul 2001, **Gerhardt HOCHSTRASSER** publică la Timișoara un studiu, în limba germană, în care analizează primordial numele urbei în limba germană (prima ocurență la *Peter von Rez*: *Tomespurg* (i.e. *Temeschburg*), 25.08.1396). Cu această ocazie el acceptă că:

Der erste urkundlich belegte Name für die hier and der Kleinen Temesch (der spätere Name lautet Begej) liegende Siedlung ist der aus 1020 kommende Beleg Dibiskos (**fälsch!**)*. Damals, im Mai 1020* (**fälsch!**)*, belegte eine kaiserlich-byzantinische Urkunde*[3] *den Erzpriester aus Dibiskos, aus einer Ortschaft, die zum Bistrum Branitzan (heute Braničevo* (**fälsch!**) *in Serbien) gehöte. Da ein zur griechischen Kirche gehörender Erzpriester nur in einer wichtigen Siedlung residiert haben kann, mussten in Dibiskos* (**fälsch!**) *zumindest eine Kirche* (**fälsch!**) *und etwa 50 Wohnhäuser* (**fälsch!**) *gestan-*

---

[d] *Spezialkarte der osterreichisch-ungarischen Monarchie*, K.u.K. Militargeographisches Institut, Wien, 1877-1914, scara 1:75000, Zone 27, kol XXIV.: *Temes-Kubin*, Inland nach Aufnahme 1881, realizată între 1884–'96 de către *Ob*[*er*]*l*[*eutnan*]*t. Klenowski u*[*nd*] *Offic*[*ier*]. (**sic!**) *Leitner*, K.u.K Militärgeographisches Institut, Vervielfältigung vorbehalten, *Geripp. Oberj*[*ä*]*g*[*e*]*r. Rogozinski u*[*nd*]*. Contract-Arbeiter L. Schubert*, Nach Zeichenschlüssel 1894, Teilweise berichligt bis 2. I. 1912.

[374] *vide supra*.

[375] chiar dacă ar fi fost așa (dar **nu** e!), *unum argumentum, nulum argumentum* ... Pentru formele toponimice ale cetății Keve(vár) *vide* Györffy, 1987, pp. 317–319.

[376] Mărculeț, 2001, p. 44, 46.

den haben.

[3] *Urkunde Nr. 2 bei I. D. Suciu & Alexandru* (**sic!** *Radu*) *Constantinescu: Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului (= Urkunde zur Geschichte der Banater Metropolie), I. B*[*an*]*d. Timişoara 1980 ...*

Când discută problema celor două toponime *Tiuisco* de pe *Tabula Peutingeriana* G. Hochstrasser se bazează pe studiul lui I. D. Suciu din anul 1976 și scrie: *... zumal ja ein Dibiskos für 1020 belegt ist* (**fälsch!**)*, das eindeutig nach Temeschburg weist* (**fälsch!**)*. Die Möglichkeit, dass es im römerzeitlichen Banat zwei gleichnamige Ortschaften gegeben haben könnte, wiesen Bona un Petrovszky*[125] *anhand ihrer Vorarbeiten über die römischen Landstraßen im Banat (damals: Dacia ripensis* -**fälsch!**) *zurück, wobei sie aber den Ortsnamen Dibiskos* (**fälsch!**) *aus dem Jahre 1020 unerwähnt lassen* (reproș superfluu **-n.m.**)*. So haben sie es sich leicht gemacht, denn eine Stellungsnahme wäre schwer gewesen, hatte es im Hochmittelalter das antike Tibiscus neben Jupa doch längst nicht mehr gegeben.*

[125] *Petru Bona & Richard Petrovszky, Tibiscum și drumurile romane (= Tibiscum und die römischen Landstraßen). In: Studii și comunicări etnografice - istorie. II. B*[*an*]*d., S 377-388. - Octavian Răuț, Ovidiu Bozu & Richard Petrovszky: Drumurile romane în Banat (= Die Römerstraßen im Banat). In: Banatica, Iv* (**sic!** *IV*) *B*[*an*]*d., S. 135-159, Reșița 1977*[377].

În anul 2002, numismata **Ana-Maria VELTER** încearcă să ofere și un context istoric descoperirilor monetare, ocazie cu care spune că[378]:

În perioada conducerii lui Achtum relațiile Banatului cu Bizanțul au devenit foarte strânse (probabil **fals!**)*. În anul 1002, cu prilejul ocupării Vidinului de către Vasile al II-lea, Achtum vine aici și primește botezul în ritul grecesc, devenind astfel* foederat *sau vasal al imperiului* (**fals!**)*. În ceea ce privește organizarea ecleziastică a ducatului lui Achtum, prin cele două centre –* Morisena *și* Dibiskos (**fals!**) *– voievodul* (**sic!**[379]) *își afirmă oficial apartenența la sfera ortodoxiei* (și ținea 7 neveste! **-n.m.**)*. ...*

La Jupa-Tibiscum*, (castrul* (**fals!**) Bisiskos*,* Dibiskos (**fals!**)*), exista un puternic centru religios ortodox* (**fals!**)*, depinzând de episcopia de Branicevo* (**sic!** *Braničevo*)*, menționat la 1019 într-un document dat de Vasile al II-lea cu prilejul reorganizării patriarhiei de Ohrida. În perioada 1019-1020 Vasile al II-lea a depus numeroase* (**fals!**) *eforturi* (**fals!**) *pentru întemeierea* (**fals!**) *și consolidarea* (**fals!**) episcopatului Banatului[217] (**fals!**).

[217] *Suciu (1976), p. 1051-1057. El identifică Tibiscum cu Timișoara.*

În anul 2002, **Nicolae DURĂ** doar traduce și rezumă în limba franceză[380] textul său din 1987 (cu aceeași bibliografie desuetă de parcă nimeni nu a mai abordat subiectul vreme de 15 ani!):

Après l'ocupation de la Bulgarie occidentale par les Byzantins, l'empereur Basile II le Bulgaroctone a réorganisé l'évêché d'Ochride par trois diplômes donnés entre 1019–1020 (**sic!**)*. Par le premier, l'évêché de Dibiscos passa sous la juridiction de l'archevêché d'Ochride. Les recherches récentes précisent que «la cité ou le* castrum

[377] Hochstrasser, 2001, p. 11 (nota la p. 53) și 46 (nota la p. 71).
[378] Velter, 2002, p. 84.
[379] un *voievod* în fruntea unui *ducat*?
[380] Dură, 2002, p. 8/4.

Dibiscos (**faux!**) *de 1019–1020 n'est autre chose que l'actuelle Timişoara qui, dans tous les documents du XIII*[e] *siècle, apparaît sous le nom du castrum Timiş»*[10] (**faux!**). *Le castrum* (**faux!**) *épiscopal* Tibiscum (**faux!**) *fut l'un des sept soumis au diocèse de Moravia* (**faux!** *de Braničevo*) *avec le siège à Panciovo* (**faux!** *à Braničevo*), *suffragan à l'archevêché d'Ochride*[11]. *Certes, cette jurisdiction, dictée pars les intérêts politiques byzantins, porta des préjudices à l'indépendance politique et ecclésiastique des Roumains* (**absurdité!**).

Basile II le Bulgaroctone décida que les Roumains du Nord du Danube soient soumis (**faux!**) *eux aussi au siège épiscopal valaque* (**faux!**) *de Vidin* (**faux!**), *«nommé dans son diplôme suffragan à la juristiction de l'archevêque d'Ochride et plus tard de celui de Târnovo»*[12].

[10] *P. Prof. M. Păcurariu,* Istoria*..., vol. I, p. 210.*

[11] *I.D. Suciu,* Desfiinţarea castrului episcopal Timiş (1232) şi reînfiinţarea Mitropoliei Banatului (1947)*, dans «Îndrumător bisericesc», Timişoara, 1984* (**fals!** 1982), p. 227.

[12] *G. M. Ionescu,* Istoria Mitropoliei Ungrovlahiei*, vol. II, Bucarest, 1914, p. 20.*

În anul 2002, **Viorel ACHIM** se apleacă asupra structurilor ecleziastice şi politicilor confesionale în spaţiul balcano-carpatic în secolul al XIII-lea şi consideră necesar să amintească şi evenimente cu mult mai vechi (cu două secole!):

Bizantinii au revenit la Dunăre la limitele nord-vestice ale Peninsulei Balcanice în anul 1002, când Vasile II a cucerit Vidinul. În 1018 el a ocupat statul bulgar al lui Samuil, cu capitala la Ohrida. Vasile II a dispus reorganizarea ecleziastică a regiunii. Prin chrisobulul (**fals!** sigillion) *din 1019-1020 a suprimat patriarhia din Ohrida, reducând-o la rangul de arhiepiscopie. Centrul şi nordul Peninsulei Balcanice a fost pus sub jurisdicţia arhiepiscopiei de Ohrida*[2]*. Aceasta a avut caracter autocefal. Rostul acestei formule era acela de a lăsa noii arhiepiscopii mai largi de organizare bisericească dincolo de hotarele imperiului* (**fals!**). *În epoca bizantină arhiepiscopia de Ohrida avea - cum apare în listele episcopale - 22 de episcopii* (**fals!** 31)*, la care se adăuga episcopia vlahilor, amintită mai târziu*[3].

[2] *Pentru organizarea arhiepiscopiei de Ohrida şi istoria sa ulterioară, vezi H. Gelzer,* Das Patriarchat von Achrida. Geschichte und Urkunden*, Leipzig, 1902; St. Novaković,* Ohridska arhiepiskopija u početku XI veka. Hrisovulje cara Vasilija II od 1919 i 1020 god. Geografijska istraživanja*, în „Glas Srpska Kraljevska Akademija", LXXXVI, 1908, p. 1-62*. Iv. Snegarov, Istorija na Ohridskata arhiepiskopija, I, Sofija, 1924, p. 52 şi urm.

[3] *H. Gelzer,* Der Patriarchat von Achrida*, p. 10-11; idem,* Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche*, în BZ, II, 1893, p. 42-46.*

Episcopia vlahilor, care exista deja la 1087, cuprindea se pare un teritoriu cu concentrare de populaţie vlahă, detaşat de la o dioceză mai veche. Restul vlahilor, „răspândiţi în toată Bulgaria" (cum apare în diploma dată de împăratul Vasile II în mai 1020), erau supuşi celorlalte episcopii (**fals!**) *din zona de jurisdicţie a arhiepiscopiei de Ohrida. Vezi M. Gyóni,* L'évêché vlaque de l'archévêché bulgare d'Achris aux XIe-XIVe siècles*, în „Etudes Slaves et Roumaines", I, 1948, p. 148-159 şi 224-233.*

Cât timp imperiul [*bizantin*] *a fost prezent la Dunăre, astfel de episcopi* [*misionari*] *se aflaseră în dependenţă canonică de biserica bizantină. Ştim din documentele epocii că la nordul Dunării funcţionau organizaţii ecleziastice dependente de arhiepiscopia de Ohrida* (**fals!**). *Chrisobulul* (**fals!**) *lui Vasile II enumeră atât scaunele episcopale sufra-*

gane ale noii arhiepiscopii, cât şi centrele secundare (**fals!**) *subordonate fiecărei episcopii. La Dunăre, la frontiera cu Ungaria, se aflau episcopiile de Niš, Belgrad şi Braničevo. Între castrele* (**fals!**) *episcopale ale episcopiei de Braničevo (*Branitza*) este menţionat* Dibisiskos *(*Dibiskos (**fals!**)*,* Tibiskos*), identificabil, cel mai probabil, cu anticul Tibiscum (azi Jupa), în Banatul actual*[10]*. Aici rezida un episcop secundar* (**fals!**)*, cum desigur că au fost şi alţii în regiunile locuite de ortodocşi de dincolo de hotarul dunărean al imperiului. De asemenea, în această regiune din apropierea regatului Ungariei funcţiona episcopia de Vidin* (**fals!**)*, centru ecleziastic însemnat, care e de presupus exercitat autoritatea asupra teritoriului învecinat de la nordul Dunării* (**fals!**)*.*

[10] *Această identificare la M. Gyóni,* L'église orientale dans la Hongrie du XIe siècle*, în „Revue d'Histoire Comparée", XXV, 1947, nr. 3, p. 42–49. Ea a fost preluată de Gy. Moravcsik, Gy. Székely ş.a.*

Ocuparea ţinutului Braničevo [*de către Ioniţă Asan*] *nu a însemnat neapărat ridicarea de pretenţii în ce priveşte jurisdicţia ecleziastică a ţinuturilor de la nordul Dunării. E probabil ca apartenenţa la episcopia de Braničevo, prin intermediul* Dibiskos*-ului* (**fals!**)*, pe care o avusese cândva Banatul, să fi fost avută în vedere de suveranul balcanic*[381].

În anul 2002[382] (şi reluat în 2005[383]), **Petru IAMBOR** mai pune încă o dată pe hârtie în rezumat textul publicat (mai bine!) deja în 1980 şi reluat defectuos în 1994:

În ultimul timp (i.e. 1976/1980! **-n.m.**) *s-au emis păreri că la începutul secolului al XI-lea acel* Kastron (**fals!**) - Dibiskos (**fals!**) - Bisiskos - Tibiskos (**fals!**) *amintit alături de altele în diplomele din 1019 şi 1020 ale împăratului Vasile al II-lea Bulgaroctonul pentru reorganizarea* (**fals!** *organizarea*) *arhiepiscopiei de Ohrida, depinzând de episcopia de Branicevo* (**sic!** *Braničevo*)*, s-ar localiza la Timişoara*[45]*. În 1020 împăratul l-a investit pe arhiepiscopul Ioan de Ohrida cu puterea de a strânge tributul bisericesc de la toţi locuitorii, chiar şi de la vlahi şi de la turcii* (**fals!** *ungurii* -n.m.) *din părţile Vardarului*[46].

[45] *I.D. Suciu, în* RevIst*, VIII, 1976, p. 1050-1058; P. Iambor, în* ActaMN*, XVIII, 1980, p. 167-168.*

[46] Documenta Historiae Arpadiana *sub red. Györffy Gy, I, Budapest, 1992, p. 129-130* (**indicaţie bibliografică falsă! -n.m.**).

În teza sa de doctorat, publicată în anul 2002, **Ligia BOLDEA** face şi următoarele consideraţii[384]:

Importantă, pentru acelaşi început de secol XI, este şi semnalarea, în 1019, a castrului (**fals!**) *episcopal de Dibiscos* (**fals!**)*, interpretat de istorici ca Tibiscos, castru* (**fals!**) *aparţinând Arhiepiscopiei de Ohrida* (**fals!** *Episcopiei Branitza*)*, ce avea sub jurisdicţie tot nordul Dunării* (**fals!**)*, însumând 31 de eparhii. Identificarea pe teren a acestui castru* (**fals!**) *a generat noi controverse, el fiind plasat de unii istorici (Gyóni M., Morávcsik* (**sic!** *Moravcsik*) *G.* (**fals!**)*, R. Teodorescu* (**sic!** *Theodorescu*) *pe locul*

[381] Achim, 2002, pp. [115]–116, 117 şi 131.
[382] Iambor, 2002, p. 125.
[383] Iambor, 2005, p. 73.
[384] Boldea, 2002, pp. 136–137.

anticului Tibiscum (Jupa-Caransebeş), iar de către alţii pe locul Timişoarei de azi[16]*. Indiferent de care parte este adevărul, existenţa unui centru episcopal ortodox în Banat, la începutul secolului al XI-lea* (**fals!**)*, nu face decât să întărească cuprinderea acestei zone în aria creştinismului oriental.*

[16] Apud *M. Păcurariu,* op. cit.*, p. 223.*

În prima monografie istorică dedicată municipiului Timișoara după Revoluție, apărută în anul 2002, profesorul și istoricul **Ioan MUNTEANU** doar redă laconic[385]:

Istoricul I.D. Suciu lansează ipoteza edificării acestui castru (cetăţi) (**sic!**) [*Timiş*] *încă la sfârşitul mileniului I d. Hr., el fiind identic cu acel* **Dibiscos** (**sic!** Dibiskos; **fals!** Dibisiskos/Bisiskos) *amintit de Diploma împăratului Vasile al II-lea din anul 1019.*[17]

17. I. D. Suciu, Monografia Mitropoliei Banatului*, Timişoara, 1977, p. 38-39.*

În anul 2003, **Ioan HAȚEGAN** consideră că:

În această ordine de idei, acţiunea regalităţii [*maghiare contra lui Ahtum*] *nu se putea produce înainte de anii 1019–1020, dată la care împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul emite cele două* (**fals!** *trei*) *diplome privind organizarea ecleziastică a scaunului Ohridei. După cuprinsul acestor diplome, Ohrida avea jurisdicţie şi asupra episcopiei Branicevo* (**sic!** *Braničevo*) *(Serbia dunăreană), care, la rândul ei avea în Dibiskon* (**fals!**) *(Tibiskon* (**fals!**)*) – Tibiscum călugări bizantini* (**fals!**)*. Indiferent dacă acest Tibiscum era fostul castru roman sau actuala Timişoara*[28]*, rezultă dependenţa ecleziastică faţă de Bizanţ şi nu de Ungaria ; or, împăratul nu putea impune hotărârile sale unei regiuni aflate sub control străin* (**corect!** -n.m.).

28. Ioan Dimitrie Suciu, Contribuţii la problema continuităţii. Castrul Timiş*, în „Revista de istorie", Bucureşti, tom 29, nr. 7/1976, p. 1051–1058*[386].

Într-o istorie cronologică a relațiilor româno-elene publicată în 2003, **Stelian BREZEANU** scrie:

1019–1020. *Una dintre cele trei diplome ale împăratului bizantin Vasile II, prin care reorganiza biserica din Bulgaria după capitularea Ţaratului lui Samuil, conţine şi lista episcopiilor supuse arhiepiscopiei autocefale din Ohrida, care lua locul patriarhiei bulgare. Între episcopiile aflate în subordinea noii arhiepiscopii figurează şi cea din Branicevo* (**sic!** *Braničevo*)*, de pe malul drept al Dunării, de care ţineau şase castre* (**fals!**) *episcopale. Printre acestea din urmă apare şi* Dibiscos (**fals!**)*, identificat de istorici cu anticul Tibiscus, din Banat* (**fals!** nu doar cu acesta[387])*.* ***Acest fapt atestă existenţa unei episcopii româneşti*** (**fals!**) ***pe malul stâng al Dunării, la 1020****, asupra căreia se întindea* (**fals!**) *autoritatea bisericii episcopale din Branicevo* (**sic!** *Braničevo*)*. Ea trebuie să fi avut o existenţă scurtă; după 1028-1030 nu mai apare în surse, dispărută, probabil, în împrejurările expansiunii maghiare în Banat*[388]*.*

În același an, **Adrian BEJAN** revine asupra chestiunii *Dibiskos*:

En ce qui concerne l'ancienneté de la cité de Timişoara, on admet de plus en plus

[385] Munteanu, Munteanu, 2002, p. 38.

[386] Hațegan, 2003, p. 41.

[387] În acest moment toate cele trei ipoteze avansate de către Gyóni M. în 1946/'47 au deja "partizani" proprii în istoriografia românească.

[388] Brezeanu *et alii*, 2003, p. 65.

(**faux!**) *l'identification du camp fortifié* (**faux!**) *Dibiskos* (**faux!**)*, mentionné à 1019, au camp fortifié* (**faux!**) *Temes* (**faux!**)*, mentionné par le géographe arabe Âl-Idrisi au milieu du XIIe siècle* (**faux!**)*, important centre économique, ville de début, futur centre du comitat de Timiş (1177* (**faux!**)*), la première attestation de la cité étant de l'année 1212* (**faux!**) *(IAMBOR 2002, 124-127).*

Une autre nouvelle, qui prouve l'intensité de la vie religieuse dans cette zone, este celle concernant le diocèse (**faux!**) *de Dibiscos* (**faux!**)*. Ainsi, dans l'un des chartes édités par l'empereur Basile IIe le Bulgarocton (976-1025) entre 1019-1020, par lequel on réorganisait le Diocèse* (**faux!** *organisait l'Archidiocèse* -n.m.) *d'Ohrida, figurait aussi le diocèse de Branitza (Branicevo d'ajourd'hui* (**faux!**)*, sur la rive droite du Danube), avec six "camps* (**faux!**) *fortifiés* (**faux!**) *épiscopaux", l'un de ces camps fortifiés* (**faux!**) *portant le nom de Dibiscos)* (**faux!**) *(PĂCURARIU 1996, 223). Certains historiens, considérant Dibiscos* (**faux!** *Dibiskos*) *comme la transcription grecque byzantine de la forme Tibisco, ont identifié le camp fortifié* (**faux!**) *respectif avec l'habitat romain Tibiscum (aujourd'hui Jupa, dép. de Caraş-Severin) (PĂCURARIU 19, 224). Entre 1019-1020, l'ancien municipe Tibiscum n'existait plus, à côté de lui se formant un village nouveau, le siège d'un "jupanat" (ducat)* (**faux!**)*, d'où le nom de Jupa. Donc, le camp fortifié* (**faux!**) *Dibiscos* (**faux!**)*, mentionné en 1019-1020 doit être placé dans la zone de la ville de Timişoara d'aujourd'hui (sur le Timiş), la charte confirmant une situation antérieure, quand "le camp fortifié* (**faux!**) *de Timiş"* (**faux!**) *figurait comme le centre religiuex de la population romaine de Banat (SUCIU 1977, 44; BEJAN 1995).*

Il y a donc, pour le début du XIe siècle, une nouvelle certaine (**faux!**) *sur l'existence d'un diocèse orthodoxe* (**faux!**) *dans ce territoire. Mais on ne sait pas exactement combien de temps a-t-il fonctionné. Probablement qu'à la suite des événements mentionnés, il a cessé son existence (PĂCURARIU 1996, 244). L'historien I. D. Suciu considère qu'il a continué à exister jusqu'en 1232, lorsque le camp fortifié* (**faux!**) *épiscopal du Timiş* (**faux!**) *a cessé son activité, à la suite des pressions exercitées par l'archevêque* (**faux!**) *de Cenad, à l'ordre du Pape, le centre religieux se retirant, probablement, à Mehadia* (**faux!**) *(SUCIU 1977, 44)*[389].

Textul este reluat *ad-litteram* peste trei ani într-o carte[390].

În anul 2004, **Flavius SOLOMON**, în cartea sa dedictă începutului de Ev Mediu moldovenesc, consideră necesar să menționeze:

Pentru prima jumătate a secolului XI este atestată documentar extinderea autorității Scaunului episcopal de Braničevo asupra regiunilor din proximitatea castrului (**fals!**) *Dibiskos* (**fals!**) *(Bibiskos* (**fals!** *Bisiskos* -n.m.)*), considerat a fi identic cu Tibiscumul antic (Jupa, județul Caraş-Severin)*[56] (**fals!** nu doar cu acesta)[391].

În același an, **Adrian ARDEȚ** și **Lucia Carmen ARDEȚ** publică o carte despre anticul *Tibiscum* de lângă Jupa (jud. Caraș-Severin) și consideră că *Pentru a înţelege mai bine rolul jucat în antichitate de către comunitatea creştină de la Tibiscum vom analiza un document datat cu 760 de ani mai târziu* (**incredibil!** -n.m.).

[389] Bejan, 2003, pp. 471, 474–475.
[390] Bejan, 2006, p. 157, 159.
[391] Solomon, 2004, p. 77.

Este vorba de trei diplome emise între anii 1019-1020 de către împăratul bizantin Vasile al II-lea care organizează patriarhia de Ohrida. Originalele nu s-au păstrat, dar în forma lui actuală textul e cuprins într-un hrisov din 1272 (**fals!** *1273*) *prin care împăratul Mihail VIII Paleologul confirmă privilegiile mitropoliei* (**fals!** *arhiepiscopiei*) *de Ohrida.*

Între episcopia de Niş şi cea de Belgrad se află enumerată episcopia Moraviei (**fals!**) *cu reşedinţa în Branitza:*

*„τον επισκοπον Βρανιτυισ εισ τιν Βρανιτζαν, και τον Μοροβισκον, και τον Σφεντερομον και τον Γροντσον και τον **Διβισισκον** και τον Ιστραaγλαγγαν και τον Βροδαρισκο, ψλιριψοθσ 15 και παροιψοθσ 15 ”*

În fapt, textul[392] ar fi trebuit să arate așa: „Καὶ τὸν ἐπίσκοπον Βρανίτζης εἰς τὴν Βράνιτζαν καὶ τὸν Μορόβισκον καὶ τὸν Σφεντέρομον καὶ τὸν Γρόντσον καὶ τὸν Διβίσισκον καὶ τὴν ’Ισταaγλάγγαν καὶ τὸν Βροδάρισκον κληρικοὺς 15 καὶ παροίκους 15”.

Adică „Episcopul de Braniţa (i.e. *Braničevo* -n.m.) *să aibă în Braniţa, Morobiscos, Sfenteromon, Grontson, Dibisiskos, Istraaglaggam şi Brodarisko, 15 clerici* (**fals!**) *şi 15 jeleri* (**sic!**)”[176].

În numeroase (**fals!** una singură, restul fiind doar citări -n.m.) *lucrări apărute s-a demonstrat faptul că* Διβισκοσ şi Τιμπισκο (**sic!** Τιμπίσκο și Τημπήσκο), *reprezintă transcripţia în limba greacă bizantină a formei fonetice „Tibisco” de limbă străină*[177].

Dacă acceptăm ca sigură această ipoteză, care este cea mai veridică, atunci putem afirma că după mai bine de 700 de ani Tibiscumului i se recunoaşte rolul jucat în antichitate prin existenţa unei puternice comunităţi creştine (**incredibil!** -n.m.).

[176] *I. D. Suciu,* Istoria Mitropoliei Banatului*, Timişoara 1977, p. 39-40.*

[177] *Ibidem*[393].

Publicată în anul 2004 și republicată doi ani mai târziu, *Din cronologia județului Timiș* aflăm că:

1020 Mai (**fals!**) *Constantinopol: Vasile al II-lea Bulgaroctonul enumeră, printre episcopiile* (**fals!**) *supuse autorității arhiepiscopiei de Ohrida, și pe cea de la Dibiskon* (**fals!**)*/Tibiscus*[394].

În anul 2004, într-un compendiu de istorie a României, **Tudor SĂLĂGEAN** spune:

... centrul și sudul Banatului, regiune în care diplomele din 1019-1020 ale împăratului bizantin Vasile al II-lea Macedoneanul atestă (**fals!**) *existența, la* Dibiscos (**fals!**) (Tibiscos -**fals!**)*, a unui centru religios* (**fals!**) *aflat în subordinea episcopiei de Braničevo, care depindea, la rândul ei, de arhiepiscopia Ohridei*[395].

---

[392] Singura sursă bibliografică indicată de către A. și L. C. Ardeț pentru proveniența acestui text grecesc oferit de către ei este *I. D. Suciu,* Istoria Mitropoliei Banatului*, Timişoara 1977, p. 39-40*, doar că acolo literele sunt redate fonetic. Îmi pare că acel text a fost doar rescris ...

[393] Ardeț, Ardeț, 2004, p. 95.

[394] Dudaș *et alii*, 2004, p. 13; Dudaș *et alii*, 2006 (probabil contribuția lui Ioan HAȚEGAN).

[395] Sălăgean, 2004, p. 153.

În același an, **Vasile V. MUNTEAN** se bazează, din nou, pe o singură monedă emisă de către Vasile al II-lea, care a fost găsită *în apropiere Timișoarei*, pentru a susține localizarea *Tibiskos* aici[396]:

Nu mai puțin, încercarea unor slujitori ai muzei Clio de a localiza castrul (**fals!**) *episcopal Tibiskos* (**fals!**) *în altă parte*[28] *decât la Timișoara* (**fals!**)*, nu are sorți de izbândă*[29]*; în Istoria românilor*[30] *amplasarea este imprecisă. În apropierea Timișoarei s-a descoperit tocmai* (**fals!** *ante* mai 1987) *o monedă* (**!**[397]) *de la împăratul Vasile II Bulgaroctonul, emitentul hrisovului cu pricina*[31]*; despre o altă monedă „vasiliană" descoperită în restul Banatului nu avem cunoștință. Nici „transferul" la Jupa-Tibiscum*[32] *nu se confirmă, pentru că toponimul Tyvisc sau Tövisc invocat (chipurile, că ar reproduce anticul Tibiscum) apare, e adevărat, în 1440 în unele documente bănățene redactate în latină, dar la 1447 este citit și transcris de către editor* (i.e. *PESTY Frigyes* **-n.m.**) (**fals!**)[398] *în chip corect: Tyws = Teiuș* (**fals!**) *sau Spini*[33].

[28] *Al. Madgearu,* The Church Organization of the Lower Danube between 961 and 1020*, EBPB, IV, p. 82 (se decide pentru Cuvin); D. Țeicu,* Banatul montan în Evul mediu*, Timișoara, 1998, p. 341-2 (optează pentru Jupa-Tibiscum).*

[29] *I. D. Suciu,* Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 40; V. V. Muntean,* Bizantinologie*, I, p. 145.*

[30] [*V. V. Muntean,* Bizantinologie*,*] *Vol. III, p. 296.*

[31] *V. V. Muntean,* Contribuții*..., p. 76, n. 72.*

[32] *D. Țeicu,* op. cit.*, p. 341-342.*

[33] *V. V. Muntean,* Contribuții*, p. 92.*

Anul următor (2005), *Pr. Prof. univ. dr.* **Vasile V. MUNTEAN** se auto-plagiază:

Un hrisov emis de același imperator [*Vasile II*] *(1019/1020) atestă existența* (**fals!**) *unui castru* (**fals!**) *eparhial Bisiskos,* ***Tibiskos*** (**fals!**)**-*Tibiskon*** (**fals!**) *(Timișoara)* (**fals!**) *sub ascultarea arhiepiscopiei de Ohrida ce depindea direct de împăratul „Bulgarocton" (21/*35*; 23/*45*). Încercarea unor herodoți (20/*82*; 7/*14*) de a localiza această cetate* (**fals!**) *episcopală în altă parte decât la Timișoara, n-are sorți de izbândă (31/*40*); în „Istoria Românilor", III, (17/*296*) amplasarea este imprecisă. În apropiere Timișoarei s-a descoperit tocmai* (**fals!** *ante* mai 1987) *o monedă de la Vasile II, emitentul edictului cu pricina (22/*76, n.72*); despre o altă monedă „vasiliană" descoperită în restul Banatului nu avem cunoștiință. Nici „transferul" la Jupa-Tibiscum*

[396] *vide supra* Muntean, 1990; Muntean, 2004, pp. 238/6–239/7.

[397] În fapt, unicitatea descoperirii se interpretează chiar contrar expectanței lui V. V. Muntean; *... emisiunile de nomismata tetartera de la Vasile al II-lea și Constantin al VIII-lea (976 - 1025), ... reprezintă cele mai comune monede bizantine din secolul al XI-lea, care apar în descoperirile de la Dunărea de Jos, din Dobrogea până în Oltenia, și din Transilvania, până în Moldova. Ele au ajuns aici ca urmare a unor subsidii masive acordate de autoritățile imperiale, probabil ca răsplată a participării trupelor de pe frontiera dunăreană la înfrângerea definitivă a Bulgariei, în 1018. Răspândirea masivă a monedelor de acest tip la nord de Dunăre poate fi considerată ca reprezentând o urmare a implicării unor mercenari localnici în armata imperială sau a unor feudali locali aliați cu bizantinii la acest lung și sângeros conflict* (Vîlcu, Dima *et alii*, 2001, pp. 26–27).

[398] *vide* **Anexa I**.

*(36/*341-342*) nu se confirmă, pentru că toponimul* Tyvisk *sau* Tövisk *invocat (chipurile, că ar reproduce anticul Tibiscum) apare, e adevărat, în 1440 în unele documente bănățene redactate în latină, dar la 1447 este citit și transcris de către editor* (i.e. *PESTY Frigyes* **-n.m.**) (**fals!**)[399] *în mod corect* Tyws *=Teiuș* (**fals!**) *sau Spini (22/*92*).* ...

Referitor la Ohtum, am discutat problema castrului (**fals!**) *de la Timișoara din anii 1019/20 care își va continua rosturile bisericești până prin 1232* (**fals!**) *când, după desființarea episcopiei de Braničevo* (**fals!**)*, Mehadia va deveni un centru al ortodoxiei bănățene* (**fals!**) *până în anul 1428* (**fals!**)*; canonic atârna de Mitropolia Severinului* (**fals!** aceasta este înființată doar în anul 1370 -n.m.)*, după toate probabilitățile*[400].

17. ***Istoria Românilor*** *(tratatul academic), București, Ed. Enciclopedică, vol. II și III, 2001;*

20. Madgearu, Al., ***The Church Organization of the Lower Danube between 961 and 1020****, ,,E.B.P.B", IV, Iași. Trinitas, 2001;*

21. Munteanu, V.V., ***Organizarea mănăstirilor românești în comparație cu cele bizantine, până la 1600****, extras din,,S.T.", București, 1984;*

22. Munteanu, V.V., ***Contribuții la istoria Banatului****, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1900;*

23. Munteanu, V.V., ***Bizantinologie****, I-II, Timișoara, Ed. Învierea, 1999, 2000;*

31. Suciu, I.D., ***Monografia Mitropoliei Banatului****, Timișoara, Ed. Mitropoliei, 1977;*

36. Țeicu, D., ***Banatul montan în Evul mediu****, Timișoara, Ed. Banatica, 1998;*

Tot în același an 2005, **Vasile V. MUNTEAN** își republică teza de doctorat din 1984[401].

În anul 2005, **Vasile MĂRCULEȚ** publică în limba engleză considerațiile sale despre relațiile lui Achtum cu imperiul bizantin:

Secondly, we know that in the territories of Achtum's voivodeschip, there existed the Bishopric (**false!**) *of Dibiskos* (**false!**) *since 1019-1020, the diocese* (**false!**) *being under the jurisdiction of the Archbishopric of Ochrid* (**false!**)*. Wich will have being its fate after 1028-1030? ... On the religious level, an approach to Byzantium was carried out by conffering the episcopal rank* (**false!**) *to the local church* (**false!**) *– The Bishopric* (**false!**) *of Dibiskos* (**false!**) *– which was under the jurisdiction* (**false!**) *of the Archbishopric of Ohrida*[402].

În *Cronologia Banatului* (*934–1552*), publicată în anul 2006, **Ioan HAȚEGAN** este mult mai categoric decât fusese cu trei ani înainte:

1020 Mai *Constantinopol – Împăratul bizantin Vasile al II-lea, ,,Bulgaroctonul" enumeră, printre episcopiile* (**fals!**) *supuse autorității arhiepiscopiei de Ohrida, şi pe cea de la Dibiskon* (**fals!** *Dibiskos* **-fals!**) *(Tibiscus* (**fals!**) *din Banatul de azi) (I. D. Suciu–R. Constantinescu, I, p.18)*[403].

Pentru a redeveni imediat dubitativ într-o altă lucrare:

... la 1019 apare o reşedinţă episcopală (**fals!**) *Dibiskon* (**fals!** *Dibiskos*)*, aşezată fie*

[399] *vide* **Anexa I**.
[400] Muntean, 2005, p. 76, 77.
[401] Muntean, 2005a (*vide supra* la V. V. Muntean sub anul 1984).
[402] Mărculeț, 2005, p. 160, 161.
[403] Hațegan, Boldea, Țeicu, 2006, p. 16.

la Jupa, fie la Timişoara[404].

În același an 2006, orădeanul **Ioan CRIȘAN** scrie[405]:

Dependența bisericilor și mănăstirilor din sudul Crișanei de mitropolia din Ohrida prin castrul episcopal Dibiskos (**fals!**) *(Tibiscum sau Timişoara) pare posibilă dacă actul emis de împăratul Vasile al II-lea prin anii 1019-1020*[88] *este privit ca o încercare de a domina biserica mureșană* (exista? -**î.m.**) *într-o perioadă de ascensiune a Imperiului Bizantin*[89]*. Dovezi concludente privind dependența reală a ierarhiei ortodoxe din părțile de sud ale Crișanei și din nordul Banatului de scaunul aminit în evul mediu timpuriu însă nu sunt.*

[88] *Suciu, Constantinescu, I, 1980, p. 21.* (i.e. Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului).

[89] *Glück, 1980b, p. 102.* (i.e. Cu privire la istoricul părților arădene în epoca voievodatului lui Ahtum, *în* Studii privind istoria Aradului*, București, 1980).*

Se presupune că în părțile Aradului și-a făcut simțită influența centrul religios din castrul (**fals!**) Dibiskos (**fals!**) *integrat ierarhic până la 1232* (**fals!**) patriarhiei (**fals!** *arhiepiscopiei*) de Ohrida. *Localizarea lui Dibiskos în lumina unor noi interpretări mai la sud, la Cuvin (Kewe)*[188] (**fals!**)*, face ca influența sa până la Mureș să pară mult mai redusă ca intensitate. Acest centru și-a încetat activitatea în prima parte a secolului al XIII-lea* (**fals!**) *în urma presiunii episcopiei catolice de Cenad*[189] (**fals!**).

[188] *Madgearu, 2001 b, p. 19* (i.e. Organizarea bisericească la Dunărea de Jos în perioada 971-1020).

[189] *Suciu, 1976, p. 37, 43* (i.e. Contribuții la problema continuității. Castrul Timiș).

În lucrarea sa de doctorat din 2005[406], publicată anul următor, pe urmele lui Nelu ZUGRAVU (1997), **Sorin MARȚIAN** localizează *Dibiskos* la Jupa (jud. Caraș-Severin), pe care o mută până în județul Hunedoara[407] și nimeni din comisia sa de doctorat nu a observat "porumbelul"!

În anul 2006, **Petru BONA** republică cartea sa dedicată episcopiei Caransebeșului, într-o ediție cu mult mai multe pagini, dar rămâne la crezul său dintâi:

După înfrângerea (**fals!**) *bulgarilor de către împăratul Vasile al II-lea (976-1025), acesta a înființat în anul 1019 patriarhia* (**fals!**) *de Ohrida, pe care a ridicat-o la rangul de arhiepiscopie. Între eparhiile subordonate* (**fals!**) *este menționată și cea de la Divisiskos*[31] (**fals!**)*. Bizantinologul maghiar M. Gyöni* (**sic!** Gyóni)*, urmărind variantele din diferite manuscrise* (**fals!**)*, Dibiskos, Divissiskos, Tibisko, Timpisko* (**toate** sunt **false!**)*, arată că aceste denumiri nu sunt altceva decât transcripția* (**sic!**) *în limba greacă – bizantină a formei Tibisko. Deci, după acest autor, în Banat a existat în anul 1019 un centru bisericesc de rit răsăritean, un castru episcopal în localitatea Tibiscum - Caransebeș*[32] (**fals!**)*. Tibiscum era dependent de episcopia de Branicevo* (**sic!** Braničevo)*, despre care vorbește în 1019-1020 primul dintre cele trei hrisoave emise de Vasile al II-lea,* (**sic!**) *arhiepiscopiei de Ohrida și care pare a fi*

[404] Haţegan, 2006, p. 16.
[405] Crișan, 2006, p. 47, 96.
[406] Marțian, 2005.
[407] Marțian, 2006, p. 122 (*apud* Muntean, 2007, p. 39).

anticul Tibiscum (Jupa)[33]*. Arhiepiscopia de Ohrida este amintită în documente şi în anul 1020, când avea sub juristicţiea sa tot nordul Dunării* (**fals!**)*, însumând 31 de eparhii*[34]*. Deci diploma*

[31] *H. Gelzer,* Ungedruckte und wenig bekannte Bitumervenzeichnisse der Orientalischen Kirche*, Bizantinische Zeitschrift, 1893, 11-52. p. 42. I.D. Suciu, R. Constantinesc,* op. cit. (i.e. Documente privitoare la istoria mitropoliei Banatului) *Document 2, p. 21. Nu este exclusă posibilitatea existenţei unei episcopii la Tibiscum chiar înainte de anul 870* (**fals!**)*, vezi E. Stănescu,* Byzance et les Pays Roumains aux IX-XV siècles*, Raports, XIV-e Congres international des etudes Byzantines, Bucarest, 6-12 sept. 1971, p. 15.*

[32] *M. Gyöny* (**sic!** Gyóni)*,* A keleti egyhaz jelentkösze a Temes videken Szent Istvan Karaban (**sic!** A keleti egyház jelentkezése a Temes vidékén Szent István korában)*, „Magyar Nyely* (**sic!** Nyelv)*", 1946, p. 43-49. Al. Elian,* Les rapports bizantino-roumains*, „Bizantinoslavica", 1958, XIX, nr. 2, p. 215, R. Teodorescu* (**sic!** Theodorescu)*,* Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti*, Bucureşti, 1974, p. 77.*

[33] *R. Teodorescu* (**sic!** Theodorescu)*, op. cit. p. 77. Localitatea apare sub denumirea de Tibiscum până în sec. XV* (**fals!**)*, cunoscută apoi sub denumirea de Jupa, denumire păstrată şi azi, ceea ce demonstrează că anticul Tibiscum a fost locuit fără întrerupere* (**fals!**)*, a devenit mai târziu, în timpul convieţuirii cu slavii, sediul unui jupanat* (**fals!**)*. Mai târziu acest centru s-a mutat* (**fals!**) *în Caransebeş.*

[34] *N. Sesan* (**sic!** M[ilan]. Şesan)*, în M.A., 1972, nr. 11-12, p. 887. Hegemonia bizantină durează până în secolul XI* (**fals!**)*, când centrul de greutate se deplasează în Occident, ca urmare a puternicelor afirmări ale noilor popoare crescute în şcoala bisericii catolice, vezi,* (**sic!**) *pe larg la D. Zamfirescu,* Ortodoxie şi romană-catolicism în specificul existenţei lor istorice*, Bucureşti, 1992, p. 28. Orientul creştin* [p. 20] *bizantino-ortodox a concentrat la sfârşitul antichităţii şi începuturile evului mediu vitalitatea istorico-spirituală a lumii creştine. Până în secolul XI, forţa politică, militară, economică şi spirituală a lumii creştine este reprezentată de această mare realitate istorică ce se cheamă lumea bizantină, al cărui simbol este oraşul Constantinopol.*

1019 nu face altceva decât să confirme (**fals!**) *o situaţie anterioară şi anume în care Tibiscum figura ca centru bisericesc al populaţiei daco-romane din această parte a Banatului*[408] (**fals!**).

În 2007, **Vasile V. MUNTEAN** revine tangenţial asupra problemei *Dibiskos*[409]:

În subsidiar, patriarhatul ohridian redus în 1018 de Vasile II Bulgaroctonul la treapta de arhiepiscopie (*autocefală* -n.m.)*, cuprindea aproximativ teritoriul fostei arhiepiscopii Justiniana Prima*[55]*, dar Vidinul – de reţinut – n-avea rangul arhiepiscopal*[56]*.*

Dată fiind împrejurarea că teritoriul dintre Dunăre şi Mare (Dobrogea) mereu a avut o populaţie în mare parte românească, socotim exacerbată presupunerea că la Garvăn sau Niculiţel (Isaccea) ar fi fiinţat, în secolul X, episcopii bulgare[89]*. Dibiskos* (**fals!**) *din Banat (de la 1019) prin Vidin* (**fals!** *prin Braničevo* -n.m.) *atârna de Ohrida, arhiepisopie ce depindea direct de împăratul constantinopolitan Vasile II. Deunăzi s-a identificat iarăşi cu Jupa (din – sic*[*!*] *– jud. Hunedoara)*[90]*, cu Cuvin*[91] *ş.a.m.d. Acest castru* (**fals!**) *episcopal, mai plauzibil, poate fi localizat la Timişoara*[92]*. Nu există vreo mărturie sigură că* Dibiskos (**fals!**) *a avut şi o mănăstire*[93]*. Într-un repertoriu al edi-*

[408] Bona, 2006, pp. 19–20.

[409] Muntean, 2007, pp. 36–37.

ficiilor cultice[94]*, însă, trebuie inclusă şi mănăstirea Tosani sau Rosanu din sudul Banatului (cumpăna sec. IX-X)*[95].

[89] [*S.*] *Marţian, op. cit., p. 141.* Contra: *pr. acad. M. Păcurariu,* ***Istoria Bisericii ortodoxe române****, I, Bucureşti, 1991, p. 228; I. Barnea,* Date despre Mitropolia Tomisului*, în* ***Izvoarele creştinismului românesc****, Constanţa, 2003, pp. 203-209 (despre mitropoliţii Anichit şi Vasile din sec. X-XI);* ***Istoria Românilor****, III, planşa 10 (cruce-engolpion, purtată obişnuit de un episcop).*

[90] *S. Marţian, op. cit., p. 122.*

[91] *Al. Madgearu, The Church Organization of the Lower Danube between 961 and 1020, în* **Études Byzantines et Post-Byzantines***, IV, Iaşi, 2001, p. 82.*

[92] *Muntean, Contribuţii..., pp. 73 şi 78 (n. 72).*

[93] *A. M. Velter, op. cit., p. 159, n. 478.*

[94] *S. Marţian, op. cit., p. 87.*

[95] *Muntean,* **Exegeze***..., p. 75.*

Tot în anul 2007, **Valentin BUGARIU** afirmă:

În Bizanţ, după înfrângerea bulgarilor de către Vasile Bulgaroctonul (1018) s-a înfiinţat Patriarhia (**fals!** *arhiepiscopia*) *Ohridei, devenită autocefală, bucurându-se de o largă autonomie bisericească. Ei, îi era subordonată canonic Episcopia de Branicevo* (**sic!** Braničevo)*, căreia îi era supus şi castrul* (**fals!**) *episcopal de la Dibiskos* (**fals!**)*, existând astfel din 1019 un centru ierarhic al Banatului* (**fals!**)*. Majoritatea cercetătorilor înclină să identifice episcopia cu Jupa (Caransebeş), Alexandru Elian şi Răzvan Theodorescu o identifică cu vechiul Tibiscum, iar I. D. Suciu cu Timişoara. După părerea ultimului istoric menţionat, în anii 1019-1020, castrul Tibiscum nu mai exista*[410].

În același an, **Stelian BREZEANU** publică o istorie a imperiului bizantin în care expune și ce crede el despre problema Dibiskos[411]:

Una dintre cele trei diplome (i.e. *prima* **-n.m.**) *ale împăratului bizantin Vasile II, prin care reorganizează biserica din Bulgaria după capitularea ţaratului lui Samuel, conţine şi lista episcopiilor supuse arhiepiscopiei autocefale din Ochrida, care lua locul patriarhiei bulgare. Între episcopiile aflate în subordinea noii arhiepiscopii figurează şi cea din Branicevo* (**sic!** Braničevo)*, de pe malul drept al Dunării, de care ţineau şase castre* (**fals!**) *episcopale. Printre acestea din urmă apare şi* Dibiscos (**fals!**)*, identificată de istorici cu anticul Tibiscus, din Banat* (și cu Timișoara și Kovin **-n.m.**)*. Acest fapt atestă* (**fals!**) *existenţa unei episcopii româneşti* (**fals!**) *pe malul stâng al Dunării, la 1020, asupra căreia se întindea autoritatea bisericii episcopale din Branicevo* (**sic! fals!**[412])*. Ea trebuie să fi avut o existenţă scurtă; după 1028-1030 nu mai apare în surse* (**fals!**[413])*, dispărută, probabil, în împrejurările expansiunii maghiare în Banat* (**fals!**)*.*

În anul 2007, spre lauda sa, **Dumitru ŢEICU** repudiază unele din cele scrise cu aproape un deceniu în urmă[414]:

---

[410] Bugariu, 2014, p. 105.

[411] Brezeanu, 2007, p. 227.

[412] cum putea să se întindă asupra unei *episcopii* autoritatea unei *biserici*, chiar episcopale?

[413] în fapt, este vorba de o ***menționare unică*** la ~1019–1020 ...

[414] Țeicu, 2007, pp. 26–27 (*vide* și p. 185).

Politica ofensivă a împăratului bizantin Vasile al II-lea (976-1025) a adus în anul 1018 (**fals!** mai repede -n.m.) *frontiera nordică a imperiului pe linia Dunării, odată cu crearea* themei *bizantine* Paradunavon*. Actele împăratului Vasile al II-lea din anii 1019-1020, ce au avut menirea de a reglementa situaţia administrativă şi canonică a arhiepiscopiei de Ohrida care îngloba de fapt teritoriul fostei patriarhii bulgare din vremea ţarului Sam*[*u*]*el, aduc lumini şi asupra structurilor ecleziastice din spaţiul bănăţean*[80]*. Actele imperilui bizantin au fost emise cu un scop precis la cererea arhiepiscopului Ioan şi ele conţin informaţii cu privire la episcopiile sufragane şi la „castrele”* (**fals!**) *aparţinătoare acestora*[81].

Diploma din 1019 a consemnat pe frontiera dunăreană episcopia de la Braničevo cu „castrele” (**fals!**) *episcopale la Morava, Semendria, Gročka,* Tivisco (**fals!**) *şi* Brodsko-polje[82]*, urmată de episcopia de Belgrad cu „castre”* (**fals!**) *la Gradac, lângă Valjevo şi Bela Crkva*[83]*. A doua chartă a împăratului bizantin din 1020 a consemnat în zona dunăreană şi episcopia de Vidin între cele 30* (**fals!** *31* -n.m.) *de dioceze ce* (**sic!** *care*) *formau spaţiul administrativ şi canonic al arhiepiscopiei de Ohrida*[84].

Integrarea Banatului în structurile canonice şi administrative ale arhiepiscopiei de Ohrida, în mod global ori numai formal, la începuturile

[80] *Gyöni* (**sic!** Gyóni)*, 1947, p. 49.*
[81] *Madgearu, 2001, p. 14-15.*
[82] *Gyöni* (**sic!** Gyóni)*, 1948, p. 148-149.*
[83] *Gyöni* (**sic!** Gyóni)*, 1948, p. 151.*
[84] *Gyöni* (**sic!** Gyóni)*, 1948, p. 152.*

veacului al XI-lea, a fost mult discutată în istoriografie, pornind de la informaţiile izvoarelor diplomatice bizantine amintite mai sus. Identificarea „castrului” (**fals!**) *episcopal* Dibiscos (**fals!**) *a suscitat opinii diverse, fiind plasat, de obicei la Jupa, anticul Tibiscum*[85] *dar şi la Timişoara*[86]*. Istoricul maghiar Mathias Gyöni, cel ce a abordat în mod special localizarea acestuia a adus argumente filologice şi istorice din cronici mai târzii din secolul al XV-lea, pentru localizarea sa la Kovin, la vărsarea Timişului în Dunăre*[87] (**fals!**)*. Opinia sa a fost recent reluată şi susţinută în istoriografia română de Al. Madgearu*[88]*. Desigur absenţa oricărei dovezi arheologice despre o locuire în secolele X-XII la Jupa, după mai bine de patru decenii de cercetări, constituie un argument dificil de înlăturat într-o pledoarie de localizare aici, în anticul Tibiscum, a unui centru episcopal în secolul al XI-lea. Amplasarea „castrului” episcopal Bela Crkva, din episcopia de Belgrad, în sudul Banatului am susţinut-o cu ceva vreme în urmă, pornind de la sugestia întâlnită la Gyöni, pe de o parte şi susţinută de argumente arheologice*[89]*. O privire atentă asupra spaţiului geografic al episcopiei Belgradului în veacul al XI-lea, unde prezenţa bizantină a fost importantă şi consistentă, sugerează că jurisdicţia acesteia se întindea înspre sud* (**sic!** SV -n.m.)*, pe valea Savei, unde era dealtminteri şi celălalt centru episcopal Bela Crkva la nord-vest de Valjevo*[90].

Deciziile luate de împăratul bizantin Vasile al II-lea în domeniul ecleziastic au vizat o schimbare de statut a patriarhiei bulgare de la Ohrida într-o arhiepiscopie dar, în acelaşi timp, ele confirmau structuri ecleziastice mai vechi din veacul al X-lea, din vremea ţarului Samuel[91]*. Influenţa ecleziastică a centrelor episcopale de la Vidin* (**fals!**)

şi Braničevo la nordul Dunării s-a exercitat aşadar încă de la finele veacului al X-lea şi la începutul veacului al XI-lea.

[85] *Moravcsik, 1970, p. 110; Theodorescu, 1974, p. 77; Ţeicu, 1998, p. 460.*

[86] *Suciu, 1977, p. 39-41; Suciu, Constantinescu I, 1981, p. 21; Iambor, 1980, p. 167-168.*

[87] *Gyöni* (**sic!** Gyóni)*, 1967, p. 45-49.*

[88] *Madgearu, 2001, p. 19.*

[89] *Ţeicu, 1998, p. 460; Gyöni, 1948, p. 151, (Bela Crkva-Palanka).*

[90] *Wasilewski, 1964, p. 465 şi urm; Popović, 1991, p. 171-182; Popović – Ivanisević, 1988, p. 126 şi urm; Popović, 1991, p. 170-183.*

[91] *Gyöni* (**sic!** Gyóni)*, 1947, p. 45.*

În anul 2007, **Alexandru MADGEARU** prezenta:

Se pare că thema Sirmium dispunea de un cap de pod la nord de Dunăre (**fals!**)*, la Cuvin* (**fals!**)*, a cărui misiune era consolidarea apărării vadului de la Branicevo* (**sic!** *Braničevo*) (**fals?**[415])*. Am demonstrat într-un studiu anterior că la Cuvin se afla acea localitatea Dibiskos* (**fals!**)*, care era în 1019-1020 o parohie a episcopiei de Branicevo*[160] (**sic!**)*. Existența unei parohii* (**fals?**[416]) *dependente de o structură bisericească bizantină implică și extinderea administrației bizantine în acest punct* (**fals!**)*, a cărui valoare strategică a fost dealtfel evidențiată în viitoarele conflicte cu Ungaria din secolul al XII-lea* (**fals?**[415])*. Nu există însă motive pentru a susține o întindere mai mare a themei Sirmium în interiorul Banatului*[417].

[160] *Madgearu, 2001, 80-84.*

În același an, în cadrul unui proiect transfrontalier finanțat de către Uniunea Europeană, se publică un *Ghid cronologic pentru orașele bănățene*, în care aflăm informații conflictuale:

La orașul Caransebeș, **Sorin-Marius PETRESCU** afirmă că *Medievişti maghiari şi români consideră că în localitatea Tibiscum (*Tibisco = Divisiskos (**fals!**)*)* – Caransebeș (**fals!**)*, ar fi funcționat încă din 1019 un castru* (**fals!**) *episcopal de rit răsăritean, subordonat patriarhiei de Ohrid*[418].

În cadrul *Capitolului I: De la începuturi până la 1552*, găsim scris (de către **Ioan HAȚEGAN**?): *1019 - Unii cercetători identifică castrul* (**fals!**) *Dibiscus* (**fals!**)*, din diploma împăratului bizantin Vasile al II-lea ca fiind Timișoara; opinia lor nu este împărtășită de marea majoritate a istoricilor și geografilor*[419] (**fals!** nimeni nu a făcut o atare statistică -n.m.).

---

[415] din câte știu, vadul era la vreo 32 km mai în aval de Kovin, la Palanca Veche[a], pe unde a fost construit și podul de vase roman la începutul primului război daco-roman (101 AD). Aici era și medievala fortificație Haram, lângă care s-a dat groaznica bătălie bizantino-maghiară din anul 1128 și au loc tratative în 1162[b] (dar nu exclud posibilitatea ca și în zona Kovin să fi existat un vad; problema necesită încă studiu).

[a] Ó-Palánka (l.m.), Stara Palanka (l.s.); azi, parte a Banatska Palanka, RS.

[b] Makk, 1989, p. 25, 82.

[416] nu avem știință să fi existat și o biserică/parohie la Dibisiskos pentru că primul *sigillion* al lui Vasile al II-lea nu menționează astfel de amănunte.

[417] Madgearu, 2007, p. 44 (*vide* și p. 151).

[418] Petrescu, 2007, p. 33.

[419] Bodó *et alii*, 2007, p. 55.

De departe cel mai "nefericit" text scris pe subiectul *Dibiskos* este cel semnat de **Ecaterina ŢARĂLUNGĂ** și publicat în anul 2007:

Vârşeţ – al doilea oraş ca mărime al Voivodinei, provincie din Banatul Sârbesc, locuit majoritar de români (**fals!**)*. Urme de locuire în această zonă din sudul* (**fals!** *nordul*) *Dunării există încă de la sfârşitul paleoliticului şi începutul neoliticului. Cucerirea romană a vizat ambele maluri ale fluviului şi controlul asupra Porţilor de Fier. Bizanţul şi-a stabilit la Tibiscus* (**fals!**) *(Dibiskos* (**fals!**)*, Diviskos* (**fals!**)*), cetate dacică* (**fals!**)*, astăzi Jupa, lângă Caransebeş, o cetate* (**fals!**) *de apărare a ortodoxiei timpurii în faţa catolicismului venit dinspre nord* (**fals!**) *(pe insula Şimian* (**fals!**) *există încă urmele ei)*[420].

Tot în anul 2007, **Mircea PĂCURARIU** republică o a doua ediție, *revăzută și întregită*, a unui compendiu al istoriei bisericii ortodoxe române în care scrie:

Tot de la începutul secolului al XI-lea avem şi o ştire – dintr-o sursă bizantină – despre existenţa unei ierarhii superioare bisericeşti în Banat (**fals!**)*. Am amintit şi în alt loc că după căderea Bulgariei apusene sub bizantini, împăratul Vasile II Bulgaroctonul a reorganizat* (**fals!** *organizat*) *Arhiepiscopia de Ohrida în anul 1020* (**fals!** *ante* mai 1020)*. Într-o diplomă emisă de el,* (**sic!** virgulă între subiect și predicat -n.m.) *apare o listă a eparhiilor supuse Arhiepiscopiei de Ohrida. Pe locul 11 era trecută Episcopia de Branitza (azi Branicevo* (**sic!**)*, la răsărit de Belgrad, pe malul drept al Dunării* -**fals!**)*, cu şase «castre* (**fals!**) *episcopale» (prin «castru» înţelegându-se o cetate), unul din ele fiind cel din «Dibiskos»* (**fals!**)*. După părerea unor istorici maghiari* (nenominalizați! -**n.m.**) *şi români (Al. Elian, Răzvan Theodorescu, ş.a.) prin Dibiscos (Tibisco) trebuie să înţelegem vechea aşezare romană Tibiscum (azi Caransebeş)* (**fals!**)*, după alţii (I. D. Suciu), Timişoara de azi. Indiferent care ar fi explicaţia cea mai plauzibilă, cert este* (**sic!**) *că în jurul anului 1020 exista un «castru* (**fals!**) *episcopal» (probabil sediul unui horepiscop) românesc în Banat* (**fals!**)*. Probabil, în urma evenimentelor din anii 1028–1030* (i.e. războiul dintre *Ahtum sau Ohtum* și *regele maghiar Ştefan cel Sfânt* -**n.m.**)*, relatate mai sus, şi-a încetat existenţa*[421] (**fals!**). Pentru M. Păcurariu și la Cenad ar fi existat un *sediu episcopal sau horepiscopal ordodox*[422] înainte de această dată. O altă afirmație fără suport documentar ...

În anul 2008, **Vasile V. MUNTEAN** revine asupra problemei Dibiskos[423]:

... cruci bizantine din secolele VII-XII sunt expuse în număr reprezentativ la Muzeul Banatului din Timişoara[24] *, confirmându-se concluzia pertinentă a unui istoric* (i.e. I. D. Suciu -**n.m.**) *că Timişoara a fost centrul eclesial al românilor bănăţeni din sec. X până după 1232* (**fals!**)*, urmat (format posibil) de Mehadia până la 1428*[25] (**fals!**).

[23] *V. V. Muntean,* Contribuţii *..., p. 71.*

[24] *Ibid., p. 65.*

[25] *I. D. Suciu,* Monografia *..., p. 43 şi 49.*

... Un hrisov emis de acelaşi împărat [*Vasile II*] *supranumit „Bulganokton", adică*

[420] Ţarălungă, 2007, p. 429.

[421] Păcurariu, 2007, pp. 88–89.

[422] Păcurariu, 2007, p. 88. Afirmația este făcută și de E. Popescu (Popescu, 1988, p. 1122/4).

[423] Muntean, 2008, pp. 297–299.

„ucigător de bulgari", din anii 1019-1020, atestă existenţa unui castru (**fals!**) *episcopal în Banat, denumit în originalul elen* Dibiskas (**fals!**)*, aflător sub ascultarea arhiepiscopiei de Ohrida* (**fals!**) *ce depindea direct de bazileul de la Constantinopol.*[28] *În „Istoria Românilor" localizarea lui Cibiskos* (**sic!** *Dibiskos* -**fals!**) *este imprecisă.*[29]

Recurgând la unii cronicari bizantini (**fals!** *unul singur* -n.m.) *din sec. XV-XVI* (**fals!**)*, necunoscători din păcate ai geografiei Banatului, regretatul bizantinist maghiar M. Gyóni se gândea – mai puţin sigur – să amplaseze acel Dibiskos* (**fals!**) *în apropiere de Cuvin* (**fals!** *chiar la Kovin* -n.m.)*, apoi la municipiul Tibiscum-Jupa sau „în aceeaşi măsură, la nord, pe malurile Timişului, eventual către Timişoara"*[30]*. Identificarea lui Dibiskos* (**fals!**) *fie cu Tibiscum-ul de lângă Caransebeş*[31]*, fie cu Cuvin (Kobin* (**fals!** Kovin -n.m.)*, ungureşte Keve) nu se poate accepta pentru următoarele motive: la începutul veacului al XI-lea Tibiscum-Jupa nu mai exista. Cât despre Cuvin, trebuie punctat că acea cetate niciodată nu s-a chemat „Timiş", iar – etimologic – nu derivă din maghiarul „kö" (piatră).*[32] *Mai curând se poate găsi o paralelă pentru Covin-Kovin în localitatea Covi din nordul Italiei* (**sic! ???**)*, pentru că s-au sesizat şi legături ale voievodatului bănăţean cu centrul Europei*[33]*, tocmai o cetate de-a lui Glad numindu-se* Horom *iar Roma* –Hram*, la un autor oriental*[34]*, aceasta nefiind o simplă coincidenţă.* (**tocmai *asta* este, *o simplă coincidenţă*!** -n.m.) *... Prin urmare, localizarea cea mai plauzibilă – pentru Dibiskos – rămâne la Timişoara, cetate indicată în documentele latineşti încă din 1177* (**fals!**) *ca Tymes*[36]*. În vecinătatea Timişoarei* (i.e. la Remetea Mare-*Gomila lui Gabor* **-n.m.**) *s-a descoperit şi o monedă de la suveranul Vasile II, emitentul hrisovului care glăsuieşte de Dibiskos* (**fals!** *Dibisiskos* -n.m.).[37]

[28] *V. V. Muntean,* Bizanţul şi românii*, Iaşi, 2005, p. 65-67 (cu comentariu şi identificarea tuturor* (**fals!**) *localităţilor menţionate în diploma „vasiliană"*[*)*].

[29] Istoria Românilor*, III, Bucureşti, 2001, p. 296.*

[30] *M. Gyóni,* L'Église orientale dans le Hongrie du Xe siecle*, în „Revue d'Histoire comparée", V, 1947, nr. 3, p. 45-46.*

[31] *A. M. Velter,* op. cit. (i.e. *Transilvania în secolele V-XII: Interpretări istorico-politice şi economice pe baza descoperirilor monetare din bazinul carpatic*, Ed. Paideia, 2002 -n.m.)*, p. 84. La S. Marţiam* (**sic!** *Marţian*) *(*Biserica pe teritoriile fostelor provincii dacice în sec. VII - XI*, Târgu Lăpuş 2006, p. 122) Jupa a ajuns în jud. Hunedoara!*

[32] *Cum pledează Al. Madgearu,* op. cit.*, p. 82.*

[33] *Velter,* op. cit.*, p. 61.*

Nota mea: Este vorba de solia la bulgari a regelui Arnulf de Carinthia din anul 892, care solicită ţarului Vladimir (889–'93) sistarea vânzării sării către moravi. Autoarea presupunea, imprudent și fără a lua în considerare o variantă terestră mai nordică pentru transport, că sarea provenită din salinele din jurul Turzii era transportată pe râul Mureș și apoi vândută la Slankamen, pe Dunăre. Ea concluzionează: *Controlul bulgar asupra părţilor dunărene ale Banatului a deschis acestui teritoriu accesul spre centrul Europei* invocând *Theodorescu, (1974), p. 62.*

[34] *A. Decei,* Relaţii româno-orientale*, Bucureşti, 1978, p. 90.*

[36] *I. D. Suciu,* Monografia *... , p. 41; Muntean,* Bizanţul *... , p. 66; Idem,* Precizări privind istoria creştină medievală*, „Altarul Banatului", 10-12/2007, p. 39.*

[37] *Linna* (**sic!** *Liana*) *Molnar,* Douăzeci de secole de istorie pe o fâşie de pământ*, „Flacăra" din 9* (**sic!** *8*) *mai 1987, p. 16; compară Ana Maria Velter,* op. cit.*, p. 85 (Remetea Mare, de lângă aceeaşi Timişoară). O altă monedă „Vasiliană" s-a aflat la Orşova (N. Dănilă,* Elemente *... , p. 717) şi la Branicevo* (**sic!** *Braničevo*) *(Velter,* op. cit.*, p. 314) etc.*

În 2008, **Vasile MĂRCULEȚ** publică în limba română articolul din 2001[424]:

Organizarea Bisericii locale [*din voievodalul bănățean*]*, instituție care urma să joace un rol important în menținerea și consolidarea influenței Imperiului Bizantin în aceste regiuni, s-a bucurat, în schimb, de atenție din partea autorităților imperiale, fiind, de altfel, singurul domeniu în care acestea au intervenit, într-o oarecare măsură, în problemele interne ale formațiunii politice bănățene. Astfel, printre episcopiile ortodoxe înființate* (**fals!**) *de Vasile II între 1019-1020 figurează și una bănățeană* (**fals!**)*, de „Dibiskos"* (**fals!**)*, al cărei* (**sic!** *cărui*) *nume poate fi o formă viciată a anticului Tibiscum (Jupa) sau Tibiscos (Timiș), dependentă* (**fals!**) *de nou înființata Arhiepiscopie de Ohrid*[25]*. ... crearea Episcopiei* (**fals!**) *de Dibiskos* (**fals!**) *(Tibiscum-Tibiscos* (**fals!**)*), dependentă* (**fals!**) *de Arhiepiscopia de Ohrida (c. 1019-1020).*

Cu aceeași ocazie, **Vasile MĂRCULEȚ** publică și traducerea în limba română a considerațiilor sale din 2005:

În al doilea rând, așa cum este binecunoscut în prezent, asupra credincioșilor din teritoriilor (**sic!** *teritoriile*) *guvernate de Ahtum își exercita* (**fals!**) *jurisdicția religioasă din 1019-1020,* Episcopia (**fals!**) de Dibiskos (**fals!**), subordonată (**fals!**) *Arhiepiscopiei bizantino-bulgare* (**fals!**) *de Ochrida. O problemă care se pune însă în acest punct al cercetării este legată de statutul juridic al* Episcopiei (**fals!**) de Dibiskos (**fals!**) *după căderea lui Ahtum, în 1028-1030. Își va fi continuat ea existența și după această dată? Dacă da, va fi rămas ea în continuare sub jurisdicția Arhiepiscopiei de Ochrida sau va fi fost trecută sub cea a nou constituitei* Mitropolii a Turciei (Ungariei*)? Sunt tot atâtea întrebări care nu pot primi, în prezent, un răspuns categoric.*

În ceea ce privește subordonarea religioasă a Episcopiei (**fals!**) de Dibiskos (**fals!**)*, aceasta rămâne la fel de obscură după 1028-1030, ca și existența sa. Deși nu dispunem de informații privind această problemă, nu excludem totuși posibilitatea, foarte probabilă de altfel, ca după această dată, pe fondul schimbărilor politice survenite la nivel local, eparhia* (**fals!**) *ortodoxă* (**fals!**)*, dacă își va fi continuat existența, să fi fost scoasă* [*de*] *sub juristicția Arhiepiscopiei de Ochrida și trecută sub cea a* Mitropoliei bizantino-ungare a Turciei (Ungariei)*. În absența oricăror informații referitoare la această problemă, opinia noastră rămâne, în stadiul actual al cercetării, doar o ipoteză de lucru. Rămâne însă ca cercetări viitoare să facă lumină și în această problemă.*

... Prin 1019-1020 în teritoriile stăpânite de Ahtum a fost constituită (**fals!**) Episcopia (**fals!**) de Dibiskos (**fals!**)*, pusă* (**fals!**) *sub jurisdicția religioasă a Arhiepiscopei de Ochrida*[425].

În teza sa de doctorat publicată în anul 2008, **Silviu OȚA** afirmă[426]:

După cucerirea teritoriului de sub autoritatea lui Ahtum și revenirea Imperiului Bizantin la Dunărea mijlocie, a avut loc reorganizarea ecleziastică a bisericii ortodoxe. Astfel, Arhiepiscopia de Ohrida avea la 1019 drept sufragane episcopiile de Braničevo, Belgrad și Sirmium. Episcopia de Braničevo activa și la nordul Dunării (**fals!**) *prin parohia* (**fals!**) *de Dibiskos* (**fals!**) *(identificată recent* (**fals!**) *cu localita-*

[424] Mărculeț, 2008a, p. 45, 48.
[425] Mărculeț, 2008b, pp. 79–80.
[426] Oța, 2008, p. 25.

tea Cuvin[301]). Indiferent de discuțiile legate de amplasarea geografică a acestui centru, este important de reținut că biserica ortodoxă activa la nordul Dunării fie prin mitropolia Tourkiei, fie prin episcopia de Braničevo (**fals!**)*, ultima aflată în subordinea arhiepiscopiei de Ohrida.*

[301] Madgearu 2001, 17-19.

O voce distinctă pe subiectul *Dibiskos* este cea a lui **Adrian Andrei RUSU** (2008)[427]:

Deşi salutată repetat drept cea dintâi revenire episcopală la nord de Dunăre, episcopia vechiului Dibisiskos (Dibiskos, Tibiskos) [49], identificată la Jupa (Tibiscum) ori Timişoara de astăzi [50], nu a întrunit nici o unanimitate a istoriografiei bisericeşti europene. Există pentru ea şi o altă localizare, în speţă la Kovin [51]. Indiferent de amplasament, nu putem şti dacă ea a avut vreun rol dincolo de simpla sa atestare. Sau dacă – variantă constant exclusă de către români, ea nu s-a lăsat întreţinută de către neofiţi din elitele bulgare, sârbe sau maghiare!

[49] H. Gelzer, Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche*,* în Byzantinische Zeitschrift*, 2, 1893, p. 23.*

[50] *M. Gyóni,* L'église orientale dans la Hongrie du XIe siècle*, în* Revue d'Histoire Comparée*, 25, nr. 3, 1947, p. 42-49. Preluat de G. Moravcsik, Gy. Székely etc. apoi de către românii Al. Elian, E. Stănescu, R. Theodorescu, I. D. Suciu (*Monografia Mitropoliei Banatului*. Timişoara, 1987, p. 40-41 – pentru Timişoara). Dar, tematica fusese preliminată destul de bine deja de către I. Lupaş,* Istoria bisericească a românilor ardeleni*. Ed. a II-a. Cluj-Napoca, 1995, p. 30-33 (în continuare, I. Lupaş,* Istoria bisericească).

[51] Opinii trecute în revistă, cel mai nou, de către D. Ţeicu, Geografia eclesiastică a Banatului medieval*. Cluj-Napoca, 2007, p. 27, care înclină totodată pentru o localizare în afara Banatului românesc.*

În anul 2009, **Vasile V. MUNTEAN** consideră că este bine să-și republice teza de doctorat (pentru a patra oară!), care a fost susținută cu un sfert de secol în urmă, într-o traducere în limba engleză[428]:

... Regarding the disputed "bishopric of Timiș" we will develop this in a separate research. We will give only a few details in the next paragraph.

After the conquest (**false!**) *of Bulgaria, through three diplomas from 1019-1020, Basil II reorganizes the Church of Ohrid, which will depend directly to the emperor, as autocephalous archbishopric. In the* castra (**false!**) *depending on the Bishopric of Braničevo, which was under the jurisdiction of Ohrid, was mentioned Tibiskos-Dibiskos* (**false!** *Dibisiskos*): Καὶ τὸν ἐπίσκοπον Βρανίτζης εἰς τὴν Βράνιτζαν καὶ τὸν Μορόβισκον καὶ τὸν Σφεν-τέρομον καὶ τὸν Γρόντσον καὶ τὸν Διβίσκον (**false!**) καὶ τὴν 'Ισταγλάγγαν καὶ τὸν Βροδάρισκον κληρικοὺς ιε′ καὶ παροίκους ιε′[100].

The Bulgarian scholars[101] recognized the following cities (**false!**)*: Morava, Semendria-Smederevo, Groska, Stalać and Brodsko, except Tibiskos* (**false!**)*, identified by some Hungarian and Romanian historians with today Jupa – Župa (the old Tibiscum near Caransebeș)[102], and recently* (**sic!** *in 1976* -m.n.) *with Timişoara, which is an acceptable theory[103]. No matter the result of our investigation, it will never be*

[427] Rusu, 2008.

[428] Muntean, 2009, pp. 56–58.

possible to objectively contest the permanence of "the people of the land" (i.e. *the Romanians* -m.n.) *from this side of the country* (i.e. *România* -m.n.)*, for this continuity ... We must mention that the three diplomas were transmitted to us through some false acts* (**false!** *act*) *since 1272* (**false!** *July 1273* -m.n.)*, but without any real ground*[105]*. Even in this situation it can be found a seed of trough, because the respective chrysobull* (**false!** *sigillion* -m.n.) *reproduced a precursory state of the bishopric* castra[429] (**false!**).

[100] *This paragraph is reproducted* (**sic!** *reproduced*) *by I.D. Suciu and R. Constantinescu,* op. cit. (i.e. *Documente privitoare la istoria mitropoliei Banatului*, 1980 -m.n.)*, p. 21, with little* (**sic!** *big!* -m.n.) *inadvertences (e.g., in translation, instead of "paroikoi", appeared "vicars").*

[101] *Cf. Fontes historiae Bulgaricae, XI, Sofia 1965* (**faulty citation!** -m.n.)*, p. 43. At p. 45 gives the writing* Βίσισκος (**sic!** in fact, it's Βίσισκον after Beneševič, 1911 with a note [c] towards the variant offered by Golubinskij, 1871: Διβίσισκον -m.n.)*, for D(T)ibiskos* (**false!** the toponymic reconstruction is unacceptable -m.n.)*. H. Gelzer, Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche, BZ, 2 (1893), p. 53 identified the towns: Braničevo, Morava and Semendria.*

[102] *M. Gyóny* (**sic!** *Gyóni* -m.n.), L'église orientale dans la Hongrie du XI-e (**sic!** *XIe*) siècle*, in „Revue d'Histoire comparée", 25 (1947), p. 49*; *Al*[*exandru*]*. Elian,* Les rapports byzantino-roumain. Phases principales et traits caractéristiques, *in Bsl.* (i.e. *Byzantinoslavica* -m.n.)*, 19 (1958), p. 215*.

[103] *I.D. Suciu,* Monografia Mitropoliei Banatului*, p. 41; V. Muntean,* Contribuții*, p. 73 and 76, n. 72*.

...

[105] *St. Antoljak,* Samujlovata država*, Scopje, 1969, p. 77, 162-163, casts the doubt on the validity of the "Basil's" chrysobulls, after he made in September the 9th 1966, at the Congress of Byzantinology from Oxford, a communication on the same theme. It is curious that R*[*adivoje*]*. Ljubinović (*Traditije Primae Justinijanae u titulaturi Ohridskih Arhijepiskopa (**sic!** Традиције Приме Јустинијане у титулатури охридских архиепископа / *Tradicije Prime Justinijane u titulaturi ohridskih arhiepiskopa* **-m.n.**)*, „Starinar", 17, 1967, p. 61-76, with a French abstract) although he knew it, he did not took into consideration the "critical contribution" of his conational. Beside Ljubinović thinks that the archiepiscopate of Ohrid represents the legal and direct continuity of the old Bulgarian Church since Boris, Simeon and Peter's time, having the rights of the famous Justiniana Prima (*ibid.*, p. 76). But in Basil II's diplomas, Prima Justiniana is not mentioned. Only towards the year 1143 John Komnenos, the son of the sebastocrator Isaac and archbishop of Ohrid, succeedes to revive the title forgotten for the last five centuries, a juridical fiction made to give to Ohrid the privileges which belonged to Justiniana Prima (cf. L. Bréhier,* Institutions*, p. 375).*

În 2009, pe atunci încă *Asist. Univ. Drd.*, **Florin DOBREI** își afirmă crezul:

De o jurisdicție directă a Arhiepiscopiei de Ohrida sau a sufraganei sale (**fals!**) *din Dibiskos/Tibisco*[32] (**fals!**) *asupra Hunedoarei, credem că nu poate fi vorba*.

[32] *Nicolae V. Dură, „Relațiile canonice ale Bisericii românești nord-dunărene cu scaunele episcopale din sudul Dunării", MB XXXVI (1986), nr. 2, p. 42-43*[430].

În anul 2010, într-un *Curs sintetic*, *Pr. prof. univ. dr.* **Vasile V. MUNTEAN** reia *ad litteram* (adică, se auto-plagiază) ce scria în anul 2005:

---

[429] Nici traducerea "supervizată" nu rezolvă inadvertențele textului românesc (*vide supra*).

[430] Dobrei, 2009, p. 55.

Un hrisov emis de acelaşi imperator [*Vasile II*] *(1019/1020) atestă existenţa unui castru* (**fals!**) *eparhial Bisiskos–Tibiskos* (**fals!**) *(Timişoara* (**fals!**)*) sub ascultarea arhiepiscopiei de Ohrida* (**fals!**) *ce depindea direct de împăratul „Bulgarocton". Încercarea unor herodoţi de a localiza această cetate* (**fals!**) *episcopală (sau horepiscopală) în altă parte decât la Timişoara* (**fals!**)*, n-are sorţi de izbândă. În apropierea Timişoarei s-a descoperit chiar o monedă de la Vasile II (976–1025), emitentul edictului cu pricina. Nici „transferul" la Jupa - Tibiscum nu se confirmă, deoarece toponimul Tyvisk sau Tövisk invocat (chipurile, că ar reproduce anticul Tibiscum) apare, e adevărat, în 1440 în unele documente bănăţene redactate în latină, dar la 1447 este citit şi transcris de către editor în mod corect: Tyws = Teiuş* (**fals!**) *sau Spini*[431].

În același an, **Vasile V. MUNTEAN** expune și următoarele rânduri[432]:

Referitor la Patriarhia bulgară, trebuie spus că a fost redusă la treapta de arhiepiscopat ce depindea direct de împărat, situaţie paracanonică. Aşadar Arhiepiscopia de Ohrida a fost reorganizată de Vasile al II-lea în anii 1019–1020[31] *prin trei diplome sau hrisoave (chrysobulle* -**fals!** Vasile al II-lea menționează clar că este vorba de trei *sigillion* -n.m.*); vlahilor „din toată Bulgaria" li se va crea o episcopie proprie*[32] (**fals!** nu acum -n.m.)*. Unul din documente (din 1020)* (**sic!** *ante* luna mai 1020 -n.m.) *atestă existenţa în Banat a unui castru* (**fals!**) *episcopal, numit Dibiskos* (**fals!**)*/Tibiskos* (**fals!**)*, acesta fiind localizat mai nou* (**fals!** -din 1976 -n.m.) *la Timişoara, în apropierea căreia s-a descoperit tocmai o monedă de la Vasile al II-lea Macedoneanul*[33] (**irelevant!** -n.m.)*. Identificarea lui Tibiskos* (**fals!**) *fie cu Tibiscum-ul de lângă Caransebeş, fie cu Cuvin (Kovin, în Serbia) nu se poate accepta pentru următoarele motive: la începutul veacului al XI-lea Tibiscum-Jupa nu mai exista, iar cetatea sau oraşul Cuvin niciodată nu s-a chemat Tibisko, cum presupun unii cercetători*[34].

[31] *Comentar şi literatură de specialitate, la V. Muntean,* ***Bizanţul şi românii. Cercetare comparativă privind organizarea mănăstirilor****, Iaşi, 2005, pp. 65–67.*

[32] *Petre Ş. Năsturel,* Les Valaques de l'espace byzantin et bulgare jusqu' à la conquête ottomane*, în tomul* ***Les Aroumains****, Paris, 1989, p. 73.*

[33] *V. Muntean,* ***Contribuţii la istoria Banatului****, Timişoara, 1990, p. 76.*

[34] Idem*,* ***Exegeze istorice şi teologice****, Timişoara, 2005, p. 76 (cu bibliografie).*

Nimic din ce scrie **Laurenţiu NISTORESCU** în anul 2012 **nu** este adevărat:

Tibiscum-Caransebeş (**fals!**) *reapare în documentele ecleziastice din epoca basileului Vasile cel Mare – spre exemplu, în 1011* (**fals!**[433]) *(indicat drept castrum* (**fals!**) *Tibisco)* (**fals!**) *şi în 1020* (**fals!** *ante* mai 1020)*, sub numele uşor alterat Dibiskos* (**fals!**)*, ca centru sufragan episcopiei de Branicevo* (**sic!** *Braničevo*) *–, în condiţiile în care continuitatea de locuire* (**fals!**) *şi o activitate indicând cert un statut suprarural* (**fals!**) *este documentată arheologic* (**fals!**) *în arealul imediat al oraşului antic* (**fals!**) *pentru toate secolele* (**fals!**) *care au urmat consemnării din Notitia Dignitatum* (**fals!**)[434].

Câteva mici corecții sunt absolut necesare:

[431] Muntean, 2010, p. 52.
[432] Muntean, 2010a, p. 37.
[433] Chiar dacă nu citează, data greșită de *1011* îi trădează sursa: Pascu, 1989, p. 299.
[434] Nistorescu, 2012, p. 33.

■ între anticul *Tibiscum*-Jupa și medievalul Caransebeș sunt peste 5 kilometri în linie dreaptă, iar între cele două **nu** există vreo "continuitate";
■ **nu** există vreun *document ecleziastic* din vremea lui Vasile al II-lea din anul *1011* care să menționeze vreun *castrum Tibisco*! Este vorba aici doar de citare necritică a prostiilor scrise de alții (neindicați și astfel pe deplin asumați!);
■ **nu** a fost publicată până acum vreo dovadă arheologică din *arealul imediat* al anticului *Tibiscum*-ului, care să certifice o locuire aici în perioada *post* 378 AD[435].

În același an, **Vasile V. MUNTEAN** publică un prim volum dintr-o monografie dedicată Arhiepiscopiei Timișoarei, în care reia "problema" *Tibiskos-Dibiskos*[436]:

În continuare, câteva precizări legate de controversata „episcopie a Timișului”[163].

[163] *Nicolae-Șerban Tanașoca,* ***Bizanțul și românii****, Ed. Fundației PRO, București, 2003, p. 18; A. A. Rusu,* Creștinismul românesc în preajma Anului O Mie: în căutarea identității*, în* ***Vocația istoriei. Prinos Profesorului Șerban Papacostea,*** *Ed. Istros, Brăila, 2008, p. 54. G. Mihăilă (în* ***Studii de lingvistică și filologie****, Ed. Facla, Timișoara 1981, p. 177) a arătat* (**fals!** a *afirmat* greșit -n.m.) *că Biserica română bănățeană nu a devenit dependentă de Biserica bulgară, ci de cea bizantină* (**fals!** dacă unui filolog i se mai poate trece cu vederea ignoranța privitoare la canoanele bisericești, nu de aceeași îngăduință beneficiază un *preot prof. univ. dr.* -n.m.).

După supunerea Bulgariei, prin trei diplome din 1019–1020, Vasile II reorganizează bisericește Ohrida, care va depinde strict de împărat (atitudine paracanonică), ca arhiepiscopie autocefală[164]*. Între* castra (**fals!**) *atârnătoare de episcopia de Branicevo* (**sic!** *Braničevo*)*, aflată sub jurisdicția ohridiană, era trecut și* Tibiskos (**fals!**)-Dibiskos (**fals!**)[165] *(anexa 4 a), alături de alte cetăți* (**fals!**)*. Învățații bulgari au recunoscut următoarele: Morava, Semendria-Smederevo, Groțka, Stalać și Brodsko*[166]*, afară de Tibiskos* (**fals!**)*. Încercarea unor herodoți de a localiza această cetate* (**fals!**) *episcopală în altă parte decât la Timișoara, n-are sorți de izbândă; în „Istoria Românilor”, vol. III, amplasarea este imprecisă*[167]*. În apropiere Timișoarei s-a descoperit* (*ante* mai 1987 **-n.m.**) *tocmai o monedă de la Vasile II* (**irelevant!** -n.m.)*, emitentul hrisovului cu pricina*[168]*. Nici „transferul” la Jupa-Tibiscum nu se confirmă, deoarece toponimul* Tyvisk *sau* Tövisk *invocat, chipurile, că ar reproduce anticul Tibiscum (cu existență până în sec. VI–VII* **-fals!***) apare, e adevărat, în 1440 în unele documente bănățene redactate în limba latină, dar la 1447 este citit și transcris de către editor* (i.e. *PESTY Frigyes* -n.m.) (**fals!**)[437] *în mod corect* Tyws *=Teiuș* (**fals!**) *sau Spini*[169]*. Recurgând la unii cronicari elini* (**fals!** *unul singur* -n.m.) *din sec. XV–XVI* (**fals!**) *(necunoscători ai geografiei Banatului), alți specialiști* (**fals!** *unul singur în istoriografia românească*, Al. Madgearu -n.m.) *s-au gândit să identifice acel*

[164] *V. Muntean,* ***Organizarea..., p.*** *35; Idem,* ***Byzantium****, p. 57 (cu bibliografie). Fragmentul cu pricina este reprodus – în transliterație – de Suciu și Constantinescu (****Documente,*** *p. 21), cu mici inadvertențe* (**fals!** *mari*)*; de ex. La traducere, în loc de* pareci*, au apărut* parohi.

[165] Bisikos *în* ***Fontes historiae Bulgaricae****, XI, Sofia 1965, p. 45;* Dibisiscon *la D. Benea (****Dacia sud-vestică...,*** *p. 146);* Divisiskos *la P. Bona (****Episcopia Caransebeșului,*** *p. 19). Să se*

[435] *vide* și Ardeț, 1996, p. 417.
[436] Muntean, 2012, pp. 39–41.
[437] *vide* **Anexa I**.

*vadă – pentru scrierea corectă a toponimului – N. Drăganu (**Românii...,** p. 245, 246, 248–250) și I. D. Suciu (**Monografia,** p. 39–41).*

[166] ***Fontes historiae Bulgaricae*** *(*cit.*) p. 43.*

[167] ***Ist. Rom.,*** *III, p. 296.*

[168] *Linna* (**sic!** *Liana*) *Molnar,* Douăzeci de secole de istorie pe o fișie de pământ*, în „Flacăra", 9 mai 1987, p. 16; compară Anna-Maria Velter (*op. cit.*, p. 85: Remetea Mare, de lângă aceeași Timișoară). O altă monedă „vasiliană" s-a aflat la Orşova şi la Branicevo* (**sic!** *Braničevo*). *Vezi și I. D. Suciu, **Monografia,** p. 42 (și n. 43).*

[169] *V. Muntean, **Exegeze istorice și teologice,** Ed. Marineasa, Timișoara 2005, p. 76 (cu detalii bibliografice.*

Tibiskos în apropiere de Cuvin (ung. Keve)[170]; trebuie reținut că acea cetate niciodată nu s-a chemat „Timiş". În fine, s-a opinat că centrul eclesial al românilor bănățeni s-a menținut – în ciuda vicisitudinilor istoriei – până în 1232[171] (**fals!**)*, când funcțiile sale vor fi fost preluate de Mehadia[172]* (**fals!**).

[170] *Al. Madgearu,* Organizarea bisericească la Dunărea de Jos în perioada 971–1020*, în SMIM, XIX, 2001, p. 19 (versiunea engleză, în EBPB, IV, 2001).*

[171] *Suciu – Constantinescu,* Documente*, p. 67 (nr. 13); I. D. Suciu, **Monografia,** p. 43.*

[172] *I. D. Suciu,* op. cit.*, p. 43 și 49.*

În anul 2012, **Paul NIEDERMAIER** alocă o carte *Habitatului medieval din Transilvania*, care reprezintă o cercetare întinsă pe 40 de ani. Nu înțeleg ce are *regiunea bănățeană* și *Timișoara* cu *Transilvania*, dar acum voi menționa doar rândurile dedicate problemei *Dibiscos*[438]:

Biserica de rit bizantin. *Influența Bizanțului asupra regiunii și împletirea istoriei Transilvaniei cu forțele politice ale Bulgariei, permit presupunerea pătrunderii timpurii a creştinismului de rit oriental pe teritoriul României de azi. Pentru început, se ştie de dependența bisericii* (**fals!**) *din Dibiscos* (**fals!**) *de episcopia Braničevo[157], localizarea oraşului* (**fals!**) *întâmpină însă anumite dificultăți: s-a susținut situarea lui pe locul Cuvinului sau al Timișoarei[158]* (**fals!** nu doar aici, ci și la *Tibiscum*-Jupa).

[157] *R. Teodorescu,* Bizanț*, p. 77, vezi și I. D. Suciu,* Contribuții*, p. 1051-1058.*

[158] *I. Crișan,* Așezări rurale*, p. 47, 96.*

În anul 2013, **Vasile MĂRCULEȚ** revine și el asupra problemei Dibiskos[439]:

În primul din cele trei chrysoboule (**fals!** *sigillia*) *emis în 1019, între scaunele episcopale sufragane Arhiepiscopiei de Ochrida, la poziţia 11 este menţionat cel de Branitza (Βράνιτζα) sau de Braničevo. Referindu-se la juriasdicţia Epicopiei de Branitza (Braničevo), diploma imperială precizează că* „episcopul de Branitza să aibă în Branitza, Morobiskos, Sphenteromon, Groston, Dibisiskos (Διβίσισκος), Istraaglaggam şi Brodarisko 15 klerikes (**sic!**) şi 15 paroikes (**sic!**)"[2].

Statutul celor şase localităţi dependente de Episcopia de Branitza (Braničevo), implicit al Dibiskosului (**fals!**)*, rămâne unul controversat. Istoricul ungur Mathias Gyóni identifica Dibiskos cu un* kastru *episcopal dependent de Episcopia de Branitza (Braničevo)[3]. Răzvan Theodorescu vedea în Dibiskos* (**fals!**) *un important centru cu* „atribuţii de control spiritual al vieţii religioase" *din regiune[4]. Alexandru Madgearu consideră*

[438] Niedermaier, 2012, p. 54.

[439] Mărculeț, 2013, p. 1, 2, 3.

localitatea Dibiskos (**fals!**) *ca fiind doar o parohie sufragană respectivei eparhii*[5]. *Stelian Brezeanu este de părerea că la Dibiskos funcţiona o episcopie românească* „asupra căreia se întindea autoritatea bisericii episcopale din Braničevo”[6].

Majoritatea istoricilor (**fals!**[440]) *care au studiat această problemă au văzut în numele Dibisiskos o formă coruptă a celui de Dibiskos şi, plecând de la această constatare* (**fals!**)*, au identificat în respectivul* kastru (**fals!**) *episcopal reşedinţa unei eparhii* (**fals!**) *de rit oriental, care funcţiona pe malul stâng al Dunării inferioare. În ceea ce ne priveşte, considerăm că funcţionarea unei episcopii în subordinea celei de Branitza (Braničevo) s-ar justifica numai dacă rangul ultimei ar fi fost unul mitropolitan. Pentru epoca respectivă, un scaun mitropolitan subordonat unei arhiepiscopii este însă puţin probabil. În consecinţă, având în vedere, statutul său de centru religios subordonat Episcopiei de Branitza (Braničevo) avem serioase rezerve în a identifica în Dibiskos un scaun episcopal. Considerăm deci că în regiunile dependente de el a funcţionat o structură ecleziastică inferioară episcopiei, probabil un arhidiaconat (protopopiat)* (**fals!**) *sau un exarhat* (**fals!**).

Localizarea kastrului (**fals!**) *episcopal de la Dibisckos* (**sic!** *Dibiskos* -**fals!**) *rămâne o problemă încă neelucidată. Unii istorici se pronunţă pentru Jupa-Tibiscum (jud. Timiş* (**fals!** jud. Caraș-Severin -n.m.)*), alţii pentru Timişoar* (**sic!** Timișoara)*, iar alţii pentru Cuvin-Kewe-Kovin (Serbia)*[7]*. În opinia noastră, localizarea* kastrului *episcopal* (**sic!**[441]) *de la Dibiskos are puţină însemnătate. Important rămâne faptul că nominalizarea lui confirmă existenţa* (**fals!**) *unei organizări ecleziastice de rit răsăritean* (**fals!**)*, situată pe malul nordic al Dunării* (**fals!**)*, în arealul Banatului actual* (**fals!**)*, fără îndoială, anterioară momentului atestării. ...*

Nu cunoaştem cât timp a funcţionat prezumtiva Episcopie (**fals!**) *de Dibiskos* (**sic!**)*. Credem că existenţa sa a fost una foarte scurtă. Foarte probabil, odată cu organizarea Arhiepiscopiei de Ochrida scaunul episcopal* (**fals!**) *de la Dibiskos* (**fals!**) *a fost coborât într-o structură de rang inferior* (**fals!**[442]) *şi pusă sub jurisdicţia Episcopiei de Branitza (Braničevo). Nu este exclus ca măsura să fi avut ca scop şi menajarea susceptibilităţilor Ungariei* (**fals!**)*. ...*

Finalizarea prezentului demers ne permite concluzia că la începutul secolului al XI-lea în Banat (**fals!**) *a funcţionat un centru ecleziastic la Dibiskos* (**fals!**)*. Subordonarea acestuia faţă de Episcopia de Branitza (Braničevo), exclude posibilitatea ca el să fi funcţionat ca o episcopie.*

1. H. Gelzer, Ungerdruckte und wenig Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche*, II, „Byzantinische Zeitschrift”, II, 1893, p. 42-46; Fr. Dölger,* Regesten des Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565-1453*, 1. Teil, 2. Halband:* Regesten von 867-1025*, zweite auflace* (**sic!** *Auflage*) *neu bearbeitet Andreas E. Müller, München, 2003, reg. 806-807.*

---

[440] Nu a făcut nimeni o atare statistică, iar din acest material se poate limpede vedea altceva ...

[441] După ce tocmai a respins existența unui *scaun episcopal* la *Dibiskos*, autorul folosește un termen – *kastru episcopal* – legat de acesta ...

[442] foarte "ingenioasă" această "speculație" doar că Vasile al II-lea spune foarte clar în cel de-al doilea *sigillion* (mai 1020) cum au stat lucrurile; a păstrat intact patrimoniul mitropoliei de Ohrid dinainte de 1018 (și doar a coborât-o pe aceasta la rang de arhiepiscopie autocefală dependentă direct de împărat, conform primului *sigillion*).

2. Ibidem*, p. 43;* Ibidem*, reg. 806; M. Gyóni,* L'évêché vlaque de l'archevêché bulgare d'Achris aux XIe-XIVe siècles*, „Études Slaves et Roumaines", I, 1948, 3, p. 151; I.D. Suciu, R. Constantinescu,* Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Timişoara, 1980, p. 18.*

3. M. Gyóni, op. cit.*, p. 151.*

4. R. Theodorescu, Byzance, Balkans, Occident dans la civilisation roumaine aux Xe-XIIe siècles*; „Chaiers de la civilisation médiévale", XV, 1972, 60, p. 268 (în continuare:* Byzance, Balkans, Occident*).*

5. Al. Madgearu, Organizarea bisericească la Dunărea de Jos în perioada 971-1020*, „Studii şi Materiale de Istorie Medie", XIX, 2001, p. 17-19 (în continuare:* Organizarea bisericească*); Al. Madgearu,* The Church organization at the Lower Danube between 971 and 1020*, „Études Byzantines et Post-Byzantines", vol. IV, Iaşi, 2001, p. 80-83 (în continuare:* The Church organization*).*

6. S. Brezeanu, Istoria Inperiului Bizantin*, Bucureşti, 2007, p. 227.*

7. Gy. Székely, La Hongrie et Byzance aux Xe-XIIe siècles*, „Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae, XIII, 1967, 3-4, p. 302; R. Theodorescu,* Byzance, Balkans, Occident*, p. 268; Al. Madgearu,* Organizarea bisericească*, p. 17-19; Al. Madgearu,* The Church organization*, p. 81-83; S. Brezeanu,* op. cit.*, p. 227.*

Într-o consistentă notă a studiului său despre Legenda Sancti Gerhardi episcopi *și* Deliberatio supra hymnum trium puerorum*: două izvoare fundamentale pentru istoria Banatului în prima jumătate a secolului al XI-lea*, publicată în 2013, **Remus Mihai FERARU** atinge și problema *Dibiskos*:

[82] *După cucerirea Țaratului Bulgar al lui Samuel (1018), împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul a dat o nouă organizare bisericească teritoriilor anexate Imperiului Bizantin. Printr-o diplomă imperială emisă în 1020, basileul a redus Patriarhia bulgară de Ohrida la rangul de arhiepiscopie autocefală subordonată direct împăratului și nu patriarhului ecumenic, H. Gelzer,* Ungedruckte und wenig bekannte Bistümverzeichnisse de orientalischen Kirche II*, în „Byzantinische Zeitschrift", nr. 2, 1893, p. 42; 46-47 (prescurtat* infra*,* Ungedruckte *...)*[.] *Este foarte probabil* (**fals!**) *ca structurile ecleziastice din Banat să fi fost subordonate ierarhic centrelor episcopale sud-dunărene aflate sub jurisdicția arhiepiscopiei de Ohrida. Acest fapt rezultă dintr-o diplomă emisă de Vasile al II-lea în anul 1020* (**fals?**) *care menționează episcopiile aflate sub jurisdicția arhiepiscopiei de Ohrida; între acestea figurează și* Episcopia de Braničevo *(la est de Belgrad, Serbia) de care aparțineau șase castre* (**fals!**) *episcopale, printre care și cel de la* Dibiskos (**fals!**)*, identificat de majoritatea istoricilor* (**fals!** nimeni nu a făcut o atare statistică! -n.m.) *cu vechea așezare romană* Tibiscum *(Jupa, jud. Caraș-Severin). Unii istorici înclină să identifice castrul* Dibiskos (**fals!**) *cu actualul oraș Timișoara; H. Gelzer,* Ungedruckte *..., p. 46; R. Theodorescu,* op. cit.*, p. 77; I. Hațegan,* op. cit.*, p. 41; Nelu Zugravu,* Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 488; Mircea Păcurariu,* Istoria Bisericii Ortodoxe Române. Compendiu *(ediția a II-a revăzută și întregită), Ed. Andreianu, Sibiu, 2007, p. 88; Dumitru Țeicu,* Geografia *..., pp. 26-27; A. Bejan,* Banatul *..., p. 129*[443].

În același an, **Alexandru MADGEARU** scrie:

[443] Feraru, 2013, pp. 146–147, nota 82.

It appears that the theme of Sirmium had a bridgehead on the left bank of the Danube, at Kuvin (**false!**)*, the purpose of which was the defense of the ford at Braničevo. I have demonstrated elsewhere that Kuvin is the same as Dibiskos* (**false!**) *mentioned in 1019 and 1020* (**false!**) *as a parish of the bishopric of Braničevo.[222] The existence of a parish integrated into a Byzantine ecclesiastical structure implies that the Byzantine administration extended on the northern bank of the Danube* (**false!**)*, the strategic value of which would be obvious in the subsequent conflicts with Hungary. There is, however, no proof that the theme of Sirmium extended any farther into the Banat.*
[222] *Madgearu 2001, 80–84.*

În teza sa de doctorat[444] susținută în anul 2013 și publicată doi ani mai târziu, care era dedicată unor chestiuni pur tehnice[445], **Adrian CÎNTAR** consemnează în cadrul analizei istoriografice dedicate sitului *Tibiscum*-Jupa și faptul că[446]:

În anul 1018 (**fals?**)*, între eparhiile subordonate arhiepiscopiei de Ohrida, înființată de împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul, este amintită* (**fals!**) *și cea de* Divisiskos (**fals!**)*. În general* (**fals!**)*, specialiștii sunt de acord în a identifica* Divisiskos (**fals!**) - Dibiskos (**fals!**) *cu anticul* Tibiscum (**fals!**) *știind faptul că și celelalte eparhii au fost înființate tot pe locul unor cunoscute așezări antice[151].*

Referitor la termenul Dibiskos (**fals!**) - Βίσισκος *sau* Διβίσκος (**fals!**)*, aceasta a fost cea de-a șasea* (**sic!** *a patra*) *parohie a diocezei Braničevo atestată de primul edict al lui Vasile al II-lea de la 1019.* Dibiskos (**fals!**) *a fost căutat undeva în apropierea râului Timiș, deoarece M. Gyóni care a studiat atent edictul a dedus că* Dibiskos (**fals!**) *este un nume cu originea în denumirea antică a râului –* Tibiscus*, și a propus localizarea la Cuvin[152]. Localizarea sa la Jupa –* Tibiscum *a fost susținută de mulți istorici maghiari și români, alții chiar au crezut că ar trebui identificată cu Timișoara deoarece a fost un oraș important începând cu secolul XII și că a apărut în surse începând cu 1212* (**fals!**) *cu denumirile de* Themes*,* Temes *sau* Tymes*. Numele râului a avut aceeași formă la mijlocul secolului al X-lea, ceea ce înseamnă că se transformase deja din* Tibiscus *în Timiș. Autorul acestui studiu susține părerea că localizarea a fost la Cuvin pe baza unei cronici grecești de la 1519* (**fals!**)*, care a înregistrat localitatea* Timbisko*, referindu-se la războaiele ungaro-otomane din anii 1439 și 1443. Localizarea oferită de context este pe malul stâng al Dunării, vizavi de Semendria (Smederevo), de unde și identificarea* Dibiskos (**fals!**) *– Cuvin. M. Gyóni a observat că denumirea* Temes *a supraviețuit până acum la Cuvin (*Temeskubin*), fiind numele insulei dintre Cuvin și Palanka[153].* Timbisko *reprezintă atunci un alt nume pentru Cuvin* (**fals!**)*, nume schimbat de conducerea maghiară în denumirea păstrată și azi. Numele* Timbisko *a dispărut după secolul al XVI-lea[154].*

Și în evul mediu izvoarele documentare amintesc locul și denumirea așezării antice (**fals!**) *în mai multe variante -* Tyvisk *(1440),* Tyws *(1447) și* Tews *(1470) - identificată exact în hotarele localităților Iaz* (**fals!**)*, Ciuta[155]* (**fals!**)*.*

---

[444] coordonator Doina BENEA.

[445] *Aplicabilitatea sistemelor grafice 2D și 3D în studierea evoluției arhitectonice a așezării civile de la Tibiscum*.

[446] Cîntar, 2013, pp. 35–36 (PhD); Cîntar, 2015, pp. 45–46.

[151] *Gyóni 1948, p. 148-159* apud *Benea, Bona 1994, p. 123;*
[152] *Gyóni 1947, p. 45-46* apud *Madgearu 2001, p. 81;*
[153] *Gyóni 1947, p. 46-49* apud *Madgearu 2001, p. 82;*
[154] *Madgearu 2001, p. 80-82;*
[155] *Frigyes 1877/1878,* passim apud *Benea, Bona 1994, p. 123;*

Silviu OȚA are privilegiul de a-și vedea publicată traducerea tezei sale doctorale la pestigioasa editură Brill[447], în anul 2014, motiv pentru care opinia sa este singura din întreaga istoriografie românească care este citată (o singură dată) de către vecinii sârbi:

Meanwhile, a drastic re-organization of the ecclesiastical structures in the Balkans was under way. In 1019, the archbishopric of Ochrid received Braničevo, Belgrade, and Sirmium as suffragan sees. Of all three, Braničevo appears to have had some influence in the lands north of the Danube through the church of Dibiskos (**false!**)*, a center recently* (**false!**) *identified with Cuvin.[73] Moreover, the Byzantine Church exercised control over the lands north of the Danube through the bishopric of* Tourkia[448].

73 Madgearu (2001), pp. 17–19.

În același an, **Valentin BUGARIU** publică un volum de studii în care apare și articolul său din 2007[449].

Tot în anul 2014, **Ioan Aurel POP** scrie[450]:

... din diplomele împăratului Vasile al II-Iea, date în anii 1019-1020, reiese că între eparhiile subordonate (sufragane) arhiepiscopiei sau mitropoliei de Ohrida (din Macedonia) se afla şi cea de la Branicevo (**sic!** *Braniče*vo*), cu un centru la cetatea (*castram*)* (**fals!**) Dibiscos (**sic!** Dibiskos **-fals!**)*. Acest nume nu are sens decât dacă este asimilat cu* Tibiscos*, denumirea antică a râului Timiş* (**fals!** și a râului Tisza *post* mijlocul secolului al XV-lea **-n.m.**) *şi a unei aşezări* (**care? -î.m.**) *din vecinătate. Însă aceasta nu arată că biserica bănăţeană (sau bisericile bănăţene) ar fi fost dependentă (dependente) de scaunul Ohridei şi cu atât mai puţin Morisena, situată înspre nord de Timiş.* p. 1013: *Dibiscos/Tibiscos (Timiş, România)* [p.] *353* (**sic!** *357*).

În același an, în cadrul unui proiect european, apare al patrulea număr al revistei *Petru Cârdu*, care *va cuprinde perspective ale istoricilor bănăţeni despre Banatul istoric*. În acesta este publicat și un articol al *prof. drd.* **Valeriu MOȘNEANU**, în care apare:

... tradiţionalul centru Dibiscos (sic *Dibiskos* **-fals!**) *(Timişoara)* (**fals!**) *amintit în documente* (**fals!** *unul singur* -n.m.) *bizantine*[451].

La lansarea revistei *Morisena* în anul 2016, *Acad.* **Ioan-Aurel POP** a contribuit cu un studiu despre ducatul lui *Ahtum (Ochtum)* în care expune[452]:

Despre apartenența acestor teritorii la jurisdicția bisericească superioară ortodoxă

---

[447] colecția *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450*, General Editor: Florin CURTA.
[448] Oța, 2014, p. 31.
[449] Bugariu, 2014, pp. 101–118.
[450] Pop, 2014, p. 357.
[451] Moșneanu, 2014.
[452] Pop, 2016, p. 5.

nu există informații sigure. S-ar putea ca mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul din Morisena să fi avut rang de stavropighie, deoarece starețul său pare să dispună de autoritate mai mare și de atribuții mai multe decât era obișnuit[29]. În jurul Bizanțului, existau în acea vreme mănăstiri al căror stareț era hirotonisit drept episcop. Pe de altă parte, din diplomele împăratului Vasile II, din 1019-1020, reiese că între episcopiile subordonate mitropoliei de Ohrida (Macedonia) figura și cea de la Branicevo (**sic!** *Braničevo*)*, având un centru episcopal la Dibiscos* (**fals!**)*, asimilat cu Tibiscos (Timiș)[30]. Însă dependența întregii biserici bănățene din acea vreme de scaunul Ohridei este greu de dovedit. Oricum, Morisena pare situată în afara unei astfel de dependențe*.

[30] I. I. Nistor, Legăturile cu Ohrida și exarhatul Plaiurilor, în Analele Academiei Române, M. S. I., s. III, tom 27, mem. 6, 1945, passim; Șt. Pascu, Voievodatul Transilvaniei, I-IV, Cluj-Napoca, 1971-1989, IV, p. 299; A. Bejan, Banatul în secolele IV-XII, Timișoara, 1995, p. 129.

În anul 2017, s-a considerat că este bine ca în programul celei de a 43[a] ediții a Simpozionului internațional de istorie și arheologie *In Memoriam Constantin Daicoviciu*, organizat de către Muzeul Judeţean de Etnografie şi al Regimentului de Graniţă din Caransebeș, să fie menționat și faptul că:

In a diploma of the Emperor Vsile (**sic!**) *the IInd Bulgaroctonul* (**sic!**) *of Byzantium (976-1025) from year 1020 was mentioned an episcopal camp* (**false!**) *at Dibiskos* (**false!**) – *probably the ancient Tibiscum* (i.e. lângă Jupa **-n.m.**) *from the roman times* (**false!**) ...[453]

Într-o istorie bisericească, dedicată episcopiei Caransebeșului de către **Daniel ALIC** în anul 2017, se spune[454]:

Un urmaş [*al voievodului creştin* (**fals!**) *Glad*]*, Ohtum sau Ahtum, era vasal* (**fals!**) *al împăratului constantinopolitan Vasile II care prin 3 diplome din 1019-1020 reorganizează Ohrida ca arhiepiscopie autocefală. Între castra* (**fals!**) *aparţinătoare sub raport jurisdicţional era trecut şi Tibiskos* (**fals!**) – *Dibiskos* (**fals!**) *(Timişoara).*[5] (**fals!**) *Acest centru eclesial (cel puţin, horepiscopie* **-fals!**) *al românilor bănăţeni s-a menţinut până în 1232* (**fals!**)*, când funcţiile sale – se presupune, nu fără temei – vor fi preluate* (**fals!**) *de Mehadia.*

[5] Ibidem (i.e. *Vasile MUNTEAN, Monografia Arhiepiscopiei Timişoarei, I, Ed. Învierea, Timişoara 2012*)*, p. 40.*

În 2018, **Alexandru MADGEARU** publică o *Ed. a 3-a, rev. şi adăugită* a cărții sale din 2007 dedicate organizării militare bizantine la Dunăre în secolele X–XII[455].

Într-un studiu dedicat în anul 2019 *sensibilităților etnice și confesiunilor în Ţara* (**fals!**) *Caraşului*, **Ionel BOTA** tipărește și rândurile[456]:

Vasile II (în 1019-1020) emite un document prin care subordona castrul (**fals!**) *episcopal „*Dibiskos*"* (**fals!**) *la dieceza Branicevo* (**sic!** *Braničevo*)*. Aşadar, castrul* (**fals!**) *episcopal Timiş, din acel an 1019, e diferit de mănăstirea Morisena.[176]*

176. GH. I. MOISESCU, ŞT. LUPŞA, ALEX. FILIPAŞCU, ***Istoria Bisericii Române****, I-II, Bucureşti, 1957-1958,* ***passim.***

[453] Ardeț *et alii*, 2017, p. 15.
[454] Alic, 2017, p. 7.
[455] Madgearu, 2018.
[456] Bota, 2019a, p. 15.

Referința bibliografică invocată[457] nu conține vreo aluzie la *Dibiskos*, care este necunoscut celor trei autori ...

Dorind să-și disemineze cât mai abitir ideile, el se auto-plagiază în același an[458].

În 2019, **Alexandru MADGEARU**, în cartea sa dedicată expansiunii maghiare în Transilvania, consideră că este folositor să amintească și de patru descoperiri arheologice (fără context!) din spațiul bănățean ori cel sud-dunărean[459]:

Localitatea Kuvin (cu numele vechi Timbisko) (**fals!**) *a fost sediu de parohie* (**fals!**) *în cadrul episcopiei de Braničevo, care a fost constituită în arhiepiscopia de Ohrid, în anul 1020, pe baza structurilor ecleziastice moştenite de la Bulgaria ţarului Samuel[326]. Există o spadă descoperită la Kuvin (în patrimoniul Muzeului* [*Național al*] *Banatului din Timișoara), care se poate data cel mai probabil la începutul secolului al X-lea[327]. O spadă similară cu cea de la Kuvin s-a descoperit într-un mormând de înhumație orientat N-S, din secolul al X-lea, la Tekija (localitate situată pe malul drept al Dunării, vis-à-vis de Orșova)[328]. Această așezare amplasată pe locul unui fost castru roman (Transdierna) a putut face parte și ea din voievodatul lui Glad. Mormântul respectiv a aparținut eventual unui războinic nomad (kavar sau peceneg), deoarece orientarea sa era diferită de cea creștină. Altă spadă din secolul al X-lea s-a descoperit chiar la Orșova (scoasă din apele Dunării)[329], iar alta, datată cel mai probabil în a doua jumătate a secolului al X-lea, provine de la Banatski Brestovac (între Kuvin și Belgrad)[330]. Aceste spade de producție apuseană fără context arheologic cunoscut pot fi atribuite ori războinicilor unguri, ori celor din statul bulgar, ori celor din voievodatul lui Glad* (**adică, altfel spus, cele 4 spade aparțin tuturor și nimănui!** -n.m.).

[326] *Madgearu, 2018, 56-57.*

[327] *Pinter 2007, 73-75.*

[328] *Janković 1983, 58, fig. IV/1.*

[329] *Bálint 1991, 245; Iambor 2005, 65.*

Arheologul **Ana Cristina HAMAT** scrie, în 2020, exclusiv pe urmele lăsate de Petru BONA și Doina BENEA în anul 1994:

În concluzie, teritoriul anticului Tibiscum şi ruinele romane sunt cunoscute şi exploatate în epoca medievală, cu dovezi ale reutilizării lor la Caransebeș, Ct. Daicoviciu, Turnu Ruieni și eventual la Obreja și Cărbunari-Țigănești, pentru perioada secolelor XIV-XV. Primele dovezi de reutilizare a spoliei romane datează din secolele X-XII și provine din cercetările arheologice ale straturilor de locuire din Tibiscum (Benea și Bona 1994: 68). Să nu uităm că, cel puțin între secolele VII-XI, Tibiscum este din nou o așezare importantă, fiind menționat în 1018 printre eparhiile (**fals!**) *subordonate arhiepiscopiei de Ohrida* (**fals!** *episcopiei de Braničevo*) *cu numele de Divisiskos* (**fals!**)-*Dibiskos* (**fals!**) *(Benea și Bona 1994: 123)*[460] (tr.m).

---

[457] Bota, 2019a, pp. 24–25, nota 176.

[458] Bota, 2019b, p. 512.

[459] Madgearu, 2019, p. 102.

[460] *To conclude, the territory of ancient Tibiscum and the Roman ruins are known and exploited during the Medieval Age, with evidence of their reuse at Caransebeș, Ct. Daicoviciu, Turnu Ruieni and possibly to Obreja and Cărbunari- Țigănești, for the period of 14th-15th centuries. The first evidance for the reuse of roman spolia dates back to the 10th-12th centuries and comes*

În anul 2020, **Ioan CHIRILĂ**, profesor universitar al Facultății de teologie ortodoxă de la Universitatea "Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, preia doar pe jumătate ideiile lui I. D. Suciu din anul 1977[461]:

Referirea scrisă datând din anul 1011 (**fals!**[462]) *cu privire la castrul* (**fals!**) *episcopal din Tibiscum (Jupa)* (**fals!**) *sau Tibisco (Timiș)* (**fals!**)*, aparținând Arhiepiscopiei Ohridei* (**sic!** *episcopiei de Braničevo, care era sufragană arhiepiscopiei de Ohrid* -n.m.)*, este anterioară Marii Schisme din 1054. ... Centrul episcopal din Timiș* (**fals!**) *și-a încetat activitatea în prima jumătate a secolului al XIII-lea* (**fals!**) *când a fost dizolvat din cauza presiunii episcopiei catolice de la Cenad*[15] (**fals!**).

[15] *SUCIU, I. D. (1977):* Monografia Mitropoliei Banatului. *Timişoara. 43.*

În *Marea istorie ilustrată a României și a Republicii Moldova*, ediția a 4-a, revizuită, publicată în 2020, **Tudor SĂLĂGEAN** își auto-plagiază spusa din 2004[463]:

... așezămintele ortodoxe din centrul și sudul Banatului, regiune în care diplomele din 1019–1020 ale împăratului bizantin Vasile al II-lea Macedoneanul atestă (**fals!**) *existența, la Dibiscos* (**fals!**) *(Tibiscos)* (**fals!**)*, a unui centru religios* (**fals!**) *aflat în subordinea episcopiei de Branicevo* (**sic!** *Braničevo*)*, care depindea, la rândul ei, de arhiepiscopia Ohridei.*

În anul 2021, **Alexandru MADGEARU** afirmă[464]:

The theme of Sirmium included the Danubian region west of the Iron Gates, with the main towns Belgrade and Braničevo and with at least one bridgehead at Kuvin (Dibiskos (**false!**)*)* (**false!**)*, in front of Braničevo*[18].

18 ... Madgearu (2001), pp. 80–84, (2013), pp. 56–57.

Anul următor, **Alexandru MADGEARU** revine pe larg asupra problemei Dibiskos (în fapt, doar își auto-plagiază textul din 2001[465]) și după foarte mult timp se consemnează o informație nouă (relativ la datarea corectă a cronicii *Historia Turcorum*)[466]:

Împăratul Vasile al II-lea a hotărât în 1019 ca Patriarhia bulgară de la Ohrid să fie înlocuită cu o arhiepiscopie autocefală cu jurisdicție asupra întregului fost stat a lui Samuil și că această eparhie (considerată moștenitorul arhiepiscopiei Justiniana Prima

---

from the archeological research of the habitation layers from Tibiscum (Benea and Bona 1994: 68). Let not forget that at lest in between the 7th-11th centuries, Tibiscum is once again an important settlement, being mentioned in 1018 among the dioceses (**fals!**) *subordinated to the Ohrida archdiocese* (**false!** *bishopric of Braničevo*) *with the name Divisiskos- Dibisskos* (**fals!**) *(Benea and Bona 1994: 123)* (Hamat, 2020, p. 188).

[461] *The written reference dating back to 1011* (**false!**) *regarding the episcopal castrum* (**false!**) *in Tibiscum (Jupa)* (**false!**) *or Tibisco (Timiş)* (**false!**)*, belonging to the Archbishopric of Ohrida, is prior to the Great Schism of 1054. ... The episcopal centre in Timiş* (**false!**) *ceased in activity during the first half of the 13th century* (**false!**) *when it was dissolved due to the pressure of the Catholic bishopric of Cenad*[15] (**false!**) (Chirilă, 2020, p. 151, 152).

[462] Chiar dacă nu se citează, data greșită *1011* trădează sursa: Pascu, 1989, p. 299.

[463] Sălăgean, 2020, p. 136.

[464] Madgearu, 2021, p. 112.

[465] *vide* Madgearu, 2001b, pp. 80–83 *cf.* Madgearu, 2022, pp. 243–245.

[466] Madgearu, 2022, pp. 242–245 (text în limba engleză; tr.m.).

(**fals!** doar din anul 1157 -n.m.) *să fie condusă doar de preoții bulgari* (**fals!**)*. Hotărârea a fost pusă în aplicare prin trei edicte (*σιγίλλια*) emise între 1019 și 1020, păstrate nu în original, ci doar într-o confirmarea dintr-un crisobul al lui Mihail al VIII-lea Paleologul (august 1272)* (**fals!** *iulie 1273* -n.m.)*, transmisă prin trei* (**fals!** *patru*) *copii din secolele XVI–XVII. Edictele au fost destinate lui Ivan* (**sic!** *Ioan*)*, ultimul patriarh bulgar* (**fals!**) *care a devenit primul arhiepiscop. Ivan* (**sic!**) *a cerut delimitarea arhiepiscopiei și scutiri de taxe pentru unii preoți (klerikoi)* (**fals!**) *și țărani (paroikoi), așa cum fusese înainte de cucerirea bizantină. ...*

Extinderea Arhiepiscopiei de Ohrid în Banatul actual a fost susținută și pe baza unei alte informații din primul edict al lui Vasile al II-lea. Teritoriul noii theme Sirmium[23] *a fost împărțit în 1019 între episcopiile de Braničevo, Beograd* (**ori Berat?**) *și Sirmium, toate fiind dependente de Ohrid. Episcopia de Braničevo a moștenit Morava, o episcopie fondată înainte de 879, când regiunea aparținea Bulgariei.*[24] *Cetatea de la Braničevo era situată în fostul oraș roman Viminacium (azi, Kostolac)* (**fals!**) *și a avut o mare importanță în perioada dintre al X-lea și al XIII-lea.*[25] *Episcopia de Braničevo avea șase parohii* (**fals!** nu se menționează existența unor parohii -n.m.) *atestate în*

23 Wasilewski 1964, 465–482.
24 Popović 1978, 35.
25 Popović – Ivanisević 1988, 125–179; Popović 1991, 172.

edict. Dintre acestea, patru au fost identificate în apropiere de Braničevo: Μορόβισκος *(Morava/Moravište, azi Dubravica)*,[26] Σφεντέρομος *(Smederevo/Semendria),* Γρότα *(Grocka) și* Βροδάρισκος *(Brodskopolje). Locul* Ιστραάγλαγγα *nu a fost încă identificat. A șasea parohie* (**fals!**) *este* Βίσισκος *sau* Διβίσκος[27] (**fals!** Διβίσισκος)*.* Dibiskos (**fals!**) *a fost căutat undeva lângă râul Timiș (*Tibiscus*)*.

Mai mulți istorici au susținut amplasarea ei la Jupa, vechiul oraș roman Tibiscum.[28] *Jupa este situată în apropiere de Caransebeș, cel mai important centru românesc din Banatul medieval (un oraș înfloritor în secolul al XIV-lea).*[29] *Amplasat la intersecția a două drumuri, care ajungeau în zona sud-dunăreană (pe Valea Cernei și pe lângă bazinul Caraș-Ezeriș), Caransebeșul nu este foarte departe de Braničevo* (**fals!**)*. În orice caz, este mai aproape decât Timișoara* (**fals!**)*. O comunicare Braničevo – Timișoara ar fi fost împiedicată de terenul mlăștinos care exista în perioada premodernă la sud de Timișoara* (**fals!**)*. Timișoara era orientată spre Valea Mureșului* (**fals!**)*, nu spre Dunăre* (**fals!**[467])*. În orice caz, cercetările arheologice nu au adus însă dovezi pentru amplasarea acestui centru bisericesc la Jupa.*[30] *Alții credeau că Dibiskos ar trebui să fie plasat la Timișoara*[31] *deoarece acesta era un oraș important, consemnat încă din 1212 cu numele Themes, Temes, sau Tymes.*[32] *Constantin* [*VII*] *Porfirogenetul a transmis aceeași formă a numelui râului la mijlocul secolului al X-lea (*Τιμήσις*).*[33] *Aceasta înseamnă că numele râului a fost deja transformat din Tibiscus în Timiș până în acest moment.*

Numele Dibiskos (**fals!**) *ar trebui să fie legat de un alt loc, al cărui nume a evoluat în alt mod. GYÓNI Mátyás a oferit cea mai probabilă soluție* (**fals!**)*. O cronică greacă*

[467] *vide* **Anexa IV**.

*anonimă, scrisă undeva între 1573 și 1625 (*Χρονικὸν περὶ τῶν Τούρκων Σουλτάνων*, păstrată la Vatican în Codex Barberinus Graecus 111) a consemnat un loc numit Timbisko în relatările războaielor maghiaro-otomane din 1439 și 1443. Din context rezultă*

26 Este orașul Morava, situat la vărsarea râului omonim, pe locul orașului roman Margum (azi, Dubravica). Nu se știe când episcopia Moravei a fost mutată la Braničevo. O fortificație bizantină cu o suprafață de 10 ha a existat la Morava în secolul al XI-lea. Vezi Nesbitt – Oikonomidès 1991, 195–196; Maksimović – Popović 1993, 127–129.

27 Gelzer 1893, 43; Gyóni 1948, 151.

28 De exemplu: Székely 1967, 302; Moravcsik 1970, 110; Glück 1980, 127.

29 Popa 1989, 353–370; Bona 1989, 25.

30 Ardeț 1996, 416–417.

31 Suciu 1977, 39–41; Răileanu 1977, 2225–2250; Suciu – Constantinescu 1980, 21 (traducerea sursei, cu unele greșeli: paroikoi se traduce 'parohi' = preoți parohi!); Iambor 1980, 167–168; Munteanu 1983, 236; Dănilă 1984, 720; Muntean 2008, 299.

32 Suciu 1968, vol. II, 193.

33 Constantin Porfirogenetul, 176/177 (XL, 38). Pentru evoluția numelui, vezi Slușanschi 1976, 151–165.

că Timbisko se afla undeva pe malul stâng al Dunării, vis-à-vis de Semendria (Smederovo) (**fals!**)*. Pe baza acestor informații, Gyóni a identificat Dibiskos cu Cuvin* (**fals!**)*, unde încă mai există un nume de loc Temes* (**fals!**) *(insula dintre Cuvin și Palanka).*[34] (**fals!**) *Această idee ar putea fi susținută de comparații cu alte relatări ale campaniei din 1443. Ele arată clar* (**fals!**) *că trupele regelui polono-ungar Wladislaw al III-lea au fost chemate la Cuvin* (**fals!**) *înainte de a trece Dunărea.*[35] *Se pare că Timbisko a fost un alt nume pentru Cuvin* (**fals!**)*, înlocuit cu numele oficial maghiar Cuvin (Kewe, de la kő 'piatră'* (**?**[468])*).*

Dibiskos-Cuvin (**fals!**) *era așadar o parohie* (**fals!**) *din episcopia Braničevo. S-ar putea observa că toate parohiile* (**fals!**) *acestei episcopii sunt situate într-o zonă restrânsă. Cuvin se află în această zonă. Edictul lui Vasile al II-lea a confirmat o situație anterioară, contemporană domniei lui Samuil. În acest caz, parohia* (**fals!**) *Dibiskos* (**fals!**) *aparținea eparhiei bulgare de Braničevo, la sfârșitul secolului al X-lea și în primii ani ai secolului al XI-lea. Pentru că Cuvin este doar un cap de pod în fața Smederevo și Moravei, existența acestei parohii* (**fals!**) *nu este în măsură să dovedească extinderea acestei eparhii în interiorul zonei Banatului. Istoricii care au admis extinderea arhiepiscopiei Ohrid în Banat nu au analizat toate consecințele acestei idei.*

34 Gyóni 1947, 46–49. Datarea cronicii amintite de el, 1517 (**fals!** *vers 1519* -m.n.)*, a fost ulterior corectată. Vezi cercetările dedicate acestei cronici la* https://ottomanhistorians.uchicago.edu/en/historian/anonymous-chronicle-turkish-sultans*, accesat 6.02.2021.*

35 Antoche 2012, 15–18.

În urma acestui periplu bibliografic, dorit cât mai cuprinzător, am observat că, dacă la început era vorba doar de un *castru* aflat în Banat, la Timișoara (Tăutu, 1956), ori *Tibiscum*-Jupa (Elian, 1958), peste doar 15 ani se vorbește deja de o episcopie bă-

[468] GYÖRFFY György afirmă că toponimul *Keve* păstrează numele primului comite (Györffy, 2013, p. 232).

năţeană la *Tibiscum*-Jupa (Stănescu, 1971/'72), care devine imediat (prin falsă citare) *o episcopie a Banatului* (Mureşianu, 1972), apoi *episcopia Timişului* (V. V. Muntean, 1976; Mihăilă, 1977), un *centru bisericesc al românilor ortodocşi din Banat* (Dănilă, 1984), *castru episcopal Tibiscum ... Poate fi acea „Episcopie a Vlahilor"* (Pascu, 1989), *episcopie românească în Banat* (Păcurariu, 1991; Bodogae, Rămureanu, 1993), *episcopatul Banatului* (Velter, 2002). În fapt, este vorba doar de un sat (prăpădit), aflat la S de Dunăre, unde nişte ţărani lucrau pământul pentru episcopul de Braničevo pe la anul 1020. Amplasarea diferită faţă de Dunăre, râul la N şi oiconimul la S de fluviu[469], precum şi cei ~650 de ani distanţă exclud(e) vreo legătură între ptolemeicul *Tibiskos* (l.gr.) / *Tibiscus*, *Tibiscum* (l.l.) şi vasilianul *Dibisiskos* (nici măcar la nivel fonetic[470]; apoi, nu cunosc cazuri similare de vreun hidronim regăsit drept toponim de partea cea-

[469] nu există dovezi că statul lui Samuil, existent între 976–1018, ar fi stăpânit la N de Dunăre, în regiunea bănăţeană, nici măcar un "cap de pod".

[470] din punct de vedere fonetic, pentru ca *Ti**b**isk-os* > *Di**b**i**sis**k-os*, trebuie argumentată trecerea ***t*** > ***d***, clarificat dacă nu cumva ***b*** este în fapt ***v*** şi oferită o explicaţie pentru trecerea ***s*** > ***sis***. Dar, în fapt, comparaţia **nu** trebuie făcută între *Tibiskos*/*Tibiscum* (sec. II–IV şi probabil Τίβισις / *Tibisis*[a]) şi *Dibisiskos* (~1020), ci între ultimul şi *Timis* (~950)/*Temis*/*Temes*[b], iar în acest caz diferenţele sunt elocvente. Dar înainte de a face orice confruntare, să repetăm o evidenţă: *Tibiskos* şi *Dibisiskos* sunt separte de 6 secole şi jumătate de evoluţie fonetică. În limba română, ***-b-*** intervocalic > *-Ø-* (precum caballus/cal, faber/faur, nebulus/nor etc.). Fenomenul are loc devreme, în sec. IV–VI. Dacă *Tibiscum*-Jupa nu ar fi dispărut (şi, o procitim, urmele de locuire aici dispar *post* 378 AD) atunci am fi avut ***Tibiscum*** (l.l.) > ***Tisc*** (l.r.) în sec. X–XI, iar între ultimul şi *Dibisiskos* nu poate fi vreo legătură ...

În primul *sigillion* (~1020) numele localităţilor sunt transpuse nesigur, pentru că literele greceşti nu reproduc bine sunetele slave. În plus, suntem într-o epocă în care nu ştim dacă ***β*** transcrie un ***-b-*** ori un ***-v-*** şi aşa mai departe. Reproduce oare *-iskon* un slavic *-ište*? Posibil. Sunt toponimele din acest act slave? Unele da, altele nu ştim. E imposibil de făcut o etimologie plauzibilă a lui *Dibisiskos* (ori *Divisiskos*?). Să fie acesta o formă coruptă din *Tibiscum* (sau o formă asemănătoare)? Un răspuns afirmativ este doar o simplă aserţiune speculativă. Un slav Дуби́ще/*Dubište* (*stejăriş*) e plauzibil, sau Дибище, ori Дивище/*Divište* (*locul cu fete*), dar şi acestea sunt, în final, tot doar simple speculaţii ...

[a] Herodot, IV, 49 în *Fontes*, I, p. 32–33.

[b] Râul Timiş este deja menţionat de către împăratul Constantin al VII-lea Porfirogenetul drept *Timis*[c] (~950), apoi avem tot în limba greacă munţii *Temis* (>1180)[181], iar documentele în limba latină ale cancelariei regale ungare indică un comite de *Temis* (<1181), castrul *Demes*/*Dymis* (*cetatea Timiş(oara)*) şi râul *Timis* (azi, Bega Veche) (1177), apoi un comite de *Thymis* (1203), *parrochia Tymis* (i.e. comitatul Timiş; 1211), castrul *Temes* (1212), un comite de *Tumus* (1213), unul de *Thumus* (1214) şi un altul de *Timis* (1221; formă care mai apare şi în 1240), cele două râuri *Timis* (1238), un alt comite de *Tymis* (1249), într-un document fals din 1256 apare şi comitatul *Tymis*, castrul *Tymes* şi *Themes* (1266), comitatul *Themes* (1274), *Tumuswar* (1278), iar comitatul *Tymis* (1284)[d].

Aceste informaţii confirmă faptul că la mijlocul secolului X transformarea fonetică *Tibiscum* (*municipium*) / *Tibiscus* (l.l.; râu; formă neatestată) / *Tibiskos* (l.gr.; râu) > *Timis*/*Temis*/*Temes* era deja încheiată (*vide* şi Madgearu, 2001a, p. 18/10).

[c] pentru a urmări mai uşor înşiruirea nu voi mai menţiona sufixele.

[d] *vide* şi Forţiu, 2021a, pp. 772–773; Forţiu, 2023 (*ms*).

laltă a unui fluviu căruia îi este afluent).

11. Statistici şi concluzii

Din anul 1956, în cultura română s-au pronunţat cel puţin 71[471] de cercetători, în peste 145 de lucrări, asupra subiectul Dibiskos[472]. Prea mulţi s-au mulţumit să citeze comod şi necritic pe un antecesor. Din acest punct de vedere, istoriografia română este vinovat de credulă; orice prostie vei fi scris, sigur se va găsi cineva să te citeze, iar notele critice ori corecţiile sunt inexistente. Nimeni nu a avut măcar banala curiozitatea să(-şi) clarifice de unde apar diferenţele în grafia toponimului (Dibisiskos, Divisiskos, Bisiskos, Dibiskos etc.) la diferiţii autori dacă există un singur hrisov, datat iulie 1273, care conţine în întregime şi primul act al împăratului Vasile al II-lea din jurul anului 1020 (după cum explică clar GYÓNI Mátyás în 1946/'47). Din diferite motive, toată lumea a luat drept "***bun***" scrisa lui Gyóni M., fără ca vreun cercetător român să fi aruncat cea mai mică umbră de îndoială asupra spuselor sale (şi motive existau!), iar vocile critice din istoriografia maghiară au fost ignorate (şi atunci când au fost cunoscute!). Apoi, chiar dacă numele lui a fost invocat, studiul său a fost rareori *şi* citit[473]. În schimb, au fost lansate tot felul de interpretări/speculaţii istoriografice, una mai fantezistă decât alta; probabil din motive ideologico-politice (*continuitatea din cele mai vechi timpuri pe întregul teritoriu de astăzi al României*) a apărut *Dibiskos episcopie bănăţeană* (1971), acceptată pe nemestecate şi amplificată monstruos în alte lucrări (chiar şi *post* '89) până la *episcopatul Banatului* (2002) ... Se mai pot trage şi alte **concluzii**:

■ Există două istoriografii "paralele" în cultura română; cea bisericească şi cea laică, care nu se intersectează decât arareori. În general, laici evită să citeze informaţii din lucrări cu temă ecleziastică (şi bine fac!), iar când o fac îşi asumă multe riscuri/consecinţe deoarece clericilor le lipseşte, în general, rigoarea ştiinţifică (de exemplu, I. D. Suciu (1980 într-un corpus de documente ecleziastice), V. V. Muntean (1984) şi A. Gabor (1989) şi-au permis să altereze (înlocuind *Dibisiskos* / *Bisiskos* cu *Dibiskos*), independent unul de celălalt şi invocând o bibliografie diferită, textul unui document original în limba greacă prin intervenţiile lor "ştiinţifice").

■ Istoriografia bisericească "răsuflă" prin toţi porii un naţionalism desuet (încă şi în prezent!), de sorginte interbelică, folosit în perioada ceauşistă pentru a "forja" naţionalism-comunismul;

■ Libertatea de expresie *post* '89 nu a schimbat fundamental discursul istoriografic existent în perioada naţionalism-comunismul ceauşist (1971–'89). Încă şi acum se citează, fără probleme şi fără discernământ, de parcă ar fi vorba de adevăruri imuabile, din lu-

---

[471] Nu am pretenţia că i-aş fi identificat pe toţi (cu toate că mi-am dat silinţa), iar la unii cunoscuţi – precum Bona, Groza, 1989; Bona, Gumă, Groza, 1990; Ardeţ, 1993, a căror opinie o cunoaştem din alte lucrări ale lor – nu am avut acces bibliografic (în ciuda eforturilor mele).

[472] V. V. Muntean de 15 ori; Al. Madgearu de 12 ori; M. Păcurariu de 9 ori; P. Bona de 8 ori; I.-A. Pop de 6 ori, I. Munteanu, I. Haţegan, T. Sălăgean şi V. Mărculeţ de 5 ori; E. Stănescu, I. D. Suciu, E. Glück, P. Iambor şi A. Ardeţ de 4 ori; A. Bejan de 3 ori; A. L. Tăutu, E. Popescu, N. Dură, D. Benea, D. Ţeicu, V. Bugariu, S. Oţa, I. Bota de 2 ori.

[473] acest aspect poate fi decelat şi din faptul că şi numele său este de multe ori pocit consemnat!

crări publicate în perioada 1960–'89 și multe din cărțile apărute în această perioadă, dar și din perioada interbelică, au fost republicate necritic *post* '89 invocându-se acte de "recuperare" (a *ce*? a unui discurs național-comunist?!);

■ Citarea comodă a altor lucrări (și nu recursul la documentul original; un exemplu la îndemână: nu există încă o traducere în limba română a bulei de aur a împăratului Mihail al VIII-lea Paleologul din iulie 1273) este "norma" în istoriografia românească; dacă autorul nu este de acord cu o opinie doar o trece sub tăcere (dar acest lucru nu îl absolvă de vina de-a fi doar prost informat!);

■ Fiecare autor se simte dator să mai adauge "ceva" la spusa înaintașilor, fără un recurs la surse documentare suplimentare de informație și astfel interpretările istoriografice devin din ce în ce mai fanteziste;

■ Mai nimeni nu spune: *nu știu*/*știm*, *am greșit*, *corectez* și mai nimeni nu are dubii ...

Încă de la apariția în 1946/'47 a existat posibilitatea rezolvării științifice a "problemei *Dibiskos*", iar din anul 1960 lucrurile erau deja și mai limpezi, pentru că:

1871: Y. Y. Golubinskij publică prima editare a *Codex Sinaiticus* [*Graecus*] *508 (976)*; el citește corect ***Dibisiskos***;

1893: H. Gelzer corectează din greșelile lui Golubinskij (1871); menține ***Dibisiskos***;

1911: V. N. Beneševič publică a doua editare a *Codex Sinaiticus* [*Graecus*] *508 (976)* și indică incorect ***Bisiskos***;

1931: Iordan IVANOV greșește și ***Dibisiskos*** devine ***Dibiskos***;

1946/'47: GYÓNI Mátyás preia greșeala lui I. Ivanov și o amplifică prin *Historia Turcorum*; astfel, inexistentul *Dibiskos* devine *Timbisko* (*~1519*) / *Tibisko* / *Temes* (Timiș). Pe urmele lui I. Ivanov (1931), tot el indică *Bisiskos* drept formă toponimică principală (în dauna corectului *Dibisiskos*, pe care-l consideră o greșeală a lui Golubinskij (1871) și Gelzer (1893)), dar alege să-l ignore cu seninătate și fără explicații (incongruența a trecut nesesizată!). O simplă verificare – pe care nimeni nu o face! – a bibliografiei invocate de către acesta (Golubinskij, 1871; Beneševič, 1911; Ivanov, 1931) conduce inevitabil la o singură concluzie: ***Dibiskos*** este doar **o greșeală** a lui I. Ivanov (1931);

1960: Elizabeth A. ZACHARIADOU arată că *Historia Turcorum* este doar o traducere după Francesco SANSOVINO (1573), iar acesta se referă la hidronimul *Tibisco* (i.e. râul Tisza) și **nu** la un toponim *Timbisko* / *Tibisko* / *Temes* (Timiș). Lucrarea ei este recenzată imediat în *Revue des études byzantines* (1960) și *Speculum* (1961);

1965: se publică în Bulgaria un corpus de documente medievale în care apar formele *Bisiskos* (text) și *Dibisiskos* (nota *c*)[474]. Cum Gyóni M. amintește *Dibiskos*, se reafirmă premizele declanșării obligatorii a unei cercetări serioase (3 forme semnificativ diferite ale unui singur toponim, care se găsește într-un unic document; care este varianta corectă?);

1971: *Historia Turcorum* este tradusă în limba germană;

1974/'77: GYÖRFFY György respinge interpretarea lui Gyóni M. Nici măcar un cercetător român nu-l menționează.

Această oportunitate a fost ratată cu indelicateţe ...

[474] se corectează astfel greșeala lui I. Ivanov din 1931 (Tapkova-Zaimova, Ivanov, 1965, p. 43).

În final, nu îmi mai rămâne decât să mai subliniez, încă o dată, apăsat realitatea: oiconimul ***Dibisiskos*** (***Divisiskos***?)[475] din primul *sigillion* al împăratului Vasile al II-lea **se află la S de Dunăre** și **nu** are nimic de-a face cu regiunea bănățeană (*Tibiscum*-Jupa, Timișoara, râul/regiunea Timiș, Keve/Kovin, iar Timișoara **nu** este atestată documentar ~1020); **nu** a existat o episcopie (ortodoxă ori catolică) în regiunea bănățeană la anul 1020[476].

ABREVIERI

HU, MK, RS = abrevieri standardizate ale numelui unor ţării conform codului ISO 3166-1 şi ISO 3166-1-alpha-2.

cf. = confer/conferatur (l.l.) / compară cu (l.r.)
i.e. = id est (l.l.)
f = folio
î.m. = întrebarea mea
l.e. = limba engleză
l.f. = limba franceză
l.g. = limba germană
l.gr. = limba greacă
l.l. = limba latină
l.m. = limba maghiară
l.s. = limba sârbă
l.t. = limba turcă
m.B. = meine Betonung (l.g.) / sublinierea mea (l.r.)
m.n. = my note (l.e.) / nota mea (l.r.)
m.udrln. = my underline (l.e.) / sublinierea mea (l.r.)
n.m. = nota mea
sb.m. = sublinierea mea
s.n. = sublinierea noastră
tr.m. = traducerea mea
v = verso
***** = născut
† = decedat

[475] ***Dibiskos*** este doar o **greşeală** din 1931, după cum ***Bisiskos*** e doar o **eroare** din 1911. Pentru varianta ***Divisiskos*** *vide supra* (p. 579).
[476] În **anexe** se găsesc și **alte corecții**: anticul *Tibiscum*-Jupa **nu** a supraviețuit toponimic prin medievalul Tövis/Spini; **nu** a existat o episcopie la Vidin în luna mai a anului 1020 etc.

ANEXA I. *Tövis* (l.m.), *Spini* (l.r.), *Teiuș*

Drept argument în favoarea unui *Dibiskos* la *Tibiscum*-Jupa a fost invocată existența toponimului Tövis[1] (l.m.; Spini[2] -l.r.), atestat documentar încă din sec. XIII.

În contradicție cu Petru IAMBOR (1980)[3], în anul 1994, Doina BENEA și Petru BONA afirmau:

Important de remarcat este faptul că în cursul evului mediu, izvoarele documentare amintesc locul și denumirea așezării antice [*Tibiscum*] *în mai multe variante - **Tyvisk** (1440), **Tyws** (1447), **Tews** (1470) - identificată exact în hotarele localităților Iaz, Ciuta etc.*[4] Doar că *Tyvisk – Tyws – Tews* **nu** se află, după cum vom vedea, în hotarele acestor localități, care sunt toate la E de Timiș, iar moșia medievală era la V de râu.

În anul 1998, Dumitru ȚEICU subscrie la această interpretare[5], chiar dacă cunoaște opinia lui Felix MILLEKER din 1915, care propusese *o identificare lîngă Zăgujeni, la Ogaşul cu spini*[6], în timp ce Vasile V. MUNTEAN, adept al localizării *Dibiskos* la Timișoara, o respinge repetitiv[7]. În ultima sa carte dedicată castrului roman de la *Tibiscum*, Doina BENEA reafirmă identitatea[8].

În istoriografia românească, ideea apare încă din 1969, când Marius BIZEREA și Constantin RUDNEANU afirmau: *Spini (Szpiny) - Tîrnova 1531; Teiuș 1447-1558. Toponimic lîngă Caransebeș; Tyvisk 1440. Poate e Teiușul, dar e posibil să fie diformarea numelui de Tibisc (Tibiscum)*[9].

În 1977, în contextul respingerii considerațiilor lui GYÓNI Mátyás, GYÖRFFY György afirmă că *dacă versiunea* Dibiskos (**fals!**[10]) *ar fi cea corectă, nici aceasta nu ar fi compatibilă în mod liniştitor cu ea, pentru că pronunția acestuia în greaca medie era* Diviskos (**fals!**[11]) *și putea acoperi cel mult un toponim de genul* Tövis(k)[12].

---

[1] tövis (l.m.) = ghimpe, spin, steap (l.r.).

[2] Forma toponimică în limba română poate fi: *Spin* ori *Spini*; varianta *Spinii* folosită de către Ștefan OLTEAN[a] îmi pare forțată.

[a] Olteanu, 1964.

[3] *Cît despre toponimicele* Tyvisk-Tyws-Thews-Tews *(Pesty F.,* Szöreny*, II, p. 552; idem,* Krassó vm.*, II, 2, p. 255–*[*2*]*56), indicînd în cîteva documente din sec. XV–XVI aşezări ulterior dispărute pe lîngă Zăgujeni şi Caransebeş, **nu sînt argumente suficiente*** (sb.m.) *că s-ar fi păstrat în formă coruptă numele anticului oraş. Însăşi denumirea uneia dintre localităţi* (**fals!** *moşie*) *în 1532,* terra Spin*, pledează pentru similitudinea de nume cu cea a Teiuşului din Alba* (Iambor, 1980, p. 168, nota 31).

[4] Benea, Bona, 1994, p. 123; reluat în Benea, 2018, p. 13.

[5] *Aşezarea Tivisk, menţionată în izvoarele diplomatice latine de la mijlocul veacului al XV-lea, se identifică şi perpetuează numele anticului Tibiscum* (Țeicu, 1998, p. 342).

[6] Țeicu, 1998, p. 342.

[7] Muntean, 2004, p. 238/6–239/7; *Idem*, 2005, p. 76; *Idem*, 2010, p. 52; *Idem*, 2012, p. 40.

[8] Benea, 2018, p. 13.

[9] Bizerea, Rudneanu, 1969, p. 14.

[10] această versiune **nu** există!

[11] această versiune **nu** există!

[12] Györffy, 2013, p. 168.

În continuare vom vedea ce au a ne spune documentele medievale și voi încerca să localizez cât mai exact toponimul Tövis (Spini).

Cu începere din vremea regelui Bela al IV-lea (1235–'70), documentele care au supraviețuit nu oferă repere clare de localizare a acestui toponim:

[**1235–'70**]**:** privilegiu (danie!) al regelui Bela al IV-lea asupra posesiei prin drept ereditar a moșiilor ***Tyuis*** (Tövis, Spini) și *Gepu* (Gyepű, Prisaca) *și a altor multe proprietăți existente în districtul Sebeș*[13].

5.10.1350: din Ilidia, magistrul *Powsa de Zeer* (Posa de Szer), comite de *Karassow* (Caraș) și castelan de *Galambuch* (Golubac) scrie magistrului *Gregorio de Kaza*, vice-castelan de *Sebus* (Sebeș) și îi poruncește să-l repună pe voievodul Lupcin, altfel numit Ioan, fiul lui Iuga[14], în stăpânirea moșiilor sale ***Tyuis*** (Tövis, Spini) și *Gepu* (Gyepű, Prisaca) *și a altor multe proprietăți existente în districtul Sebeș, care fuseseră ale predecesorilor săi și fuseseră ereditare și îi aparțin și acum de drept, dar le țin* [*alții*] *cu silnicie, cotropite spre paguba sa*[15]. În apărarea dreptului său, Ioan, fiul lui Iuga, prezentase în fața lui Posa de Szer și scrisorile regelui [Ludovic I de Anjou (1342–'50)[16]] și ale ducelui [Ștefan de Anjou[17], fratele cel mai mic al regelui], prin care el era apărat în posesia sa *de toți aceia care ar îndrăzni să-l tulbure pe nedrept*.

6.08.1440: *Nos Wladislaus ... Rex ...* îi întărește pe Nicolae, fiul lui Dionisie și pe frații săi *carnalium et condivisionalium* (*Joannis Lucae ac Ladislai Carnalium* (sic!)*, Item Michaelis et Nicolai filiorum Michaelis, Nicolai, Bomani, Petri, Demetry et Ladislai filiorum Kosztae, Nicolai fily Parkas, Sarbani Demetry et Ladislai, filiorum Andreae*), nobili de Măcicaș din districtul Caransebeș, în *possessionum ipsorum, videlicet Macskas praedictae ac* ***Tyvisk*** (sb.m.; sic! ***Tijwisk***/*Tÿvisk*?)*, inferioris Tinko, Perlo* (sic! *Perluo*)*, Dobrogoszt* (sic! *Dobrogozth*)*, Ruginocz* (sic! *Rugsinólcz*)*, Toplicza,*

---

[13] *Tÿuis et Gepu ac alie quam plures possessiones in districtu de Sebus existentes* (DL 91419; Olteanu, 1964, p. 1144/4).

[14] *Lűpchÿn wayouda, alio nomine Johannes appellatus, filius Jwga* (DL 91419).

[15] *ac alie quam plures possessiones in districtu Sebes existentes predecessorum suorum essent et fuissent hereditarie et nunc eidem de iure pertinerent, quas potentialiter detinerent occupatas in preiudicium eiusdem* (DL 91419; Olteanu, 1964, p. 1144/4 (l.l.); p. 1146/6 -l.r.).

[16] Ștefan OLTEANU crede greșit că ar fi vorba de regele Bela al IV-lea, dar chiar documentul tradus de către el menționează că este vorba de *un rege* și *un duce* al lui Posa de Szer și al lui *Gregorio de Kaza*: *numitul Ioan voievod ne-a înfățișat* (lui Posa de Szer -n.m.) [*și*[a]] *scrisorile domnilor <u>noștri</u> regele și ducele* (tălmăcit nefericit drept *regelui și ducelui*[b]). În anul 1350, regele Ludovic I de Anjou este implicat în a doua campanie napolitană, iar Ștefan de Anjou devenise deja duce al întregii Slavonii, Croației și Dalmației din noiembrie/decembrie 1349. Reîntors în Ungaria (25.10.1350), regele îl promovează pe fratele său Ștefan drept duce transilvan (atestat 31.10.1350[c]). Am putea presupune cu temei că Ioan, fiul lui Iuga, a participat la această campanie militară din Italia.

[a] în afară de actul regelui Bela al IV-lea.

[b] Oltean, 1964, p. 1146/6.

[c] B. Halász Éva, 2016, pp. 87–89.

[17] Ștefan OLTEANU, și Maria HOLBAN pe urmele sale, cred greșit că ar fi vorba de viitorul rege Ștefan al V-lea, fiul regelui Bela al IV-lea (Olteanu, 1964, pp. 1142/2–1143/3; Holban, 1966, p. 780/16).

Leordis (sic! *Leurdis*), *Csuta, also-Szekas* (sic! *Alsó Székás*), *felso Székas* (sic! *Felsö Székás*), *et Zazesth* (sic! *Zázest*) *vocatas in praedicto Dristrictu* (sic!) *Karansebes existentium,* printr-o *novae Donationis titulo*[18].

19.10.1440: capitlul bisericii din *Orod* raportează regelui Vladislav că nobilii de Măcicaș au fost puși în stăpânirea moșiilor pentru care au primit titlul de nouă donație (6.08.1440), printre care și ***Tÿvisk***[19].

30.03.1447: *Nos Vniuersi Nobiles de districtu Karansebes* se pronunță asupra părților care revin diferitelor ramuri ale nobililor de Măcicaș (*Matzkas*) din *Possessionibus loquentes, videlicet Matskás* (sic! *Matzkas*), ***Tyws***[1] (sb.m.; sic! ***Tÿs***), *Tinkowa, Dobragozta, Perlő* (sic! *Perlew*), *Csuta* (sic! *Chuta*), *Zazszestes* (sic! *Zasszesthes*), *Roginosz* (sic! *Roginoz*), *Toplicza* (sic! *Topplitia*), *Leudres* (sic! *Lewdres*), *Zekas, vocatas in districtu Karansebes habitas*[20]. Documentul amintește și de dania regelui Vladislav din anul 1440, care fusese pierdută în urma devastărilor otomane astfel încât ***Tÿs*** ≡ ***Tijwisk***/*Tÿvisk* (1440). Actul îi amintește pe *Nobiles viri, Nicolaus, Koszta, et alter Nicolaus de Matskas, fratres Condiuisionales*, precum și *Sorban, Demetrium et Ladislaum de iam dicta Matskas*.

[1]) *Azaz: Tövis* (*Tyws* adică *Tövis* menționează PESTY Frigyes în nota sa -n.m.).

29.05.1453: din Caransebeș, Ioan de Hunyad, perpetuu comite de Bistrița și suprem căpitan al regatului, scrie banilor de Severin, aleșilor bărbați *Michaeli de Csorna* și *Petro Dants*, că i-a scutit de plata dărilor cneziale către cei doi bani, pe nobilii Iacob, Șerban, Ladislau și *Jantsul* (sic! *Jenohÿwl*) de *Also Matskas*, cât și pe iobagii lor din *Also Matskas* (sic! *alsomathkas*) și ***Also Töwish*** (sic! ***also Tews***), având în vedere fidelitatea și serviciile lor[21].

Dacă există un Alsó[22] *Tews* atunci exista deja și un Felsó *Tews*, de care nu avem știință. Prin Șerban, amintit și la 6.08.1440, 30.03.1447, suntem siguri că (*also*) *Tews* ≡ *Tÿs* (1447) ≡ *Tijwisk*/*Tÿvisk* (1440).

12.06.1403 (sic!)**:** Ioan de *Hunÿad*, comite perpetuu de Bistrița și suprem căpitan al regatului, scuteşte de plata dărilor cneziale datorate banilor de Severin pe nobilii Iacob, *Sorbani* (Șerban), Ladislau și *Iancsul* de *Also Macskas* pentru moșiile și iobagii lor din *Also Macskas* și ***Also Töwish***/***Toivish***(?)[23].

---

[18] Pesty, 1882, pp. 373–376, doc 286.

Variantele din paranteze i se datorează lui HUSZTI András (1.03.1749) -*vide* Arhivele Naționale ale României - Cluj, Fond familial Matskási, Seria 2 - Acte privind bunurile familiei, Fascicula Supplementum, Nr. 889, CJ-F-00389-2-S-889 (*on-line*, p. 13verso).

[19] Pesty, 1882, pp. 378–381, doc 289 (cu mențiunea că toponimul apare drept *Tövisk* la Huszti A).

[20] Pesty, 1882, pp. 390–392, doc 297; pentru actul original *vide* Arhivele Naționale ale României - Cluj, Fond familial Matskási, Seria I. Documente medievale, Nr. 23, CJ-F-00389-1-23 (*on-line*).

[21] Pesty, 1882, pp. 395–396, doc 302; pentru actul original *vide* Arhivele Naționale ale României - Cluj, Fond familial Matskási, Seria 1 - Documente medievale, Nr. 29, CJ-F-00389-1-29 (cu o regestă greșită!).

[22] alsó (l.m.) = inferior, de jos, dedesupt (l.r.).

28.02.1454: adunarea nobiliară a districtului Sebeș decid în cauza dintre banii de Severrin, *Michael de Charna* și *Petrus Danch de Sebes* și nobilii Iacob, Ladislau și Demetriu de *Alsomachkas* că aceștia și iobagii lor de pe moșiile *Alsomachkas* și ***Alsothewis*** (sb.m.; i.e. Alsó Tövis / Spini de Jos) nu trebuie să plătească darea cnezială datorată banilor de Severin[24].

15.03.1454: într-un act al banilor de Severin, *Michael de Chorn*[*a*] și *Petrus Danch de Sebes* cele două moșii apar drept *Alsomachkas* și ***Alsothÿs***[25] (și ***Alsothys***).

2.07.1456: la cererea lui *Surban* (Șerban) de Măcicaș și a fraților săi carnali, universitatea nobililor și cnezilor din districtul Caransebeș atestă deținerea unei treimi drepte din posesiunile (moșiile) numite *Matskas* (*Matzkas*?), *Towish* (sic! ***Thÿws***), *Tinkova* (sic! *Tÿnkowa*), *Dobrogoztlie*, *Perlew*, *Csutha* (sic! *Chuta*), *Zazesth*, *Rugsinocz*, *Toplicza* (sic! *Thopliza*), *Leurdis* (sic! *Lewrdis*) și *Zekas*, care au fost ale lor dintotdeauna și din vechime, din moși-strămoși și până acuma (*semper et ab antiquo, ab Auis et Prothauis fuerunt et extiterunt, vsque nunc*)[26].

26.03.1465: regele Matia al Ungariei dăruiește, cu titlul de nouă donație, lui Iacob de *Mathkas*, fraților și rudelor sale de sânge, posesiunile *Alsomathkas*, ***Alsothews***, *Thinkowa*, *Perlew*, *Alsodobrogosthe*, *Pathak*, *Zekas* şi *Albotesth*, ca să fie împărțite în trei părți între beneficiari[27].

Prin *Alsó/de Jos* și Șerban suntem siguri că *Alsothews* (1465) *Thÿws* (1456) = *Alsothÿs* (15.03.1454) = *Alsothewis* (28.02.1454) = (*also*) *Tews* (1453) ≡ *Tÿs* (1447) ≡ *Tijwisk/ Tÿvisk* (1440).

~1470: nobilul Iacob de Măcicaș, castelan al castrului Jdioara (*Zydowar*) zălogește, pentru suma de 300 de florini de aur, întregile sale moșii *Dragotenfalwa*, *Chynte* și *Perle (Dobrogeste)* și părțile sale din moșiile *Maczkas*, ***Tews***, *Tinkowa*, *Perle (Kys patak)*, *Czwta*, *Zazesth*, *Rug(ino)z*, *Toplicza*, *Lewrgyz*, *Zekas*, *Alb* ..., aflate în districtul Sebeș din părțile inferioare ale regatului ungar[28].

9.07.1478: banii de Severin, *Johannes Erdő* și *Dominicus Bethlen* certifică prezența în fața lor a nobiliului bărbat *Jacobus de Matskas* (Măcicaș), care răscumpără părți din moșiile numite *Matskas* (sic! *Macskás*; sic! *Mathkas*), *Csuta* (sic! *Cthuta*), ***Tövis*** (sic! ***Töwis***; sic! ***Thÿs***), *Tinkowa*, *Perlő* (sic? *Perlö*; sic! *Pe*[*r*]*lew*), aflate în dis-

---

[23] Arhivele Naționale ale României - Cluj, Fond familial Matskási, Seria 1 - Documente medievale, Nr. 22, CJ-F-00389-1-22 (*on-line*).

Documentul este *datat Anno Domini Millesimo Quadringentesimo Tertio* (i.e. 1403) dar la acea dată Ioan nici măcar nu era născut!

[24] Pesty, 1878b, pp. 66–68, doc 70; pentru actul original *vide* Arhivele Naționale ale României - Cluj, Fond familial Matskási, Seria 1 - Documente medievale, Nr. 30, CJ-F-00389-1-30.

[25] Pesty, 1878b, pp. 68–70, doc 71; pentru actul original *vide* Arhivele Naționale ale României - Cluj, Fond familial Matskási, Seria 1 - Documente medievale, Nr. 31, CJ-F-00389-1-31.

[26] Pesty, 1882, pp. 402–403, doc 310; Arhivele Naționale ale României - Cluj, Fond familial Matskási, Seria I. Documente medievale, Nr. 33, CJ-F-00389-1-33 (*on-line*).

[27] Arhivele Naționale ale României - Cluj, Fond familial Matskási, Seria 1 - Documente medievale, Nr. 42, CJ-F-00389-1-42 (*on-line*).

[28] Pesty, 1882, pp. 420–421, doc 320.

trictul Caransebeș, de la văduva alesului Mihail de *Muthnok* (Mâtnic), doamna *Angalit*(*h*), pentru suma de douăzeci de florini de aur. Acestea fuseseră zălogite de către văduva lui Zaharia de Măcicaș, fratele său condivisional, iar banii fuseseră/erau destinați pentru răscumpărarea copilei sale din robia otomană[29].

Prin înșiruirea moșiilor deținute de către nobilii de Măcicaș suntem siguri că *Thÿs* (1478) ≡ *Tews* (~1470) ≡ *Alsothews* (1465) ≡ *Thÿws* (1456) ≡ *Alsothÿs* (15.03.1454) ≡ *Alsothewis* (28.02.1454) = (*also*) *Tews* (1453) ≡ *Tÿs* (1447) ≡ *Tijwisk/ Tÿvisk* (1440).

31.10.1532: juzii nobiliari ai districtului Sebeș, *Franciscus Fyath*, *Martinus Rakowyczay* și *Stephanus* [*Pob*], hotărăsc în cauza dintre nobilul Ioan de Măcicaș (*Mathÿkassÿ*) și aleșii nobili Petru și Ladislau *Rakowÿczaÿ*, care zălogiseră de la acesta părțile și porțiunile sale întegrale din moșia numită Brad (*Braadh*), 10 pământuri arabile din moșia lor Zăgujeni, pământurile numite *Oboras* și Spin (***Spÿn***; sic! ***Spÿn***) adiacente, împreună cu iobagul numit Vlaicu cu cele 6 pământuri ale sale[30] și cu toate acestea Ioan de Măcicaș i-a atacat pe proprietățile zălogite lor și i-a rănit. Juzii nobiliari au considerat dreaptă cauza fraților *Rakowyczay* și l-au obligat pe Ioan de Măcicaș să păstreze pacea până răscumpără zălogul[31].

PESTY Frigyes apreciază că acest Spin (*Spÿn*) de lângă Zăgujeni este identic cu Tövis (Spini)[32] din 1235–'70, 5.10.1350, 6.08.1440, 30.03.1447.

5.07.1548: *Michael Wayda, de **Thewes*** apare drept om al regelui la o punere în posesie[33].

14.04.1552: George Vaida, *supremus Judex de Karansebes* și *Michael Meze, Petrus (Ken)esa, Matbeus Tot, Petrus Tot, Michael Pattrats Jurati Ciues de eadem* [*Caransebeș*] certifică: alesul Grigore Vaida (*Gregorio Wayda*) a zălogit cu *viginti tres partis in pecunÿs et Numaratis* de la Oppra Minarul jumătate din via *Maiori* a acestuia aflată pe dealul Teiuș (*in promonthorio **thys***) de lângă Caransebeș[34].

Acest toponim Teiuș mai apare drept *Theus* (1585), *Thussy* (1586), *Tusi* (1641), *Teouissi* (17.02.1643)[35].

În anul 1878/'84, PESTY Frigyes credea că cele două toponime – *Tövis*[36] și

---

[29] Pesty, 1882, pp. 443–444, doc 334 (cu "îndreptări" la grafia toponimelor).

Grafia *Töwis* și *Perlö* i se datorează lui HUSZTI András (1.03.1749); pentru original *vide* Arhivele Naționale ale României - Cluj, Fond familial Matskási, Seria I. Documente medievale, Nr. 50, CJ-F-00389-1-50 (*on-line*).

[30] *... preterea decem terras arabiles In porcione similiter eorundem possessionaria In possessione Zegwzen habita In terris scilicet Oboras et Spÿn appellatis adiacentes, una cum uno Jobagione Wlaykwl nomine cum sex terris suis* (Pesty, 1883, p. 13).

Documentul conține mai multe detalii care nu interesează în acest context.

[31] Pesty, 1883, pp. 11–15, doc 386; Arhivele Naționale ale României - Cluj, Fond familial Matskási, Seria 1 - Documente medievale, Nr. 81, CJ-F-00389-1-81 (*on-line*).

[32] *Ez a Spyn nevű föld az, melyet azelőtt Tövis nevű falu* (**sic?**[a]) *alatt ismertünk, mely falunak határa tehát most a zagusenival egyesült* (Pesty, 1884b, p. 256).

[a] *Tövis* / *Spini* nu apare vreodată drept *sat locuit*, ci doar drept *moșie* ori *prediu* (sat abandonat).

[33] Pesty, 1883, pp. 44–49, doc 404 (p. 46).

[34] Pesty, 1878b, pp. 264–265, doc 199.

[35] Pesty, 1878, p. 552.

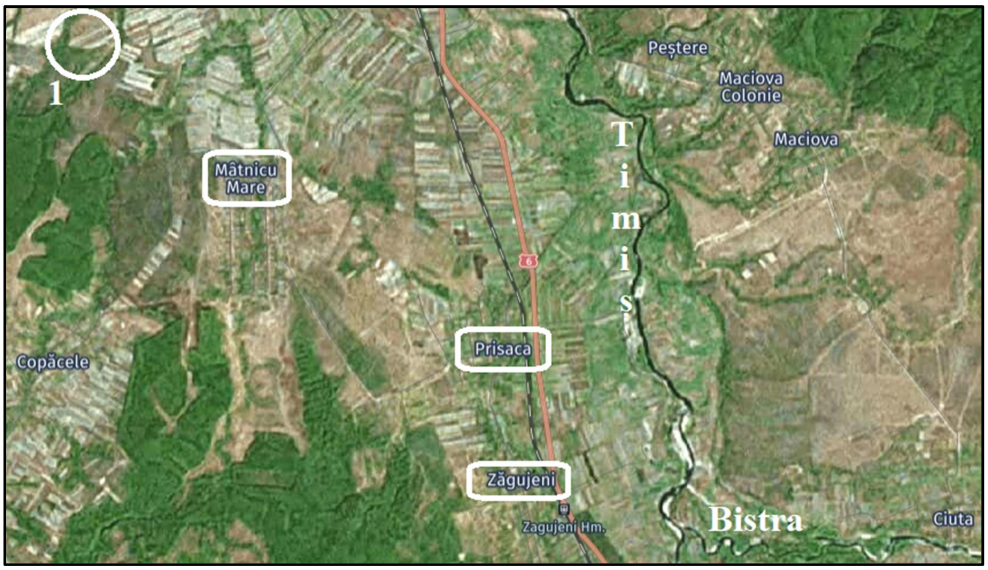

Fig. 2. 1 = zona *Spinosa-mare*, *Spinosa-mik* (1806–'69);
Ogașiu Spinosă și *Ogașiu Terțac* (1884).

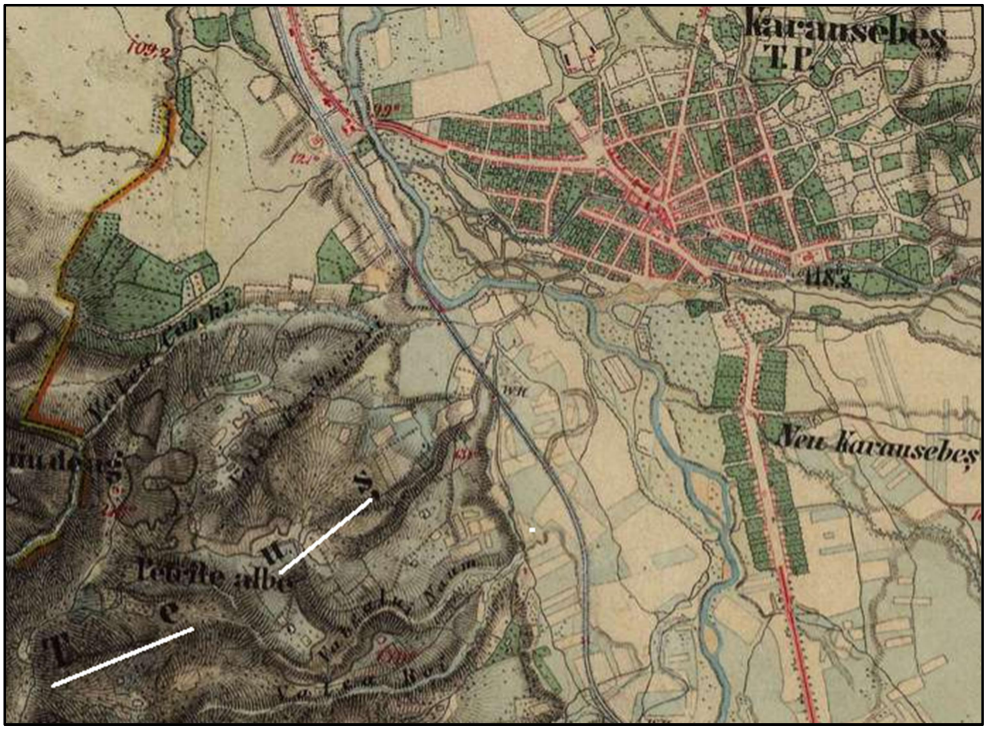

Fig. 3. *Teuș* (*Franziszeische Landesaufnahme*, 1806–'69).

[36] Pesty, 1884, pp. 255–256.

Theus[37] – sunt distincte, iar *Tews* (~1470) ar fi legat de al doilea toponim[38].

În anul 1915, în lucrarea sa dedicată geografiei medievale a Banatului[39], Felix MILLEKER comentează: ***Tövis.*** *1440: Tyvisk. 1447: Tyws. 1453: Alsothewis* (i.e. *Tövis/Spini de Jos*, ceea ce înseamnă deja și existența unui *Felsothewis/Tövis/Spini de Sus* -n.m.). *1532: pământurile Oboras și Spÿn* (în românește = *tövis* [în ungurește]*) în hotarul de atunci a Zăgujeniului. În partea de sud a hotarului localității Sacu se află Ogasu Spinoza*[40]. El indică corect: *Tövis* (l.m.) este *Spin* (l.r.), dar reperul oferit este mai problematic: în hotarul de S al *Zsák* (sic! *Szák*; azi, Sacu) apare *Ogasu Spinoza*. În fapt, *Franziszeische Landesaufnahme*[41] (1806–'69) indică *Spinosa-mare* și *Spinosa-mik* (*vide* **Fig. 2**), la 2,1–2,6 km depărtare de colțul de NV al localității *Gross Mutnik* (azi, Mâtnicu Mare), care pe *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme*[42], realizată în zonă în anul 1884, apar drept *Ogașiu Spinosă* și *Ogașiu Terțac* (*Ogașu Spinosa* și *Ogașu Tezsac/Tersac*(?) pe o hartă derivată din această ridicare[43]), care erau la peste 4 km SV de "reperul" Sacu.

În anul 1964, Ștefan OLTEAN localizează Tövis / *Spinii* (sic!) la sud-vest de Caransebeș, unde ar exista toponimul *Teus* și invocă mărturia din *Dictionarium Valachico-Latinum* (Anonymus Caransebesiensis), redactat undeva la mijlocul sec. XVII, când localitatea ar fi fost deja dispărută[44]. Într-adevăr, *Franziszeische Landesaufnahme* (1806–'69) și *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* (1884) încă mai consemnează toponimul *Teuș* (**Fig. 3**) și *Teus* (abia lizibil), la ~2,5 km SV de centrul orașului Caransebeș, la V de râul Timiș și de calea ferată. Încă și acum mai există în Caransebeș o bisericuță numită Teiuș, la E de râul Timiș și de calea ferată și un parc Teiuș[45]. Acest *Teiuș* contemporan provine din *Thys* (1552), *Theus* (1585), *Thussy* (1586), *Tusi* (1641), *Teouissi* (17.02.1643).

În același an, GYÖRFFY György comenta că Tövis / Spini și *Gepu* / Gyepű (Prisaca) ar fi fost localizate la drumul principal care lega cetățile Timiș(oara) și Severin[46]. După semnificația lui, *tövis* / *spini* poate fi un zid de spini (devenit apoi toponim),

---

[37] Pesty, 1878, p. 552.
[38] Pesty, 1878, p. 552.
[39] *Délmagyarország középkori földrajza* (l.m.).
[40] ***Tövis.*** *1440: Tyvisk. 1447: Tyws. 1453: Alsothewis. 1532: Oboras es Spyn (*(sic! *Spÿn*) *roma-nul = tövis) földek Záguzsén akkori határában. Zsák határának déli részében van az Ogasu Spinoza* (Milleker, 1915, pp. 252–253).
[41] *Ridicarea topografică militară franciscană* (l.r.).
[42] *Ridicare topografică militară franciscano-iozefină* (l.r.).
[43] *Ungarn: Nach Aufnahme 1881*, Massstab 1:75.000, K.u.k. Militärgeographisches Institut [Wien], Zone 23, kol. XXVI: *Lugos* (1884), *Terrain: Lieutnant Kuzmin, Gerip*[*p.*] *A. Deppisch, Nach Zeichenschlüssel 1894, Teilweise berichtigt bis 14. V. 1912*.
[44] Oltean, 1964, p. 1143/3.
[45] http://cnipt-caransebes.ro/zona-turistica/obiective-turistica-din-caransebes/teius/ (25.07.2022; cu o interesantă istorie a locului din sec. XX).
[46] *E falu 1440-től Tyvisk néven szerepel (Pesty: Krassó, III, pp. 374) és a mai Zăgujeni – Zaguzsény körül feküdt (Csánki, II, p. 68), tehát az előbbi szomszédságában. Mind Gepu, mind Tyuis a Temesvárról Szörényvárra vezető főúton ...* (Györffy, 1964, p. 11).

care blochează drumul, fiind deci legat de sistemul de fortificare cu *gyepű* (*prisăci*). El mai subliniază că în sec. XI–XII toate drumurile principale, care duceau în afara regatului, erau fortificate cu prisăci, care se aflau în proprietate regală, iar comiții comitatelor de hotar erau însărcinați cu administrarea lor. Mai nou, se susține existența prisăcilor încă din sec. IX[47]. Doar după invazia mongolă din 1241–'42 acest sistem de fortificare a fost abandonat în favoarea construcției cetăților de piatră. Györffy Gy. mai adăuga că donația moșiilor *Gepu* (Prisaca) și *Tyuis* (Spini) pe vremea regelui Bela al IV-lea ar putea fi legată de construcția cetății regale Caransebeș, deși despre această fortificație nu avem știri decât din secolul XIV[48].

Toponimul cărășan ***Tövis*** nu este singular în regatul medieval ungar; există astfel de locații în comitatele Alba (1290, 1293, 1347, 1403, 1410, 1517, 1583, 1587 –'89, 1593, 1597, 1605, 1607, 1610, 1616, 1620, 1624, 1627, 1628, 1642, 1643, 1666, 1676, 1678, 1681, 1702; azi, orașul Teiuș, jud. Alba), Arad (1479), Baranya (*Töviski*, 1421, 1428, 1466), Borsod (*Tövisses*, 1403, 1404, 1430, 1454) și Zarand (*Tövisegyház*, 1433, 1462)[49].

După ce am trecut în revistă toate opiniile și informațiile pe care le avem, trebuie să constatăm și să concluzionăm:

1. Tövis / Spini (*ante* 1532) nu poate fi "legat" satisfăcător de Teiuș (*post* 1552);

2. Teiuș apare în 1552 (*Thys*), iar Tövis dispare *post* 1478 pentru a-l regăsi drept *Spin* (*Spÿn*) în 1532;

3. Există două locații: Teiuș la SV de Caransebeș și *Spinosa* (1806–'69) / *Ogașiu Spinosă* (1884) la NV de localitatea contemporană Mâtnicu Mare;

4. PESTY Frigyes a greșit legând *Tews* (~1470) de Teiuș. Ștefan OLTEAN a greșit indicând Tövis / *Spinii* (sic!) la sud-vest de Caransebeș. Nu se poate accepta o datare a locației Teiuș *ante* 1552[50] (în 1447, ~1470, 1478);

5. Faptul că Teiuș apare drept *Thys* (1552) și *Theus* (1585) arată că și acest toponim își trage originea dintr-un medieval Tövis, fiind doar traducerea acestuia în limba română.

6. Moșia medievală Tövis / Spini era la NV de localitatea contemporană Mâtnicu Mare.

Sigur este doar că toponimul Tövis / Spini amintește de vremea când în zonă încă mai erau urme ale fortificațiilor tip prisacă. Relicvele toponimice ale moșiei medievale se află la ~11,1–11,6 km NNV de situl *Tibiscum*-Jupa, fapt care exclude și orice posibilitatea de supraviețuire toponimică a ultimului.

[47] în limba română *vide* Țiplic, 2002; Țiplic, 2003.
[48] Györffy, 1964, p. 11.
[49] *vide* Szabó, 1960, p. 33, 35, 39, 40, 41.
[50] Cranganu, 2019.

ANEXA II. *Contribuții la problema continuității : Castrul* (sic! *castrul*) *Timiș* de I. D. SUCIU (1976)

În cele ce urmează voi supune unei *analize istorice pe text* studiul lui I. D. Suciu din anul 1976[1]:

Problema continuității poporului român a fost dezbătută și dovedită cu argumente științifice începînd încă din secolul al XVIII-lea. „În ciuda vicisitudinilor istorice, poporul român a trebuit să ducă o luptă îndîrjită de-a lungul celor doua milenii spre a-și asigura continuitatea pe teritoriul în care s-a născut" – scrie Programul P.C.R. O dovadă a acestei continuități o avem și în denumirea orașului actual Timișoara (cum să "combați" aceste rânduri, pur ideologice!, *ante* '89? **-n.m.**).

Istoricii maghiari Berkeszi I[*stván*]*.,* [1] *Milleker Bodog* [2] (**sic!** *Bódog*) *și Ortvay Tivadar* [3] (**fals!** ultimii doi sunt șvabi bănățeni -n.m.) *sînt în unanimitate de acord că actualul oraș* (**sic!**[2]) *Timișoara e amplasat pe vatra unei așezări romane* (iar SZENTKLÁRAY Jenő **nu** este de acord[3] **-n.m.**). *Numeroasele urme din epoca romană* (**fals!**[4]) *găsite în Timișoara au fost sintetizate într-un studiu de G. Postelnicu* [4] [*în anul 1931*]. *Pe lîngă cărămizi* (**fals!**[5]) *și vase romane* (care circulau și în *barbaricum* **-n.m.**)*, s-au descoperit din epoca romană și numeroase obiecte ca : o rozetă de aur, două compase de fier, un mîner de os modelat în formă de porumbel, o lance de bronz, o placă de aramă de scris* (nicicare nu a fost publicat pentru a vedea dacă chiar aparțin epocii romane **-n.m.**[6]). *Aceste obiecte pot fi completate cu un mare* (**sic!**[7]) *număr de monede de la Augustus, Hadrian, Antonius Pius* (**sic!** *Antoninus Pius*)*, Comodus, Constantinus, Valentinian, Vitelius, Vespasian, Titus, Traian, Verus, Faustina* (?)*, Julia* (?) *și Pertinax* [6] (care nu dovedesc *nimic* deoarece moneda romană o găsim și în *barbaricum* **-n.m.**)[8].

D[*umitru*]. *Protase afirmă* (**sic!** *amintește* -n.m.) *că între 1842 – 1905 s-au făcut numeroase descoperiri de monede izolate din perioada de după Aurelian precum și un tezaur din timpul lui Aurelian* [6].

---

[1] Suciu, 1976; pentru o primă critică *vide* Bona, Petrovszky, 1977.

[2] din anul 1929 Timișoara este considerată *municipiu*.

Legea nr. 167 din 3 aug. 1929, Art. 4, Al. 4: *Municipiile sunt comunele urbane cari au peste 50.000 locuitori, sau sunt declarate astfel de lege pe temeiul importanței lor economice sau culturale*. Deja anterior anului 1924 Timișoara avea 82689 locuitori (*Socec*, 1924–'25, p. 769).

[3] Szentkláray, 1912, p. [1].

[4] Nu sunt atât de numeroase, unele nu e sigur că sunt romane și toate au o caracteristică: se pot (re)găsi ușor și în *barbaricum*!

[5] Aceasta este doar o "invenție" din anul 1924 a profesorului de la liceul "General Dragalina" din Oravița, Traian SIMU (*vide* **Addenda I**).

[6] *vide* și Bona, Petrovszky, 1977, p. 378.

[7] în total este vorba de 100 de monede romane găsite pe aria întregului municipiu (1854 - 2 monede; 1864 - 11; 1874 -1; 1899 - 32 (tezaur); 1902 - 9; 1904 - 45 (tezaur) -Postelnicu, 1931, pp. 192–193).

[8] O modalitate de înșiruire a unei liste de împărați, cu nume greșite și incomplete, care ne relevă un autor nu prea familiarizat cu uzanțele istoriografice (și Bona, Petrovszky, 1977, p. 378).

D[*umitru*]. *Tudor relatînd inventarul obiectelor şi monedelor descoperite pe vatra oraşului Timişoara, după cei doi istorici români* (i.e. G. Postelnicu şi D. Protase **-fals!**[9])*, susţine că actualul oraş „se află amplasat peste vatra unei aşezări rurale romane” iar succe-*

---

[1] *Berkeszi I.,* Délmagyarország érmeleletei*, (Urme numismatice în Ungaria de Sud), Timişoara, 1907, p. 41–42.*

[2] *Milleker B.,* Delmagyarorszag régiséglelelei a honfoglalás elötti idökböl *(Urme de antichităţi în Ungaria de sud înaintea ocupării patriei), v. II, p. 67, Timişoara, 1900.*

[3] *Ortvay Tivadar,* Temesvármegye és Temesvárváros története *(Istoria comitatului Timiş şi a oraşului Timişoara), vol. II, Budapest, 1914, p. 58-59.*

[4] *G. Postelnicu,* Originea oraşului Timişoara*, „Analele Banatului” 1931, (IV), nr. 2–4, fasc. 9 (aprilie – decembrie), p. 189–194.*

[5] Ibidem*, p. 193–194.*

[6] *D. Protase,* Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Bucureşti, 1968, p. 178.*

p. 2/1052:

siunea monetară din secolele I–IV dovedeşte continuitatea „pînă la venirea hunilor” [7]. Greu ne vine a crede că o aşezare rurală romană să aibă varietatea obiectelor cît şi mulţimea monedelor descoperite la Timişoara. Rozeta de aur indică o populaţie orăşenească, rafinată în gusturi şi bogată (dar artefactul a fost cumpărat de către *Magyar Nemzeti Múzeum* din Budapesta de la anticarul Iacob Krausz în anul 1883 şi nu există vreo certitudine că ar proveni de pe teritoriul oraşului Timişoara. Apoi, bijuteria, dacă este romană!, putea să ajungă şi în *barbaricum* pe diferite căi **-n.m.**)*. Şi să nu uităm că aceste descoperiri s-au făcut întîmplător, nu în urma unor săpături sistematice, deoarece în Timişoara asemenea săpături nu se mai pot face din cauza extensiunii oraşului* (**fals!**[10])*. La acestea mai trebuie adăugat faptul că aceste urme materiale au fost descoperite doar în secolul XIX cînd arheologia bănăţeană a luat avînt, fără a fi cunoscute urmele din secolele XIV – XVIII, cînd s-au făcut marile lucrări de fortificaţii ale oraşului.*

Evident că numeroasele urme şi monedele atît de variate (toate acestea circulau şi în *barbaricum* **-n.m.**) *ridică o întrebare : ce localitate romană era pe vatra actualului oraş* (**sic!** *municipiu*) [*Timişoara*] *?* (vatra municipiului este doar zona din jurul Castelului Huniade **-n.m.**) *Răspunsul îl aflăm consultînd hărţile Banatului din antichitate. Avem trei hărţi mai importante* (**fals!** doar două **-n.m.**) *care ne aduc lămuriri preţioase şi pe care comparîndu-le cu afirmaţiile unor geografi ai antichităţii cît şi moderni, putem stabili unele adevăruri şi trage unele concluzii privitoare la continuitatea populaţiei daco-romane pe aceste meleaguri. Cele trei hărţi care ne redau geografia Banatului în antichitate sînt : harta lui Ptolomeu, Tabula Peutingeriana, şi Cosmo-*

---

[9] în fapt, D. Tudor îi citează şi pe BERKESZI István şi Karl PATSCH. Nu doresc să speculez asupra motivelor pentru care autorii trebuiau să fie neapărat nominalizaţi drept *români*!

[10] după cum o demonstrează cercetările arheologice invazive din anii 1979, 1980, 2006 şi din 2011 anual în diferite locaţii din centrul municipiului (fără artefacte romane găsite).

grafia Geografului anonim din Ravena. Ptolomeu și-a întocmit harta (**?**[11]) *în veacul al II-lea e.n. spre sfîrșit* (**fals!**)*, deoarece era născut în anul 140 e.n.* (**fals!**[12])*. Tabula Peutingeriana a fost întocmită în veacul al IV-lea* (**fals!**[13]) *după o hartă militară romană* (**fals!**)*, de geograful Castorius* (**fals!**) *și cuprinde în mod detaliat pînă și distanțele între diferitele centre, ceea ce ne ajută să stabilim localitățile de azi corespunzătoare vechilor așezări* [8]*. De o mare importanță este și harta* (**fals!**[14]) *geografului anonim din Ravena deoarece și-a întocmit opera în secolul al VII-lea, după 680* (**?**[15])*, deci în perioada deplinei expansiuni a popoarelor migratoare* [9]*.*

Înainte de a examina aceste hărți, trebuie să precizăm că orașul Timișoara își trage numele de la rîul Timiș. Sufixul „oara" indică o localitate sau tîrg, provenind de la maghiarul vár=cetate [10] (**oare?**[16])*.*

Rîul Timiș în antichitate se numea Tibiscus (**oare?**)*. „Tibis" e cuvînt traco-dac și înseamnă mlaștină, noroi, nămol* [11] (**oare?**[17])*. Din acest motiv, pe teritoriul locuit de traci, mai găsim și alte hidronime* (**sic!**) *și toponime* (**sic!**) *cu aceeași rădăcină ca : Tibisis, rîu în munții Haemus sau Tibisca, localitate în Moesia inferior* [12]*. Fluviul Tisa, în antichitate* (**fals!**[18]) *și pînă tîrziu în evul mediu era numit Tibiscus. Astfel, geograful* (**fals!**[19]) *Ptolomeu din Alexandria numește fluviul Tisa,* Tibisco (**fals!**[20]) *menționînd în paranteză că „Tissa o numesc barbarii"* [13] (**fals!**[21])*. Italienii* (nu doar ei! **-n.m.**) *nu-*

---

[11] Nu este deloc sigur că ptolemeica *Geographike Hyphegesis* a avut hărți și este sigur că cele pe care le cunoaștem noi sunt realizate *post* 1295 (Forțiu, 2012, p. 6, nota 21; p. 29 și nota 8).

[12] [* ~90–100; † ~168–'78 e.n.] (*vide* Forțiu, 2012, p. [1], nota 1).

[13] *De fapt, problema datei întocmirii Tabulei Peutingeriene nu este nici pînă la ora actuală clarificată*[a], iar problema nu a fost lămurită satisfăcător încă nici până acum.

[a] Bona, Petrovszky, 1977, p. 379.

[14] Nu se cunoaște vreo hartă care să fi acompaniat lucrarea.

[15] Nu știm când a fost realizată lucrarea; există opinii demne de luat în seamă care avansează chiar sec. VIII drept perioadă a conceperii ei (*vide* Staab, 1976, p. 30 (*ante* 732), p. 31, nota 27 (*post* 736) -pe baza bibliografiei mai vechi).

Datarea *după 680* apare doar pentru că același Anonim din Ravenna spune că *Inter vero Tratiam vel Macedoniam et Mysiam inferiorem modo Bulgari habitant, qui ex super scripta Maiore Scythia egressi sunt*[a], iar bulgarii sub conducerea hanului Asparuh atacă teritoriile bizantine din Moesia și Scythia Minor, pe care le și cuceresc, în anul 680. Tratatul de pace, care consfințește aceste cuceriri, este semnat anul următor.

[a] Schnetz, 1990, pp. 48–49, 6.49–52.

[16] acesta este unul dintre marile mistere legate de numele municipiul Timișoara! Voi reveni asupra problemei cu o altă ocazie.

[17] I. I. Russu (1967) îl citează pe W. Tomaschek (1894), iar dubiile acestuia sunt doar afirmate drept certitudini. Trebuie să recunoaștem că încă nu avem un studiu istorico-lingvistic acceptabil dedicat numelui râului Timiș (și DA, cunosc și Slușanschi, 1976).

[18] Bona, Petrovszky, 1977, p. 379 (citează Pârvan, 1926); Forțiu, 2014, pp. 760–761.

[19] Ptolemeu nu a fost *doar* geograf (*vide* Forțiu, 2012, p. [1], nota 1.).

[20] *vide* Forțiu, 2014.

[21] Comentariul dintre paranteze – *Doppo l' entrata del fiume Tibisco {-Tissa lo chiamano i Barbari-} la prima uolta, ...*[a] – nu-i aparține lui Ptolemeu (motiv pentru care apare între paranteze).

[a] Ptolemeu, 1574, p. 15[2].

meau încă și în 1594, 1595, 1596 (și până în sec. XVIII **-n.m.**) *fluviul Tisa cu numele tracic „Tibiscum”* (**fals!** este numele în limba latină a municipiului roman de lângă Jupa) *sau „Tibisco”* [14]*, dar în același timp, numeau și rîul Timiș*

---

[7] *D. Tudor,* Orașe, tîrguri și sate în Dacia Romană*, ed. II, București, 1971, p. 55.*

[8] *Dr. Konrad Miller,* Die Weltkarte des Castorius genaunt Die Peutingersche Tafel*, Ravensburg, 1887, p. 40.*

[9] Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, p. XVIII.*

[10] *Comunicare făcută de acad. Al. Graur pentru care-i mulțumesc.*

[11] *I. I. Russu,* Limba traco-dacilor*, ed. II, București, 1967, p. 141.*

[12] Ibidem*, p. 125.*

[13] La Geografia di Caudio Tolomeo Alessandrino*, gia tradotta di greco in italiano da M. Giero Ruscelli, Veneția, 1574, p. 152.*

[14] *A. Veress,* Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești**,** *IV, p. 71, 226, 239, V. 14, 38.*

p. 3/1053:

tot „Tibisco” [15]*, încît numai parcurgînd cu atenție rapoartele lor se poate face diferențierea între Tisa și Timiș.*

Pe lîngă fluviul Tibiscus=Tisa (**fals!**)*, Ptolomeu indică între cetățile* (**fals!** *poleis*[22]) *mai celebre ale Daciei și cetatea* (**fals!**) *Tibiscum* (**fals!** *Tibiskon*) *sau Tiriscum* (**fals!** *Tiriskon* este la E de *Zarmisegetousa basileios*[36]) *pe care o situează în Banat alături de orașele* (**fals!** *poleis*) *Zurobara, Sarmisegetuza-Regia* (**fals!** *Zarmisegetousa basileios* **nu** e localizată în Banat) *și Tierna. Acmonia apare lîngă Tibiscum* (**fals!** *Akmonia* este chiar departe de *Tibiskon*) *în sudul Transilvaniei* [16]*. Deci avem în Banat pe harta lui Ptolomeu trei* (**fals!**) *denumiri de Tibiscum* (**fals!**) *sau „Tibisco”* (**fals!**)*: fluviul* (**fals!** *râul*) *Tisa* (**fals!**[23])*, rîul Timiș* (**fals!**[24]) *și localitatea Tibiscum* (**fals!** *Tibiskon*)*.*

În Tabula Peutingeriana lucrurile se schimbă. Harta lui Castorius (**fals!**) *a fost alcătuită după părăsirea Daciei deoarece nu cuprinde toată Dacia* (care? cea a lui Burebista? a lui Decebal? ori provincia romană? **-î.m.**) *ci doar Banatul, Crișana* (**fals!**)*, Transilvania, Bucovina* (**fals!**)*, o parte din Moldova și Țara Românească* (adică, mai toată România! **-n.m.**)*. Pe de altă parte, pe teritoriul Daciei sînt indicate diferite triburi migratoare ca Amaxobii și Lupiones în vestul Daciei iar în sud-est, Piti, Gaete, Goții, Dagae, Venedi. Localitățile și drumurile din Banat sînt foarte exact reprezentate. De la Viminacium sînt indicate două drumuri care pătrund în Banat. Primul pornea de la Viminacium, traversa Dunărea pe la Lederata îndreptîndu-se spre Arcidava – Centum – Putea* (**sic!** *Centū*[*m*] *Putea*) *– Berzobis* (**fals!** *Bersouia*)*– Azizis – Caput Bubali și se oprea la Tibisco* (**fals!** *Tiuisco*/Tivisco) *care era cap de drum. Al doilea drum pornea tot de la Viminacium de-a lungul Dunării pe care o traversa la Tierna* (**fals!** *Tierua*/Dierna) *apoi se îndrepta spre Ad Mediam – Pretorio –*

---

[22] *vide* Forțiu, 2012, pp. 26–28.

[23] *vide* Forțiu, 2014.

[24] Ptolemeu nu menționează explicit râul Timiș, iar pentru el *Tibiskos* era un râu imaginar, fiind format din *avalul râului Timiș* și *amontele râului Tisza* (*vide* Forțiu, 2014).

Ad Pannonio (**sic!** *Pannonios*) – *Gaganis – Masclianis apoi la Tibiscum* (**fals!** *Tiuisco*/ Tivisco). *De la Tibiscum* (**fals!** *Tiuisco*/Tivisco), *prin Acmonae* (**fals!** *Agnauie*)-*Ponti* (**sic!** *Ponte*) *Augusti, ajungea la Sarmisegetuza* [18] (**sic!** *Sarmategte*).

Deci în Tabula Peutingeriana apar două (**fals!**) *orașe* (**fals!**) *Tibiscum* (**fals!** *Tiuisco*/Tivisco[25]): *unul la nord-vest care era cap de linie și altul mai spre sud de unde drumul se îndrepta spre Sarmisegetuza* (**care?** -î.m.). *Fenomenul era obișnuit la romani* (**nu chiar!**[26]), *ca dealtfel și la români, de a da același nume la diverse localități. Astfel cunoaștem în prezent două* (**fals!**) *localități cu numele Acmonia* (**fals!** *Agnauie*/Agnaviae): *lîngă Sarmisegetuza și în Asia Mică* [19] (**fals!** unde e *Agmonia*[27]). *Toponime ca Aqua, Aquae, Ad Aquas au ajuns la 120 exemplele* (**sic!**) *s-ar putea continua. Deci și în Banat avem de a face cu două* (**fals!**) *orașe* (**fals!**) *Tibiscum care și-au luat numele de la rîul Timiș* (**oare?**[28]) *și de aici și confuzia atît a unor geografi români cît și străini. Totuși unii geografi care s-au ocupat de problemă au sesizat cele două* (**fals!**) *orașe diferite și le-au situat în puncte diferite. Geograful francez D' Anville scrie* (*în 1768* **- n.m.**) *următoarele în legătură cu acest subiect : „Dacia nu cuprinde numai Transilvania, ci și părțile limitrofe ale Ungariei, apoi Valahia și Moldova care au fost cuprinse într-o vastă provincie pe care armele lui Traian le-au unit cu Imperiul. Trebuie să intram în unele amănunte asupra acestui subiect.* ***Tibiscus*** *unde duce o șosea romană plecînd din Viminacium* ***este Timișoara*** (sb.m.[29]) *și din acest loc* (i.e. *Tibiscus*/Timișoara -n.m.) *o altă șosea intrînd prin defileuri în Transilvania, întîlnește la ieșirea lor orașul care a fost dominant în toată țara și care sub numele de Sarmisegetuza a servit de reședință lui Decebal"* [20] (**fals!**[30]). *Deci geograful francez D' An-*

---

[15] Ibidem, *V, p. 56.*

[16] *A. E. Nordenskiöld,* Facsimile-Atlas to the Early history of cartography, *New-York, 1961, p. X.*

[17] *Dr. Konrad Miller,* op. cit., *p. 58.*

[18] *Dr. Konrad Miller,* Weltkarte des Castorius genannt die Peutingersche Tafel, *Ravensburg, 1888, segmentum VII.*

[19] *Dr. Konrad Miller,* Itineraria Romana, Römische Reisewege an der hand der Tabula Peutingeriana, *Stuttgart, 1916, col. 720.*

[20] *D' Anville,* Géographie ancienne abrégée, *t. I, contenant l' Europe, Paris, 1768, p. 214–315 : „Tibiscus où conduit une voie romaine en partant de Viminacium est Temesvar"...*

---

[25] *vide* **Addenda II**.

[26] La o analiză superficială constatăm că din cele ~4000 de toponime conținute de către *Tabula Peutingeriana* doar 7 – Acidava (2), Caena (2), Centum Putea (2), Lamasco (2), Nisibi (2), Sallunto (2), Seleucia (3) – sunt comune mai multor locații (adică, 0,15%).

[27] Bona, Petrovszky, 1977, p. 380.

[28] *Pe teritoriul Daciei romane este destul de rar întîlnită situația în care o localitate își ia numele de la rîul care trece prin apropiere* (Bona, Petrovszky, 1977, p. 380).

[29] în fapt, până la studiul lui ORTVAY Tivadar din anul 1876, pe care I. D. Suciu nu dă semne că l-ar cunoște, *Tibiscum* a fost localizat în diferite locații, prea multe pentru a fi amintite într-o notă (*vide* Ortvay, 1876, pp. [1]–17 pentru întreaga bibliografie).

[30] capitala lui Decebal nu a fost la Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa.

p. 4/1054:
vile încă din 1768 amplasa cel de al doilea (**fals!**[31]) *Tibiscum la Timişoara şi arăta că de la Viminacium se putea ajunge la Sarmisegetuza şi prin Timişoara, nu numai pe drumul cunoscut ce pornea de la Tierna* (**sic!** *Dierna*).

În 1846 Institutul de geografie din Weimar tipărea ultimul volum al marelui geograf german Friedrich August Ukert [21]. Stabilind drumurile ce legau Banatul cu imperiul roman, Ukert distinge şi el două drumuri : primul, Viminacium-Arcidava terminîndu-se la Tibisco, pe care îl localizează la Timişoara („Tibisco, bei Ptolemaus und nach Inschriften Tibiscum, bei Temesvar") [22] (**i.e.** *Tibisco, la Ptolemeu şi după inscripţii Tibiscum pe la Timişoara*[32] **-n.m.**). *Al doilea drum porneşte de la Dierna – Ad Mediam pînă la Tibisco* (**fals!** *Tiuisco*/Tivisco). *Ajungînd aici, Ukert face următoarele consideraţii : „*[*Konrad*] *Mannert considera* (*în 1795* **-n.m.**) *Timisco* (**fals!** toponim inexistent; K. Mannert indică *Tiviscum ... richtiger Tibiscum*[33]) *în acelaş loc cu Tirisco* (**fals!** *Tivisco* la F. A. Ukert[34] şi *Tiviskum* la K. Mannert[35]) *mai sus numit ceea ce este greu de acceptat. Ptolomeus numeşte această localitate care se afla pe a doua şosea Tirisco* (**fals!** *Tivisco* la F. A. Ukert; *Tiriskon* la Ptolemeu) *şi aceasta era lîngă Căvăran* (**fals!**[36]) *unde se văd ruine" [23].* (**I. D. Suciu a "modificat" toponimele – şi nu este prima/ultima oară când o face! – în concordanţă cu "teoria" lui**)

Deci Ukert susţinea (**greşit!**) *existenţa a două oraşe cu numele de Tibiscum* (**fals!**) *: unul pe primul drum roman, pe care îl amplasa pe vatra actualului oraş Timişoara şi altul aşezat pe a doua şosea, situat, după Ukert, lîngă comuna de azi Căvăran. Ukert face însă o mică confuzie : atît inscripţia de marmoră* (**oare?**[37]) *cu Municipium Tibiscum* (**sic!** *MVN(icipii) TIB(iscensium)*) *cît şi celelalte şase inscripţii care s-au găsit ceva mai departe provin de la Tibiscum-ul de Jupa, nu de la Timişoara. Dar ceea ce e important de reţinut pentru noi este faptul că Ukert face distincţia între cele două oraşe cu acelaşi nume* (**fals!**[38]).

Reluînd problema în 1916, Konrad Miller, deşi considera ambele oraşe Tibiscum ca unul singur, totuşi susţine că nu e greşit a căuta amplasarea centrului Tibiscum

---

[31] în fapt, Jean-Baptiste Bourguignon D'Anville credea că anticul *Tibiscum* este Temesvár / Timişoara din vremea sa, iar acest lucru reiese clar chiar din traducerea lui I. D. Suciu.
[32] Bona, Petrovszky, 1977, p. 382.
[33] Mannert, 1795, p. 193.
[34] Ukert, 1846, p. 619.
[35] Mannert, 1795, p. 198.
[36] Ptolemeu localizează *Tiriskon* pe aceeaşi latitudine cu *Zarmisegetousa basileios* dar la E de aceasta; chiar şi în deficitara ediţie în limba română a cartografiei ptolemeice, publicată în 1964, I. D. Suciu ar fi putut găsi (dacă l-ar fi interesat!):
Τιρίσκον μη′ L″ με′ δ″ | Ζαρμιζεγέθουσα βασίλειον μζ′ L″ γ″ με′ δ″
Tibiscum (**fals!** *Tiriskon*) 48°30′ 45°15′ | *Sarmizegethusa regia* (**sic!** *basileios*) 47°50′ 45°15′
(prima coordonată este Longitudinea; Ptolemeu, 1964, p. 544 şi 545, rândurile 31 şi 32).
[37] *IDR*, III/1, p. 151, nr. 132.
[38] F. A. Ukert doar localizează greşit lângă *Căvăran* ptolemeicul *Tiriskon* aflat conform lui Ptolemeu la E de *Zarmisegetousa basileios*, care se găsea în Munţii Şurianu.

lîngă Tisa (**fals!** tocmai **asta** susține![39]*: „Keinesfalls ist Tibisco am Tibiscus (Theiss) zu suchen" [24]. Nesiguranța lui Miller* (**fals!**) *în privința localizării provine tocmai din faptul că pe Tabula Peutingeriana apar două localități cu nume identice* (**fals!**).

Rezumînd constatările de mai sus (**!**[40]) *putem preciza următoarele : geograful francez D' Anville fixează* (**greșit!**) *castrul Timiș* (**fals!** *Tibiscus*) *de pe primul drum al Tabulei Peutingeriane la Timișoara. Geograful german Ukert stabilește pentru prima oară că erau două castre Tibiscum* (**fals!**) *: la Timișoara și la Jupa* (**fals!**[41])*, iar Konrad Miller admite existența unui castru Tibiscum în apropierea Tisei* (**fals!**[42])*, deci la Timișoara* (acest scenariu este compus prin interpretarea "originală" a surselor citate **-n.m.**).

Pentru confirmarea afirmațiilor lui Ukert, am măsurat, conform indicațiilor din Tabula Peutingeriana, distanța dintre Arcidava și Tibiscum = Timișoara. De la Arcidava la Tibiscum = Timișoara, Tabula Peutingeriana indică 49 mile romane, ceea ce înseamna 72,7 km. (o milă romană = 1,48 km). Calculînd și distanța pe șoselele actuale dintre Vărădia și Timișoara, distanța iese cam aceeași dacă ținem seama de modificările intervenite în șoselele de azi : 78,7 km [25] (întreg raționamentul este **fals!** și fantezist. ... *niciunde pe ruta amintită nu este menționat* (i.e. *găsit*/*identificat* **-n.m.**) *vreun drum roman ...*[43]).

---

[21] *Fried. Aug. Ukert,* Geographie der Griechen und Römer von den frühesten zeiten bisauf Ptolemäus*, Theil III$_2$;* Skithien und der land der Geten oder Daken nach den Ansichten der Griechen und Rörner*, Weimar, 1846.*

[22] Ibidem*, p. 615.*

[23] Ibidem*, p. 616.*

[24] *Dr. Konrad Miller,* Itineraria Romana*..., col. 545.*

[25] *Calculul distanței pe șoselele de azi a fost făcut după Ghidul drumurilor din România, București, 1928* (**!? O altă sursă bibliografică mai apropiat de anul 1976 nu s-a găsit?**)*, de Niorica Săvulescu, bibliotecar la cabinetul de hărți al B.A.R., pentru care-i mulțumesc.*

p. 5/1055:

De la Vărădia la Tibiscum = Jupa, Tabula Peutingeriana nu indică, un drum direct, deci nu se poate calcula distanța [26] (**fals!**)*. Așadar, șoseaua romană care unea Arcidava cu Tibiscum = Timișoara* (**fals!**) *corespunde* (**aproximativ!**) *distanței de azi și nu există o șosea directă Arcidava Tibiscum = Jupa* (**fals!**).

A doua mărturie importantă pentru cele două orașe Tibiscum este Cosmogra-

---

[39] *Keinesfalls ist Tibisco am Tibiscus (Theiss) zu suchen* (k. Miller) / *În niciun caz Tibisco nu se caută pe Tibiscus (Theiss)* (i.e. *lângă Tisza*; tr.m.) / „În nici un caz (s.n.) *nu trebuie căutat Tibisco pe Tibiscus (Tisa)*" (Bona, Petrovszky, 1977, p. 383).

[40] Din noianul de opinii (**32** indicate de către ORTVAY Tivadar în 1876), I. D. Suciu alege doar 3, care crede el că-i susțin teoria, dar și pe acestea le interpretează "ciudat" pentru că ele spun "altceva" ...

[41] F. A. Ukert nu amintește de *Jupa*, ci de *Căvăran*, iar între cele două localități sunt peste 10 km în linie dreaptă.

[42] de la Timișoara la râul Tisza sunt 81,5 km (în linie dreaptă), iar la *Tibiscum*-Jupa 82 km.

[43] Bona, Petrovszky, 1977, p. 383 (unde se află și alte comentarii interesante).

fia geografului anonim din Ravena. Scrisă după anul 680, Geograful din Ravena ne dă informații foarte importante în legătură cu cele doua Tibiscum (**fals!** acesta menționează *Tibis*, *Tema* și *Tiviscum*)*. Astfel, el împarte orașele din Dacia în două, categorii* (*această categorisire nu este prea convingătoare* și nici singulară[44] **-n.m.**)*: despre care a citit că au existat din vechime (in quas Dacorum patrias antiquitus plurimas fuisse civitates legimus) și a doua categorie, care existau în vremea lui (ad aliam partem sunt civitates in ipsas Datias), adică în secolul al VII-lea* (**fals!**)*. Dintre orașele care au fost odinioară, Geograful din Ravena menționează : Drubetis, Medilas, Pretorich, Panonin, Gazanam, Masclunis și* ***Tibis*** (sb.m.) *care se lega cu orașul Acmonia din provincia Moesia [27]. A doua categorie de orașe care existau în timpul lui, adică în sec. VII* (**fals!**)*, sînt : Tema,* ***Tibiscum*** (sb.m.; **fals!** *Tiviscum*)*, Gubali, Zizis, Bersovia, Arcidaba, Canonia, Potula, Bacaucis. Dacă, urmărim cu atenție orașele menționate ca existente în Dacia în secolul VII* (**fals!**)*, afara de Tema si Bacaucis – neidentificate pînă în prezent – toate celelalte orașe menționate sînt amplasate pe drumul Viminacium – Tibiscum = Timișoara* (**fals!**) *din Tabula Peutingeriana. Deci și Geograful din Ravena face distincție între cele două Tibiscum* (**fals!**)*: Tibiscum Jupa situat pe drumul al doilea ce intra în Dacia pe la Drobeta* (**fals!** *Tierua*/Dierna) *și care în secolul VII era dispărut* (**fals!** în această categorie intră doar *Tibis*) *și Tibiscum = Timișoara* (**fals!**) *care exista în secolul VII fiind enumerat printre orașele de pe primul drum ce pătrundea de la Viminacium prin Arcidava în Dacia, prelungindu-se pînă la Timișoara [28]* (**fals!**).

Geograful din Ravenna face deosebirea între fluviul Tisa pe care îl numește Tisia și rîul Timiș pe care îl numește Tibiscum (**fals!** *Tibisia*)*. Comentînd opera Geografului din Ravenna, Al. Bărcăcilă nu sesizează cele două orașe diferite* (**fals!**)*, dar cu același nume, Tibiscum [29]. Dar editorii germani ai Cosmografiei Ravenatului, M. Pindar și G. Parthey, fac distincția între cele două localități diferite dar cu același nume : „Tivisco iuxta Masclianis" și „Tivisco iuxta Caput Bubali" ; deci unul lîngă Masclianis, care este Tibiscum = Jupa și al doilea lîngă Caput Bubali, care este Tibiscum = Timișoara [30].*

---

[26] *Din acest motiv, Traian Simu credea* [*în 1924*] *că distanța dintre Caput Bubali și Tibiscum = Jupa e „socotită greșit numai trei mile" în Tabula Peutingeriana* (**fals!**[45])*. Distanța nu e socotită greșit ci interpretarea lui e greșită deoarece el făcea calculul distanței între Caput Bubali și Tibiscum = Jupa și în acest caz distanța nu se potrivea. Dar între Caput Bubali* (care este *unde?* **-î.m.**) *și Tibiscum = Timișoara „socoteala" e exactă !* (**fals!**[46])

[27] *Nu e încă lămurit de ce Ravenatul atribuie orașele din fosta Dacie Traiand ca fiind situate în Moesia (*Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, p. XIX). Acmonia era lîngă Sarmisegetuza, deci în Dacia Traiană, nu în Moesia !*

---

[44] iar situația este similară cu cea din Moesia/Transilvania (Bona, Petrovszky, 1977, p. 385).

[45] în fapt, distanța este de **10 mile**, iar I. D. Suciu doar îl citează necritic pe Tr. Simu fără a mai verifica informația acestuia (care este greșită!).

[46] pentru a vedea dacă *între Caput Bubali și Tibiscum = Timișoara „socoteala" e exactă* ar fi trebuit ca I. D. Suciu să fi indicat și locația *Caput Bubali* dar nu o face (Bona, Petrovszky, 1977, p. 384).

[28] Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, p. 580-581.*

[29] *Al. Bărcăcilă,* Aurul Ardealului în prada avarică a lut Carol cel Mare*, Apulum, I, (1939-1942), p. 210-211 : „Ni se dau deci orașe și posturi militare din Banat, asezate de-a lungul celor două drumuri romane, unul ducînd din Drobeta oltenească prin Tierna (Orșova) la Tibiscum ; altul din Lederata ... la Tibiscum de unde pornește artera de legătură cu rețeaua de drumuri ale Ardealului roman prin Acmonia – Sarmisegetuza”.*

[30] Ravenatis anonymi Cosmographia et Guidonis geographica*, Edidarunt M. Pinder et G. Parthey, Berlin, 1860, p. 203, n.13, 18.*

p. 6/1056:

Ultima atestare documentară a castrului Timiș din epoca migrațiunilor o avem în diploma împăratului bizantin Vasile al II-lea din 1019 prin care – după înfrîngerea (**fals!**) *și cucerirea Bulgariei – reorganizează Mitropolia de Ohrida. În diploma de reorganizare, între episcopia Nișului (nr. 10) și episcopia Belgradului (nr. 12) figurează episcopia de Branitza, actualmente* (**fals!**) *Branicevo* (**sic!** *Braničevo*) *(nr. 11), cu șase* (**fals!** 7) *castre* (**fals!**) *episcopale* [31]*. Diploma împăratului Vasile II spune : „Și episcopul de Branitza trebuie să aibă 15 preoți* (**fals!**) *și 15 jeleri la Branitza, Morobiscos, Sphenderemos, Grota, Dibiscos* (**fals!**), *Istraalaga și Brodariscos”* [32]*. Bizantinologul maghiar M. Gyoni* (**sic!** *Gyóni*) *a demonstrat încă din 1946 că „Dibiscos” și „Timpisco” este transcripția în greaca bizantină a formei fonetice „Tibisco” de limbă străină. Greaca medievală – dovedește în continuare același autor – în transcrierile sale înlocuiește adesea consoana „t” de limbă străină printr-un „d”* [33] (**fals!**)*. Deci, după Gyóni M., a existat în Banat la 1019 un centru bisericesc de rit răsăritean, un castru* (**fals!**) *episcopal, în localitatea Timiș. Încercînd să identifice unde era amplasat acest castru* (**fals!**)*, autorul se oprește la trei centre: mai puțin probabil, în apropiere de Cuvin* (**fals!** chiar *la Kovin*)*, apoi „în ciuda argumentelor geografice, considerațiile filologice ne trimit mai curînd spre nord-est, către vechiul Tibiscum sau în aceeași măsură la nord, pe malurile Timișului, eventual către Timisoara”* [34]*.*

Identificarea lui Gyóni a fost acceptată atît de bizantinologii români cît și de cei maghiari. Bizantinologul maghiar Moravcsik Gyula spune : „Recent s-a precizat că arhiepiscopia de Ohrida s-a extins în teritoriul de-a lungul rîului Timiș și fortul (**fals!** *place* /i.e. *locul*) *Timiș a fost unul dintre centrele bisericii răsăritene”* [35]*.*

Și bizantinologul maghiar Szekely (**sic!** *Székely*) *Gy.* (i.e. *György*)*, recunoaște că în timpul împăratului bizantin Vasile II „biserica greacă bizantină se întindea în regiunea Timișului, vecină cu dieceza lui Gérhard”* (**sic!**) [36]*.*

Istoricii români Alexandru Elian [37]*, Eugen Stănescu* [38] *și Răzvan Teodorescu* (**sic!** *Theodorescu*) [39]*, recunoscînd* (**sic!**) *existența unui centru bisericesc de rit răsăritean în Banat pe care l-au fixat prin analogia numelui în vechiul municipiu roman Tibiscum. E adevărat că istoricii români fixează cu aproximație castrul* (**fals!**) *Tibiscum* (**fals!**) *din diploma lui Vasile al II-lea la Tibiscum = Jupa. „Tibiscum,* pe care noi înclinăm a-l iden-

---

[31] *H. Gelzer,* Ungedruckte und wenig bekante Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche*, „Bizantinische Zeitschrift”, 1893, II Band, p. 52–53.*

[32] Ibidem, *p. 53, Gelzer dă varianta Bisiscos* (**fals!** *Dibisiskos*) *dar, ediția Golubinskij* (**fals!** *Dibisiskos*) *și Ivanov dau lectura Dibiscos* (ultimul **din greșeală!** I. D. Suciu doar citează comod după Gyóni M. fără a mai verifica în bibliografia indicată de acesta **-n.m.**). *(M. Gyóni,* L'église orientale dans la Hongrie du XI-e siècle*, „Revue d' Histoire comparée", 1947, t. V, nr. 3, p. 45–46).*

[33] *Gióny M.,* A keleti egyház jelentkezśe (**sic!** jelentkezése) a Temes videken Szent István Korában *(Apariția bisericii ortodoxe în părțile Timișului în epoca regelui Ștefan cel Sfînt) în „Magyar Nyelv", 1946, p. 43–49. Am folosit versiunea franceză a aceluiași articol, fiind ultima redactare, din 1947 :* L'église orientale dans la Hongrie du Xl-e siècle *din „Revue d' Histoire comparée", 1947, nr. 3, p. 46–48.*

[34] Ibidem, *p. 49.*

[35] *Gyula Moravcsik,* Bizantium and the Magyars*, Budapest, 1970, p. 49.*

[36] *Szekely Gy.,* La Hongrie et Bizance au Xe – XIIe siècles*, „Acta Historica", 1967 (XIII), nr. 3–4, p. 291–311.*

[37] Les rapports bizantino-roumains*, „Byzantinoslavica", 1958 (XIX) nr. 2, p. 215.*

[38] Byzance et les Pays Roumains aux IXe – XVe siècles*, „Rapports" IV(XIVe* (**sic!**) *Congrès international des ètudes Byzantines, Bucarest, 6–12 septembre 1971), p. 15.*

[39] *Răzvan Theodorescu,* Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturit medievale românești*, București, 1974, p. 77.*

p. 7/1057:

tifica *cu castrul foarte cunoscut de la Jupa, aproape de Caransebeș" scrie Al. Elian* [40]*. Și Răzvan Teodorescu* (**sic!** *Theodorescu*) *are identificarea incertă : „care* pare *a fi anticul Tibiscum roman, azi Jupa în părțile Caransebeșului"* [41]*. Eugen Stănescu amintește,* (**sic!** *ce*? **-î.m.**) *fără a identifica Tibiscum-ul* (**fals!**)*. Dar cei doi istorici români n-au ținut seama de un fapt hotărîtor : în anul 1019-1020 municipiul Tibiscum = Jupa nu mai exista de mult. O spune Geograful anonim din Ravena* (**fals!**) *și o atesta săpăturile arheologice din ultimii ani întreprinse la Tibiscum = Jupa* [42]*. După imigrarea slavilor și asimilarea acestora de către populația daco-romană, lîngă municipiul Tibiscum se formează un sat nou care devine sediul unui jupanat și din acest motiv localitatea se va numi Jupa* (**afirmație tip dogmă!**[47])*. În acest caz, rămîne valabilă amplasarea castrului* (**fals!**) *episcopal Dibiscos* (**fals!**) *la Tibiscum = Timișoara* (**fals!**)*, ates-*

[47] Jupa este atestată documentar doar ~1376[a]. PESTY Frigyes nu era convins că numele ar proveni din slavul zsupa/jupa[b]. Satul medieval era la ~3,9 km spre V de situl arheologic *Tibiscum* (*vide Josephinische Landesaufnahme*, 1769–'72), în punctul numit de localnici Valea Jupii-*Sat Bătrân*[c] (pe malurile pârâului Toplița), de unde a fost strămutat, pe locul actual, în anul 1799, în cadrul acțiunii de sistematizare al localităților.

[a] când se face o ieșire din devălmășie între magistrul Benedict [Himfi], fiul lui Paul, fiul lui *Heym*, și fratele său Nicolae și nepotul său, Ștefan, fiul magistrului Petru, iar *Suppa cum suis kenezyatis* (să fie aici explicația toponimului?) ajunge în mâinile magistrului Nicolae[d] (Fekete Nagy, Makkai, 1941, pp. 221–223, doc 178; p. 222 și nota 22 pentru identificare).

[b] *Vájjon maga a falu neve a szláv zsupa (azaz oly vidék, melyet ugyanazon törzs emberei lakják) szótul származik-e, kétséges* (Pesty, 1884b, p. 324).

[c] Coșeriu, 1996, p. 5 (*apud* Bălănescu, 2001, p. 708 și nota 5, p. 711 cu bibliografia).

[d] înțeles greșit drept *magistratul Nicolae, cneaz de Jupa (Suppa)* (Bălănescu, 2001, p. 711, nota 4).

tat ca existent în secolul VII (**fals!**) *de Geograful din Ravena* (**fals!**) *cît şi la puţin timp* (**sic!** 200 de ani **-n.m.**) *după diploma lui Vasile al II-lea* (**fals!**).

În identificarea lui, Gyóni M. porneşte de la o premisă greşită : el caută să identifice Tibiscum-ul din 1020 bazîndu-se pe cronicile bizantine (**fals!** o singură *cronică grecească*) *din secolele XV–XVI* (**fals!** datată *circa 1519* de către Gyóni) *şi acelea,* (**sic! fals!** *aceea*) *foarte vagi şi imprecise, deoarece cronicarii (***fals!** cronicarul) *bizantini* (**fals!** grec?) *nu cunoşteau situaţia geografică din Banat. Din moment ce lectura „Dibiscos"* (**fals!**) *şi „Timbisco" de forma greacă au fost dovedite şi acceptate ca fiind corespondentul latinului Tibiscus atît de bizantinologii maghiari amintiţi mai sus cît şi de cei români, avem documente mult mai apropiate de 1020* (**fals!**) *care ne dovedesc că Dibiscos* (**fals!**) *din 1020 nu este altceva decît Timişoara de azi* (**fals!**). *E o regula fonetica a limbii române că „b" din limba latină s-a transformat în „m"* (**fals! nu** există o atare regulă **-n.m.**) *şi astfel a apărut rîul Tibiscum = Timiş* (poate exista şi o altă explicaţie?!). *Tot aşa castrul „Tibisco"* (**fals!** *Tiuisco*/Tivisco) *din Tabula Peutingeriana şi „Tibiscum"* (**fals!** *Tiviscum*) *din Geograful din Ravena s-a transformat în castrul Timiş* (**fals!**). *În acest caz, avem dovezi istorice fără posibilitate de vreo îndoială, că cetatea Timiş din 1212, care e Timişoara de azi* (**!**[48]), *menţionată în diploma regelui Andrei II, este identică, cu castrul Dibiscos* (**fals!**) *din diploma împăratului Vasile II din 1219* (**sic!** *1019*). *Atît în 1212 cît şi în 1262 castrul Timiş apare ca o cetate foarte puternică* (**nu ştim!**) *şi bogată* (**nu ştim!**) *care poseda pămînturi intinse* (**nu ştim!**). *Precizam că romanii prin castru înţelegeau o tabără militară* (**fortificată! şi nu *doar* atât! -n.m.**), *dar în evul mediu sensul termenului s-a schimbat, indicînd o cetate. Astfel, la 1212, Andrei al II-lea, regele Ungariei, scoate de sub stăpînirea castrului Timiş „moşia Gyad cam de patru pluguri" pe care o donează comitelui Sebus* [43]. *La 1266, Ştefan, regele cel tînăr al Ungariei, dăruieşte lui Martin şi German pămîntul Urman de lîngă apa Uzar, pămînt ce aparţinea castrului Timiş* [44]. *În acelaşi an, acelaşi rege doneaza comitelui Parabuch „pămîntul numit Rety al castrului Timiş şi jumătate din pămîntul numit Bobda" care a aparţinut „oamenilor castrului Timiş"* [45].

În toate documentele din secolul XIII (**fals!**[49]), *oraşul Timişoara apare sub denumirea de castrul Timiş („castri de Tymes", „castrenses* (**sic?**[50]) *de Tymes",*

---

[40] *Al. Elian,* art. cit., *p. 215.*

[41] *Răzvan Theodorescu,* op. cit., *p. 77.*

[42] *V. în acest sens D. Tudor,* op. cit., *p. 41 ; D. Protase,* op. cit., *p. 175 ; Marius Moga, Tibiscum, „Revista Muzeelor", 1965 (II), p. 433; idem,* Vestigii paleocreştine în Banat, *„În memoriam Constantini Daicoviciu", Cluj, 1974, p. 260.*

---

[48] I. D. Suciu nu cunoaşte studiile în care această danie a fost contestată a avea legătură cu Timişoara (Ţintă *et alii*, 1966; Ţintă, 1969; Ţintă, 1969b).

[49] **8.05.1278:** regele Ladislau al IV-lea se află la ***Tumuswar*** (i.e. Temesvár, Timişoara), unde emite o diplomă în favoarea oaspeţilor regali saşi (*Saxones*) din satul *Corpona* / *Korpona* (azi, Krupina, SK) (DF 274496; *CD*, V/2, pp. 442–443; Szentpétery, Borsa, 1961, p. 208, (RA) 2864, care este considerat de către editori *mai degrabă defectuos întocmit decât un act fals*).

[50] pare că I. D. Suciu nu ştie că aceştia sunt o *stare socială* ...

[43] Documente privind istoria României, *C, vol. I, p. 155, doc. 85.*
[44] Ibidem, *vol. II, p. 80, doc. 75.*
[45] Ibidem, *vol. II, p. 81, doc. 76.*

p. 8/1058:
„castrum regium (**fals!**) *Themes")* (**fals!**) *și numai începînd cu secolul XIV* (**fals!**), *mai exact cu 1315* (**fals!**), *după ce Carol Robert își instalează capitala* (**fals!**) *în acest oraș, castrul Timiș se transforma în Temesvar*(**sic!** *Temesvár*)*-Timișoara* [46].

*****

Pornind de la constatarea că actualul oraș Timișoara se află amplasat pe vatra unei localități romane (**fals!**), *constatăm că în Tabula Peutingeriana apar două* (**fals!**) *localități cu același nume Tibiscum* (**fals!** *Tiuisco*/Tivisco) = *Jupa, de lîngă Caransebeș și Tibisco* (**fals!** *Tiuisco*/Tivisco) *pe primul drum de la Viminacium spre Dacia pe care geografii antichității D' Anville, Fried. Aug. Ukert și Konrad Miller îl amplasează pe local actualului oraș Timișoara* (**fals!**). *Și geografii germani M. Pinder și G. Parthey semnalează în secolul VII, în Cosmografia geografului anonim din Ravena două „Tivisco" : „Tivisco iuxta Masclianis" și „Tivisco iuxta Caput Bubali". Primul, Tibisco = Jupa, era considerat ca dispărut în Cosmografia geografului anonim dar al doilea Tibiscum = Timișoara era considerat ca existent în secolul VII* (**fals!**). *Istoricul maghiar Gyoni* (**sic!** Gyóni) *M. a demonstrat că* (**sic!**) *castrul* (**fals!**) *Dibiscos* (**fals!**) *din diploma împăratului bizantin Vasile al II-lea din 1019 corespunde castrului Tibiscum din Banat* (**fals!**). *Ori, cum în secolul XI Tibiscum = Jupa nu mai exista de mult, amplasarea castrului Dibiscos* (**fals!**) *din 1019 nu se poate face decît pe locul actualului oraș Timișoara* (**fals!**), *care peste puțin timp* (**fals!** după aproape 200 de ani), *la 1212, apare ca un castru puternic* (**nu știm!**) *și bogat* (**nu știm!**) *sub denumirea de „Castrul Timiș", menținîndu-și acest nume în tot decursul secolului al XIII-lea* (**fals!**) *pînă la 1315* (**fals!**) *cînd i se adaugă sufixul „-vár"* (**fals!**) *care nu e altceva decît traducerea în limba maghiară a denumirii „castrul Timiș"* (**fals!** e chiar invers! **-n.m.**).

Avem astfel un exemplu elocvent al unei localități de pe pămîntul românesc care, în ciuda marilor transformări din decursul celor două milenii de existență, și-a menținut (**fals!**) *vechiul nume tracic, trecut prin influența romană și transformat în Tibiscum, Tibisco. Sub acest nume apare în toate mărturiile documentare de după retragerea trupelor auraliane: în Tabula Peutingeriana din secolul IV* (**fals!**), *în Cosmografia Geografului anonim din Ravena* (**fals!**) *din secolul VII* (**fals!**) *și în diploma împăratului bizantin Vasile II din prima jumătate a secolului XI* (**fals!**).

Menținerea și permanentizarea denumirii castrului Timiș cît și a rîului Timiș constitue – alături de alte mărturii – o nouă dovadă a continuității poporului român pe aceste meleaguri, încă de la formarea lui.

---

[46] *Coriolan Suciu,* Dicționar istoric al localităților din Transilvania, *II, p. 193.*

În final, ce ar mai trebui spus? I. D. Suciu s-a uitat pe *Tabula Peutingeriana* și a văzut două *Tiuisco*/Tivisco. El a crezut (greșit!) că acestea sunt două locații distincte; una la *Tibiscum*-Jupa și cealaltă la Timișoara. Și s-a apucat să caute dovezi în acest sens

într-o bibliografie desuetă, iar când nu le-a găsit pur și simplu le-a inventat. Se dovedește rău informat și citează comod. "Articolul" lui conține cel puțin **149 de afirmații false** (unele care țin de cultura generală!) și altele cel puțin discutabile. El nu a fost capabil nici măcar să transcrie corect formele toponimice găsite pe *Tabula Peutingeriana*. "Articolul" său pseudo-științific nu este decât maculatură nefrecventabilă, iar el un "demn" urmaș al *diletanților interbelici*[51] (doar că nu este nici măcar *de bună credință*!).

ADDENDA

I. În anul 1924, profesorul de la liceul "General Dragalina" din Oraviţa, Traian SIMU[52], unul dintre prea entuziaștii diletanți ai perioadei interbelice, scria:

Zurobara. *Se pare că a fost întemeiată între cartierul Mehala şi Cetatea Timişorii* (**fals!**). *La 1854* (**fals!** 3.04.1851) *cu ocaziunea explodării unei magazine* (**sic!**) *de praf de puşcă* (*Pulverlaboratorium* -n.m.) *situată în partea locului, s'au desgropat* ***mai multe cărămizi, precum şi alte suveniri romane*** (sb.m.; **fals!** doar ***două monede***! -n.m.)*, ceeace a întărit părerea arheologilor* (**fals!**)*, că vechea cetate* (**fals!**) *de pe vremuri:* Zurobara*, aici se înălţase*[53] (**fals!**).

T. Simu nu oferă vreo referință bibliografică în sprijinul spuselor sale dar se inspiră din repertoriul arheologic publicat de către Johann Gabriel SEIDL[54] în anul 1855 (ori poate din primul volum al istoriei bănățene a lui Leonhard BÖHM, care preia știrea[55]):

Timişoara (comitatul Timiş). 1854. După nefericita explozie de pulbere care a îngrozit Timişoara în urmă cu câțiva ani, au ieşit la iveală ***câteva monede romane*** (sb.m.) *care arată existența anterioară a unei aşezări romane în această zonă, precum Municipium Tibiscum (inscripție la Marsili, Dunub. II. Tab. LVI. Tiviscum: T. P. Ge. Rav. 4, 14.* Τίβισκον*: Ptol. 3, 8, 10) pe râul Tibiscus pare să confirme. Găsitorul a donat* ***o monedă*** *a lui Diocletianus Muzeului din Pesta;* ***o monedă*** (sb.m.) *provine de la Probus şi anume: IMP C·M AVR PROBVS AVG. Protome Probi s., capite radiato, dextra sceptrum, cui aquila insidet. R. SOLI INVICTO. Sol in citis quadrigis adversus; infra KAR. – cupru alb. În afară de proveniența lor, sau mai degrabă natura lor, aceste monede nu au valoare numismatică*[56].

---

[51] Suciu, 1969, p. 36.

[52] *EBI*, II, p. 267.

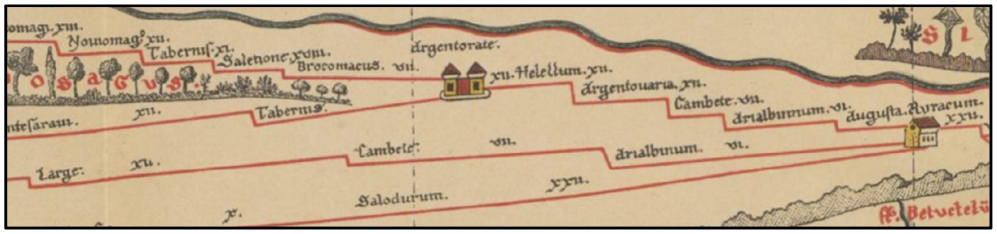
[53] Simu, 1924, p. 47.

[54] [* 21.06.1804, Wien; † 18.07.1875, Wien]; arheolog, poet, dramaturg, publicist, este primul care publică poeziile lui Nikolaus Lenau, din 1840 curator la *Münz- und Antikenkabinett* din Wien, iar din 1856 ani, până în 1871, chiar responsabil al trezoreriei.

[55] *Temesvár (Temesvarer Kreis). 1854. – Nach der unglücklichen Pulver - Explosion, die vor einigen Jahren Temesvár in Schrecken versetzt hatte, sind einige römisclie Münzen ans Tageslicht gekommen, welche den ehemaligen Bestand einer römischen Ortschaft in dieser Gegend zu bestätigen scheinen. Eine Münze von Diocletianus übergab der Finder dem Pester Museum; eine rührt von Probus her, nämlich: IMP. C. M. AVR. PROBVS. AVG. Kopf des Kaisers. Rz. SOLI INVICTO. Sol auf einem Viergespann; unten KAR. – Billon. Abgesehen von ihrer Provenienz haben diese Münzen keineil besonderen numismatischen Werth* (Böhm, 1861, p. 319).

II. Apariția unui dublet *Tiuisco*/Tivisco pe *Tabula Peutingeriana* nu este singulară. De exemplu, pe același drum *Drubetis–Apula*, apare *Acidaua* la XIII MP după *Romula* și *Acidaua* la XV MP înainte de *Apula*, iar între cele două sunt alte 9 *stationes*, dar în cazul primului dublet este vorba de două drumuri distincte. Folosind indexul locațiilor de pe *Tabula Peutingeriana* publicat de către Konrad MANNERT în anul 1824[57], unde acesta menționează dubletele (prin *bis ibid*[*em*].), găsim 26 de dublete (+ un triplet și un cvadruplet), reprezentând 24 toponime și 4 hidronime. Dar și el are omisiuni (de exemplu, *Centum Putea* ori *Acidava*). Dacă analizăm fiecare caz în parte, vom constata că doar în 7 situații – Acidava (2), Caena (2), Centum Putea (2[58]), Lamasco (2), Nisibi (2), Sallunto (2), Seleucia (3) – este vorba de toponime distincte aflate la diferite distanțe unul de altul. Restul sunt doar greșeli cartografice ori au o altă explicație (în delta Nilului sunt 3 *Iseum* și 4 *Serapeum*, care reprezintă temple).

Cartograful a avut un straniu (pentru noi) și neuniform sistem de reprezentare; de exemplu, drumurile care pleacă din *Augusta Ruracum* spre *Argentouaria* și *Large* au primele două segmente identice (secțiunea II):

Augusta Ruracum VI | ***Arialbinum*** VII | ***Cambete*** XII | ***Argentouaria***
Augusta Ruracum VI | ***Arialbinum*** VII | ***Cambete*** XII | ***Large:***
Interpretare: la *Cambete* un drumul se bifurcă spre *Argentouaria*, iar altul spre *Large*.

---

[56] ***Temesvár.*** *(Temesvárer Comitat.) 1854. – Nach der unglücklichen PulverExplosion, die vor einigen Jahren Temesvár in Schrecken versetzt hatte, sind einige römische Münzen ans Tageslicht gekommen, welche den ehemaligen Bestand einer römischen Ortschaft in dieser Gegend, etwa des Municipiums Tibiscum (Inschrift bei Marsili, Danub. II. Tab. LVI. Tiviscum: T. P. Ge. Rav. 4, 14.* Τίβισκον*: Ptol. 3, 8, 10) am Flusse Tibiscus zu bestätigen scheinen. Eine Münze von Diocletianus übergab der Finder dem Pesther Museum; eine rührt her von Probus, nämlich: IMP C·M AVR PROBVS AVG. Protome Probi s., capite radiato, dextra sceptrum, cui aquila insidet. R. SOLI INVICTO. Sol in citis quadrigis adversus; infra KAR. – Weisskupfer.*
Abgesehen von ihrer Provenienz oder vielmehr von der Art derselben haben diese Münzen keinen numismatischen Werth (Seidl, 1855, p. 317).

[57] Mannert, 1824, pp. 45–63.
S-ar fi putut face o analiză și folosind https://www.tabula-peutingeriana.de/index.html.

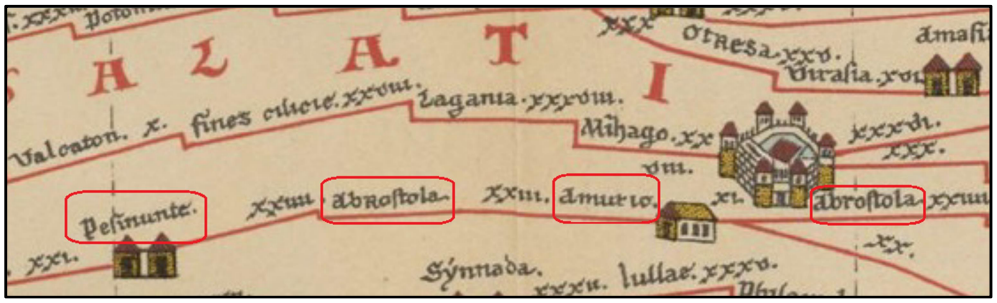
[58] Nu pot accepta opinia lui Nicolae GOSTAR (1976), care respingea existența toponimului în Banat și o considera o simplă greșeală a unui scrib invocând inexistența unor zăcăminte de fier ori alte metale în zona drumului Vărădia – Berzovia[a], pentru că:
-în antichitate se exploata și fierul de baltă;
-între Surducu Mare (prezumtivul *Centum Putea*) și Dognecea sunt doar 13 km în linie dreaptă;
-nici în Siria toponimul nu este legat de exploatarea vreunui minereu.
[a] Gostar, 1976, pp. 268–269.

Segmentul XI conține și drumul de la *Raugonia* la *Isumbo*, care trece peste *Mons. Tavrvs* și are următoarele stații pe ambele maluri ale *Flv. Meipersi*:
Raugonia XXXVIIII. (*Mons. Tavrvs*) | ***Catispi.*** XXVII. | ***Soru*[*a*]***e.*** XXIIII. | ***Anteba*** XXIIII. | ***Nasabi.*** XVII. | ***Isvmbo*** (capăt de drum).
Alăturat, pe malul celălalt al *Flv. Meipersi*, este un drum care își are originea în *Mons. Tavrvs* și are următoarele stații:
(*Mons. Tavrvs*) ***Catispi.*** XXVII. | ***Sorvae.*** XXIIII. | ***Anteba.*** XXIIII. | ***Nasabi.*** XVII. | ***Gobdi.*** XXIIII. | ***Filadelfia*** și se continuă până la ***Hicea Hialia***.
Primele 4 *stationes* sunt identice (toponim și distanță) pe ambele drumuri.

Interpretarea cartografică corectă: după ***Hasabi*** drumul se bifurca în două direcții, spre ***Isvmbo*** și spre ***Gobdi*** (***Hicea Hialia***).

Singurul caz asemănător cu *Tiuisco*/Tivisco, pe care eu l-am identificat, este ***Abrostola*** (secțiunea IX):

Abrostola a fost un oraș în *Galatia* / *Phrygia* a cărui locație modernă pare că nu este încă identificată. Este menționat doar de către Ptolemeu (Ἀβρόστολα / Abrostola[59]) și *Tabula Peutingeriana* și se afla între *Pesinunte*/Pessinus[60] și *Amurio*/Amorium[61].

Când analizăm[62] rețeaua de drumuri în care orașul este implicat observăm:

[59] Ptolemeu, 2006, II, p. 494 (5,2,23).
[60] https://en.wikipedia.org/wiki/Pessinus (15.08.2022).
[61] https://en.wikipedia.org/wiki/Amorium (15.08.2022).

I. Două drumuri care leagă *Nicea* de *Abrostola*;

1. Primul trece prin Iuliopoli: **Nicea** XL | Vateabio XXIII | Vablis XL | Vadastana XXVIII | Iuliopoli XII (fl. Sagan) | Valoaton X | Fines Cilicie XXVIII | Lagania XXXVIII | Mihago XX | **Abrostola**;

2. Al doilea trece prin Pesinunte: **Nicea** XXIIII | Pagrillo XXXV (fl. Sagan) | Vorileo XXVIII | Mideo XXVIII | Triconua XXI | Pesinunte XXIIII | **Abrostola**;

II. De la Abrostola plecau nu mai puțin de 3 drumuri:

1. Spre Tauio: Abrostola XXXVI | Acitoriziaco XXXIII | Eccobriga XXV | Lassora XVIII | Stabiu ???[63] | Tauio;

2. Spre Salaberina/Caena: Abrostola XXX | Nitaho XXXI | Aspasi XII | Aspona X | Garmias XII | Corueunte XXII | Salaberina XX XVI | Caena;

3. Spre Amurio, care apoi, după numai XI MP, se bifurcă în alte două drumuri:

a. Amurio XX | Laudiciaca Tacecaumeno;

b. Spre Caena: Anurio XXIIII | Tolosocorio VII | Bagrum XX | Verisso XX | Egdaua XX | Pegella XX | Congusso XV | Petra XX | Comitanasso XII | Ubinnaca XXIX | (*post*) Salaberina / (*ante*) Caena.

Cu toate acestea, chiar dacă între *statio Abrostola* de pe drumul *Pesinunte – Amurio* și cea reprezentată impozant pe hartă nu există vreo legătură directă[64], cele două *Abrostola* sunt una și aceeași locație (Ptolemeu este foarte clar în acest sens). Asemănător cazului *Tiuisco*/Tivisco, cartograful nu a reușit ori a omis să le mai și "lege" între ele ...

Explicația pentru existența celor două toponime *Tiuisco*/Tivisco pe *Tabula Peutingeriana* a fost oferită convingător de către P. Bona și R. Petrovszky în anul 1977[65].

Un singur lucru mai trebuie clarificat: dubletul *Tiuisco*/Tivisco pe *Tabula Peutingeriana* **nu** are corespondent în cartografia ptolemeică. *Tibiscum* **nu** apare *la cartograful* (**fals!**) *Ptolemeu (III,8,4) la începutul secolului II p. Chr.* (**fals!**) *sub forma de Tiriskon*[66] (**fals!**), ci sub forma de Τίβισκον / *Tibiskon*: 46° 40′ / 44° 50′. Conform lui Ptolemeu, *Tiriskon* se afla pe aceeași latitudine cu *Zarmisegetousa basileios*[36] dar la E de aceasta. Istorie fără geografie nu se poate face ...

---

[62] Am folosit facsimilul lui Konrad MILLER (1887/'88[a]) pentru că nu am fost prea interesat de forma corectă a toponimului și nici de distanțele corecte între diferitele *stationes* (pentru aceasta *vide* https://www.tabula-peutingeriana.de/index.html -1.08.2022).

[a] http://www.fh-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost03/Tabula/tab_pe00.html (1.08.2022).

[63] a fost omisă distanța dintre *Stabiu* și *Tauio* (din greșeală?).

[64] În 1890, arheologul Sir William Mitchell RAMSAY[a] se înșela când afirma că una dintre cele două poziții ale *Abrostola* de pe *Tabula Peutingeriana* trebuie să fie greșite[b].

[a] https://en.wikipedia.org/wiki/William_Mitchell_Ramsay (15.08.2022).

[b] Ramsay, 1890, pp. 236–237.

[65] Bona, Petrovszky, pp. 387–388.

[66] Benea, 2018, p. 12.

ANEXA III. Vidin, o episcopie care nu a existat (~1020)?!

Legenda maior a Sfântului Gerard menționează că, la începutul sec. XI, *Ahtum, qui secundum ritum Graecorum in civitate Budin fuerat baptizatus*, era *princeps in urbe Morisena*[1]. Înainte de anul 1002(?[2]), cetatea Vidin fusese în stăpânirea lui Samuil al Bulgariei[3] și fusese cucerită de împăratul bizantin Vasile al II-lea după un asediu prelungit de 8 luni[4] și pe care acesta îl fortifică apoi și mai bine. Nu doar în istoriografia românească[5] se crede că aici ar fi existat o episcopie încă din sec. X. În fapt, indiferent de câți acceptă existența unei episcopii la Vidin la începutul sec. XI[6], Βοδίνης (Bodines) din al doilea *sigillion* al împăratului Vasile al II-lea **nu** este Vidin, iar actul **nu** menționează nici o episcopie la Vidin.

---

[1] *care fusese botezat după ritul grecesc în orașul Vidin*, era *principe în cetatea Cenad* (tr.m.).
Legenda maior mai menționează că Ahtum *accepit autem potestatem a grecis*, într-un alt context.

[2] Anul este dificil de stabilit cu exactitate; cronicarul bizantin Ioan Skylitzes se referă la *indictionul 15* (i.e. 1002) și menționează că în timp ce Vasile al II-lea asedia cetatea Vidin, Samuil a atacat cu o forță ușoară și rapidă, la 15 august, târgul ținut la Adrianopolis, de unde a luat multă pradă și s-a întors pe pământul său (Skylitzes, 2010, p. 328); cum anul bizantin se termină / începe la 31.08./1.09. s-ar putea ca Vidinul să fi căzut doar în anul 1003, ori asediul să fi început în 1001 (nu avem de unde știi). Oricum, este exclusă o cucerire a Vidinului doar în (toamna) anul 1004 (Macartney, 1938, p. 478; Purton, 2009, p. 115; etc.).

Sunt tare mirat de precizia datării: *A new campaign led by Basil II in 1002 targeted the western part of the Danube region, the area around Vidin, an important city conquered after a difficult siege, which lasted from March to December* [*1002*] (Madgearu, 2013, p. 53).

[3] Samuil "Kometopoulos" [* ~958; † 6.10.1014, Prilep]; din ~976 cel mai *puternic*[a] lider al primului țarat bulgar pe care-l reface și extinde, parese că a devenit țar (~997), iar cei din familia lui au domnit până în anul 1018.

[a] pentru acest concept, inspirat din sinopsisul lui Skylitzes[b], *vide* Pirivatrić, 1997, pp. 200–201.

[b] ~930: *other powerful men of Bulgaria*; 967: *David, Moses, Aaron and Samuel, children of one of the powerful counts in Bulgaria*; 976: *David, Moses, Aaron and Samuel, sons of a count who was one of the powerful men among the Bulgars, Nicholas by name* (Skylitzes, 2010, p. 218, 246, 312).

[4] Cronicarul Ioan Skylitzes scrie că ... *fifteenth year of the indiction* (i.e. 1002)*, the emperor* [*Basil*] *campaigned against Vidin and took it by storm after the siege had dragged on for eight months ... By the use of a very large earthenware vessel they were able to extinguish Greek fire ... The emperor further improved the defence of Vidin, ...* (Skylitzes, 2010, p. 328).
Asediul a durat așa mult și deoarece ingenioșii apărători au folosit *un vas de lut foarte mare cu care au putut stinge focul grecesc*.

[5] de exemplu: ..., *în 1020, Vidinul este atestat ca episcopie dependentă de Ohrida (Βοδίνης) ... a fost adăugat prin al doilea edict* [*al lui Vasile al II-lea*] *din mai 1020 ... Episcopul de Vidin avea în subordine 40 de klerikoi și 40 de paroikoi scutiți de impozit* (**fals!** doar *klerikoi* -n.m.) ... (Madgearu, 2001, p. 15/7).

Bidene (Vidin is not Vodhena/Edessa despite the spelling 'Bodine' in Sigillion II). It was thirteenth suffragan in the Prespa list, fourteenth in B and C. (Mullett, 2016, pp. 64–65, nota 269, 14).

[6] aceasta este opinia dominantă în istoriografie în acest moment.

nează vreun episcop de Vidin (iar altă sursă de informație în acest sens nu există); în fapt, o asemenea episcopie nu apare în nicicare din cele trei *sigillia* ale lui Vasile al II-lea (~1020). Împăratul mai spune ceva în luna mai a anului 1020, în afară de cei 40 *klerikoi* și tot atâția *paroikoi* indicați, care urmează să lucreze pentru episcopul de Βοδίνης; *pentru că această eparhie* [Βοδίνης] *a fost pentru mine cea mai utilă și cea mai loială, deoarece a deschis trecerile către țara* (χώρα/chora[7]) [*lui Samuil*] *și, prin urmare, trebuie să fie răsplătită și pusă deasupra celorlalte* [*eparhii*]:

> τὸν δ' ἐπίσχοπον **Βοδίνης** κελεύομεν ἔχειν εἰς τὰ κάστρα τῆς ἐνορας αὐτοῦ κληρικοὺς τεσσαράκοντα καὶ παροίκους τεσσαράκοντα ὅτι γὰρ καὶ προσφορωτάτη αὕτη μοι γέγονε καὶ προοδευτικωτάτη καὶ πρὸς τὴν τῆς χώρας εὐθεῖαν ὁδὸν τὰν εἰσόδους ἀνέῳζεν, ἔδει πάντως αὐτὴν καὶ μεγίστων ἐπιτεύξασθαι ἀμοιβῶν[8]

iar pentru că numărul de 40 de *klerikoi* și 40 de *paroikoi* este egal cu cel al arhiepiscopului de Ohrid, acestuia din urmă i-a alocat 70 [de *klerikoi*] și alți 10 [*paroikoi*][8].

Βοδηνοῖς / Βοδίνης (Bodinois / Bodines -mai 1020)[9] sunt variante a Βοδενά (Vodena), din anul 1923 renumită Edessa (Έδεσσα, GR), care a fost la începutul sec. XI un punct strategic important, deoarece controla *Via Egnatia*[10] la intrarea în munții Pindului și era cunoscută pentru fortificațiile sale puternice, fiind *un premiu major* în confruntarea dintre Vasile al II-lea și țarul Samuil, după cum notează Jean-Claude CHEYNET[11]. Cronicarul bizantin Skylitzes amintea că, în anul 1001, Vasile al II-lea a cucerit Vodena prin asediu, pentru că apărătorii acesteia nu au fost dispuși să predea cetatea. De aceea, aceștia au fost deportați cu toții la *Boleron*, iar la Vodena împăratul a lăsat apărători demni de acest nume. Pare că apoi vreme de 15 ani Vodena a fost în mâinile bizantinilor.

---

[7] pentru etimologia cuvântului *vide* și Heidegger, 2018, p. 250; pentru înțelesul său în sec. X–XI *vide* Glykatzi-Ahrweiler, 1960, p. 79, nota (1) și Arutjunova-Fidanjan, 1993, pp. 83–85; pentru înțelesul său în sec. XIII *vide* Biliarsky, 1999, pp. 179–180; pentru epocile mai târzii *vide* Karidis, 2014, pp. 58–59; pentru înțelesul spiritual în epoca bizantină *vide* Pentcheva, 2010, p. 46.

[8] Beneševič, 1911, p. 548, rândurile [1]–5.

Traducerea lui Pavel MURDZHEV: *The bishop of Voden*[*a*][a] *shall have 40* kleroikoi (**sic!** klerikoi -m.n.) *and 40* paroikoi *in the towns of his eparchy, because that eparchy was for me the most useful and loyal as it opened <u>the passages to the country</u>* (χώρα/chora[7]) (sb.m.)*, and thererfore has to be rewarded and placed above the others. But in order not to be placed above [the eparchy of] the archbishop* [*of Ohrid*]*, we granted to it a number of* kleroikoi (**sic!** klerikoi -m.n.) *and* paroikoi *that is equal to that of the archbishop, and we gave the archbishop* [*of Ohrid*] *70 and another 10* (Tăpkova-Zaimova, 2017, p. 48).

În limba engleză *country* înseamnă *țară*, *stat*, *regiune*, *district/județ* (tr.m.).

[a] după Voden (Воден) folosit în limbile bulgară și macedoneană.

[9] La sfârșitul sec. XI, cronicarul Ioan Skylitzes scrie Βιδίνης (Bidines) când se referă la Vidin și Βοδινά (Bodina) când amintește Vodena (Skylitzes, 1973, p. 346, rândul 45 și p. 345, rândul 20).

[10] *Via Egnatia* (~1120 km) lega Durrës (Marea Adriatică) – Ochrid – Edessa – Thessaloniki – Istambul (Marea Egee); încă și azi există în Edessa un pod aparținând acestui drum roman.

[11] *a major prize in the confrontation of Basil II and Samuel* (Skylitzes, 2010 p. 327, nota 149).

După ce vestea morții lui Samuil [† 6.10.1014, Prilep] a ajuns la el, la data de 24 octombrie, împăratul părăsește *Mosynoupolis* și se întreaptă spre *Pelagonia* (prin Thessaloniki). După ce distruge palatul lui Gavril Radomir de la *Voutele* și trimite trupe să ocupe cetățile *Prilapon* și *Stypeion*, ajunge la râul *Tzernas*, pe care-l trece pe plute și cu burdufuri umflate, după care se întoarce la Vodena și de acolo la Thessaloniki, unde ajunge pe 9.01.1015. Apoi, doar la începutul primăverii anului 1015, Vasile al II-lea se îndreaptă din nou spre cetatea Vodena, deoarece oamenii de acolo și-au călcat jurământul față de el și au ridicat armele împotriva romanilor[12]. Printr-un lung asediu, i-a forțat pe apărători să se predea, după ce aceștia au primit asigurări. I-a deportat și pe aceștia la *Boleron* și i-a înlocuit cu ostași numiți *kontaratoi* (infanterie ușoară înarmată cu lănci), oameni sălbatici și ucigași, bandiți fără milă[13]. Din aceste informații vedem că nici Vodena nu a fost chiar *cea mai loială* cetate, dar rolul strategic este cel relevant și decisiv ...

Confuzia Vidin / Vodena a apărut mai pregnant în anul 1893[14], în momentul în care Heinrich GELZER republică textul celui de al doilea *sigillion* al împăratului Vasile al II-lea și a comentat că Vidin, după cucerirea din 1002, devine o episcopie dependentă de *Dristra* (Silistra), care este decăzută la rang de episcopie în 1020, după ce fusese arhiepiscopie pe timpul primului țarat bulgar, iar cele două urmează să dețină un număr egal de *klerikoi* și *paroikoi* (40), adică cu 10 *paroikoi* mai mult decât arhiepiscopul [de Ohrid], împrejurare pe care împăratul o subliniază ca un privilegiu special făcută în favoarea Vidinului[15]. Chiar dacă actul imperial din luna mai a anului 1020 menționează clar Βοδηνοῖς și apoi Βοδίνης, în loc de obișnuitele Βιδύνη / Βυδίνη / Βιδίνη (Vidin), fapt care te face să te gândești la macedoneanul Βοδηνά (Vodena/Edessa), totuși este vorba de Vidin, mai susține H. Gelzer, pentru că Vodena nu este menționată drept episcopie *nici în epoca independentă bulgară, nici în cea greacă*, iar apariția episcopiei Vodena, dependentă de arhiepiscopia de Ohrid, aparține unei epoci mult mai târzii. În plus, *marea importanță pe care împăratul o acordă cuceririi acestui oraș în timpul subjugării Bulgariei nu se poate referi decât la Vidin, nu la Vodena*[16]. Mai mult, într-o notă[17], el menționează și variantele toponimice găsite pen-

[12] De aici eu înțeleg că trădarea celor din Vodena a avut loc între luna ianuarie și începutul primăverii anului 1015.

[13] Skylitzes, 2010, p. 327, 333–334.

[14] ea apare deja în anul 1879, în lucrarea lui Fyodor Ivanovich USPENSKY, dar aceasta, fiind scrisă în limba rusă, a avut o circulație mai restransă (*vide* **Addendum**).

[15] Această "poveste" cu cei 10 *paroikoi* este preluată și de către Franz DÖLGER: *Der bischof von Bydine (Bdyn-Vidin) soll 40 kleriker, 40 paroiken erhalten; diese diözese hat durch ihre bedeutung im Bulgarenkriege besondere kaiserliche aufmerksamkeit verdient unde erhält daher 10 leute mehr* (**Fälsch!**) *als das erzbistum* (Dölger, 1924, p. 104).

[16] Βυδίη *(Bdyn, Widin), wird nach der Eroberung durch Basileios (1002) gleichfalls dem Verbande von Konstantinopel einverleibt worden sein, wahrscheinlich als einfaches, unter Dristra stehendes Bistum. Denn während bei letzterem ausdrücklich hervorgehoben wird, dass seinen Stuhl von jetzt an ein Bischof, kein Erzbischof mehr einnehmen werde, wird etwas Ähnliches bei Bdyn nicht angemerkt. Beide Bistümer gehören übrigens zu den ansehnlichsten; sie haben je vierzig* κληρικοί *und je vierzig* πάροικοι*, also von letztern zehn mehr als der Erzbischof,*

tru Vodena în cadrul scrierilor bizantine: Βοδηνά (Ghiorghios Kedrenos), Βοδινῶν (Ana Comnena), Βοδηνοί (Georgios Akropolites), care toate sunt concordante cu cele din al doilea *sigillion* (mai 1020), dar acest lucru nu-l deranjează. În fapt, H. Gelzer nu a reușit să deslușească corect nici măcar detaliile frazei rezumate de el; Vasile al II-lea menționează că în timpul lui Petru I al Bulgariei (927–969) episcopul de Silistra deținea demnitatea arhiepiscopală, iar apoi arhiepiscopii de Silistra s-au mutat dintr-un loc în altul (la *Triadica*/Sofia, apoi la Vodena și la *Moglena*/Almopia, Enotia, GR), iar după ce el a înființat arhiepiscopia de Ohrid din prezent (~1018–'19), la *Dristra*/Silistra va fi consacrat un alt episcop, care va avea 40 de *klerikoi* și 40 *paroikoi* în *kastra* (κάστρα) eparhiei sale și în alte *kastra* (κάστρα) din împrejurimile acesteia. După cum am văzut, episcopul de Βοδίνης urma să dețină și el *40 de klerikoi și 40 paroikoi în kastra* (κάστρα) *din eparhia sa, deoarece această eparhie a fost pentru el* (i.e. Vasile al II-lea -n.m.) *cea mai utilă și loială, deoarece a deschis pasajele către țară* (chora[7]) *și, prin urmare, trebuie să fie răsplătită și plasată deasupra celorlalte* [*eparhii*]. *Dar pentru a nu fi pusă deasupra [eparhiei] arhiepiscopului, i-am dat un număr de klerikoi și paroikoi egal cu cel al arhiepiscopului și i-am dat arhiepiscopului* [*de Ohrid*] *70* [*klerikoi*, față de cei 40 *klerikoi* inițiali] *și încă 10* [*paroikoi* în plus față de cei 30 *paroikoi* menționați în primul *sigillion*]. Deci, în final, arhiepiscopul de Ohrid urma să dețină 70 *klerikoi* și 40 *paroikoi*. Să notăm că textul nu este foarte clar; îmi pare că cei 40 de *klerikoi* și 40 de *paroikoi* ai Βοδίνης (mai 1020) sunt "compuși" din 40 de *klerikoi* menționați în primul *sigillion* pentru arhiepiscopia de Ohrid și din 40 de *paroikoi* indicați de al doilea *sigillion* (mai 1020) pentru același arhiepiscop.

H. Gelzer mai consemnează, tot în nota sa[17], că *Notitia* [*episcopatuum nr.*] *12* menționează: [πδ'.] ἡ Βιδώνη, ἥτις καὶ νῦν Βοδενὰ λέγεται, [ἀπὸ ἐπισκοπῆς Βουλγαρίας ἐτιμήθη εἰς μητρόπολιν, εἰς θρόνον πδ' / *Bidona, quae nunc etiam Bodena vocatur, cum esset episcopatus Bulgariae, honorem metropolitanum consecuta, obtinui thronum*[18]]. Dar informația provine din *cărțulia lui Philippos Kyprios, protonotar al marii biserici* [*patriarhale din Constantinopol*][19], care a fost activ în prima jumătate a sec. XVII[20] și se referă la perioada domniei împăratului Andronikos II Palaiologos

---

ein umstand, welchen der Kaiser als besondern Gnadenbeweis bei Bdyn hervorhebt. Die Urkunde schreibt einmal Βοδηνοῖς *und dann* Βοδίνης *statt des üblichen* Βιδύνη, Βυδίνη *oder* Βιδίνη, *sodass man zunächst an das makedonische* Βοδηνά*[1)] = Edessa denkt; indessen dieses wird als Bistum weder in der unabhängigen bulgarischen, noch in der griechischen Epoche erwähnt. Seine Erhebung zum Bistrum der achridensischen Diöcese gehört daher einer viel spätern Epoche an. Die grosse Bedeutung ferner, welche der Kaiser der Eroberung dieser Stadt bei der Unterwerfung Bulgariens zuschreibt, kann sich nur auf Bdyn, nicht auf Vodena beziehen* (Gelzer, 1893, pp. 55–56).

[17] Gelzer, 1893, p. 56, nota *1)*.

[18] Parthey, 1866, pp. 241–242.

[19] *... libello Philippi Cyprii magnae ecclesiae protonotarii* [*Constantinopolitanae*] ... (Parthey, 1866, p. 236).

[20] Viața lui Philippos Kyprios (Filip Cipriotul) este puțin cunoscută; el apare menționat drept protonotar întâia oară în anul 1633[a], pe vremea patriarhului Kyrillos I Lukaris [† 27.06.1638]

(1282–1328), astfel că nu are vreo relevanță pentru începutul sec. XI. Mai mult, patriarhul Bulgariei a rezidat și la Vodena o vreme[21] (*post* 971[22]). Doar după cucerirea orașului Larissa (985), Samuil pare că a început construcția unei bazilici dedicate Sf. Ahile pe insula Mala Prespa[23], aflată la 44 km SSE de cetatea lui Samuil de la Ohrid, care pare că a devenit noul scaun patriarhal[24].

"Argumentul" ecleziastic afirmat de către H. Gelzer este fără acoperire; la sfârșitul secolului al VII-lea, Edessa[25] este menționată drept episcopie; printre cele 226 de fețe bisericești participante la sinodul Quinisext / trullan, ținut în camera Cupolei din palatul imperial din Constantinopol, în 691/'92, îl aflăm și pe primul episcop cunoscut de Edessa, Isidor[26]. Apoi, într-o listă ecleziastică a Bulgariei[27], datată *post* 1020–'30 – primele decenii ale sec. XIII[28], găsim atât episcopia Edessa (Ἐδέσσης) ori Moglena (Μογλένων) cât și Vodena (Βοδένων), dar și Βιδίνης (Vidin?)[29]. Din păcate, nu știm nimic sigur despre această listă[30] și nu avem o explicație a motivului pentru care episcopiile Edessa și Vodena apar separat, iar acest Βιδίνης poate fi chiar și Vodena, după cum ne arată un episod, care pare că are loc în anul 977, povestit de către cronicarul Skylitzes[31]; țarul Boris II și Romanos, fratele său eunuc, feciorii țarului Petru I, au reușit să plece/fugă din Constantinopol în anul 976[31]/986[32], unde se aflau încă din 969[33]/

și își pierde demnitatea după moartea acestuia, apare drept *fost protonotar* în decretele conciliului din Constantinopol convocat de către patriarhul Kyrillos al II-lea Kontares (24.09.1638), iar în anul 1642 îl găsim din nou în funcție (din 1639?), unde îl regăsim și la data de 11.03.1643. Numele său mai figurează încă într-un document din anul 1653 (Legrand, 1895, p. 273).

[a] Lubin, 2012, p. 302, nota 730 (cu bibliografia).

[21] Pirivatrić, 1997, p. 202.

[22] după ce împăratul Ioan I Tzimiskes cucerește Preslav și desființează patriarhia de aici, iar patriarhul se refugiază în zona controlată de către Samuil (Fine, 1991, pp. 191–192).

[23] a cărei urme sunt vizibile și azi (44×22 m).

[24] Pirivatrić, 1997, p. 202.

[25] A nu se confunda cu locația omonimă din nordul Mesopotamiei, care astăzi este numită Urfa /oficial Şanlıurfa, TR. Aici existau episcopi chiar din jurul anului 100 AD, dar cel/cei din 691/'92 purtau alt nume.

[26] Ἰσίδωρος ἐλάχιστος ἐπίσκοπος τῆς Ἐδεσσαίων (episkopos tís Edessaíon) πόλεως ὁρίσας ὑπέγραψα (Ohme, 2013, p. 69, rândul [14]/poziția 59).

[27] *Notitiae CP*, pp. 371–372.

[28] *Notitiae CP*, p. 152.

[29] *Notitiae CP*, p. 372, notitia 13, 839, 841, 847.

[30] din păcate, din câte știu, dezideratul enunțat în anul 1981 de către Jean DARROUZÈS – studierea raportului istoric între această listă și cea rezultată din cele 3 *sigillia* ale împăratului Vasile al III-lea (~1020)[a] – nu a fost încă îndeplinit.

[a] *Notitiae CP*, p. 152, nota 5.

[31] *Then when the death of the emperor John occurred*[a] *... Boris and Romanos escaped [from the capital] and managed to arrive in Bulgaria ... Romanos made his way safely to Bidine* (Skylitzes, 2010, p. 312).

[a] Ioan I Tzimiskes, † 10.01.976, Constantinopol.

[32] Settipani, 2006, p. 282 (să fie vorba doar de o greșeală de tipar - 976/986?).

[33] Settipani, 2006, p. 282.

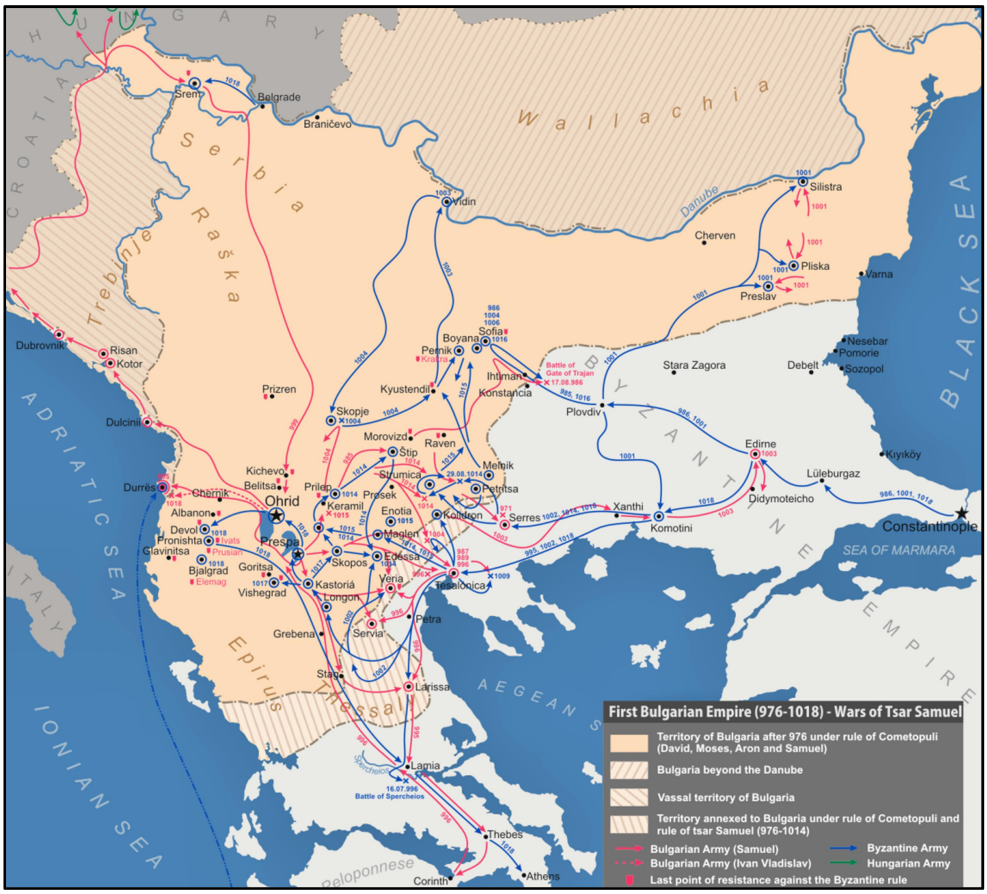

Fig. 4. Campaniile militare din cadrul războiului dintre Vasile al II-lea și Samuil (976–1014/'18)[34].

971[35] și să ajungă *în Bulgaria*, iar Romanos ajunge în siguranță la *Bidine* (Βιδίνην[36]/ Bidinen)[37], după ce fratele său este ucis din greșeală. Este vorba de Vodena, după cum ne înclină să credem logica geografico-istorică[38], ori de Vidin, după cum pare a indica lingvistica? În acest caz, istoria-geografia[39] infirmă lingvistica[40] ...

[34] Kandi (i.e. NN), *First Bulgarian Empire (976-1018). Wars of Tsar Samuel*, 8.09.2011, *on-line* https://commons.wikimedia.org/wiki/File:First_Bulgarian_Empire_(976-1018).png (11.06. 2022).
[35] Fine, 1991, p. 187.
[36] Skylitzes, 1973, p. 329, rândul 75.
[37] Skylitzes, 2010, p. 312
[38] *vide* și Pirivatrić, 1997, p. 203.
[39] Să mai notăm că zona dunăreană a vechiului țarat bulgar (mult probabil și Vidin) nu este cucerită de Samuil de la bizantini decât după bătălia de la Poarta lui Traian (17.08.986)[a] (la care și Romanos participă[b]?) ...
[a] Madgearu, 2013, pp. 43, 47–48.

Cât despre aprecierea "geo-strategică" a lui H. Gelzer, este destul să ne uităm pe o hartă (**Fig. 4**) pentru a vedea că Vidinul era excentric față de zona Ohrid–Prespa, "centrul" puterii lui Samuil și nimic din desfășurarea lungului război dintre Vasile al II-lea și Samuil al Bulgariei (976–1014) nu indică *marea importanță*[41] a Vidinului în cadrul acestuia. Nici măcar îndelungatul asediu al acestei cetăți, pentru că și în cazul altor fortificații armatele bizantine și-au dovedit limitele[42]. Campania din 1002–'03 la Vidin nu a avut consecințe majore fiind urmată doar de o incursiunea spre Skopje (~1003–'04?[43]), când *împăratul descoperă că Samuil și-a făcut tabăra fără prevedere de cealaltă parte a râului Axios/ Naxios, care se numește acum Bardarios* (i.e. Vardar?) *… Cum Samuil și-a pus încrederea în apele înalte ale râului, pe care credea că sunt imposibil de traversat, și-a făcut tabăra fără măsuri de securitate. Dar unul dintre soldații bizantini a descoperit un vad, pe unde armata romeilor trece. Luat complet prin surprindere, Samuil a fugit fără să arunce o privire înapoi. Cortul lui a fost capturat și de asemenea toată tabăra. Orașul Skopje a fost predat împăratului de către Romanos, pe care Samuil îl numise guvernator. Acest Romanos era fiul regelui Petru al Bulgariei și fratele lui Boris și își schimbase numele în cel al bunicului său, Simeon. Împăratul i-a răsplătit supunerea cu titlurile de patrician*[44] *și prefect, acordându-i comanda la Abydos*[45] în Hellespont[46]. Dar chiar și această victorie și-a pierdut rapid importanța pentru că, apoi, Vasile al II-lea, în loc să avanseze către Ohrid, aflată la

---

[b] Pirivatrić, 1997, p. 204.

[40] și de aceea nu putem fi siguri că în lista ecleziastică a Bulgariei (sec. XI–XII) Vodena nu este menționată (greșit) de trei ori ...

[41] *Die grosse Bedeutung* ... (Gelzer, 1893, p. 56).

[42] de exemplu, în anul 1004, armata bizantină comandată de Vasile al II-lea asediază cetatea *Pernikos* (azi, Pernik, BG). Asediul s-a prelungit, iar armata bizantină a pierdut un număr destul de mare de soldați. Dându-și seama că fortificațiile erau prea bune pentru a fi cucerite, împăratul a ridicat asediul. Același lucru se întâmplă și în anul 1016; după 88 de zile de asediu și numeroase pierderi, armata bizantină se retrage. În 1015, *Kastoria* se dovedește inexpugnabilă (Skylitzes, 2010, p. 329, 336, 337).

[43] Jean-Claude CHEYNET observa îndreptățit că *The war against the Bulgars started up again in 1002 and went on for three or four years, but it is not clear exactly how the campaigns succeeded each other* (Skylitzes, 2010, p. 328, nota 154).

S-ar putea ca această campaniei în direcția Skopje să nu fi avut loc ~1003–'04 deoarece singura dovadă a încoronării lui Samuil drept împărat/țar, de către patriarhul Bulgariei probabil ~997 (după cum se crede în istoriografiei), menționează că evenimentul a avut loc *după* moartea lui *Romanus*/Simion (Pirivatrić, 1997, p. 203).

[44] *patrikios praipositos*, ultimul un titlu rezervat enucilor (Stephenson, 2000, p. 67).

[45] *Samuel encamped without foresight at the other side of the river Axios/Naxios which is now called Bardarios ... Samuel was putting his trust in the high waters of the river – which he thought it was impossible to cross for the time being; so he encamped giving no thought to security. But one of the soldiers discovered a ford and brought the emperor across by it. Taken completely by surprise, Samuel fled without a backward glance. His tent was captured and all his encampment. The city of Skopje was handed over to the emperor by Romanos whom Samuel had appointed as its governor. This Romanos was the son of King Peter of the Bulgars and the brother of Boris; he had changed his name to that of his grandfather, Symeon. The emperor*

~110 km SV[47], se îndreaptă în direcția opusă, spre cetatea *Pernikos* (azi, Pernik, BG), la ~150 km NE[48], care era comandată de către priceputul militar Krakras, unde împăratul *a petrecut mult timp asediind acel loc și a pierdut un număr destul de mare de oameni. Dându-și seama că fortificațiile erau prea bune pentru a fi cucerite prin asediu și că Krakas nu putea fi deturnat prin lingușiri, promisiuni sau alte sugestii*, Vasile al II-lea a fost obligat să abandoneze poliorchia și să se retragă la *Philippoupolis* și apoi la Constantinopol[49]. Apoi, după ce, în anul 1005, *Dyrrhachion* este predat bizantinilor chiar de către socrul lui Samuil, nu se mai întâmplă nimic până în 1014[50]. Deci, cucerirea Vidinului nu a avut vreo consecință majoră în acest lung război.

În schimb, din Vodena se controla *Via Egnatia*[51] la intrarea în munții Pindului, spre trecătorile care duceau la Ohrid, *metropola întregii Bulgarii, unde este palatul regilor Bulgariei și unde era depozitat tezaurul lor*, după cum scrie cronicarul[52]. După ce a ajuns să controleze *Dyrrhachion*[53], poate chiar înainte de 976[54], Samuil a încercat

---

rewarded his submission with the titles of patrician and prefect, awarding him a command of Abydos (Skylitzes, 2010, pp. 328–329).

[46] Abydos se afla pe malul asiatic al strâmtorilor Dardanele, fiind situat lângă orașul de azi Çanakkale, TR și controla unul dintre principalele puncte de trecere între Europa și Asia Mică.

[47] Catherine HOLMES crede că împăratul *raided Skopje in the region of the Macedonian lakes* (dar până acolo sunt 110 km în linie dreaptă)*, the heartland of Samuel's empire*! (Holmes, 2005, p. 496).

[48] cel puțin aceasta este cronologia evenimentelor prezentată de Ioan Skylitzes, care nu este întotdeauna demnă de crezare ... (*vide* și Holmes, 2005, pp. 100–109).

[49] *From there the emperor crossed over and came to Pernikos where Krakras was on guard, a most excellent man in warfare. He spent considerable time laying siege to that place and lost quite a number of men. Realising that the defence-works were too good to be taken by siege and that Krakas could not be deflected by flattery, promises or other suggestions, he went on to Philippoupolis and from there struck camp and proceeded to Constantinople* (Skylitzes, 2010, p. 329).

[50] în ciuda a ce susține cronicarul Ioan Skylitzes – *The emperor continued to invade Bulgaria every year without interruption*[a] –, care este contrazis de către Yahya din Antioch, care scrie că după patru ani de lupte (între 1001–'05), Vasile al II-lea a câștigat o victorie completă[b].

[a] Skylitzes, 2010, p. 330.

[b] Stephenson, 2000, pp. 69–71 (cu bibliografia problemei și noi argumente care susțin o pace(?) între Samuil și Vasile al II-lea între 1005–'14); Stephenson, 2000, p. 72.

[51] *Via Egnatia* (~1120 km) lega Durrës (Marea Adriatică) – Ochrid – Edessa – Thessaloniki (Marea Egee) – Istambul; încă și azi există în Edessa un pod aparținând acestui drum roman intens folosit și în perioada medievală.

[52] *Ochrid, the metropolis of all Bulgaria, that the palace of the kings of Bulgaria lies and where their treasure was stored* (Skylitzes, 2010, p. 339).

[53] *Samuel's great coup*[a] s-a realizat prin căsătorie cu Agatha, copila lui Ioannes Chryselios[b], *protevon*[c] de *Dyrrhachion*[d] (*vide* problema analizată în Pirivatrić, 1997, pp. 201–202).

[a] *Samuel's great coup was gaining control of Dyrrachium, the gateway to the Via Egnatia which passed through his lands as far as Thessalonica, , and from there ran on to Constantinople* (Stephenson, 2000, p. 61).

[b] cel care avea să ofere, mai apoi, orașul *Dyrrhachion* împăratului Vasile al II-lea[54], cu condiția ca el și cei doi feciori ai săi să primească titlul de patrician, după ce ginerele lui Samuil,

în repetate rânduri să cucerească și Thessaloniki[55] (996, 1001 -fără succes), pentru a controla întreaga rută terestră de la Marea Adriatică și până la Marea Egee. Chiar și după moartea lui Samuil (6.10.1014), unul dintre urmașii săi, Ivan Vladislav (*post* .10.1015), moare în timp ce asedia *Dyrrhachion* (.02.1018), într-o tentativă de a relua controlul asupra *Via Egnatia*.

Complementar componentei strategice, elementul economic trebuie să fi fost important și consistent; într-o economie nemonetizată, la stingerea dinastiei "Kometopoloi", la 4 ani turbulenți de la moartea lui Samuil [† 1014], tezaurul lor conținea *o mulțime de bani, coroane cu perle, veșminte brodate în aur și o sută de* kentenaria[56] *de monede de aur*[57], care *nu este o sumă mare*, în opinia lui Jean-Claude CHEYNET, deoarece este doar de 10 ori mai mare decât suma cheltuită de împăratul Vasile al II-lea pentru repararea unei porțiuni a domului catedralei Hagia Sofia după cutremurul din anul 986[58]. Oricum, cele 3,2 tone de aur și *mulțimea de bani*, indiferent dacă suma a fost "rotunjită" ulterior, dacă conținea și prăzile de jaf/război (în anul 986 Samuil a reușit să intre în posesia trezoreriei de război[59] a lui Vasile al II-lea după lupta de la *Stoponion*), trebuie să fi provenit și din comerțul desfășurat pe *Via Egnatia*, dar, din păcate, nu putem specifica nici care a fost mai exact valoarea acestui aur, prin prisma

---

Asotios, fiul lui Gregorios Taronites, care fusese trimis de socrul său la *Dyrrhachion* să asigure securitatea ținutului dimprejur (χώρας[e]/chora[7]), fugise la bizantini împreună cu soția sa Miroslava, copila lui Samuil (Skylitzes, 2010, pp. 324–325).

[c] cel care avea suprema putere executivă în oraș.

[d] azi, Durrës, AL.

[e] Skylitzes, 1973, p. 342, rândul [57]; tradus drept *district* (Skylitzes, 2010, p. 324).

[54] și până ~997–999 (?; ori *1005* -Fine, 1991, p. 195; Pirivatrić, 1997, p. 205; Stephenson, 2000, p. 67).

Predarea orașului *Dyrrhachion* are loc după bătălia de la Spercheios (997) și înainte de căsătoria (~1005–'06) dintre Maria Argyropoulina și Giovanni Orseolo, fiul mai mare al dogelui Pietro II Orseolo. Perioada este rău reflectată de către cronograful Skylitzes, cu puține evenimente amintite și fără repere temporare (Skylitzes, 2010, pp. 324–325).

[55] *Securing control of the two end points of the Dyrrachium – Thessaloniki road* (i.e. *Via Egnatia* -n.m.) *was Samuilo's preoccupation of many years ... his persistent attacks on Thessaloniki, undertaken in several campaigns in the years between 989* (**?** -n.m.) *and 996, remained unsuccessful* (Pirivatrić, 1997, p. 205).

[56] kentenarion (κεντηνάριον; pl. kentenaria) = unitate de greutate de origine romană egală cu 100 logarikai litrai [= 32 kg].

[57] *... a great deal of money, crowns with pearls, vestments embroidered in gold and one hundred* kentenaria *of gold coin ...* (Skylitzes, 2010, p. 339).

[58] *Not a large sum; equivalent to ten times* (**sic!**[a]) *what was spent on the repair of the Great Church* (i.e. Hagia Sofia -n.m.) *after the earthquake* [*from 25–26.10.986*] (Skylitzes, 2010, p. 339, nota 234).

[a] *... ten* kentenaria *for* <u>*the machines alone*</u> (sb.m.) *by which the workmen standing [above] receive the materials being brought up, with which to rebuild the fallen portion* (Skylitzes, 2010, p. 314).

[59] *He* (i.e. *Samuel* -n.m.) *captured the camp and took possession of all their baggage, even the emperor's tent and the imperial insignia* (Skylitzes, 2010, p. 314).

relațiilor comerciale din acele timpuri[60].

Alexandru MADGEARU susține existența unei episcopii de Vidin încă de pe vremea primului ţarat bulgar (deci, *ante* 1018). El chiar cunoaște lucrările celor care indică un Βοδίνης / Βοδηνοῖς drept Vodena[61] și nu Vidin. Cu toate acestea, după ce invocă argumentul strategic[62], care am văzut că nu este valid, el mai afirmă că *în jurul anului 1095, episcopul de Vidin a scris o scrisoare superiorului său, arhiepiscopul Teofilact de Ohrid*[63], iar acest fapt ar certifica cu siguranță și existența episcopiei de Vidin și în jurul anului 1020. În fapt, **nu** o face; un exemplu similar poate fi dat prin existența unei episcopii a vlahilor de la S de Dunăre, care este atestată doar *prin notița ce ni s'a păstrat pe foaia unui manuscript din secolul al XI-lea, ce se găsește în biserica Sf. Clementie din Ohrida, în care se face mențiune de preotul Ioan* al prea sfintei episcopii a Vlahilor – Ἰωάννης ἱερεὺς τῆς ἁγιωτάτης ἐπισκοπῆς Βλάχων[64], iar în al doilea *sigillion* al lui Vasile al II-lea (mai 1020) se menționează doar faptul că arhiepiscopul Ioan va avea *jurisdicția canonică asupra Vlahilor din toată Bulgaria*[65], de la care urmează să colecteze *kanonikon*; deci, vlahii de la S de Dunăre nu aveau încă o episcopie proprie, care este înființată doar *post* 1020.

Este destul de grăitor faptul că cercetătorii bulgari Vasilka TĂPKOVA-ZAIMOVA (2017)[66] și Mitko PANOV (2029)[67] nu mai acceptă opinia compatriotului lor Iordan IVANOV (1931)[68], care susținea existența unei episcopii la Vidin *ante* 1020 ...

În **concluzie**: textul actului imperial din luna mai a anului 1020 menționează clar Vodena (și **nu** Vidin!). Argumentele invocate de către H. Gelzer (1893) în favoarea existenței unei episcopii la Vidin (în luna mai a anului 1020) nu rezistă nici măcar la o minimă analiză. De aceea, **nu** se poate accepta existența unei atari structuri ecleziastice *ante* luna mai a anului 1020[69].

---

[60] Pirivatrić, 1997, p. 202.

[61] *Snegarov, 1924, p. 13; Oikonomidès, 1989, p. 319; Oikonomidès, 1996, p. 174; Tăpkova-Zaimova, 2017, p. 48; Panov, 2019, p. 84* (Madgearu, 2022, p. 243, nota 21; Madgearu, 2021, p. 115, unde se mai invocă suplimentar și opinia lui N. Iorga din 1937 -*vide* **Addendum**).

La aceștia îl mai putem adăuga chiar și pe editorul francez al scrisorilor lui Teofilact de Ohrid, Paul GAUTIER, care scria *Cet évêché* [*de Vidin*] *ne figure pas dans le sigillion de Basile II; aussi H. Gelzer a-t-il jugé bon de corriger Vodèna; cf.* BZ *2, 1893, p. 55 ...* (Gautier, 1986, p. 192, nota 8).

[62] *The emperor specified that he rewarded Βοδίνης with a greater exemption because that city opened the way to Bulgaria, which is true for the Danubian fortress, ...* (Madgearu, 2021, p. 115).

[63] *... but there is a certain proof that the Danubian city Vidin belonged to the archbishopric of Ochrid: Around* (**sic!** *around*) *1095, the bishop of Vidin wrote a letter to his superior, the archbishopric Theophilact of Ochrid* (Madgearu, 2021, p. 115 ***cf*** Madgearu, 2022, p. 243).

[64] Nistor, 1945, p. 132/10.

[65] Nistor, 1945, p. 131/9.

[66] Tăpkova-Zaimova, 2017, p. 48.

[67] Panov, 2019, p. 84.

[68] Ivanov, 1931, p. 557.

[69] Într-un volum în care se oferă traducerea în limba engleză și a celor 3 *sigillia* în favoarea arhiepiscopiei autocefale de Ohrid (~1020), găsim tălmăcirea *The bishop of Voden*[a] (i.e. ***Vodena*** nu *Vi-*

Primul episcop grec de Vidin (Ștefan[70]?) de care avem știință apare doar în anul jurul anului 1185[71], în contextul hirotonisirii lui Vasile drept (arhi)episcop și el depindea de Ohrid[72]. La data de 10.09.1203, Clement episcop de Vidin solicită și el un *palium* papei Innocentivs Tertius[73] și probabil că este al doilea succesor al episcopului din ~1185[74]. Nu cunoaștem momentul apariției acestei episcopii la Vidin[75].

În acest caz, de ce să se fi botezat Ahtum la Vidin (dacă aici nu exista o episcopie)? Nu cumva pentru că aici s-a aflat, pentru o bună bucată de vreme (cel puțin 8–9 luni), împăratul Vasile al II-lea[76] în perioada anilor 1002–'03? Afirmația nu este nouă,

---

din! -n.m.) *shall have 40* kleroikoi (**sic!** klerikoi -m.n.) *and 40* paroikoi ... (Tăpkova-Zaimova, 2017, p. 48).

[a] după Voden (Воден) folosit în limbile bulgară și macedoneană.

[70] Mălinaș, 2000, p. 82.

Kiril PETKOV oferă succesiunea: *Stephan, Clement, Joseph, Hariton, bishops of Bdin [Vidin]*[a], iar dacă Clement este al treilea episcop știut[74] înseamnă că nu cunoaștem numele celui ucis la începutul răscoalei Asăneștilor (pentru că a refuzat să-l hirotonisească pe Vasile?[b]).

[a] Petkov, 2008, p. 260.

[b] *... după cum ne informează* [*Demetrios*] *Chomatianos*[c]*, noul prelat* (i.e. Vasile) *care este pus în fruntea bisericii din* [*Veliko*] *Tărnovo, a fost hirotonisit de episcopul de Vidin (aparținător de Ochrid) și de alți doi episcopi ai clerului bizantin ... Urmează o poveste prost explicată a pedepsei cu moartea, impusă episcopului de Vidin, același care l-a hirotonisit pe Vasile, arhiepiscopul de* [*Veliko*] *Tărnovo*. (tr.m.) / *... comme nous informe dans la suite Chomatianos, le nouveau prélat qui este placé en chef de l'Église de Tirnovo, a reçu la cheirotonie de l'évêque de Vidin (dépendant d'Ochrid) et de deux autres évêques du clergé byzantin ... Suit une histoire mal expliqueé du châtiment de mort, imposé à l'évêque de Vidin, celui-là même qui avait apposée le cheirotonie à Basile, archevêque de Tirnovo* (Tăpkova-Zaimova, 2008, pp. 36–37).

[c] Demetrios Chomatianos a fost arhiepiscop autocefal al Bulgariei cu scaunul său la Ohrid în perioada 1216–'36 (*vide* Prinzing, 2012, p. 3).

[71] John V. A. FINE Jr. susține că evenimentul ar fi avut loc în anul *1187* (Fine, 1994, p. 16); *1186* (Mălinaș, 2000, p. 82); *1185* (Madgearu, 2014, p. 45); *toamna anului 1185* (Lazăr, 2018, p. 365); Etc.

[72] Tarnanidis, 1975, p. 28, 46; Fine, 1994, p. 16; Tăpkova-Zaimova, 2007, p. 425; Tăpkova-Zaimova, 2008, pp. 36–37; Madgearu, 2014, pp. 45–46; Lazăr, 2018, p. 146, 364–365.

[73] *... peccator Sanctissimae Ecclesiae Dei Genitricis Bydmensis* (**sic!** *Bydinensis*) *Clemens* (*ÁÚO*, VI, p. 281, doc 173 - datat greșit *1204*); Petkov, 2008, p. 224 (traducere în limba engleză).

[74] Duĭchev, 1944, p. 301.

[75] dar pot să observ că situația este tocmai opusă celei susținute de către H. Gelzer în anul 1893: apariția episcopiei de Vidin, dependentă de arhiepiscopia de Ohrid, aparține unei alte epoci decât cea din jurul anului 1020 ...

[76] sunt și alte exemple de păgâni unguri (~948: [Vér]Bulcsú, împăratul Constantin al VII-lea Porfirogenetul îl numește *fiul său drag* și l-a răsplătit cu un rang de patrician și un lanț de aur și Τερματζους/Tormás, descendentul lui Arpád; *Gylas*, *Gyula*/Ștefan în 953) și neunguri (prințesa Olga de Kiev, conducătoarea de facto a Statului Kievean, se creștinează la Constantinopol, în 957, în Basilica Sfânta Sofia, naș fiind chiar împăratul Constantin al VII-lea, iar patriarhul Polyeuctus a oficiat ceremonialul botezului), care s-au botezat la Constantinopol, nu pentru că acolo ar fi existat o patriarhie ori Basilica Sfânta Sofia, ci pentru că acolo se afla *împăratul* ...

fiind avansată deja și de alți istorici[77], chiar dacă aceștia nu știau de inexistența episcopiei de Vidin (*ante* 1020). Această realitate invalidează datarea timpurie (~1003–'04) a conflictului dintre Ahtum și regele Ștefan I[78]. Ce căuta Ahtum la Vidin este o altă problemă; a ajuns acolo din propria sa voință ori a fost trimis de regele Ștefan I (în ajutorul lui Vasile al II-lea?)[79]? Dacă ar fi să dăm crezare spuselor din *Legenda maior* a Sfântului Gerard, de la sfârșitul sec. XIV, [*Ahtum*] *Nu-i acorda nici o cinste* (*honor*) *regelui Ștefan, fiindcă se încredea în mulțimea oștenilor și nobililor săi, peste care stăpânea* (*dominium*) și pentru că *îl întrecea în numărul oștenilor pe rege și nu-l lua în seamă*[80], dar acest fapt poate a apărut mult *post* 1002. În aceeași lucrare hagiografică apare și episodul în care Gyula își arogă în fața regelui meritul de-al fi ucis pe Ahtum, a cărui căpățână este prezentată drept dovadă. Istoricul MAKK Ferenc a susținut că această poveste este doar o reflexie distorsionată a faptului că Ahtum și Gyula fuseseră inamici de moarte, iar ducele bănățean l-a ajutat pe Ștefan I să-l învingă pe Gyula în anul 1003 și că Ahtum și Ștefan I au fost aliați la începutul mileniului[81]. Ahtum este trimis la Vidin în 1002 de către Ștefan I, ocazie cu care se și creștinează (formal!), pentru a încheia cu Vasile al II-lea o alianță anti-bulgară[82] (și/sau pentru a-l ajuta militar pe împărat?), care i-a adus regelui ungar și recunoașterea titlului regal și din partea bizantinilor[83]. Reconstituirea istoriografică îmi pare acceptabilă ...

---

[77] de exemplu, Nicolas A. OIKONOMIDÈS[a], iar pe urmele sale MAKK Ferenc[b]; Holmes, 2005, p. 418 (chiar dacă în bibliografia invocată aserțiunea este nuanțată); Etc.

[a] Oikonomidès, 1971, p. 531/5, 532/6.

[b] Makk, 1991, p. 5; Makk, 1994, p. 28; Makk, 1996, p. 54.

[78] Ahtum nu ar fi avut timp să ridice *monasterium in honore beati Joannis Baptistae* în *urbe Morissena* (cetatea Cenad).

[79] *... Ajtony nem István ellen, hanem éppen István érdekében, a király nevében lépett koalícióra a bizánci császárral 1002-ben* (Makk, 1991, p. 5).

[80] *Regi autem Stephano honorem minime, confidens in multitudine militum et nobilium suorum, supra quos dominium exercebat. ... praecedebat in multitudine armatorum regem ac minime reputabat*[a].

Traducerea defectuoasă *craiului Ștefan nu i se închina*[b] ... trebuie evitată.

Tălmăcirea *Regi autem Stephano honorem minime* este complicată pentru că, la sfârșitul sec. XIV, moment în care *Legenda maior* a Sfântului Gerard apare sub forma cunoscută azi, *honor* are ***și*** un înțeles specific[c], astfel încât comprehensiunea corectă a textului depinde de momentul în care acesta a fost scris și de înțelesul/înțelesurile cuvântului în acel moment (*honor* apare deja în sec. XIII). Textul poate fi interpretat și astfel: Ahtum nu-i dădea treimea veniturilor sale regelui, ceea ce se numea *honor*, ceea ce implică un Ahtum vasal al regelui. Dar dacă treimea ajungea în posesia suveranului în perioada arpadiană, în sec. XIV și ea rămânea la discreția celui care îndeplinea *honor*ul. Problema rămâne deschisă ...

[a] Suciu, Constantinescu, 1980, p. 28

[b] Suciu, Constantinescu, 1980, p. 45.

[c] Engel, 2006, pp. 178–180.

[81] Makk, 1991, pp. 5–6.

[82] sora lui Ștefan I fusese repudiată de către Gavril Radomir, feciorul țarului Samuil și trimisă însărcinată înapoi în Ungaria.

[83] Makk, 1991.

ADDENDUM

În anul 2021, pentru a da "greutate" spuselor sale, Alexandru MADGEARU afirmă: *Nicolae Iorga has even supposed* (**sic!**) *that the bishop of Vidin received special status because the emperor recognized the bishop's* (**false**! of the *eparchy*) *role in the submission of the Vidin fortress and region*[84]. Nu știu de ce trebuia invocată drept *supoziție* un *fapt* care reiese clar chiar din al doilea *sigillion* al lui Vasile al II-lea (mai 1020). În fapt, în momentul în care Al. Madgearu îl citează pe N. Iorga, el citează o opinie dintr-o teză de doctorat susținută în anul 1878 ...

Spunea **Nicolae IORGA** în anul 1937[85]:

*Le rôle joué, par Vidine dans les combats de Basile II contre les Bulgares fait croire qu'il y avait une formation locale sujette seulement dans certaines conditions au Tzar de la si lointaine Ochrida, qui n'aurait pu que difficilement y envoyer un commandant. Et cette formation qui montre la vitalité particulière de la région, dut avoir, immanquablement, une autorité, plutôt qu'une immixtion, dans les contrées au-delà du Danube. Lorsque l'empereur vainqueur organise la Bulgarie, un seul archevêque étant établi près de ce surveillant (*προνοήτης*), au-quel on confie tout l'héritage de Samuel, le chef de l'Èglise de Vidine a un rôle totalement distinct qui montre qu'il devait cette situation au rôle qu'il avait dans la soumission du pay*[1].

[1] *Pour l'évêque de Vidine et sa part dans la soumission de la Bulgarie, Schlumberger,* ouvr. cité*, II, p. 430.*

Rândurile lui **Gustave Léon SCHLUMBERGER** din 1900 sunt[86]:

Un des plus érudits byzantinistes russes, le professeur Th. Ouspensky d'Odessa, aujourd'hui directeur de la Mission archéologique de son pays tout récemment établie à Constantinople, a cherché à y répondre dans l'ouvrage plein de science qu'il a consacré à la formation du second royaume bulgare au douzième siècle (1). Ce savant estime, ainsi que je l'ai dit, que la constitution primitive accordée à la Bulgarie par Basile II, constitution don't nous avons malheureusement perdu

(1) Th. Ouspensky, La formation du second royaume bulgare.

presque toute trace, devaint se rapprocher beaucoup de celle accordée par le même prince à l'Église bulgare que nous connaissaons un peu mieux grâce à la Novelle (**faux!**) *retrouvée de Michael* [VIII] *Paléologue. En un mot, M. Ouspensky croit que, par ces ordonnances promulguées à cette époque en faveur de l'Église, on peut se faire une idée de ce que furent pour l'administration civile du royaume reconquis ces lois décrétées par le vainqueur, dont tout vestige a disparu. «* (**sic!**[87]) *En étudiant à ce point de vue, dit-il (1), les trois chrysobulles du Bulgaroctone, nous y relevons un certain nombre de faits significatifs. Et d'abord ces documents constituent en quelque sorte un titre de donation qui confirme et consacre l'indivisibilité de l'État ecclésias-*

[84] Madgearu, 2021, p. 115.

[85] Iorga, 1937, pp. 14–15.

Primul paragraf (cu un limbaj specific epocii, care acum trebuie evitat!) nu se bazează pe vreo informație istorică, ci doar pe imaginația autorului ...

[86] Schlumberger, 1900, pp. 429–431.

[87] ghilimelele de citare deschise nu au mai și fost închise ...

tique bulgare et l'inviolabilité de ses droits après le passage du la Bulgarie sous la domination byzantine. Ici le basileus donne simplement force de loi et sanction juridique aux anciennes ordonnances des tsars bulgares et le législateur byzantin se base sur ces documents pour déterminer les frontières ecclésiastiques d'abord, puis les frontières politiques de la Bulgarie reconquise. Toutefois il est facile de démêler dans ces textes impériaux quelque chose de plus qu'une simple confirmation des antiques droits de l'archevêque et des évèques nationaux. Certes le basileus a cédé quelques droits particuliers du pouvoir souverain sur le pays conquis; même il a conféré quelques nouveaux privilèges. Mais l'élément de la volonté personnelle du prince, qui se révèle, tantôt par quelque restriction apportée au nombre des serfs ecclésiastiques (2), ou des « clerici », tantôt au contraires par leur augmentation, accordée en récompense de quelque mérite extraordinaire ou de la fidélité à la cause byzantine, cet élément, dis-je, vient parfois donner à ces précieux documents une signification plus grande. C'est ainsi que nous voyons l'évèque de Widdin recevoir une récompense extraordinaire supérieure à celle conférée à l'archevêque, « et cela », est-il dit textuellement, « à cause des services qui furent rendus par ce prélat lors de la soumission de la Bulgarie ». En somme le basileus Basile avait augmenté les droits du clergé bulgare et non point seulement confirmé ceux dont il jouissait sous ses rois nationaux. Le nouveau gouvernement se hâtait de s'appuyer sur l'Eglise pour y trouver un soutien dans son administration du pays conquis. Il este très probable que, dans ce même but, des privilèges spéciaux avaient été également conférés à d'autres castes de particuliers non ecclésiastiques.

(1) Op. cit. (i.e. Th. Ouspensky, *La formation du second royaume bulgare* -n.m.)*, p. 114.*
(2) « Paroikoi ».

În fapt, G. Schlumberger, și pe urmele sale N. Iorga / Al. Madgearu, citează din teza de doctorat a lui **Fyodor Ivanovich USPENSKY**[88] publicată în anul 1879, doar că la pagina indicată acesta nu face considerațiile consemnate de către învățatul francez. În schimb la p. 19 găsim:

В особенности это касается статьи о виддинской епископии, которая награждается, не в пример прочим, больше чем сама архиепископия, в уважение к заслугам, оказанным ею при подчинении Болгарии[89].

și observăm că este vorba de *Episcopia de Vidin* (și nu de *episcopul de Vidin*) cu referire directă la al doilea *sigillion* al lui Vasile al II-lea (mai 1020), citat în nota 1 de la aceeași pagină (în editarea lui Golubinskij, 1871).

În al doilea hrisov al lui Vasile al II-lea (mai 1020) toponimul "problemă" apare în două ipostaze; atunci când se spune că arhiepiscopul de Dristra s-a mutat dintr-un loc în altul, o dată la Triadica (Τριάδιτζαν; i.e. azi, Sofia, BG), altă dată la τοῖς Βοδη-

[88] **Fyodor Ivanovich USPENSKY** sau **USPENSKIJ** (Фёдор Ива́нович Успенский) [* 7/19. 02.1845; † 10.09.1928]; *on-line* https://en.wikipedia.org/wiki/Fyodor_Uspensky (1.06.2022).
[89] *Acest lucru este valabil mai ales pentru articolul despre episcopia de la Vidin, care este premiată, spre deosebire de alții, mai mult decât arhiepiscopia însăși* (**fals!**)*, pentru respectul meritelor date de aceasta în timpul subjugării Bulgariei* (tr.m.; Uspensky, 1879, p. 19).

νοῖς[90] (toís **Bodenois**) și Moglena (Μογλαίνοις; i.e. azi, Almopia / Enotia, GR). Apoi, când se arată că episcopul de Βοδίνης[91] (**Bodines**) urmează să posede 40 *klerikoi* și 40 *paroikoi* în *kastra* (κάστρα) din eparhia sa *pentru că această eparhie* [Βοδίνης] *a fost pentru mine cea mai utilă și cea mai loială, deoarece a deschis trecerile către țara* (χώρα[7]) [*lui Samuil*] *și, prin urmare, trebuie să fie răsplătită și pusă deasupra celorlalte* [*eparhii*]. Dar am revenit de unde am plecat (cu mențiunea că H. Gelzer și-a argumentat opțiunea sa în 1893, în timp ce F. I. Uspensky doar o afirmase cu 15 ani mai înainte) ...

[90] Nu există diferențe de editare toponimică între Golubinskij, 1871, p. 261 și Beneševič, 1911, p. 754, rândul 33.
[91] Nu există diferențe de editare toponimică între Golubinskij, 1871, p. 261 și Beneševič, 1911, p. 755, rândul 1.

ANEXA IV.

În cele ce urmează voi analiza mai multe afirmații făcute de către Alexandru MADGEARU în anul 2001 și reluate *ad litteram* în 2022:

A) *... Caransebeșul era relativ aproape de Braničevo. În orice caz, era mai apropiat decât Timișoara. (Atragem atenția că la sud și vest de Timișoara se afla o regiune de bălți și mlaștini care îngreunează o eventuală comunicare cu Braničevo. Timișoara era orientată către drumul de pe valea Mureșului)*[1].

În linie dreaptă, distanțele sunt aproximativ egale[2]: Braničevo → Caransebeș - **111 km**, iar Braničevo → Timișoara - **114 km**.

1) În epoca medievală existau 3 căi importante pentru a ajunge de la Braničevo la Caransebeș, din care unele suprapuneau chiar drumuri romane ori porțiuni din acestea[3]:

a) Braničevo → Haram (azi, Stara Palanka, aparținând de Banatska Palanka, RS) → pe malul stâng al Dunării → Orșova → pe valea Cernei[4] până la Mehadia → Caransebeș = **220 km**.

b) Braničevo → Haram → valea Nerei[5] → Iablanița → Mehadia → Caransebeș = **165 km**.

c) Braničevo → Haram → Iam → Vârșeț → Șemlacu Mare → Șoșdia → Iersig → Lugoj[6] → pe Valea Timișului până la Caransebeș = **170 km**.

Deci, drumul **Braničevo → Caransebeș** avea o lungime de **165**/170 ori **220** km.

2) În epoca medievală, ca și azi, exista un singur drum important pentru a ajunge de la Braničevo la Timișoara: Braničevo → Haram → Iam → Vârșeț → Denta → Jebel → Unip → Timișoara = **124 km**.

Deci, drumul de la **Braničevo** la **Timișoara** (124 km) era **mai scurt** decât cel la Caransebeș (165/170, 220 km).

Harta Mercy (1728) ne arată că drumul de la *Uÿpallanka* (azi, Banatska Palanka, RS) → *Lagerdorf* → Vârșeț → Denta → *Detta* → *Schebel* (Jebel) era în uz. În perioada otomană, de la Jebel se mergea la *Pons Ordia*[7], de lângă Unip[8], pe unde se

---

[1] Madgearu, 2001a, p. 18/10.

..., *Caransebeș is not very far from Braničevo, However, it is more near than Timișoara. We should remark that a communication Braničevo-Timișoara would be hindered by the marshy zone that existed before the Modern Ages southwards of Timișoara. Timișoara was oriented toward the Mureș valley, not toward the Danube* (Madgearu, 2001b, p. 82).

Placed at the crossing of two roads that reached the south-Danubian area (by Cerna Valley and by the basin Caraș-Ezeriș), Caransebeș is not very far from Braničevo. However, it is closer than Timișoara. A communication Braničevo – Timișoara would have been hindered by the marshy land that existed in the premodern period south of Timișoara. Timișoara was oriented toward the Mureș Valley, not toward the Danube (Madgearu, 2022, p. 244).

[2] măsurat cu *Google Earth*.

[3] Țeicu, 1998, p. 283: *Fig. 113. Drumuri medievale și târguri ale Banatului montan*.

[4] care *suprapunea traseul unei importante artere de circulație romane ce lega antica Dierna de Tibiscum* (Țeicu, 1998, p. 273).

[5] Țeicu, 1998, p. 274.

[6] Țeicu, 1998, pp. 273–274.

a) *Harta districtului Timişoara* (1720) **b)** *Harta districtului Ciacova* (1723)

Fig. 5. Reţeaua de drumuri Jebel (*Schebel*) – *Pons Ordia*.

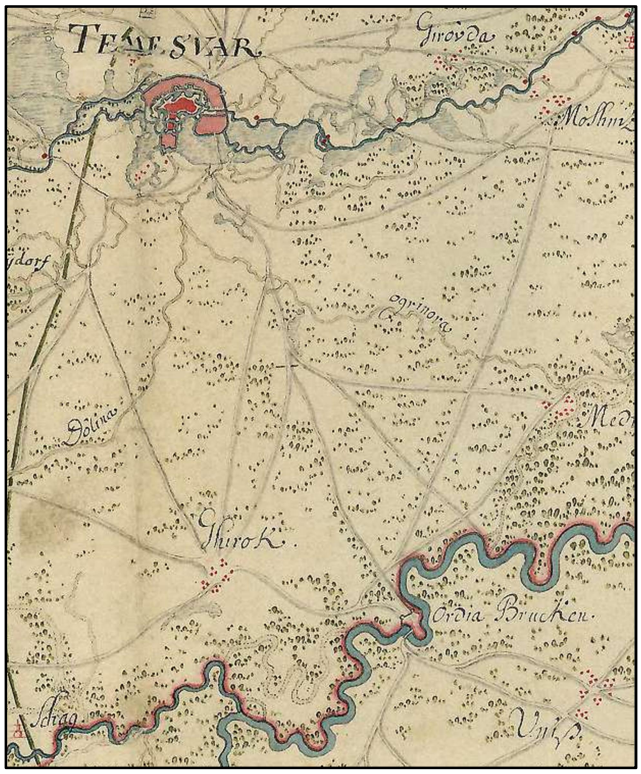

Fig. 6. Drumul *Pons Ordia* – Timişoara
(*Harta districtului Timişoara*, 1720).

trecea râul Timiș și peste 11 km se ajungea la Timișoara (**Fig. 6**).

[7] atestat documentar în vara anului 1663 dar probabil în uz cu mult mai devreme.
[8] iar hărțile districtuale din 1720 (Timișoara) și 1723 (Ciacova) ne arată calea (*vide* **Fig. 5**).

Sunt indicii că și în perioada medievală situația a fost asemănătoare:
sec. XIII: drumul *Horom* (i.e. *Haram*; Stara Palanka) – Vârșeț este atestat documentar[9].
29.01.1238: regele Bela al IV-lea menționează un pod *peste cele două Timișuri lângă mănăstire* și avem motive să credem că acesta ar fi fost în zona Unip.
16.10.1441: întoarsă din victorioasa campanie antiotomană din Serbia, armata condusă de către Ioan de Hunyad este în tabără la Unip.

În concluzie, **afirmația** *la sud și vest de Timișoara se afla o regiune de bălți și mlaștini care îngreunează o eventuală comunicare cu Braničevo* (i.e. sudul regiunii bănățene) este fără suport și **falsă** ...
B) *Timișoara era orientată către drumul de pe valea Mureșului* [*și nu spre Dunăre*].

Din păcate, autorul nu a specificat/explicat și ce să înțelegem prin *orientată* ... Într-adevăr, de la Timișoara la râul Mureș sunt doar 44 km în linie dreaptă, iar Dunărea este la 106 km depărtare, dar comitatul regal Timiș domina centrul regiunii bănățene, astfel că distanțele devin cumva irelevante și este destul să privim harta comitatelor de la mijlocul sec. XII, reconstituită de către KRISTÓ Gyula (**Fig. 7** -prelucrat), pentru a vedea cum stăteau lucrurile:

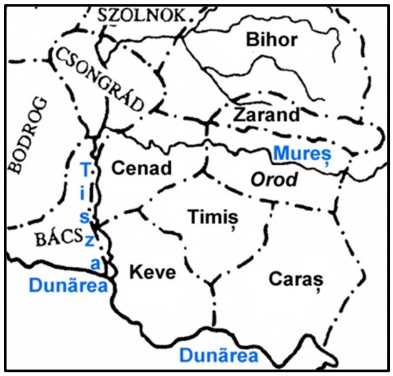

Fig. 7. Kristó, 2003, p. 106.

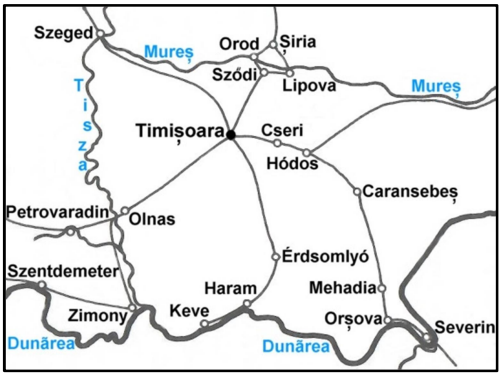
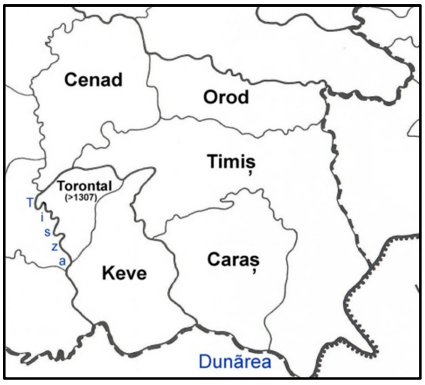

Fig. 8. *KMTL*, p. 95[10] (prelucrat).

Aceeași realitate este decelabilă și din harta principalelor rute comerciale și militare în regatul ungar (sec. XIII–XIV) realizată de către ZOLDOS Attila în anul 1994 (**Fig. 8**).
Dacă luăm în considerare harta comitatului Timiș, reconstituită prin cele ale comitatelor Cenad, Keve, Caraș și *Orod*, realizate de către GYÖRFFY György în anii 1963 și 1987[11], situația este și mai clară (**Fig. 9**).
← **Fig. 9** (prelucrat)**.**

[9] Țeicu, 1998, p. 273 (bibliografie Györffy, 1987, p. 482).
[10] Hartă realizată de către ZSOLDOS Attila (*vide KMTL*, p. 23).
[11] Györffy, 1963, p. 165, 837; Györffy, 1987, p. 309, 472.

BIBLIOGRAFIE

Achim, 2002 — Viorel ACHIM, *Structuri ecleziastice şi politici confesionale în spaţiul balcano-carpatic în secolul al XIII-lea*, În: *Studii şi materiale de istorie medie*, XX, 2002, pp. [115]–138.

ADrA, I — Ludovicus de THALLÓCZY, Constantinus JIREČEK, Emilianus de SUFLLAY (eds), ***Acta et diplomatico res Albaniae mediae aetatis illustrantia***, Volumen I: ***(Annos 344-1343, Tabulamque geographicam continens).***, Vindobonae, MCMXIII (i.e. 1913 -n.m.), Typis Adolphi Holzhausen, XXXVIII + 292 pg. + o hartă.

Aleksić, Koprivica, 2019 — Владимир Алексић, Марија Копривица / Vladimir ALEKSIĆ, Marija KOPRIVICA, Територијални обим епископија Српске цркве на почетку XIII века (*Teritorijalni obim episkopija Srpske crkve na početku XIII veka*) / *Territorial division of Serbian church at the beginning of XIII Century*, În: Црквене студије (*Crkvene studije* / *Church Studies*; ISSN 1820-2446, 2738-1633), 16/2, 2019, pp. 57–85.

Alic, 2017 — Daniel ALIC, ***Protopopiatele şi parohiile Episcopiei Caransebeşului. Micromonografii***, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2017, 558 pg., ISBN 978-606-37-0297-6.

Andrejić, 2006 — Живојин Андрејић (Živojin ANDREJIĆ), Градови, насеља и цркве у средњовековној жупи Лепеница до XVI века (*Gradovi, naselja i crkve u srednjovekovnoj župi Lepenica do XVI veka*), În: Шумадијски записи (*Šumadijski zapisi*), Зборник радова Музеја у Аранђеловцу (Zbornik radova muzeja u Arandjelovcu, ISSN 1451-639X), III, 2006, pp. 185–242.

Antoljak, 1969 — Стјепан АНТОЛЈАК, **Самуиловата држава** (*Samuilovata država*), Институт за национална историја (Institut za nacionalna istorija), Skopje, 1969 (tradusă în limba engleză în anul 1985), 192 pg.

Antoljak, 1970 — Стјепан АНТОЛЈАК, Охридската Архиепископија во време на владеењето на царевите Самуил и Василиј II (*Ohridskata Archiepiskopija vo vreme na vladeenjeto na carevite Samuil i Vasilij II*), În: *Историја* (*Istorija*), 6, 1 (1970), pp. 35–49.

Antoljak, 1978 — Stjepan ANTOLJAK, ***Izvori za historiju naroda Jugoslavije: Srednji Vijek***, Sveučilište u Splitu, Filozofski Fakultet – Zadar, Posebna Izdaia, Svezak 2 – Tome 2, Zadar, Tisak – Imprimerie »Narodni List« – Zadar, 1978, XII + 166 + [4] pg.

Antoljak, 1985 — Стјепан АНТОЛЈАК, **Средновековна Македонија** (*Srednovekovna Makedonija*), Том први (vol. I), Miscellanea Mediaevalia Macedonica, I, Мисла, Скопје, 1985, 982 pg.; pp. 698–708 (Дали се автентични оние три исправи на царот Василиј II издадени во корист на Охридската Архиепископија / *Dali se avtentični onie tri ispravi na carot Vasilij II izdadeni vo korist na Ohridskata Archiepiskopija*).

Antoljak, 1985b — Stjepan ANTOLJAK, ***Samuel and his state*** [translated from Macedonian by Eran Frankel and Zoran Anchevski], Macedonian heritage collection, Macedonian Review Editions, Skopje, 1985, 204 pg.

Antonović, Ivanov, 2018 — Miloš ANTONOVIĆ, Aleksandar IVANOV, *Once Again About the Ubiquity of the Divisisk*, În: Програм и зборник резимеâ: Међународни Научни Скуп Осам Векова Аутокефалије Српске Православне

Цркве (1219–2019), Историјско, Богословско И Културно Наслеђе, 10–14. децембар 2018. / *Program and Collection of Abstracts: International Scientific Conference Eight Centuries of the Autocephaly of the Serbian Orthodox Church (1219-2019) Historical, Theological, and Cultural Heritage*, December 10–14, 2018, 128 pg.; p. 78, 116.

Antonović, Ivanov, 2020 — Милош АНТОНОВИЋ, Александар ИВАНОВ, Још једном о убикацији Дивисиска (*Još jednom o ubikaciji Divisiska*), În: **Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве / *Eight Centuries of the Autocephaly of the Serbian Orthodox Church* [*1219–2019*]**, Историјски пут Српске Православне Цркве, Зборник радова са Међународног научног скупа „Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве (1219–2019): историјско, богословско и културно наслеђе“ 10–14. децембар 2018, Православни богословски факултет, Београд, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Издавачка фондација Српске Православне Цркве Архиепископије београдско-карловачке, [vol.] I, Београду / Belgrade, 2020, 542 pg.; pp. 129–136.

Ardeț, 1993 — Adrian ARDEȚ, *Tibiscum un posibil centru ecleziastic*, În: *Revista noastră, arte și civilizație*, Reșița, 1993 (*apud* Coșeriu, 1996, p. 62).

Ardeț, 1996 — Adrian ARDEȚ, *Cercetări arheologice la biserica medievală de la Cărbunari – Țigănești (sec. XIII–XIV)*, În: *Acta Mvsei Napocensis*, 33, I, 1996, pp. 415–424.

Ardeț, Ardeț, 2004 — Adrian ARDEȚ, Lucia Carmen ARDEȚ, ***Tibiscum: Așezările romane***, Ministerul Culturii și Cultelor, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Bibliotheca Musei Napocensis, XX, Ed. Nereamia Napocae, Cluj-Napoca, 2004, 206 pg. + 2 hărți, ISBN 973-7951-58-1.

Ardeț *et alii*, 2017 — Adrian ARDEȚ, Bogdana NEGREI, Florina FARA, Iulian LEONTI (eds), [Program:] *The History and Archaeology International Symposium - In Memoriam Constantini Daicoviciu* - The 43nd Edition: *The history's border from antiquity to present times*, Caransebeș, 21 - 24 February 2017, 21 pg., *on-line* http://www.muzeul-caransebes.ro/wp-content/uploads/2019/02/Program-Simp.2017.pdf (9.05.2022).

Arnakis, 1961 — G[eorge]. G. ARNAKIS, [Reviewed Works of] George Th. Zoras (Γεώργιος Θ. ΖΩΡΑΣ / Georgios Theodorou ZORAS -n.m.), Χρονικὸν περὶ τῶν Τούρκων Σουλτάνων (κατὰ τὸν Βαρβερινὸν Ἑλληνικὸν Κώδικα 111) [*Chronicle of the Turkish Sultans (according to Codex Barberinus Graecus 111)*]. Athens: Spoudastērion Byzantinēs kai Neohellēnikēs Philologias, 1958. Pp. 385; tables.; Elizabeth A. Zachariades (Ελισάβετ Α. Ζαχαριάδου și Elizabeth A. Zachariadou -n.m.), Τὸ Χρονικὸν τῶν Τούρκων Σουλτάνων (τοῦ Βαρβερινὸν Ἑλληνικὸν Κώδικα 111) [*The Chronicle of the Turkish Sultans (of Codex Barberinus Graecus 111) and Its Italian Prototype*]. Doctoral dissertation. Thessalonikē: Author, 1960, Pp. 95, În: *Speculum*: *A Journal of Medieval Studies*, Published quarterly by The Mediaeval Academy of America, Vol. 36, No. 4 (Oct., 1961), pp. 709–712.

Arnakis, 1968 — G. G. ARNAKIS, ***Proceedings of the XIIIth International Congress of Byzantine Studies, Oxford, 5–10 September 1966***. *Edited by* J. M.

Hussey et al, *(New York: Oxford University Press. 1967. Pp. xii, 495)*, În: *The American Historical Review*, Volume 73, Issue 5, June 1968, pp. 1492–1493.

Arutjunova-Fidanjan, 1993 — V[iada]. A. ARUTJUNOVA-FIDANJAN / Moscow, *The New Socio-Administrative Structure in the East of Byzantium*, În: Walter E[mil]. KAEGI, Jr. (ed), ***XVIII International Congress of Byzantine Studies, Moscow, 8-15 August 1992***: Round Table Sessions on 8 and 12 August: *Byzantine Bureaucracy and Specific Features of Byzantine State Structure*: Selected Papers from the XVIIIth International Congress of Byzantine Studies, Moscow, 8-15 August 1992 and Other Contributions, Part 1, Byzantinische Forschungen: internationale Zeitschrift für Byzantinistik, XIX, A. M. Hakkert, 1993, 254 pg., ISBN 9025606199; pp. 79–86.

Aujac, 1999 — Germaine AUJAC, *Les manuscrits de la Géographie de Ptolémée au XVe siècle*, În: *Bulletin du comité français de cartographie*, No CLIX (159, Mars 1999), Colloque "Couleurs de la terre", pp. 26–34.

ÁÚO — WENZEL Gusztáv, ***Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus • Árpád-kori Új Okmánytár***, I–XII kötet, Monumenta Hungariae Historica • Magyar Történelmi Emlékek, Pest–Budapest, 1860–1874.

B. Halász Éva, 2016 — B. HALÁSZ Éva, *Anjou István herceg (1332–1354)*, În: ZSOLDOS Attila (ed), ***Hercegek és herceg-ségek a középkori Magyarországon***, Konferencia Székesfehérváron 2014. szeptember 20., Közlemények Székesfehérvár történetéből, Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár, 2016, 228 pg., ISSN 1217-6 311, ISBN 978-963-8406-13-2; pp. 81–93.

Bartusis, 2012 — Mark C. BARTUSIS, ***Land and Privilege in Byzantium: The Institution of Pronoia***, Cambridge University Press, 2012, xliv + 698 pg., ISBN 978-1-107-00962-2 (Hardback).

Bălănescu, 2001 — Dana BĂLĂNESCU, *Câteva consideraţii privind conacele din localităţile Jupa şi Valeapai (jud. Caraş-Severin)*, În: *Analele Banatului*, SN, IX, 2001, pp. 707–714.

Beheim, 2006 — Michel BEHEIM, *This Poem Tells of King Pladislavo, King of Hungary and How He Fought with the Turks*, În: Colin IMBER, ***The Crusade of Varna, 1443–45***, Crusade Texts in Translation, 14, Ashgate Publishing Limited, Aldershot, England, 2006, xv + 226 pg., ISBN 0-7546-0144-7, 978-0-7546-0144-9; pp. 167–180.

Bejan, 1995 — Adrian BEJAN, ***Banatul în secolele IV-XII: Continuitatea daco-romană, etnogeneza românească şi începuturile feudalismului în sud-vestul Daciei traiane***, Ed. de Vest, Timişoara, 1995, 224 + [24] pg., ISBN 973-36-0260-4.

Bejan, 2003 — Adrian BEJAN, *Monuments feodaux anciens de Banat - reflexion du processus de constitution du feodalisme roumain aux VIIIe-XIe siècles*, În: *Studia Antiqua et Archaeologica*, IX, Iaşi, 2003, pp. [459]–482.

Bejan, 2006 — Adrian BEJAN, *Monuments feodaux anciens de Banat - reflexion du processus de constitution du feodalisme roumain aux VIIIe-XIe siècles*, În: *Idem*, ***Contribuţii la istoria şi arheologia Banatului în mileniul I d. Hr. şi începtul feudalismului***, Colecţia Studii, Ed. Excelsior Art, Timişoara, 2006, 236 pg., ISBN 973592160X; pp. 146–166.

Benea, 1999	Doina BENEA, ***Dacia sud-vestică în secolele III-IV: interferenţe spirituale***, Ed. de Vest, Timişoara, 1999, 219 + [29] pg., ISBN 973-36-0 321-X.
Benea, 2018	Doina BENEA, ***Castrul roman de la Tibiscum***, Ed. Artpress, Timişoara, 2018, 280 + [78] pg., ISBN 978-973-108-862-4.
Benea, Bona, 1994	Doina BENEA, Petru BONA, ***Tibiscum***, Ed. Museion, Bucureşti, 1994, 153 pg., 53 fig., 48 foto.
Beneševič, 1911	В[ладимир]. Н[иколаевич]. Бенешевич (V[ladimir Nikolayevich]. BENEŠEVIČ), Описаніе греческихъ рукописей монастыря св[ятой]. Екатерини на Синаь / *Catalogus codicum manuscriptorum graecorum qui in monasterio Sanctae Catharinae in monte Sina asservantur*, Томъ / Tomus I.: *Codices manuscripti notabiliores bibliothecae monasterii Sinaitici ejusque metochii Cahirensis, ab archimandrita Porphyrio (Uspenskio) descripti.*, Санкт Петербург / Petropoli, 1911 (*editio secunda* Georg Olms Verlagsbuchhandlung, Hildesheim, 1965), XXVIII + 664 pg.
Berggren, Jones, 2001	J[ohn]. Lennart BERGGREN, Alexander [Raymond] JONES, ***Ptolemy's geography: an annotated translation of the theoretical chapters***, Princeton University Press, 2001, 192 pg., ISBN 0-691-09259-1.
Biliarsky, 1999	Ivan BILIARSKY, *Les Circonscriptions Administratives En Bulgarie Au 13e Siècle*, În: *ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ* / [*Byzantina*] *Symmeikta* (ISSN 1105-163 9), ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ (13), 1999, pp. [177]–202.
Birnbaum, 1990	David J. BIRNBAUM, *A Slavic Translation of the Ochrid Chrysobull of 1273*, În: Acta Univeristatis Szegediensis de Attila Joszef Nominatae. Dissertationes Slavicae, Sectio Linguistica, 21 (1990), pp. [267]–284.
Bizerea, Rudneanu, 1969	Marius BIZEREA, Constantin RUDNEANU, *Consideraţii istorico-geografice asupra districtului autonom al Caransebeşului în evul mediu*, În: *Studii de istorie a Banatului*, I, 1969, pp. 7–22.
Bodogae, Rămureanu, 1993	T[eodor]. BODOGAE, I[oan]. RĂMUREANU, *Biserica în secolele XI–XV (1054-1500)*, În: Pr. Prof. Ioan RĂMUREANU, Pr. Prof. Milan ŞESAN, Pr. Prof. Teodor BODOGAE, ***Istoria Bisericească Universală: pentru Institutele teologice***, vol. II *(1054–1982)*, Ed. Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1993, 606 pg.
Boldea, 2002	Ligia BOLDEA, ***Nobilimea românească din Banat în secolele XVI–XVI: (Origine, statut, studiu genealogic)***, Ed. Banatica, 2002, 378 pg., ISBN 973-98446-6-9.
Bodó *et alii*, 2007	BODÓ Barna (Coordonator proiect) [*et alii*], ***Ghid cronologic pentru oraşele bănăţene: Timişoara, Lugoj, Reşiţa, Caransebeş, Pancevo, Kikinda, Zrenjanin, Vrsac***, Fundaţia Diaspora Timişoara, Ed. Marineasa, Timişoara, 2007, 170 pg., ISBN 978-973-631-426-1.
Bona, 1989	Petru BONA, ***Caransebeş (Contribuţii istorice)***, Comitetul judeţean pentru cultură şi educaţie socialistă Caraş-Severin, Muzeul judeţean de Etnografie şi Istorie locală Caransebeş, Caransebeş, 1989, 140 pg. + 10 pg.
Bona, 1993	Petru BONA, ***Biserica medievală din Caransebeş***, Inspectoratul pentru Cultură al Judeţului Caraş-Severin, Muzeul Judeţean de Etnografie şi al Regimentului de Graniţă Caransebeş, Caransebeş, 1993, 107 + [23] pg.

Bona, 1995	Petru BONA, ***Episcopia Caransebeșului: - contribuții istorice -***, Muzeul județean de Etnigrafie și al Regimentului de Graniță Caransebeș, Caransebeș, 1995, 158 pg.
Bona, 2006	Petru BONA, ***Episcopia Caransebeșului: - contribuții istorice -***, Ediția a II-a, Ed. Marineasa, Timișoara, 2006, 370 pg., ISBN (10) 973-631-3 32-8, ISBN (13) 978-973-631-332-5.
Bona, Petrovszky, 1977	Petru BONA, Richard PETROVSZKY, *Tibiscum şi drumurile romane din Banat: însemnări pe marginea unui articol*, În: *Studii și Comunicări de Etnografie și Istorie*, II, 1977, Caransebeș, pp. [377]–388.
Bona, Groza, 1989	Petru BONA – Liviu GROZA, *Contribuții la cunoașterea istoriei medievale a orașului Caransebeș*, În: ***Valorificarea noilor cercetări în domeniul istoriei naționale***, Comitetul județean pentru Cultură și Educație Socialistă Caraș-Severin, Muzeul județean de Etnografie și Istorie Locală Caransebeș, Caransebeș, 1989, 32 pg.; pp. 3–14.
Bona, Gumă, Groza, 1990	Petru BONA, Nicoleta GUMĂ, Liviu GROZA, ***Caransebeș: 700 de ani de atestare documentară: (Contribuții monografice)***, Caransebeș, 1990, 152 pg. + 16 planşe.
Bota, 2019a	Ionel BOTA, *Sensibilitate etnică şi confesiune în Oraviţa şi în Ţara Caraşului* (II), În: *Morisena*, anul III, nr. 4 (12)/2018, pp. 15–29.
Bota, 2019b	Ionel BOTA, *Sensibilitate etnică şi confesiune: Privire generală asupra organizării instituţiei religiei în Ţara Caraşului de la începuturi până la 1950*, În: *Restituiri Bănăţene*, VII (2019), pp. 490–559.
Böhm, 1861	Leonhard BÖHM, ***Geschichte des Temeser Banats***, Erster Theil. Mit einer Karte des Banats, Leipzig, Verlag von Otto WIGAND, 1861, XIV + 415 pg.
Brezeanu, 2007	Stelian BREZEANU, ***Istoria Imperiului Bizantin***, Ed. Meronia, Bucureşti, 2007, 520 pg., ISBN 978-973-7839-20-6.
Brezeanu *et alii*, 2003	Stelian BREZEANU, Constantin IORDAN, Horia C. MATEI, Tudor TEOTEOI, Gheorghe ZBUCHEA, ***Relațiile româno-elene: O istorie cronologică*** [ΟΙ ΡΟΥΜΑΝΟ-ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ: ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ], Cuvânt înainte de Virgil CÂNDEA, Membru al Academiei Române, Ed. Omonia, București, 2003, 390 pg., ISBN 973-83 19-13-7.
Brown, Christie, 1989	Thomas S. BROWN, Neil J. CHRISTIE, *Was there a Byzantine model of settlement in Italy?*, În: *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen-Age*, tome 101, n° 2, 1989, pp. 377–399.
Bugariu, 2007	Valentin BUGARIU, *Viaţa bisericească a românilor bănăţeni de la origini până la mijlocul secolului al XX-lea*, În: *Lumina Divină*, 2007, nr. 750, pp. 17–34 (retipărit în Bugariu, 2014, pp. 101–118).
Bugariu, 2014	Valentin BUGARIU, ***Istorie şi semn religios***, Ed. Sitech, Craiova, 2014, 304 pg., ISBN 978-606-11-4009-1.
Bugarski, Dodić, Zdravković, 2021	Иван Р. Бугарски (Ivan R. BUGARSKI), Смиљана Д. Додић (Smiljana D. DODIĆ), Владан М. Здравковић (Vladan M. ZDRAVKOVIĆ), Касноантичка и рановизантијска утврђења у левачком крају (*Late Roman and Early Byzantine Fortifications in the Levač Region*), În: Саопштења (*Saopštenja*), LIII, 2021, pp. [135]–162.
Bulić, 2013	Dejan BULIĆ, *The Fortification of the Late Antiquity and the Early Byzantine Period on the Later Territory of the South-Slavic Principalities*

and their Re-occupation, În: †Tibor ŽIVKOVIĆ, Dejan CRNČEVIĆ, Dejan BULIĆ, Vladeta PETROVIĆ, Irena CVIJANOVIĆ, Bojana RADOVANOVIĆ, ***The World of the Slavs: Studies of the East, West and South Slavs: Civitas, Oppidas, Villas and Archeological Evidence (7th to 11th Centuries AD)***, The Institute of History, Monographs, Vol. 64, Belgrade, 2013, 468 pg., ISBN 8677431047, 9788677431044; pp. 137–233.

Carter, 1977 — F[rancis]. W[illiam]. CARTER, *Urban development in the Western Balkans 1200-1800*, În: Francis W[illiam]. CARTER (ed), ***An Historical Geography of the Balkans***, Academic Press, London and New York, 1977, xxvi + 600 pg., ISBN 0121617505; pp. 147–195.

CD — FEJÉR György, ***Codex Diplomaticvs Hvngariae Ecclesiasticvs ac Civilis • Magyarország Egyházis és Világi Okmánytára***, I–XI tomus/kötet, Buda, 1829–1844.

Charanis, 1951 — P[eter]. CHARANIS / New Brunswick, *On the Social Structure and Economic Organization of the Byzantine Empire in the thirteenth Century and later*, În: *Byzantinoslavica*, Международный журнал по византиноведению / International Journal of Byzantine Studies / Revue Internationale des Études Byzantines, XIIe Année, Numero 1 / 2, Prague, 1951, pp. 94–153.

Chirilă, 2020 — CHIRILĂ Ioan, *Ethnicity, Confession, Nation – The Development of Concepts in the History of Transylvania in Religious Life* (♦ *Az etnikum, hitvallás és nemzet fogalmainak fejlődése Erdély történetében (13.-19.sz.) és a vallásos élet területén* ♦ *Etnie, confesiune, națiune – dezvoltarea conceptelor în istoria Transilvaniei (sec. XIII-XIX) și în domeniul vieții religioase*), În: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*: *Theologia Reformata Transylvanica*, 65/2, LXV. Évfolyam (2020) Anul / Year LXV. ([July – December] 2020), pp. 145–162.

Cîntar, 2013 — Adrian CÎNTAR, ***Aplicabilitatea Sistemelor Grafice 2D și 3D în studierea evoluției arhitectonice a așezării civile de la* Tibiscum**, Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, Departamentul de Studii Românești, Conducător doctorat: Prof. Univ. Emerit Doina BENEA, Timișoara, 2013, 356 pg. (*ms*).

Cîntar, 2015 — Adrian CÎNTAR, ***Aplicabilitatea Sistemelor Grafice 2D și 3D în studierea evoluției arhitectonice a așezării civile de la Tibiscum***, JATEPress Kiadó, Szeged, 2015, 362 pg. + DVD-ROM, ISBN 978-963-315-257-7.

Clark, 1952 — Kenneth W[illis]. CLARK (General Editor of The Mount Sinai Expedition, 1949–50), ***Checklist of Manuscripts*: *in St. Catherine's Monastery, Mount Sinai*: *Microfilmed for The Library of Congress, 1950***, Library of Congress Photoduplication Service, Library of Congress, Washington, U. S. Goverment Printing Office: O–1952, 1952, IX + [3] + 54 pg.

Clapham, Power/Postan, 1941/1971 — ***The Cambridge Economic History of Europe*** [***from the Decline of the Roman Empire***], Volume 1: ***Agrarian Life of the Middle Ages***, Second Edition, Edited by M. M. POSTAN, At the [Cambridge] University Press, Cambridge, 1966 (*editio princeps* 1941 (Edited by J. H. CLAPHAM and Eileen POWER,), Reprinted 1942 (cea consultată), 1944; Second Edition reprinted 1971 (cea consultată), 1988), xvi + 852 pg.

Cranganu, 2019 — Adrian CRANGANU, *Teiuş/Teuş – o dihotomie caransebeşeană*, În: *Pagini Caransebeşene*, 29.05.2019, *on-line* https://www.7-zile.com/teius-teus-o-dihotomie-caransebeseana/ (25.07.2022).

Crișan, 2006 — Ioan CRIȘAN, ***Așezări rurale medievale din Crișana (secolele X-XIII)***, Ed. Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2006, 346 pg. + o hartă, ISBN 973-7621-00-X.

Cosac, 2021 — Marian COSAC, *Despre arheologi și orientarea în cercetarea arheologică în cadrul Muzeului Banatului în anii '70–'80 ai secolului trecut*, În: Sorin FORȚIU (ed.), Dorel MICLE (coord.), ***In Honorem Valeriu Sîrbu: Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie***, ArheoVest, IX, Timișoara, Noiembrie 2021, Asociația "ArheoVest"din Timișoara, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2021, Vol. I: *Arheologie*, pp. 1–520 + DVD-ROM (Adrian CÎNTAR), Vol. II: *Metode interdisciplinare și Istorie*, pp. 521–940, ISBN 978-606-020-407-7 (General), 978-606-020-408-4 (Vol. I), 978-606-020-409-1 (Vol. II); Vol. II, pp. 829–846.

Cosac, 2022a — Marian COSAC, ***Despre arheologi și orientarea în cercetarea arheologică în cadrul Muzeului Banatului în anii '70–'80 ai secolului trecut în documentele fostei Securități***, Ed. Valahia University Press, Târgoviște, 2022, 30 + [100] pg., ISBN 978-606-603-230-8.

Cosac, 2022b — Marian COSAC, *De la cercetarea arheologică la interpretare istorică – biserica medievală din Caransebeş şi respectarea "*adevărului istoric*" în documentele fostei Securităţi*, În: Sorin FORȚIU (ed), Dorel MICLE (coord.), ***In Memorian Felix Milleker (1858-1942): Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, Timişoara, 26 noiembrie 2022***, ArheoVest, X, Asociația "ArheoVest" din Timișoara, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I", Brăila - Timișoara, 2022, Vol. 1: *Arheologie* și *Metode Interdisciplinare*, Vol. 2: *Istorie*, Vol. 1: pp. 1–412 + DVD, Vol. 2: pp. 413–752, ISBN 978-606-654-489-4 (General), ISBN 978-606-654-490-0 (Vol. 1), ISBN 978-606-654-491-7 (Vol. 2); Vol. II, pp. 537–561.

Csanád, 1991 — CSANÁD Bálint, ***Südungarn im 10. Jahrhundert: Mit 6O Abbildungen und 65 Tafeln***, Studia Archaeologica, XI, Publicationes Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991, 288 pg., ISBN 963 05 5568 9.

Csánki, 1894 — CSÁNKI Dezső, ***Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában***, A M[agyar]. T[udományos]. Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából irta ..., II. Kötet, Budapest, Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1894, VIII + [4] + 862 pg. (Arcanum DVD-Rom könyvtár IV. – *Családtörténet, heraldika, honismeret*, 2003, ISBN 963 9374 72 5, ISSN 1588-9815).

Coşeriu, 1996 — Teodor COȘERIU, ***Satul Jupa: cadru geografic și istoric: Pagini monografice: I***, Tipografia Mirton, Timișoara, 1996, 70 pg.

Cuțara, 1999 — Alexandru CUȚARA, ***Timișoara: An Artistic Monograph * Timișoara: Monographie artistique***, AMARCORD Publishing House: Éditions AMARCORD, Timișoara, 107 + [9] pg., 1999, ISBN 973-9244-58-0.

DAI, 1967 — Constantine Porphyrogenitus, ***De Administrando Imperio***, Greek text edited by Gy[ula]. MORAVCSIK, English translation by R[omilly]. J[ames]. H[eald]. JENKINS, Corpus Fontium Historiae Byzantinae,

New, Revised Edition, Dumbarton Oaks Texts, I, Dumbarton Oaks, Center for Byzantine Studies, Trustees for Harvard University, Washington, District of Columbia, 1967 (Fourth Impression, 2002), x + 342 pg., ISBN 0-88402-021-5.

Darrouzès, 1970 — J[ean] DARROUZÈS, ***Recherches sur les οφφικια de l' église byzantine***, Archives de l'Orient chrétien, 11, Institut français d'études byzantines, 1970, 620 pg.

Dănilă, 1984 — Nicolae DĂNILĂ, *Elemente bizantine în viaţa populaţiei autohtone din Banat şi Transilvania în sec. VII-XIII*, În: *Mitropolia Banatului: Revistă oficială a arhiepiscopiei Timişoarei şi Caransebeşului şi a episcopiei Aradului*, Anul XXXIV, 11–12, noiembrie–decembrie 1984, pp. [709]–725.

Dávid, 1974 — DÁVID Katalin, ***Az Árpád-kori Csanád vármegye művészeti topográfiája***, Muveszettorteneti Füzetek / Cahiers d'histoire de l'art, 7, A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának Kiadványai, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974, 74 pg. + 39 planșe, ISBN 9 63 05 0173 2.

Dávid, 1974a — *DÁVID Katalin válasza az opponensi véleményekre*, În: *Művészettörténeti értesítő*, XXIII Évf[olyam]., 4. Szám, 1974, pp. 336–340.

DF — *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár* (MNL OL), Budapest, HU, *Collectio Diplomatica Hungarica* / *Diplomatikai Levéltár*, *Diplomatikai fényképgyűjtemény*.

Dinić, 1956 — М. Динић, Област централне Србије у средњем веку (*Oblast centralne Srbije u srednjem veku*), În: Ђурђе Бошковић (Đurđe BOŠKOVIĆ) (уредник), **Археолошки споменици и налазишта у Србији** (***Arheološki spomenici i nalazišta u Srbiji***), II: Централна Србија (*Centralna Srbija*), Српска академија наука (Srpska akademija nauka), Грађа (Građa) књ. X, Археолошки Институт САНУ (Arheološki Institut SANU), 3, Научна књига (Naučna knjiga), Београд (Beograd), 1956, VII + 292 pg.; pp. 51–56.

Dinić, 1978 — Михаило Динић (Mihailo DINIĆ), **Српске земље у средњем веку: историјско-географске студије** (***Srpske zemlje u srednjem veku*: *istorijsko-geografske studije***), приредио Сима Ћирковић (priredio Sima ĆIRKOVIĆ), Српска књижевна задруга (Srpska književna zadruga), Београд (Beograd), 1978, 446 pg.

DL — *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár* (MNL OL), Budapest, HU, *Collectio Diplomatica Hungarica* / *Diplomatikai Levéltár*, *Diplomatikai leveltár*.

Dobrei, 2009 — Asist. Univ. Drd. Florin DOBREI, *Structuri administrativ-canonice în spaţiul hunedorean în secolele II-XVI*, În: *Revista Teologică* (ISSN 12 22-9695), Serie Nouă, Anul XIX (91), [nr.] 1, ianuarie-martie, 2009, pp. 49–63.

Dobrescu, 1905 — Nicolae DOBRESCU, ***Fragmente privitoare la istoria bisericii române***, Budapesta, Institutul Tipografic „Luceafărul“, 1905, 83 + [3] pg.

Dobszay, 1999 — Dr. DOBSZAY Károly, *Dr. Antall József "a fogoly miniszterelnök"*, În: *Magyar Lant*, 1999. április, A Nemzeti Demokrata Párt havilapja, HU ISSN 1418 8503, *on-line*.

Đokić, 2010 — Небојша Ђокић (Nebojša ĐOKIĆ), Да ли је Бела Црква у Београдској епархији из повеље Василија II данашњи Варварин (*Da li je Bela Crkva u Beogradskoj eparhiji iz povelje Vasilija II današnji Varvarin*), În: Синиша Мишићдр, Андреј Шемјакин (Siniša MIŠIĆ, Andrej ŠEMJAKIN) (ед./eds), Историја Поморавља и два века Варваринске битке: Тематски зборник (*Istorija Pomoravlja i dva veka od Varvarinske bitke*: *Tematski zbornik*), Историјски Архив Крушевац (Istorijski Arhiv Kruševac), Крушевац (Kruševac), 2010, 406 pg., ISBN 978-86-82-39-5-65-2; pp. 65–72.

Đokić, 2018 — Небојша Ђокић (Nebojša ĐOKIĆ), Манастир Дивостин (*Manastir Divostin*), În: Каленић (*Kalenić*, ISSN 1820-6166), Издање Шумадијске Епархије (Izdanje Šumadijske Eparhije), 4/2018, pp. 29–32.

Dölger, 1924 — Franz DÖLGER, ***Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453***, Teil 1: *Regesten von 565-1025*, Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit A / Abt. 1, R. Oldenbourg Verlag / München u. Berlin, 1924 (reprint 1932, 1976, 2019 (Walter de Gruyter GmbH & Co KG, ISBN 9783486754049 -cea consultată)), XXIX + 105 pg.

Dölger, Müller, Beihammer, 2003 — Franz DÖLGER, ***Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565-1453*** ..., Zweite Auflage neu bearbeitet von Andreas E. MÜLLER unter verantwortlicher mitarbeit von Alexander Daniel BEIHAMMER, 1. Teil, 2. Halbband: *Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit*, ..., Reihe A: *Regesten*, Abteilung I: *Regesten der kaiserurkunden des oströmischen Reiches*, Verlag C.H. Beck, München, 2003, 248 pg., ISBN 3 406 51351 4.

Drăgulin, 2000 — Gheorghe I. DRĂGULIN, ***Istoria Bisericii Ortodoxe Române: Sinteze***, vol. 1, Ed. Fundației România de Mâine, 2000, 160 pg., ISBN 9735 823004.

DRH — Franciscus DÖRY, Georgius BONIS, Vera BÁCSKAI, ***Decreta Regni Hungariae / Gesetze und Verordnungen Ungarns: 1301–1457***, Publicationes Archivi Nationalis Hungarici / Publikationen des ungarischen Staatsarchivs, II., Fontes / Quellenpublikationen, 11., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 492 pg., ISBN 963 05 0524 X.

Dudaș *et alii*, 2004 — Vasile DUDAȘ (coord.), Ioan HAȚEGAN, Sorin BERGHIAN, Constantin C. GOMBOȘ, Mariana CERNICOVA [*et alii*], ***Din cronologia judeţului Timiş***, Ed. Marineasa, Timişoara, 2004, 516 pg., ISBN 973-631-134-1.

Dudaș *et alii*, 2006 — Vasile DUDAȘ (coord.), Ioan HAȚEGAN, Sorin BERGHIAN, Constantin C. GOMBOȘ, Mariana CERNICOVA [*et alii*], ***Din cronologia judeţului Timiş***, Ediţia a 2-a, Ed. Orizonturi Universitare, Timişoara, 2006, 362 pg., ISBN 973-638-265-6, 978-97 3-638-265-9

Duĭchev, 1944 — Ивянъ Дуйчевъ, Изъ старата българска книжнина, II: Книжовни и исторически паметници отъ второто българско царство (***Din literatura bulgară veche***, II: *Monumente literare și istorice din al doilea țarat bulgar* -tr.m.), Книга Втора Хемусъ, П. Д. ЗЯ Книгопечатане и Издателство – София, [1944?], XXXVI + 430 + [2] pg.

Dură, 1986 — Nicolae V. DURĂ, *Relaţiile canonice ale Bisericii româneşti nord-dunărene cu scaunele episcopale din sudul Dunării*, În: *Mitropolia Bana-*

tului, Anul XXXVI, 2, martie–aprilie 1986, pp. [39]–48.

Dură, 2002 — Nicolae DURĂ, *Les relations canoniques de l'Église roumaine nord-danubiene avec les principaux sièges épiscopaux du Sud du Danube*, În: *Revue roumaine d'histoire*, Tomes XL–XLI, 2001–2002 (2004), pp. [5/1]–20/16.

EBI, II — ***Enciclopedia Banatului***, Volumul al II-lea: *Istoriografia* (Coordonator principal: Dumitru TOMONI), Academia Română, Filiala Timișoara, Institutul de studii banatice „Titu Maiorescu" (sic!), Societatea enciclopedică a Banatului, Ed. Academiei Române - David Press Print, București-Timișoara, 2020, 332 pg., ISBN 978-973-27-3300-4, 978-606-99 9-111-4.

Elian, 1958 — A[lexandru]. ELIAN, *Les rapports byzantino-roumain: Phases principales et traits caractéristiques*, În: *Byzantinoslavica*, XIX/2, Prague, 1958, pp. [212]–225.

EIR, 1978 — ***Enciclopedia istoriografiei românești***, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1978, 472 pg.

Engel, 1996 — ENGEL Pál, ***A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései (1554 -1579)***, Dél - Alföldi Évszázadok, 8, Szeged, 1996, 187 pg. + 1 hartă (reconstituire: ENGEL Pál, desen: KRATOCHWILL Mátyás, Cartographia Kft, Budapest, 1996, 60 × 60 cm, color, scara 1:2.000.000), ISSN 0237-4587, ISBN 963 7237 24 0.

Engel, 2006 — Pál ENGEL, ***Regatul Sfântului Ştefan. Istoria Ungariei Medievale 895-1526***, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2006, 392 pg. + 7 hărţi, ISBN-109 73-7 867-63-7, ISBN-13 978-973-7867-6 3-6.

Fekete Nagy, Makkai, 1941 — FEKETE NAGY Antonius, MAKKAI Ladislaus, ***Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia, usque ad annum 1400 p. Christum***, Études sur l'Europe Centre-Orientale, 29., Budapest, 1941, VII + 636 + [2] pg.

Feraru, 2013 — Remus Mihai FERARU, Legenda Sancti Gerhardi episcopi *și* Deliberatio supra hymnum trium puerorum*: două izvoare fundamentale pentru istoria Banatului în prima jumătate a secolului al XI-lea*, În: Claudiu MESAROȘ (coordonator), *Filosofia Sfântului Gerard de Cenad în context cultural și biografic*, JATE Press Kiadó, Szeged, 2013, 192 pg., ISBN 978-963-315-148-8; pp. 134–157.

Ferluga, 1966 — Jadran FERLUGA, *Le soulèvement des Comitopoules*, În: Зборник Радова Византолошког Института (*Zbornik Radova Vizantinološkog Instituta*; ZRVI) / *Recueil des travaux de l'Institut d'Études byzantines*, Књ./№ IX, 1966, pp. 75–84.

Fine, 1991 — John V. A. FINE, Jr., ***The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century***, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1991, XIX + [5 hărți] + 336 pg. + [o hartă], ISBN 0-472-08149-7.

Fine, 1994 — John V. A. FINE, Jr., ***The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest***, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1994, 684 pg., ISBN 0-472-10079-3, 0-472-08260-4.

Fontes, I — Vladimir ILIESCU, Virgil C. POPESCU, Gheorghe ȘTEFAN [& all], ***Fontes ad historiam dacoromaniae pertinentes / Izvoare privind isto-***

ria Romîniei, [vol.] I. *Ab Hesiodousque ad Itinerarium Antonini* / *De la Hesiod la Itinerarul lui Antonius*, In aedibus Academiae Reipublicae Popularis Daco-romanae / Ed. Academiei Republicii Populare Romîne, Bucureşti, 1964; XXIII + 792 pg.

Forțiu, 2012 Sorin FORȚIU, ***Ziridava în context ptolemeic***, Ed. "Sfântul Ierarh Nicolae", Brăila, 2012, V + 134 pg, ISBN 978-606-577-912-9.

Forțiu, 2014 Sorin FORȚIU, ***Tibiskos-ul ptolemeic ≡ râul Tisza ori Timiş? Ori amândouă?!***, În: ***ArheoVest***, Nr. II: *In Honorem Gheorghe Lazarovici*: *Interdisciplinaritate în Arheologie*: *Timişoara, 6 decembrie 2014* (editori: Sorin FORȚIU și Adrian CÎNTAR, consilier științific: Dorel MICLE), Vol. 1: *Arheologie*, Vol. 2: *Metode Interdisciplinare*, Asociația "ArheoVest" Timișoara, JATEPress Kiadó, Szeged, 2014, Vol. 1: [12] + XXIV + [2] + 33–492 + [2] pg. + DVD, Vol. 2: [10] + [2] + 497–1013 + [2] pg., ISBN 978-963-315-228-7 (Összes/General), ISBN 978-963-315-220-1 (Vol. 1), ISBN 978-963-315-221-8 (Vol. 2); Vol. 2, pp. 757–792.

Forțiu, 2019 Sorin FORȚIU, ***Dubla fortificație medievală de la* Chama *(com. Sânandrei, jud. Timiș)***, publicat în ***ArheoVest***, Nr. VII: *In Honorem Sabin Adrian LUCA*: *Interdisciplinaritate în Arheologie*: *Timişoara, 23 noiembrie 2019*, Vol. 1: *Arheologie*, Vol. 2: *Metode Interdisciplinare,* Editor**:** Sorin FORȚIU, Coordonator**:** Dorel MICLE, DVD-ROM**:** Adrian CÎNTAR, WEB**:** Sorin FORȚIU și Claudiu TOMA, JATEPress Kiadó, Szeged, 2019, Vol. 1: pp. 1–578 + DVD-ROM, Vol. 2: pp. 599–1014, ISBN 978-963-315-419-9 (Összes/General), 978-963-315-417-5 (1. kötet/ volumul 1), 978-963-315-418-2 (2. kötet/volumul 2); Vol. 2, pp. 915–1012.

Forțiu, 2021 Sorin FORȚIU, *Dosar ArheoVest*: *Karolinische Landesaufnahme*: *Ridicarea topografică militară carolină a Banatului (1718–'25)* (I): *Mappa Von Dem Temesva*[*r*]*er. District. ... Im Jahr 1720*, În: Sorin FORȚIU (ed), Dorel MICLE (coord.), ***In Honorem Valeriu Sîrbu: Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie***, ArheoVest, IX, Timișoara, Noiembrie 2021, Asociația "ArheoVest" din Timișoara, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2021, Vol. I: *Arheologie*, pp. 1–520 + DVD-ROM (Adrian CÎNTAR), Vol. II: *Metode interdisciplinare și Istorie*, pp. 521–940, ISBN 978-60 6-020-407-7 (General), 978-606-020-408-4 (Vol. I), 978-606-020-409-1 (Vol. II); Vol. II, pp. 849–940.

Forțiu, 2021a Sorin FORȚIU, ***1177: castrul/cetatea Timiș(oara) – atestare documentară***, În: Sorin FORȚIU (ed), Dorel MICLE (coord.), ***In Honorem Valeriu Sîrbu: Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie***, ArheoVest, IX, Timișoara, Noiembrie 2021, Asociația "ArheoVest"din Timișoara, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2021, Vol. I: *Arheologie*, pp. 1–520 + DVD-ROM (Adrian CÎNTAR), Vol. II: *Metode interdisciplinare și Istorie*, pp. 521–940, ISBN 978-606-020-407-7 (General), 978-606-020-408-4 (Vol. I), 978-606-020-409-1 (Vol. II); Vol. II, pp. 753–828.

Forțiu, 2023 Sorin FORȚIU, ***Timișoara arpadiană ● Castrul Timiș(oara) (sec. XI–XIII)***, 2023, (*ms*).

Gabor, 1989 Adrian GABOR, *Organizarea administrativă și religioasă a Imperiului Bizantin dată de Vasile II Macedoneanul și importanța ei pentru istoria poporului român*, În: *Studii Teologice*, Revista Institutelor teologice din Patriarhia Română, Seria a II-a, XLI (1989), nr. 5-6, pp. 98–117.

Gautier, 1986 — ***Théophylacte d'Achrida: Lettres* / *Theophylacti Achridensis: Epistulae***, Introduction, texte, traduction et notes par / Recensuit, gallice vertit, notisque instruxit Paul/Paulus GAUTIER, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Consilio Societatis Internationalis Studiis Byzantinis Provehendis Destinatae Editum, Volumn XVI/2, Series Thessalonicensis, Association de recherches byzantines / Apud Societatem Studiorum Byzantinorum, Thessalonique / Thessalonicae, 1986 / MCMLXXXVI, 634 pg.

Gelzer, 1893 — Heinrich GELZER, *Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche.*, II., În: *Byzantinische Zeitschrift*, II. Band., Jahrgang 1893, pp. 22–72.

Gergely, 2007 — GERGELY Ákos, *Rejtélyes Pentele: (helytörténeti tanulmány)*, Dunaújváros, 2007, 41 pg. (*ms*, *on-line*).

Giakoumis, 2010 — Konstantinos GIAKOUMIS, *The Orthodox Church in Albania under Ottoman Rule (15th-19th Century)*, În: Oliver Jens SCHMITT (Hrsg.), ***Religion und Kultur im albanischsprachigen Südosteuropa***, Schriftenreihe der Kommission für Südosteuropäische Geschichte, Pro Oriente, 4, Peter Lang GmbH, Frankfurt am Main, 2010, 260 pg., ISBN 978-3-631-60295-9; pp. 69–110.

Glück, 1976 — Eugen GLÜCK, *Contribuții cu privire la istoria părților arădene în epoca ducatului lui Ahtum*, În: *Ziridava*, VI, 1976, pp. 89–115.

Glück, 1978 — Eugen GLÜCK, *Considerații privind izvoarele referitoare la ducatul lui Ahtum (prima jumătate a secolului al XI-lea)*, În: M[ircea]. BARBU, A[ndrei]. CACIORA, E[ugen]. GLÜCK, E[duard]. IVANOF, ***Studii cu privire la istoria Aradului în perioada feudalismului timpuriu***, Universitatea cultural științifică Arad, Arad, 1978, 151 pg. (bătute la mașină); pp. [16]–75.

Glück, 1978a — Eugen Arădeanul (i.e. GLÜCK), *Contribuții la istoria străveche a Episcopiei Aradului*, În: *Mitropolia Banatului*, Anul XXVIII, 1978, [Nr.] 4–6, pp. [215]–226.

Glück, 1980a — Eugen GLÜCK, *Cu privire la istoricul părților arădene în epoca ducatului lui Ahtum*, În: ***Studii privind istoria Aradului*** (Coordonatorul volumului: Eugen GLÜCK), Ed. Politică, București, 1980, 266 pg.; pp. 101–[150].

Glykatzi-Ahrweiler, 1960 — Hélène GLYKATZI-AHRWEILER, *Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe-XIe siècles*, În: *Bulletin de Correspondance Hellénique*, Ecole française d'Athénes, LXXXIV - 1960 - I, pp. 1–111.

Golubinskij, 1871 — Евгений Евстигнеевич Голубинский (Yevgeniy Yevstigneyevich GOLUBINSKIY), Краткій очерк исторіи православных церквей болгарской, сербской и румынской или молдо-валашской, Москва, Въ Университетской типографіи, 1871, 732 pg.

Gostar, 1976 — Nicolae GOSTAR, *KAYKOHNΣIOI: Ptolémée,* [*Géographie*] *III, 8, 3*, în *Thraco-Dacica*: recueil d'études à l'occasion du IIe Congrès International de Thracologie (Bucarest, 4-10 septembre, 1976), Académie des Sciences Sociales et Politiques de la République Socialiste de Roumanie, Institut d'Archéologie Bucarest, Edité par les soins de Constantin Preda, Alexandru Vulpe et Cicerone Poghirc; secrétaire de rédaction, Adriana Stoia, Editura Academiei Republicii Socialiste România,

Bucureşti, 1976, 351 pg.; pp. [265]–269.

Gyóni, 1938 GYÓNI Mátyás / Matthias GYÓNI, ***Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében*** / ***Ungarn und das ungartum im Spiegel der byzantinischen Quellen***, Magyar-Görög Tanulmányok / Ουγγροελληνικαι Μελεται, 7, Budapest, 1938, Kir[ályi]. M[agyar]. Pázmány Péter Tudományegyetemi Görög Filológiai Intézet, 120 pg.

Gyóni, 1946 GYÓNI Mátyás, *A keleti egyház jelentkezése a Temes vidékén Szent István korában*, În: *Magyar Nyelv*, XLII. Évf[olyam]. 1946. December, 1–5. (375) Szám, pp. 43–49 (reluat *ad litteram* În: *Magyar történelmi szemle: Hungarian historical review: Ungarische historische rundschau: Revista histórica húngara*, Vol. IV, No 2, 1973, pp. 188–194).

Gyóni, 1947 GYÓNI Matthias, *L'église orientale dans la Hongrie du XIe* (sic! *siècle* -n.m.), În: *Revue d'histoire comparée*, Les Presses Universitaires de France, Paris, XXVe année, 1947, Nouvelle Serie, Tome V, N° 3, pp. [42] –49.

Gyóni, 1948 Mathias GYÓNI, *L'évêché vlaque de l'archevêché bulgare d'Achris aux XIe-XIVe siècles*, În: *Études Slaves et Roumaines*, Publiées par l'Institut de Philologie slave et l'Institut des Langues romanes à l'Université de Budapest, Budapest, Volume I, Fascicule III, 1948 (reprint Brill, Leiden, 1971), pp. 148–159, 224–233.

Györffy, 1952 GYÖRFFY György, *A Szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása*, În: *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok* [II.] *Osztályának Közleményei*, II. Kötet, 3–4. Szám, 1952, pp. [325]–362.

Györffy, 1963 GYÖRFFY György, ***Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza / Geographia historica Hungariæ tempore stirpis Arpandianæ***, vol. I. (*A–Cs*): *Abaújvár, Arad, Árva, Bács, Baranya, Bars, Békés, Bereg, Beszterce, Bihar, Bodrog, Borsod, Brassó, Csanád és Csongrád megye*, Akadémiai Kiadó, Budapest, A.M. Hakkert, Amstelodami, 1963 (*editio secunda* 1966, *editio tertia* 1987), 910 pg.

Györffy, 1964 GYÖRFFY György, *Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez* (I. rész), În: *Történelmi szemle*, 1964, VII. Évfolyam, 1. Szám, pp. [1]–25.

Györffy, 1974 *Györffy György opponensi véleménye: DÁVID Katalin Az Árpád-kori Csanád vármegye művészeti topográfiájának rekonstrukciója c. kandidátusi értekezésről*, În: *Művészettörténeti értesítő*, XXIII Évf[olyam]., 4. Szám, 1974, pp. 333–334.

Györffy, 1987 GYÖRFFY György, ***Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza / Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpandianae***, vol. III. (*H–K*): *Heves, Hont, Hunyad, Keve, Kolozs, Komárom, Krassó, Kraszna, Küküllő megye és Kunság*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987, 568 pg., ISBN 9630536137.

Györffy, 2013 GYÖRFFY György, ***István Király és műve***, Balassi Kiadó, Budapest, 2013 (Negyedik, javított kiadás; *editio princeps* 1977), 670 pg., ISBN 978-963-506-896-8.

Hamat, 2020 Ana Cristina HAMAT, *The Exploitation and Reuse of the Roman Ruins from Tibiscum: Starting from the Medieval to the Modern Age*, În: *Archaeology and Science*, 16 (2020), Center for New Technology, Institute

of Archaeology Belgrade, Belgrade, 2020, ISSN (Printed) 1452-7448, ISSN (Online) 2738-1102; pp. 179–203.

Harvey, 1993 — Alan HARVEY, *The land and taxation in the reign of Alexios I Komnenos: the evidence of Theophylakt of Ochrid*, În: *Revue des études byzantines*, tome 51, 1993, pp. 139–154.

Haţegan, 2003 — Ioan HAŢEGAN, ***Habitat şi populaţie în Banat (secolele XI-XX)***, Volum îngrijit de Octavian Dogariu, Mvsevm Banaticvm Temesiense, Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, XXXI, Ed. Mirton, Timişoara, 2003, 236 pg., ISBN 973-661-251-1.

Haţegan, 2006 — Ioan HAŢEGAN, ***Prin Timişoara de odinioară***, I. *De la începuturi până la 1716*, Bibliotheca Banatica, Historia, IV, Academia Română Filiala Timişoara, Institutul de Cercetări Socio-Umane „Titu Maionescu" (sic!), Ed. Banatul, Timişoara, 2006, 240 pg., ISBN 973-97121-8-5.

Haţegan, Boldea, Ţeicu, 2006 — Ioan HAŢEGAN, Ligia BOLDEA, Dumitru ŢEICU, ***Cronologia Banatului***, Vol. II. Partea 1: *Banatul între 934–1552*, Academia Română, Filiala Timişoara, Institutul de Cercetari Socio-Umane „Titu Maiorescu" (sic!), Biblioteca Banatica, Seria Historica, Numerus IV, Ed. Banatul şi ArtPress, Timişoara, 2006, 398 pg., ISBN 973-7836-56-1, 973-97121-0-3, 973-7837-72-3.

Heidegger, 2018 — Martin HEIDEGGER, ***Heraclitus The Inception of Occidental Thinking and Logic: Heraclitus's Doctrine of the Logos***, Translated by Julia Goesser Assaiante and S. Montgomery Ewegen, Bloomsbury Academic, London ● New York ● Oxford ● New Delhi ● Sydney, 2018, xviii + 309 pg., ISBN 978-0-8264-6241-1.

Hochstrasser, 2001 — Gerhardt HOCHSTRASSER, ***Historische und philologische Untersuchung des Ortsnamens Castrum de Tymes - Castrum Temesiensis - Temeschburg - Temesvár (Temeswar) - Temišvar - Tamişvar – Timişoara***, Eurobit-Verlag, [Timişoara,] 2001, 72 pg., ISBN 973-8181-26-7.

Holban, 1966 — Maria HOLBAN, *În jurul publicării unor documente inedite din secolul al XIII-lea privitoare la românii din Transilvania*, În: *Studii. Revistă de istorie*, XIX, 4 (1966), pp. [765/1]–782/18.

Holler, 1996 — HOLLER László, *A magyar korona néhány alapkérdéséről*, În: *Századok*, 130. Évfolyam, 4. Szám, 1996, pp. 907–965.

Holmes, 2005 — Catherine HOLMES, ***Basil II and the governance of empire (976–1025)***, Oxford Studies in Byzantium, Oxford University Press, Oxford–New York, 2005, xiv + 626 pg., ISBN 0-19-927968-3, 978-0-19-927968-5.

Hussey, Obolensky, Runciman, 1967 — J[oan]. M[ervyn]. HUSSEY, D[imitri]. OBOLENSKY, S[teven]. RUNCIMAN (eds), ***The Proceedings of the XIIIth International Congress of Byzantine Studies, Oxford, 5-10 September 1966***, Oxford University Press, London, New York [etc.], 1967 (*editio secunda* Kraus Reprint, 1978), xii + 496 pg.

Iambor, 1980 — P[etru]. IAMBOR, *Contribuţii documentare privind unele aşezări româneşti din vestul ţării la începutul feudalismului*, În: *Acta Mvsei Napocensis*, XVII, 1980, pp. [159]–175.

Iambor, 1994 — Petru IAMBOR, *Izvoarele istorice şi terminologice privind aşezările fortificate din sec. IX–XIII*, În: *Acta Mvsei Napocensis*, 26–30, II: Istorie, 1989–1993 (1994), pp. 11–25.

Iambor, 2002 — Petru IAMBOR, *Contribuţii la istoria unor aşezări fortificate din Banat (sec. IX – XIV)*, În: *Patrimonium Banaticum*, I, 2002, pp. 115–130.

Iambor, 2005 — Petru IAMBOR, ***Aşezări fortificate din Transilvania (sec. IX–XIII)***, Ediţie îngrijită: dr. Tudor SĂLĂGEAN, Cuvânt înainte: prof.univ.dr. Nicolae EDROIU, Cluj-Napoca, Seria: Documente ● Istorie ● Mărturii, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2005, 408 pg., ISBN 973-7710-77-0.

IDR, III/1 — ***Inscripţii antice din Dacia şi Scythyia minor***, Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice, Colecţie îngrijită de D. M. Pippidi şi I. I. Russu, Seria primă, Inscripţiile Daciei romane, Volumul III: *Dacia Superior*, 1: *Zona de sud-est (teritoriul dintre Dunăre, Tisa şi Mureş)*, Adunate, însoţite de comentarii şi indice, traduse de Ioan I. Russu, în colaborare cu Milena Dušanić, Nicolae Gudea, Volker Wollmann, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1977 (Inscriptiones Daciae et Scythiae minoris antiqvae, Academia Scientiarvm Socialivm et Politicarum Dacoromana, Edendas curaverunt D. M. Pippidi et I. I. Russu, Series prior, Inscriptiones Daciae romanae, Volumen III: *Dacia Superior*, 1: *Pars occidentalis (ager inter Danuvium, Pathisum et Marisiam)*, Collegit, commentariis indicibusque instruxit, Dacoromanice vertit Ioannes I. Russu, adsumptis in operis societatem Milena Dušanić, Nicolao Gudea, Volkero Wollmann, In aedibvs Academiae Reipvblicae Socialistae Romaniae, Bvcvrestii, MC MLXXVII), 290 pg.

Iorga, 1908 — N[icolae] IORGA, ***Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor***, Volumul I-iu, Vălenii-de-Munte, Tipografia «Neamul Romanesc» (sic!), 1908, VIII + 432 pg.

Iorga, 1937 — N[icolae]. IORGA, ***Histoire des Roumains et de la romanité orientale***, Vol. III: *Les fondateurs d'état*, Publiée sous les auspices de Sa Majesté Le Roi Charles II par l'Académie Roumaine, Bucarest, 1937, 424 pg.

Ivanov, 1931 — Йордан Иванов (Iordan IVANOV), Български старини из Македония, (Ed.) Българско книжовно дружество, София (Sofia), 1931 (republicată în fototip în anul 1970 -cea folosită), 1931, 672 pg.

Jansen, Drell, Andrews, 2011 — Katherine L. JANSEN, Joanna DRELL, Frances ANDREWS (eds), ***Medieval Italy: Texts in Translation***, The Middle Ages Series, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2011, xxiii + [5] + 592 pg., 30 b/w figures, 3 genealogical tables, 2 maps, ISBN 0812206061, 9780812206067.

Jefferson, 2012 — John JEFFERSON, ***The Holy Wars of King Wladislas and Sultan Murad: The Ottoman-Christian Conflict from 1438-1444***, History of Warfare, 76, Brill, Leiden • Boston, 2012, 514 pg., ISBN 978 90 04 21904 5 (hardback), 978 90 04 22925 9 (e-book).

Jireček, 1876 — Constantin Jos[ef]. JIREČEK, ***Geschichte der Bulgaren***, Prag, Verlag von F. Tempsky, 1876, XI + 586 pg.

Jireček, 1877 — Constantin Jos[ef]. JIREČEK, ***Die heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe: Eine historisch-geographische Studie***, Verlag von F. Tempsky, Prag, 1877 (*editio secunda*, În: Mihailo DINIĆ (ed), Зборник Константина Јиречека (***Zbornik Konstantina Jirečeka***), I, Српске академије наука (Srpska Adademija Nauka), Посвна Издања (Posebna izdanja), књига (knjiga) CCCXXVI, Одељење друштвених наука (Odeljenje društvenih nauka), Нова серија (Nova

serija), књига (knjiga) 33, Научно дело, Београд (Beograd), 1959; *editio tertia* În: Vojn. BOŽINOV, Veselin TRAJKOV [*et alii*] (eds), ***L' Histoire Bulgare Dans Les Ouvrages Des Savants Européens***, Recherches et études sur l'histoire du peuple bulgare, 1, Éditions de l'Académie bulgare des sciences, Sofia, 1969, 440 pg.), VIII + 172 pg.

Juhász, 1935 — JUHÁSZ József, *Adatok a fehérvári bazilikái sírok történetéhez*, În: *Székesfehérvári Szemle*, V. Kötet (1935), pp. 49–54.

Karadja, 1936 — Constantin I. KARADJA, *Poema lui Michel Beheim despre Cruciadele împotriva turcilor din anii 1443 şi 1444, Publicată după manuscrisele Pal. Germ. 334 şi 312 din Biblioteca Univerrsităţii de la Heidelberg*, În: *Buletinul Comisiei istorice a României*, Vol. XV, Bucureşti, 1936, pp. [5]–58.

Karagiannópoulos, 1981 — Ι[ωαννησ Ε.]. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΌΠΟΥΛΟΣ, **Βυζαντινή Ιστορία**, Τομοι Ι–ΙΙ (*324–565*, *565–1081*), Εκδοσεισ Βανιασ, Θεσσαλονικη, 1981.

Karidis, 2014 — Dimitris N. KARIDIS, ***Athens from 1456 to 1920: The Town under Ottoman Rule and the 19th-Century Capital City***, Archaeopress Publishing Ltd, 2014, viii + 292 pg., ISBN 978-1-90573-971-4, 978-1-784 91-072-3.

Katić, 2003 — Велибор Катић (Velibor KATIĆ), Дивичмеђ – раносредњовековно насеље утврђење или град (*Divičmeđ – ranosrednjovekovno naselje*[,] *utvrđenje ili grad / Divičmedj – early medieval settlement, fortification or town*), În: Гласник Српског археолошког друштва (*Glasnik Srpskog arheološkog društva* / *Journal of the Serbian Archaeological Society*, ГСАД/JSAS, ISSN 0352-5678), 19 (2003), pp. 197–221.

Kämpf, 1956 — ***Die Entstehung des Deutschen Reiches: Deutschland um 900: Ausgewählte Aufsätze aus den Jahren 1928–1954***: mit einem Vorwort von Hellmut KÄMPF, Wege der Forschung, 1, Wissenschaftliche Buchgesellschaft E.V., Darmstadt, 1956 (*editio secunda* 1976), 386 pg.

Kāmil, 1970 — Murād KĀMIL, ***Catalogue of All Manuscripts in the Monastery of S[ain]t. Catherine on Mount Sinai***, Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1970, x + 214 pg.

Kinnamos, 1836 — Ioannis CINNAMI, ***Epitome rerum ab Ioanne et Alexio*** (sic!) ***Comnenis gestarum*** (ed. A[ugustus]. MEINEKE), În: ***Corpus scriptorum historiae byzantinae***, XXVI, Bonn, Impensis Ed. Weberi, MDCCCXXXVI. (i.e. 1836 -n.m.), XXVI + 410 + XVIII + 244 + [2] pg.; pp. 1–300.

Kinnamos, 1976 — John KINNAMOS, ***The Deeds of John and Manuel Comnenus***, Translated by Charles M. BRAND, Columbia University Press, New York, 1976, xii + [2] + 274 pg., ISBN 0-231-04080-6.

Klebel, 1928 — Ernst KLEBEL, *Die Ostgrenze des Karolingischen Reiches*, În: *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich*, Ser. NF, Bd. 21 (1928), pp. 348–380.

KMTL — KRISTÓ Gyula, ENGEL Pál, MAKK Ferenc (eds), ***Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)***, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994, 754 pg., ISBN 963-05-6722-9.

Kolovos, 2018 — Ηλίας ΚΟΛΟΒΟΣ, Η προσωπικότητα και το έργο της Ελισάβετ Ζαχαριάδου *(1931–2018)*, În: ΑΡΙΑΔΝΗ, 23/24 (2016–17 / 2017–18), ISSN 1105-1914 / e-ISSN 2653-9594, pp. 298–306.

Komatina, 2016 — Ивана Коматина / Ivana KOMATINA, Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века (*Crkva i država u srpskim zemljama od XI do XIII veka*) / *Church and State in the Serbian Lands from the XIth to the XIIIth Century*, Историјски Институт (Istorijski institut) / Institute of History, Посебна издања (Posebna izdanja) / Monographs, књига / Volume 66, Београд / Belgrade, 2016, 466 pg., ISBN 978-86-7743-113-6.

Konstantinou-Tegou-Stergiadou, 1988 — Ευ. Κωνσταντίνου ή Τέγου-Στεργιάδου (Ευ[anthia]. KONSTANTINOU-TEGOU-STERGIADOU), Τα σχετικά με την αρχιεπισκοπή Αχρίδας σιγίλλια του Βασιλείου Β΄, Θεσσαλονίκη (Thessaloniki), 1988, PhD Thesis (*ms*).

Konstantinou-Tegou-Stergiadou, 1990 — Ε. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ή ΤΕΓΟΥ-ΣΤΕΡΓΙΑΔΟΥ, Ο Χρυσόβουλλος Λόγος του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου του έτους 1272 και η Εκκλησία του Βουλγαρίας, În: Βυζαντιακά (*Byzantiaka*), 10 (1990), pp. 227–245.

Konstantinou-Tegou-Stergiadou, 1997 — Evanthia KONSTANTINOU-STERGIADOU, *Die Echtheit der Sigilla von Basilius II für das Erzbistum Achrida*, În: Βυζαντιακά (*Byzantiaka*), 17 (1997), pp. 263–284;

Konstantinou-Tegou-Stergiadou, 1998 — Evanthia KONSTANTINOU-TEGOU-STERGIADOU, *Die Sigilla von Basileios II. für das Erzbistum von Achrida und ihre Beziehung mit den Bistümern von Berroia und Servia*, În: *Orthodoxes Forum*, Zeitschrift des Instituts für Orthodoxe Theologie der Universität München, 12 (1998), pp. 5–20.

Koukouni, 2021 — Ioanna N. KOUKOUNI, ***Chios dicta est... et in Aegæo sita mari: Historical Archaeology and Heraldry on Chios***, Archaeopress Archaeology, Archaeopress Publishing Ltd, 2021, xiv + 330 pg., ISBN 978-1-78969-746-9, 978-1-78969-747-6 (e-Pdf).

Kristó, 1988 — KRISTÓ Gyula, ***A vármegyék kialakulása Magyarországon***, Nemzet és emlékezet, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988, 648 pg., ISBN 963-14-1189-3, ISSN 0231-0910.

Kristó, 2003 — KRISTÓ Gyula, ***Fejezetek az Alföld középkori történetéből***, Dél-Alföldi évszázadok, 20, Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2003, 188 pg., ISSN 0237-4587, ISBN 963 7237 57 7.

Laurent, 1960 — V[italien]. LAURENT, *Élisabeth A. Zachariadou,* Τὸ Χρονικὸ τῶν Τούρκων Σουλτάνων (τοῦ Βαρβερινοῦ ἑλλην κώδικα III (sic! *111* -n.m.)) καὶ τὸ ἰταλικὸ του πρότυπο*, Thessalonique, Société d'études macedoniennes, 1960, 95 pg.*, În: *Revue des études byzantines*, Tome 18, 1960, p. 276.

Lazăr, 2018 — Ginel LAZĂR, ***Civilizația Țaratului Asăneștilor***, Ed. Tipo Moldova, Iași, 2018, 600 pg., ISBN 978-606-42-0296-3.

Legrand, 1895 — Émile LEGRAND, ***Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des Grecs au dix-septième siècle***, Tome Troisième, Paris, Alphonse Picard et Fils, Éditeurs, 1895, XVI + 564 pg.

Lindner, 1892 — Theodor LINDNER, *Zur deutschen Geschichte im fünfzehnten Jahrhundert*, În: *Mitteilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung*, XIII. Band, 1892, pp. [377]–434.

Lidova, 2020 — Maria LIDOVA, *The Rise of Byzantine Art and Archaeology in Late Imperial Russia*, În: Jaś ELSNER (ed), ***Empires of Faith in Late Antiquity: Histories of Art and Religion from India to Ireland***, Cambridge Uni-

versity Press, Cambridge, New York, 2020, 530 pg., ISBN 978-1-108-47307-1 Hardback; pp. 128–160.

Lingenthal, 1857 — C. E. Zachariae a Lingenthal (Karl Eduard Zachariae von Lingenthal), ***Jus graeco-romanum***, Pars III: *Novellae constitutiones*, Lipsiae, T. O. Weigel, MDCCCLVII (i.e. 1857 -n.m.), XXXIV + 748 pg.

Lisseanu, 1934 — ***Anonymi Bele regis notarii: Gesta hungarorum / Faptele ungurilor de secretarul anonim al regelui Bela***, Edidit / Traducere de G[heorghe]. POPA-LISSEANU, Fontes Historiae Daco-Romanorum / Izvoarele Istoriei Românilor, Fasciculus / Volumul I, București, 1934, 136 pg.; *editio secunda*, Ed. Mentor, București, 2000, 144 pg., ISBN 973-9895 5-9-x.

Lubin, 2012 — Matthew LUBIN, *Aftermath of War. Cypriot Christians and Mediterranean Geopolitics, 1571-1625*, A dissertation submitted to the faculty of the University of North Carolina at Chapel Hill in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in the Department of History, Chapel Hill, 2012, 426 pg. (*ms*).

Lupaș, 1918 — Ioan LUPAȘ, ***Istoria bisericească a românilor ardeleni***, Nagyszeben. – Sibiiu., Editura şi tiparul tipografiei arhidiecezane, 1918, 277 + [3] pg.

Macartney, 1938 — C[arlile]. A[ylmer]. MACARTNEY, *Studies on the Earlier Hungarian Historical Sources. 1. The Lives of St. Gerard.*, În: *Archivum Europae Centro-Orientalis*, Tome IV., Fasc. 1–3: *In Memoriam Sancti Stephani: Hungariae Apostolici Protoregis*, 1938, pp. [456]–490.

Madgearu, 1993 — Alexandru MADGEARU, *Contribuții privind datarea conflictului dintre ducele bănățean Ahtum și regele Ștefan I al Ungariei*, În: *Banatica*, 12, II, 1993, pp. 5–12.

Madgearu, 1997 — Alexandru MADGEARU, *Despre situația geopolitică a Banatului în secolele IV-XII*, În: *Anuar. Studii de politică de apărare şi istorie militară*, ISPAIM, București, 1997, pp. [149]–161.

Madgearu, 2001a — Alexandru MADGEARU, *Organizarea bisericească la Dunărea de Jos în perioada 971 – 1020*, În: *Studii şi Materiale de Istorie Medie*, vol. XIX (2001), pp. [9/1]–22/14.

Madgearu, 2001b — Alexandru MADGEARU, *The church organization at the Lower Danube between 971 and 1020*, În: *Études byzantines et post-byzantines*, IV, Iaşi, 2001, pp. 71–85.

Madgearu, 2007 — Alexandru MADGEARU, ***Organizarea militară bizantină la Dunăre în secolele X-XII***, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară București, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2007, 208 pg. + V Planșe, ISBN 978-973-8966-27-7.

Madgearu, 2013 — Alexandru MADGEARU, ***Byzantine Military Organization on the Danube, 10th-12th Centuries***, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, 22, BRILL, 2013, 224 pg., ISBN 978-90-04-2124 3-5 (hardback), 978-90-04-25249-3 (e-book).

Madgearu, 2014 — Alexandru MADGEARU, ***Asăneștii: Istoria politico-militară a statului dinastiei Asan (1185–1280)***, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2014, 332 pg., ISBN 978-606-537-227-6.

Madgearu, 2018 — Alexandru MADGEARU, ***Organizarea militară bizantină la Dunăre în secolele X-XII***, Ed. a 3-a, rev. și adăugită, Ed. Cetatea de Scaun, Târgo-

viște, 2018, 260 pg., ISBN 978-606-537-264-1.

Madgearu, 2019 — Alexandru MADGEARU, ***Expansiunea maghiară în Transilvania***, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2019, 372 pg., ISBN 6065374776, 9786 065374775.

Madgearu, 2021 — Alexandru MADGEARU, *The enemy within: the crisis management of the centrifugal movements in the European provinces of the Byzantine Empire*, În: Georgios THEOTOKIS, Marek MEŠKO (eds), ***War in Eleventh-Century Byzantium***, Routledge Research in Byzantine Studies, Routledge, London and New York, 2021, xvi + 350 pg., ISBN 978-0-367-192254-9, 978-0-429-20135-6; pp. 111–136.

Madgearu, 2022 — Alexandru MADGEARU, *Ecclesiastical Consequences of the Restoration of Byzantine Power in the Danubian Region*, În: Daniela MARCU ISTRATE, Dan Ioan MUREȘAN, Gabriel Tiberiu RUSTOIU (eds), ***Christianization in Early Medieval Transylvania: A Church Discovered in Alba Iulia and its Interpretations***, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 83, 450-1450, Brill, Leiden, 2022, 524 pg., ISBN 97 8-90-04-51577-2, 978-90-04-51586-4; pp. 238–247.

Magina, Pesty, 2014 — ***Diplome privind istoria comitatului Timiş și a oraşului Timişoara / Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez***, vol. II: *1430–1470*, Culese de / Anyagát gyűjtötte PESTY Frigyes, Ediție, note și comentarii / Magyarázó jegyzetekkel kiadta Livia MAGINA, Adrian MAGINA, Ed. MEGA, Cluj-Napoca, 2014, 478 pg., ISBN 978-606-543-464-6.

Makk, 1989 — Ferenc MAKK, ***The Árpáds and the Comneni: Political Relations Between Hungary and Byzantium in the 12th Century***, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989, 214 pg., ISBN 963 05 5268 X.

Makk, 1991 — MAKK Ferenc, *Szent István és Bulgária*, În: *Acta Historica*, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Különszám [a] III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Szeged, 1991. augusztus 12-16.) tiszteletére, 1991, pp. 3–8.

Makk, 1994 — Ferenc MAKK, *Relations Hungaro-Bulgares au temps du Prince Geza and du Roi Etienne l^er^*, În: *Hungaro-Bulgarica*, V. Szeged, 1994, pp. [25]–33.

Makk, 1996 — MAKK Ferenc, ***Magyar külpolitika (896-1196)***, Második, bővitett és átdolgozott kiadás, Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 2, Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, Szeged, 1996 (PhD, Szeged, 1990; *editio princeps*, 1993, Szeged, 204 pg., ISBN 9630429136), 244 pg., ISBN 9 63 482 161 8.

Manginis, 2010 — Georgios MANGINIS, *Hagia Koryphē (Jabal Mūsā) in Sinai, Egypt*, PhD Thesis, School of Oriental and African Studies, Department of Art and Archaeology, University of London, May 2010, 445 pg. (*ms*), *online* https://eprints.soas.ac.uk/28729/1/10672897.pdf (18.05.2022).

Mannert, 1795 — Konrad MANNERT, ***Geographie der Griechen und Römer. Der Norden der Erde von der Weichsel bis nach China***, Vierter Theil (vol. IV). Mit zwey Karten, Nürnberg, bei Ernst Christoph GRATTENAUER, 1795, XXIV + 528 pg. + două hărți.

Mannert, 1824 — ***Tabula Itineraria Peutingeriana*** primum aeri incisa et edita a Franc. Christoph. de Scheyb MDCCLIII. (i.e. 1753 -n.m.). Denuo cum Codice

Vindoboni collata, emendata et nova Conradi Mannerti introductione instructa. Studio et opera Academiae Literarum Regiae Monacensis., Lipsiae MDCCCXXIV (i.e. 1824 -n.m.), Exhibet Libraria Hahniana, Monachii Impressum, Typis Lentnerianis, VI + 65 pg. + 11 hărți.

Marțian, 2005 — Sorin MARȚIAN, *Biserica creştină pe teritoriile fostelor provincii dacice (Transilvania, Banat, Oltenia) în secolele VII-XI : aspecte de istorie, organizare bisericească, rit şi cult*, Cluj-Napoca, Universitatea "Babeş-Bolyai" Facultatea de Istorie şi Filosofie, Teză de doctorat, Coordonator ştiinţific prof. univ. dr. Nicolae GUDEA, 2005, 202 pg.

Marțian, 2006 — Sorin MARȚIAN, ***Biserica pe teritoriile fostelor provincii dacice*** [*Transilvania, Banat, Oltenia*] ***în secolele VII-XI.*** [*Aspecte de istorie, organizare bisericească, rit şi cult*], Historia, VIII, Galaxia Guttenberg, Târgu-Lăpuş, 2006, 274 pg. ISBN 973-7688-36-8(?), 978-973-7688-39-2.

Mălinaș, 2000 — Ioan Marin MĂLINAȘ, ***Regeste şi registre de la Constantinopol şi Roma, din prima jumătate a secolului al XIII-lea, privitoare la Primatul Vasile I şi la împăratul Ioniţă Caloian, din Târnovo: Unirea Bisericească a lui Ioniţă Caloian, din anul 1203 şi încoronarea acestuia la 1204***, Ed. Imprimeriei de Vest, Oradea, 2000, 264 pg., ISBN 973-932 9-75-6.

Mărculeț, 2001 — Vasile MĂRCULEȚ, *Byzantium and the political Entities in Transylvania and the Banat (the 10th-11th Centuries)*, În: *Transylvanian Review / Revue de Transylvanie*, Volume X, No. 3, Autumn 2001, pp. 38–48.

Mărculeț, 2005 — Vasile MĂRCULEȚ, *Considerations on the relations between the Banat voievodatship led by Achtum and the Byzantine Empire at the begening of the 11th Century*, În: *Studii de Istorie a Banatului*, XXVIII–XXIX, 2004–2005, ISSN 1453-7427, pp. [155]–163.

Mărculeț, 2008a — Vasile MĂRCULEȚ, *Bizanţul şi formaţiunile politice din Transilvania şi Banat (secolele X-XI)*, În: Vasile MĂRCULEȚ, ***Bizanţul şi formaţiunile politice din Transilvania şi Banat: (secolele X-XI): contribuţii istorice***, Bibliotheca Musei Mediensis, V, Direcţia Municipală pentru Cultură, Sport, Turism şi Tineret Mediaş, Muzeul Municipal Mediaş, Ed. Samuel, Mediaş, 2008, 126 pg., ISBN 978-973-1804-20-0; pp. 36–48.

Mărculeț, 2008b — Vasile MĂRCULEȚ, *Considerații asupra relațiilor voievodatului bănățean condus de Ahtum cu imperiul bizantin la începutul secolului al XI-lea*, În: Vasile MĂRCULEȚ, ***Bizanţul şi formaţiunile politice din Transilvania şi Banat: (secolele X-XI): contribuţii istorice***, Bibliotheca Musei Mediensis, V, Direcţia Municipală pentru Cultură, Sport, Turism şi Tineret Mediaş, Muzeul Municipal Mediaş, Ed. Samuel, Mediaş, 2008, 126 pg., ISBN 978-973-1804-20-0; pp. 72–80.

Mărculeț, 2013 — Vasile MĂRCULEȚ, *A existat o episcopie de rit la Dibiskos, la începutul secolului al XI-lea?*, În: *Magister*, Revistă a Asociației Profesorilor de Istorie din România. APIR-Clio, Ed. Arves, Craiova, ISSN 1841-6 209, Nr. 17-18, aprilie-noiembrie 2013, pp. 29–31.

MÉL, *on-line* — ***Magyar életrajzi lexikon***: ***1000–1990***, Javított, átdolgozott kiadás, Főszerkesztő/Redacor-șef: KENYERES Ágnes, I–IV, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, 1969, 1981, 1994, *on-line* https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html (31.07.2022).

MIB, II — Wolfgang HAHN, ***Moneta Imperii Byzantini: Rekonstruktion des Prägeaufbaues auf synoptisch-tabellarischer Grundlage***, Band 2: *Von Justinus II. bis Phocas (565-610)*: einschließlich der Prägungen der Heraclius-Revolte und mit Nachträgen zum I. Band, Mit 40 Tafeln und 13 Faltkarten, Philosophisch-historischen Klasse, Denkschriften, 119. Band, Veröffentlichungen der numismatischen Kommission, Band IV, Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1975, 146 pg. + 40 Tafeln + 13 Faltkarten, ISBN 3 7001 0096 5.

Micle, 2016 — Dorel MICLE, *Arheologul și istoricul* [*Adrian Bejan*], În: ***ArheoVest***, Nr. IV: *In Honorem Adrian BEJAN, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, Timișoara, 26 noiembrie 2016*, Vol. 1: *Arheologie*, Vol. 2: *Metode Interdisciplinare și Istorie*, Universitatea de Vest din Timișoara, JATEPress Kiadó, Szeged, 2016, Vol. 1: pp. 1–532 + DVD, Vol. 2: pp. 533–982, ISBN 978-963-315-310-9 (Összes/General), ISBN 97 8-963-315-311-6 (Kötet/Vol. 1), ISBN 978-963-315-312-3 (Kötet/Vol. 2); Vol. 1, pp. XIX–XXIV.

Mihăilă, 1981 — G[heorghe]. MIHĂILĂ, ***Studii de lingvistică și filozofie***, Ed. Facla, Timișoara, 1981, 290 pg.

Milošević Jevtić, 2016 — Gordana MILOŠEVIĆ JEVTIĆ, *The Suburb of the town of Braničevo - a model of a 12th century settlement*, În: Vesna BIKIĆ (ed), *Processes of Byzantinisation and Serbian Archaeology*, Byzantine Heritage and Serbian Art, I, Serbian National Committee of Byzantine Studies, P.E. Službeni glasnik, Institute for Byzantine Studies, Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade, 2016, 208 pg., ISBN 978-86-519-2005-2 (SG), 978-86-519-2004-5; pp. 117–123.

Milleker, 1915 — MILLEKER Bódog (Felix MILLEKER), ***Délmagyarország középkori földrajza***, Temesvár, Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeum-Társulat, Csanád-egyházmegyei könyvnyomda, 1915, 272 pg.

Milleker, 1927 — Felix MILLEKER, ***Kurze Geschichte der Stadt Bela Crkva (Weisskirchen) im Banat: 1355–1918*** ..., 2. Auflage, Banater Bücherei, XXX, Druck von Peter Kuhn, Verlag der Artistischen Anstalt J. E. Kirchners Witwe in Vršac, 1927, Bela Crkva (Weisskirchen), 38 pg.

Molnar, 1987 — Liana MOLNAR, *Douăzeci de secole de istorie pe o fișie de pământ* (interviu cu Florin MEDELEȚ -n.m.), În: *Flacăra*: Săptămînal editat de Frontul Democrației și Unității Socialiste, anul XXXVI, 19 (1664), Vineri, 8 mai 1987, p. 16 (rubrica *Istoria noastră, viața noastră*).

Moravcsik, 1942 — Gyula MORAVCSIK, ***Byzantinoturcica***, I: *Die Byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*, Mit Unterstützung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften / Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia Támogatásával, Magyar-görög tanulmányok, 20., Kir[ályi]. M[agyar]. Pázmány Péter Tudományegyetem, Görög Filológiai Intézet, Budapest, Stephaneum nyomda, 1942, 380 pg.

Moravcsik, 1953/1970 — Gyula MORAVCSIK, ***Byzantium and the Magyars***, Adolf M. Hakkert Publisher, Amsterdam, 1970 (*editio princeps Bizánc és a magyarság*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953), 148 pg.

Moșneanu, 2014 — prof. drd. Valeriu MOȘNEANU, *Așezămintele ecleziastice din Banat în secolele IX-XV*, În: revista „*Petru Cârdu*", Uniunea Europeană Banat din România (UEBR), Nr. 4, ianuarie 14, 2014, *on-line* https://www.uefroma

nia.ro/asezamintele-ecleziastice-din-banat-in-secolele-ix-xv/ (1.07.2022).

Mullett, 2016 — Margaret MULLETT, ***Theophylact of Ohrid: Reading the Letters of a Byzantine Archbishop***, Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs, 2, Routledge, London and New York, 2016 (*editio princeps* Ashgate Publishing Limited, 1997), xxii + 442 pg., ISBN 9780860785491, 978 1138260528.

Muntean, 1976 — Vasile [V.] MUNTEAN, *Banatul şi Bizanţul (secolele XI-XII)*, În: *Mitropolia Banatului*, Anul XXVI, 1-4, 1976, pp. [233]–236.

Muntean, 1984a — Vasile MUNTEANU (sic! Vasile V. MUNTEAN), *Organizarea mănăstirilor româneşti în comparaţie cu cele bizantine: (pînă la 1600)*, În: *Studii Teologice*, Revista Institutelor teologice din Patriarhia Română, Seria a II-a, Anul XXXVI, Nr. 1–2, ianuarie – februarie 1984, pp. 14–92 și Nr. 3–4, martie – aprilie 1984, pp. 169–232.

Muntean, 1984b — Vasile V. MUNTEAN, ***Organizarea mănăstirilor româneşti în comparaţie cu cele bizantine: (Pînă la 1600)***, Teza de doctorat (coordonator Prof. Univ. Dr. Alexandru ELIAN), Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1984 (*editio secunda*; *editio tertia*, 2005; ediție în limba engleză, Bucureşti, 2009), 154 pg.

Muntean, 1990 — Vasile V. MUNTEAN, ***Contribuţii la istoria Banatului***, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1990, 288 pg.

Muntean, 1999 — Vasile V. MUNTEAN, ***Bizantinologie***, vol. I, Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Litere, Filosofie și Istorie, Ed. Învierea – Arhiepiscopia Timişoarei, Timișoara, 1999, 212 pg., ISBN 973-98197-8-8.

Muntean, 2004 — Vasile [V.] MUNTEAN, *Bizyanţul în scrieri româneşti recente*, În: *Revista istorică*, SN, Tomul XV, Nr. 3 - 4, Mai - August 2004, pp. 237/5–240/8.

Muntean, 2005 — Vasile V. MUNTEAN, ***Exegeze istorice şi teologice***, Ed. Marineasa, Timişoara, 2005, 214 pg., ISBN 973-631-150-3.

Muntean, 2005a — Vasile V. MUNTEAN, ***Bizanţul şi românii: Cercetare comparativă privind organizarea mănăstirilor***, Ed. Trinitas, Iaşi, 2005 (*editio princeps* 1984, *editio secunda* 1984), 238 pg., ISBN 973-7834-11-9.

Muntean, 2007 — Vasile V. MUNTEAN, *Precizări privind istoria creştină medievală*, În: *Altarul Banatului*, Anul XVIII (LVII), SN, nr. 10–12, octombrie–decembrie 2007, pp. [32]–40.

Muntean, 2008 — Vasile V. MUNTEAN, *Banatul şi Bizanţul (considerente istorice)*, În: Dumitru ŢEICU, Ionel CÂNDEA (eds), ***Românii în Europa medievală (Între Orientul bizantin şi Occidentul latin): Studii în onoarea profesorului Victor Spinei***, Ed. Istros, Brăila, 2008, ISBN 978-973-1871-17-2; pp. 295–303.

Muntean, 2009 — Vasile V. MUNTEAN, ***Byzantium and the Romanians: A Comparative Research concerning the Organization of the Monasteries***, Translation into English by Geanina CHIRIAC, Publishing House of the Bible and Orthodox mission Institute, Bucharest, 2009, 212 pg., ISBN 978-973-616-138-4.

Muntean, 2010 — Pr. prof. univ. dr. Vasile V. MUNTEAN, ***Istoria bisericii româneşti: (de la începuturi până în 1716) – Curs sintetic –***, Ed. Marineasa, Timişoara, 2010, 154 pg., ISBN 978-973-631-598-5.

Muntean, 2010a — Vasile MUNTEAN, *Vasile al II-lea macedoneanul şi românii*, În: *Altarul Banatului*, Anul XXI (LX), serie nouă, nr. 10–12, octombrie–decembrie 2010, pp. [33]–39.

Muntean, 2012 — Vasile V. MUNTEAN, ***Monografia Arhiepiscopiei Timişoarei: Antecedente istorice, deziderat–realizate şi evoluţia sa până astăzi***, [vol.] I, Ed. Învierea: Mitropolia Banatului, [Timişoara], 2012, 340 pg., ISBN 978-973-89702-8-1.

Munteanu, 1983 — Luminița MUNTEANU, *Cercetări arheologice la obiectivul "La Chilii", com. Vărădia, jud Caraş Severin* (sic!), În: *Cercetări arheologice*, Muzeul Național de Istorie, nr. 6, 1983, pp. 231–238.

Munteanu, 1994 — Ioan MUNTEANU, ***Timişoara***, (Coordonator: Mircea Jiva; Traduceri: Hans Vastag (germană), Maria Ţenchea (franceză), Silviu Mihai Pepelea (engleză)), Ed. Helicon, Timişoara, 1994, 188 pg. + o hartă, ISBN 973-913 3-98-3.

Munteanu, Munteanu, 2002 — Ioan MUNTEANU, Rodica MUNTEANU, ***Timişoara: monografie***, Ed. Mirton, Timişoara, 2002, 572 pg. + 3 hărți, ISBN 973-585-650-6.

Mureșan, 1986 — C[amil]. MUREŞAN, *„Campania cea lungă" (1443)*, În: Gheorghe CANTACUZINO [*et alii*], ***Istoria militară a poporului român***, Vol. II: *Epoca de glorie a oastei celei mari. A doua jumătate a secolului al XIV-lea – Prima jumătate a secolului al XVI-lea*, Comisia română de istorie militară, Centrul de studii şi cercetări de istorie şi teorie militară, Ed. militară, București, 1986, 638 pg.; pp. 230–234.

Mureșianu, 1972 — Ion B. MUREŞIANU, *Cercetări de bizantinologie privind trecutul Bisericii în Banat*, În: *Mitropolia Banatului*, Anul XXII, 1972, 1 - 3 [Ianuarie–Martie], pp. 152–154.

Müller, 2005 — Andreas E. MÜLLER, *Zur Datierung des Chrysobulls Michaels VIII. für Ochrid: nicht August 1272, sondern Juli 1273*, În: Lars M. HOFFMANN (ed, unter Mitarbeit von Anuscha MONCHIZADEH), ***Zwischen Polis, Provinz und Peripherie: Beiträge zur byzantinischen Geschichte und Kultur***, Mainzer Veröffentlichungen zur Byzantinistik, 7, Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2005, 968 pg., ISBN 3-447-05170-1; pp. 427–432.

Naumova, 1990 — Krasimira NAUMOVA, *Le Professeur Dr Eugen Stănescu (1922-1989)*, În: *Études balkaniques*, 1/1990, p. 148.

Naxidou, 2019 — Ελεονώρα ΝΑΞΙΔΟΥ (Eleonora NAXIDOU), Μεταξύ τοπικής και κρατικής εκκλησιαστικής οργάνωσης: η ιδιότυπη διαδρομή της Αυτοκέφαλης Αρχιεπισκοπής της Αχρίδας, În: Γεώργιος Χρ. ΤΣΙΓΆΡΑΣ, Ελεονώρα ΝΑΞΙΔΟΥ, Δημοσθένης ΣΤΡΑΤΗΓΌΠΟΥΛΟΣ (eds), **ΑΝΔΡΙ ΚΟΣΜΟΣ: Τιμητικός Τόμος στον Καθηγητή Κωνσταντίνο Κ. Χατζόπουλο**, ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ Κ. & Μ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΡΧ. ΧΑΡΠΑΝΤΙΔΗΣ, ΘΕΣΣΑΛΟ-ΝΙΚΗ, 2019, ISBN 978-618-5306-83-0; pp. [491]–505.

Niedermaier, 2012 — Paul NIEDERMAIER, ***Habitatul medieval din Transilvania***, Academia română, Institutul de Cercetări Socio-Umane Sibiu, Comisia de Istorie a Oraşelor din România, Contribuţii privind istoria oraşelor, Vol. XI, Ed. Academiei române, București, 2012, 318 pg., ISBN 978-973-27-2193-3.

Nistor, 1945 — Ion I. NISTOR, *Legăturile cu Ohrida și exarhatul plaiurilor* (Comunicare făcută în ședința publică dela I Decemvrie 1944.), În: *Analele Academiei Române: Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. XXVII, 1944–1945, pp. 123–151.

Nistorescu, 2012 — Laurenţiu NISTORESCU, *Criterii extrafilologice în analiza etimologică. Originea cuvântului românesc oraş. radicalul χώρα/chora* (II), În: *Philologica Banatica*, 1 (2012), ISSN 1843-4088, pp. 30–41.

Notitiae CP — ***Notitiae episcopatuum Ecclesiae Constantinopolitanae***, Texte critique, introduction et notes par Jean DARROUZÈS, Géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin, Tome I, Publié avec le concours du Centre national de la Recherche Scientifique, Institut Français d'Études Byzantines, Paris, 1981, XVI + 524 pg.

Novaković, 1908 — Стојан Новаковић (Stojan NOVAKOVIĆ), Охридска архиепископија у почетку XI века: Хрисовуље цара Василија II од 1019 и 1020 год[ине]. (*Ohridska arhiepiskopija u početku XI veka: Hrisovulje cara Vasilija II od 1019 i 1020 god*[*ine*].), În: Глас Српске краљевске академије (*Glas Srpske kraljevske akademije*), LXXVI, 1908, Други Разред, 46 (*editio secunda*, Списи из историјске географије (*Spisi iz istorijske geografije*), Zavod za udžbenike, Београд, 2003, 478 pg., ISBN 86-17-11317-0; pp. 61–102), pp. 1–62.

Oberländer-Târnoveanu, Săşianu, 1996 — Ernest OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, Alexandru SĂȘIANU, *Un trésor de monnaies byzantines du XIe siècle trouvé en Transylvanie*, În: *Studii și cercetări de numismatică*, Volumul X (1993), 1996, pp. [91/1]–100/10.

ODB, 1 — ***The Oxford Dictionary of Byzantium***, Alexander P. KAZHDAN (Editor in Chief), Alice-Mary MAFFRY TALBOT (Executive Editor), Anthony CUTLER (Editor for Art History), Timothy E. GREGORY (Editor for Archaeology and Historical Geography), Nancy PATTERSON ŠEVČENKO (Associate Editor), [Vol. 1: *AARO–ESKI*] Prepared at Dumbarton Oaks, New York • Oxford, Oxford University Press, 1991, li + [2] + 728 pg., ISBN 0-19-504652-8.

Ohme, 2013 — Heinz OHME (ed) [*et alii*], ***Concilivm Constantinopolitanvm A. 691/2 in Trullo habitvm (Concilivm Qvinisextvm)***, Acta conciliorvm oecvmenicorvm, Series Secvnda, Volvmen Secvndvm, Pars Qvarta, Svb Avspiciis Academiae Scientiarvm Bavaricae Edita, De Gruyter, Berlin / Boston, 2013, CX + 132 pg., ISBN 978-3-11-030845-7, 978-3-11-030853-2.

Oikonomidès, 1971 — N[icolas A.]. OIKONOMIDÈS (Montréal), *A propos des relations ecclésiastiques entre Byzance et la Hongrie au XIe siècle: le métropole de Turquie*, În: *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, Tome IX - 1971, N° 3, pp. [527/1]–53/7.

Olteanu, 1964 — Ştefan OLTEANU, *Un document inedit privind istoria Banatului în secolele XIII–XIV*, În: *Studii. Revistă de istorie*, Tom 17, 1964, Nr. 5, pp. [1141/1]–1146/6.

Ortvay, 1876 — ORTVAY Tivadar, *I.*: *Tibiscum helyfekvése az írók és térképírók szerint*; *II.*: *Tibiscum az egykorn és közelkoru forrásmüvekben*; *III.*: *Tibiscum helyfekvésének meghatározása közvetlen helyszemlélet alapján*; *IV.*: *A két Tibiscum kérdése*; *V.*: *Függelél*, În: *Archaeologiai Közlemények*, A Magyar Tudományos Akadémia, Archaeologiai Bizottsága, X.

Kötet (Uj Folyam VII. Kötet), III. Füzet, Budapest, 1876, pp. [1]–48 + o hartă.

Ortvay, I, 1882 — ORTVAY Tivadar, ***Magyarország régi vízrajza: a XIII-ik század végéig***, A M[agyar]. Tud[ományos]. Akadémia Történelmi Bizottsága, Első Kötet, Budapest, 1882, A M. T. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 544 pg.

Oța, 2008 — Silviu OȚA, ***Orizonturi funerare din Banatul istoric (secolele X–XIV)***, Ministerul Culturii și Cultelor, Muzeul Național Brukenthal, Bibliotheca Brukenthal, XXVIII, Ed. Altip, Sibiu-Alba Iulia, 2008, 326 pg. + 128 pl. + 35 fig., ISBN 978-973-117-182-1.

Oța, 2014 — Silviu OȚA, ***The Mortuary Archaeology of the Medieval Banat (10th-14th Centuries)***, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, BRILL, Leiden | Boston, 2014, 408 pg., ISBN 978-90-04-2 1438-5, 978-90-04-28157-8.

Panaitescu, 1969 — P[etre]. P. PANAITESCU, ***Introducere în istoria culturii românești***, Ed. Ştiinţifică, București, 1969, 400 pg. + o hartă.

Panov, 2019 — Mitko B. Panov, ***The Blinded State: Historiographic Debates about Samuel Cometopoulos and His State (10th–11th Century)***, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, 55, BRILL, Leiden | Boston, 2019, 478 pg., ISBN 978-90-04-27878-3 (hardback), 78-90-04-39429-2 (e-book).

Panov, 2021 — Mitko B. PANOV, *Ohrid Archbishopric and Ecclesiastical Identity in Byzantium*, În: Митко Б. ПАНОВ (Mitko B. PANOV) (ed), **Религија: Зборник на трудови од Осмиот меѓународенсимпозиум за византиски и средновековнистудии „Денови на Јустинијан I“, Скопје, 13-14.11.2020 г.** / ***Religion: Proceedings of the 8th International Symposium on Byzantine and Medieval Studies "Days of Justinian I", Skopje, 13-14 November, 2020***, Институт за национална историја – Скопје / Institute of National History – Skopje, Скопје / Skopje), 2021, 420 pg., ISBN 978-608-4981-00-8; pp. 82–92.

Papachryssanthou, 1981 — Denise PAPACHRYSSANTHOU, *Histoire d'un évêché byzantin: Hiérissos en Chalcidique*, În: *Travaux et mémoires*, VIII: Hommage à M. Paul Lemerle, Centre de recherches d'histoire et civilisation de Byzance, E. de Boccard, Paris, 1981, 544 pg.; pp. 373–396.

Papadopoulos-Kerameus, 1899 — Α[ΘΑΝΑΣΙΟΣ]. ΠΑΠΑΔΟΠΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ / A[thanasios]. PAPADOPOULOS-KERAMEUS, **Ιεροσολυμιτικη Βιβλιοθηκη: ητοι καταλογοσ τον εν ταισ βιβλιοθηκαισ:** ... (Hierosolymitikē Vivliothēkē: ētoi Katalogos tōn en tais vivliothēkais: tou hagiōtatou apostolikou te kai katholikou orthodoxou patriarchikou thronou tōn Hierosolymōn kai pasēs Palaistinēs apokeimenōn Hellēnikōn Kōdikōn), ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ (Tomul Patru), En Petroupolei (i.e. Petrograd), Ech tou typographeiou V. Kirspaoum, 1899 (*editio secunda* impression anastatique, Culture et civilisation, Bruxelles, 1963), [4] + 600 pg.

Parthey, 1866 — Gustav PARTHEY, ***Hieroclis Synecdemvs et Notitiae Graecae episcopatvvm: Accedvnt Nili Doxopatrii Notitia patriarchatvvm et locorvm nomina immvtata ...***, Berolini, In aedibvs Friderici Nicolai, 1866 (*editio secunda* Amsterdam, 1967), XIV + 386 pg.

Pascu, 1989 — Ștefan PASCU, ***Voievodatul Transilvaniei***, Vol. IV, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1989, 568 pg., ISBN 973-35-0005-4.

Păcurariu, 1976 — Mircea PĂCURARIU, *Chronological List of all Romanian Metropolitans and of Several Bishops since the Fourth Century to This Day*, În: ***Romania: Pages of History***, Volume 1, Nos 3-4, 1976, Agerpres Publishing House, Bucharest (cu ediții și în limbile franceză, germană, rusă și spaniolă); pp. 73–96.

Păcurariu, 1980 — Mircea PĂCURARIU, ***Istoria bisericii ortodoxe române***, vol. 1, Ed. Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1980, 644 + [20] pg.

Păcurariu, 1991 — Mircea PĂCURARIU, ***Istoria Bisericii Ortodoxe Române***, Ediția a doua (*mult îmbunătățită*), [Vol. 1,] Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991 (*1992* pe copertă!), 677 + [3] pg. + două hărți, ISBN 973-9130-08-9.

Păcurariu, 2000 — Mircea PĂCURARIU, *The Patriarchate of Rumania: History and Spiritual Tradition*, În: Kostas E. TSIROPOULOS (ed), ***The Splendour of Orthodoxy: 2000 Years History, Monuments, Art***, Volume II: *Patriarchates and autocephalous churches*, Ekdotikê Athênôn, Athens, 2000, 542 pg., ISBN 9602133988; pp. 298–311.

Păcurariu, 2007 — Mircea PĂCURARIU, ***Istoria Bisericii Ortodoxe Române: Compendiu***, Ediția a II-a, revăzută și întregită, Lucrare tipărită cu binecuvântarea I.P.S. Dr. Laurențiu Streza, Mitropolitul Ardealului, Ed. Andreiana, Sibiu, 2007, 518 pg., ISBN 978-973-87951-5-0.

Păiușan, Cionchin, 2001 — Radu PĂIUȘAN, Ionel CIONCHIN, ***Asociația istoricilor bănățeni: Un deceniu de existență (1990-2000)***, Ed. Eurostampa, Timişoara, 2001, 266 pg., ISBN 973-8422-24-2.

Pârvan, 1926 — Vasile PÂRVAN, ***Getica. O protoistorie a Daciei***, Academia Română, Memoriile Secţiunii Istorice, Seria III, Tomul III, Mem. 2, Cvltvra Naţionala, Bucureşti, 1926 (ediţia a II-a, critică, îngrijită, note, comentarii şi postfaţă de Radu Florescu, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1982 şi 1984, 608 p.), 852 pg. + Lucrare însoţită de 462 figuri, 43 planşe şi 4 hărţi.

Pecican, 1993 — Ovidiu PECICAN, *Hronicul Bulgăresc*, În: *Revista Istorică*, SN, Tom IV, nr. 5–6, Mai–Iunie 1993, pp. [552/1]–558/8.

Pentcheva, 2010 — Bissera V. PENTCHEVA, ***The sensual icon: space, ritual and the sense in Byzantium***, The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania, 2010, 266 pg. ISBN 978-0-271-03584-0, 978-0-271-03 583-3.

Pesty, 1878a — PESTY Frigyes, ***A Szörényi bánság és Szörény vármegye története***, Második Kötet, Budapest, 1878, 580 pg.

Pesty, 1878b — PESTY Frigyes, ***A Szörényi bánság és Szörény vármegye története***, Harmadik Kötet. (Oklevéltár I. Kötet.), M[agyar]. Tud[ományos]. Akadémia, Budapest, 1878, 426 pg.

Pesty, 1882 — PESTY Frigyes, ***Krassó vármegye története***, Harmadik Kötet. (*Oklevéltár.* [*1230–1518*]), Krassó-Szörény Vármegye Közönsége, Budapest, Az Athenaeum R[észvény]. Társ[ulat]. Könyvnyomdája., 1882, 514 pg.

Pesty, 1883 — PESTY Frigyes, ***Krassó vármegye története***, Negyedik Kötet. (*Oklevéltár.* [*1518–1618*]), Krassó-Szörény Vármegye Közönsége, Budapest, Az Athenaeum R[észvény]. Társ[ulat]. Könyvnyomdája., 1883, 384 pg.

Pesty, 1884b — PESTY Frigyes, ***Krassó vármegye története***, Második Kötet (Második Rész: [*M–Z + Pótlék*]), Krassó-Szörény Vármegye Közönsége, Buda-

pest, Az Athenaeum R[észvény]. Társ[ulat]. Könyvnyomdája., 1884, 350 pg.

Petkov, 2008 — Kiril PETKOV, ***The Voices of Medieval Bulgaria, Seventh-Fifteenth Century: The Records of a Bygone Culture***, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, 5, BRILL, Leiden • Boston, 2008, xviii + 574 pg., ISBN 978 90 04 16831 2.

Petrescu, 2007 — Sorin-Marius PETRESCU, *Caransebeș*, În: BODÓ Barna (Coordonator proiect) [*et alii*], ***Ghid cronologic pentru orașele bănățene: Timișoara, Lugoj, Reșița, Caransebeș, Pancevo, Kikinda, Zrenjanin, Vrsac***, Fundația Diaspora Timișoara, Ed. Marineasa, Timișoara, 2007, 170 pg., ISBN 978-973-631-426-1; pp. 33–36.

Philippides, 1990 — ***Byzantium, Europe, and the Early Ottoman Sultans, 1373-1513: An Anonymous Greek Chronicle of the Seventeenth Century (Codex Barberinus Graecus 111)***, Translated and Annotated by Marios PHILIPPIDES, Late Byzantine & Ottoman studies, 4, Published by Aristide D. Caratzas, New Rochelle, New York, 1990, 230 pg., ISBN 0892414308.

Philippides, 2008 — Marios PHILIPPIDES, *Anonymous (Chronicle of the Turkish Sultans)*: *Chronicle of the Turkish Sultans* [Χρονικὸν περὶ τῶν Τούρκων Σουλτάνων], În: C. Kafadar, H. Karateke, C. Fleischer (eds), *Historians of the Ottoman Empire*, Harvard University, Center for Middle Eastern Studies, Cambridge, MA, August 2008, *on-line* https://ottomanhistorians.uchicago.edu/en/historian/anonymous-chronicle-turkish-sultans (1.07. 2022).

Philippides, Hanak, 2016 — Marios PHILIPPIDES, Walter K. HANAK, ***The Siege and the Fall of Constantinople in 1453: Historiography, Topography, and Military Studies***, Routledge, 2016 (*editio princeps* Ashgate Publishing Limited, 2011, ISBN 978-1-4094-1064-5; *editio tertia* Routledge, 2020, ISBN 9780367602345), 816 pg., ISBN 978-1-4094-1064-5.

Pippidi, 1989 — Andrei PIPPIDI, *Eugen Stanescu* (sic!) *(1922-1989)*, În: *Balkan Studies*, Thessalonike, Vol. 30, Iss. 2, 1989, pp. [351]–352.

Pirivatrić, 1997 — Srđan PIRIVATRIĆ / Срђан Пириватрић, ***Samuilo's state: its extent and character*** / **Самуилова држава: Обим и карактер**, Institute for Byzantine Studies / Византолошки Институт, Serbian Academy of Science and Arts / Спрске Академије Наука и Уметности, Studies / Посебна Издања, No / Књига 21, 1997, Belgrade / Београд, 1997, 227 pg. (pp. 199–210 English summary).

Plămădeală, 1987a — Antonie PLĂMĂDEALĂ (coord.), ***Biserica Ortodoxă Română: monografie-album***, Ed. Institutului biblic şi de misiune al bisericii ortodoxe române, 1987, 366 pg.

Plămădeală, 1987b — Antonie PLĂMĂDEALĂ (coord.), ***Romanian Orthodox Church: An Album-monograph*** [translated from Romanian into English by Remus RUS], The Bible and Orthodox Mission Institute Publishing House of the Romanian Orthodox Church, Bucharest, 1987, 366 pg.

Plămădeală, 1987c — Antonie PLĂMĂDEALĂ (coord.), ***L'Église orthodoxe roumaine: monographie-album***, Institut Biblique et de Mission Orthodoxe, 1987, 366 pg.

Pop, 1996 — Ioan Aurel POP, ***Românii şi maghiarii în secolele IX-XIV: Geneza statului medieval în Transilvania***, Bibliotheca rerum Transsilvaniae, 10, Centrul de Studii Transilvane, Fundatia Culturală Română, Cluj-Napoca, 1996, 244 pg., ISBN 973-9155-004-0.

Pop, 1996a — Ioan Aurel POP, ***Romanians and Hungarians from the 9th to the 14th Century: The Genesis of the Transylvanian Medieval State***, Translated by Cristina FELEA, Veronica CSORVÁSI, Bibliotheca rerum Transsilvaniae, 13, Centrul de Studii Transilvane, 1996, 256 pg., ISBN 9735770377.

Pop, 2003 — Ioan Aurel POP, ***Românii şi maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania***, Ediţia a II-a, revizuită şi adăugită, Ed. Tribuna, Cluj-Napoca, 2003, 290 pg., ISBN 973-85893-0-4.

Pop, 2014 — Ioan Aurel POP, *Viaţă bisericească şi monahismul de rit bizantin pe teritoriul României până la 1300*, În: ***Monahismul ortodox românesc istorie, contribuţii şi repertorizare***, Vol. 1: *Istoria monahismului ortodox românesc de la începuturi până în prezent*, Ed. Basilica, București, 2014, 1040 pg., ISBN 978-606-8141-61-9; pp. 347–379.

Pop, 2016 — Ioan-Aurel POP, *Ducatul lui Ahtum (Ochtum)*, În: *Morisena*, 1, 2016, pp. 3–6.

Popescu, *post* 1978 — Prof. Univ. Dr. Emilian POPESCU, *Curs de Bizantinologie* (Semestrul II), 125 pg. (*ms*), *on-line* https://archive.org/stream/emilian_popescu_curs_bizantinologie/emilian_popescu_curs_bizantinologie_djvu.txt (30. 05.2022).

Popescu, 1988 — Emilian POPESCU, *Cîteva precizări în legătură cu continuitatea urbană între antichitate şi evul mediu* (rubrica *Cronica vieţii ştiinţifice*), În: *Revista de istorie*, Tom 41, Nr. 11, noiembrie 1988, pp. [1119/1]–1123/5.

Popović, 1969 — Дамњан ПОПОВИЋ (Damnjan POPOVIĆ), **На обронцима Бељанице** (***Na obroncima Beljanice***), Први Део (Prvi Deo): Природно географске особине (Prirodno geografske osobine), Хронике из народноослободилачког рата (Hronike iz narodnooslobodilačkog rata), Серија (Serija) I, Издаје Савез удружеша бораца народнооелободмлачког рата СР Србије (Izdaje Savez udružeša boraca narodnooelobodmlačkog rata SR Srbije), Новинско предузеће „Дневник" (Novinsko preduzeće „Dnevnik"), Нови Сад (Novi Sad), 1969. Године, 282 pg.

Postelnicu, 1931 — G. POSTELNICU, *Originea oraşului Timişora*, În: *Analele Banatului*, Anul IV. Nr. 2 – 4, Fasc. 9, Aprilie–Decembrie 1931: *Număr închinat memoriei lui E. Ungurianu*, pp. 189–194.

Prinzing, 2012 — Günter PRINZING, *The autocephalous Byzantine ecclesiastical province of Bulgaria/Ohrid: How independent were its archbishops?*, În: *Bulgaria Mediaevalis*, 1 (2012), pp. [355]–383.

Ptolemeu, 1548 — *Ptolemeo \ **La Geografia** \ di Clavdio Ptolemeo \ Alessandrino, \ Con alcuni comenti & aggiunte fat\teui da Sebastiano munstero Ala\manno* (i.e. Sabestian MÜNSTER -n.m.)*, Con le tauole non solamente \ antiche & moderne solite di stãpar-\si, ma altre nuoue aggiunteui di Me\ser Iacopo Gastaldo* (i.e. Giacomo GASTALDI -n.m.) *Piamõtese cos-\mographo, ridotta in uolgare Italia\no da M. Pietro Andrea Mat-\tiolo* (i.e. Pietro Andrea MATTIOLI din Siena -n.m.) *Senese medico Eccellẽtiſsimo. \ Con l'aggivnta d'infiniti \ nomi moderni, di Città, Prouincie, Castella,*

et \ altri luoghi, fatta cõ grandissima diligenza \ da esso Meser Iacopo Gastaldo, il che in \ nissun altro Ptolemeo si ritroua. \ Opera ueramente non meno utile \ che necessaria. \ In Venetia per Gio[u]ã. Baptista Pedrezano (i.e. Giovanni Battista PEDREZANO -n.m.). \ Co'l priuilegio dell' Illustriss. Senato Veneto per \ Anni x. M. D. XLVIII (i.e. 1548 -n.m.) \ [Colophon:] In Vinetia, ad Instantia di messer Giouãbattista Pedrezano \ librare al signo della Torre a pie del ponte di Rialto. \ Stampato per Nicolo Bascarini nel Anno del \ Signore. 1547. del mese di Ottobre., [16] + 214(f/v) + [132] pg.

Ptolemeu, 1574 — ***La Geografia*** di Clavdio Tolomeo alessandrino, Già tradotta di Greco in italiano da M. Giero[lamo]. Rvscelli : & hora: in questa nuoua editione da M. Gio[seppe]. Malombra ricorretta, & purgata d'infiniti errori : come facilmente nella Prefatione a' Lettori può ciascuno vedere.: Con l'espositioni del Rvscelli, particolari di luogo in luogo, & vniuersali, sopra tutto il libro, & sopra tutta la Geografia, o Modo di fare la descrittione del Mondo. : Con vna copiosa Tauola de' Nomi antichi, dichiarati co'Nomi moderni : dal [Gioseppe] Malombra riueduta, & ampliata. Et con vn Discorso di M. Gioseppe Moleto, doue si dichiarano tutti i termini appartenenti all Geografia. Accresciuto di nuouo del modo di fare i Mappamondi, le Balle, le Tauole di Geografia, & di molte figure necessarie.: Al Clariss[imi]. s[igniori]. Giacomo Contarini, Con privilegi, In Venetia, Appresso Giordano Ziletti., M D L XXII II (i.e. 1574 -n.m.), [78] + 350 [i.e. 352] + [260] + 65 + [1] pg.

Ptolemeu, 1964 — Ptolemeu, *Îndreptar geografic* (fals! *cartografic*), În: Gheorghe ŞTEFAN, Vladimir ILIESCU, Virgil C. POPESCU [*et alii*] (eds.), ***Fontes ad historiam dacoromaniae pertinentes / Izvoare privind istoria Romîniei***, [vol.] I. *Ab Hesiodousque ad Itinerarium Antonini / De la Hesiod la Itinerarul lui Antonius*, In aedibus Academiae Reipublicae Popularis Dacoromanae / Ed. Academiei Republicii Populare Romîne, Bucureşti, 1964; XXIII + 792 pg.; pp. [534]–557.

Ptolemeu, 2006 — Alfred STÜCKELBERGER, Gerd GRAßHOFF, Florian MITTENHUBER, Renate BURRI, Klaus GEUS, Gerhard WINKLER, Susanne ZIEGLER, Judith HINDERMANN, Lutz KOCH, Kurt KELLER, ***Ptolemaios Handbuch der Geographie***, (Griechisch–Deutsch), Schwabe Verlag AG, Basel, 2006, I–II Teilband + CD-Rom, 1018 pg., ISBN 3-7965-2148-7.

Purton, 2009 — Peter [Fraser] PURTON, ***A History of the Early Medieval Siege: c. 450–1220***, The Boydell Press, Woodbridge, 2009, 506 pg., ISBN 978 1 843 83 448 9.

Ralles, Potles, 1855 — [G[eorgios]. A[lexandros]. RALLES, M[ichael]. POTLES], **Σύν-ταγμα τῶν Θείων καὶ Ἱερῶν Κανόνων τῶν τε Ἁγίων καὶ πα-νευφήφων Ἀποστόλων, καὶ τῶν Ἱερῶν Οἰκουμενικῶν καὶ Τοπικῶν Συνόδων, καὶ τῶν κατὰ μέρος Ἁγίων Πατέρων, Ἐκ-δοθέν, Σὺν πλείσταις ἄλλαις τὴν ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν διεπούσαις διατάξεσι**, ... Ὑπὸ Γ. Α. Ράλλη καὶ Μ. Ποτλῆ, Ἐγκρί-σει τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Τόμος Πέμπτος (Tom V). Ἀθήνησιν (Atena), Ἐκ τῆς Τυπογραφίας Γ. Χαρτοφύλακος, 1855, 15 + 638 pg.

Ramsay, 1890 — W[illiam]. M[itchell]. RAMSAY, ***The Historical Geography of Asia Minor***, Royal Geographical Society's Supplementary Papers, Vol. X, London, John Murray, Printed by William Clowes and Sons, 1890 (*editio secunda*, Cambridge Univerity Press, 2010, ISBN 978-1-108-01453-3), 496 pg.

Răileanu, 1977 — C[onstantin]. RĂILEANU, *Tabula Peutingeriană,* (sic!) *şi „Tivisco" – Timişoara*, În: *Revista de istorie*, tom. 30, Nr. 12, Decembrie 1977, pp. [2225/1]–2251/25.

Răuţ, Bozu, Petrovszky, 1977 — Octavian RĂUŢ, Ovidiu BOZU, Richard PETROVSZKY, *Drumurile romane în Banat*, În: *Banatica*, 4, 1977, pp. [135]–159.

Rusu, 2008 — Adrian Andrei RUSU, *Creştinismul românesc în preajma Anului O Mie: în căutarea identităţii*, În: ***Vocaţia istoriei: Prinos profesorului Şerban Papacostea***, Volum îngrijit de Ovidiu CRISTEA, Gheorghe LAZĂR, Ed. Istros a Muzeului Brăilei, Brăila, 2008, 736 pg., ISBN 978-973-1871-10-3; pp. 39–67, *on-line* https://www.medievistica.ro/texte/istorie/cercetarea/Inceputurile1000Rusu.htm (9.05.2022).

Sakel, 2006 — Dean SAKEL (Boğaziçi University), *A Probable Solution to the Problem of the* Chronicle of the Turkish Sultans, În: John BURKE, Ursula BETKA, Penelope BUCKLEY, Kathleen HAY, Roger SCOTT & Andrew STEPHENSON (eds), ***Byzantine Narrative: Papers in Honour of Roger Scott***, Australian Association for Byzantine Studies, Byzantina Australiensia, 16, Melbourne, 2006 (*editio secunda* Brill, Leiden | Boston, 2017, xxiv + 624 pg., ISBN 978-18-76-50324-6 (paperback, 2017), 978-90-04-34487-7 (e-book, 2017), 978-18-76-50324-6 (paperback, 2006); pp. 204–220), ISSN 0725-3079, ISBN 978-1-876503-24-6, 1-876503-24-6; pp. 204–220.

Sansovino, 1560 — Francesco SANSOUINO, ***Dell'historia vniversale dell'origine et imperio de Tvrchi***: Parte Prima[a].: *Nella Qvali Si Contengono Gli offici, le leggi, e i costumi di quella natione, cosi in tempo di pace, come di guerra. Con vna Tavola Copiosissima di tutte le cose piu notabili dell'opera* ..., In Venetia., [1560], 336 pg.

[a] *Parte Seconda* (1560), *Libri Tre* (1564).

Sansovino, 1571 — Francesco SANSOUINO, ***Gl'Annali overo le vite de' principi et signori della casa Othomana*** *... Ne quali si legono di tempo in tempo tutte le guerre particolarmente fatte dalla nation de'Turchi, in diuerse prouincie del mondo contra i Christiani.*, Con Priuilegio del Senato per xx. anni, Al Gran Palatino sedomiriense, In Venetia, M D LXXI (i.e. 1571 -n.m.), [18] + 134 + [8] pg.

Sansovino, 1573 — Francesco SANSOUINO, ***Gl' Annali tvrcheschi overo vite de principi della casa Othomana*** *... Ne qvali si descrivono di tempo in tempo tvtte le gverre fatte dalla natione de Turchi in diuerse Prouincie del Mondo. Con molti particolari della Morea, et delle case nobili dell'Albania, & dell'Imperio & stato de Greci.*, In Venetia, MDLXXIII., [22] + 224 pg.

Sălăgean, 2004 — Tudor SĂLĂGEAN, *Societatea românească la începuturile evului mediu (secolele IX-XIV)*, În: Ioan Aurel POP, Ioan BOLOVAN (coord.), ***Istoria României: Compendiu***, Institutul Cultural Român, Cluj-Napoca, 2004, 810 pg., ISBN 973-86871-7-9; pp. 137–212.

Sălăgean, 2020 — Tudor SĂLĂGEAN, *Societatea românească la începuturile Evului Mediu (secolele IX–XIV)*, În: Ioan-Aurel POP, Ioan BOLOVAN (coord.), ***Marea istorie ilustrată a României și a Republicii Moldova***, Ed. a 4-a, revizuită, Grup Editorial Litera, București, 2020, 816 pg., ISBN 978-606-33-2459-8, 978-606-3 3-5847-0; pp. 122–183.

Schnetz, 1990 — ***Itineraria Romana***, Volumen Alterum: ***Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica***, Edidit Joseph SCHNETZ, Editio Stereotypa Editionis Primae (MCMXL /i.e. 1940), Indicem Composuit et Adiecit Marianne ZUMSCHLINGE, Stutgardiae, In Aedibus B. G. Teubneri, MCMXC (i.e. 1990), X + [2] + 214 pg., ISBN 3-519-04274-6.

Schminck, 2005 — Andreas SCHMINCK, *Zur Einzelgesetzgebung der „makedonischen" Kaiser*, În: *Fontes Minores*, 11 (2005), pp. [269]–323.

Schlumberger, 1900 — Gustave [Léon] SCHLUMBERGER, ***L'épopée byzantine à la fin du dixième siècle***, Deuxième Partie: *Basile II le Tueur de bulgares*, Hachette & Cie, MDCD (sic!; i.e. 1900 -n.m.), VI + 656 pg.

Seidl, 1855 — Johann Gabriel SEIDL, *Beiträge zu einer Chronik der archæologischen Funde in der österreichischen Monarchie (Fortsetzung von Band XIII, Heft 1 des Jahrganges 1854)*, În: *Archiv für österreichische Geschichte*, XV, 1855, pp. 239–336.

Settipani, 2006 — Christian SETTIPANI, ***Continuité des élites à Byzance durant les siècles obscurs: les princes caucasiens et l' empire du VIe au IXe siècle***, De l'Archéologie à l'Histoire, De Boccard, Paris, 2006, [4] + 638 pg., ISBN 978-2-7018-0226-8.

Simu, 1924 — Traian SIMU, ***Drumuri şi Cetăţi Romane în Banat***, Editura şi tiparul primului Institut de arte grafice „Tipografia Naţională", Lugoj (Banat), 1924, 70 pg. + o hartă.

Skylitzes, 1973 — ***Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum***, Editio princeps, Recensuit Ioannes (i.e. Hans -n.m.) THURN, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Consilio Societatis Internationalis Studiis Byzantinis Provehendis Destinatae Editum, Volumen V: Serie Berolienensis ..., Apud Walter de Gruyter et Socios, Berolini et Novi Eboraci (i.e. Berlin-New York -n.m.), MCMLXXII (i.e. 1973 -n.m.), LVI + [3] + 580 pg., ISBN 311 0 02285 0.

Skylitzes, 2010 — John SKYLITZES, ***A Synopsis of Byzantine History 811-1057***: Translated by John WORTLEY, with Introductions by Jean-Claude CHEYNET and Bernard FLUSIN and Notes by Jean-Claude CHEYNET, Cambridge University Press, 2010, xxxiii + 492 pg., ISBN 978-0-521-767 05-7.

Sluşanschi, 1976 — Dan SLUȘANSCHI, *Tisa - Timiş -Prahova*, În: ***Studia Indoeuropaea ad dacoromanos pertinentia***, I: ***Studii de tracologie***, sub redacția Prof.dr. Cicerone Poghirc, Universitatea din București, Facultatea de limbi romanice, clasice și orientale, Catedra de limbi clasice și lingvistică generală, Asociația de studii orientale, Secția Indoeuropenistică, Sectorul Tracologie, Tipografia Universității din București, 1976, 170 pg.; pp. [151]–164.

Socec, 1924–'25 — ***Anuarul* Socec *al României-Mari***, Vol. II–*Provincia*, Direcțiunea: N. MELBERT, Editura „SOCEC & Co." Soc. Anon., București, 1924–'25; *Ardealul: Transilvania – Banatul* (sic!) – *Crișana – Maramurășul*,

jud. Timiș-Torontal, p. 769.

Solomon, 2004 — Flavius SOLOMON, ***Politică şi confesiune la început de Ev Mediu moldovenesc***, Historica, Ed. Universităţii "Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2004, 272 pg., ISBN 973-703-045-1.

Solomovici, 2003 — Teșu SOLOMOVICI, ***Securitatea și evreii: despre călăi și despre victime***, Biblioteca Ziua, 18, Vol. 1, Ed. Ziua, București, 2003, 536 pg., ISBN 9738629276.

Snegarov, 1924 — Иван Снѣгаровъ, **История на Охридската Архиепископия**, Том 1: От основаването ѝ до завладяването на Балканския полуостров от турците, София, Кооп. печ. "Гутенбергъ", 1924.

Spasić-Đurić, 2016 — Dragana SPASIĆ-ĐURIĆ, *A Note on New Archaeological Explorations in Byzantine Braničevo*, În: Vesna BIKIĆ (ed), ***Processes of Byzantinisation and Serbian Archaeology***, Byzantine Heritage and Serbian Art, I, Serbian National Committee of Byzantine Studies, P.E. Službeni glasnik, Institute for Byzantine Studies, Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade, 2016, 208 pg., ISBN 978-86-519-2005-2 (SG), 97 8-86-519-2004-5; pp. 109–115.

Srejović *et alii*, 1981 — Драгослав СРЕЈОВИЋ (Dragoslav SREJOVIĆ), Мирослава МИРКОВИЋ (Miroslava MIRKOVIĆ), ЈОВАН КОВАЧЕВИЋ (Jovan KOVAČEVIĆ), Ивић ПАВЛЕ (Ivić PAVLE), Сима КИРКОВИЋ (Sima KIRKOVIĆ), Љубомир МАКСИМОВИЋ (Ljubomir MAKSIMOVIĆ), Јованка КАЛИЋ (Jovanka KALIĆ), Димитрије БОГДАНОВИЋ (Dimitrije BOGDANOVIĆ) [*et alii*], **Историја српског народа**, Прва књига: **Од најстаријих времена до Маричке битке (1371)** (***Istorija srpskog naroda***, Prva knjiga: ***Od najstarijih vremena do Maričke bitke (1371)***), Српска Књижевна Задруг (Srpska Književna Zadrug), Београд (Beograd), 1981, VIII + 704 pg.

Staab, 1976 — Franz STAAB, *Ostrogothic Geographers at the Court of Theodoric the Great: A Study of Some Sources of the Anonymous Cosmographer of Ravenna*, În: *Viator: Medieval and Renaissance Studies*, Volume 7 (1976), Center for Medieval and Renaissances Studies, University of California, Los Angeles, University of California Press, ISBN 0-520-03136-9, pp. [27]–64.

Stănescu, 1965 — Eugen STĂNESCU, *Contribuţii la biografia de istoric a lui N. Iorga. Începuturile activităţii ştiinţifice (1890-1894)*, În: *Studii*, nr. 6/1965, pp. 1275–1312.

Stănescu, 1968 — Eugen STĂNESCU, *Byzantinovlachica,* I: *Les Vlaques à la fin du Xe siècle – début du XIe et la restauration de la domination byzantine dans la Péninsule Balcanique*, În: *Revues des études sud-est européennes*, Tome VI - 1968, N° 3, pp. [407/1]–438/32.

Stănescu, 1971 — Eugen STĂNESCU, *Şase secole de relaţii româno-bizantine: „Un al doilea Alexandru cel Mare“* , În: *Magazin istoric*: Revistă de cultură istorică, Anul V – Nr. 9 (54), septembrie 1971, pp. 18–22.

Stănescu, 1971a — Eugen STANESCU (sic!) (Bucarest), *Byzance et les pays roumaines aux IXe–XVe siècles*, În: ***Rapports: IV***, XIVe Congrès International de Études Bizantines: Bucarest: 6–12 Septembre 1971 (Quatrième Thème: *Byzance et la Roumanie*), Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, [Bucarest, 1971,] 122 pg.; pp. 7–[47].

Stănescu, 1971b — ***Nicolae Iorga – istoric al Bizanțului***: ***Culegere de studii***: *Îngrijite de Eugen STĂNESCU*, Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, Institurul de Studii Sud-Est Europene, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1971, 250 pg.

Stănescu, 1972 — Eugen STĂNESCU, *500 de ani de relații româno-bizantine*, În: ***Lumea Bizanțului***: Volum pregătit în întîmpinarea (sic!) celui de-al XIV-lea Congres internațional de studii bizantine (București, 6–12 septembrie 1971) de către revista „Magazin istoric" – coordonator: dr. Cristian POPIȘTEANU, Colecția: Biblioteca de Istorie, Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R., București, 1972, 280 pg.; pp. 153–168.

Stănescu, 1974 — Eugen STĂNESCU, [*Quatrième Thème*: *Byzance et la Roumanie: Rapport Général:*] *Byzance et les Pays Roumains aux IXe – XVe siècles*, În: ***Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines: Bucarest, 6–12 Septembre, 1971***: publies par les soins de M[ihai]. BERZA, E[ugen]. STĂNESCU [*et alii*], Publies sur la recommandation du Conseil international de la philosophie et des sciences humaines, avec le concours financier de l'UNESCO, [vol.] I, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, 1974, 528 pg.; pp. [393]–431.

Stănescu, Zbuchea, 1970 — Eugen STĂNESCU, Gheorghe ZBUCHEA, *Structura socială a imperiului bizantin (secolele IV–XV)*, În: *Studii și articole de istorie*, XVI, 1970, pp. [65/1]–91/27.

Stephenson, 2000 — Paul STEPHENSON, ***Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204***, Cambridge University Press, 2000, 352 pg., ISBN 0-521-77017-3.

Stephenson, 2003a — Paul STEPHENSON, ***The Legend of Basil the Bulgar-Slayer***, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, 164 pg., ISBN 0 521 81530 4.

Stoian, 1994 — Preot Ion M. STOIAN, ***Dicționar religios: Termeni religioși, credințe populare, nume proprii***, Ed. Garamond, 1994, 360 pg., ISBN 973-92 17-54-0.

Suciu, I–II — Coriolan SUCIU, ***Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania***, Întocmit de ..., Vol. 1: *A–N*; Vol. 2: [Partea întâi:] *O–Z* & Partea a II-a: *Localităţi dispărute*, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, [1967–'68], 434 + 444 pg.

Suciu, 1969 — Petru SFETCA, *Interviul nostru: De vorbă cu istoricul I. D. Suciu*, În: revista *Orizont*, anul XX, septembrie 1969, nr. 9 (185), pp. 36–39.

Suciu, 1976 — I[oan]. D[imitrie]. SUCIU, *Contribuții la problema continuității: Castrul Timiș*, În: *Revista de istorie*, Tom. 29, Nr. 7, iulie 1976, pp. [1051/1]–1058/8.

Suciu, 1977 — I[oan]. D[imitrie]. SUCIU, ***Monografia Mitropoliei Banatului***, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1977, 313 + [7] pg.

Suciu, 1982 — I[oan]. D[imitrie]. SUCIU, *Desființarea castrului episcopal Timiș (1232) și reînființarea Mitropoliei Banatului (1947)*, În: *Îndrumător bisericesc*, 3, Mitropolia Banatului, Timișoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1982, pp. 227–232.

Suciu, Constantinescu, 1980 — I[oan]. D[imitrie]. SUCIU, Radu CONSTANTINESCU, ***Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului***, Volumul I, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1980, 624 + XXXXIV pg.

Svoronos, 1965 — Nicolas SVORONOS, *Les privilèges de l'église à l'époque des Comnènes: un rescrit inédit de Manuel Ier Comnène*, În: *Travaux et mémoires*, Centre de recherche d'histoire et civilisation byzantines, 1, 1965, Édition E. de Boccard, Paris, 1965, 462 pg.; pp. 325–391.

Svoronos, 1973 — Nicolas SVORONOS, ***Études sur l'organisation intérieure, la société et l'économie de l'empire byzantin***, Préface de Paul Lamerle, Collected studies series, 15, Variorum Reprints, London, 1973, pagination multiple [384 pg.]; no. VII, pp. 361–363.

Szabó, 1960 — SZABÓ T. Attila, *A magyar bilabialis* v *nyelvemlékes jelölésének, illetőleg jelöletlenségének kérdéséhez*, În: *Magyar nyelv*, LVI. Évfolyam, 1960. Március, 1. Szám, pp. 31–43.

Szamota, Zolnai, 1905 — ***Magyar oklevél-szótár, régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyüjteménye***, legnagyobb részüket gyüjtötte SZAMOTA István, A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szótárrá szerkesztette ZOLNAI Gyula / ***Lexicon vocabulorum Hungaricorum in diplomatibus aliisque scriptis quae reperiri possunt vetustorum***, maxima ex parte industris Stephani SZAMOTA collectorum, Jussu Academiae Scientiarum Hungaricae Composuit Július ZOLNAI, Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz / Supplementum ad Lexicon Linguae Hungaricae Aevi Antiquior, Budapest, Kiadja / Sumptibus et Typis HORNYÁNSZKY Viktor Könyvkereskedése, 1902–1906, XXXII + 1210 pg.

Szentkláray, 1912 — SZENTKLÁRAY Jenő, *Temesvár története*, În: BOROVSZKY Samu [*et alii*], ***Temesvár***, Magyarország vármegyéi és városai ... Encyiklopédiája, Országos Monografia Társaság, Budapest, s.a. [1912(?)], VI + 294 pg.; pp. [1]–110.

Szentpétery, Borsa, 1961 — SZENTPÉTERY Imre, BORSA Iván, ***Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke / Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica***, II. kötet, 2–3. füzet: *1272–1290*, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II., Forráskiadványok, 9., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961, 527 + [1] pg.

Székely, 1967 — Gy[örgy]. SZÉKELY, *La Hongriee et Byzance aux Xe–XIIe siecles*, În: *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 13, No. 3/4 (1967), pp. 291–311.

Şesan, 1972 — Milan ŞESAN, *Din trecutul nostru* (rubrica *Studii: Teologie istorică*), În: *Mitropolia Ardealului*, Revista oficială a arhiepiscopiei Sibiului şi a episcopiilor Clujului şi Oradiei, Anul XVII, Nr. 11–12, Noiembrie–Decembrie 1972, pp. [881]–889.

Šafařik, 1870 — Pavel Jozef ŠAFAŘIK, ***Okázky občanského písemnictví.***: ***Listiny, Psaní a nápisy.***: ***Zákonník cáře Štěpána Dušana.***: ***Krátké Letopisy Srbské.***, Druhý: Doplňky z pozůstalosti Šafaříkovy rozmnožený otisk, V Praze, Nákladem Bedřicha Tempského, 1870, IV + 130 pg.

Tagliavini, 1977 — Carlo TAGLIAVINI, ***Originile limbilor neolatine – introducere în filologia romanică –***, Versiune românească îngrijită şi coordonată de Alexandru NICULESCU, Traducere: Anca GIURESCU, Mihaela CÂRSTEA-ROMAŞCANU, Ed. Ştiinşifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1977, 592 + XLII pg.

Tautu, 1956 — Luigi TAUTU (i.e. Aloisie TĂUTU -n.m.), *Margherita di Ungheria: Imperatrice di Bisanzio*, În: *Antemurale*, III, 1956, pp. [51]–79.

Tautu, 1964 — Luigi TAUTU, *Le conflit entre Johanitsa Asen et Eméric roi de Hongrie (1202-1204). Contribution à l'étude du problème du second empire valaque-bulgare*, În: ***Mélanges Eugène Tisserant***, III, Studi e testi, 233, Biblioteca apostolica vaticana, Citta del Vaticano, 1964, VI + 494 pg.; pp. 367–393.

Tapkova-Zaimova, Ivanov, 1965 — Грамоти на Василий II / *Sigillia Basilii*, увод от (*uvod ot*) В[асилка]. Тъпкова-Заимова (Vasilka TAPKOVA-ZAIMOVA), превод от (*prevod ot*) Йорд[ан]. Иванов (Iordan IVANOV), коментар от (*komentar ot*) Йорд[ан]. Иванов и В[асилка]. Тъпкова-Заимова, În: Извори за българската история (*Izvori za bŭlgarskata istoriya*), 11: Гръцки извори за българската история (*Grătzki Izvori za bălgarskata istorija*) / *Fontes Graeci Historiae Bulgaricae*, Част VI, Увод от / Praefatio Василка Тъпкова и Михаил Войнов (Vasilka Tŭpkova i Mikhail Voĭnov), Институт за Българска История (Institut za Bŭlgarska Istoriya), София/Sofia, 1965, 370 pg.; pp. 40–47.

Tarnanidis, 1975 — Ioannis TARNANIDIS, *Byzantine-Bulgarian ecclesiastical relations during the reigns of Ioannis Vatatzis and Ivan Ašen II, up to the year 1235*, În: *Cyrillomethodianum*, III (1975), pp. 28–52.

TJ, 1853 — Gróf TELEKI József, ***Hunyadiak kora Magyarországon***, Tizedik kötet, Pesten, Emich Gusztáv Könyvnyomdája, MDCCCLIII (i.e. 1853 -n.m.), 642 + [2] pg.

Tăpkova-Zaimova, 2007 — Vasilka TĂPKOVA-ZAIMOVA, *L'archevêche antocéphale d'Ochrid: ses relations avec le patriarcat de Constantinople et les autres Églises dans les Balkans*, În: ***L'eglise dans le monde byzantin de la IV. croisade (1204) a la chute de Constantinople (1453)***, VIIIe Symposion byzantinon, Strasbourg, 7, 8 et 9 novembre 2002; textes réunis par Astérios Argyriou, Catherine Otten-Froux et Pierre Racine; avec le concours de Guillaume Saint-Guillain, Byzantinische Forschungen, Band 29, Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 2007, 450 pg., ISBN 9025612245, 9789025 612245; pp. 419–436.

Tăpkova-Zaimova, 2008 — Vasilka TĂPKOVA-ZAIMOVA, *Entre Ochrid et Tirnovo: problemes d'Eglise apres 971*, În: Κατερίνα ΝΙΚΟΛΑΟΥ / Katerina NIKOLAOU, Κώστας ΤΣΙΚΝΑΚΗΣ / Kostas TSIKNAKIS (eds), **Βυζάντιο καὶ Βούλγαροι (1018-1185)** / ***Byzantium and the Bulgarians (1018-1185)***, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών / National Hellenic Research Foundation. Institute of Byzantine Research, [series] Διεθνῆ Συμπόσια / International Symposium, 18, Αθήνα / Athens, 2008, 236 pg., ISSN 1106-1448, ISBN 978-960-371-041-7; pp. 25–37.

Tăpkova-Zaimova, 2011 — Vasilka TĂPKOVA-ZAIMOVA, *The Du Cange Cataloque*, În: Vassil GJUZELEV, Kiril PETKOV (eds), ***State and Church: Studies in Medieval Bulgaria and Byzantium***, American Research Center, Sofia, 2011, xi + 300 pg., ISBN 9549257126, 9789549257120.

Tăpkova-Zaimova, 2017 — Vasilka TĂPKOVA-ZAIMOVA, ***Bulgarians by Birth: The Comitopuls, Emperor Samuel and their Successors According to Historical Sources and the Historiographic Tradition*** (Translated by Pavel MURDZHEV (*Translation of the revised second edition*), With an Introduction by

Kiril PETKOV), East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, 47, BRILL, Leiden | Boston, 2017 (*editio princeps* Василка Тъпкова-Заимова (Vasilka Tăpkova-Zaimova), "Българи родом...": Комитопулите в летописната и историографска традиция, УИ „Св. св. Кирил и Методий", Велико Търново, 2009, 296 pg., ISBN 9789 545246845; *editio secunda* БАН Марин Дринов, 2014, 328 pg., ISBN 9789543227839), 344 pg., ISBN 9789004352995 (E-book), 97890043 52384 (hardback).

Thallóczy, Áldásy, 1907 — THALLÓCZY Lajos, ÁLDÁSY Antal, ***A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára: 1198–1526***, Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria, Codex Diplomaticus Partium Regno Hungariae Adnexarum, [II] / Magyar Történelmi Emlékek, Első Osztály: Okmánytarak, XXXIII. Kötet, Magyarország Melléktartományainak Oklevéltára, Második Kötet, A Magyar Tudományos Akadémia, Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udvari Könyvnyomdája, Budapest, 1907, CXXIV + 480 pg. + o hartă.

Theiner, 1859 — Augustino THEINER, ***Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie shronologica disposita*** ..., Tomus Primus: *Ab Honorio PP. III usque ad Clementem PP. VI: 1216–1352*, Romae, Typis Vaticanis, MDCCCLIX (i.e. 1859 -n.m.), XLII + [2] + 838 pg.

Theiner, 1863 — Augustino THEINER, ***Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia: maximam partem nondum edita ex tabulariis vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita*** ..., Tomus Primus: *Ab Innocentio PP. III. usque ad Paulum PP. III.*: *1198–1549.*, Romae, Typis Vaticanis, 1863, XXXVIII + 668 pg.

Theodorescu, 1974 — Răzvan THEODORESCU, ***Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (Secolele X-XIV)***, Biblioteca Istorică, XLI, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1974, 380 pg.

Thuróczy, 1488 — Johannes de Thurocz, ***Chronica Hungarorum***, Erhard Ratdolt pentru Theobald Feger, Augusta Vindelicorum/Augsburg (și Couradus Stahel, Matthias Preinlein, Brünn/ Brno, 20.03.1488), 3.06.1488, [328] pg. (se citează după ediția tipărită la Augsburg).

Thuróczi, 1957 — Joannes de THWROCZ, ***Chronica Hungarorum***: primum edita in lingua latina: anno 1488 / THURÓCZI János, ***Magyar Krónika***, Fordította GERÉB László, A szöveget átnézte KARDOS Tibor, A fordítást ellenőrizte MEZEY László, Monumenta Hungarica, I., Magyar Helikon Könyvkiadó, Budapest, 1957, 214 pg.

Thuróczy, 1991 — János THURÓCZY, ***Chronicle of the Hungarians***, Translation Frank MANTELLO, Foreword and Commentary by Pál ENGEL, Indiana University Uralic and Altaic Series, 155, Medievalla Hungarica Series, II, Indiana University, Research Institute for Inner Asian Studies, Bloomington, Indiana, 1991, iv + 226 pg., ISBN 0-933070-27-6.

Tóth, 1997 — TÓTH Endre, *István és Gizella miseruhája*, În: *Századok*, 131. Évfolyam, 1997., 1. Szám, pp. 3–74.

Ţarălungă, 2007 — Ecaterina ŢARĂLUNGĂ, ***Dicţionar de literatură română***, Ed. Litera International, București, 2007, 440 pg. (*on-line* https://www.academia.

edu/5406170/DICȚIONBAR_DE_LITERATURĂ_ROMÂNĂ -30.05. 2022).

Țeicu, 1998 — Dumitru ȚEICU, ***Banatul montan în Evul Mediu***, Mvseum Banaticvm Temesiense, Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, XIX, Ed. Banatica, Timișoara, 1998, 566 pg, ISBN 973-98446-1-8.

Țeicu, 2007 — Dumitru ȚEICU, ***Geografia eclesiastică a Banatului medieval***, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007, 264 pg., ISBN 978-973-61 0-606-4.

Țintă *et alii*, 1966 — A[urel]. ȚINTĂ, M[arius]. BIZEREA, Al[exandru]. RUSU, C[onstantin]. RUDNEANU, *Daten zur Entstehungsgeschichte Temesvars*, În: *Forschungen zur Volks - und Landenskunde*, vol. IX, 1966, Sibiu, pp. [111]–118.

Țintă, 1969 — Aurel ȚINTĂ, *Contribuţii la cunoaşterea începuturilor Timişoarei*, În: revista *Orizont*, anul XX, septembrie 1969, nr. 9 (185), pp. 23–32.

Țintă, 1969b — A[urel]. ȚINTĂ, *Timişoara în orînduirea feudală*, În: ***Timişoara 700: pagini din trecut şi de azi***, Sub redacția: Ștefan PASCU, Ioan ZAHIU, Aurel ȚINTĂ, Autori: N. BERCEA, M[arius]. BIZEREA, V[asile]. FARCAȘ, O[ctavian]. GOG, I[on]. ILIESCU, V.(sic! William) MARIN, E[mil]. MEȘTER, I[on]. MOȚIU, I. MUREȘAN, V[asile]. NINI, Gh[eorghe]. OANCEA, F[ilip]. PAȚAC, P[etru]. RADU, D[umitru]. ROCHIANU, Gh[eorghe -sic! Grigore]. STERE, I[oan]. D[imitrie]. SUCIU, A[urel]. ȚINTĂ, R[adu]. VÎLCEANU, C[onstantin]. VODĂ, I[oan]. ZAHIU, Consiliul Popular al Municipiului Timișoara, Timişoara, 1969, 428 pg.; pp. 38–95.

Țiplic, 2002 — Ioan Marian ȚIPLIC, *Consideraţii cu privire la liniile întărite de tipul prisăcilor din Transilvania (sec. IX-XIII)*, În: *Acta Terrae Septemcastrensis*, nr. I, 2002, pp. 147–164.

Țiplic, 2003 — Ioan Marian ȚIPLIC, Hotar*,* graniţă *şi / sau* frontieră *în evul mediu timpuriu*, În: *Acta Terrae Septemcastrensis*, nr. II, 2003, pp. 155–165.

Ukert, 1846 — F[ridrich]. A[ugust]. UKERT, ***Geographie der Griechen und Römer von den frühesten Zeiten bis auf Ptolemäus;*** ..., Dritten Theils, zweite Abtheilung, Mit zwei Karten, Weimar, Druck und Werlag des Landes = Industrie = Comptoirs, 1846, XII + 658 + [1] pg.

Uspensky, 1879 — Ф. И. Успенский, **Образование Второго Болгарского царства**, (Изъ XXVII т. Записки Императорского Новороссийского Университета)., Одесса, Типография Г. Ульриха, 1879, 354 pg.; *on-line* http://www.odinblago.ru/uspensk_bolgar/ (27.07.2022).

Uthemann, 2015 — Karl-Heinz UTHEMANN, ***Anastasios Sinaites: Byzantinisches Christentum in den ersten Jahrzehnten unter arabischer Herrschaft***, Teilband I, Arbeiten zur Kirchengeschichte, 125, Walter de Gruyter GmbH & Co KG, 2015, 990 pg., ISSN 1861-5996, ISBN 978-3-11-033240-7, e-ISBN 978-3-11-033252.

Vauchez, 2005 — André VAUCHEZ (ed), ***Encyclopedia of the Middle Ages***, First edition, James Clarke & Co, 2002 (*on-line* 2005), ISBN 1579582826, eISBN 9 780195188172 (*vide* varianta *on-line*).

Velimirovici, 2015 — Felician VELIMIROVICI, ***Istorie şi istorici în România comunistă (1948–1989)***, Muzeul Banatului Montan Reşiţa, Seria Teze de Doctorat, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2015, 328 pg., ISBN 978-606-543-583-4.

Velter, 2002 — Ana-Maria VELTER, ***Transilvania în secolele V-XII: Interpretări istorico-politice şi economice pe baza descoperirilor monetare din bazinul Carpatic, secolele V-XII***, Ed. Paideia, Bucureşti, 2002, 448 pg., ISBN 973-596-052-4.

Vistai, I–III — *Tekintő - Erdélyi helynévkönyv*, Adattári tallózásból összehozta VISTAI András János, Első kötet (*A–H*), pp. 1–428; Második kötet (*I–P*), pp. 429–818; Harmadik kötet (*Q–Zs*), pp. 809–1211; + 12 pg. (Abrevieri) (fără editură, loc şi dată, *post* 1998; *on-line*).

Vîlcu, Dima *et alii*, 2001 — Aurel VÎLCU, Mihai DIMA, în colaborare cu / in collaboration with: Ana DICU, Marian NEAGU, Emil PĂUNESCU şi Elisabeta SAVU, ***Colecţii din Muntenia: Muzeul Judeţean Buzău, Muzeul Dunării de Jos Călăraşi, Muzeul Judeţean "Teohari Antonescu" Giurgiu, Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Prahova / The Buzău County Museum, The Museum of the Lower Danube Călăraşi, "Teohari Antonescu" County Museum Giurgiu, Prahova County Museum of History and Archaeology***, Seria Monede de Aur din Colecţii Româneşti / Gold Coins in Romanian Collections, I: Colecţii din Muntenia / Collections from Wallachia, cIMeC – Institutul de Memorie Culturală, Bucureşti, 2001, 118 pg., ISBN 973-85287-0-4.

Vlasto, 1970 — A[lexis]. P[eter]. VLASTO, ***The Entry of the Slavs Into Christendom: An Introduction to the Medieval History of the Slavs***, At the University Press, Cambridge, 1970, xii + 436 pg., ISBN 978-0-521-07459-9, 978-0-521-10758-7.

Vulović, 1956 — Бранислав ВУЛОВИЋ (Branislav VULOVIĆ), Манастир Дивостин (*Manastir Divostin*), În: Ђурђе Бошковић (Đurđe BOŠKOVIĆ) (уредник), **Археолошки споменици и налазишта у Србији** (***Arheološki spomenici i nalazišta u Srbiji***), II: Централна Србија (*Centralna Srbija*), Српска академија наука (Srpska akademija nauka), Грађа (Građa) књ. X, Археолошки Институт САНУ (Arheološki Institut SANU), 3, Научна књига (Naučna knjiga), Београд (Beograd), 1956, VII + 292 pg.

Zachariadou, 1960 — Ελισάβετ Α. ΖΑΧΑΡΙΆΔΟΥ, **Τὸ Χρονικὸν τῶν Τούρκων σουλτάνων (του Βαρβερινού Ελλ. Κώδικα 111) καὶ τὸ ἰταλικό του πρότυπο**, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών/Etaireia Makedonikon Spoudon/Society for Macedonian Studies, Supplement 14, Θεσσαλονίκη, 1960, 96 pg.

Zakynthos, 1977 — Διονύσιος Α. ΖΑΚΥΘΗΝΌΣ, **Βυζαντινή Ιστορία 324 - 1071**, Αθήνα, 1977 (2η έκδ).

Zádor, 1974 — *ZÁDOR Mihály opponensi véleménye*, În: *Művészettörténeti értesítő*, XXIII Évf[olyam]., 4. Szám, 1974, pp. 335–336.

Zaharia, Teodor, Theodorescu, 2001 — Eugenia ZAHARIA, D[an]. Gh. TEODOR, R[ăzvan]. THEODORESCU, *Civilizaţia românească; influenţele culturale bizantine şi apusene*, În: ***Istoria românilor***, Vol. III: *Genezele româneşti* (Coordonatori: † Acad. Ştefan Pascu, Acad. Răzvan Theodorescu), Academia Română, Secţia de Ştiinţe Istorice şi Arheologie, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 2001, 695 pg. + Pl[anşe]. 41, ISBN 973-45-0381-2, 973-45-0390-1, vol. III; pp. 288–305.

Zaharia, Teodor, Theodorescu, 2010 — Eugenia ZAHARIA, D[an]. Gh. TEODOR, R[ăzvan]. THEODORESCU, *Civilizaţia românească; influenţele culturale bizantine şi apusene*, În: *Istoria românilor*, Vol. III: *Genezele româneşti* (Ediţia a II-a revăzută

și adăugită; Coordonatori: Acad. Răzvan Theodorescu, Victor Spinei, membru corespondent al Academiei Române), Academia Română, Secția de Științe Istorice și Arheologie, Ed. Enciclopedică, București, 2010, 770 pg. + Pl[anșe]. 41, ISBN 978-973-45-0608-8, vol. III 978-973-45-0611-8; pp. 336–353.

Zichy, IX — Ernest de KAMMERER (Ernő), ***Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő ... / A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*** ..., Societas Historica Hungarica / A Magyar Történelmi Társulat, Tomus Nonus / Kilenczedik Kötet, Budapest, 1899, XXXIX + 647 pg.

Zugravu, 1997 — Nelu ZUGRAVU, ***Geneza creştinismului popular al românilor***, Bibliotheca Thracologica, XVIII, Ministerul Educaţie, Institutul Român de Tracologie, Ed. Vavila Edinf SLR, București, 1997, 570 pg., ISBN 97 3-97996-8-X.